

ספר יזכור

של קהילת בריגל בז'סקו והסביבה

ספר יזכור

של קהילת בריגל בז'סקו והסביבה

א גרויסן דאנק אייך הער ליבער ברענער פאר אייער רעדאגירן
דעם יידישן טייל אין דעם יזכור־בוך.
רב תודות לך מורי מר יעקב סיקא עבור הגהתך את רוב חלקי
החומר בעברית שבספר.
בהוקרה לשניכם.רכז הספר.

מחיר הספר בארץ ששים וחמישה שקלים כולל דמי משלוח,
בחוץ לארץ עשרים וחמישה דולר כולל דמי משלוח.

הערה: את הספר יש להשיג אך ורק אצל רכז הספר טלר חיים
הירדן 21, רמת־גן, טל. 779360

הוצאת הספר ע״י רכז הספר טלר חיים

תוכן

העורך האחראי רכז הספר **טלר חיים**

העוזרים להוצאת הספר לאור

בישראל **מנדל מוזס** בברזיל **יוסף דורף** בארה"ב **יעקב פולנצקי** בבלגיה **יוכקא הארטמאן (שופר)**

העיירה בריגל (בז'סקו)
דאס שטעטל בריגל (בז'סקו)
במקום (הקדמה)
ל"ספר הזכרון" של קהילת בריגל והסביבה

אינני יליד בריגל, אך מרגיש אני עצמי כאיש העיירה, כי מאז שזכרוני התחיל לשרת אותי הנני זוכר את עצמי בבריגל. בה גדלתי, סבלתי והתבגרתי, עד עלייתי ארצה. בתור כזה, הנני חש את כל העבר המיוחד של חיי הקהילה היהודית החסידית, עם בעידתיה החברתיות והלאומידת, הקהילתיות.

לעיני־רוחי מופיעים ה"אסתר'ליך" ה"שרה'ליך" וה"חנה'לך" בשערותיהן הפרועות ומבט עיניהן עצובות, זוהרות ביופין, הרצות מהר מבית הספר העממי, כדי לשחק ב"קלאס", וב"שטרולקס". והנה עוברים לפני ילדי "החדר" ה"אברמל'ך" משה'לך" ר"שלמה'לך" בפאותיהם המסולסלות החוזרים מ"חדריהם" בלילות החושך של חורף, עם פנסי הנר המאירים את רחובות העירה האפלים והבוציים. אלה חובשי ספסלי ה"חדר", כדי לקבל על עצמם "עול תורה". לפני מראה עיני מופיעות אותן החמודדות החולמות על חתניהן המיוחל להן, וכן בחורי החמד, חובשי בית המדרש, "המתקדמים" וה"עמך" שחושקים וחומדים בבנית בית משפחה, ואין לאל ידם להשיג. לפני מראה עיני מופיעים כל אותם הזקנים המקדימים קום באשמורת הבוקר בחורף, הנצמדים לתנור המלובן, ואומרים תהילים, לפני תפילת השחרית והנאנחים כל שנה על החורף הקשה, שלא זכור להם כמוהו. כן עוברים לפני כל אותם הסוחרים הזעירים המצפים בכליון עיניים לקונה. וכל אותם ה"פיאקערס" "שמוקלערס" ודומיהם, שטרחו רבות לפרנסה, ולשבת תמיד היה חסר. לפני מראה עיני עומדים כל אותם בעלי מלאכה, חיטים, כובענים, סנדלרים, נגרים, פחחים, צבעים זגגים וכל מיני "מאכערס" שכה קשה נאבקו על מנת לפרנס את בני ביתם; לפני מופיעים הרבנים הדינים השוחטים, השמשים והמלמדים שכל כך הרבה אהבת ישראל ויהדות נטעו בנו. כן עומדים לעיני רוחי אותם ה"אינטיליגנטים" שלא רצו אפילו לחשוב על מה שעלול לבא עליהם. לפני מופיעים הציונים למיניהם, במלל רב, רק לא בהגשמה עצמית, כן מופיעים לפני כל ארגוני הנוער, שהאמינו כי הם יביאו להתחדשות בחיי הקהילה היהודית בבריגל, ולא השיגו מטרתם. ובמיוחד הנני רואה את הורי ואחי, אשר לא נהנו אף פעם מחיי העולם הזה, ולא חטאו לה' ולבני אדם. בחינת צדיקים באומונתם יחיו!

באספקלריה שלי נצבת כל העיירה היהודית עם בית הכנסת וכל בתי־המדרש, בית המרחץ, "בית־העם" (דום לדובי) מועדוני הנוער, וכן כל הרובעים בשמם והמיוחד שלהם. הו! כל אלה עוברים לפני, זה שנים וקוראים וזועקים; אל תשכחונו! אל תשכחונו! אודה ואתודה כי לא פעם נרפתי ונלאייתי, עת נתקלתי במכשולים, ומפרי־עים למיניהם עד כדי הרצאת לעז. ודברי עלילה שהלאוני . הד הזעקות אל־תכחונו! הדהדו באזני בראש, ופרפרו בליבי, והלב גבר על הראש והחזירוני עוד פעם? אולי? אולי? ובכל זאת? והנה קם והיה הדבר "ספר היזכור" של העיירה ישנו!

כן, אודה ולא אברש, שבין כל כך הרבה "ספרי יזכור" עשירים וגדולים ואף פאר יצירה בכל המובנים, כי הם עובדו ונכתבו ע"י היסטוריונים, סופרים וכן שאר שנוני עט, לעומתם הספר שלנו הוא פרי יצירת העמך ונכתב ע"י עמלים - עמך; אך לא ספרות ואף לא "פולקלור" באנו להוסיף, (כי לפי עניות דעתי הספרות לא זקוקה לתר־ספות, הן מיותרות ואף גורעות) כל רצוננו הוא בגל־עד, כתוב על חיי הורינו ושארית הפליטה. שהיו והאשמדאי הגרמני העלה עליהם את הכורת - לדכאון עולם יעמוד שמם.

אני מאמין באמונה שלימה, שעוד ילדינו ונכדינו ישובו וישחררו את עצמם מן

ההלך רוח של "דור המדבר "עכשיו" וקסם "עגל הזהב" של הדור, והם יראו במצבה העניה החצובה מסלע פראי ומעובדת בפטיש ואזמיל פגום, לא יהיה פחות ערך מכל המצבות השיש המלוטשות לפאר, למרות הכל לא יכלמו ולא יבושו בה, כי היא סלע!

רכז הספר

●

אנשטאט פארוואָרט

איך בין נישט געבוירען געוואָרען אין בריגל. איך פיל זיך אבער אלס בריגלער פון זינט מיין זכרון דינט מיר פון קינדווייז אן. און אלס אזעלכער טויכט אויף אין מיין זכרון די גאנצע בריגלער יידישע עזה מיט אירע סאציאלע און נאציאנאלע פארהעלטענישן און באזונדערס מיט זייער סצעציפישן חסידיזם, עס שיינען נאך איצט פאר מיינע אויגען און זכרון די חסידים. די יידן זקנים, וואס פלעגן אין די ווינטער־דיקע פארטאגען זיך זאמלען אין. בית־מדרש ביים גליענדיקן אייזן־אויוון, און קרעכצנדיק תהילים זאגן יעדער פאר זיך פאר דער שחרית תפילה בציבור.

עס שפיגלען זיך פאר מיינע אויגען די אסתרלך שרהלך חנהלך מיט זייערע צעשויבערטע הערלעלעך און גלאנצענדיקע שיינע אייגעלעך, וועלכע לויפען שנעל פון דער פוילישער עלעמענטאר־שול, כדי ארייבצוכאפען א שפיל אין ,,קלאס" און אין ,,שטרולקעס". עס קומען אויף פאר מיינע אויגען נאך איצט די חדר־ייִנגעלעך, די אברהמעלעך, משהלעך, שלמהלעך, מיט זייערע שיינע געקרייזלטע פאהקלעך, וועלכע קערן זיך אום פון די חדרים, ווי זיי האבן גאנצע טעג געקנעלט ארויפצוציען אויף זיך דעם עול־תורה. און אין די אוונטן מיט זייערע פארפעצטע הילצערנע לאמטער לעמפ באלויכטן די עגגע און פינצטערע געסעלעך. עס דעמאנען זיך מיר די אונטערוואקסנדיקע באחיינטע שון צארטע כלה־מיידלעך, וואס האבן מיט אומעטיקע אויגן געם ולעמט וועגן זייערע "באשערטע"... עס שטייען נאך פאר מיינע אויגן די בחורים לעך־חסידישע און וועלמלעכע, וועלכע האבן געטרוימט וועגן א תכ־לית אין לעבן... עס קען נישט פארשווינדן פון מיין זכרון די יידישע בעלמעלאכעס: שניידערס, שוסטערס, בענדערס, סטאליארעס, קירזשנערס, בלעכערס און פיל אנד־ערע יגיע כפימניקעט, וואס האבן גאנצע וואכן שווער געהארעוועט און קיין מאל אויף שבת נישט גהאט עס שווימען אויך אויף אין מיין זכרון די קרמער, קויפער און פארקוי־פער, וואס האבן געהאלנדלט און געוואנדלט און קיין מאל קיין פרנסה פון דעם נישט געקענט ארויסציען פאר זייערע משפחות. עס בליצן אויף פאר מיר די איידעלע געשטאלטן פון די בריגלער רבנים, דיינים, שוחטים און מלמדים, וואס זענען אין זייער פארזענלעכן לעבן קיין בעלי הנאה, נישט געוונן נאר געלערנט זייער עדה, אז דער עיקר אין לעבן איז ייראת־שמימדיקייט און זיצן על התורה ועל העבודה. אין זע באזונדערס מיין טאטע־מאמע, מיינע ברידער, וואס האבן אויך געטראגן דעם עול התורה, נאר געדענקט, אז "גדול הנהנה מתלמוד תודה " כי העם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה".

יוזמי ספר היזכור

רכז הספר

טלר חיים

היוזם

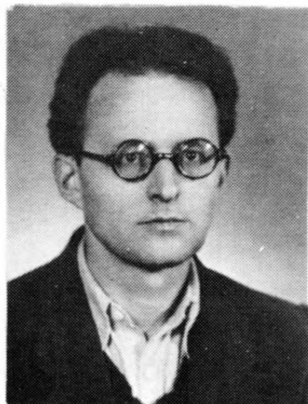
יעקב פולאנצקי
ניו־יורק

הנדבן

יוסף דורף
ברזיל

העוזר הנאמן

מנדל מוזס

עס טויכן אויף אין מיין זכרון די אלע יוגנטלעכע פון די יידיש־געזעלשאפט לעכע ארגאניזאציעס, וואס האבן געגלויבט, אז זיי וועלן אריינפירן די יידישע עדה פון בריגל אין א נייער שיינער וועלט.

אס די אלע שטייען פאר מיר שוין יארן און רופן; פארגעסט נישט אין אונדז! מיר האבן געטיילט דעם יידישן גורל אין דעם גרויזאמען קאפיטל פון אונדזער געשיכטע אין דער אכזריותדיקער ''הימלער תקופה ימ"ש.

אס דער דאזיקער רוף איז מיר בייגעשטאנען אין אלע שטערונגען, וואס כ'האב אנגעטראפן אויפן וועג ביים רעאליזירן דאס דערשיינען פון א בריגלער ''יזכור־בוך'' איך האלט פאר נויטיק צו באטאנען, אז כ'האב אויך געמוזט איבערוויען פיל זיבלאזע נטריגעס, וועליכע האבן גורם געווען איבער רייסונגען פון די טעטיקייט ארום צעש ספר אוויף פיל, פיל חדשים. כהאב דאס אלץ איבער געוויטיקט און מיט בריגלער חסידישער עקשנות זיך צוריק גענומען צו די ארבייט אפשר צאד? איך גיב זיך אפ א דין וחשבון, אז אין די פילצאליקע ווערטפולע יזכור־ביכער, וועט אונדזער יזכור־בוך, וואס איז נישט באארבעט און צוזאמענגעשטעלט פון היסטאריקער און אנדערע פעך־מענטשן, נאר פון פשוטע פאלקסמענטשן, וועט דאך זיין א ווירדיקע מצבה פאר אונזער אזוי טראגיש־פארשניטענעם שטעטל, פאר בריגלער וועט זיין אונזער יזכור־בוך נישט־ווייניקער ווירדיקער דענקמאל פון אנדערע הייליקע פארשניטענע יידישע ישובים אין פולין.

איך וויל גלויבן, אז אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וועלן זיך באפרייען פונעם הייינטיקן ''דור המדבר'' און זיין ''עגל הזהב'' קאשמאר און זיי וועט הייליק ווערן דער יזכור־בוך – די ארעמע מצבה, וואס ווערט דערמיט געשטעלט לזכר אונדזער טראגיש – אומגעקומענע טאטעס, מאמעס, ברידער, שוועסטער, פריינד און באקאנטע.

אויך מיר די שארית הפליטה פון בריגל דארפן נישט וועלן ווערען פארגעסן און אזוי פאראייביקן אונדזער זכרון.

רכז הספר

מאת חיים טלר

העיירה

לכאורה עיירה ככל העיירות במערב גליציה, אך אם נבחון אותה בהשואה לעיירות בסביבתה נמצא שהיא אחרת במהותה. די אם נציין שהיא היתה בין העיירות המעטות שהיהודים בהן היוו כשמונים אחוז מכלל אוכלוסיתה. מה עוד שהגויים היו גרים על פי רוב בפרברי העיירה, כך שבמרכז העיירה הפולנים היו בטלים ומעט הורגשו. יתכן שהעובדה הזאת נעוצה ביסוד העיירה מראשיתה. אך אני כותב על העיירה כיצד השתקפה בעיני בפרק זמן חיי בה.

העיירה היתה בלתי מתועשת, פרט למבשלת הבירה הגדולה בפולין. בכפר הגובל בעיירה "אוקוצ'ים", לא היה בעיירה אף מפעל אחד הראוי להקרא אפילו בשם תעשיה זעירה, ובאוקוצים עבדו בסה"כ שני בעלי מקצוע ועחוריהם, והם צבעים ופחחים. כל יתר העובדים באוקוצ'ים היו פולנים מן העיירה והסביבה, בעלי מקצוע כגון: חיטים נגרים זגגים. פחחים, אופים, כובענים, סנדלרים, ופרוונים. מקצועות של היהודים היו בעיירה, מלבדם היו "מאכערים" כגון "באטעל מאכער" (עושה תרמילי ניר) "עסיג מאכער" (עושה חומץ) "קישקע מאכער" (עושה מעיים) "מארמאלאדע מאכער" (עושה ריבות) און "ציקעלעך מאכער" (עושה סוכריות) "בערשטעל מאכער" (עושה מברשות) ועוד כל מיני „מאכערים" אפילו ציצית מאכער" (קושר ציצריות בטלית או בטלית קטן) והדבר הבולט ביותר ישמש לנו תעשית הסבון בבריגל של שטינלוף, בו עבדו 4 פעמים בשנה, כמה ימים, 2 פועלים. בעצמי עבדתי בו פעמיים, כל פעם ימים ספורים. לעומת זה תעשית הסבון של „שאנצר" בבוכניא בו עבדו קבוע 10 פועלים כל ימות השנה. לכן תעסוקתה וכלכלתה השפיע על הרכבה החברתי, והגורמים האלה אף קבעו את ההוי המיוחד של העיירה. אם נקח לדוגמא את העיירה הסמוכה לה, בוכניא בכללותה, אוכלוסיתה היתה גדולה מאשר בבריגל אבל היהודים בה היו במיעוט, הם גם היו במספר קטן מאשר מספר היהודים בבריגל. וזה עיצב את דתמיתה של בוכניא בכלל. הדבר הבולט והמבדיל ביותר בין שתי העירות היתה השבת בבריגל. אפשר היה לא רק לחוש את אוירת השבת, כי אם ממש להרגיש איך העיירה לבשה בגדי תפארת שבת מלכתא, כל העיירה היתה עוטה באוירה של קדושת־השבת. בבריגל היה רק יהודי אחד אשר הרשה לעצמו לחלל את השבת בפרהסיא, היה זה העורך דין דייכס.

רבות רבות הן עובדות חיים המציינות את המבדיל אותה מעיירות אחרות, משום כך, בהשואת בריגל לבוכניא הסמוכה לה, משתקפת ייחודו של תחום המושב היהודי בבריגל. בבוכניא, בשבת, היתה תנועה גדולה, כי רבים מיהודיה היו מחללי שבת בפרהסיא. היא היתה מתועשת, לכן, התעסוקה בה היתה יותר מצויה וגם יותר מכובדת ומקובלת על יהודיה. חלק מהצעירים מצאו בה עבודה בתור פקידים או עובדים במחס־נים ובחנויות שהיו בהיקפן גדולים מאשר בבריגל. חלק גדול יותר מצאו תעסוקה בקרקוב. זה קבע את רמת החיים שלה. סימן מובהק היה אצל הנוער, כ־70 אחוז מהם למדו בבתי־ספר על יסודיים ומקצועיים. מזה חלק הגדול בקרקוב. אלה דברו פולנית, ורבים מהם לא ידעו בכלל יידיש. כי גם הוריהם דברו אתם פולנית בביתם. כל הגורמים הללו עצבו את הרכבה החברתי בדמות של יהודים מתקדמים לפי המושגים של אז. בסכום, הייתי מגדיר, שבוכניא היתה חיה את סגנון החיים ותוכנו לפי הנוסח של קרקוב. לעומתה בריגל עניה מרודה ואף קבצנית. אולי שליש יהודיה שרווחה היתה בביתם. לעומתם שליש היה נזקק לעזרה סוציאלית. ושליש נאבק קשות על קיום חיי

יום יום. כל זה הטה את פני העיירה לנסיגה והסתגרות בתוך עצמה בכל שטחי החיים ורישומיה הורגשו בחיי העיירה, והיא היתה דומה ל"טרנוב" בכל שטחי החיים.

ההוי העירתי המיוחד

לא אחטא אם אומר כי בריגל סיגננה לעצמה סגנון חיים של עצמה, יתר על כן, היא סגרה את עצמה בטבעת השמרנית מזה דורות. ולא מקרה הוא שבריגל רכזה בתוכה ארבעה רבנים. וכל אחד עם חוג חסידיו וסגנונו וזה נתן את אותותיו במהלך המחשבה והתפיסה, כאילו נחרץ עליהם האופק העירתי שאין מנוס ממנו. ואף אלה אשר כביכול חשבו את עצמם משוחררים מן הכבלים החסידיים שהעיירה כבלה אותם. גם הם נשארו שבויים בכבלי ההוי החסידי העיירתי ורק בודדים הבקיעו את האופק העיירתי לעצמם. אולם בכללותה, כל אנשי העיירה נשארו דבקים להוי העיירתי.
בבריגל, שפת היידיש היתה השפה השלטת בה דברו ההורים והילדים, בודדות המשפחות כמספר אצבעות יד אחת, אשר דברו בביתם פולנית, וכן מועטים הילדים שלמדו בבית ספר על יסודי. אמנם היתה באופנה מין מגמה אצל הצעירית, גומרות בית הספר העממי לדבר פולנית, אך היתה זאת תופעה של "פיליסטערסטוו" בלעז, היינו התקשטות בנוצות אינטלגנציה כביכול. אבל היה זה מן השפה לחוץ. כי בנשמתן גם הן נשארו חבוקות בצבת. בתוך החיים היהודיים החברתיים הרוחניים והתרבותיים המיוחדים של בני העיירה. וזה התבטא אף בכל ארגוני הנוער למיניהם שהופעה בעיירה משנת 1919 ואילך, הייתי גורס שיהודי העיירה מצאו את חיוניתם רק בעיירה ומתוכה ומרובות הן הדוגמאות מן החיים הצבוריים בעיירה המעידים על כך.

ר' אפרימ'ל טמפלר בעיירה

היהודי הזה בא לעיירה אחרי מותו של ר' טוביל'ה, הוא היה בבחינת ה"גיטער יידד" (יהודי טוב), היינו, יהודי המיטיב לאלה הפונים אליו. בהתפללו לאלוהים עבורם. סביבו התרכזו כמה עשרות בעלי בתים, עם ר' משה דוד לנדאו החשוב שבהם. ואלה יצרו את ר' אפרומל'ס בית מדרש. בו התפללו רק בליל שישי ובשבת בבוקר. הוא עצמו לא היה מעורב ולא התערב בכל הנעשה בעיירה. כל זמנו היה קודש ללימוד תורה וכתיבת פרושים לה. בחייו יצאו שני ספרים, ומי יודע כמה חומר כתוב נשאר כמנוסקריפטים שלא יצאו לאור. כמוהו, כן אלה שהתרכזו סביבו לא התערבו כיחידה בשום דבר הנוגע לעניני הקהילה בעיירה. כל מה שכן היה אצלם התבטא בזה, שבאו אליו בליל שישי לסעודה ובשבת אחרי הצהרים. בשבת רגילה "כמנין" - מנין וחצי יהודים לשמוע תורה מפיו ושירת זמירות שבת, ובשבתות החשובות ובימי החגים התאספו עד שלושים איש, ואז היתה השמחה גדולה, זה היה באחרון של פסח. עוד אזכורה את כדי חמשת הליטרים איתם נשלחנו, כמה נערים לאברהם מינגלגרין להביא את המשקה "מעהד" המיוצר מדבש. זה המשקה שנהגו לשתות בפסח כי הבירה כידוע חמץ. כן אזכור את שירתו של מידעגו הרש יוסף לנדאו שנמצא אתנו בארץ לאריכות ימים.

ה׳ ווילפולער חסידים

אלה גדרו גדר סביבם כיחידה נפרדת ועצמאית עם בית מדרש משלהם ובתוכו וסביבו יצרו הווי שלהם בכל שטחי החיים. כדאי לציין מאורע מיוחד במינו, זה היה ״פורים״. אחד מחסידי ווליפולר ״הקרניצר מלמד״ היה יוזם כל שנה ״הצגת פורים״ ע״י להקה, אותה הרכיב מתלמידיו, וכל שנה הצגה אחרת, החל מן ״הפורים שפיל״ ״עקידת יצחק שפיל״ ״אחשורוש שפיל״ ״יוסף שפיל״. בשתיים מהן השתתפתי בעצמי. ההופעה הזאת היתה פומבית לכל דיכפין. היא התקיימה בבית המדרש של ה״ווליפולר״ אולם בסדר גודל של 8×6 מטר, פינו ממנו כל הספסלים וה״בלמר״ כך נקרא השולחן שעליו הניחו את ספר התורה לקריאה בו, ואת השולחנות רכזו וצרפו לצד אחד של קיר והפכום לבמה. מלבד השולחן של הרבי ומקורביו שישבו סביב לו, כל יתר החלל נתמלא בצפיפות דחוסה בלתי רגילה, ומי שלא נדחס פנימה התפרס בחוץ ע״י החלונות, כדי לראות ולפחות לשמוע את ״האופרטקה״ הזאת. (כיום ארשה לי לאמר אחרי שר־איתי כמה פעמים את ההצגה של א. מנגר ולהקתו של פסחקע בורשטין) שאנו בזמנו לא היינו פחותים מהם. והצבור הזה שהתאסף היה רב גודני מכל חוגי בני העיירה שנהנו מאד מן החגיגיות כי זה חלק משלו, והמדובר בתלמידיו של ה״קריניצר מלמד״ היינו נערים בגיל 8 שנים. אני זכיתי להיות בין החשובים שבשחקנים, כפי שהסביר הקריניצר מלמד. משום שתפקידי להיות אדם הממונה על ביתו של (הפאטער יעקב) ה״אבא יעקב״, ועלי להוביל את חבורת השחקנים לבמת השלחנות, וכך פרצתי את הדרך בין הקהל הצפוף בקריאת זמרה ״ראמט ארויס פאן דיזען הויז!!! פאן אלע פיהער זייטען, דאהיר קאמען ויער דער פאטער יעקב, מיט זיינע 12 לייטען״. בידי היה מקל של מטאטא ישן, ואליו קשרו חבל עם עטין מיובש של בהמה ונפ־חוהו באויר, ואת הבלון הזה העפתי כל פעם על ראש אחר, והודות לקריאותי והבלון על הראשים פלסתי דרך בשביל ה״פאטער יעקב״ ושנים עשר בניו אל הבמה. וכל בני העיירה רוו נחת מן הכשרונות הצעירים. ימים רבים היתה ההצגה הזאת לשיחה בעיירה, ואף נבאו לנו עתיד מזהיר, וליבם נתמלא גאוה עיירתית.

חסידי באבוב

חסידי באבוב מצאו את רכוזם אצל ר׳ חיימל׳ה דין. כתשעים ותשעה אחוז מהם היו בחורים צעירים. ואלה היו עוד יותר סגורים בתוך עצמם, ורוב הצעירים החסידיים בעיירה התכנסו דווקא אצלם, והם העבירו את רוב שעות היום בלימוד גמרא ותוספות בצורה מרוכזת, כן ידעו להפיק את המתח והלאות מן הלמודים בשיחות חסידיים על ההוי החסידי ורבניהם. על פי רוב נגמרו השיחות הללו בשירה בצבור ע״י כולם והדבר המאפין אותם היה שהכל אצלם היה תוצרת עצמית. היינו, הזמירות נוצרו בבובוב, על שולחן הרבי עת התכנסו החסידים למאות רבות בחגים ובמועדים, ובשבתות כמו שבת חנוכה, שבת שירה, ושבת בראשית. בכנסים האלה נוצרו רוב רובן של הפזמונים והמנגינות. לכן היו כל כך חביבים ומקובלים עליהם, המנגינות האלה היו שזורות בדבקות אלוהית, והם נהפכו אצלהם לחלק מחיי יום יום שלהם.

יש להוסיף שהם היו מנותקים מן העולם החיצוני המסובב אותם. מעטים מהם שתפו את עצמם בעזרת העסקים של הוריהם. וכל האווייהם היה חבישת ספסלי בית המדרש. אגב יש לציין כי המנגינות שלהם מושרות עד היום בפי רבים מכל חוגי הצבור היהודי.

הם גם התוו וסגלו לעצמם את החסידות ההאבוואית כדרך חיים בהתנהגות בצבור וביחוד בבית ובשוק. וכך אפפה החסידות שלהם, את כל עולמם הם. בעירה זה בא לביטוי בכך שכל מוצ"ש בשעת סעודת ה"מלוה מלכה" עם השירה והרקודים שלהם. אלה התמשכו שעות רבות והוי שלהם התבטא עוד יותר בחגים, עת התאספו כל מתפללי בית המדרש של ר' חיימל'ה וכן חלק מן ההורים שבניהם היו חסידי בובוב, ומי מאנשי "השצונקה" לא בא לשמוע את מנדל'ה שיף שהיה בבחינת הזמר החסידי הצעיר. בקולו הערב, שהיה שר את ה"מה אשיב לה' " מתפילת ה"הלל" ואת ה"יה רבון עולם ועולמיא" מזמירות ליל שבת, ועוד קטעים מהתפילה וניגונים באבוואיים, ואז "השמחה במעונה" הלכה וגדלה. שירתו היתה אטרקציה לרבים מבני העירה. ובמיוחד "בשמחת תורה", עת ר' חיימל'ה הלך לערוך את "ההקפות" בבית המדרש העיירתי שנקרא ביידיש (שטוטישע בית מדרש) אז ליווהו כל חסידי באבוב, והמתפללים מבית מדרשו, וכך הפכו את הליווי לתהלוכת שירה, מחיאות כפיים ורקודים חסידיים לאורך הדרך כחצי קילומטר. בראש התהלוכה התקדמו שני זאטוטים, אחד החזיק בקבוק נפט, והשני נר הבדלה גדול בעל להבה לפידות, שגם הרוח לא יכלה לכבותה. זה עם הנר לגם כל פעם לגימת נפט מן הבקבוק והתיז בנשיפה חזקה את כל הנפט שבפיו מעל להבת הנר, ואז נתהותה ברעת אש באויר, והתנשאה וזה היה שב וחוזר חלילה הסקרנות וההתפעלות ממעשה שני הזאטוטים משך אחריו התקהלות קהל רב, לאור הלהבות הללו המשיכו עד הגיעם לבית המדרש העיירתי. ושם זה נגמר הדבר בריקוד חסידי "אקסטזי" סביב ה"בלמר". הספור הזה מזכיר לי שיחת רעים עם בנו בורגניכט בעת שנוכחנו לראות תהלוכה כזאת, ואז כינה בנו את השירה, מחיאות הכפיים והר־קודים במלים אלה "זו אסיה הבלתי תרבותית". כיום אחרי חמישים שנה, בראותנו את רקודי הרוקנרולים והפופים למיניהם עם מוזיקת הפופ, הויותיהם והבעת פניהם, המשונה כל זה מעיד לא רק על אסיה לא תרבותית, כי אם על הג'ונגל והציה ההולך ומשתלט עלינו ולהוותנו.

מחלוקת ר' חיימל'ה דין ור' משה ליפשיץ

ברור היה כבר אז, ואיש לא יוכל לתרץ כי זאת היתה מלחמת קודש לשמה. זו היתה התנצחות בין שתי חבורות, וכל אחת עם הנציג שלו, מי יתפוס את כס הרבנות בעיירה ותו לא.

שנים רבות לאחר מותו של ר' טובילה רב העיירה, התנהלו החיים בלי רב בעיירה, דיני תורה התרכזו בידי ר' מנשה דין ובין ר' חיימל'ה דין. אמנם לא שררה ביניהם אהבה־רבה אולם לעימות גלוי אף פעם לא הגיעו. כל אחד בדרכו ותפיסתו. שלו ר' מנשה דין היה יהודי תלמיד חכם גדול ומעמיק נבון דבר ומלא חכמת חיים. אבל הוא היה קר כקרח, סגור ומסוגר, הוא לא רכז סביבו חסידים, כי הוא בעצמו היה כעין "מתנגד", אם כי גם כזה לא היה. לבושו היה רגיל ככל יתר ה"בעלי בתים" (כפי שנקראו בעיירה) הוא גם לא ישב ב"מזרח" ב"חסידים שטיבל" שבו התפלל, אולם בכל זאת היו לו קצת מעריצים ומקורבים. לעומתו ר' חיימל'ה דין הוא בבחינת יורש, הוא ירש את ביתו ובית מדרשו של ר' טוביל'ה ז"ל, הרב האחרון לפני מלחמת העולם הראשונה, ולכן הירושה הזאת כבר יצרה אצלו הרגשת זכויות יתר. וכן נוצר בבית־המדרש הזה חוג של המשך מר' טוביל'ה. הוא אף הרגיש את עצמו כיורש־העצר הבא במקומו, הוא דמה לעצמו דמות חסידית, כך היה גם לבושו "רבנית" מגבעת קטיפה

רחבת שוליים וקפתן חסידי. הוא הדגיש בכל הליכותיו כי נצר בנים הוא, וכזה רצה להיות ואולם למזלו הרע, חי בתקופה הזאת ר׳ נפתלי טייטלבוים, האב של מנשה ובנ־מין טייטלבוים. (אני מזכיר בכוונה את שמות שני הבנים האלה כיוון שזו ההזדמנות היחידה לתקן את הטעות שעשה אלפסי בעל הספר החסידות, ובו קובע את מנשה טייטלבוים כאחרון השולשלת של רבני הטייטלבומים). אנחנו בני העיירה מאותה תקופה יודעים כי רק ר׳ נפתלי נשא את האצטלה הרבנית והיא הצטמקה בניהול שלחן החסידי ב״חסידים שטיבל״ יחד עם ר׳ יעקל דוד ע״ה הסתם סופר המהולל וגם המלמד הראשי בעיירה. והוא עזב את העיירה לטרנוב, ור׳ נפתלי המשיך לרכז את חבר רת החסידים בחסידים שטיבל. חבורה זאת היותה לפי המסורת בעיירה את הצמרת השולטת בקהילה היהודית ומועצת העיירה (במאגיסטראט). עם הסתלקותו של ר׳ נפתלי נוצר חלל ריק אצל החבורה הזאת כי מנשה טייטלברים בעצמו לא היה בעל כישו־רים למלא את מקום אביו. הוא היה אחד העשירים החסידיים מן השורה בעיירה ותו לא, ועוד פחות ממנו בכל המובנים היה אחיו בנימין שאפילו פרק משניות לא ידע ללמוד. אולם זה לא הפריע לו להיות הכף הברוחשת בה׳ הידיעה של כל התככים והמ־זימות הבלתי נעימות בעיירה. אחרי מות אביהם ר׳ נפתלי, הם וחבורתם ליבו את רוח השנאה שנצטברה אצלם מימי הרב ר׳ טוביל׳ה, והפעם הופנה הדבר נגד ר׳ חיימל׳ה דין שנשאר כיורש ביתו של ר׳ טוביל׳ה והתחילו בהשמצות נגד ר׳ חיימל׳ה שאינו ראוי כביכול לתפוס את מקום רב העיירה בכך הרעילו את האוירה עד לאימה. הם הביאו כמשקל נגד ר׳ חיימל׳ה את הנכד של ר׳ טוביל׳ה. ר׳ משה ליפשיץ נו! נו! אל תשאלו לאיזו קלחת של מחלוקת הוכנסה כל העיירה. אשרי האיש שלא שמע את כל התורכחות משני הצדדים, וטוב ומטיב לכל אלה שלא השתתפו בתככים הללו.

הבחירות של הרב

אמנם הרגישו אנשי הטייטלברימים שידם אינם על העליונה, כי לפניהם עמדו שלושה מחנות בראשם, המחנה של ר׳ חיימל׳ה דין, אך אלה לא נחשבו לעשירי העיירה ששמם הולך לפניהם. איך נאמר בעלי המאה, הם בעלי הדעה. גם לא היה ביניהם אחד אשר דחף את עצמו לעמדת כבוד להיות ״פרנס״ בועד הקהילה או דוזור בעיריה וכד׳. וזה היה בעוכריהם, והתנקם בהם יותר מהכל. המחנה השני היה ה״ווילי־פולר״ חסידים, מאחר ולא הרבי שלהם היה המועמד לבחירות אז כל ענין הבחירות לא עורר אצלם התלהבות יתירה. כל עניין הבחירות בכלל היה נטול כל ערך. וכן המחנה הקטן של ר׳ מנשה דין, אלה חששו לא כל כך מן הרב כמו מחבורת הטייטלבומים, שלא יכבידו עליהם עוד יותר את עול שטלטנותם, כן חלק גדול מהעמך היה נגד החבר רה הזאת, אך בתוך כל אלה לא התבלט א (״כלל טוער״) אף עסקן צבורי אחד, שידע לרכז את כולם ביחד למטרה מסוימת. הציונים, היוו עמנם כח מחץ מאורגן, אבל בשנים הללו היו רוב רובם צעירים ויחסם לבחירות הרב היה פסיבי לגמרי. מול כל אלה עמדה חבורת השולטים, בה התרכזו כל עשירי העיירה, לפי המושגים של אז בעיירה, ואף כל ה״מי ומי״ שרצה להעלות את ערכו בעיני בני העיירה, וכל רודפי כבוד ובצע הוכנסו למסגרתם, ולאלה כל מאוים היה ״שליטא״ (רש־תיבות) שיחיה לאורך, ימים, טובים אמן.

שני יחיאלים

שני יחיאלים האלה יבהירו לנו וידגימו כל מה שהתרחש אז בעיירה דוגמה חותכת לכך היה יחיאל אשר, זה היה יהודי עני ואביון, עד כדי כך שידו לא השיגה אפילו לשלם שכר דירה, וסדרו לו חדר ב״הקדש״ (המבנה הזה היה שייך לקהילה ושמש ללינת לילה לקבצנים, ועוברי אורח.) הוא, חותנו, וכל קרוביו התפללו בבית המדרש של ר׳ חיימל׳ה דין, זה שנים כי כולם גרו ב״שצאנקא״ בשכנותו של ר׳ חיימל׳ה דין. כשקמה בהלת הבחירות בעיירה סביב בחירת הרב, יחיאל אשר זה, נהיה לתעמלן הצעקני והפעלתני ביותר במחנה של ר׳ חיימל׳ה דין. כעבור שבועיים הפך את דעתו ונעשה לתעמלן ב״ה״ הידיעה, של המחנה שכנגד. פתאום, כעבור ימים ספורים, יחיאל אשר לבש בגדים חדשים וכן בניו, ונוסף לזה התחיל בסחר בדים בשוק. אני נזכר במקרה עצוב מאד, עת אבי הי״ד לווני לבאר ע״י ר׳ וולף לאוב׳ס, בית מדרש, נתקלנו ביחיאל אשר, ואבי שאל אותו איך זה בפתאומיות כזאת הפכת את היוצרות? ועל כך, יחיאל אשר זה, אשר ידע להסביר יותר בידיו מאשר בפה, סתר סטירות לחי על פני אבי בצלאל ז״ל. סטירות אלו מצלצלות באוזני עם כתיבת השורות האלה. הדי למה שעלול לקרות במלחמת יהודים ביהודים.

היחיאל השני הוא מיודענו יחיאל סומרס. באם נכנה את הראשון בכנוי עדין, מחוצף וגס רוח. הרי את השני לא נצא לידי חובה אם נכנה אותו כבעל עזות מצח ועזות פנים מרושעת שאין לה אח ודוגמא איש בעיירה לא יכול היה להעלות בדעתו כי הוא ירהיב עוז בנפשו, לעשות מעשה כזה כלפי יהודי זקן חלוש כמו הוויליפולר רבי. והמעשה שהיה כך היה. הרבי הזה היה נוהג לרדת במדרגות לטבילה במקוה עטוף סדין ומלווה ע״י השמש שלו, ובסבוב בעת הירידה חכה לו יחיאל זה, טמן ודחק רגל והכשילו הוויליפולר רבי מעד ונחבל קשות רק בנס לא שבר אבר מאבריו. אנשי העמך שנמצאו במקום תפסו את יחיאל סומרס זה והרביצו בו מכות רצח. הודות להתערבותו של הוויליפולר רבי אשר יצא בצעקה: ״יהודים אתם מרביצים ליהודי! הרפו ממנו! וכך חלץ אותו מידי המרביצים. המכות האלה הספיקו לו לשכב כמה שבועות בבית. כל זה יכול היה לקרות רק על קרקע של ביצה בואשת, ואוירה מורעלת של שנאה עיוורת שאותה יצרו חבורת רודנים בצבור. זה עשרות בשנים ללא כל מעצור. והכל במלחמה על כסא.

איך קבל ר׳ משה ליפשיץ את המנוי לרב העיירה

אמנם ענין רב העירה לא הוכרע בבחירות, אבל חבורת השולטים בעיירה ידעו, איך להתגבר על כל המכשולים והקושיים, הם השתמשו אף בעזרת מושלי העיירה הגויים, כגון: ראש העיר ד״ר בזסקי, שהיה ראש האנטישמים בעיירה. ובני העיירה היהודים ביניהם לבין עצמם כשהיו מזכירים את שמו היו מוסיפים בלחש ״ראש העיר של הפוגרום ״פוגרומציק״. הדבר הזה מזכיר לנו את נוהג הקלוקל, לעניות דעתי, שהיהודים נוהגים לקרוא את ״התוכחה״ בשבת בבית הכנסת בלחש כאילו על ידי זה להמתיק את מרירות גלולת האמת וליצור לעצמם אשליה שלמרות הכל, זה לא כל כך נורא, ולא נוגע לנו ישירות. כאמור, חבורת הרב שתפו פעולה עם הד״ר הזה הרבה שנים. הוא היה מעונין בשלטונם הם בקהילה היהודית, לכן לקח לעזרתו את קצין

העיר (הסטארוסטא) ובעקבותיהם פעל אפילו מושל המחוז בקרקוב. כל הגורמים האלה הכריעו לטובת ה״חבורה״, וכך הושלט ר׳ משה ליפשיץ לרב העיירה. ואחרי שקבל את המנוי נגשה הקהילה לבנות בית לרב העיירה. אותו בנו על חלק מהמגרש שהיה מיועד לתלמוד תורה. את זאת לא בנו, כי אם בית לרב, על חשבון בנית התלמוד תורה. כך גבר ונמשך השלטון של ״החבורה הזאת״ ומופת לדרכים ותפיסתם ישמש לנו המקרה עם אותו עו״ד דייכס בעל המחלל שבת בפרהסיא, היחידי בעיירה, דווקא הוא נבחר לראש הקהילה מטעם ה״בעלי בתים החשובים והחסידיים״. עם הרב דמיתא בראש של העיירה. אני נזכר בקוריוז שאותו ראיתי ושמעתי במו אזני ונפוץ בעיירה עקב הויכוח בין העו״ד דייכס ובין העו״ד הורביץ, הראשון, נציג החסידים והרב, והשני התימר להיות נציג עמך ומתנגדי חבורת החסידים סביב הרב. דוברי ונציגי העיירה כל השנים. והמעשה שהיה כך היה, העו״ד דייכס בא לנאום נאום בחירות ״בחסידים שטיבל״, לפני קהל החסידים, לקראת הבחירות לקהילה היהודית בעיירה. ובכן על שמירת שער הכניסה הופקדו בני החסידים, הגברתנים ביותר. אבל הציונים והעמך גברו עליהם, נכנסו פנימה בכח והם נהיו לשומרי השער, ונתנו לכל אחד להכנס, אך לא לצאת. כך נאלצו החסידים לתת רשות הדבור לעו״ד הורביץ. להלן תמצית דבריו של עו״ד הורביץ בויכוח הפומבי הזה:

״איך לא תבושו אתם המתיימרים להיות אנשי **השלחן ערוך** וחושבים את עצמכם **לשלומי אמוני ישראל**. דווקא אתם דבקים באיש היחידי בעיירה אשר מחלל את השבת בפרהסיא. והאם זה מקנה ליהודי להיות כשר כנציגכם בראש הקהילה. אז גם אני מוכן להבטיח לכם, שמהיום והלאה אסע גם אני דרך כל רחובות העיירה בשבת. נוסף לזה גם אשתי תפסיק לקנות בשר כשר באטליז יהודי, וכן תפסיק להדליק נרות שבת, ואני כשלעצמי מבטיח לכם עוד; שלא אוכל פחות חזיר מאשר נציגכם הכשר למהדריך: נו!! איפה אתה רב העיירה? על סמך הבטחותי אלה תתן גם לי הכשר להיות נציג של יהודי העיירה בקהילה?״!.

הבאתי את הקוריוז הזה לשם הבלטת ההתרחשויות האופיניות בעיירה והן מבטאות את המיוחד לעיירה זו.

חסידי ה״מרא דאתרא״

מתקשה אני מאד בהגדרת החסידים האלה, כי מתעוררת בי השאלה אם בכלל יש לכנותם חסידים של הרב. כי חסידיזם, זה הוי, זה עבר משותף, זה גם קשור ב״חצר״ הרבי, היינו דמות כריזמטית בעלת שלשלת יחוסין, ששמו הולך לפניו, ומקסים את הצבור שינהר אחריו. בזכות עצמו או בזכות אבותיו. ולפי התרשמותי כפי שאני הכרתים, ולפי ההתרחשויות בעיירה העומדות לעיני עד שנת 1932 כי אחרי זה שהיתי יותר בפלוגות הכשרה מאשר בעיירה. לפי עניות דעתי, כך היו פני חסידי ה״מרא דאתרא״ בבריגל. זה היה נסיון ליצור בכל מחיר חסידים של הרב. הוא נעשה רב העיירה, אבל רבי עם חצר חסידי לא היה קיים. היות וחבורת הבעלי בתים שהחשיבו את עצמם מעל כולם, והם היו רגילים זה עשרות שנים שכל דבר על פיהם ישק, הם הם אשר היו מעונינים ביחידה חסידית הזאת, ובצורה מלאכותית היא נוצרה. נקח לדוגמא את ה״חסידים שטיבל״ האם אלה היו חסידי הרב. אף פעם לא והיו ביניהם חסידי ״ז׳בנה״ ״בלז״ חסידי מוז׳יץ וחסידי גור. אלא מה הם לא היו יחידות מוגדרות

ולכן לא הורגש קיומם כיחידות. מה עוד, שבנוגע לדברים הנוגעים לחיים הקהילתיים בעיירה, הם שחו עם זרם השולטים בעיירה, שהתרכזה סביב רב העיירה. בתוכה היו כאלה שבכלל היו רחוקים מחסידות ונמשכו לחבורה מתוך כל מיני חשובים. חלק של מלקקי "פנכא", וחלק של קריריסטים שידעו כי החבורה הזאת היא הקובעת מי למעלה ומי למטה, אך לא היה להם שום דבר נפשי שיכול להחשב כחיי חסידות. באשר לנוער, השפעתם היתה עוד פחותה, וזה חרה להם הם הרגישו לא בנוח, ויותר מהכל הרגיז אותם הרכוז הזה של הבאבוואים, שמצאו את מקומם אצל ר' חיימל'ה דין. אלה הכניסו דבר חדש בעיירה. הביאו צעירים מעיירות גליציה לעיירה וחלקו אותם בין הבעלי בתים שנחשבו כי ביכולתם לסייע בכלכלתם, יום בשבוע, וכך נהפכו הנערים האלה ל"אוכלי ימים" "טעהג עסער" ביידיש. אולם אנשי הרב לא רצו להשלים עם הדבר החיובי לכאורה (התכלית שבדבר עגומה) לכל הדעות בהתאם למסיבות של אז. היות ואלה היו מחסידי „באבוב" והם התקיימו קיום עלוב מאד בעיירה. ועל כך תחבלו אנשי הרב ב"הבה נתחכמה לו". הם התחילו להביא נערים מהסביבה, כדי לדחוק את רגלי נערי חסידי באבוב. והם דרשו והשפיעו להפסיק את "הימים" לנערי "באבוב". אך למזלם של נערים האלה, שהרוב לא נענה לדרישה אכזרית זאת, מצד חבורת הרב, אך צמצמו להם ה"ימים" למי יום ולמי יומיים, ואפילו שלושה ימים בשבוע. וכך רעבו נערים משני הצדדים. אבל איזו חשיבות היה בכך, בעיני הרוצים לשלוט בעיירה, בכל הדרכים והאמצעים.

התרחשויות אופייניות לעיירה

היות והדברים האלה התרחשו לעינינו ויש קשר בינם ובין החבורה השלטת בעיירה, כי המונופול על חיי הציבור היה מכאן ואילך בידם לכן, היה מספיק שאחד מחסידי הרב לטש את עיניו על איזו שהיא משרה של הקהילה, ולפי דעתו, בעל המשרה גורף הון תועפות, מיד החלה תסיסה בצבור, ואי שביעות רצון מבעל התפקיד. ויש להחליפו וכך התלבשו על ה"בלן" של "בית המרחץ" "ר' שמואל בלן", זה עבד שנים רבות בעבודה הזאת, זה היה יהודי בעל מרץ וכושר עבודה יוצא מהכלל. מחוץ ליום שישי הוא עבד בכל ימי החול בשבוע, בפריקה ועמיסת פחמים, בתחנת הרכבת אצל ה"שטיינלופים", וזאת היתה עיקר פרנסתו, והבלנות בבית המרחץ משנית בשבילו. משתי עבודות אלה היתה לו פרנסה בכבוד. אולם אנשי חבורת הרב שחיימ'ל לאיעס היה נמנה עליהם, חשק במשרה, כיון שהיה לא יוצלח במסחר, ולכן הוא לדעתם ראוי להיות ה"בלן" ולא עזרו ל"שמואל בלן", זכויות עשרים שנות עבודה, כי חבורת הרב ידעה ליצור אוירת איבה כזאת כלפיו. שהיה צריך להיות מפלדה קשה שיוכל לשאת זאת. ואז, כרגיל, קמו שני מחנות, בעד ונגד "שמואל בלן". כל העיירה נכנסה למערבולת ויכוחים ששימשו להם לחם חוקם. והמריבה הזאת נמשכה חדשים רבים, הדבר חימם את ליבם הדווי, והמריבה נהיתה לתבלין שבחייהם. ר"שמואל בלן" נאלץ לעזוב את הבלנות, וחיימ'ל לאיעס בא במקומו. אולם חיש מהר התברר כי הוא לא יוצלח גמור, ואז באו שני גיסיו לעזרתו. אבל הלא יוצלחיות היתה כה רבה והשמחה לאיד היתה מנת כל בני העיירה. ועוד טרם פגה השמחה במעונות העיירה ומיד צצה ועלתה בעייה מאד מאד משמחת והיא פרשת ניסן "דב".

ניסן "דב"

ניסן "דב", כך קראו לו בעיירה, מכיוון שבהליכתו הקדים את שתי ברכיו קדימה ודמה בהליכתו לדב כבד ומגושם. ניסן "דב" זה היה גיסו של חיימ'ל לאיעס, הינו חתנה של לאיעס, ופרנסתו היתה דחוקה מאד. (כמה בכלל היו בעיירה שפרנסתם היתה בשפע) ובכן הגיעו ימי אפיית מצות, שהיתה ברשותה של ועד הקהילה, כי זה עסק משתלם מכל הבחינות, אז קבל ניסן "דב" מנוי בתפקיד "נאמן" משגיח על הכשרות באפיית המצות, והיה בודק את הבנות והנשים שעבדו בלישת הבצק, או רודות ומעגילות בגליל עץ את המצות, שחס וחלילה לא ימצא בצפורניהן פרור בצק שעלול להחמיץ.

זמן אפיית המצות היה לאנשי העיירה מאורע חשוב, ורבים מהם נהגו לבקר את מעשה אפיית המצות, ולפחות פעם אחת, כדי לספוג לתוכם את חווית אפיית המצות. כן באו לשם "אברמלה בום" וחבריו. אברמל'ה **הליצן** בעיירה, וכשהוא רצה לעבור את מפתן המאפיה, שדלתותיה תמיד פתוחות היו, עצר בעדו ניסן "דב" ולא עזרו כל טיעוניו של אברמל'ה כאילו הוא רוצה רק לדבר עם כלתו. אחת פסק ניסן "דב", בלי כיפה על הראש לא יכנס, ויהי מה!. ואברמל'ה נכנע! אך לא בלי מחיר הכדאי לו: הלך הביתה להשיג כיפה. בינתיים מסרו לניסן "דב" כי לאברמל'ה זה אין כלל כלה, וממילא לא עובדת במאפיה. אברמל'ה השיג כיפת קטיפה גדולה משכנו לבית שמילכעל מלמד, והספיג לתוך הקטיפה מלא פיח מן הארובה של התנור, ופנה ישירות למאפית המצות. כאן, ניסן "דב" נהיה מהותקן בידיעות על אברמל'ה זה, ובהגיעו לפתח המאפיה, קדם אותו ניסן "דב" בגדופיו; שיקץ אל תעיז להכנס כאן! שיקץ! הלאה מכאן שיקץ! וחוזר חלילה בקול צעקה, אך אברמל'ה לא נרתע ונדחף פנימה ניסן "דב" אוחז בדשי מעיל אברמל'ה וממשיך בצעקותיו ושניהם מתגוששים ומתאב־קים בליווי צעקותיהם.... אז הוריד אברמל'ה את כיפת הקטיפה המפויחת ומעך בכיפה את פרצופו של ניסן "דב". ומתוך הצעקות של שני אלה פרצו שאגות צחוק היסטרי מכל צוות העובדים במאפיה, בראותם את פני ניסן "דב" המפוייחים. הצחוק והזעקות הבהילו למקום את כל הבחורים הלומדים ב"חסידים שטיבל" אשר היא בקומה העליונה מעל למאפיה. וכן כל השכנים שבסביבה, וצהלת צחוק לבשה פני כולם ובהתערבות כל הנאספים הפרידו בין שני המתגוששים, וכן השפיעו גם חבריו על אברמל'ה שייענה לתביעה לדין תורה בפני הרב. והעיירה כולה היתה שמחה וששון לשמע המקרה. כשעה קלה אחרי תפילת מעריב התחילו סקרנים להתאסף בבית הרב. מעודדים משני הצדדים וממעשהו של אברמל'ה בום, והנה הגיע ניסן "דב" וסימני הכר של הפיח נראים היטב בעיניו ומסביב לנחירי אפו, ומיד פורצים הכל בצחוק פרוע, ואברהמל'ה בום שחיכה עם חבורתו לניסן "דב" נכנס אחריו, ושני המחנות התחלקו. כל אחד מהם לצד שלו סביב שולחן הרב. אלה ואלה הניפו ידיים באויר, וקראו קריאות גנאי עד למהומה, פתאום נפתחו הדלתות מחדר היחוד של הרב, וקולו של השמש הדהד כבוד הרב! כבוד הרב! חיש השתררה דומיה בחדר והרב, זו היתה דמות רחבת כתפיים, לא מגושמת ביותר. רק בטן לא רגילה בולטת מן הגוף. מתישב בנשיפה כבדה בראש השולחן. ופונה ישירות לניסן "דב". מה תביעתך? ומה בפיך? וניסן "דב" מגולל את אשר התרחש עם אברהמל'ה במאפיה, ומצביע בידיו על פניו, כי זה שעתיים שהוא עומד ורוחץ את פניו בסבון, אך את הפיח מריסי עיניו ומנחירי האף, לא עלה בידיו למחוק, וכולם פרצו בצחוק, ומיד השתתקו. כי

הרב פנה לאברמל'ה ומה בפיך אברהמל'ה? ואברמל'ה כמתוכנן אצלו טען: (א) נכון רבי שהוא לא נתן לי להכנס למאפיה בגלל זה שלא היתה לי כיפה על הראש, אז הלכתי ושאלתי כיפה מאת ר' שמילכ'ל מלמד שכני לבית, ומבין היה לי לדעת שר' שמילכ'ל מחזיק את הכיפה שלו בארובת התנור, והיא נהיתה מלאה פיח, וברור שבהתגוששות כזאת ניסן "דב" לכלך את פניו. הנה מה שהוא עשה לי: מצביע על שני דשי מעילו הקרועים ומדגיש וחוזר: הנה כבוד הרב בהתגוששות הוא קרע לי את מעילי והוא התלכלך בכיפה שלי., ואני דורש נזיקין ממנו עבור המעיל. ואברמל'ה הרים את קולו ביתר הדגשה בפנותו אל הרב. רבי למה ניסן "דב" זה אינו מספר כלום על זה שהוא זרק את "הקטן" שלי מן ההר למדרון ההר שבקרבת המאפיה. אחרי דבריו אלה אף אחד לא היה מסוגל לעצור בו את הצחוק שהתפרץ מכל הנוכחים. הרב נשאר משתומם ותהה נוכח הצחוק הפרוע מפי כולם. ואז התחוללו התלחשוית בין אנשי הרב, ואחד ממקורביו לבש עוז, התכופף ולחש באזני הרב, שלאברמל'ה זה אין בבלל ילדים, כי טרם התחתן... וכנשוך נחש התפרץ הרב לעבר אברמל'ה: שיקץ, הסתלק מכאן, ולחסידיו פנה במילים; אל תעמדו ב"ד" אמותיו, של פושע ישראל זה. כולם נסוגו כדי להתרחק מאברמל'ה, וע"י כך נוצרה דרך לאברמל'ה וחבריו לעזוב את בית הרב מלחים בקריאות גנאי פושעי ישראל. כך עשה אברמל'ה את הרב וכל אנשי העיירה ללעג ולקלס. כל העיירה צחקה מעצמה, ועל עצמה ימים רבים, אך היה זה צחוק בריא שהטיב את ליבם.

ר' שלום דין

למרות זה שהמעשה התרחש כשנתיים או שלוש שנים לאחר שהיתי כבר בארץ, היינו ב־1936, הנני מוצא לנחוץ לצרף את הסיפור על שלום דין, היות והוא שייך למעשי תעלוליהם של חבורת הרב עם ה"מרא דאתרא" ביחד. וארשה לי לצטט את ישעיה פרק ג', פסוק ד. ונתתי נערים שריהם ותעלולים ימשלו בם"!

לאחר כמה שנות שלטון ללא מעצור של הרב ומחנהו התערער, שלטונם, אך הם טרם השלימו עם השנוי שחל בעיירה. ומדי פעם הסעירו את בני העיירה עם בעייה חדשה והיא: "שלום דין", זה היה הבן הבכור מאשתו השניה, שאנחנו ידענו אותה. ר' מנשה דין בא בימים, הרגיש כי כוחותיו הולכים ואוזלים, וכל רצונו היה בימיו האחרונים, שבנו שלום יתפוס את מקומו בתור דין בעיירה. אבל אם זה מבוקשו של ר' מנשה דין זה כבר מעמיד בסימן שאלה, אם להענות לבקשתו. מה עוד ששלום זה ואחיו משה למדו שנים רבות בבית מדרשו של ר' חיימל'ה דין. הינו ברכוז של חסידי בובוב. וזה בודאי וודאי הספיק לרב ומחנהו להתנגד למנויו של שלום זה לדין. אולם הפעם הם לא העיזו להעמיד מולו מועמד אחר. כי הם הרגישו שפג תוקף שליטתם על העיירה. אך לא מנע מהם מלהצר בעד מנויו. כי הרב בתוקף סמכותו הרשמית היה צריך לתת את אישורו הוא. אך הפעם זה נשא אופי הרבה יותר מרוסן. אמנם שני בניו של יחיאל אשר הרביצו מכות נמרצות למשה קפלר, אחיו הצעיר של שלום, עקב בטויו על הרב "דער גראבער משה" (משה השמן) כך כנוהו מתנגדיו החריפים, נטולי נצר הלשון. אך צעירי העמק ידעו היטב להשיב מיד כפליים, ואת זה הם היטיבו לדעת מכל הגברתנים שבמחנה הרב. ואלה הטילו את המורא והסדר באוכלוסיה היהודית אכן נשמר הסדר ללא כל השואה, לשנים הקודמות ור' מנשל'ה דין הסתלק לעולם האמת, והשאיר צוואה בידי אחד ממעריציו. ובה כתוב בידו; שלא יקברוהו עד שהרב

יתן האישור שבנו שלום יהיה דיין במקומו. על כך ידעו רק יחידים ממקורביו. בבוקר עת נפוצה הידיעה כי ר' מנשל'ה נפטר, היתה תכונה של כל אנשי העיירה, בקשו לצאת להלויה שבה השתתפו גם כמה מגויי העיירה, כי הוא נחשב בעיניהם ל"החכם" שבעיירה. כדאי להזכיר שהברון גץ, בעל המבשלת "בירה" הגדולה בפולין, מאוקרוצ'ים הסמוכה לעיירה בריגל שלנו היה לעיתים נועץ בו בענינים יורידיים, ולאות תודה היה שולח לו כל שנה עגלת פחמים ותפוחי אדמה לחורף. מעריץ גדול היה לר' מנשל'ה דין, העשיר שבעיירה הגוי רביציקי. זה היה נוהג להביא לפני ר' מנשל'ה דין, כל סכסוך, משפטי, והיה מקבל כל פסק דין שלו, ללא עוררין. כששאלו אותו איך הוא מקבל עליו כל פסק דין ללא ערעור, על כך הוא ענה ביידיש השבורה שלו; "אז ר' מנשל'ה פאסקענט אזוי, דארף אזוי זיין" (אם ר' מנשל'ה פוסק כך, אז כך צריך להיות). כשהגיעה המיטה עם הגויה, ליד הקבר הפתוח, הוציא המופקד על צוואתו של ר' מנשל'ה, וקרא בה לפני כולם. וכך היה כתוב; לא יקברוני טרם ימנו את בני שלום לדין בעיירה במקומי. במעמד הזה הרב עם פמליתו היו אבודי עצות, והרב נאלץ להודיע ע"י הקבר הפתוח, אכן אמנה את בנו שלום לדין בעיירה במקומו. אז הורידו את הגויה לקבר והמשיכו בהספדים. כשנסתם הגולל, בנחת רוח רבה, פנו בני העיירה לביתם, בהיותם בטוחים שסוף סוף נפטרו מן התלאות ששמן שלום דין. אך לא כן חשבה פמלית הרב. עברו ימי ה"שבעה" ולא באו לנחם את בני ביתו של ר' מנשל'ה וכן לא הביאו את המנוי של שלום בנו. אז ביתר שאת התרתחה גברה המהומה בעיירה ביתר עוז עד כדי כך שחבורת מתפללי ה"חסידים שטיבל" מעוזו של הרב, התארגנה להפגנה מוחצת. בשבת, כשהרב בא בבוקר לתפילה, מיד אחריו בא שלום, בנו של ר' מנשל'ה, בליווי מתפללים, ובראשם יחיאל פפר, קצר הרגל, שהכריז בקול רם; "ברוך הבא ר' שלום דין"!! ורבים קמו והריעו לכבודו. הפגנה זו היותה הקש ששבר את גב הגמל. למחרת, אחרי שבת נפוצה הבשורה כי בעוד יום ינתן המנוי של הרב לשלום דין. אכן, הוא ניתן בשעה טובה והעיירה שקטה לזמן מה. נוסיף עוד, כי בין שלושת הזרמים החסידיים העיקריים שקיומם היה מורגש בעיירה כגון: הרוליפולר, הבאבוור וחסידי המרא דאתרא, הם ביניהם אף פעם לא מצאו שפה משותפת והשנאה העבירה אותם על דעתם, למרות זה ששום נגוד עקרוני לא הבדיל ביניהם, רק ההשתייכות למחנה זה או אחר. מדי פעם התלהטו היצרים עד חלול השם. בעיות ורכילות הומצאו יום יום, כדי להצדיק ולהמשיך בעימות.

הציונים בעיירה

בסקירה כללית על תקופה של עשר שנים, היינו משנת 33־1923 כפי שהצטיירו בעיני, ארשה להקדים בצורה מצומצמת את הלך הרוחות של אותה תקופה והשפעתה על בני העיירה. אמנם היתה זאת תקופת הפריחה הגדולה ביותר של רוח ההשכלה אצל יהודים, התעוררה ערגה וכמיהה לתרבות הכללית, ורבים, רבים בפולין נסחפו בזרם החדש. אולם, בריגל נשארה מאובנת סביב החסידות. אף על פי שהעיירה נתברכה בפרח נדיר בדמות סופר ההשכלה, מרדכי דוד ברנשטטר. שיצר יחד עם פרץ סמילנסקי, אך זה היה לפני 60 שנה. ושום עקבות לא נשארו מזה בעיירה. בבריגל לא קם אף בעל שעור קומה אחד שיהא מסוגל להתמודד עם החסידיזם הגליצאי. משום כך לא היה מי שיארגן, את הנוטים לתמוך ברעיון הציוני. למרות שלהבת הרוח הציונית שהתעודדה עם מתן "הצהרת בלפור" באותו זמן אף הגורם המוחשי ביותר;

הפוגרומים שעברו בגליציה ובבריגל גופה. אולם היתה חסרה האישיות התרבותית, הרוחנית והחברתית שידע להטות את הציבור הרחב בתואי הציוני. לכן הכל נשאר במקומו כתמול שלשום. בלי כל שנוי, אך בקע בקע ובכל זאת בחומת מבצר החסידי בעיירה, והוא אצל הנוער, חלק קטן העיז להתארגן בתנועת נוער ציוני שהתרכז באיסוף כספים לק.ק.ל. , וכן יצירת ספריה של ספרי חולין, ואף חוג דרמטי מן הנוער הזה נולד "השומר הצעיר".

השומר הצעיר

בצער רב הנני כותב את השורות האלה ובלב צורב על כך, שלא מצא איש מיוצאי "השומר הצעיר" בעיירה לנכון ולחובה להקדיש כתבה מיוחדת לו להתרחשויות סביב לו, כפי שהיד בתקופתי . אינני מתימר חס וחלילה למלא את החסר הזה, כי לא אני הוא זה המסוגל להעריך נכונה את גודל פעולות השוה"צ אולם הכותב על העיירה כמשקיף לא אוכל לעבור על סדר היום בלי להזכיר אירגון נוער זה. שהיה ארגון הנוער ב"ה" הידיעה. הוא היה החלוץ העובר לפני המחנה. הוא הביא לעיירה את רוח ההתמרדות נגד המוסכמות המקובלות בעיירה. ונהיה לגורם הרציני והמכריע בחיי הנוער בעיירה. בשנת 5-1924, כאשר רבים מן הנוער החסידי והבעל הביתי הצטרפו לשורות השומר הצעיר, אז קמה מלחמת חורמה מצד כל החוגים החסידיים נגד הציונים בכלל ונגדו במיוחד. אך דא עקא חיש נוכחו לדעת כי מלחמתם רק מגבי־רה את כוחו של השומר הצעיר. למרות זה שהעלילו עליהם עלילות שפלות, ופני הדב־רים הגיעו לערכאות משפטיות שנגמרו בפשרה של שביתת נשק. באותם הימים השומר הצעיר הגיע לשיאו. מי בעיירה לא ידע את ראובן לייכטר ז"ל, ושפת איזה נער או נערה לא דובבה "יוס'ל טנדי". זה מיודענו יוסף הניג, החי אתנו בארץ. התפתחותו נמשכה עד שנת 1928. מיטב הנוער התרכז סביבו אבל הוא גדר את עצמו בגדר של סלקציה מיוחדת. לגבי כלל הנוער הרחב בעיירה. המשתייכים אליו ראו את עצמם כ"בעסערע קינדער" (ילדים מטופחים), אמנם סיגל לעצמו מין יחודיות חסידית, אף בחיצוניותו, בלבושו ובהליכותיו. יש להוסיף כי ידע ליצור תדמית חלוץ שלו למופת. כי ידע להדגיש בעקביות את ההגשמה העצמית. זה התבטא בפלסטינו צנטריזים והקבוץ באותם הימים, הוא היווה ארגון נוער ציוני מובהק ושמש כחממה ציונית בעירה, וכל יתר הפעילויות וההתארגנויות שאבו מן החממה הזאת ובשנת 7-1926 לאחר ש"השומר הצעיר" הלך בעקבות הארגון הגרמני ה"ונדר פוגל" ורוח הסוציאליזם, עם הלקטורה שלו, חדר בו יותר ויותר, ואף הקוסמופוליטיזם חדר בו. זה התבטא למעשה בלימוד השפה "אספרנטו". בהמשך הזמן חל בו שנוי חד שמאלה, ואז חלק חלק התחיל להתנער מהשומר הצעיר, בשנת 1929 כשפקד אותו הפילוג החלה התפוררות, והורגשה בעיירה ירידתו. כעבור שנה ב־1930 התחסל ארגון השוה"צ ורק בודדים נשארו נאמנים לדעותיהם.

הדברים נכתבו לפני שרחל המר מצאה לנכון לכתוב על ,,השומר הצעיר" ותבא עליה ברכה.

התעוררות כללית בנוער

כפי שכבר ציינתי, באותם השנים חלה התעוררות בחוגי הנוער מחוץ לבתי המדרש אלה חפשו פורקן לעצמם, היות והם גם בשומר הצעיר לא מצאו את מקומם, התארגנו בארגון ספורט"ירדן". אך הוא החזיק מעמד זמן קצר ורובם עברו ל"מכבי" שבא במקר מו, באותם ימים הכל התרכז סביב כדור רגל. במרוצת השנים "מכבי" זאת התפתחה וקמו בה ענפי ספורט; כגון כדור רגל טניס שולחן, כדור עף, מרוץ אופנים, היא גם נהפכה לגורם חשוב בחיי הספורט בעיירה, אליה השתייכו בני נוער מכל הסוגים והחוגים של הנוער היהודי בעיירה, מחוץ לחסידים כמובן.

ארשה לי להוסיף כי קבוצות הספורט בעיירה הכניסו הרבה חיוניות לעירה. אך על כך אני מקוה שימצא אחד שיכתוב בפרוטרוט על כל מה שהתרחש בחוגי הספורט בעיירה.

החוג הדרמטי בעיירה

החוג הדרמטי נוסד עם קום ארגון הנוער הראשון בעיירה. זה הבטוי של רדיפת הנוער אחרי עולם התרבות של אותה תקופה. מאחר וקשר את עצמו בקריאת הספרות של הקלאסיקאיים היהודים, או תרגומי מופת של הסופרים מאומות העולם. והבחורים והבחורות האלה ראו את עצמם כאנשים מפיצי השכלה. בתור כאלה, זה נהפך להם ליעד ליסד את הספריה כראשית, והיעד השני היה ליסד את החוג הדרמטי אשר באמצ־עותו אפשר להדגים את תמונת הדמויות שבספור, ובדרמה לשפת חיים המיוצגת על הבמה, וזה הרבה יותר קרוב להבנת צבור הרחב, וכן משום שנגררו אחרי האופנה שנפוצה ברחוב היהודי. הלהקות התאטרליות אותם ראו בטרנוב ובקרקוב. חוג כזה משך אחריו את כל אלה שחשבו את עצמם לאיטלגנטים, ובעלי ידע, שמסוגלים למלא את התפקיד. כך מצאו לעצמם פעילות חברתית ואף הגיעו להתחרות הדדית שהיתה חיובית. אך אין להסתיר כי גם אצל אלה נוצרה צמרת שתלטנית ולא חסרו ויכוחים פנימיים. אבל הרצון להופיע על הבמה אצל כל אחד בנפרד וכולם ביחד, גבר על הריב והרוגז, וכך הצליחו להעלות על הבמה הצגות קלות, וכרגיל אצל חוגים כאלה חלו ירידות. חלק התחתן או שעזבו את העיירה, אבל במרוצת השנים התבגרו צעירים אח־רים, ומלאו את החסר. בשנת 1929־30 כשהצעירים התבגרו, אלה עלו על הראשונים בכל. רק הקשיים והבעיות לא השתנו, והקושי היה בהשגת אולם שיכל להכיל בתוכו כמה מאות איש. כי הנוער בעיירה התבגר ומספר מבקרי ההצגות הלך וגדל, והאולם שהיה מתאים, ומיועד להצגות, היה "הסוקול" והוא היה טבו, סגור בפני הופעות יהודיות בכלל. כי "הסוקוליסטים" האלה היו האנטישמיים ביותר בעיירה, ובראשם ד"ר בזסקי, שהיה ראש העיר הרבה הרבה שנים. היה עוד אולם, זה של העיירה, בסדר גודל מתאים, אבל לא היה מתאים להצגות, וגם את זה לא רצו להשכיר, בהשפעת נציגי היהודים בעיירה, שכולם היו מ"חבורת הרב". אך כאמור הנוער התבגר וקמו כמה עסקנים שידעו ליצור קשר עם כמה אישים של האינטלגנציה הפולנית בעיירה, ובעזרתם הושג אולם העיריה ה"מאגיסטראט". בשנה זו חזרתי מטרנוב לעיירה מאוכזב ומדוכדך. גם בעיירה הייתי יותר מחוסר עבודה מאשר עובד, וחפשתי לי תעסוקה, להעביר את הזמן הפנוי. והנה לחש רחש בעיירה על דבר הכנת ההצגה

ע״י החוג הדרמטי, והוא ״הגולם״ של לויק. וזה למה? משום שחבורת האינטלגנטים מבין הבוגרים נסעה לטרנוב וראתה הצגת הגולם ע״י ה״וילנער טרופע״ (הלהקה הוילנאית), ואלה החליטו שיש להציג את ״הגולם״ בעיירה. כך חלקו את התפקידים. ואלה שראו את ההצגה בטרנוב נעשו מועדפים, כי זה היה יתרון על אלה שלו ראו. על חלוקה זו קמו עוררין, אך התגברו איך שהוא על זה. בעלי התפקידים השקיעו זמנם בלימוד התפקיד, וכעבור חדשיים וחצי התבשרו כי בעוד שבועיים תתקיים ההצגה והפעם באולם ״המאגיסטראט״ זה הקנה להצגה חשיבות יתר, כי כל ההצגות בעיירה, לרבות להקות חוץ התקיימו בבית המרזח הגדול של ה״הוכער שמיל״ (שמואל הגבוה), או בבית ״מכבי־אש״ העיירתית, שהיה כעין גורן. כן התבשרנו כי כבר ביום שני הקרוב יתחילו בהתקנת הבמה, כדי לאפשר לשחקנים להתרגל בהופעה על הבמה כדי ללטש את התפקידים ובעליהם על הבמה. ביום שני זה, הייתי אני בכוננות, שעות חכיתי עד שאנשי החוג הגיעו, ועלו למעלה לאולם. אני נשארתי במקומי, כי מה לי ולהם? מיד לאחר מכן הופיע העגלון לייביש, שהיה גר בדרך לרכבת, עם עגלה עמוסה לוחות קרשים וחביות ריקות מבירה, שהיו מכונים בפי בני העירה ״ א פערטעלע ביר״, והתחיל בפירוק החומרים מן העגלה, באותו רגע חשתי כי זו ההזדמנות לקנות לי זכות כניסה לחזרות להצגה. נגשתי ולקחתי מן הלוחות ועליתי אתם לקומה השניה, לאולם. כאילו הייתי מיועד לזה. בעלותי למעלה נפגשתי באנשי החוג היורדים כדי לעלות את החומרים למעלה, והללו פונים אלי; אתה רוצה לעזור? טוב מאד! בעוד אנו מעלים את החביות האחרונות, בא (שיע סטולר) שיע הנגר, עם בנו מנדל, עוזרו, ובידם כלי עבודה לנגרות ונגשו ישר לעבודה. אני גמרתי אומר להשתלב בעבודת הקמת הבמה. חיש מהר נעשיתי לעוזרו של הנגר. בשעה שש בערב היתה רצפת הבמה גמורה. אז הביאו גלוסקאות (קייזערקעס) ודג מלוח מיושע שנור, על מנת שהנוכחים יסעדו את לבם אבל רבים מהם לא רצו לאכול, ואולם אני ושיע הנגר עם בנו ידענו יפה לחסל את הגלוסקאות עם הדג מלוח. מאז שעות הבוקר, לא בא שום מאכל בפי. למחרת היום באתי כאחד השיך למקום, ובשעה תשע בערב היתה הבמה גמורה, גם אהיליה ביריעות בד מסביב. רק המסך והתפאורה מניר צריך להתקין, ובשעה מאוחרת כזאת התחילו בחזרה של המערכה הראשונה, ורק עכשיו, עם העמדת האנ־שים בתפקידים הרגישו בחסר: נו של ״הגולם״, ובכן חושבים ומסתכלים, ואז פונה אלי הבמאי יעקב פאוסט ז״ל בשאלה, אם הייתי מסכים הפעם להיות הגולם, עד שיש־כילו לעשות משהו. ואני הרי התאויתי רק להשאר בחזרות, הסכמתי במקום לשכב על הבמה בתור ״גולם״ . אלא מה עלי היה לשכב מבלי להניע אבר אחד מרמ״ח אברי, וגם לא לנשום, ונדמה לי כי עד היום הנני סובל מנשימה קצרה עקב התמרונים האלה. לא לנשום בשעות החזרות האלה. כך נתנה לי הזכות להשתתף בהצגה בתור ״הגולם״. ההצגה עברה בשעה טובה וכל הכנסותיה קודש לבנית ״בית העם״ ״דום לודובי״ בפולנית. אמנם יודעי דבר קבעו כי ההצגה היתה ״בורלסקה״ ותו לא, אבל רוב הציבור התגאה על עצם ההצגה הנועזת. וכן שבחו והללו את כל השחקנים, והחשוב ביותר שלבני העיירה היה על מה לדבר וממה לדבר. אחרי הצגה זו נגשו להצגת ״הדיבוק״ של ש. אנסקי, להצגה זאת כבר הוזמנתי הודות לתועלת שנוכחו לדעת שיש להפיק ממני, ובמיוחד שלא בחלתי בשום תפקיד שהוטל עלי. אך בשליחויות. כך נגשתי ביוזמ־תי להכין את הניירות לציור התפאורה. הן אני הייתי מקצועי בהדבקת ניירות. בעובדי בתעשיית שקיקי נייר. והפעם באמת לא קרתה שום תקלה ושום נייר לא נפרם בשעת הציור או תליתן על גבי הקירות. בימים הראשונים לא קבלתי שום תפקיד, רק במרוצת

הימים הועידו לי תפקיד שולי ממדרגה אחרונה. אבל "תפקיד" והוא אחד ה"דז'אדעס". למה "דז'אדעס" ולא "אביונים" "קבצנים"? לא אדע. את התפקיד ללמוד לא התאמצתי כי בס"ה היו לי שישה משפטים, אותם למדתי בשעת החזרות. לעומת זה בעיצוב דמות האביון נתקלתי בהערות מרובות מצד הבמאי, עקב התרגילים אשר תרגלתי לעצמי כאביון. הן אני חשתי את החיים הקהילתיים בעיירות ובערים כמה שהם מעוותים, והנגידים והגבאים העושקים את האביונים, ונפשי קצה בכל אלה, והתייחסתי אליהם בבוז. אני האביון דורש בקומה זקופה את זכותי, בניגוד לזה דרש הבמאי, כי עלי להופיע כקבצן עלוב־נפש־בטול כל ערך עצמי, מבקש רחמים בשפה עילגת. אמנם בחזרות תרגלתי לעצמי את הדמות כפי שנדרשתי ע"י הבמאי, אך לא כן עשיתי בערב ההצגה, על הבמה. כאן חזרתי לעצמי אני, כפי שתרגלתי את הדמות הגרוטסקית שלי. כבר בכניסה לבמה הופעתי כאדם אשר נדחק בכוח וגבר על הללו המונעים ממנו להכנס. נשפתי בכבדות, נאנחתי, נאנקתי בפנותי לגביר בג'סטוקולציה מלווה בהבעת פנים כזאת, שכל הצופים הבינו שזו התגרות ב"גביר". היות שכול דברי היו בבחינת "מונולוג" בלי "רפליקות". הרשיתי לעצמי לאמר מילים מחוץ לטכסט שהיה עלי לאמר. הבמאי והלחשן נדהמו, רתחו ורצו לסגור את המסך, ולזרוק אותי מהבמה. למזלי עם אמירת המשפט השני, פרץ קהל הצופים במחיאות כפיים. כאות הזדהות עם היהירות האביונית שלי. הודות לכך נרגע הבמאי. ונתן לי להמשיך כאות נפשי. בסוף הופעתי פניתי לעבר הדלת, הרמתי את היד והצבעתי באצבע הרומזת חכה! הוי עוד יבוא יומך! ושוב זיכוני בתשואות הדרן, עוד פרט מיוחד במינו עולה בזכרוני כמה שהשכלתי להסוות את דמותי ע"י התחפושת והאיפור, המושלמים, עד להסואה מוחלטת. לא כן הצלחתי לשנות את קולי, ושניים מן הקהל בהתלהבותם פרצו בקריאה חאמ'ל צאללעס! חאמ'ל צאללעס!

כן אזכיר את שלושת בעלי התפקידים הראשיים "לאה" שהיתה בתו השניה של פייביסוביץ "חנן" היה "פרדק שפילמן" ז"ל האהוב עלי, והרבי ממירופולי שהיה בנה של שפרינצה, עושה למכירה כרוב חמוץ, תפוחי־עץ חמוצים, מלפפונים, והמים של המלפפונים וכן "קלאיען בורשט" – חמיצת סובין.

כן יש לציין כי בהצגה זאת הצליחו הכל בתפקידם הודות לזה שהדמויות היו שכיחות בחיי היום יום שלנו. לכן הצליחה ההצגה הזאת למעלה מן המשוער. אחרי הכל זו היתה להקה חובבנית, עיירתית, כך נוסף נדבך חשוב כדי לתבל בו את השיחות בין בני העיירה. והוסיף טעם לחיי התרבות של יהודי בריגל

"עקיבא"

בשנת 1926 קם בבריגל ארגון נוער "עקיבא". זו היא עקיבא הראשונה. ארגון זה נוצר ע"י שלוש בנות מבוגרות. הבת הבכורה של קליינברג שפרינצה פישלברג, והבת הצעירה של זלנגוט. הן באו במגע עם אנשי הארגון הזה בקרקוב ובוכניא. זה היה ארגון נוער של "גמנזיסטים", ציוני לאומי, אך הוא לא הדגיש את הפלסטינוצנטריזים, ואת הקבוציות בכלל באותם הזמנים, הארגון הזה היה יותר סלוני מאשר חלוצי, ומאחר שבעיירה שלנו היו רק גמנזיסטים בודדים קבל ארגון זה לתוכו כל אלה אשר לא נספחו לשומר הצעיר. הם השתתפו בלמוד השפה העברית ופעולות ק.ק.ל. אבל לא הצליח לגבש גרעין חזק היודע ללחום על קיומו, וכעבור שנה וחצי התחסל לגמרי. בהתחלת שנת 1930 התחילו לארגן "מועדון נוער" בלי שם, היוזמים היו

שלושה בחורים יוצאי השומר הצעיר, והם מיודענו בנו בורגניכט, מנדק אייזן, החיים בארץ והרשעל לעהבעל הי״ד. תוך זמן קצר צמחה מן המועדון הזה, ״אגודת הנוער העברי״ שנאבק קשה מאד על קיומו, כי באותו פרק זמן הציר הנוער מלהשתייך לארגון בכלל, אך נספחו אליו כמה נערים מפשוטי ואביוני העיירה. ודווקא אלה, החזיקו מעמד. טבעי שארגון זה בנגוד לשומר הצעיר, פתח את דלתותיו לכל דיכפין, וכך נספחו אליו נערים ונערות מעניי העיירה. במרוצת הזמן נהפך ארגון הנוער הזה לשם דבר בשם ״עקיבא״ אשר לפניו ואחריו לא קם כדוגמתו, בארגון ובמספר חבריו. אוסיף שבשנת 1938 בעת ביקורי בעיירה מן הארץ המועדון היה קיים אך אף אחד לא ביקר בו.

פועלי ציון שמאל

בשנת 2־1931 גברה שוב דחיפה פנימית אצל הנוער ואז קם ארגון פועלי ציון שמאל, אשר הספיק לרכז סביבו למעלה מ־40 חברים. בראש הארגון עמד אלישע שטרנליכט ז״ל, אך לאחר שחדרו לתוכו כמה חברים שהשתייכו במחתרת לקומוניסטים, התחסל הארגון הזה ובודדים נשארו נאמנים לדרכו.

השומר הטהור

באותה שנה התארגן זו הפעם הראשונה תנועת נוער דתית בשם השומר הטהור, בהנהגתו של העשעק מוזס. הוא הספיק לרכז סביבו כשתי עשרות נערות ונער, אך להחזיק מעמד כארגון מאורגן במועדון שלו, לא הצליח ביותר.

ארגון בעלי מלאכה

באותה שנה נעשה נסיון התארגנות של מבוגרים ״בעלי מלאכה״ איני יודע מי ומה היה הגורם להקמת ארגון זה. אף שכרו חדר למועדון אצל הסוביובה, בו ביקרתי שם בילו את זמנם הפנוי כמה בעלי מלאכה במשחק דומינו ודמקה, ובראשם עמדו וסטרייך וברקלהמר. כעבור חצי שנה התחסל, לא ידוע לי עליו יותר.

בני ציון

בארגון אפשר לאמר לא הורגש אף את שמר, ידעו רק חבריו בו היו מאורגנים הבר־גרים שנפלטו מארגוני נוער שונים אלה לא מצאו את מקומם בתוך ארגון נוער. שנית אלה לא ראו את עצמם כמגשימים בעצמם את הציונות בפועל. אבל חשבו את עצמם לציונים, בתור שכאלה היו שייכים לתנועה הציונית, בזה שקנו את ה״שקל״ ותרמו לק.ק.ל. ולקרן היסוד, ותמכו בתנועה הציונית. הם היוו את המפלגה הציונית וכל המשתמע מהגדרה הזאת, ומספר המתבגרים האלה, הלך וגדל והם דרשו לעצמם בלוי משלהם. כן הורגש הצורך בבניין אשר יוכל להכיל בתוכו את הספריה ויתר המוסדות שהלכו וגדלו, ובמיוחד אולם להופעות הצגה. אסיפות הסברה, נשפים וכד׳. חלק החשוב מן המתבגרים נעשו ברבות הימים עסקנים צבוריים מובהקים, ואלה נטלו את היוזמה להקמת בניין מרכזי לצרכי הציבור. וזאת היתה פעולה ממשית מיידית,

שנרתמו לה בכל להט נשמתם נרתמו להשגת המשימה והמטרה הקמת ,,בית־העם'' ,,דום לודובי'' בפולנית.

בית־העם ''דום־לודובי''

כדי להשיג את היעד הם שקעו והשקיעו את רוב זמנם ומרצם סביב הנקודה האחת והיחידה ה''דום־לודובי''. בתום שנה אחת של פעילות ואיסוף כספים הגיעו להישג הממשי הראשון. והוא: קניית מגרש שעליו יוקם הבית יתרה מזאת בשנת 1928 נאלצה גם העיריה תחת לחץ של כמה אינטלקטואלים פולנים להענות לבקשת הועד להקמת הבנין, והקציבה סכום של שלוש מאות זהובים למטרה הנזכרת. אמנם הסכום פעוט מבחינת לעג לרש, אבל בהחלטה של הישיבה הזאת, שנתקבלה רק בהצבעת הגויים עבורה, למורת רוחם של נציגי היהודים, שכולם היו מבני חבורת הרב, ובהחלטה צויין כי במועד שיתחילו בבנייה, תחזור העיריה ותדון בבקשה לתוספת עזרה לפי גודל הצורך והיכולת של העיריה. אף על פי שהקצבה היתה זעומה ביותר. אך מבחינה מדינית ציבורית, מקומית הדבר העלה את ערך הצעירים בעיני הציבור על שעלה בידם להשיג הישג ללא תקדים. שגורם הנמצא מחוץ לאנשי שלומנו במוסדות העיריה ישיגו. ובשנת 1931 הבנין עמד על תילו. אמנם בלתי מושלם, אבל אפשר היה כבר להשתמש בו. ואת זה עשו. כאמור קומץ משוגעים לדבר שלא נרתע מפני שום מכשול.

גן הילדים (פרבלובקה)

אודה כי לא ידוע לי רבות על המוסד החשוב הזה. אבל מבחינה ציבורית מקומית של העיירה. עצם יסוד מוסד כזה בעיירה שלנו מצביע כי חל שנוי בתודעת יהודי העיירה. כי לפני מספר שנים איש בעיירה לא היה מעז לחשוב על הקמת מוסד כזה בעיירה. שהיה לא לפי רוחם של החסידרניא, ובשנת 1929 הוקם המוסד החנוכי הזה שהלך והתפתח. השנוי הזה מצוה להזכירו ולו במעט ובצער רב אציין כי אנשים אשר עמדו כה קרוב לו, לא מצאו לנכון להקדיש לו מידיעתם ונסיונם.

בחירות לעיריה

לאחר שעסקני הציונים התבגרו ובניית בניין ''בית־העם'' ''דום־לודובי'' הושלם הללו פשוט נשארו מחוסרי עבודה. להיות ציוני בעיירה בגליציה, זה יותר מדי ערטילאי מה עוד שהעסקנות נהפכה להם משאת נפשם, יתר על כן לאחר שהוכיחו את עצמם ובכך רכשו להם בטחון עצמי, היינו, הם ראויים לכך, ומה גם שהצבור ראה בהם כי אכן אפשר לתת בהם אמינות ואפשר לסמוך עליהם. ומן הדין להתייחס לדבריהם ברצינות. הן הם לא עומדים לפרוש מחיי החברה, הם לא מתכונים לעלות ארצה, כי אם נשארים בעיירה. הם חלק מן החברה ומארקים בקרקע העיירתית. ומעורבים עם הבריות ובכל זאת היססו ונשארו מסופקים אם לצאת להתמודדות נגד חבורת הרב. או לא המהססים הסתמכו על שני נסיונות קודמים שלא עלו יפה האחד עם עו''ד קריינשטיין בראש, והשני יוזמתו הפרטית של עו''ד הורביץ. שני הנסיונות האלה היו בחירות לועד הקהילה. אבל הפעם נמצא אחד נמרץ ביותר והאינטיליגנט שבתוך הועד

המקומי, או כפי שנקרא בעיירה ה"לאקאל קאמיטעט" של הציונים. והוא מנדל זלנגוט. הוא חש כי חל שנוי בצבור היהודי בעיירה, והם בשלים לכך, ועז רצונם להחליף את פרנסי העיירה. ומנדל זלנגוט דרש ללכת עם רשימה נפרדת, כי החוק איפשר זאת. אך כל דרישותיו, הסבריו ובקשותיו נתקלו בהתנגדות נמרצת מצד רוב חברי הועד המקומי. ארשה לעצמי לאמר כי היתה זאת לא יותר מאשר קנטרנות בין יעקב פאוסט לבין מנדל זלנגוט. פאוסט ידע למשוך אחריו את רוב חברי הועד. אבל הזמן עשה את שלו, הציונים והעמך נשארו בחלל ריק, כי העסקנות מבחינה צבורית עיירתית סביב "בית־העם" "דום־לודובי" היה כבר מאחוריהם, ונשארו רק שיחות וויכוחי סרק שלא היה בהם כל טעם ותכלית. והעקר שהכריע שמנדל זלנגוט הכריז. באם לא ילכו לבחי־רות לעיריה, אז הוא יקים רשימה אישית. רק אז החליטו החלטה חלקית והיא, שידר־שו ציר אחד ברשימה היהודית המוגשת ע"י אנשי הרב. אך אנשי הרב היו כל כך בטו־חים בעצמם, ראשית לא תקום עוד רשימה, ואם תקום הם ידעו איך להסתדר עם מוס־דות השלטון שלא יכירו בה, וממילא לא יצא מכל הרשימה שום דבר. כן סמכו על כך, כי גם הציונים לא רוצים להכנס לעימות חריף כזה עם מושלי העיירה הפולנים. היות שזה עשרות בשנים התנהלו פני ענייני העיריה לפי הסכם מקומי, לא לפי החוק שמחייב בחירות וזה נוח לשני הצדדים, שיצרו לעצמם את התקדים הזה. הפולנים שקבלו 7 מנדטים ומהם ראש העיר, למרות זה שהם היוו רק 25־20 אחוז מן האוכ־לוסיה של העיירה. ופרנסי היהודים לא היו מעוניינים יותר מאשר בשליטה על האוכ־לוסיה היהודית. והם היו יותר שתדלנים מאשר נציגים וכך היו מחלקים טובות לבני העיירה היהודים. ובכן אנשי הרב סרבו להענות לדרישות הציונים לציר אחד, ואף התייחסו אליהם ולדרישתם בבטול ובלעג, רק אז החליטו על רשימה נפרדת של הצי־נים, והפעם רק ציר אחד, מפחד שמא יכשלו. ולהפתעת כולם, הרשימה השיגה רוב קולות, שאף ציר לפניו לא השיג 2972 קולות. כך שלפי מספר הקולות היתה יכולה להעביר את כל ששת הצירים. והרשימה של אנשי המרא דאתרא רק שנים השיגו את המינימום 400 קולות, והראש שלהם ד"ר בלוך, קבל רק 263 וזה חייב בחירות חדשות אז קמו צירי הפולנים והתערבו אצל אנשי השלטון והביאו לידי פשרה להשאיר את כל אנשי הרב, למרות זה שרק שנים נבחרו, קבלו חמישה. היינו לחם חסד קבלו מן הציונים. ומאז הם כבר לא התאוששו. אוסיף רק שבפרוטרוט מספר לנו על כך הנבחר מרשימת הציונים; מר יהושע שנור החי אתנו בארץ, יאריך ימים טובים ושנים אמן.

סיום

נדמה לי שלא שכחתי אף גורם אחד שהיתה לו השפעה כלשהיא בחיי החברה היהו־דית בעיירה בתקופה של 1923 עד סוף שנת 1933. בסיום דברי אציין כי את החיוניות שבחייהם ינקו בני העיירה מתוך עצמם הם. מתוך הבעיות היום יומיות שצצו חדשים יום יום עלו וגדלו כפטריות אחרי הגשם ואתם התלהטו הויכוחים שנוהלו על כל תג ותג, של דעתם בכך הכל מצאו את ספוקם התרבותי הרוחני והחברתי. ולתוך קלחת החיים הערטיליים האלה הוכנסו החסידים למיניהם, המפלגות לפלגיהם ותנועות הנוער וה"עמך", לא רק שזה נהפך ללחם חוקם כי אם גם טעם ותוכן לחייהם הם. כך נמשך הדבר שנים על גבי שנים ההכוונה לחיים אלה באה מצד הרבנים ומצד ראשי המפלגות ואנשי ציבור. אלה היו הכוח המניע והמדרבן לפעילות הרוחנית התרבותית

והלאומית כך נתחשלו החיים היהודיים. מבחינה תכליתית של החיים וקיומם הגופני היתה זאת אשליה הרת אסון, ולאסוננו רוב רובו של הצבור היהודי הגליצי ובפולין ובכל אירופה נתפש ע״י כך לדריכה במקום והקהה את המחשבה כי הם דורכים על הר געש אשר עומד לפלוט מתוכו כבשני אש ולבה שאין מנוס ממנה. עד יום מותי לא אשכח, עת שנסעתי מארץ ישראל לבקור בבריגל ב־1938, עברתי ע״י חנותו של מנשה טייטלבוים והוא עמד בפתח חנותו כשמבטו נתקל בי, ניגש אלי ושאל; האמל שמעתי שיש אצלכם כבר עיר גדולה כמו תל־אביב. האם אין מקום ליהודי כמוני, שאוכל לעשות חנות קטנה? בשביל קיום? עניתי לו, זה צריך לעשות ולא לחשוב. והוא פונה אלי, כן תבין שאינני חלוץ כמוך, אני צריך למכור את הבית בשביל שאוכל לנסוע ואוכל לסדר לי איזה פרנסה. ושוב עניתי ר׳ מנשה מנין לך שיש זמן לחשוב? ועל כך הוא ענה לי; אה, אתה שייך לאלה אשר זורעים בהלה ברחוב היהודי. הן גם מארץ ישראל בא גרבובסקי, זרובבל ואפילו הסופר שלכם שלום אש בא מפריז וזועק נגד הבהלה ברחוב היהודי, שצריך לקום ולברוח ועוד הוסיף; הרי אתה קורא עתונים שלהם, אינך ידע שכולם נגד בהלת הבריחה הזאת. וזה החל מאגודת ישראל, המזרחי, הציו־נים והבונד ואפילו הקומוניסטים ולדעתך כל אלה לא ידעים מה שנעשה ומה שיהיה?! הפסקתיו ואמרתי לו ר׳ מנשה הבה נהיה גלויי לב. זה לפני חמש שנים טרם עליתי ארצה, לא היית מעלה על דעתך לעמוד בד׳ אמותי, כי הייתי בעיניך ״כחוטא ומחטיא את הרבים״ וכיום הינך פונה אלי בשאלתך הפרטית האם זה לא אומר לך דרשני כי מי הוא זה שיכול בודאות לקבוע לך את צעדיו של היטלר ימ״ש. הרי במו עיניכם אתם רואים את הפליטים היהודים אשר גירש מגרמניה (בימים האלה הסתובבו בגליציה אלפי יהודים כאלה והרכוז שלהם היה בזבונז׳ה) ועל כך הוא ענה לי. לכן אני חושב ושאלתי את שאלתי. אמרתי לו הלואי. הלואי שנתראה. לאור נסיוני אני, באותם הימים הנני מרשה לעצמי להוסיף כי היה מיעוט דל אמצעים אשר קם והתריע, זעק והצביע על האסון המרחף על ראש היהודים באירופה אך אלה היו מנודים ומשוקצים ומגדפים ובראשם ז׳בוטינסקי עד שבאה המפולת הנוראה והטביע את כולם בטיט היון הדמעות הרעב הסקילה השרפה ההרג והחנק. וכל מיני מתות משונות אשר עין אדם טרם ראתה כזאת עלי אדמות אויה! אויה! על שברנו - שבר בית ישראל! ואנחנו? אנחנו משמינים הרי! עוד איך משמינים על חשבון האומללים האלה, בלי כל נקיפת מצפון ובושה, ובכדי להשקיט את המועקה אשר רובצת וצורבת אמנם את לבנו, ולהצדקתינו כביכול, אנו משתמשים באותם הנימוקים אשר נאמרו על ידי אותם רבנים אותם המנהיגים, אותם הנואמים והאמרות אשר נאמרו עוד לפני האסון אשר פקד אותנו. הן ברור לכל אחד מאתנו כי בבקור הראשון שלנו בעיירה בפגישתינו באחד השקצים מהכפר הסמוך לעיירה ידובניקי אשר לא אחד מאתנו הרגיש את נחת זרועם ממש על בשרו, הוא השקץ היה פונה אלינו במילים שכה טבעית לו;

״יהודון בן כלבה, מכרתה את אמך ואינך יודע אפילו היכן קבורתה. וכל אחד מאת־נו היה נשאר עם פה פעור ועל אף כל האקרובטיקה של הפה לא ימצאו בפינו מילים אשר יוכלו לתרץ את הכחש הזה מצידינו כי דמם זועק ויזעק ממעמקי האדמה, אל תשכחונו!

צום אנדענק פון דער פארטיליקטער קהילה בריגל (בזשעסקא)

דאס שטעטל בריגל. וואס געפינט זיך אין מערב גאליציע אויפן באן־וועג צווישן קראקע און טארנאוו איז ווייניק באקאנט פאר פיל פון די לייענער און דעריבער וויל איך באלד אין אנהייב דערמאנען א ריי פערזענלעכקייטן, וועלכע האבן געלעבט און געווירקט אין אונדזער שטעטל מיט וועלכע אונדזער שטעטל האט שטאלצירט ווייל זיי זענען געווען גוט באקאנט אין דער לומדישער און אין דער ברייטער יידישער וועלט.

עס איז נישט גענוי באקאנט, ווען יידן האבן זיך אנגעהויבעך באזעצן אין בריגל איך וועל אנהייבן מיט א תקופה פון בערך 200 יאר פריער, ווען מען קאן שוין אפערירן מיט דאטעס. הגם און שטעטל האבן שון געלעבט יידן מיט פיל הונדערטער יארן צוריק אויף וועלכן ס'זאגט עדות דער אלטער בית־הקברות וועלכער האט לויט אלע ווארשיינלעכ־קייטן געציילט ביי א 400 יאר.

פון די ערשטע רבנים, וואס זענען געווען אין שטעטל, האט דער באווסטער גאון ר׳ צבי הירש העלער. געלעבט אין די צייטן פון חתם סופר. מיט וועלכן ער איז געווען אין שטענדיקן קאנטאקט אין הלכהשע ענינים. באקאנט אין דער לומדישער וועלט אלס דער ״טוב גיטין״ אויפן נאמען פון זיין פילפול ספר אויף מסכת גיטין. שפעטער געווען רב אין אונגוואר און אין באנהייט, אונגארן.

נאך מער איז אונדזער שטעטל באקאנט פון גרויסן גאון און צדיק ר׳ אריה לייב ליפשיץ מחבר פון די ספרים ״גבורות ארי״ אויף מסכתא כתובות ״ארי שבחבורה״ אויף מסכתא קידושין, אבער אממייסטן באר־ימט אין דער לומדישער וועלט אלס דער ,,אריה דבי עלאי״ אויפן נאמען פון זיין תשובה ספר שאלות תשובות אריה דבי עלאי. געלעבט אין די יארן רתקכ״ז־תר״ן (1767–1846). אן איידעם פון בעל ״ישמח משה״ ר׳ משה טייטלבוים פון אול, און אײנער פון די ייגגערע תלמידים פון חוזה פון לובלין. זיין קבר געפינט זיך טאקע אין בריגל. אין טאג פון זיין יארצייט פלעגן זיך צוזאמענ־פארן הונדערטער יידן און רבנים פון דער גאנצער אומגעגנט מתפלל צו זיין אויף זיין קבר.

אין א שפעטערדיקער תקופה האט דא געלעבט און געווירקט מרדכי דוד בראנ־דשטעטער (1844–1928). אײנער פון די ערשטע העברעישע שרייבער פון דעם השכלה־דור. זיינע דערציילונגען האט ער פארעפנטלעכט אין ״השחר״ רעדאגירט פון פרץ סמאלענסקין. זיינע עלטערן האבן געשטרעבט אים צו דער ציען אלס רב־בישראל. אבער נאך זיין חתונה מיט א טאכטער פון אײנעם פון די גרויסע גבירים אין טארנע האט ער זיך אריינגעלאזט אין מסחר. די פרייע צייט זיינע האט ער געווידמעט אויף דערגענצן זיך אין שפראכן און אין שרייבן.

דא האבן געווינט און געלעבט פון דורות – לאנג עטלעכע הונדערט יידישע פאמי־ליעס. אין 1918, באלד נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן די פאליאקן דורכ־געפירט אין שטעטל א שרעקלעכן פאגראם. גערויבט, געפלינדערט און געברענט יידיש האב און גוטס. דערביי זענען דערמארדעט געווארן יידן. אזוי האבן די פאליאקן געפייערט די שמחה פון זייער אומאפהענגיקייט נאך 150 יאר.

קורץ פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געווארן רעסטאווירט די גרויסע שול פון וועלכער די ריזיקע מויערן זענען געשטאנען וויסט צענדליקער יארן נאך דער גרויסער שריפה וואס איז דא אויסגעבראכן אין די צייטן, ווען דא

איז געווען רב ר׳ טוביה ליפשיץ ז״ל – תקפ״ה – תרע״ב (1825–1912) דאס פייער האט דאן אין געציילטע שעהן פארשלינגען כמעט דאס גאנצע שטעטל. ווען דאס פייער האט זיך דערנענטערט צום קווארטל ווי עס האט געוווינט דער רב ר׳ טוביה – פארצייל אלטע לייט – האט זיך דער רב. אוועקגעשטעלט פאר דעם פייער און גוזר געווען, אדער מתפלל געווען, אז דאס פייער זאל מער נישט האבן קיין שליטה צו בושעווען. וכך היה...

שפעטער האט מען אין שטעטל אויסגעבויט נייע מאדערנע הייזער. נאר דער טייל פונ שטעטל וואס איז נישט אפגעברענט געווארן. איז פארבליבן מיט זיינע הילצערנע הייזקעס. ועמענס פענצטער האבן געגרייכט כמעט צו די ערד.

נאך שפעטער איז דאס אלטע פירטל באשטימט געווארן דורך דער דייטשער בעסטיע אלס געטא פאר די בריגלער יידן.

אין איינער פון די הייזקעס האט געוווינט השוחט ר׳ יידל קויפמאן ע״ה אדער, ווי מען האט אים פשוט גערופן, ר׳ יידל שוחט. מען פלעגט אויף אים זאגן, אז אפילו א קינד אין גאס האט ער אנטקעגן געטראגן דעם "גוט מארגן".

געווען איז ר׳ יידל שוחט דער שווער פון בארימטן חזן יאסעלע ראזנבלאט. דער "קעניג פון די חזנים" איך געדענק נאך, ווען יאסעלע מיט זיין פרוי זענען א מאל געקומען פון אמעריקע באזוכן זיין שווער. הגם עס איז שוין שפעט ביינאכט. טראץ דעם איז דאם גאנצע שטעטל ארויסגעגאנגען מקבל פנים זיין דעם חשובן גאסט. אונדז וואס זענען נאך דעמאלט געווען קליינע קינדער. האט מען אויך מיטגענומען צו זען דעם בארימטן יאסעלע. דער שווער זיינער האט אים דעמאלט מכבד געווען צו זינגען אין שטיבל איינע פון זיינע באקאנטע תפילות "אלהי נשמה" און טראץ דעם וואס די אקוסטיק איז געווען זייער א שוואכע, האט דאס זינגען איבערגעלאזט אויף אלע אנוועזנדע א שטארקן רושם.

געלעבט האבן אין בריגל יידן פון אלע שיכטן. געווען יידן סוחרים דארפגייער, וואס פלעגן וואנדערן גאנצע וואכן איבער די ארומיק דערפער צו פארדינען ערלעך אויף זייער ברויט, אקאדעמיקער, לומדים, און פשוטע הארעפאשנע יידן. פיל משפחות האבן זיך מפרנס געווען פון פארן אויף ירידים אין די ארומיקע שטעטלך. זיי פלעגן זיך אויפהייבן אין מיטן נאכט, אין קעלטן און רעגענס און אין שניי שטורימס כדי מיט שוויס און בלוט צו פארדינען אויף זייער ברויט.

עס דערמאנט זיך מיר דער שטורעם, וואס האט ארויסגערופן אין די חסידישע קרייזן דאס עפענען פון א פאלקס־הויז, „דאס־לודאווי" דורך דער ציוניס טישער יוגנט, וועלכע האט נאך לאנגע מי באוויזן אויפצושטעלן אזא הויז צוזאמען מיט א ביבליאטעק, וווּ עס זאל זיך קאנען צוזאמענקומען די יוגנט אויף ליטעראריש אורנטן, אדער סתם פארברענגען אין א קולטורעלן שמועס.

די חסידישע קרייזן האבן דאס הויז ארייננעלייגט אין חרם. מורא האבנדיק עס זאל זיך דארט נישט פארשפרייטן קיין אפיקורסות.

געווען יידן וואס האבן ליב געהאט צו טאן א גמילת־חסד און אויך צו געבן צדקה בסתר. געווען שתדלנים, כלל־טוער, וועלכע האבן אין אן עת צרה פאר א ייד. זיך משתדל געווען ביי די געהעריקע מאכט־ארגאנען און אלץ געטאן כדי מבטל צו מאכן די גזירה.

אין רמת־גן געפינט זיך היינט צו טאג איינער פון די באוווסטע כלל־טוער און שתדלן ר׳ יהושע שנור, וועלכער איז געווען פאפולער נישט בלויז אין די יידישע

קרייזן, נאר אויך אין די קריסטלעכע. אמבעסטן קאן דינען דער פאקט - עפּיזאָד: ווען עס איז א מאל פארגעקומען וואלן אין מאגיסטראט, אויס־צוזוועלן א בירגער־מייסטער (בורמיסטש) אין בריגל. איז יהושע שנור אויסגעדזועלט געווארן כמעט איינשטימיק דורך דער גאנצער יידישער און אויך נישט - יידישע באפעלקערונג, אבער יהושע שנור האט זיך פרייוויליק אפגעזאגט פון דעם אמט לטובת א קריסט. וויסנדיק, אז א ייד אויף דעם אמט קאן ארויסרופן נישט געווינטשענע פאלגן אין די אנטיסעמיטישע קרייזן.

מען קאן זאגן, אז דאס גאנצע שטעטל איז געווען ווי איין משפחה. האט ווער געמאכט א שמחה. האבן אלע אנטייל גענומען אין איר. אויך חלילה אין טרויער און אין אומגליק האבן אלע אנטייל גענומען אין צער פון געטראפענעם.

געווען אויך שטיבלעך פון וועלכע די קול הרמה האט זיך פון דארט געטראגן ביי טאג און ביינאכט. די צוויי גרעסטע שטיבלעך זענען געווען: פון וויעלאפאלער און באבאווער־חסידים.

אזוי האט זיך געצויגן א לעבן פון ליידן און פריידן דורך גאנצע דורות. ביז עס איז אויסגעבראכן די 2־טע וועלט־מלחמה. די יידן פון שטעטל זענען צונויפגעזאמלט געווארן אין דעם אויבן דערמאנטן אלטן קווארטל און אפגעשלאסן אין געטא.

אין צווייטן טאג ראש־השנה אין יאר 1942, איז ארויס דער ביטערער גזר־דין. דער דייטשער אשמדאי ימ״ש האט צונויפגעזאמלט אלע יידן טייערע הארציקע יידן רבנים, דיינים, לומדים, אקאדעמיקער שער־און אייזן האראפאשניקעס פרויען, קינדער און אלטע לייט אויף דעם אזוי גערדפענעם היי־פלאץ. פיל שעהן זענען זיי געשטאנען אויף די קניען מיט אויפגעהויבענע הענט איבערן קאפ. אויף דער גרעסטער היץ און א טראפן וואסער. אויפן פלאץ האבן זיך אפגעשפילט דאנטישע סצענעס. לסבוף האט מען זיי ארייגעפאקט אין פארקראטעוועטע לאסט־וואגאנען און אוועקגעפירט קיין בעלזשעץ. פון וואנען קיינער איז מער נישט צוריקגעקומען.

נאך פאר דער אלגעמיינער אויסזידלונג זענען פארגעקומען עטלעכע אקציעס. אין וועלכע ס׳זענען אומגעקומען פיל יידן. אין איינע פון אזעלכע אקציעס איז אומגע־קומען מיינער א ברודער הי״ד. עדי ראיה דערציילן: אמאל זענען איטאליענישע זעלנער. וועלכע האבן געקעמפט ביי דער זייט פון די דייטשן. דורכגעפארן דורך אונדזער שטעטל צום פראנט. זיי האבן גראד אנגע־טראפן אויף איינע פון די אקציעס. הערנדיק א שיסעריי און זעענדיק פיל געהרגעטע אין די גאסן, האבן זיי געמיינט, אז זיי זענען שוין אנגעקומען אויפן פראנט. זיי זענען ארפגערשפרינגען פון די אויטאס און פארכאפט פאזיציעס. ביז דייטשן האבן זיי אויפגעקלערט דעם טעות.

א צווייט מאל איז אריין א דייטש אין אן אימפראוויזירטן שפיטאל וואס האט זיך געפונען אין איינעם פון די פריוואטע הייזער. אין דעם שפיטאל האבן זיך געפונען קראנקע און נישט טראנספארט־פעיקע יידן. דער דייטש האט געזאגט גוט־מארגן, שיך אויסגעפרעגט, וואס יעדער איינער מאכט. די קראנקע. העלכע זענען געווען שטארק איבערראשט וואס עס געפינט זיך נאך א דייטש מיט אזא מענטשלעך הארץ. זענען תיכף געווארן ביטער אנטוישט. ווען זיי האבן דערזען אז דער זעלבער דייטש ציט ארויס זיין רעוואלווער און שוסט איינעם נאכן אנדערן.

די לעצטע צוויי רבנים וועלכע זענען געווען אין בריגל, איז דער וויעלי־פאלער רב ר׳ יצחקל ליפשיץ הי״ד. צו וועמען אויף יעדן יום־טוב פלעגן קומען הונדערטער

חסידים צו פארברענגען אין זיין מחיצה. אומגעקומען איז ער אויף קידוש השם מיט דער גאנצער פאמיליע, ווען זיי זענען געווארן אנטדעקט אין א בונקער אין באכניע. מען דערציילט, אז דעם רבים האבן זיי אראפגעצויגן די מלבושם און א דייטשער מערדער האט צוגעשטעלט א רעוואלווער צום רבינס הארץ און געזאגט: ווען זי זענען רבי, מאכן זי זא, דאס דער רעוואלווער זאל נישט קאנען שיסן. דער רב האט ארוי פגעלייגט די האנט אויפן בלויזן קאפּ און אנגעהויבן צו זאגן ווידוי. דאן האט דער דייטשער מערדער אויסגעשאסן אין רבין.

דער צווייטער רב איז געווען דער שטאט־רב ר׳ משהלע ליפשיץ הי״ד. וועלכער פלעגט מיט זיין שיינער שטימע מהנה זיין די מתפללים בפרט אין די ימים נוראים צו הערן זיין דאווענען פלעקט מען קיינמאל נישט מיד ווערן, מען דערציילט, אז די לעצטע צייט האט מען אים געזען זיך ארומדרייען מיט געשוואָ־לענע פיס, געבונדן אין שמאטעס און מען ווייסט אפילו נישט. ווו ער האט אויסגעהויכט זיין נשמה..

ווען איך בין אין יאר 1946 געקומען קיין, בריגל זוכן שפורן פון דער נישט ווייטער יידישער פארגאנגענהייט דארט. האב איך ליידער נישט געפינען קיין צייכן פון חסידישן לעבן. אלץ איז געווען פארניכטעט. דארט ווי עס האט זיך געפונען דאס געטא. איז נישט געבליבן קיין צייכן. די בתי־מדרשים און שטיבלעך זענען פארוואנדלט געווארן אין תבואה־שפייכלער און אין היי־שטאלן. דאס הויז פון וויעליפאלער רבין צוזאמען מיטן בית מדרש איז אין גאנצן אפגעווישט געווארן פון דער ערד. אויפן וועג פון דער באן־סטאציע אין שטעטל אריין. האט מען נאך געזען אויף די הייזער גרויסע אויפשריפטן: שלאג יידן און פארטרייב זיי פון פוילן. זעט אויס, אז דאס טריפהנע גויישע בלוט האט זיך נאך נישט געהאט געזעטיקט מיט דעם ים פארגא־סענעם יידישן בלוט.

ווען איך בין אנגעקומען אין שטעטל האבן די קריסטן אויף מיר געקוקט ווי איך, וואלט געקומען פון א צווייטן פלאנעט. פון די קריסטן האב איך זיך דערוווסט, אז אין דערבייאיקן סלאווינער וואלד זענען באגראבן יידן, וועלכע האבן געוואלט אנטלויפן אין באכניער געטא, און זענען אויפן וועג דערמארדעט געווארן. נאך לאנגע מאטערנישן, האבן מיר, א צוויי צענדליק בריגלער יידן, דורך א נס געראטעוועטע פון דער קאטאסטראפע, צונויפגעזאמלט 50 טויזנט זלאטעס, באשטעלט 8 גרויסע קאסטנס, געדונגען צווי מיליציאנערן זיי זאלן אונדז היטן אין וועג (דאס איז געווען קורץ נאכן קעלצער פאגראס) און ארויסגעפארן אין וואלד, כדי צו ברענגען זייערע קערפערס צו קבר ישראל.. איידער מיר פארלאזן דאס שטעטל אויף אייביק. אבער ווען מען האט אנגעויבן אויפגראבן די קברים, האט זיך ארויסגעוויזן, אז עס ליגן דארט נישט קיין 8 קערפערס, נאר 21. באין ברירה האט מען געלייגט צו 2־3 קרבנות אין איין קאסטן מיר האבן אויך דערקענט א קערפער פון א מיידל פון א יאר 11־12. צווישן די קרבנות זאלן זיך האבן געפינען לויט אלע ווארשיינלעכקייטן די קערפערס פון מאיר בארגעניכט הי״ד און חיים קרוייטער הי״ד. צוויי באקאנטע בעל־בתים פון שטעטל. מען האט זיי קובר געווען אין צווי גרויסע ברידער־קברים וואס מען האט פון פריער שוין צוגעגרייט אויפן יידישן בית הקברות איינער פון צווישן אונדז – דוד שינדלער ע״ה האט געזאגט קדיש מיט א געבראכענער שטימע. מיר זענען אלע געשטאנען ווי פארשטיינערט. דאן האבן מיר זיך פארשפרייט איבערן בית־הקברות. כדי זיך צו געזעגענען מיט די קברים פון טאטעס, מאמעס און אנדערע קרובים.

איינע פון די אנוועזנדער פרויען איז אויסגעבראכן אין א יאמערלעך געוויין ווען

זי האט אנגעטראפן אויפן קבר פון איר מוטער. איר קול האט זיך צעטראגן איבערן גאנצן בית־עולם און אונדז אלעמען דערשיטערט. דאן בין איך אוועק צו די קברים פון די צדיקים. קודם בין איך אוועק צו די קברים פון ר׳ מתתיהו׳סל (מאטעסל) און ר׳ פנחסל זצ״ל. צוויי גוטע יידן. וואס האבן אמאל געלעבט אין בריגל. צום סוף האב איך זיך משתטח געווען אויפן קבר פון אריה דבי עלאי. צו וועלכן. דורך לאנגע דורות פלעגן קומען טויזנטער יידן אין טאג פון זיין יארצייט אדער סתם אין אן.. עת צרה מתפלל צון זיין. א ציטער איז מיר אדורך ווען כ׳האב זיך דערמאנט, אז איך בין אפשר דער לעצטער ייד וואס האט מתפלל געווען אויף זיין קבר. דא וויל איך באמערקן אז פון די אוהלים, וואס זענען געווען אויף די קברים פון אלע צדיקים, איז שוין נישט געווען קיין שפור. איך ווייס נישט צי זיי זענען געווארן פארניכטעט דורך די דייטשע בעסטיאס אדערדורך זייערע פויליש עמיטהעלפער.

שווער איז געווען דאס שיידן זיך מיט דעם ארט, ווו עס רוען די ביינער פון גאנצע דורות פון אונדזערע אבות. מען דארף זיין א געטלעכער פאעט, צו קאנען ארויסבר־ענגען אויפן פאפיר די געפילן פון א רעשטל פון אן אומגעקומענער קהילה פון ארעשט׳ל ודאס פארלאזט אלץ. איבערלאזנדיק דאס הייליקע ארט אין פרעמדע, טמאהדיקע הענט. שוויגנדיק האבן מיר פארלאזט דאס גוטע ארט. יעדער פארזונקען אין זיינע מחשבות נישט ארויסרעדנדיק איינער צום צווייטן קיין ווארט. בכדי נישט צו שטערן דעם צווייטן אין זיינע געדאנקען.

ארום האט געהערשט אזא מאדנע שטילקייט, אז א ציטער איז אדורך די ביינער. ווען מיר זענען ארויס פון טויער פון בית עולם איז גראד דורכגע־פארן א פורל אויף וועלכן עס זענען געזיצן עטלעכע פויערים, פויערטעס און א קינד. דערזעענדיק אונדז ארויסגיין פון בית־עולם - מיט א מאל אזא גרויסע גרופע יידן האבן זיי זיך שטארק איבערגעשראקן. די פויערטעס האבן זיך אנגעהויבן איבערצלמען, דאס קינד איז אויסגעבראכן אין א געוויין . איינער פון די פויערים האט אנגעהויבן שטארק ארונטערצושמייסן די פערד, זיי זאלן וואס שנעלער אוועק פון דעם ארט, ווו עס האט זיך נאר־וואס אנטפלעקט דאס געשפענס פאר זייערע אויגן.
אזוי האט זיך געענדיקט פרשת־בריגל (אויף פויליש בזשעסקא) פונקט ווי פיל אנדערע יידישע קהילות, וועלכע די דייטשע קאניבאלן, דער עמלק פון אונדזערע צייטן, האט באוויזן חרוב צו מאכן.

יעדעס יאר, באלד נאך ראש־השנה, אין טאג פון צום גדליה, קומט פאר אונטערן פארזיץ פון יהושע שנור, אן אזכרה נאך אונדזערע קדושים.איין יאר אין תל־אביב אין צווייטן יאר אין חיפה. חוץ דעם קומט פאר יעדעס יאר אין תשע באב אן אזכרה אין ירושלים. אין מרתף השואה אויפן הר ציון. ווו עס געפינען זיך, צווישן אנדערע הונדערטער מצבות, צום אנדענק פון כמעט אלע פארשניטענע קהילות פון אייראפא, אויך א סימבאלישע מצבה לזכר די בריגלער קדושים. עס ווערן אפגערעכט תפילות און אל מלא רחמימס לכבוד זייער הייליקן אנדענק. זאל דער זכר פון אונדזערע פארשניטענע ברידער און שוועסטער פארבלייבן אויף תמיד איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער.

תנצ׳בה

זאל דאס דאזיקע ארטיקל זיין אן אנדענק פאר אונדזער אומגעבראכטער קהילה במקום יזכור־בוך, וואס מיר האבן ליידער, נאך נישט זוכה געווען ארויסצוגעבן צוליב

טעכנישע, פינאנסיעלע און אויך אנדערע סיבות, און זאלן מיר מודה זיין, אויך צוליב פעלן פון א ביסל מער איניציאטיוו פון אונדזערע לאנדסלייט.

פארשטייט זיך, אז דאס ארטיקל עספענדירט נישט צו פארנעמען דאס ארט פון אן יזכור־בוך. נישט מעגלעך אין די ראמען פון אן ארטיקל צו באשרייבן אפילו א הונדערטסטן טייל פון דעם, וואס א יזכור־בוך קאן אנטהאלטן.

נישט אזוי לייכט איז צו באשרייבן דאס קולטורעלע, געזעלשאפטלעכע און ווירט־שאפטלעכע לעבן, ידישן פאלקלאר, איר קאלאריט, אייגנארטיק ידיש לעבן. וועל־כעס כמעט יעדעס שטעטל האט פארמאגט. און איבער יעדער זאך באזונדער קאן מען אנשרייבן א גאנץ קאפיטל.

אין א שמועס מיט א ריי בריגלער לאנדסלייט אין די לעצטע יארן, האבן זיי צוגעזאגט צוצושטעלן מאטעריאל און בילדער ווען עס וועט ווערן אקטועל דאס ארויסגעבן פון אזא בוך.

געשריבן דעם 28.8.75
אין קרית שפרינצק
פון מאזעס מענדל

מאת רפאל פרלמן 6.1.76

מאורעות העיירה

את שמחת תקומתה של פולין העצמאית ב־1918 הביעו הגויים הפולנים בפרעות אכזריים ביהודים, ובמיוחד ב„גליציה". תחת הרושם של פרעות אלו בעשרות ערים, עיירות וכפרים, כתב ש.אנסקי את הספר הידוע, „חורבן גליציה". כאמור היה זה ב־1918 עת מלחמת העולם הראשונה דעכה אט; אט, והצבא האוסטרי התפרק והתפזר, ומשום כך חזרו כמה בחורים מן הצבא האוסטרי לעיירה.

מיד עם שובנו לעיירה נפוצה הידיעה, כי הפולנים מתכננים פוגרום בעיירה. חיש מהר ובפזיזות יתירה אורגנה „הגנה עצמית", וכן באנו בדברים עם אנשי קרקוב, והם העבירו אלינו שני בחורים כמדריכים. זו היתה עזרה זעומה ובלתי מספקת בהחלט, ובכך נוכחנו לדאבונינו מאוחר מדי. אמנם הצלחנו לעכב את יום הפוגרום בעיירה, אך לא למנועו לגמרי.

כאן ארשה לי להרהר בקול רם אודות הרוח הבטלנית שבה היתה שרויה האוכלוסיה היהודית בעיירה. הן ידוע היה בעיירה כי הגויים מתכננים פוגרום, אולם ההיענות להתנדבות להגנה עצמית היתה מועטת, ובכלל לא התארגנה האוכלוסיה היהודית לקראת האסון הצפוי לה. גם מצד אנשי קרקוב היה יחס של זלזול במצב, ואי הערכה נכונה על העומד להתרחש. מכיון שכוחותינו היו כה דלים, הצבנו את רוב הבחורים שלנו ליד הגשר מעל הנחל „ארשויצה", אשר קשר את העיירה עם הכפר הגדול והסמוך לה מצד שני של הנחל „ידיבניקי", אשר אנשיה היו ידועים לנו כפורעים מועדים.

והנה בהיותנו עומדים על המשמר ליד הגשר, הגיעה עגלה מכיוון העיירה לכפר ,,ידובניק'', מלבד העגלון ישב בעגלה הכומר של העיירה. עצרנו את העגלה וערכנו בה חפוש, מה רבה היתה הפתעתנו, כאשר מתחת למושב הכומר, כלומר מתחת לחבילות הקש המכוסה בשמיכת צמר, גילינו רובים ותחמושת.

כמובן שהחרמנו את הנשק, והכומר היה נאלץ לחזור לעיירה בבושת פנים ומרוגז. אולם בזה לא תמה פרשת הפוגרום: ,,פטור בלא כלום'' עד כדי כך אי אפשר, היינו, המסיתים ושליחיהם, הבוזזים השודדים והרוצחים אשר בראשם עמד איש מכובד מאד, ראש העיר בעצמו ד''ר בז'סקי והכומר צוי. לא היו מוכנים לותר על הפוגרום המתוכנן. אבל מאידך חששו לעורם, בידעם שיש נשק בידי ה,,הגנה העצמית'' היהודית והבחורים האלה זה עתה השתחררו מהצבא האוסטרי, אכן, אם מולם בחורים כאלה, אז יש לחשוב פעמיים על התרצאות, כי בהתנקשות עם הבחורים האלה יפלו גם בין הפורעים חללים, וזה ערער את בטחונם; פחד ודאגה אחזה בהם, עורם רעד, וכן חששו גם מפני הדין שיצטרכו לתת לפני השלטונות.

המזימה והפח אשר טמנו ליהודי העיירה

ולכן חפשו דרך וטכסו עיצה ותחבולה, ביצד להוליך שולל את יהודי העיירה. ובכן ראש העיר ד''ר בז'סקי הזמין אליו את ראש הקהילה היהודית בעיירה חנוך קלאפהולץ ושכנע אותו כי הוא מביא צבא פולני אשר התארגן באותו הזמן, ומרכזו היה בעיירה ,,בוכניא'' הסמוכה לבריגל, והצבא הפולני הרשמי הוא אשר ירסן את הפורעים כביכול, ואי לכך על ההגנה היהודית העצמאית להתפרק מנישקה ולהתפזר. ראש הקהילה נכנע לדרישת ראש העיירה ד''ר בז'סקי, והוא השפיע והכריע בדבר פרוק הנשק. אז באו אנשי בז'סקי מן העיריה ישר לבית־המדרש הגדול בהקפו שנקרא ,,החסידים שטיבעל'' אשר ב,,עזרת הנשים'' שלו אוכסנו המתנדבים והנשק: הבחורים פרקו מעצמם את הנשק, ואנשי בז'סקי לקחו את הנשק לעיריה (מאגיסטראט בפולנית). לבחורים נמסר להתפזר ואפילו להתחבא, וכן עשו. הם מצאו מחסה בעלית הגג בבית הרופא הגוי ד''ר קנאואר, וכך נוצר חלל ריק. הבחורים פרקו מעצמם את הנשק והתחבאו, והצבא הפולני שהובטח שהוא יבוא מבוכניא טרם הגיעה, ואז ניתן לפורעים האות, כי מותר להם להשתולל. עם שחר באין מעצור, נכנסו הפורעים לעיירה מכל עבריה. אור ליום................ והתחילו בירית על אנשי העיירה היהודים וכן בביזת החנויות היהודיות, ובאותו בוקר, נורו למות יחיאל מוזס, הי''ד ומשה גולדמן הי''ד. דמות משכילה בעיירה, היחידי אשר ילדיו למדו באוניברסיטאות אך יחד עם זה נאמן למסורת אבות. ובאותו בקר הלך לבית המדרש של רב וולף לאוב, לתפילת שחרית, וסמוך לבית המדרש נורה למות. כן נורה למות בחור אחד שבא מקרקוב לעזרת ההגנה העצמית רוזן הי''ד, הוא נורה ע''י צלף שהתמקם בצריח הכנסיה שבעיירה. אומרים שהצלף היה לא אחר מאשר הכומר צוי. (אגב בסוגריים, אותו כומר צוי וד''ר בז'סקי, שני המסיתים הראשיים לפוגרום, קבלו אחרי הפוגרום, תמיכה מלאה מאנשיהחסידארניא, אשר שלטו על אנשי העיירה היהודית בכל הבחירות לעיריה) כי כך יאה לה וכך נאה לה לכנסיה הקטולית הדביקה כביכול במצות ה,,אלטרואיזם'', הייגו להושיט את הלחי השניה, אחרי שקבלו סטירה בלחי הראשונה, אך למעשה הם מחכים לשמחת הביזה וההריגה, ובאותו יום הפוגרום נדקר בסכינים עוד יהודי מאנשי ההגנה העצמאית, פצעי מות. אמנם הספיקו להעבירו לקרקוב לבית־חולים, אך מאמצי הרופאים להצילו לא הועילו, והוא

נפח את נשמתו הטהורה והקדושה. זה היה אהרון מנדל ברנצדורפר הי״ד. וכך המשיכו הפורעים להשתולל באין מפריע ואפילו בחסות הצבא הפולני. כי למעשה הוא שלט בעיירה, אך כל עסוקו היה בחפוש אחרי אנשי ההגנה העצמית היהודית.

בשעת שקיעת החמה, לעיני הצבא הפולני הציתו הפורעים שורת בתים מביתו של שלום קום עד אחרי ביתו של מרדכי לאקש. חיש מהר נפוצה שמועה, כי עומדים לשרוף את כל הרובע היהודי ה„צאנקא״ שנשאר במבניו מעץ, אחרי השריפה הגדולה ב־1904, עת תשעים אחוז של העיירה נשרפה. כן מסרו ליהודי ה„שצנקא״ כי ניתנת להם האפשרות לעזוב את העיירה, ואז הרוב, עשרות משפחות יהודיות עם חבילותיהם בליווי הצבא הפולני, הלכו לרכבת להמלט מהשריפה.

ארגון הנוער הראשון בעיירה

עם תום הפוגרום, אחרי שהחללים הובאו לקבר־ישראל והפצועים הבריאו, וזעם הפוגרום הלך ושקט אט, אט, פגה המתיחות בעיירה. כאילו החיים התחילו לזרום למסלולם הרגיל עם ה„פוגרומצ׳יקים״. באותם הימים באה ועדת חקירה מטעם מושל המחוז (וויברצטוא בפולנית) בקרקוב, והנה פלאי פלאים ועדת חקירה זאת לא מצאה בכלל את האשמים הראשיים, והם הכומר צוי וראש העיר ד״ר בז׳סקי. במקום זה נטפלו דוקא לאחד הבורזים, גוי מבני העיירה. . . . . ואותו תבעו למשפט, והוא נדון לשנתיים מאסר. כן גילו את ה„סליקים״ של הביזה, אשר אנשי העיירה הפולנית החביאו בו את הביזה. וכן הציעה ועדת החקירה פצויים בגודל חמישים אלף „קרונים״ מטבע אוסטרי שעדיין היה במחזור ב„גליציה״. כדאי להזכיר, כי הדובר מטעם אנשי ההגנה העצמית בעיירה יהושע שנור התנגד ל„כופר הנפש״ הכללית הזאת. כאמור שקטו הרוחות בעיירה, אך צלקות מימי הפוגרום נשארו, וזה השפיעה על חלק לא מבוטל מבני העיירה היהודים אשר הלכו כסומים אחרי אנשי החסידרב׳א, ולא מצאו את מקומם רק בבית־המדרש. במיוחד הצעירים, אלה החליטו שיש צורך לארגן ארגון נוער. ובכן קשרנו קשר עם מפקדת „השומר״ בעיר טרנוב והם שלחו אלינו חבר אחד להדרכה ויחד איתו הכרזנו בצורה הגלויה ורשמית, על קיום ארגון „השומר״ בעיירה. כאן עלי לציין כי הארגון שלנו היה חלק של הציונים ותו לא. בשביל הצעירים המזון הרוחני שמשו עשרת הדברות של הצופים וגם יתר הרעיונות היו רק לאומיות בימים הללו. בכלל כל הנושאים בשיחות הקבוצתית והכלליות היו ברוח הציונות הלאומית, כגון: הסטוריה של עם ישראל, גאוגרפיה של ארץ ישראל, וכן ידיעת השפה העברית והציונות. כמובן באותו זמן ראינו את עצמנו כשליחים למפיצי ההשכלה.

לכן השקענו הרבה טרחה וכסף ברכישת ספרים בעברית ובאידיש, כי רוב הצבור והנוער לא ידע עברית. כך נוצרה הספריה הראשונה בעיירה מחוץ לכותלי בית־המדרש. כן סדרנו „חדר־קריאה״ ע״י הספריה, וזה משך רבים מהצבור הלא חסידי, במיוחד את הנוער, ועל פי רוב הבנות, כי לאלה לא היה שום פורקן בחיי התרבות והחברה, אשר התרכזו אך ורק בבית־המדרש. זה היה המוסד הצבורי היחידי בעיירה בימים ההם. כן ארגנו „חוג־דרמטי״ אשר העלה על הבמה כמה מחזות, כגון: „הרצילע־מיוחס״ ו„המלך ליר היהודי״ ועוד. את ההופעות קיימנו בבית המרזח של ה„הויכער שמיל״. זה היה האולם היחידי בגודלו בעיירה, אשר יכולנו אז להשיג בשביל הופעת הצגה פומבית יהודית באותם הימים, כי אולם „הסוקול״ היה נתון בידי אנשי „בז׳סקי״

קבוצת בנות מהארגון הראשון בעיירה ב–1919
״תקות־ציון״ בבריגל

א גרופע מיידלעך פון .'ער ערשטער יוגענד ארגאניזאציע
אין בריגל

החוג הדרמטי ע״י ״בית העם היהודי״ (דום־לודובי) בריגל
דער דראמאטן קרייז ביי דעם ״דום־לודובי״ אין בריגל

ואנטישמים כמוהו, והם לא הסכימו להשכיר לנו את האולם למרות בהצגות ה„ראי־נוע" דאז רוב רובם של המבקרים באולם זה היו יהודים.

גם את האולם של העיריה לא יכולנו להשיג, כיון שכל „הדוזורים" היהודים בעיריה היו שליחי ה„חסידרניא", והם השפיעו והכריעו שלא ישכירו לנו את האולם.

עיקר עבודת הקודש של ארגוננו היה אוסף כספים לקרן קימת לישראל, ובכך התחילה ההתנקשות בינינו לבין ה„חסידרניא" אשר שלטו שליטה מוחלטת על אנשי העיירה היהודית. כך שקענו אנחנו והם בויכוחים חריפים וגדופים הדדיים, ואף לאלימות.

כן זה היה פעם! כעת אין זכר לעיירה היהודית שלנו! הי"ד

ראשי פרקים של רפאל פרלמן
נכתב ע"י חיים בטלן

מאת צבי דורף

שנות נעורי בעירה

ברגע שאני נגש להעלות את זכרונותי מהימים שעברו עלי בעירה, אני מרגיש כי אין מקום לכתוב על המשפחה שלנו כעל יחידה בפני עצמה, כי היא חלק בלתי נפרד מן ההוי העיירתי הכללי, לכן כל כלל ופרט, עבות בהרבה הרבה חוטים שאין להוציאם מן הכלל העיירתי. משום כך אני נאלץ להתחשב בכל חוט וחוט האוחז בכל פרט ופרט, כי הם כולם כאחד לוטים בתוך הכלל הזה שנקרא „העיירה" בריגל.

אין בי שמץ של יומרות חס וחלילה לחשוב אפילו על כך שיש בידי הידיעות וב־כשרוני להעלות נושא ספרותי ספורי, שטרם ראה אור, ואני אהיה „המאיר" את הגנוזות של ההווי העיירתי בכלל, העיירה שלנו בריגל בפרט. אולם רגש החובה כלפי הורינו, וכן של כל אנשי העיירה, שנספו בצורה כל כך טרגית, מצוה עלי לכתוב את אשר עם לבי היה. יתר על כן ארשה לעצמי לאמר שגם למעננו ולמען בנינו, יש להעלות את זכרונותינו על הניר. הן אנו הדור האחרון שחי את החיים האלה וזאת למען ידעו הדורות הבאים, שהודות ליהודים האלה מכל העולם, הם חיים היום במדינה יהודית עצמאית.

רחוב החסידים „שטיבעל"

כך קראו לרחוב הזה היהודים בני העיירה, למרות זה שהשם הרשמי היה דוקא אחרי יהודי גבור, שלחם למען תקומת פולין והוא ברק יוסילביץ בשנת 1868 נגד הרוסים. ברחוב הזה גרנו שנים רבות בביתה של גויה בשם קובאלובה היא נצר למשפחת „רביצקי" שהיה לפני כמאתים שנה ראש העיריה. השם „קובאלובה„ מצלצל באזני ומעורר בי הערכה מיוחדת, זה בגלל קוריוז שקרה בימי שחרורה של פולין מעול הממלכה האוסטרו־הונגרית. בשנת 1918 הרגישו היהודים בעיירה באוירה פוגרומית. הכמרים מהכנסיה הסיתו את הפולנים לפרוע פרעות ביהודי העיירה, ואולם הער"ד ציגי שהיה יליד הכפר הגדול „יאדובניקי" הגובל בעיירה, שאנשיה התנכלו רבות ביהודי העיירה. דוקא הוא בן הכפר הזה, ידע להתעלות, בקוראו לעצרת עם של האוכלוסיה הפולנית בעיירה, ובקש מהם בל יעשו דבר נבלה בעמם ואז נשמעה קריאה

מתוך הקהל, זה היה קולה של קובאלובה שאמרה הן זה יהיה אות קלון על מצחינו, ולדראון עולם! שאת שחרור פולין, ותקומתה מחדש, אנו מקדמים בפרעות ביהודי העיירה". אך לדאבוננו המסיתים האנטישמיים שבעיירה השיגו את שלהם, וזה בעזרת הכפריים הסמוכים והאספסוף שבעיירה.

אנחנו נשארנו בביתה של קובאלובה תחת חסותה, וכן רבים מהשכנים באו בצל קורתה. והבית שלה נתמלא עד אפס מקום, בדירתנו וגם בדירתה, ובאמת לא אונה לאיש רע מלבד לאלה שהיו להם חנויות, שאותן בזזו הפורעים.

החבילות לרבי אפרו'ימל

באותה עת למדתי את הזמן האחרון ב„חדר", אצל ר' שמעון לייב. תחילה לא הבנתי משום מה שלחו אותי למרחק רב כזה מהבית ל„חדר", ואף אבי ז"ל אמר זאת לאמא הי"ד, שהרבה יותר קרוב למשה הלל'ס, אך אמי עמדה על שלה, רק לר' שמעון לייב. וטעמה עמה אותה היא לא גלתה אלא במרוצת הזמן נתגלתה כוונתה. ביתו של ר' שמעון לייב היה בחלק העיירה שנקרא בפי אנשי העיירה ה„שצ'אנקא". אגב, הבית הזה היה בנוי מבולי עץ ושקוע באדמה כמעט עד לחלונות. חלונותיו עמדו בדיוק מול הבית הגדול של משה גולדמן הי"ד, הקורבן הראשון בפוגרום. ובבית הזה גר ר' אפרוי'מל. יהודי זה לא היה מעורב בשום ענין קהילתי של היהודים, ובשום שיחת חולין עם יהודי העיירה. הוא פשוט ישב ימים ולילות ולמד דברי תורה. אליו שלחה אמי פעמיים בשבוע, בימים שני וחמישי, חבילות. ואף פעם לא העזתי להציץ מה מכילות הן, אבל ביום חמישי היתה מוסיפה שלושה „קורפלס" גדולים, ואותם הרגשתי על שכמי זה היה מין סלק לבן מתוק מאד. והרבנית, אשה יפת תואר היתה. ראויה לקבל את הפרס הראשון בתור אשפית המטבח, היא ידעה לעשות מהקורפלעס מטעמים מצוינים להפליא, שערבו לחיק החסידים שהיו באים לשולחנו ביום שישי לסעודת הערב. ובעיירה היו מתלוצצים על חשבונם, שהם הולכים לאכול „קורפלה צימעס".

כמוזכר לעיל למדתי אצל המלמד שמעון לייב. זה היה כבר „הזמן" השלישי והאחרון שלי אצלו, ומיד אחרי פסח התחלנו בלימודים ולפי המסורת שעברה מקודמינו היינו גם אנו משחקים באגוזים לפני פסח, ובשובינו ל„חדר" חזרנו לשחק באגוזים שקראו להם באידיש „ועלשענע-ניס". המשחק הזה שחרר אותנו מהריתוק שריתק אותנו ה„רבי" שמעון לייב סביב שולחן הלימודים „בחומש". אולם לא היתה לנו הנאה מלאה מהמשחק הזה כיון שמעטים יכלו להרשות לעצמם לקנות אגוזים, למרות מחירם הזול. אני הייתי בין המאושרים ביותר, זה הודות להורי ז"ל. אבי יעקיל דורף היה מנהל עסקים טובים מחוץ לעיירה ואמי חאצריל, לה היתה חנות של מרכולת מדברים שונים ובין היתר אגוזים, ולכן היו ברשותי אגוזים בכמות כמעט בלתי מוגבלת לעומת האחרים את המשחק הזה יכולנו לשחק בכל חלקה ישרה, קטנה, בערך שלושה מטר אורך. היינו עושים קו ששימש גבול העמידה של כל משתתף במשחק. במרחק כשלושה מטר מן הקו, שמנו שלושה אגוזים בצורת „סגול" ועליהם אחד נוסף, וכל אחד מן המשתתפים במשחק לפי התור, היה זורק או מגלגל אגוז לנקודת המטרה, והוא הסגול, ומי שקלע למטרה היה המנצח, שאסף לעצמו את האגוזים של אחרים, אשר לא קלעו למטרה, וחוזר חלילה. אבל היות והאגוזים היו כרוכים בהוצאה כספית, נטמעטו מיום ליום המשחקים, וזה הקטין את ערכו של המשחק, שהיה מקובל עלינו כמשחק לימי חג הפסח. אם תשאלוני מה לאגוזים ולחג הפסח, אותה שאלה עמדה לפנינו. היו כאלה

שהסבירו, כי האגוזים הם הכי כשרים לאכילה בפסח, מבחינת „ספק" חמץ. אך זה לא הניח את דעתנו, והגדולים מאיתנו והידענים שבהם ידעו לתת הסבר היסטורי והוא: שרבי עקיבה

שרבי עקיבה היה נוהג לחלק לקטינים „קליות" בליל הסדר, כדי שלא ירדמו בשעת ספורי האגדה, ובמקום הקליות באו האגוזים. והידענים המוסמכים ידעו לציין ששורש טעם האגוזים נמצא בתלמוד, פסחים (קי"ט), ולפי סברתם של רבי חנינא בר שילא ורב יוחנן אמרו שה„אפיקומן" הוא קנוח הסעודה, ולקנוח זה הם הזכירו: תמרים, קליות ואגוזים. ובכן מקורם של האגוזים הוא עתיק יומין, ולנו היה מאד נוח לקים את „מצות עשה" זאת הקשורה באגוזים.

ל"ג בעומר

לאחר שלא שבענו ממשחק האגוזים, מטעמים שאותם הזכרתי לעיל וכן גם משום שזה היה יותר מדי ממושך, ולנו, הצעירים זה נמאס, היינו זקוקים למשהו חדש, כי באותם ימים ימי אביב בכל הדרו. הכל חזר לתחייה מתרדמת החורף, גם אנו התנערנו מן הלאות של ימי החורף וכשהגיעו לספירת יחד, ב„עומר" באה שעתנו. הדבר הראשון היה לאתר לנו עצים, מהם נוכל לכרות ענפים המתאימים לצרכינו. מהם נוכל לעשות קשתות וחיצים. לחיצים לא היתה דאגה, כי ענפים דקיקים היו לרוב, קל מאד למצוא, אך ענפים לקשת, היינו צריכים לחפש. זה היה צריך להיות ענף צעיר וחדש, שיהיה רך לכפיפתו לקשת, ואת אלה השגנו מעצי הסרק שגדלו משני הצדדים על שפת הנחל „ארשוריצה" שעבר בגבול העיירה. כך התחלנו בעשית הקשתות והחיצים. את החיצים עשינו מיד. הורדנו את העלים על הזרדים הדקיקים והקליפה, אותם יבשנו בשמש שיהיו קלי משקל במעופם מן הקשת, ובענף הקשת עשינו בשתי קצות המקל חריצים מסביב למקל, בהם קשרנו חבל. קלעו אותו כמה פעמים לשם חיזוק החבל. ממקל הקשת לא הורדנו את הקליפה, כי היא שמרה על הלחות והגמישות של הקשת. אולם האטרקציה שלנו בשמחת חג ל"ג בעומר היה בדבר הנדיר של כל ימי השנה והוא: שאנו יוצאים עם הרבי שמעון לייב לחיק הטבע, ואף ליער, שם נשתובב כל היום בחופשיות מוחלטת כאוות נפשינו, היש דבר גדול מזה לנו הזאטוטים שהיינו כלואים רוב ימות השנה בחדר? ובשעות אחר הצהרים חזרנו הביתה. וכבר בדרך חזרה התפרקנו מכלי הנשק שלנו.

מאי ל"ג בעומר

מה שנשאר בזכרוני הוא: ביום ל"ג בעומר פסקה המגפה בין תלמידי רבי „עקיבא" כך אמרו לנו ותו לא, על תפקידו של ר' עקיבא ותלמידיו. לא הזכירו כלל, גם בבתי ספר היהודים המודרניים, שלמדו עברית, בערים הגדולות, גם שם לא הדגישו ולא הבליטו את הצד הלאומי של ל"ג בעומר. לאחר שנים שנכנסתי לארגון נוער „עקיבא", גם בה לא הדגישו את המרד, והגבור הלאומי בר־כוכבא, ותפקידו של רבי עקיבא ותלמידיו במרד זה. לכן יום שמחת הל"ג בעומר נשאר עמום מאוד, מנוער מן העקר וחבל!

חג שבועות

כפי שהזכרתי לעיל מל״ג בעומר נפרדנו עוד באותו יום. אך ילדי היהודים בעיירה לא נשארו חס וחלילה בלי כל תבלין יהודי מקורי, הרי אלה היוו תמצית חיינו היהודיים הרי חג ,,מתן תורה״, מאחורי כותלנו, אולם בגילנו הרך לפי תפיסתנו אז, מאכלי החלב ,,הקרעפלעך עם הבלינצ׳עס״ ביום החג, נקלט ביתר קלות מאשר מעמד ,,מתן־תורה והר סיני״ שהיה ,,אז״ בשכבר הימים הרחק מאיתנו. אף ,,הקציר עם בכורי מעשיך״ להביא אל בית משכן כבוד השם, לא היה בגדר תפיסתנו המוחלטת.

אמנם לימוד ה,,אקדמות״, ובמיוחד המנגינה ׃ הנוגה שלה, שעוררה בנו תחושות החג, כמו המנגינה של ,,אתה הראת״ בליל שמחת תורה, יותר מזה עורר בנו את תחושת החג ה,,רבי״ שמעון לייב, עת ספר לנו על הלויתן ושור הבר עם היין המשומר, המוזכר ב,,אקדמות״, וזה מצפה לנו עם בוא המשיח ־ משיח צדקנו.

כל אלה נטעו בנו את תחושת החג, אך מעל לכל החויה שלנו העקרית היתה שאנו במו ידינו עשינו, קשטנו את ביתינו ואת בית־הכנסת ב,,שבועות בוימע׳ר״ ו,,שבועות גרוז״, ובכדי להשיג את הענפים והעשבים האלה, שהיו מקובלים עלינו מדורות, היינו צריכים להרחיק לכת לקצוי העיירה. ללכת לשם, ועוד לכרות ענפים. זה היה כרוך בפחד, ואף בקבלת מכות. ואז עלתה חשיבותי בעיני חברי עד לאין לשער. הדבר היה בגלל שני בניה של ה,,קובאלובה״ שאצלה גרנו. אחד היה בן גילי והגדול היה מבוגר ממני בשנתיים. השניים היו שומרי ראשי, וכל מי שרצה להתנכל לי, עליו היה לקחת בחשבון את שני אלה שימצאוהו וישלמו לו כפל כפליים. עכשיו, כשהתקרב חג השבועות, התגריתי בפני חברי על שסמכתי ובטחתי בשני השקצים האלה שילווני למקום כריתת הענפים והסוף החברים התחנפו לפני כדי לצרפם אלי, ויומיים שלשה לפני החג הלכנו חבורה גדולה של נערים בלוית שני השקצים, שהיו בערך בגילנו, אך בטחוננו היה תלוי בשני אלה, וכך הגענו למקום שקראו לו ה,,החזיר פלאץ״ (באידיש) וזה היה שוק הסוסים הבהמות והחזירים, שם היו מספר עצי (בז׳וזה) לבנים, גדענו כמות ענפים דקים, למעלה ממה שיכולנו לקחת, הענפים היו לבנים, והעלים היו משולשים וצבע כסף זהר מהם. את העצים האלה חפשנו לא בגלל יופים, אלא ממלומדי נסיון, והם הבלנים בבתי מרחץ. אלה עשו מן הזרדים המעולים בעלים, מין מטאטא ,,אשויץ בעהזעמל״ (באידיש) ומכרו אותם ליהודים שבאו להזיע בחדר ההזעה, ושם הם חבטו את עצמם במטאטא הזרדים הזה, כדי להחדיר את החום לתוך גופם, ואלה הבלנים קבעו שרק הזרדים והעלים האלה יודעים לשמור על לחותם וטריותם, שאין דומה להם. למחרת הלכנו לאותו מקום, כי סמוך ל,,חזר פלאץ״ הזה היתה בקעה ובבקעה היה אגם מים, זה מימים ימימה, ומסביב לאגם גדלו קני הסוף. הורדנו את העלים שהיו באורך של מטר ורוחב כשישה ס״מ. אלה פזרנו על הרצפה בבית, ובזרדים קשטנו את הדלתות, החלונות והארונות, במעשינו אלה ראינו ,,מצות עשה״ ממדרגה ראשונה, וכל ספוקנו היה במעשה זה. ארשה לי להוסיף רק, כי בחלוף כמה שנים, על אותו אגם מים, בימי החורף עת המים קפאו בו נהגתי לגלוש בנעלי גלישה, ואף השתתפתי בריקודים על הקרח. זה היה הספורט היחידישאהבתי.

נבחר כנציג לעיריה

במרוצת השנים, בערך בשנות 1924־25־26 נבחר אבינו הי״ד כנציג יהודי למועצת העיריה. באותן השנים שמו הלך לפניו, וזה הודות להצלחותיו בעסקים מחוץ לעיריה.

הצלחה בעסקים היתה גורם חשוב מאד, מה עוד שאבינו קנה לו שם בתור איש ישר ונקי כפיים אז ודאי שראו בו כאדם ראוי להיות נציג בעיריה. היות והוא רכש לו אהדה אצל רבים משום כך ראתה בו החבורה שהיתה אז הקובעת את הנציגים היהודים לעיריה, והם מצאו לנכון כל פעם בבחירות, לצרף לרשימתם אחד או שנים שלא השתיכו ישירות לחבורה שהתרכזה סביב הרב דמיתא בעיירה. הוי אומר שבזה רצו לקשט את הרשימה שלהם באנשים ניאוטרליים, והם נציגים של „ העמך", כי גם לאלה צריך לזרוק בימי הבחירות איזו עצם. וכך מצאו את אבינו שהיו לו קשרים עם רבים ורכש לו אהדה בציבור, שהוא יופיע ברשימה. להפתעתם הוא נבחר, אם כי בלבם פנימה לא התפללו להצלחתו, מה עוד הוא נבחר במספר קולות מכובד מאד. לא פחות מן המכובדים החשובים שלהם שברשימה.

בתור נציג בעיריה משך אליו הרבה מאנשי העיירה שבאו לבקש עצה וטובה, כפי שזה היה מקובל אז בעיירה. ויעקל דורף ידע להתאים את דבריו הן לאנשי החסידים והן למתנגדים, וגם לעמך ידע להתיחס איש איש לפי כבודו ולפי מעלתו ולמרות בחירתו על ידי הרשימה של אנשי הרב, לא שנה אבינו במאומה מדרכו ומנהגו. (אני מוצא לנחוץ לציין כי מלבד הרשימה של אנשי הרב, איש בעיירה לא העיז באותם הימים להרכיב רשימה נוספת עצמאית) הוא המשיך להתפלל ב„שטוטישען בית מדרש" שהיה נחשב אז בחזקת דרגה שניה, שבו התרכזו סתם בעלי בתים, לא חסידים דוקא, היינו, לא נמנו על חוג חסידי מוגדר כפי שזה היה מקובל באותם ימים בבריגל. כן לא שינה את בגדיו ואת בגדי הילדים. בשבת אמנם חבש „שטריימל ובקישע" של משי, נוסח חסידי של רוב רובה של העיירה. לעומת זה בימי חול לבש מקטורן קצר וזה נחשב אז בעיירה ללבוש של "דייטץ", הוי אומר, לא חסידי שמרני. אולם בחלוף השנים, זמן קצר לפני גמר הקדנציה שלו בעיריה, התחילו עסקיו לרדת, וזה הביא אותו להתרחקות מן העניינים הקהילתיים, ואילץ אותו לתור אחרי עסק חדש, „פרנסה אחרת".

האוטו היהודי הראשון בעיירה

ובכן עסק חדש. העסק הזה היה מחושב מראש ככדאי. היות ותחנת הרכבת היתה מרוחקת כשלשה קילומטר מן העיירה, ובעוד שליהודי העיירה ירוח מהשרות התחבורתי שימצא בתוך העיירה. הסוחרים יוכלו להביא את סחורתם מקרקוב ישירות באוטו, ולא יצטרכו לטרוח ולהביא מן הרכבת, ובמיוחד אלה שהיו מובילים סחורות מן העיירה לקרקוב. אלה נקראו „השמוקלרס" היינו, „המבריחים". כך נשאר שמם מהימים שהיה אסור להעביר מעיר לעיר מוצרי מאכל, והיו צריכים רשיון מיוחד לזה. מה שהיה כרוך בהוצאות גדולות שלא היה כדאי להם, וכך נהפכו ל„שמוקלרס" „מבריחים". ולאלה בודאי היה הדבר כדאי ונוח. ראשית לא היו צריכים לקום בשתים בלילה ולהטלטל בעגלה עד „הרכבת". כבר ביציאה מן הרציף היתה צפויה להם הפתעה מדי פעם היו צריכים לתת דמי „לא יחרץ" לשומר על שער היציאה, שלא יעשה בעיות עקב החבילות המיותרות שלהם, וכן בתוך הרכבת, מבקרי הכרטיסים גם הם רצו בטובת הנאה מן „ההפקר" הזה, וגם בתחנת קרקוב היו שומרי שער הכניסה לרציף דורשים את ה„מתנת-היד" שלהם לכן בסכומם של דברים היה לאלה יותר זול וגם יותר נוח לנסוע באוטו מאשר ברכבת, על אף שהמחיר באוטו היה גבוה במקצת מן הרכבת.

את האוטו היה אבינו נאלץ לקנות עם שותף, כיון שבאותם הימים לא היתה לו האפשרות לרכז סכום נכבד כזה שיוכל לקנות אוטו בכספו הוא, וגם אפילו לא אוטובוס

נוסעים, רק אוטו משא שהתקינו בו ספסלי ישיבה לנוסעים. השותף היה אברהמ'ל בנו של לייבל „השמש" מה„חסידים שטיבל". אגב לייבעל זה מזכיר לי דבר מיוחד. בתור „שמש" מקומו היה קבוע על במת קריאת התורה ומשם היה מפקח על הסדר, והיה והזאטוטים התחילו להשתובב, היה הוא מזדקף כולו כתרנגול, מניע את כל גופו קדימה, מותח את צווארו, זורק את ראשו לפניו, סוגר את עיניו וקורא „פאפרעס" „פזיזים" הלאה מכאן... וחוזר חלילה... והכל על מקומו בא בשלום.

שני השותפים האלה, אבינו יעקל דורף ושותפו אברהמ'ל בנו של לייבעל „שמש", שניהם לא היו בעלי מקצוע ולכן היה עליהם לקחת נהג. בימים ההם נהג יהודי לא היה בנמצא, וכך נאלצו לקחת נהג גוי. המקצוע הזה היה אז בבחינת חשוב מאד, ולא נפוץ ביותר, ולכן משכורתו היתה יחסית גבוהה. אך ברירה אחרת לא היתה להם. ובסך הכל העסק לא היה רע. על המגרש שלנו שהיה בסמוך ביתה של משה'לה די בעקערן ברחוב הראשי „יאגעלונסקה" סדרו עבור האוטו חניה עם גג גבוה מאד, ושם חנה האוטו. הגג הגבוה מברזנט לא עורר כל חשד אצל אף אחד מבני העיירה ולא עלה על דעתו של איש וגם לא, לנו בני הבית לא היתה כל ידיעה על התחבולה הצפויה מתחת לגג זה. אבינו תכנן מראש לבנות בית וחנות מתחת לגג הזה. כעבור כמה חודשים שהעסק עם האוטו נכנס להליכו הרגיל התחיל אבינו ז"ל לבנות בית מתחת לגג הברזנט. לא עברו ימים רבים והבית עמד על תילו. לא אדע עד היום, אם החוק התורכי האומר, כי בית שיש עליו גג אין להרסו, היה לו תוקף גם בעירתנו. עובדה היא אחר שהיה עליו גג, לא נגעו בבית. הסירו את גג הברזנט מעל הבית, וגג הברזנט נשאר רק על החלק הריק של המגרש אשר המשיך לשמש כחניה לאוטו.

החנות

בחנות אבינו ז"ל לא התערב כלל בעסקי החנות של אמא, וכמו רוב הנשים בעיירה באותם ימים, היא היא שניהלה את העסק.

לכאורה היתה זאת חנות מכולת, הדומה להרבה חנויות מסוג זה בעיירה, אבל זו היתה החנות היחידה שבה אפשר היה להשיג את כל סוגי הירקות והפירות מכל הסוגים שהיהודים בעיירה צרכו, מחוץ לעגבניות אשר היו בבחינת „טריפה", כי עגבניות ראו רק אצל הגויים שגדלו אותם בעצמם בימי הקיץ ושמו אותם על אדני החלונות מול השמש, שבעזרת קרני השמש יבשילו ויאדימו.

את הלימונים הביאו לפולין מאיטליה. בשנים האחרונות היו גם תפוחי זהב מארץ־ישראל, אך אתרוגים לא רצו לקנות מארץ ישראל מחשש ספק כשרות.

לקראת ראש השנה היו מביאים אבטיחים מרומניה, עבור אלה שהיתה להם האפשרות להרשות לעצמם לקנות פרי חדש כדי לברך „ברכת שהחיינו" בראש השנה. וכך קנתה לה החנות של חצריל דורף, שם מיחד בעיירה.

שלושה נשארנו בחיים

המשפחה שלנו מנתה שמונה נפשות; ההורים, שתי אחיות וארבע אחים. לדאבוננו נשארנו רק שלושה, היתר נספו בשואה הארורה, ע"י הנאצים הגרמנים ימ"ש.

משפחת דורף

האחים דורף בארץ

צבי
ראה
כתבה
עמ' 34

משה
ראה
כתבה
עמ' 105

אשת משה ליכטברין ובנו הי"ד

אני עליתי ארצה עוד בשנת 1933, מאגודת הנוער העברי ,,עקיבא". יתר שני האחים הם נצולי השואה. האח הבכור משה דורף עלה ארצה אחרי קום המדינה ואחי יוסף נמצא ב ברזיל

מסופר ע"י צבי דורף
נכתב ע"י חיים בטלן

מאת י. ל. קמפפ

העיירה שצ'ורובה (באידיש סצירבע)

העיירה שלנו היתה שייכת (לפוביאט בפולנית) לעיירה האזורית בריגל. סביב העיירה בריגל היו כמה עיירות קטנות ממנה. החל מדומבראבא, צ'חוף זקליצין ושצ'ורבה שלנו. בגודל האוכלוסיה היהודית, העיירה שלנו היתה השלישית אחרי בריגל בבריגל היו כ־550 משפחות יהודיות, בדאמברובא כ־150 משפחות יהודיות, בשצ'ורבה היו 50־60 משפחות יהודידות. האופיני שבה, שהרוב בעיירה היתה מורכבת ממשפחות האיצקוביצים ומשפחות הברגמנים. זאת ועוד שני ראשי המשפחות האלה, היו הקובעים בעיירה, הן לחיוב והן לשלילה, בכל הנוגע לכלל הקהילה הקטנה הזאת.

לפי הנוהג בקהילות היהודיות, כן גם בקהילה שלנו נוצרו שני מחנות. ה־,,איצקוביצים" וה,,ברגמנים", ומסביב לשני המחנות הללו התרכזו החיים. אך ה,,איצקוביצים", בראש סביא ז"ל, ר' יעקב יחיאל, או כפי שקראו לו באידיש, ר' יעקב איחל, ידם היתה על העליונה, כי בית סביא ,,מבצרו", היה הבית הגדול ביותר בעיירה, ורוב יוצאי חלציו גרו בביתו, וכך נהפך ביתו לשם דבר בעיירה. מבחינת גודלו ותוקפו.

היריד בעיירה

אין להעלות על הדעת עיירה בפולין שבה יהודים, מבלי שיתקיים בה יום שוק, או ,,יריד" כפי שקראו לזה ה,,יריד". בעיירתנו התקיים היריד פעמיים בחדש, ואז באו מעיירות רבות יהודים תגרנים עם מרכולתם, שאותם העמיסו על עגלות בשעות הלילה ועשרות קל"מ עשו דרכם בלילה כדי להגיע בשעות הבוקר לעיירה. כאן בשוק, היה עליהם להקים מין שולחן עם קירות וגג מבד, ועליהם ערכו את מרכולתם למכירה. ביום ,,יריד" כזה, היה בית סביא הומה מרוב מבקרים. מי לא סר לבית סביא. כאן מצאו תמיד מנין לתפילה ואחריה שתיה לחיים, ובכלל כאן החיו הבאים את נפשם בבית יהודי חם אמנם קראו לבית סביא ,,בית יעקב איחל" אך ביתו היה כבית ,,אברהם אבינו". תמיד פתוח ולכל דיכפין. גם בימים רגילים ללא ,,יריד" ידע כל עני, עובר ושב למצא בית אכסניה, בבית סביא. אכן אשרי האיש ואשרי יוצאי חלציו.

מלחמת היטלר והגרמנים ימח"ש

בשנת 1939, שבועות ספורים אחרי פרוץ המלחמה נכנסו הגרמנים באין מפריע, לרוב הערים העיירות והכפרים שבגליציה המערבית. אני גרתי באותו זמן בכפר צ'ארנא עם משפחתי. מיד עם השתלטות הגרמנים על אזורינו הוכרז על חוק העבודה. על היהודים היה להתיצב לעבודות שונות. בתחילה היו משלמים עבור העבודה. כעבור זמן

קצר הורידו את המחירים מדי חדש בחדשו עד שהגיעו לאפס. אך לעבוד נאלצו להמשיך הגידופים ההשפלות והמכות האכזריות הלכו וגדלו, באותם הימים כל אחד עוד חזר הביתה למשפחתו, ולמרות התלאות והצרות שאין אדם יכול להבין זאת, הטינו שכמינו לסבול כי היתה פועמת בנו התקוה, אולי נעבור את זה ונגיע לימים טובים יותר, ואולם עם התארכות המלחמה גדלו הצרות ועינינו חשכו בראותינו מה הגרמנים מסוגלים לעשות. המכות רציחות הבודדים באותו זמן, המדובר ב־1941 נעשו שכיחים יותר ויותר ומאגר הכוחות הנפשיים הלכו ונתדלדלו, יחד עם הכוחות הפיזיים.

בזכות „כבוד אב ואם"

כאלה היו התנאים בשנת 1941. ההגבלות על האוכלוסיה היהודית הלכו והחמירו. אסור היה ליהודי להתרחק ממקום מגוריו יותר מקל"מ אחד, למרות הסכנה שהיתה צפויה, לא נרתעתי ונסעתי באופניים מטצ'ארנא עד שצ'ורבה, לבקר את הורי. זה היה מרחק של 70 קל"מ לצד אחד. כל הדרכים שבסביבה היו נתונים לשמירה בידי הגסטפו וה„גרנטים" - כך נקראו השוטרים הפולנים. משתפי הפעולה עם הגרמנים ימ"ש. נסיעה כזאת היתה בבחינת, הכנסת הראש לתוך לוע הארי. והנה דוקא בתעוזתי עברתי הרבה תחנות שמירה והם לא העלו על דעתם לחשוד, שאיזה שהוא יהודי יעיז לסכן את חייו. ואף על פי כן, ולמרות הכל עמדה לי זכות ה„כבוד אב ואם" וחזרתי לבני ביתי בטצ'ארנא בלי להפגע.

שנת 1942

מה שעבר עלינו בשנת 41־39, היה בבחינת משחק ילדים לעומת שנת 1942. בשנה זו רוכזו היהודים מן הכפרים והעיירות הקטנות לעיירות אזוריות וסגרו אותם במחנות הסגר, בגדרי תיל, ואין יוצא ואין בא בלי אישור מפקדת הגסטפו בעיירה, ולזה קראו „גטו", והפורענות הראשונה שבא על האוכלוסיה היהודית בגטו היתה מכת הצפיפות הנוראה. אציין כי בחדר אחד אוכסנו ארבע חמש משפחות עם ילדיהם. בחדר הזה בישלו ועשו את צריכיהם. אז התחילו באקציות. הוצאו נשים, גברים, זקנים וטף, חלק הרגו בדרך וחלק הגדול הובלו לתנורי כיבשן בבלזיעץ. בסוף שנת 42 חוסלו הגטאות בעיירות הקטנות, חלק נשלח לכבשן וחלק הועברו לגטאות בערים היותר גדולות. אני עצמי הועברתי מדמביצא למחנה עבודה ב„פלאשוב", שע"י קרקוב. כאן ראיתי איך עשרות אלפים אנשים גוועים מדי שבוע בשבוע. בשנת 1943 הועברתי למחנה אוסטרוביץ קעלעצק. בשנה זו האיצו את פעולת ההשמדה לממדים כאלה שאף אני וחברי שהיינו עדי ראיה לכך, התאבננו ולא היינו מסוגלים להבין את אשר מתרחש לנגד עינינו. בשנת 1944 הועברתי לאושביץ, זה היה הבית־חרושת למות הגדול בעולם. בזה הצטיין המוח הגרמני השטני לדראון עולם יהיה!

סוף שנת 1944 על סף השחרור

בסוף שנת 1944 אספו אותנו „לדרכנר" האחרונה. האנשים אשר לא היה בהם אפילו הכח למות, והובילו אותנו ברגל לגרמניה. שלדי בני אדם, קרועים ובלויים, בקור עז, ימים ולילות. המזון היחידי היה השלג הצח והלבן. בתהלוכת המות הזאת נפלו אלפים

אלפים מאושרים, כי סוף סוף נפטרו מענויי התופת. באחד הלילות בתחילת ינואר 1945 תקפה אותי רוח מרידה, ומבלי לחשוב הרמתי ידי לשמים וחזרתי על תפילת שמשון ,,זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה" ועזבתי את שורות ההולכים ופניתי הצידה לתוך היער. כך נמלטתי מן המחנה ה,,טרנספורט" שלי. מצאתי מחסה בכפר שמילוביץ, לא הרחק מעיירת הגבול גלאוויץ. בכפר הזה נשארתי עד כניסת הרוסים. בהתחלת פברואר שנת 1945 השתחררתי וחזרתי לעיר טרנוב. כאן בימים הראשונים היה כבר ועד־יהודי מהיהודים אשר הספיקו להתחבא ביערות בלחימה פרטזנית, לוחמים משארית הפליטה כמוני. הועד נתן לנו את התמיכה הראשונה. לטרנוב חזרה גם בתי הבכירה ובחדש מאי 1945 החלטנו לעזוב את פולין לגמרי. טולטלנו בהרבה מקומות עד שהגעתי בשנת 1949 ארצה. כאן נקלטנו בקרית־שמואל בחיפה.

ב"ה שנזכה לגאולה שלמה במהרה ובימינו אמן.

ראשי פרקים מאת יהודה לייב קמפס
נכתב ע"י חיים בטלן

מאת: ד"ר אברהם חומט

ב ז ש ע ס ק א (בריגל)

א קרייז־שטאט אין קראקעווער וואי־עוואדשאפט.

די צאל איינוווינער אין יאר 1880 האט באטראפן 3144 נפשות-דערפון יידן 1963–62%
די צאל איינוווינער אין יאר 1890 האט באטראפן 3246 נפשות-דערפון יידן 2245 –69/
די צאל איינוווינער אין יאר 1900 האט באטראפן 3444 נפשות-דערפון יידן 2318–67%
אין יאר 1931 האט די צאל יידן אין בזשעסקא באטראפן 2101 נפשות.*)'

לויט די ידיעות, וואס געפונען זיך אינעם ,,לוח פאר ישראעליטן" פאר דעם יאר 1914־15, ארויסגעגעבן פונעם עסטרייכיש־ישראליטישן פאראיין ,,אוניאן" אין ווין, האט די בריגלער קהילה ארומגענומען אין דעם בודזשעטיאר 1914־15 1125 נפשות, און דעם 832 קהילה־שטייער צאלער. ראש הקהל איז דעמאלט געווען אין בריגל הנוך קלאפהאלץ און זיין פארטרעטער איז געווען ישראל האפשטעטער. צו דער קהילה־פארוואלטונג האט געהערט נאך שלמה קאס. פארטרעטער פון שטאט־רב זענען געווען חיים טייטלבוים און מנשה קאפלער. קהילה־סעקרעטאר איז געווען לעא שטירער, בראש פון דער חברה קדישא איז אין דעם יאר געשטאנען ח. גוטפרוינד, וועלכער האט אויך געפירט די בריגלער תלמוד־תורה. אין בריגל זענען דעמאלט טעטיק געווען די פאראיינען, ,,מחזיקי עניים וחולים", אנגעפירט דורך שלמה פלאנצער און דער פאראיין ,,לומדי תורה" מיט ב.לאנדאו בראש. עס האט אויך דעמאלט עקזיסטירט אין בריגל א פרויען־פאראיין פאר באקליידן ארעמע קינדער מיט פרוי י.קלאפהאלץ אלס פארזיצערין און אן אלגעמיינער פרויען־פאראיין פאר קראנקע פרויען מיט פרוי מאריע קאס בראש. די הכנסות און הוצאות פון דער קהילה אין דעם בודזשעט־יאָ 1914־15 האט באטראפן 37.717.71 עסטרייכישע קראנען.

נאכן צעפאלן פון דער עסטרייכישער אימפעריע אין יאר 1919 האט א כוואליע פון אנטי יידישע עקסצעסן געבושעוועט אין גאנץ מערב־גאליציע. ווי מיר לייענען אין

דער לעמבערגער „כווילא" פון 25.10.1919 (נומ. 280) האבען די יאדזבניקער פוירעם געמאכט א בלוטיקן פאגראם אין דעם שטעטל בריגל. בעת וועלעכע עס זענען פאר־ברענט געווארן 8 יידישע הייזער און געהארגעט זענען געווארן דריי יידן, דערבײ זענען אין בזשעסקא גופא אויסראבירט געווארן וווינונגען פון 241 יידישע משפחות, דער אלגעמיינער שאדן פון די ראבירונגען האט באטראפן 6 און א האלבן מיליאן עסטרייכישע קראנען צום ווידעראויפבוי פונעם צעשעדיקטן יידישן ישוב אין בריגל האט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה פיל בייגעטראגן די גמילת־חסדים־קאסע, וועלכע האט אויף דער גענעראל־פארזאמלונג אויסגעוויילט פאלגנדיקע פאר וואלטונג: ד"ר אלעקסאנדער דייכעס אלס פרעזעס, פראפעסאר פירסט אלס זיין פארטרעטער, ש. שנור אלס קאסירער, יעקב פאוסט אלס סעקרעטאר און די מיט גלידער: י. ווייסבארט, יוסף שינדלער, הירש פעפפער, ש. סאנדעצער און וואלף בראנסדארפער.

פון גרויסער וויכטיקייט איז געוועזן די טעטיקייט פונעם פאראיין „הילף פאר יתומים", וועלכער האט אויף דער גענעראל־פארזאמלונג אין חודש יוני 1936 אויס־געוויילט פאלגנדע פארוואלטונג: פרוי דייכעס אלס פארזיצערין, פרוי בלאך אלס פארטרעטערין, פרוי טארבע אלס קאסירירערין, און פרוי ערנא הערשקאוויץ אלס סעקרעטארין. אלס פארוואלטונגס־מיטגלידערינס זענען געוויילט געווארן די פרויען שטיל, היי באום, ד"ר שטיל. צו דער רעוויזיאנס־קאמיסיע זענען געוויילט געווארן יוסף שינדלער יעקב פאוסט און ש. שמיד.

א זייער דערפאלגרייכע טעטיקייט האט אנטוויקלט דער ציוניסטישער לאקאל־קאמיטעט, צו וועלכן עס האבן געהערט ד"ר קריטענשטיין אלס פרעזעס און די אקטיווים ש. שנור, יעקב פאוסט, א. שפילמאן, ד. גרין. ש. איינהארן און ה. לעבעל. מיט דער ארבעט פארן ק.ק.ל. האט אנגעפירט פאוסט, בראש פונעם קאמיטעט „עזרע לחלוצים" איז געשטאנען פערלבערגער (אלגעמיינע ציוניסט), וו. הירשפעלד (מזרחי) איז געווען וויצע־פרעזעס, סעקרעטאר איז געוועזן ח. שטיינלאו („השומר הצעיר") און נ. אייזען (ציוניסטישע ארג.) איז געוועזן קאסירער. עס האבן געהערט צום עזרע־קאמיטעט ל. אולמאן (אלג. ציו.) ב. אפפעלבאום אלס דעלעגאט פון „עקיבא" – ארגאניזאציע, און איין דעלעגאט פון הנוער הציוני.

זייער אקטיוו איז געוועזן אין בריגל דער גימנאסטישער ספארט־פאראיין „מכבי". אין יאר 1936 איז פרעזעס פונעם פאראיין געוועזן עדמונד שטראובער און פארטרעטער איז געוועזן אברהם טייכטאל. סעקרעטאר איז געוועזן העניק געלער בערגער און צו דער פארוואלטונג האבן נאך געהערט: שלמה שפילמאן, שמואל פערלמאן ש. וועסטרייך און מענדל פארסט. די אלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט איז געוועזן ארגאניזירט אין צוויי ארגאניזאציע: הנוער הציוני מיט ר. מאזעס אלס אנפירער און עקיבא מיט בארגעניכט בראש. גוט ארגאניזירט איז געוועזן דער „השומר הצעיר" מיט אהרן קאננער אלס אנפירער.

אין חודש מערץ און אפריל 1942 איז אין בריגל דורכגעפירט געווארן אן אויסזיצ־לונגס־אקציע און אין אויגוסט 1942 איז פארגעקומען אין בריגל די פולשטענדיקע אנטי יידישי אויסזידלונגס־אקציע און די שטאט בריגל איז געווארן „יודענריין".

מאת בונעם פלאנצער

דאס שטעטל בריגל

בריגל (בזשעסקא), א מערב־ גאליציאנער יידיש שטעטל מיט אירע ספעציפישע אייגנשאפטן וואס האבן זיך אויסגעדריקט אין אירע לאקאלע כאראקטער שטריכן וואס די יידן אין שטעטל האבן דורות לאנג געשפינען.

דאס שטעטל האט זיך געפונען אויפן הויפטוועג קראקאוו־טארנאוו, די יידישע איינוווינער זענען געווען אן אבסאלוטע מערהייט העכער פינף הונדערט יידישע משפחות, וואס האבן געציילט בערך 3.500 נפשות.

1. די באשעפטיקונג פון די יידן אין שטעטל

עס ווייזט זיך אויס, אז צוגלייך מיט א סך אנדערע שטעטלעך אין קראקעווער וואיעוואדשאפט וועלכע זענען אנטשטאנען מיט א זיבן הונדערט יאר צוריק און זייער עקזיסטענץ־רעכט איז געווען יורידיש באגרענעצט סיי אין תחום פון באזעצן זיך און אויך אין זייער באשעפטיקונג, וואס האט זיך באגרענעצט נאר צו האנדל און: האנדווערקעריי.

ביי אונדז אין שטעטל איז דער האנדל געווען אין יידישע הענט. יידן האבן געהאנדלט, אנהויבנדיק פון א ברויט ביז אן אקס און פון נאדל־פאדעם ביז די לענגסטע אייזן־שטאבעס.

ווי שוין דערמאנט איז נישט בלויז האנדל געווען די יידישע באשעפטיקונג. אויך די האנדווערקעריי איז געווען כמעט 99% אין די יידישע הענד, אנהויבנדיק ביי די היטלמאכערס, בערשט־מאכער, זייגער־מאכער, ציקערלעך־מאכער, בייטל־מאכער שניידער, שיסטער, קאמאשן־שטעפער, סטאלערעס בלעכער, שטובן־מאלער, גלעזער, שערער (בעל־בירער), קירזשנער, בעקער, פלייש־העקער, דרוקער און א.ד.ג.

אויסער צוויי פאכן: א שמידער און שלאסער האבן זיך געפונען אין די הענט פון פאליאקן.

איך וויל באמערקן אז א דריטל פון דער יידישער באפעלקערונג זענען געווען האנדווערקער.

2. דער ספעציפיש חסידישער כאראקטער פונעם שטעטל

טראץ דעם, וואס באלד נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן ארייגעדרונגען אויך אין בריגל נייע גייסטיקע און קולטורעלע שטראמען, איז אלץ דאס שטעטל געבליבן ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה און דער דייטשער אקופאציע ווי פארגליווערט אין איר אייגנארטיקן חסידישן כאראקטער, אנהויבנדיק מיט איר „תלמוד תורה" פאר קינדער און אירע בתי־מדרשים, ווו יידן, עלטערע און בחורים, זענען געזעסן און געלערנט „תורה לשמה".

איך געפין פאר נויטיק צו דערמאנען עטלעכע קאנצענטרירונגען פון בעלי־בתים און בחורים, וואס האבן געשאפן אייגנארטיקע, שיינע אנשטאלטן פאר זיך: דאס גרויסע „חסידים שטיבל", ר' אפרימלס בית־מדרש, דעם וויעליפאלער רב'ס בית־מדרש און דער מרא־דאתרא ר' משה ליפשיץ מיט זיין בית־מדרש און דעם שטראלנדיקן חסידים צענטער פון דער יוגנט, די „באבעווער חסידים ביי ר' היימעלע דיין זצ"ל.

3. די ציוניסטישע ארגאניזאציע

ווי שוין אויבן דערמאנט, איז בריגל געווען א חסידיש שטעטל, אבער עס איז נויטיק צו באמערקן, אז אין די לעצטע צוואנציק יאר פאר דער צווייטער וועלט מלחמה האט זיך געשאפן די ציוניסטישע פארטיי און אין משך פון די יארן איז זי זייער פארצווייגט געווארן, ספעציעל ביי דער יוגנט. דער „השומר הצעיר", די „עקיבא", דער „ביתר", די לינקע „פועלי ציון", „פועלי אגודת ישראל", „מזרחי" דאס זענען געווען פילפארביקע באוועגונגען מיט אן אינטענסיווער קולטורעלער אידעישער טעטיקייט, פון יעדע גרופע פאר זיך און אלע צוזאמען – מיט זייערע פלאמיקע דיסקוסיעס צווישן זיך. זיי אלע צוזאמען האבן אריינגעברענגט א נייעם שטראם אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון שטעטל. אבער אויך ביי די דאזיקע בלומרשטע נייע באוועגונג האט זיך געמערקט, אז זיי זענען נישט מער ווי דער המשך פון דעם אריגינעלן חסידישן שטעטל, אלס צייכן קאן אונדז דינען די התלהבותדיקע חסידישע געזאנגען מיט אירע עקסטאזע טענץ, אין די יוגנט־ארגאניזאציעס. אלץ צוזאמען דייט אונדז, אז אויך די נייע שטראמען האבן נישט געענדערט דעם חסידישן גייסט און אינהאלט פון שטעטל און דאס באגלייט אונדז אונדזער לעבן.

ליידער, צום גרויסן באדויערן, האבן באוויזן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל א קליינע צאל פון אונדזער שטעטל, פאר דעם חורבן וואס איז געקומען אויף דער גאנצער יידישער קהילה אין בריגל.

4. די מלחמה־צייט אין שטעטל

אין חודש סעפטעמבער 1939 האבן די נאצי דייטשע מערדער ארייננמארשירט און אקופירט דאס שטעטל און באלד פארוונדעט און אויסגעמארדעט עטלעכע צענדליק יידן. זיי האבן אויך פארברענט די שטאטישע שול מיט די כלי קודש און ספרי תורה. דאן האבן זיי ארויס געגעבן שווערע ביטערע גזירות אויף די יידן. זיי האבן געשאפן דעם אזוי גערופענעם „יודענראט" מיט איר יידישע פאליציי, וואס מען האט זיי גערופן „ארדנונגס־דינסט". וואס האט צו אונדזער שאנד און שפאט נאך מער פארביטערט אונדזער ביטער לעבן. אויך די פאליאקן האבן אויסגענוצט אונדזער הפקר־צושטאנד און הילפלאזיקייט. זיי האבן ראבירט, געפייניקט און געמארדעט יידן, מיט דעם פאלאקישן אייפער און פארגעניגן.

5. דאס געטא און זיין ליקווידאציע

עס איז אנגענומען געווארן סיי ביי אונדז יידן און סיי ביי די אומות העולם, דער נאמען „געטא" און זיין אינהאלט, וועלכער שטאמט נאך פון מיטלאלטער־וואס. האט באדייט באגרענצונג אין די דעמאלדיקע צייטן, איז נישט מער וויא שאנד־פלעק אין דער היסטארישער קולטור־וועלט – אויך אויפן באגריף קולטור־וועלט" איז א גרויסער פראגע־צייכן צי זי איז בכלל פאראן. דאס געטא אין די מלחמה־צייטן פון היטלערן ימ"ש איז נישט געווען קיין „געטא" נאר אויסראטונגס־לאגערן. אין דער קורצער צייט וואס ביי אונדז האט עקזיסטירט דער „געטא" זענען אויסגעשטארבן פון הונגער און פיין און קראנקייטן הונדערטער יידן.

רפאל פרלמן
ראה כתבה עמוד
עמוד 32

גד בוכמן
ראה כתבה עמוד
עמוד 47

יהושע שנור
ראה כתבה עמוד
עמוד 51

במרתף
השואה
בין שתי,
המצבות
של עיירת רזפיניק
בה נולדתי
ושל בריגל בה גדלתי

אין צווייטן טאג ראש־השנה תש״ג האבן די דייטשן מיט דער הילף פון די פאליאקן צונויפגענומען דאס לעצטע ביסל יידן אין „געטא״ און צומארגנס, „צום גדליה״ האבן זיי ארויסגעפירט די יידן צו די באן, באגלייט מיט מערדערלעכע שלעגערייען און שיסערייען, און דאן זיי אריינגעפאקט אין לאסט־וואגאנען און זיי אוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ. דארט זענען זיי אויסגעמארדעט געווארן. קיין איינציקער ייד איז פון דארט מער נישט צוריקגעקומען.

און אזוי איז דאס יידישע שטעטל בריגל – צו דערפרייד פון די ארטיקע פאליאקן – געווארן „יודען־ריין״.

השם ינקום דמם של קדושי קהילת בריגל. **יהי זכ״ם לנצח נצחים, א מ ן !**

ראשי פרקים פון בונים פלנצר
געשריבן פון חיים בריגלער

מאת גד בוכמן

זכרונות מן העיירה

הנני מרגיש חובה מוסרית להעלות בכתב כל מה שספגתי ברמ״ח אברי ובשס״ה גידי, הרשמים מימי נעורי בעיירה בריגל: וכך ספרו לנו הגדולים, כי תשעים אחוז מהעיירה נשרף בשריפה הגדולה שפקדה אותם בשנת 1904 . אז היא היתה כולה בנויה בתי־עץ, כעבור מספר שנים אחרי השריפה היו אלה היהודים שבנו אותה מחדש. והפעם היא נבנתה לפי תוכנית חדשה, דוגמת הערים המודרניות. מרכז העיירה שנקרא ביידיש ״המארק״ השוק, וממנו הסתעפו רחובות ישרים, בתים בנויים מלבנים בני קומותיים ושלוש, ובחזית הבתים חנויות נאות. העיירה ככל יתר העיירות, בדרך הראשית בין עיר המחוז קרקוב בצפון והעיר טרנזב בדרום. כל קיומה הכלכלי היה מבוסס על המסחר הזעיר, פעמיים בחדש התקיים בה יום השוק. רבים מהאכרים שבאזור העיירה. באו ומכרו את מרכולתם וקנו את מצרכיהם אצל הסוחרים היהודים. יש לציין כי בתור עיירה אזורית (״פוביאט״ בפולנית) היא היתה הגדולה בכל פולין. לאזור שלה השתייכו 126 עיירות יותר קטנות ממנה וכפרים. אזכיר את החשובות שבהן, וזה לפי גודל מספר היהודים שבהן: והן: דומברווא, שצוראבא, צחוף, וזקלר־צשין: שבהן חיו עשרות רבות של משפחות יהודים, וכן היו הרבה משפחות יהודיות מפוזרות בכפרים שבאזור. אלה היו חקלאים, שעבדו שדות וגידלו בהמות. ויש להדגיש כי מצבם הכלכלי היה שפיר לאין שעור בהשואה לרבים מאד מבני העיירה בריגל.

הפוגרום בעיירה

צעיר הייתי והתנסיתי בנסיון חיים מר מאד. והוא ״פוגרום״ בעיירה. היה זה בשנת 1918 , כשמלחמת העולם הראשונה תמה: ופולין השתחררה מעול הכבוש האוסטרי. כי ״גליציה״ היתה שייכת לאוסטריה.

הפולנים רצו לציין את שחרורם מעול השעבוד, ולא מצאו שום ביטוי הולם יותר ליום תקומתם, מאשר לערוך פוגרום על יהודי העיירה.

וכל זה בהסכמתם של ראש העיר וכומר הכנסיה הקטולית. בחינגא הזאת נרצחו בדם קר ארבעה יהודים, כן נפצעו והוכו רבים, כל החנויות היהודיות נבזזו וכך נת־רוששו .

עיירה שמרנית

למרות העובדה שהעיירה היתה שוכנת בקרבת ערים כמו טרנב וקרקוב, שבהם החיים היהודים נמצאו באותה תקופה בתסיסה מתמדת, בזרם אשר שטף את היהדות, כולה, והרחוב היהודי על מוסכמותיו ונוהגיו זועזע קשות, וזה בא לבטוי ע"י הזרמים החדשים שקמו ביהדות ע"י אנשי ההשכלה. והתנועות הציונית וכן הסוציאליסטיות למיניהן נשארה בריגל תקועה בשמרנותה, כאילו כל מה שמתחדש סביבה אין נוגע לה. היא אינה זקוקה לשנויים או להתחדשות, פרנסיה וה"בעלי־בתים" החשובים" או כפי שנקראו ביידיש "די שיינע יידען". מיטיבים לדעת, איך, ובאיזה מזון רוחני וחברתי יש להזין את האוכלוסיה היהודית ואת צורכי הקהילה. בדיעבד, החבורה השלטת לא ראתה כל צורך בשנוי כל שהוא, להיפך המצב הקיים היה תואם את רצונם ותאבונם לשליטה על הקיים.

ומאידך, "העמך", בעלי המלאכה, אנשי עבודה או סתם יהודים טובים מכל ימות השנה, אלה, לא השתייכו לחסידים וגם למדנים גדולים לא היו, וממילא כל חייהם לא הסתובבו סביב ציר החיים העיירתי והוא: "בית מדרש". לאלה לא היה הכוח הנפשי והעוז לקום, לנסות ולעשות משהוא חדש, הללו נגררו אחרי הדוברים השולטים בהם. כך זה נמשך עשרות בשנים, למרות החיים העצובים מבחינה תרבותית וחברתית של החלק הגדול באוכלוסיה היהודית בעיירה. לא נפרצה שום פירצה בחומרת ההתאבנות העיירתית ואפילו ההתכתשויות בין חבורות השולטים אחת בשניה, לא עוררה שום חלק מן הרדומים בתרדמת קסם, שהשתיקה אישים מלהרגיש את המתרחש סביבם. יתר על כן, ההתכתשוית הפנימיות נהפכו לקנין הכלל ללא עוררין על הנוהגים והס־דרים של פני הקהילה.

ארגון נוער

אולם קופסת השמורים, שבה היתה העיירה נתונה, התפקעה מעצמה מרוב יושן וחומר תסיסה שנוצר בתוכה, החל פורץ ואם זכרוני אינו בוגד בי, היה זה בשנת 1920, קמו כמה בחורים ובחורות, אשר טעמו מקצת ממנעמי החיים שהתרחשו ברחוב היהודי באותו זמן, בערים הגדולות, והודות לכך שהם בעצמם יצאו מן העיירה לערים אלה, ושם נגררו עם הזרם החדש, חלק מהן שחזר לעיירה התחיל בהתארגנות כפי שזה היה אז מקובל בהרבה עיירות. דבר ראשון, פתחו מועדון לנוער, וארגנו קבוצות קבוצות, לפי הגילים ניהלו שיחות. רעיוניות ידיעת קורות עם ישראל. וכן ידיעת ארץ־ישראל "פלסטינוגרפיה" כפי שקראו לזה בימים ההם. הנהיגו לימוד עברית, וכן הרגישו צורך בקריאת ספרות חדישה, לפי רוח הזמן. לשם כך, רכשו ספריה ביידיש, עברית ופולנית. הנוער הלך והתבגר. חלק ממנו התחיל לחפש תכלית לרעיונות והגיע למסקנה שיש צורך בהגשמה עצמית ולא בדבורים גרידא. כעבור זמן מה, הפכו את הארגון הזה ל"שומר־הצעיר", והוא עשה חיל בנוער העיירתי, ובהיותי בן למשפחה דתית מסורתית במלא מובן המלה, למרות שהורי לא נמנו בין החסידים, אבל בנוגע לדת ולמסורת הם היו שלמים ללא כל פקפוק באמונתם, וקיימו תר"ג מצוות כהלכתם. מובן מאליו שברוח זו חנכו את ילדיהם. כשמלאו לי שלוש שנים נשלחתי ל"חדר", כמו כל ילדי היהודים בעיירה. ללמוד אלף־בית, וכך המשכתי עד גיל בר־מצוה. וב"חדר" הזה הגיעו הלימודים לגמרא עם רש"י ו"תוספות". וזו היתה שנת המבחן שלי. להמשיך בבית־

המדרש, או להכנס בעול החיים. ובתור נער של בעל מלאכה, העבודה לא היתה זרה לי, כי בשעות הפנאי שלי, הייתי רגיל לעזור לאבי ז"ל. יוסעל סטאלער, כפי שנקרא בפי אנשי העיירה. ומכיוון שלא נמשכתי אחרי "בית-המדרש" עם האופק העיירתי הצר, וכפי שהזכרתי לעיל, באותם הימים. קמה תסיסה בתוך הנוער. היו אלה ימים שלאחרי המלחמה העולמית הראשונה ובמיוחד אחרי ה"פוגרום" אשר עבר על העיירה. ובה-שפעת שני הגורמים הללו, קם הנוער והתחיל לחפש תשובה לשאלת החיים ששררו בחיי היהודים בעיירה.

והתשובה לכך היתה, התארגנות הנוער. אינני יודע משום מה לא נספחתי ל"שומר-הצעיר", אך במרוצת הזמן קם עוד ארגון נוער בשם "אגודת הנוער העברי עקיבא" הארגון הזה היה צריך להיות של נוער "גימנזיסטים". אלא מה, מאחר וכאלה בעיירה היו בודדים, הארגון הזה קיבל לתוכו חלק גדול מן הנוער שמשום מה לא נכנס לשומר הצעיר. אליו גם אני נספחתי. אך כעבור שנתיים התחסל הארגון הזה ולפי הידוע כעבור שלוש שנים קמה תנועת "עקיבא" חדשה, והפעם לפי המתכונת של ארגון חלוצי מובהק ורבים ממנו נמצאים בארץ. בזכות אותו חנוך ציוני שקבלו ב"עקיבא".

בבית ספר מקצועי בקרקוב

כפי שכבר הזכרתי לעיל. הרגיש הנוער שיש צורך בשינוי ערכין בחיי היהודים, ובראש וראשונה הוא חייב להיות החלוץ ההולך לפני המחנה והמגשים במעשים את השנוי. ולשם כך הלך לרכוש מקצוע ולהתרגל לעמל כפיים. על פי רוב, נסעו לפלוגות הכשרה חקלאית. אני פניתי לבית ספר תיכון מקצועי בקרקוב, את מקצוע הנגרות, רכשתי מילדותי בבית אבא ז"ל. אולם באותם הימים חלה התפתחות טכנולוגית עצומה, ואת זה אפשר היה לרכוש רק בבית-ספר. וכל מי שרצה לרכוש את הידע הטכנולוגי וידיעת העץ חייב היה ללמוד בבית-ספר כדי לקבל את תואר בעל-מקצוע. אני עשיתי את כל המאמצים כדי לעבור לקרקוב לבית הספר הזה. זה היה בית-ספר מחוזי גדול, כארבעים תלמידים היינו בכיתה, ורק שישה יהודים בתוכם. שלושה נשרו בתום השנה הראשונה ורק שלושה נשארנו לגמר ארבע שנים. כן אני מוצא לנחוץ לציין, דבר פיקנטי מאוד שקרה לנו, לנשארים: רוב רובם של התלמידים הפולנים היו אנטישמים, עד כדאי זלילה, וכשהתקרבו ימי גמר הלימודים התחילו להציק לנו ולהתנכל, בקריאות גנאי, ובגידופים עד שהגיעו למכות, בהיותם בטוחים בעצמם, כי אנו בסך הכל שלושה, והם כה רבים, אז לא יבולע להם. אלא מאי אנחנו ידענו להטיב את עמדותינו, היינו, עמדנו עם העורף לפינת הקירות, כך שהעורף שלנו יהיה מוגן, וכל אחד מהם שהתקרב אלינו נתקבל במכות נמרצות. חיש מהר התברר להם, שאמנם גם אנחנו מקבלים מכות, אך אנו מיטיבים להכות בהם. וכבר בדקות הראשונות היו בין השקצים הפולנים מוכים בצורה רצינית. אחדים מהם עם פנסים כחולים בעיניהם, ואחדים עד זוב דם מן האף, אחד מהם אבד שתי שניים. אז רצו והזעיקו את מנהל בית הספר. עם הופעתו של מנהל בית הספר באופק, פסקה הקטטה. הוא הזמין את כל התלמידים לכיתה ונזף בחריפות בתלמידים הפולנים. ובין היתר אמר להם. מי יאמין לכם שמספר כה מעט של תלמידים יהודים בכיתה, הם שהתקיפו אתכם. לכן אני מתבייש במעשיכם השפלים. ואני מזהיר אתכם. כל תלמיד פולני שיגרום לקטטה ירחק מיד מבית הספר.

באותם הימים, ניגש אלי המורה לשרטוט, שמוצאו היה מצ'כוסלובקיה ואמר לי; "דע לך, שאני המלצתי עליך כמועמד לקבל פרס ראשון לאות הצטיינות במקצוע השרטוט,

אבל, הוסיף, לדאבונו ולצערו לא אני הוא שאקבל את הפרס, היות והכמרים שמלמדים דת הנצרות, כמובן מתנגדים לכך שתלמיד יהודי יקבל את הפרס". הודיתי, והודעתי לו שהפרס הגדול ביותר בשבילי, הם דבריו הכנים, מלבד זה אינני זקוק לפרס.

הודיתי לו בעד המקצוע שרכשתי, ועוד הוספתי כי אחרי גמר בית הספר אני מתכונן לנסוע לפלסטינה. ועל כך הוא ענה לי: זו התשובה הנכונה ביותר שיכולה להיות, על כל מה שמתרחש בבית הספר, ובפולין בכלל.

עוד נזכר אני, בספרי הלימודים, בין היתר, למדנו לפי ספר "אזרחות פולנית", ובו היה כתוב: כי ממשלת פולין, עושה ותעשה את כל המאמצים, כדי להעביר את המסחר והתעשיה ומקצועות המלאכה לידיים, פולניות בכל פולין. כך למדנו אזרחות פולנית. עוד בשנות 28, 27, 26–1925 אין תימה שהאנטישמיות בפולין הגיעה לדרגת הכומר "צ'צ'ק" וה"פריסטרובה" ששמם יצא לשימצה עוד שנים רבות לפני מלחמת היטלר ימ"ש, בשל הפצתם את העלילות האנטישמיות הארסיות ביותר, מעל במת העתונות הפולנית, ואף מעל במת הפרלמנט הפולני. וכל זה בשם ההומניזם כביכול. ברור שאוירה אנטישמית קדחתנית כזאת התסיסה ודחפה את הנוער היהודי לקיטוב במחשבותיו. חלק חשוב נגרר אחרי רעיונות סוציאליסטיים־קומוניסטיים למיניהם. בחשבם כי בתיקון חיי החברה בעולם יבוא גם הפתרון לעם ישראל.

אך הרוב תמך בדרך הציונית, דהיינו, לבנות מחדש את מדינת ישראל לעם ישראל. מכל מקום, בעיירה שלנו, היתה נטיה אצל רוב הנוער הלא חסידי, לדרך הלאומית.

אני עולה ארצה

בשנת 1928 גמרתי את בית הספר ובשנת 1929 עליתי ארצה. וזה דרך תנועת "עקיבא" אך אחטא אם לא אזכיר שלפני עלו מן ה"שומר הצעיר" ראובן ליזכטר ז"ל ויבדל לחיים ארוכים חיה שנידר. ועוד לפניהם עלו ארצה שתי משפחות קפיטליסטיות, שעברו מבריגל לגרמניה ואלה משפחות המר ז"ל שפתחו חנות סיטונאית גדולה לכלי מטבח ובהמשך הזמן את בית־החרושת הראשון לכלי מטבח בארץ, ואהרון קנר ז"ל, הזכור לנו מימי הפוגרום שפקד את בריגל, הוא היה אחד מאנשי "ההגנה העצמית" בעיירה. אחרי הפוגרום עזב את בריגל ועבר לוינה, וכעבור שנים אחדות עלה ארצה ובמרוצת הזמן הביא ארצה את המכונות הגדולות והחדישות ביותר באותם הימים, ויסד בקרבת ראשון־לציון, את בית־החרושת "תרזה" ובחלוף כמה שנים זה עבר לידי "סולל־בונה". חבל רק שרבים עייפו בדרך ההגשמה, הקשה, לאחר שחיכו שנים על גבי שנים לעליה ארצה, אך הממשלה האנגלית המנדטורית, זאת שלקחה על עצמה את האר פוטרופסות על בנית הבית הלאומי לעם ישראל. עשתה הכל כדי להצר ובכל מיני דרכים את תהליך בניית הבית הלאומי. ולא נתנה ליהודים לעלות ארצה. ואף־על־פי־כן, ולמרות הכל, עשרות הגיעו ארצה מן הארגונים שהיו בעיירה, וזכינו למדינת ישראל עצמאית, כה יתן אלהים ונזכה לגאולה שלימה, אמן!

הרבי מוילופולי זצ"ל הי"ד

בשנת 1936 נסעתי לבקר את בני משפחתי שנשארו בעירה בריגל, ולדאבון ליבי את אימי ע"ה כבר לא מצאתי בחיים. ואבי ז"ל עם שישה ילדים. שלושה מהם טרם הגיעו

לגיל הבגרות. אותם מצאתי באותה דירה, אצל יעק'ל צימנט, בה גם אני נולדתי. לפי המצב אשר מצאתי את בני המשפחה, הצעתי להם שיעלו ארצה, ותשובת אבי היתה; כי על כך עליו להתייעץ את הרבי מוילופולי. בהתייעצות זו ביקש הרבי שאבוא אליו, הוא רוצה לשמוע מפי על המתרחש בארץ, ניגשתי אליו.

אחרי קבלת פנים ב"שלום עליכם רבני", פנה אלי ישירות ושאל; האם זה נכון כפי שמספרים, שבארץ ישראל אוכלים "טריפה" ומחללים את השבת "בפרהסיא". ועל כך עניתי לו בסימן שאלה. למה כבוד הרבי מדבר בהכללה כזאת? על ארץ הקדש, הן ידוע לרבי שישנם יהודים יראי שמים בירושלים ופתח־תקוה ובתל־אביב, צפת, טבריה ואף בחיפה. ישנם רבנים דיינים ושוחטים, ישנן ישיבות, לומדים ומלמדים ואף קיבוצים דתיים ובודאי שמע הרבי על יהודי תימן שהם חרדים למצוה קלה כחמורה. ולכן אין לדבר על כלל יהודי ארץ־ישראל שהם כופרים בכל הקדוש לעם ישראל.

הנכון שבארץ ישראל ישנו ציבור יהודי גדול שהוא חפשי, אבל הרי גם כאן, בעיירה בריגל, יש מחללי שבת, ואף המחלל את השבת בפרהסיא, הוא נבחר ברשימת הרב דמיתא ר' משה ליפשיץ ואנשיו והיה שנים רבות ראש־הקהילה. וכנראה שזה הרגיז אותו ואז הוא שיסע אותי כאילו עקצתי אותו כי זו היתה האמת, והרים את קולו; אבל בארץ־ישראל עובדים בשבת. נתתי לו להרגע... ופניתי אליו, כבוד הרבי לא באתי כדי לקנטר חס־וחלילה ואין לי רצון להרגיז את כבודו .. אולם דווקא בנקודה זו, שעובדים בשבת, יש לי מה להוסיף, ובכן ידוע לכבוד הרבי כי היהודים בארץ־ישראל עובדים בכל העבודות הקשות ביותר בחקלאות, בבנין, בחרושת. הן מטבע הדברים הוא שבני אדם העובדים בעבודות כל כך קשות ומפרכות את הגוף ירצו לפחות פעם בשבוע לנוח. הרי כאלה כבר מיום ראשון מצפים לבואו של יום השבת, שיוכלו לנוח ולצבור כח ולהמשיך בעבודתם. וכן עבר הרבי לשאלה הערבית, כבקי בעניינים, עניתי לו קצת ברגישות, מי כמו הרבי יודע את "פרשת המרגלים וכו' "... עשרה מהם אמרו הארץ אוכלת את יושביה, ורק שנים אמרו הארץ היא ארץ זבת חלב ודבש, ויכול נוכל להם. בתום דברי, פנה אלי באמרו, תצליח בחור בדרכך וכל טוב לך. ולאבי נתן את הסכמתו שיעלה ארצה ואחל לו אחולים חמים בארץ הקודש.

עובד ונכתב
ע"י חיים בטלן

מתא יהושע שניר

דער יורידיש אויסגעוויילטער בירגערמייסטער פון שטעטל

איך בין געבוירן און דערצויגן אין דעם שטעטל בריגל. דאס שטעטל איז געווארן איינגעקריצט אין מיין זכרון. איינע פון מיינע זכרונות איז פון דער צייט ווען איך בין נאך געווען א קליין יינגעלע פון 6 יאר איך באצייכן א יינגעלע. דערפאר, ווייל ביי אונדז אין בריגל האבן זיך די קינדער יארען געצויגען ביז דריי יאר אז א יינגל איז אלט געווארען דריי יאר, האט מען אים אפגעשוירען די האר פונעם קאפ און גלייך אים געשיקט אין ,,חדר", דארט האט מען אים באשאטן מיט ציקערלעך. איינבייגנדיק דאס קעפעלע אויף דעם גרויסען אלף־בית, און מיט דעם איז ער געווארן ,,א יינגעלע אין הדר" און אויס קינד.

די שריפה אין שטעטל

ווי שוין אויבן דערמאנט, בין איך שוין געווען א יינגעלע פון 6 יאר איך האב דעמאלט געלערנט ביים מלמד ר' שמעון לייב ז"ל, זיצנדיק ביי דעם טיש מיט נאך פיל יינגלעך. און געלערנט חומש און אנגעהויבן רש"י. מי א מאל און גאר פלוצים, איז ארייגעפאלן מיין שוועסטער מלכה און שרייט אויס: ר' שמעון לייב! סיאיז אויסגעבראכן א שריפה אין שטעטל! און די מאמע פארלאנגט אז איך זאל שנעל אהיימקומען און ווען ער פרעגט זיך: ווי? ביי וועמען?... האבן מיר, יינגעלעך, אין איין אויגנבליק אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך שנעל באפרייט פון דער שפאנונג פונעם לערנען און ארויס פונעם חדר אין גאס אריין אויף דעם קליינעם מארק. הארט ביי דער „שציאנקע". פון דער ווייטנס האבן זיך געהערט געשרייען און יאמערדיקע געוויינען. אין דעם טאג איז געווען אן אויסערגעווייגלעך שטארקער ווינט, אזוי. אז דאס פייער האט זיך שנעל איבערגעטראגן פון הויז צו הויז. מענטשן האבן געכאפט פון זייערע שטיבער וואס זיי האבן נאר באוויזן צו כאפן און אנטלאפן צו דער אושוויצע. דאס פליסיקע טייכל אין שטעטל לעבן וואסער האבן זיך די מענטשן געפילט זיכערער און אזוי ווי דאס פייער האט זיך פארגרעסערט, האט מען אלארמירט די פייערלעשער פון באכניע, טארנאוו און קראקע. אבער ביז זיי זענען געקומען האט דאס גאנצע שטעטל געפלאקערט אין איין פייער. זיי האבן באר באוויזן צו פארלעשן די צוזאמענגעפאלענע הילצענע ווענט. וואס האבן געברענט. אזוי איז פארברענט געווארן 90% פונעם שטעטל. געבליבן איז שלום קאס הויז און די „שציאנקע". פון איין זייט שטעטל, און די קברעץ־גאס פון דער צווייטער זייט, און מנשה דיינס געסל אין דער דריטער זייט אויך דאס ביסל הייזלעך לעבן דער הילצענער בריק קיין אקאצים, אזוי. אז פון אלע פיר זייטן זענען געבליבן ווי צוויגלעך זייטיקע פונעם פארברענטן בוים „דאס שטעטל". און ווען עס האבן נאך די געהילצער געברענט. האבן פיל משפחות פון די וואס זייערע הייזער זענען פארברענט געווארן אנגעהויבן ארויספארן פונעם שטעטל, ווער צו פריינט און ווער צו קרובים און משפחה אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. פיל פון די ארויספארנדיקע דעמאלט זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען אין שטעטל, עס איז צו באצייכענען, אז די פיר עקן פונעם שטעטל וואס זענען נישט אפגעברענט געווארן אין דער שריפה, זענען געבליבן שטיין מיט הילצערנע הייזלעך ביז דער לעצטער וועלט־מלחמה. עס איז צו פארצייכענען, דאס די אלע וואס זענען דאמאלט ארויסגעפארן פון שטעטל, האבן באקומען באן־בילעטן בחינם.

דער שריפה – קאמיטעט

דער הילפס־קאמיטעט, אדער אזוי ווי מען האט אים גערופן אין שטעטל דער „שריפה־קאמיטעט". האט זיך געשאפן דעם זעלבן אוונט פון די אפגעברענטע, וועלכע זענען געבליבן אין שטעטל אן א דאך איבער זייער קאפ, זענען לאקירט געווארן אין די געבליבענע נישט אפגעברענטע הייזער. ווען די נאכט־פינצטערניש האט איינגעהילט דאס שטעטל, האט זיך אראפגעלאזט א גאס־רעגן, ממש א וואלקן בראך די עלצטע אין שטעטל האבן געזאגט, אז זיי געדענקען נישט אין בריגל אזא פלייץ רעגען. אין משך פון דער נאכט האט אנגעגאסן דער רעגן אזויפיל וואסער,

אז אויף א סך נידעריקע פלעצער האבן זיך געשאפן גאנצע טייכן און די טייכן זענען געווען באדעקט מיט האלב־פארברענטע טירן, קלעצער, ברעטער. אין דאס גלייכען מיר יינגעלעך קליינע אוין גרעסערע האבן אויסגענוצט יעדן איבעררייס פון רעגן און אוועק צו די טייכן. דא האבן מיר יינגלעך גלייך אנגעהויבן שאפן פון די אלע זאכן אויפן וואסער, גאנצע „רפסודות״. „דוברות״. מיר האבן די קלעצער, דרענגער, ברעטער, געבונדן מיט דראטן, שטריק און טשוועקעס און אזוי האבן מיר זיך געשיפט אויף אונדזערע אייגענע טראטוועס אין די טייכן. וואס זענען אתדז געשענקט געווארן פון הימל אראפ. א! די שמחה ביי אונדז איז געווען זער א גרויסע און פיל פון אונדז האבן זיך געווונטשן יעדעס יאר א שריפה אין שטעטל מיט אזא שלאקס רעגן, מיט אזא מבול, ווי מען האט זיך דעמאלט אויסגעדרוקט. דאס האט זיך געשלעפט דריי טעג און דריי נעכט אויפען פערטן טאג איז געווארן א שיינער זומערדיקער זוניקער טאג. דאן זענען די מענטשן פון די אפגעברענטע הייזער ארויס און אנגעהויבן אפריייניקן און זוכן טיילן וואס קאנען ברענגען א נוצן די נישט געצלעך פארברענטע טיילן פון די הייזער, און געמאכט פון זיי קאמערן און ביידלעך. אין די טעג זענען געקומען די הילפס־קאמיטעטן פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך און געבראכט שפייז, כלים, קליידער און געלט פאר די געטראפענע פון דער שריפה.

אין פארלויף פון פיר וואכן איז דאס שטעטל באדעקט געווארן מיט קאמערן, ביידלעך און צעלטן־סוכות. אין די סוכות זענען אפילו איינגעארדנט געווארן געשעפטלעך דאן האבן די יידן אנגעהויבן צוריק אויפבויען דאס שטעטל, און דאס מאל נישט מער קיין הולצערנע הייזלעך, נאר געמויערטע פון ציגל. צווישטאקיקע מאדערנע הייזער, און דאס לויט א נייעם פלאן: גלייכע. ברייטע גאסן מיט טראטוארן. ווי אלע מאדערנע נייע שטעט.

אזוי איז דאס שטעטל פאר מיינע אויגן אפגעברענט געווארן און אזוי האבן די יידן דאס שטעטל פאר מיינע אויגן צוריק אויפגעבויט.

דאס שטעטל

אמת, נאך דער שריפה האט דאס שטעטל באקומען א נייעם אויסזען. ליידער איז נישט מער געווען ווי א נייער אויסזען אבער דאס נאר אויסערלעך, ווייל דאס שטעטל איז געבליבן אין איר זעלטענער אייגנארטיקייט ווי פארגליווערט אין איר מיסטישן, חסידישן גלויבן און איינגעהילט אין איר ספעציפישן כאראקטער. טראץ דעם, וואס אין דער צייט האט געברויזט אין פול אנדערע שטעט און שטעטלעך. א יאגעניש נאך קולטור און וויסנשאפט און מען האט געשלונגען ביכער פון די יידישע און העברעישע קלאסיקער, איז אין בריגל אפילו נישט געווען קיין געדעכעניש פון עפעס אזעליכעס. עס איז קיינעם נישט געקומען אויפן געדאנק. אז מען דארף עס בכלל האבן. בריגל האט געהאט איר אויסגעטראטענעם וועג פון דורות לאנג צוריק. און אויב עס האט זיך פארלאנגט עפעס א נייעס. א געשמילץ אין דעם פארנעפלדיקן לעבן, איז דאס אויך געשאפן געווארן אין שטעטל מיט שווערער מי און מאטערניש, ווייל אינטריגאנטן האבן נישט געפעלט. אזוי האבן זיך געשאפן צדדים א טייל פאר דעם רב ר׳ טוביהלע און א טייל קעגן אים. און עס איז געווען וואס צו רעדן און איבער וואס צו שטרייטן אין דאס שטעטל האט זיך צעטיילט אויף צוויי טיילן: דעם צד פון רב האט מען גערופן „אחדות״ און די געגנער האט מען גערופן

„יאשקעס״. סיי ביי די אחדות און סיי ביי די „יאשקעס״. איז שוין געווען אזוי געוויינלעך אנגענומען, אז אויב די „אחדות״ זאגן טאג, דארפן די „יאשקעס״ זאגן נאכט. און דאס איז געווען דער פאליטי־שער, געזעלשאפטלעכער, קולטורעלער אינהאלט פון שטעטל. איך מוז אויך צוגעבן אז די שטרייטונגען האבן גורם געווען צו דעם, אז אלע צדדים האבן דאך געשאפן שיינע יידישע אינסטיטוציעס, וואס האבן באגלייט אונדזער לעבן ביז צו דער לעצטער מלחמה פון היטלערן ימ״ש. אין דער צייט האט ר׳ וואלף לאוב אויפגעבויט דעם „וואלף לאובס בית מדרש״ און אנדערע האבן אויפגעבויט דאס גרויסע „חסידים שטיבל״. א דריטער טייל האט אויפגעבויט דאס שטאטישע בית מדרש. באלד נאך דער שריפה איז אויפגעבויט געווארן דאס איינציקע באד מיט א מקווה אין שטעטל. און אזוי האט זיך דאס געצויגן יארן לאנג. אז עס האט זיך א ביסל איינגעשטעלט און דאס לעבן איז געווארן לאנגווייליק און אומעטיק, האט זיך ווי פון הימל אראפגעלאזט אן אנשיקעניש. און דאס מאל גאר א באווסטער. הייליקער מאן. דער אפטער רב, דער נאמען זיינער איז שטארק מפורסם געווארן מען האט זזעגן אים גערעדט מיט גרויס שעצונג. נאר זיין קומען קיין בריגל איז נישט געווען גינסטיק סיי פאר אים און סיי פאר דעם שטעטל. מיט דעם קומען פון אפטער רב איז אויסגעוואקסן, פון די אמאליקע „אחדות״ קעגנער פון אפטער רב. פרעגט זיך גארנישט װאס עס האט זיך אינעם שטעטל אפגעטאן. קעגנזייטיקע זידלערייען, פאשקווילן און קללות אזעלכע. וואס די תוכחה פארמאגט דאס גארנישט.

די ארומרייסענישן זענען געווען א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. עס איז דער־גאנגען צו מיאוסע געשלעגן אוןביידע צדדים האבן פארלוירן זייער גלייכגעוויכט פון מענטשלעכן חוש. עס האבן זיך געפינען אזעלכע ביי די חברה פונעם רב ר׳ טוביהלע, וואס האבן געוואגט אויסצוטראכטן א בלבול אויף דעם אפטער רב, און אים געמסרט פאר דער פאליציי, די מסירה איז געווען באגלייט מיט א שיינער מתנה (״לאפּוּקע״). די פאליציי האט ארעסטירט דעם אפטער רב. די ידיעה פון זיין ארעס־טירונג האט זיך פארשפרייט ווי מיטן ווינט. ספאנטאניש האבן זיך צונויפגע־נומען ביי די 80% פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטעטל און דעמאנסטרידנדיק פארא־טעסטירט קעגן ארעסטירן דעם אפטער רב. זיין ארעסט איז פארוואנדלט געווארן אין אן עפנטלעכן סקאנדאל. אויך די ־יידן פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך האבן שארף פראטעסטירט. עס האבן זיך ארייננגעמישט יידישע פארשטייער, און אויפן דריטן טאג איז ער באפרייט געווארן פון ארעסט. אין דעם זעלבן טאג האבן זיך צונויפגע־נומען אלע דאזארעס פון דער יידישער קהילה און פון מאגיסטראט און געקומען בעטן סליחה ומחילה און האבן אויסגעדריקט זייער אבסאלוטן נאמנות צו אים. אבער דער אפטער רב האט באשלאסן נישט צו בלייבן און אין א קורצער צייט ארום איז ער אוועק פונעם שטעטל. נאר דער פלעק איז געבליבן אין דער חסידישער היסטאריע און אויף דעם שטעטל.

דער צענטער פון די שטעטל־דאזארעס

הגם עס האט זיך לאנגזאם איינגעשטילט דער סקאנדאל מיט דעם אפטער רב, אבער א תהום איז געבליבן צווישן ביידע צדדים אויף לאנגע יארן. און אזוי ווי די פארשטייערשאפט האט זיך קאנצענטרירט אין דעם ״חסידים שטיבל״ האט זיך ארום

זיי געשאפן א קליקע, וואס האט באהערשט די יידישע קהילה און דעם מאגי־סטראט אין שטעטל העכער 20 יאר. זיי האבן געוווסט ווי אזוי צו מאנעווורירן לגבי אלע גורמים וואס האבן זיך באוויזן אין שטעטל, אויסנוצנדיק אלע שוואכקייטן ביי יעדן איינעם באזונדער, אזוי האבן זיי באוויזן אריינצודרייען אין זייער קליקע דעם אדוואקאט דייכעס (אגב דער איינציקער אסימילאטאר אין שטעטל). דאס איז געווען נאך דעם (פאגראם) וואס די פאליאקן האבן פאגראמירט די יידן אין שטעטל. ערשט דאן האט זיך דערוועקט אן אומצוטרוי צו דעם לאנגיאריקן ראש הקהל חנוך קלאפהאלץ. וועלכער האט נישט ארויסגעמיטן דעם פאגראם מיט זיינע נישט געלונגענע אונט־ערהאנדלונגען מיט דעם בירגערמייסטער ד״ר בזשעסקי, וואס איז געווען אן ארויס־געשפראכענער, דעקלארירטער אנטיסעמיט און איינער פון די העצער צו דעם פאגראם, נאר דאן. ווען דאס שטעטל האט שוין געהאט באצאלט מיט 4 קרבנות, מיט פיל צעשלאגענע און מיט פיל צעראבירטע יידישע געשעפטן ערשט דעמאלט איז געווארן באזייטיקט חנוך קלאפהאלץ און אויף זיין ארט איז געקומען שמואל לעפעלהאלץ אלס ראש הקהל און ביי די ערשטע וואלן נאך דעם פאגראם איז געוויילט געווארן אדוו: דייכעס אלס ראש הקהל.

די ערשטע דערשיינונג פון א יוגנט ארגאניזאציע אין בריגל

נאך דער אנטשטייאונג פון פוילן. ווען עטלעכע יונגלעלייט האבן זיך באפרייט פון מיליטער און איינצעלנע, וואס האבן געוויילט א געוויסע צייט אין די גרעסערע שטעט האבן טועם געווען פון דעם נייעם שטראם פון לייענען ביכער פון טעאטער פארשטעלונגען דאס גלייכן, דאן האט אקליינע גרופע יוגנטלעכע זיך דערלויבט צו שאפן א יוגנט־ארגאניזאציע מיט א ביכליאטעק זאמלען געלט פאר קרן קיימת און אויך ארגאניזירט א טעאטער־פארשטעלונג. אויף דער דערשיינונג אין שטעטל האבן אלע חסידישע ספערן אנגענומען אלע מיטלען קעגן אונדז, אבער עס איז זיי נישט געלונגען. מיר האבן זיך מיט זיי געראנגלט לאנגע יארן. אבער די העגעמאניע אין דער יידישער געמיינדע און אין מאגיסטראט איז געבליבן ביי זיי אין די הענט און דאס צוליב דעם. וואס די ציוניסטישע צענטראל־פירער האבן נישט געפונען דעם ריכטיקן וועג און שפראך, ווי אזוי צו ארגאניזירן דעם עמך־עולם, וועלכער איז געווען מער גענויגט צו אונדז ווי צו דער חסידישע חבריה.

ווען עס איז געקומען אין שטעטל אדוו. קריטענשטיין א כלל־ציוניסטישער טוער. האבן מיר מיט אים אנגעהויבן שפינען דעם געדאנק, אריינצודרינגען אין דער יידישער געמיינדע און אין מאגיסטראט. דער קעמפער פאר דעם געדאנק איז געווען מענדל זעלענגוט הי״ד. אבער אין דער צייט איז זיך צעוואקסן די ציוניסטישע ארגאני־זאציע אין שטעטל. בחורים פון ״חסידים שטיבל״ און מיידלעך פון חסידישע היימען זענען אריין אין דער יוגנט־ארגאניזאציע, וואס איז מיט דער צייט פארוואנדלט געוו־ארן אין דעם דעמאלטדיקן ״השומר הצעיר״. אויך די ״מכבי״ האט זיך אויסגעברייט־טערט. דאס האט ארויסגערופן ביי די חסידים א פאניק. עס איז געקומען צו שלעג־עריען און צו פארברענען ביכער אין דער ביבליאטעק. עס איז דערגאנגען ביז א ״משפט״. דאן איז געקומען צו א הסכם: ביידע צדדים האבן בטל געמאכט די משפטים אבער מיר אלע זענען געבליבן געשפאנט ארום די אינערלעכע ענינים, אזוי, אז מיר האבן נישט באוויזן זיך צו פארנעמען מיט דער לאקאל־פאליטיק אין שטעטל. אין דער

צייט איז דער ד״ר אדוו קריטענשטיין אוועק פון שטעטל און מיר זענען געווען אין טראנס פון אויפבויען אין שטעטל א „בית העם״ - „דאם לודאווי״. מיין פארש־לאג איז געווען. מיר זאלן מאכן א קייטן־זאמלונג א יעדער פון אונדז זאל געהערן צו א פינפטל און יעדער איינער פון אזא פינפטלינג זאל שאפן נאך איין פינפטלינג און דערביישטייער זאל הייסן א ״פלאסקע״ א טאג, דאס איז געווען א סיגארעט וואס האט געקאסט 8 גראשן, א האלבע זלאטע א וואך אין א קורצער צייט האבן מיר באוויזן צונויפצונעמען א שיין ביסל געלט. אלע אונדזערע אימפּרעזעס פון דעם דראמאטישן קרייז פון די טענץ־בעלע א.ד.ג. זענען געווארען הייליק פאר דעם צוועק די גאנצע יוגנט האט אנגעווענדעט אלע אירע כוחות מיר זאלן דערגרייכן דעם ״משכן קודש״ פארן שטעטל אונזערע אלע טאטן זענען געווען הייליק פאר דעם ״דאם לודאווי״.

מיר האבן געקויפט א פלאץ און אין משך פון דריי ביז פיר יאר האבן מיר אויפגע־עשטעלט דעם ״דאם לודאווי״. אין דער צייט איז געקומען אין שטעטל אריין פון ראדאמישלע ד״ר אדוואקאט הורוביץ, וואס - איז געווען א פאלקסטימלע־ כער ייד. ער האט נישט געשאפן קיין שום פארבינדונגען נישט מיט די ציוניסטן און אויך נישט מיט דעם רבס חברה. ער האט געעפנט אויף זיין אייגענער איני־ציאטיה א וואל־אקציע קעגן ד״ר דייכעס און דווקא זער א געלונגענע. אבער מיר האבן ניט ריכטיק אויסגענוצט די געלעגנהייט. נאר וואס יא. דער אדוואקאט הורביץ האט עמאסקירט דעם ד״ר דייכעס און נאך מער די קליקע פון דעם רב. דאן האט די קליקע געמאכט אן ענדערונג אין איר ליסטע אויף ד״ר דייכעס פלאץ איז געקומען ד״ר בלאך, א רעליגיעזער בונדאוויעץ. דער ״בונד״ איז געווען פאר פריוואטע רעליגיעזע טאלעראנץ, קומענדיק אין אזא שטעטל ווי בריגל האט ער דערשמעקט אז פאר אים איז אויסגעשפרייט א פעלד פון כלל טועריי. דאס איז געווען זיין חלום. ער האט אנגעהויבן זיך דרייען צווישן די קליקע־קרייזן און האט אנגעהויבן גיין טאג־טעגלעך דאווענען אין שטאטישן בית מדרש. דאס האט פארשטארקט זיינע אקציעס ביי דער חברתא און ער איז ביי זיי אויפגענומען געווארן מיט אפענע הענט. אזוי זענען פארביי נאך עטלעכע יאר ביז עס האבן זיך דערנענע־טערט די וואלן צום מאגיסטראט.

מיר גייען צו די מאגיסטראט וואלן

ערשט אין 1931 אדער אין 32, ווען עס איז שוין אוועק א לאנגע צייט פון דער אינטענסיווער ארבעט ארום דעם ״בית עם״ - „דאם לודאווי״. זענען מיר געבליבן ווי ארבעטסלאז. איז געווען וואס עטלעכע פון די דעקלארירטע אקטיווע ציוניסטן אין שטעטל זענען געווארן בעלי בתים, און און דער עלטער פון 32 יאר. וואס האט זיי געגעבן די רעכט אויסגעוויילט צו ווערן אלס דאזאר אין מאגיסטראט און אויך אין דער יידישער קהילה. און אויך פיל אנדערע וואס האבן סימפאטיזירט מיט אונדז און האבן פארלאנגט, עס זאל זיין א פארשטייער פון דער ציוניסטישער ארגאניז־אציע. דאס און אויך די אולטימאטיווע שטעלונג פון מענדל זעלענגוט, אז מיר זאלן גיין מיט אונזער אייגענער ליסטע, האט געשאפן א קאמפאקטן דרוק אויף דעם לאקאל־קאמיטעט. דאן האבן מיר אנגענומען זער א געמיטלעכן באשלום. אז מיר פארלאנגען. אונדזערע מענטשן זאלן פיגורירן אויף דער אלגעמיינער ליסטע פון די יידן, צוזאמען מיט די מענטשן פון דעם רב. און דאס נאר דערפאר, ווייל אין בריגל

האט געהערשט א פרעצעדענס פון א סך צענדליקער יארן פריער אז עס זאל זיין נאר איין ליסטע סיי פון די פאליאקן סיי פון די יידן, אַויסגעהעלטגעווארן זענען דרייצן דאזארעס - זיבן פון די פאלאקן און זעקס פון די יידן. טראץ דעם, וואס יידן זענען געווען 80% פונעם שטעטל.

אזוי ווי די וואל־טעג האבן זיך דערנענטערט, איז אין שטעטל געווארן א ווארעמע וואל־אטמאספערע. דאן האבן זיך אנגעהויבן נישט־אפיציעלע געשפרעכן פון אונד־זערע מענטשן מיט דעם רבס חברה. איך מוז באצייכענען, אז עס זענען געווען צווישן זיי אזעלכע, וואס האבן געענטפערט פאזיטיוו אויף אונדזער פארלאנג און דאס האט דערפירט צו אן אפיציעלער אונטערהאנדלונגס זיצונג. אין דער זיצונג האבן זיך באטייליקט פון דער חברה דער מורא דאתרא ר׳ משה ליפשיץ, אדוואקאט בלאך און דוד לעפעלהאלץ; הי״ד פון דעם ציוניסטישן לאקאל־קאמיטעט: יהושע שנור, מענדל זעלענגוט און יעקב פאוסט. פון זייער קבלת פנים ווי זיי האבן אונץ איפגענר־מען האבן מיר באלד דערפילט, אז עס איז נישט דא מיט וועמען צו רעדן. אזוי ווי מיר האבן פארגעלייגט אונדזער פארשלאג אז אונדזערס א מענטש זאל פיגורירן אויף דער אלגעמיינער ליסטע, איז באלד געקומען אן אבסאלוט־נעגאטיווער ענטפער דאן האבן מיר אין לאקלא־קאמיטעט באשלאסן צו גיין מיט אן אייגענער ליסטע. אין שטעטל האט זיך דאן צעפלאקערט די וואל־קאמפאניע. האט דער סטאראסטע געמאכט ווי זיך אריינצומישן, ווייל די רעגירונגס־אנשטאלטן זענען נישט געווען פאראינטערעסירט, עס זאלן זיך אנהייבן וואלן פון עטלעכע ליסטעס. דאס האט אנגעהויבן צו זיין נישט גינסטיק פאר זיי. דאס האט געקאנט דעמאסקירן די גאנצע וואקכאנאליע, וואס האט זיך געפירט אלע יארן אין שטעטל, דער אדוואקאט ציגי, א ליבעראלער פאליאק, א יידן־פריינד וואס האט איינגעשטעלט זיין לעבן אין יאר 1918 בעתן פאגראם אין שטעטל, האט גערופן צו א פאלקס־פארזאמלונג אין שטעטל און געהאלטן א פייערדיקע רעדע קעגן דעם פאגראם און די קאוואלאווע האט אויף דער פארזאמ־לונג אויסגעשריגן: א שאנדע, א פלעק אויף אונדזער אנטשטייונג פון פוילן. אויף דעם האבן מיר געקעמפט אז פוילן זאל ווערן זעלבשטענדיק מיר זאלן איר קרוינען מיט פאגראמען? דער אדוואקאט ציגי האט זיך געבעטן ביי דער חברה פון דעם רב זיי זאלן אונדז אריינגעמען אין דער ליסטע. אבער די חברה האט פאר קיין שום פאל נישט געוואלט ענדערן זייער שטעלונג. זיי האבן איבערצייגט דעם סטאראסטע און דעם אדוואקאט ציגי און פארזיכערט, אז פון אונדזער ליבטע וועט גארנישט ווערן.

יורידיש בין איך אויסגעוויילט געווארן אלס בירגערמייסטער אין אזא פיינטלע־כער קליקע־אטמאספער זענען מיר אריין אין דער וואל־קאמפאניע. הייַנט קאן איך זאגן. אז די פיינטלעכע שטעלונג וואס די קליקע האט אנגענומען קעגן אונדז. איז געווען איינע פון די גינסטיקע גורמים פאר אונדזער ליסטע. אבער דעמאלט האט דאס געהאט א שווערע ווירקונג אויף אונדז, אזוי ווייט, אז עס האט זיך געשאפן ביי אונדז א גרויסע און זיכערקייט. מיר האבן געזוכט א וועג ווי אזוי מיט כבוד ארויסצוגיין פון אונדזער באשלוס. דערפאר האבן מיר אנגעגעבן אונדזער ליסטע נאר פון איין קאנדידאט און זיין פארטרעטער. איך בין געווען דער ראדניק און מענדל זעלענגוט דער פארטרעטער. און ווען מיר האבן אנגעהויבן אונדזער וואל־אגיטאציע האט זיך פאר אונדז אנטפלעקט אז אונדזער ליסטע האט ארויסג־ערופן א גרויסע סימפאטיע און שטיצע ביי פארשידענע קרייזן אין שטעטל. אין משך

פֿון עטלעכע טעג איז ביי אונדז שוין געווען זיכער, אז מיר שטייגן איבער די פֿיר הונדערט שטימען, וואס מיר דארפֿן האבן פֿאר אונדזער ליסטע. די שטימונג פֿאר אונדזער ליסטע איז געוואקסן פֿון טאג צו טאג. עס איז אבער שוין געווען צו שפּעט אריינצוגעבן א נייע ליסטע. דאן האט זיך צו אונדז געווענדעט ד"ר בזשעסקי און דער גלח. מיר זאלן שטיצן זייער קאנדידאטור און זייער ליסטע און זיי וועלן שטיצן אונדזער ליסטע. מיר האבן זיך באצויגן מיט אומצוטרוי צו די ביידע, ווייל מיר האבן זיי געדענקט נאך פֿון דעם פּאגראם אין בריגל. און וואס נאך? מיר האבן געוווסט, אז אין געהיימען אפּמאך האבן זיי געהאט שוין פֿון לאנגע, לאנגע יארן מיט דער קליקע און א דאנק זיי איז ד"ר בזשעסקי אויסגעוויילט געווארן אלס בירגערמייסטער אין שטעטל. א סך אין שטעטל האבן אים גערופֿן "דער פּאגראם-בירגערמייסטער".

אין טאג פֿון די וואלן האבן זיך צונויפֿגענומען עטלעכע צענדליקער וועלעפּאלער חסידים און האבן געבעטן א באגעגעניש מיט מיר וועגן די וואלן, איך בין געקומען צו זיי. זיי האבן פֿארלאנגט, איך זאל זיי צוזאגן, אז איך וועל זיין פֿאר זיי. מיין ענטפֿער איז געווען, אז מיר האבן אויפֿגעשטעלט אונדזער ליסטע נישט פֿאר אונדזערע און פֿאר אייערע יידן. מיר האבן דאס געטאן צוליב דעם, דאס מיר ווילן ברעכן איין מאל פֿאר אלעמאל דעם פּרינציפּ פֿון אונדזערע און אייערע יידן, וואס האט אייך נגעפֿירט די קליקע מיטן רב צוזאמען. וואס האבן אויסגענוצט זייער פּאזיציע פֿאר זייערע אייגענע אינטערעסן און פֿאר די אינטערעסן פֿון זייערע נאענטע. און אויב איך וועל אויסגעוועלט ווערן. וועל איך זיין א שליח ציבור פֿאר אלע יידן אין שטעטל אן אונטערשייד צו וואס פֿאר א גרופּע, עמץ געהער. זייער ענטפֿער איז געווען, אז 150 שטימען פֿון זיי גייען שטימען פֿאר אונדזער ליסטע. צען אזייגער ביינאכט זענען די וואל-אורנעס געשלאסן געווארן און אין די ערשטע ציילונגען פֿון עטלעכע הונדערט שטימען איז אונדזער ליסטע געשטאנען אויפֿן ערשטן פּלאץ. און ווען די ציילונג איז געקומען צו די ערשטע טויזנט שטימען האבן מיר שוין געהאט דאפּלט שטימען וואס מיר האבן געדארפֿט פֿאר אונדזער קאנדידאט.

לעצטער אויסצוג פֿון די וואלן

צום סוף האט זיך ארויסגעוויזן אז אונדזער ליסטע האט אנגעצייגן די גרעסטע צאל שטימען: 2970 שטימען. אזא צאל שטימען האט נאך קיין שום קאנדידאט אין שטעטל נישט אנגעצייגן און לויט דעם לאקאלן אפּמאך, איז דער, וואס באקומט די גרעסטע צאל שטימען, דער איז דער בירגערמייסטער. און אזוי בין איך אויסגעוויילט געווארן אלס בירגערמייסטער פֿון שטעטל, נאר צוליב דער לאקאל-פּאליטיק פֿון דער קליקע וואס האט איינגעפֿירט, אז נאר א פּאליאק וועט זיין דער בירגערמייסטער און מיר האבן נישט געוואלט איינרייסן מיט די מאכט-ארגאנען אין שטעטל, האבן מיר מוותר געווען אויף דעם אמט דאן איז געווארן סוייא דער בירגערמייסטער. ער האט באקומען דעם צווייטן פּלאץ (העכער 2,200 שטימען). פֿון דעם רבס קליקע האט נאר איינער אנגעצייגן 400 שטימען. און דער גרויסער. אדוואקאט בלאך האט געקריגן די גרעסטע מפּלה - ער האט באקומען נאר 270 שטימען. בכדי אויסצומיידן נייע וואלן האבן מיר מסכים געווען אויף דעם פֿארלאנג פֿון די גוישע קאנדידאטן עס זאלן אריין פֿון דער קליקע זייערע 5 קאנדידאטן. טראץ דעם, וואס זיי זענען

נישט אויסגעוויילט געווארן. און מיר האבן זיי געגעבן "לחם חסד" דאס מאל! נאך די וואלן זענען זיי ארומגעגאנגען מי די קעם אראפ ווי אנגעשמיסענע. זיי האבן דערפילט אז זיי זענען שוין נישט מער די דעה־זאגער אין שטעטל.

באלד נאך די וואלן בין איך איינגעלאדן געווארן צו דעם סטאראסטע, וועלכער האט אונדז שיין געדאנקט פאר אונדזער וואל טעטיקער האנדלונג ביי די וואלן, און מיר האבן ארומגערעדט די ווייטערדיקע טעטיקייט פון דעם מאגיסטראט. איך האב פארלאנגט אז איין פארשטייער פון די יידן זאל אריין אין דעם פארוויאטאווידאט. דאס איז געווען א רעגירונגס אנשטאלט וועלכער איז געווען דער הערשנדער פאקטאר איבער דעם שטעטל מיט אירע גאנץ קליינע שטעטלעך און דערפער ארום ער האט פאזיטיוו געענטפערט אויף מיין פארלאנג, און דווקא אונטערגעשטראכן טראץ דעם דרוק פון דער קאנקורענץ, אז עס איז שיין פון אונדזער זייט ואס מיר אינטערעסירן זיך מיט דעם גאנצן פאוויאט. עס איז צו באצייכענען, אז בריגל איז געווען דער גרעסט־ער פאוויאט אין פוילן. זי האט געהאט 126 שטעטלעך און דערפער. איך געפין פאר־ניטיג צו דערמאנען דעם הער שטיינהאף ז"ל מיט זיין דרוקעריי - ער האט אונדז פיל, פיל געהאלפן ביי די וואלן.

אונדזער טעטיקייט אין מאגיסטראט

דער גרויסער נצחון אונדזערער האט אונדז נישט איבערגעפירט. איך האב אפילו נישט גענומען דעם וויצע־בירגערמייסטער־אמט. נאר די סאציאלע אפטיילונג. מיט דער האנדלונג האבן מיר בעוויזען דעם פולן צוטרוי סיי ביי די יידן און סיי ביי די גויים. די אלגעמיינע באפעלקערונג האט זיך איבערצייגט אז מיר ווילן באמת וואס טאן פאר איר טובה, און איך האב טאקע איינגעפירט א רעארגאניזאציע אין דער סאציאלער אפטיילונג. איך האב איינגעפירט. אז די באפעלקערונג זאל נישט קומען אין מאגסטראט נעמען אירע צוטיילונג און שלעפן די זעק קוילן. קארטאפל און אנדערע פראוויאנט־מיטלען. זיי האבן דאס געשלעפט ווייל זיי האבן נישט געהאט צו באצאלן פאר טרעגער", דאס האב איך איינגעפירט אז דער מאגיסטראט זאל אליין צעפירן מיט אירע פערד און וואגן וואס זענען געווען ביי די פייער־לעשער. אויך ביי זיי האב איך איינגעפירט ענדערונגען צום גינסטן פאר דער באפעלקערונג. עס איז צו באמערקן אז אין בריגל איז געווען העכער 25% פון דער יידישער באפעל־קערונג. וואס האט זיך גענויטיקט אין דער סאציאלער הילף. אין א קורצער צייט האט זיך געשאפן דער נומען און דער אדרעס פאר אלע סיי יידן סיי גויים. ווער עס האט געהאט א ביטע, א פארלאנג. האט זיך געווענדיט צו יהושע שנור. איך געדענק נישט קיין איין פאל איך זאל נישט האבן באפרידיקט עמעצנס ביטע.

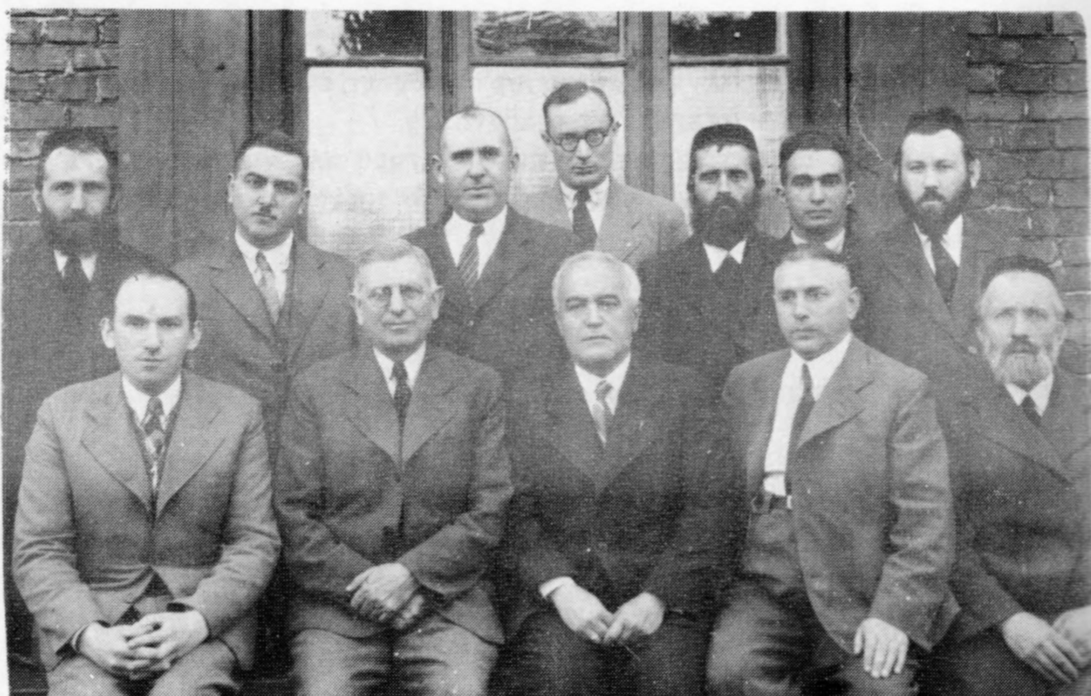
אויף דער ערשטער זיצונג אין מאגיסטראט האב איך פארגעלייגט, אז יעדע פרא־פאזיציע וואס ווערט אריינגעטראגן זאל ווערן איבערגעגעבן יעדן ראדניק א 4 טעג פאר דער זיצונג אזוי, אז יעדער איינער פון אונדז וועט קאנען דענקען און שאפן זיין מיינונג און זיין שטעלונג צו יעדער פראגע און נישט מיר זאלן זיצן אויף דער זיצונג און זיך קאכן ארום יעדער פראגע. מיין פראפאזיציע איז אנגענומען געווארן נאר אדאנק דער שטעלונג פון די גויישע ראדניקעס. א לאנג־צייטיקן קאמף האב איך אנגעפירט קעגן א פראפאזיציע וואס איז נאך אין דער פאריקער מאגיסטראט־קאד־ענץ אריינגעטראגן געווארן, עס זאל ווערן פארבאטן אין די ירידים טעג אין שטעטל

אז פאר די אויפקויפער פון פארשידענע שפייז־מיטלען זאל זיין פארבאטן צו קויפן ביז 9 אזייגער אין דער פרי. און די פראפאזיציע איז געווען לטובת דער ציווילער באפעלקערונג זי זאל נישט דארפן שטיין אונטערן דרוק פון דער קאנקורענץ פון די קליינע סוחרימלעך, די אויפקויפער. ווען די פראפאזיציע וואלט אנגענומען געווארן דאן וואלט זי געדינט אלס פרעצעדענס און עס האט געקאנט ברענגען צו דעם. אז קרעמער מיט די טישלעך אויפן מארק וואלטן פארלוירן די רעכט צו פארקויפן פאר 9 אזייגער אין דער פרי. כדי אפצוווארפן די פראפאזיציע, האבן מיר געמוזט קומען מיט גאר א זעלטענער ספעקטאקלדיקער זייטיקער באגרינדונג און מיר האבן באזירט אונדזער טענה, אז די א פראפאזיציע וועט טרעפן און באוולען דווקא דאס פויערנ־טום. די פויערים קומען צו גיין אין גרעסטן טייל צופוס. אין שטעטל. וואס פריער פארטאג, ער זאל קאנען וואס שנעלער אהיימגיין צוריק צו דער ארבעט. און מיר ווילן זיי אזוי שווער באגרענעצן. די דעבאטע וועגן דער פראגע האט זיך פארצויגן אויף א סך זיצונגען. מיר האבן באקומען א שטיצע פאר אונדזער שטעלונג אין דעם "פאוור־אטאווו־ראט". ווערלכער איז געווען דער פארשטייער און פארטיידיקער פון די פוי־ערים אין דער אומגעגנגבט און מיט זיין הילף איז אונדז געלונגען נאך לאנגע ראנ־גלעגישן צו אנולירן די פראפאזיציע.

די עלעקטרישע פראגע

פיל פון דער באפעלקערונג, וואס האבן זיך באנוצט מיט עלעקטרישער ליכט. זענען געווען צוריקגעשטאנען מיט זייערע צאלונגען פאר דער עלעקטרישער ליכט אזוי ווי דער מאגיסטראט האט זיך געפונען אין א גרויסן דעפיציט אין דער עלעקטרע רובריק, זי איז שולדיק געווען די אקאצימער עלעקטרא־סטאציע פיל געלט, האט דער מאגיסטראט געוואלט אננעמען דראסטישע שריט קעגן די נישט־צאלער מיט איבערייסען דעם עלעקטרישן שטראם, און איינמונען דורכן געריכט די חובות. וואס זיי זענען שולדיק געבליבן. איך האב אריינגעלייגט פיל מי און אנשטרענגונגען מיר זאלן אזא באשלוס נישט אננעמען מיין פארשלאג איז געווען, מיר זאלן צעטיילן די אלע חובות אויף 12 מאנאטן און אזוי וועלן מיר דערמעגלעכן דער באפעל קערונג ווייטער צו געניסן פון עלעקטרישער ליכט און אפצאלן די חובות. דער מאגיסטראט וועט פון דעם פראפיטירן דאפלט: ערשטנס, אונדזער האנדלונג לגבי דער שטאטישער באפעלקערונג און צווייטנס, מיר וועלן איינקאסירן דאפלט געלט און דאס וועט דערמעגלעכן דעם מאגיסטראט צו פארקלענערן זיין דעפיציט, און מיט דער צייט ליקווידירן דעם גאנצען חוב. מיין פארשלאג איז לבסוף אנגענומען געווארן איינש־טימיק. און ווי א פייל פון בויגן האט זיך צעטרגן איבערן שטעטל. אז מיין פארשלאג איז אנגענומען געווארן. דאן האט זיך געשאפן אין שטעטל א יום־טובדיקע שטימונג ווי האט זיך דאס געזאגט: וליהודים היתה אורה ושמחה". א! פיל פיל זענען געווען קארדינאלע פראגן וואס מיר האבן געלעזט און זענען געווען גינסטיק פאר דער אלגעמיינער באפעלקערונג און אויך פאר דעם מאגיסטראט. נאר דער זכרון איז געווארן איינגעשרומפן דאס אלץ צו געדענקן.

נאך איין זאך מוז איך דאך דערמאנען. ביי די צווייטע וואלן זענען מיר געווען די. וואס האבן דיקטירט די ליסטע פון די יידן אין מאגיסטראט. פון אונדז איז געווען

ועד קופת ״גמילות חסדים״ בבריגל

די פערוואלטונג פון ״גמילות חסדים״ קאסע אין בריגל

עומדים מימין יצחק הניג, יוסף שינדלר, יעקב ברננדשטטר, בני בורגניכט,

יהושע סנדיצר, יהושע שנ‍ִר, וואקשאל

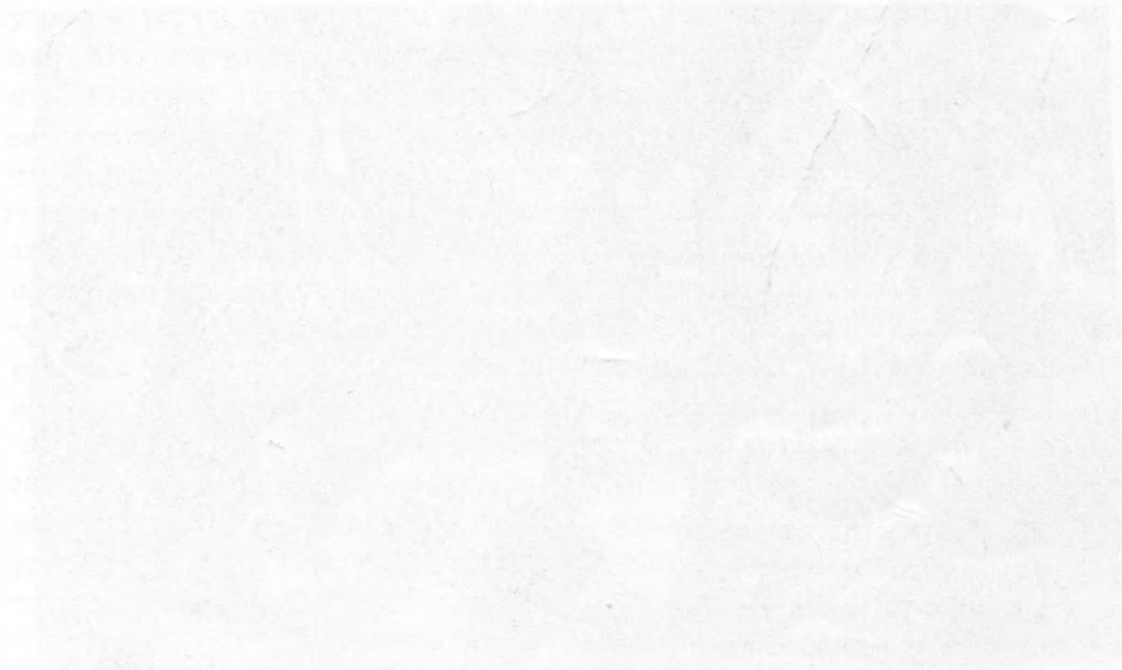
יושבים מימין יעקב פאוסט המורה פירסט אד׳דייכס ד״ר שטיף יחיאל פעפער

הועד המפקח על גן הילדים ״פרבלובקה״ עם חלק מילדי הגן

די פערוואלטונג מיט א טייל פון די קינדער אין דער ״פרעבלובקע״

יהושע שנור. מהנדל זעלענגוט. יעקב פאוסט און דער לערער פירסט. פון דער קליקע זענען געווען נאר צוויי: ד״ר בלאך און דוד לעפעלהאלץ.

זאלן די ווערטער מיינע דינען אלם אייביקער אנדענק פאר אונדזערע טייערע הייליקע יידן פונעם שטעטל. יא, זיי זענען געווען, זיי זענען שוין מער נישטא־זיי וועלן שוין מער נישט זיין!

חבל!

דערציילט פון יהושע שנור
פארשריבן פון ח.ב.

כבוד רב לנו לפרסם בספרנו את שתי הנובלות שכתב הסופר הדגול מימי ״הה־שכלה״ מר מ.ד. ברזדשטטר ז״ל. בשם צורר היהודים בעיר גריליב ״וגרילב״ היא בריגל. הנובלות האלה נכתבו עוד לפני מאה שנה.

רכז הספר

צורר היהודים בעיר גריליב

תולדות הרמב״ן

גריליב היא עיר קטנה בלב ארץגאליציה. לפנים היתה עיר אוהלי עץ, ואגמי רפש וטיט מילאו את רחובותיה הצרים והעקלקלים, אך השריפה אשר שרף ה׳ בה. ו׳צורר היהודים׳ אשר הפקידה הממשלה בימים האלה לראש הגליל בקרבה, שני אלה עשוה לעיר נאוה ויפה כי אחרי אשר שרף ה׳ בחסדו ובחמלתו את אוהליה המלאים כל חלאה וכל צחנה, ותהי אז עת צרה ליעקב, כי ראש הגליל לא נתן לבנות עוד בתי־עץ כבתחילה ולהגיע בית בבית בלי כל משטר וסדר ככל העולה על רוח יהודי העיר. ובכן נאלצו לבנות להם בתי־אבן כתבנית אשר התוו למו אמני הבונים בחכמתם. וראש הגליל, ׳צורר היהודים׳ לא נח ולא שקט עוד ויטהר את העיר מאגמי הרפש והטיט, אף שיווה את פני הרחובות וירצפם בחלקי אבנים ויתן צו כי לא יהין עוד איש לשפוך אשפה ומי מדמנה לפני פתח ביתו, או כסף־עונשין ישלם לאוצר העיר. אותו היום קשה היה לישראל אשר בגריליב כיום שגלו מארץ חמדה, כי עין בעין ראו את הרעה הנשקפת להם מהגזרה הנוראה הזאת, והמגיד ר׳ שלמיאל הרעיש את העולם כולו בבית־מדרשו, ויוכיח בראיות ברורות כי ׳הנקיות והטהרה אף על פי שהיו חביבין בימי האבות עכשיו יש בהם ודאי משום בחוקותיהם, עכו״ם ונקיותא קפדני ובשעת גזרת המלכות אפילו אערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור ומכל שכן על נקיות וטהרה שמביאים לידי השכלה המוליכה את האדם לבאר שחת רחמנא לצלן - ׳ ועדת יהודי העיר גריליב נמנו וגמרו לקדש את שם שמים ברבים ולבלתי שמוע בקול ׳צורר היהודים׳ ויאמינו באמונה שלמה כי תהי אחריתו כאחרית כל צוררי ישראל שבכל דור ודור - להכרית: אך אחרי כי ימים על ימים נגוזו וצורר ישראל זה לא טבע בים סוף כפרעה וחילו אף לא נתלה על עץ גבוה חמישים אמה כהמן בן המדתא האגגי ואחרי כי שלמו היהודים פעמים ושלוש כסף

עונשין כגזירתו, החלו להעַנות מפני נוגשם ויטו את שכמם לסבול את גזרותיו הרעות. וברוח נשברה ונפש נאנחה שלחו את אמהותיהם לטאטא לפני פתחי בתיהם ועיני 'צורר היהודים" רואות ולבו שמח. - זולתי ר' שלמיאל המגיד, הוא לבדו התגבר כארי ויקשה את ערפו לבלתי תת לטאטא לפני ביתו אשר אחורי בית המדרש, ובחמלת ה' עליו לא ראה זאת הצורר או גם ראה ולא התבונן! ובכל זאת ביצע הצורר את אמרתו אשר ציוה, כי לאט לאט הסכינו יהודי העיר גריליב בטוהר ונקיון עד כי החלו גם להתפאר והתהלל בעיר מושבם הנאוה והיפה, למרות רוח ר' שלמיאל ודרשותיו. גם מגורת ר' שלמיאל כתומה באה לעיר גריליב. ההשכלה! אפס כי לא לרגלי הסדרים החדשים, אשר עשה 'צורר היהודים' בקרבה, באה, אף לא על דלתות בתים בנויים לתלפיות ברחובות העיר הרצופים באבנים דפקה בראשונה, כי אם על דלת בית בודד העומד אחורי בית המדרש, על דלת חדר קטן וצר, על דלת ר' שלמיאל בעצמו -'

שוא לכן אתם 'ארזי הלבנון' אשר בין התנור והכירים, שוא לכם אתם 'מלכי רבנן' המתאמרים למשול באין מעצור בשמים ובארץ. ותאמרו לחתום בעד אור כי יהל ולעצור בעד ההשכלה הצועדת בצעדי און לרוח העת הנאורה! דרך אחד כי תסגרו בעדה ובשבעה דרכים תפרוץ אליכם, ועלתה ובאה גם בבתי מדרשיכם, בירות ממשלתכם, וירדה גם לשפל מושבכם, ובאה בחדרי בניכם ובנותיכם ונחה עליהם רוח חדשה רוח חכמה וגבורה, רוח חופש וחיים, למרות העפר אשר תעפרו סביבם בעלים נושנים ובלים ולמרות עיני קדושיכם אשר שרצו בקרבכם כהצפרדעים ביאורי מצרים!

בבית ר' שלמיאל המגיד למדו מבחירי בחורי העיר גריליב וגם אנשים בעלי אשה ובנים, אשר אכלו על שולחן אביהם, לקחו לקח מפיו כי באמנה 'למדן מופלג' היה כאחד המלמדים הגדולים אשר בארץ אף כי לא זכה להימנות בין השואלים בספר "שו"ת הרמ"י לרב המחוז אשר בהראטנא כי כל ישראל אשר בגריליב הוא ידע כי בחזור הרמ"י זה על פתחי מלמדי מחוזו למען יתנו את שאלותיהם על-ידו לא שכח גם את ר' שלמיאל, אף התרפס לפניו ויבטיחהו לכנותו בשם 'חריף ובקי' ו'גאון עולם' בתשובתו אם אך ישאל ממנו דבר-מה בדבר הלכה, אך ר' שלמיאל התמים הבליג על הכבוד הרב הזה וידחוף את הרב הרמ"י בשתי ידיו, כי מלחמה לר' שלמיאל המגיד בההשכלה מדור דור, ואת הרב הרמ"י יחשוב למשכיר ואפיקורוס - ואף אחרי כי הדפיס הרמ"י את ספרו ויוכיח לכל באי עולם כי גם שמץ השכלה ודעת אין בקרבו, ואף כי לחום נלחם עוד בהקדמת ספרו זה נגד המשכילים ודעותיהם בפלפולו, בכל זאת ר' שלמיאל באחד כי הרב הרמ"י אפיקורוס גמור הוא יען כי... אך לא אגלה סוד אחר ואשובה לר' שלמיאל ואיבתו השמורה להשכלה ושוחריה.

ר' שלמיאל לא ראה עוד משכיל מעודו ובכל זאת או אולי על כן, תכלית שנאה ישנא את כל אלה אשר בשם זה יכונו אף לא ייעץ ולא ייגע מהבאיש את ריח ההשכלה ושר חריה בעיני תלמידיו שומעי לקחו בספוריו הנוראים והאיומים אשר ידע לספר ממש כילי דור ודור ובראשם מה'דסר מברלין'; 'לפני הרבה מאות שנים נולד האיש משה הזה לאביו הסופר בעיר רחוקה מאוד באחת מארצות הגויים. ויהיה האיש בתחילה חסיד גדול, ממבחרי תלמידי הבעש"ט ז"ל. אפס כי לא שימש כל צורכו, גם נשמתו לא היתה מסוגלת לחכמת הקבלה אשר הגה בם יומם ולילה, ובכן הציץ ונפגע ויקצץ בנטיעות, ויהי היום ויבוא אחד קדוש לעיר מושבו ויחרדו לקראתו כל אנשי המקום, ויבוא גם הדסר בתוך הבאים. והוא לבוש לבנים וזקנו יורד על פי מידותיו הארוכות כי איש תואר היה ויהי בשתו לתת שלום לרבו ויקרא הקדוש בקול גדול; האתה זה בני עשו? משה אחרא מסטרא דמסאבא' "ופני הדסר חפו ויצא ויגלח את זקנו ויחלף את

שמלותיו בבגדי אשכנז קצרים ויהי לראש החברה הברלינית׳ רחמנא לצלן, ויכתוב ספרים הרבה מאוד, הלא המה ספרי ׳לשון הקודש׳ או ׳ספרי ההשכלה׳ אשר המסתכל בהם מוטב לו שלא נברא – ׳דברים כאלה וכאלה סיפר ר׳ שלמיאל פעמים אין מספר באוזני תלמידיו הצעירים והמה אמנם פחדו ורהו לשמע ׳הדסר והחברה הברלינית׳, רחמנע לצלן, ובכל זאת בלי משים התעוררה התשוקה בחדרי לבת אחדים מהמה לדעת מה היא החברה הנוראה הזאת, ויתאוו גם תאוה לדעת את הנאמר בספרי ה״דסר״ הנורא והאיום. דעת לנבון נקל כי רחשי לבם אלה לא עברו על דל שפתם כי איכה יהינו בנים לימדי ה׳ לדרוש בעיר גרילים אחרי ׳ספרי השכלה׳ אשר ׳המסתכל בהם מטב לו שלא נברא׳ ובכן לא ידע איש את הגות לבבם, אין אומר ואין דברים ותשוקתם עצורה בעצמותם.

נורא בי ר׳ שלמיאל!

ולר׳ שלמיאל המגיד שלוש בנות בוגרת, נערה וקטנה בשמותן נקראו – וזה דבר השמות האלה: ר׳ שלמיאל בלמדו את תלמידיו סוגיה דנערה־שנתפתתה ויואל לבאר להם את הסוגיה העמוקה הזאת באר היטב ויפתח במשך פיו וילמד: ׳נערה שנתפתתה מה היא נערה? נערה היא בתולה גדולה כבתי מרסה הבכירה, האין זאת תלמידי? – ׳כן הוא׳ ענו התלמידים לתומם ׳בוערים׳! קרא ר׳ שלמיאל כמנצח, ׳מרסה כבר בוגרת היא ולא נערה, אבל נערה היא נגה בתי הצעירה הלא? ׳אכן כי כן!׳ קראו התלמידים פה אחד, ׳משנה שגגה שגיתם הדיוטים נבערים!׳ ענה ר׳ שלמיאל, ׳נגה קטנה היא כי לא הביאה עוד שתי שערות והיא משמשת עוד במוך לדברי ר׳ מאיר צחוק עבר על שפתי התלמידים ויתלחשו בקול דממה, אך ר׳ שלמיאל לא התבונן ויראה באצבעו על פה בתו ויאמר: זאת היא נערה, היא הביאה כבר שתי שערות ויצאה מדין קטנה ועד בוגרת לא באה, וברשות האב היא ובשתה ופגמה וקנסה של אביהו!׳ ככה השכיל ר׳ שלמיאל לבאר את משנת נערה שנתפתתה, ולזכר הביאור המושכל הזה קראו התלמידים את שם שלוש בנות רבם בשמות אשר קרא להן אביהן: בוגרת נערה וקטנה.

ושלוש בנות ר׳ שלמיאל אלה הנה ברית נפלאות, סוחרות בכל פרי קיץ, גם בשומים ובבצלים, חמאה וביצים, אך הבוגרת תעלה על כולנה בחכמת־לבה ושאר־רוחה, עד כי סחר התרנגולים אך בידה הוא, ואיש או אשה בכל העיר גרילים לא יהינו לקנות תרנגול או תרנגולת. אם לא תמששם הבוגרת בתחילה לערוך טובם וערכם. ׳אשרי הגבר אשר תיפול מרסה בתי למנה לו׳, יאמר ר׳ שלמיאל המגיד תמיד אך ההצלחה צרת־העין תמנע עוד את האושר הזה מבני־אדם מייחלי חסדה, והבוגרת לא נפלה עוד בגורל גבר למרות עמל השדכנים אשר לא ייעפו ולא ייגעו מהשמיע תהילתה בקהל זה שנים שבע.

ויהי היום ור׳ שלמיאל יושב ולומד עם תלמידיו ויבוא ר׳ אהרן שמואל השדכן והבדחן וישב למולו, ׳ברוך הבא ר׳ שמואל!׳ קרא ר׳ שלמיאל בראותו אותו לא אפריעך מלימודך ענה השדכן והבדחן, כלה שיעורך ואחר נדבר כבר כיליתי ענה ר׳ שלמיאל בסגרו את הספר אשר לפניו ׳בל אפונה׳ כי אודות הידדע באת האין זאת ר׳ אהרן שמואל?

כן הוא ר׳ שלמיאל אודות בן ר׳ מנדלה לדבר אתך ר׳ שלמיאל אודות בן ר׳ מנדלה שינה ר׳ שלמיאל בצחוק מר על שפתיו, תבחר לשון ערומים ר׳ אהרן שמואל ותדבר בלשון נקייה כמצוות חכמינו ז״ל. אבל האמת אגיד לך, חשבתי דרכי ואשיבה אל לבי כי חרפה היא לאיש כמוני לתת את בתו לבן מנדל החייט לאשה.

השדכן והבדחן הניע בראשו וישאף פעמיים ושלוש אבק עלי מרורים מתיבת־עץ

גדולה בדבר ר׳ שלמיאל, ובכלותו וינקה את חוטמו הארוך בכנף בגדו וענה ברוגז: ׳אל־נא תשלה את נפשך ר׳ שלמיאל אל־נא תשלה את נפשך בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה׳ אמרו חז״ל ובתך בגרה זה יותר משבע שנים ולפי חשבוני כבר מלאו לה שתיים ועשרים שנה.

לפי חשבונך ענה ר׳ שלמיאל גם הוא בחימה מסתרה, אך על פי חשבוני גם עשרים לא מלאו לה עוד; ולו גם בת ארבע ועשרים היתה עתה מי יאשם בזה אם לא ׳צורר היהודים׳ ברשעתו?

׳צורר היהודים׳?׳ ראש הגליל? שאלה השדכן והבדחן כמתפלא. הוא ולא אחר! ענה ר׳ שלמיאל, כי מיום החלו לעשות סדרים לא שיערום אבותינו בעיר, מר היום הזה רבתה היהירות בקרבנו כי רחובות רצופים הביאו לידי נעליים מגוהצים ונעליים מגוהצים לידי כסות נקייה, וכסות נקייה לידי שערות מסולסלות וכל אלה יביאו לידי יהירות, רחמנא לצלן, ומשרבו היהירים תקפרצנה בנות ישראל להינשא ליהירים והיהירים ישאו להם נשים רק לשם נוי ולשם יופי ולבתי הצנועה אין דורש ואין מבקש.

אבל דורש ומבקש להו!׳ קרא השדכן והבדחן ׳ור׳ מנדל כמעט ימסור נפשו עליה. ואתה רק על דבר המחט אשר יתפור בו תדחפנו בשתי ידיך, למרות מצוות חכמינו ז״ל לאהוב את המלאכה וללמד גם את בנינו אומנות – אבל היכון והיכון ר׳ שלמיאל ואש מיעך דרשה ר׳ שלמיאל החריש ויבט בפני השדכן והבדחן, אשר שאף גם הפעם מלא חטמו אבק עלי מרורים מתיבתו וידבר בלאט ובנחת ויאמר:

גם אתה גם אנוכי, גם ישראל כולו וגם כל באי עולם כולנו בני חייטים אנחנו השמעת ר׳ שלמיאל המגיד?

לא אבין לרעיך!׳ ענה ר׳ שלמיאל המשתומם.

׳והלא חכם גדול אתה ומדוע לא תבין?׳ צחק השדכן והבדחן ׳אדם וחוה אבות כל בני תמותה מה כתיב בם? ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות׳ לא חייטים היו אפוא אדם וחוה? או אנחנו האם לא יוצאי חלצם אנו?״

׳היתולים!׳ קרא ר׳ שלמיאל.

׳לא היתולים עמדיו׳ קרא השדכן והבדחן, ׳ואם תקניטני הוסיף בצחוק גדול. ׳אם תקניטני ר׳ שלמיאל, אספר באוזניך דבר חדש עוד מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא מה כתיב ביהִ?׳ ״ויעש אלוהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם״ כביכול בכבוד ובעצמו עסק במלאכת רצען, ואנחנו בשר ודם עפר מן האדמה נבוש להתחתן בעושי מלאכה?

׳בדרשות של דופי כדרכך תאמר לנצחני ר׳ אהרן שמואל, נאנח ר׳ שלמיאל במשכו את שתי כתפותיו למעלה.

׳לנצחך לא אובה ולא אחפוץ׳ ענה השדכן והבדחן בקומו מכסאו, אף לא עלה על לבבי לגזול את בתך ממך מרסה שלך היא עשה עמה כחפצך וכרצונך אף שכח ואל תזכור כי עוד שתי בנות לך אשר גם הנה הגיעו כבר לפרקן, השדכן פנה ללכת וישק למזוזה ויאמר: ״צפרא טבא למרין!׳

׳אך אל נא תחפוז לברוח! קרא אחריך ר׳ שלמיאל, ׳או האם הכלמתיך או דיברתי דבר נגד כבודך ר׳ אהרן שמואל?

לא זאת ר׳ שלמיאל ענה השדכן והבדחן בצחוק מהול בלעג אבל נוכחתי כי אך לשוא סבבתי בכחש ובמרמה את ר׳ מנדל ואשתו עד כי נאותו לי לקנות לבנם יחידם סחורה בלה ונושנת – כי תתגאה בסחורתך זאת ר׳ שלמיאל ותאמר להחזיק בה עד קץ הימים. טוב! יהיה לך אשר לך, ואנוכי מה כי אבלה לשוא עתי ואשחית דברי על אוזן לא

שומעת? צפרא טבא ר' שלמיאל!' ר' אהרן שמואל פתח את הדלת ויואל לצאת, והנה הבוגרת וסלים מלאים עוף כנף על שתי ידיה, באה לקראתו בפתח 'טוב כי באת', אמר השדכן והבדחן אליה, ויפן אל אביה ויאמר: 'הן ילדה חכמה היא בתך נשאלה נא את פיה כמצוה', פני הבוגרת האדימו כעורות האילים אשר התנדבו בני ישראל במדבר סיני ותורד את ראשה המכוסה בנוצות לאות על מסחרה ומשלח ידיה, והשדכן והבדחן התבונן בה ויאמר: 'אל־נא תבושי בתי ואל־נא תיכלמי ומה זה תיראי מהביט בפני? – האם לנשכך באתי? הלא לדבר בך נכבדות! – התכירי בתי את הבחור ראובן בן ר' מנדל שכנכם? אותו הוכחתי לחתן לך אך...." אך טרם כילה עוד השדכן והבדחן את דבריו והבוגרת התנשאה כלביאה ותלטוש עיניה לו ולאביה גם יחד ותקרא 'כי יתומה אנוכי תאמרו לקצר את ימי עלומי? לו חיתה אמי עליה השלום ואהרן שמואל זה העיז את פניו לדבר כזאת באוזניך אבי כי עתה המריטה את זקנו ועד היסוד בו! או האם הלבין שער ראשי משיבה כי תתנני לאשה לבן מנדל החיט?' אויה! צעקה הבוגרת ותבך בכי רב 'צדקה צדקה בתי' נאנח ר' שלמיאל, ו'צדקה צדקה מרסה!' צעקו התלמידים פה אחד, ויצעקו גם האווזים והתרנגולים אשר בבית לקולם. ויניעו ויכו בכנפיהם, ויחוללו רוח סערה בחדר וענן אבק כבד מאוד ותהי צעקה גדולה ונוראה ויבואו השכנים והשכנות וישמעו וייבהלו וישתוממו וקול קורא נשמע פתאום: נורא בי ר' שלמיאל המגיד! ויחרד כל העם מקצה.

האבק

חשבון שנת העת שונה הוא לעם ועם אלה ימנו לבריאת העולם. אלה ללדת משיחם אלה לבריחת מוחמד נביאםב״ ״קאויהודי ערי פולין הקטנות מונים לשריפות; בכך וכך שנים לפני השריפה הראשונה או אחריה פסל הרב את המקוה, ובנות ישראל נאלצו להתחטא בנהר בימי השלג' – ובכך וכך שנים לפני השריפה השנייה או אחריה צמו ויתענו יהודי העיר בשני ימים הראשונים של פסח, כי החמיץ הרב את מאכלם ומשקיהם בצדקתו – זכרונות כאלה וכאלה וכן כל דבר יקר ונכבד אשר יקרה בעיר יסמנו בהשריפה הראשונה או השנייה. 'כי הדין נותן' יאמר חכם אחד היות בכל ערי פולין לכל הפחות שתי שריפות במחזור קטן' ובעיר גריליב ניקרד ויאתיו שתי שרפות במחזור קטן כדין וכמשפט ובכן הסכינו אנשי המקום לראות את: גניבת פרומתיאוס זאת בת שמים עת תנתק מוסרותיה ותסיר נחושתים'

ובהישמע הקול: 'נורא בי ר' שלמיאל!' ויתאוששו ויקומו כולם כאיש אחד להילחם נגדה בכל עוז וחיל וכרגע ויבואו חמושים בסולמות וקרדומות ויעלו כארבה על בית ר' שלמיאל ויכו את גגו לרסיסים ויתצו את קורותיו ויכסום בשפעת מים, פעמוני בתי־תפילת הנוצרים הרעימו בקול אדיר וחזק לאות כי פרצה תבערה, ושוטרי העיר האיצו ויכו בעם לשאוב מים ולהביא לכבות את האש הגדולה ויצעק כל העם וירוצו הנה והנה ותהי מבוכה ומהומה נוראה, וראש הגליל בא גם הוא לראות את הנעשה ויפרוץ עד בית ר' שלמיאל וירא את המהפכה אשר הפכו אנשי המקום באיוולתם ובפחזותם וישתמומם ויקרא: והאש? איפה פרצה האש?'

'בבית הזה!' ענו המכבים בגאות גבורתם.

'בבית הזה?' שאל ראש הגליל בהביטו הנה והנה ובהריחו באפו לכל רוח, 'לא! אף עקבות אש לא נודעו פה!' קרא משתומם ויפן אל ר' שלמיאל ויאמר: 'מה זה היה בביתך אתה האיש?'

והמגיד הנדהם חרד ורגז וכל עצמותיו רחפו בראותו את ׳צורר היהודים׳ אויבו הנורא פנים אל פנים וישתחו אפיים ארצה ויחזק בכנף שמלת בתו ויאמר: ׳מרסה!׳ דברי־נא את אל האדון רב החסד הזה כי אנוכי לא אבין את שפת האדון רב החסד והאדון..׳

׳אך אנוכי אבין את שפתך׳ ענה ראש הגליל ׳דבר כלשונך ואשמעה׳.

׳מרסה!׳ חינן ר׳ שלמיאל קולו, והבוגרת אשר ידעה לעלג מעט בשפת הארץ ניגשה ותאר: ׳מסחרי כל עוף כנף, אדון רב החסד והחנינה ואנוכי יתומה אני לאמי כי מתה עלי זה שנים שלוש; אך אבי זה העומד לפני הדר כבוד אדוני כמוהו כרב לתורה ולחכמה ושכננו החייט מנדל שמו ויבוא השדכן ויבוא ר׳ אהרן שמואל ואנוכי יתומה ומסחרי כל עוף כנף אדון רב החסד והחנינה... פני הבוגרת האדימו כאש ודבריה לעו, וראש הגליל אשר התבונן בפניה קרא ויאמר: ׳האם את האש אשר הציתה את פני העלמה הזאת באתם לכבות? הגידו לי כרגע מה נהיתה פה!׳

׳ישראל קדושים!׳ התחנן ר׳ שלמיאל עברית, חוסר־נא וחמולו על בתי התמימה, כי אך תגואות עליה ימצא הצורר הזה, אויה!׳

׳אנוכי אדבר׳ ענה שלמה אחד מהנערים הידשבים ופני ר׳ שלמיאל והוא בן בעל בית־יין ובהסכינו מעודו לראות אדונים רבי החסד והחנינה אשר הווה להדר כבוד גדלם מהלכים בבית אביו, לא ירא מפתוח את פיו גם את ראש הגליל בעצמו אף כי אותו לא ראה מעודו בבית־היין, ובכן גמר אומר לחלץ את רבו מצרתו וידבר בשפת אשכנז־יהודית ובהתאמצו לייפות את שפתו זאת בביטויים נעלים ותהי בפיו כשפת עבר אשר יכתבו בה מליצי לבוב את שיריהם הנשגבים ליופי. ׳אנוכי אספר לאדוני׳ אמר שלמה אך שא־נא אדון נכבד כי לא אבין לדבר כן בשפה פולנית, ואדברה אשכנזית אשר ידעתי.

צחוק קל עבר על שפתי ראש הגליל בשמעו את האשכנזית אשר בה יבין הנער לדבר כן ויאמר: ׳דבר בני כי שומע אנוכי אשכנזית׳. ושלמה החל ויספר: הידעת אדוני את אהרן שמואל הש...את היהודי אהרון שמואל הש..׳ שפתו נאלמה מעט כי לא ידע להעתיק את מלת ׳השדכן׳ לאשכנזית אך התאושש עד מהרה, ויאמר: ׳השדכן ייקרא בשפתנו והוא אמנם איש אשר... אשר יחבר... אשר... אשר יחבר מרמה ואיוולת יחדיו. השלים ראש הגליל אשר בחבלי השוא ימשוך את צעירי ישראל להרשת אשר יפרוש לרגלם אשר בידו חיצי אמן לשלחם לאשר יצווה אשר יזווג זיווגים בחכמתו! האם לא אדע את תכונות השדכן לכל משפטיו וחוקותיו? ספר אפוא׳

׳אכן כי כן הוא, אשר יזווג זיווגים׳ ענה הנער הנבוך, ׳ולזווג זיווגים בא גם הפעם לבית ר׳ שלמיאל מורי, אבל אדוני! מורי ר׳ שלמיאל הוא חכם וגדול בחכמת התורה, והשדכן חפץ כי יתחתן את מנדל החייט כי יתן את בתו לאשה לבן תופר בגדים אשר לא ידע גם צורתא דשמעתתא... ראש הגליל עצר בצחוק וישאל כמתפלא:

צורתא דשמעתתא? ומה הוא הדבר הזה? - אך אדמה כי מין חיה או עוף כנף היא הלא?

׳לא אדוני׳ ענה הנער לתומו ׳אבל צורתא דשמעתתא היא... יען כי צורתא דשמ־עתתא... אף אדוני לא יבין לרעי, ואנוכי חפצתי רק להגיש לאדוני כי בן החייט לא יידע דבר מחכמת התלמוד׳

׳הבינותי הבינותי עתה׳ ענה ראש הגליל ולאיש אשר כזה חפץ מורך לתת את בתו לאשה?׳

׳הוא הדבר׳ ענה הנער ׳מורי לא חפץ גם מרסה בתו לא חפצה ותרב בהשדכן ותבך ותצעק בקול גדול, והאווזים והתרנגולים אשר בבית התחלחלו לקולה ויצעקו גם המה

ויכו בכנפיהם ויעלו אבק רב, והקול נשמע ברחוב ויראו העוברים את ענן האבק העולה מפתח בית מורי וידמו כי עשן־אש הוא, ויבואו לכבות ויעשו בזה את כל אשר אדוני רואה.

צחוק גדול פרץ כרגע מבין שפתי ראש הגליל. אך עד־מהרה נאנח מרה ויקרא: 'האבק! – האבק אשר העלו כנפי האווזים היום הוליך את אנשיכם שולל לכבות אש לא פרצה ותהרוס בית אחד מאחיכם בפחזותכם, אך האבק אשר העלו נוצות כנפי האווזים, הנוצות האלה אשר כתבו במו רבני כל דור ודור הנבערים את פלפוליהם וכל העולה על רוחם זה שנות אלף, האבק הרב והנורא הזה כיסה את כל עם ה' ויקדר עליהם את כל מאורי אור ויהי חושך ואפלה בכל מושבות ישראל, והמה נתעו בשואה וידמו לחזות נכוחה בתוך הענן והערפל ולשמוע את קול ה' מדבר אליהם מתוך החושך אשר סביבם, ויתהוללו, ויעשו מעשיהם זר מעשיהם, וישחיתו כל חלקה טובה בישראל, ויהרסו כל אושרם והצלחתם בהיבדלם מכל בני האדם באיוולתם! – אמנם כי רוח ה' נשבה בתבל ארצו ותטהר גם את שמי ישראל מערפלי אי־דעת ובערות, כי שלח אלהים את דברו וירפא גם את מוכי הרבנים בעמו אשר הוכו בימי החושך, ויתעורר ישראל, ויפקח את עיניו, ויתעורר מעפר שפלותו, ויסר את כבלי שנות האלף מעליו, ויתרחץ מצואתו אשר הטבילוהו בה מאשריו להבאישו ולהבזותו בעיני אלוהים ואדם, ויתהפך כחומר חותם ויהיה לנפש חיה, ויהי לאדם, ויהי לכבוד ולתפארת בארצות מגוריו, כי יראו היום כל העמים הנאורים את כבוד ה' החופף עליו ויכירו את יקרו ואת ערכו במדינות אשר ישב בהן – אך אתם אומללי ארץ, שוכני חבל פולין, אך אתם ההו! לא תוכלו ניקידן! כימי צאתכם מארץ מצרים הנכם מתבוססים עוד בחומר וטיט אשר עבדתם בם בפרך, בימי החושך והאפלה הנכם מתבוססים עוד במי מדמנה אשר כיסו אליכם מחוקקי אוון באיוולתם ובגאוותם וברשעתם! אך לשוא יאירו המאורות ברקיע השמים, אך לשוא תרעים העת הנאורה בקולה נפלאות, אך לשוא יושיטו לכם מכל עבר יד עזרה להע־לותכם מבור צרה, וקדושיכם שנתעים והמתעים יעפרו בעפר לעיניכם להכותכם בסנוורים ויאטמו את אוזניכם משמוע נכוחה ויורידו אתכם מטה־מטה. ורבצה בכם המארה הרעה מכל האלה הכתובה בתורת משה איש האלוהים שיגעון ועיוורון ולב רגז ! כי....' ראש הגליל עצר פתאום בדבריו אשר דיבר בחום לבב וברגש נפש ויאמר: 'כמעט שכחתי כי לא מטיף אנוכי לעם הזה אשר אך לשוא עמלו בוניו בו, ולאלה אשר לא הועיל בן הסופר מדסוי בחכמתו הגדולה , לא יועיל בלי תפונה גם בן בלי שם כמוני בקנאתו – ' את הדברים האחרונים האלה דיבר האיש ראש הגליל, בקול דממה כמדבר לנפשו, ויעף עוד הפעם עין בהעומדים סביבו בפה פתוח ומביטים בו בעיניים פקוחות ויאנח ויניע עליהם במו ראשו וילך לו.

ישראל רחמנים הם ואשר השחיתו באיוולתם ויהרוסו, יבנו בצדקתם ויכוננו! אבות תלמידי ר' שלמיאל המגיד קיבצו נדבות בעיר לתמוך בידי הנשרף, למען יוכל לבנות את ביתו הנהרס וישוב לשבת על התורה ועל העבודה ולא תהיה עדת תלמידיו כצאן אשר אין להם רועה אך מלאכת הבית טרם תכלה והבחורים ישבתו ממלאכת הקודש ותשקוט העיר גריליב ממלחמתה של תורה: כי שר הצבא, ר' שלמיאל המגיד, עומד לנצח על הבונים עושי המלאכה בביתו, ואנשי החיל, הבחורים והנערים תלמידי ר' שלמיאל ושומעי לקחו המה אך עזבו שדה קטן חדר מורם הצר והאפל וישכחו כרגע את דאגתם הנוראה על דבר מתניתן אשר דלא כבן ננס ועל דבר אשר לא הוברר להם עוד אם איתא אי ליתא לדשמואל. ועוד המון דאגות כאלה לאין ספורות, וישכחו גם את המלאך פתלתיאל הממונה על החריפות המלאך האומלל הזה אשר יבכה עתה את כל

אחיו מלאכי מעלה על אוכל כי נכרת מפיהו בהיבטל בני הנעורים אשר ברילים מהגות בסוגיא דביאה קונה – שאפו הנערים רוח חדש ותחי נפשם בהיקרא להם דרור ויצאו לשוח בשדה ויער, כי הימים ימי הקיץ, וירקדו כאילים על כל גבעה ירוקה תחת אשר רקדו לפנים על הרי ההלכה התלויים בשערה, וירחצו וישחו כדגים בנהר ופלג, תחת אשר שחו לפנים אך בים התלמוד העמוק מני תהום, הים הגדול והנורא הזה אשר טבעו בו רבבות אלפי ישראל מימם אשר החלו להקדישו ולהעריצו ולתת כבוד אלהים לו למרות רוח יוצריו מקדם עד היום הזה – גם שלמה בן ר' ליפא בעל בית היין אשר נחשב לגדול המתמידים בתלמידי ר' שלמיאל, גם הוא לא העלה היום על לבו לקחת ספר בידו ולהגות בו, ויהי הראשון לעזוב את העיר והמונה והאחרון לשוב לביתו בערב, אפס כי לא להתרועע את רעיו ולשוש אתם משוש כי אם להיפרד מהם יצא שלמה את העיר, להתבודד ולשפוך את נפשו המלאה על כל גדותיה במרחבי שדה ויער: 'צורר ישראל הוא, יאמר ר' שלמיאל מורי, ואנוכי בשמעי את דבריו אשר אפס קצתם הבינותי אומר כי אך מלאך אלוהים צבאות הוא! מה נשגבו אמרותיו מה נאוה מדברו! ומה נעים כל הגה אשר הוציא מפיו! הלא כה דבריו כאש ומחמאות חלקו ונעמו, חלק כשמן חיכו וכפטיש יפוצץ סלע! – אך מה הוא 'האבק אשר יכסה את כל עם ה'? והמאורות מה המה אשר אך לשוא יאירו לנו ברקיע השמים?' כי אשא למרום עיני האם לא אראה את השמש בכל הדרה ותפארתה ואת הירח יקר הולך בין צבא כוכבים אין מספר? הה! מי יתן ואבין למליץ, אבוא עד תכונתן כי לא אדע נפשי! רגע אדמה כי דיבר האיש סרה על עם ישראל ותורתו ורגע אדמה כי השכינה דיברה מתוך גרונו וכל דבריו אמת וצדק! – והאיש הזה גוי הוא, נכרי אשר לא מאחינו ובכל זאת הזכיר את יציאת מצרים ואת משה איש האלוהים בדבריו? הגם באדום תורה? אם דעת אלהים בבני עשו? – אבל מי הוא זה 'בן סופר' אשר הזכיר? 'בן הסופר מדסוי' מדסוי? –– הה! מי ידע אם לא הדסר הוא, הדבר בעצמו הראש להחברה הברלינית, רחמנא לצלן, אשר כתב את ספרי לשון הקודש או ספרי ההשכלה אשר המסתכל בהם מוטב לו שלא נברא, משה אחרא מסטרא דמסאבא ––'

משה השלישי שלוח מאת ה' להוציא את עמו מתחת סבלות לוחציו העריצים'! קרא פתאום קול ערב ונעים עברית מאחרי

שלמה, והנער התחלחל ויפן והנה ראש הגליל עומד לפניו. – 'אכן רוח הוא באנוש', אמר בצחוק, ובך ידידי רוח מליצה מתנוסס כי כמליץ השמעת היום את הגות לבך באוזני השמים והארץ. אך מה זה תרעד ותחרד? המפניי תיבהל? – '

'לא אדוני' ענה הנער הנבהל וכל עצמותיו רחפו מפחד פתאום. 'הרגע־נא בני'. אמר ראש הגליל בענוות חן, 'אף כי גוי אנוכי כאשר אמרת, אך הן אדם כמוך אני ואימתי לא תבעתך, הגד־נא לי כמה ימי שני חייך?'

'בן שש־עשרה שנה אנוכי היום'.

'ואנוכי בן עשרים ושבע' אמר ראש הגליל, 'הלא תראה כי גם אנוכי לא שב ולא ישיש אני, ואחרי כי נקרית לי בזה בלכתי לשוח בשדה הבה ונשיחה כרעים יחדיו'.

'זקן זה שקנה חכמה אמור בתלמודנו'. ענה שלמה בענווה, 'וחכמת אדוני רבה ואנוכי לא ידעתי עוד בינה ואיכה אעיז...'

'אל־נא ידידי' מהר ראש הגליל לענות, 'אל־נא תהללני שבע על חכמתי כי אמנה לא רבה היא חכמת לבי כאשר תדמה, וגם אתה לא חסר תבונות הנך כאשר תאמר; אנוכי יודע את חוקי המדינה ומשפטי המלך אשר למדתי מפי מורי, ואתה ידעת את חוקות התלמוד והמון סוגיות ושיטות אשר למדת מפי מוריך –' האיש החריש כרגע ויתבונן

בפני הנער ויוסף ויאמר: 'תתפלא תשתומם ידידי כי אשר על שפהי שמות תלמודיים כאלה?'

'אכן נפלאת היא בעיני' אמר שלמה.

'אך איש רעים אנוכי, ענה ראש הגליל, 'ובשמעי לקח בבית הספר הגבוה בוו... הבירה היה לי שמה מהלכים את צעירי ימים מבני יעקב אשר התעתדו לרבנים ומטי־פים, מהם למדתי להבין דבר בשפת עבר וספרות ישראל עד כי תמצא ידי לקרוא ולכתוב בשפה הזאת אשר היא לי לשעשועים. ראה־נא, ידידי, גם בלכתי הפעם לשוח הנני נושא אתי ספר עברי למקרא.'

האיש הוציא ספר קטן מחיקו, ושלמה לא האמין כמעט למראה עיניו, לקח את הספר בידו ויגולל את עליו בחפזה ויאמר: אכן ספר עברי, אך על איזה משיטות הש"ס הוא?'

'לא כן ידידי' השיב ראש הגליל בצחוק נעים על שפתיו, 'לא על שיטות הש"ס ישא הספר הזה מדברותיו כי אחד מספרי המליצה הוא ודבר אין לו עם התלמוד ופלפוליו, אחד מספרי ההשכלה אשר- '

'אשר המסתכל בהם מוטב לו שלא נברא!' קרא שלמה ברוח נפעמה, ואף כי פניו ענו בו כי ירא הוא לנפשו מהסתכל בהספר הזה בכל זאת לא גרע עין ממנו ויאמר: 'האף אמנם מספריו של הדסר הוא?'

'לא דובים ולא יער!' ענה ראש הגליל, 'לא מספריו של הדסר הוא הספר הזה, אף לא חיבר הדסר מימיו ספר בשפת עבר, אמנם כי הואיל משה בן מנחם באר את תורת משה בן עמרם רבו ואת הגיון משה בן מיימון מורו וביאוריו אלה כתובים עברית, אבל ספריו כתב בשפת אשכנז נשגבה ונעלה. התדע, ידידי, את שפת אשכנז לקרוא בה?'

'אדע'

'את שפת אשכנז ידעת?' שאל האיש משתומם, 'ואיפה למדת את השפה הזאת?'

'בשעה שאינה לא יום ולא לילה למדתיה מפי המורה אשר לימד את אחותי בבית אבי'.

'יש אפוא גם מורה אשכנז בהעיר הזאת ואנוכי לא ידעתי' הוסיף האיש להתפלא. 'יש, אדוני, והמורה הזה ידיו רב לו כמעט בשבעים לשון אבל שותה שיכור הוא כל היום. לפנים היה שר־עשרה בחיל הפרשים, ובשובו מצבא המלך ויהי למורה נערות בעיר. דעת לנבון נקל כי אנוכי לא לקחתי לקח מפיו, אך עמדתי עליו בלמדו את אחותי. ובכן למדתי את האותיות הקטנות כולם וגם מן האותיות הגדולות למדתי כארבע וחמש, כי בהאלפא ביתא האשכנזי ישנן אותיות. גדולות וקטנות אדוני, הוסיף הנער לתומו.

'ואחותך?' שאל ראש הגליל, אשר כמעט לא יכל לעצור בצחוק 'הגם היא תדע את האותיות הקטנות כולם וגם מספר מן האותיות הגדולות כמוך?'

'אחותי גם את האותיות הגדולות תדע כולן' השיב הנער, 'כי תשקוד כל היום על ספריה וגם את המורה כבר שילחה מאתה באמרה כי אין לה חפץ עוד בלמודי השיכור הזה וכי כבר מצאה ידה לה בשפת אשכנז יותר הרבה ממנו'.

'זרות תשמענה אוזני הפעם' אמר ראש הגליל, 'נערה עבריה בעיר גריליב תשקוד על ספרי, אשכנז! - אכן נוכחתי הפעם כי אמת הוא הפתגם אשר נשא רעי על שפתיו תמיד לאמור: 'הזהרו בבנות יעקב שמהן תצא השכלה!'

'ספרי חכמה? השכלה?' שאל שלמה, 'האם גם בשפת אשכנז יימצאון ספרי חכמה? ואם מהם תצא השכלה? הלא ידעתי את הספרים אשר תהגה אחותי בם, כי היא תספר לי את ענייניהם, מעשים בדויים מלב אשר לא היו ולא נבראו: "מעשה באחד שאהב את

ארוסת רעהו, וישם על הארוס עלילות דברים וירשם בכלא והוא נשא את אהובתו לאשה. ויה בשבת הארוס ימים רבים בבית האסורים ויעץ עצה להינצל מבור־כלאו ויחפור בארץ מקום לברוח. בהיותו במעבה האדמה והנה זקן אחד לקראתו, ויתחלחל הארוס וגם האיש הזקן התחלחל מאוד וייבהלו שניהם בהיפגשם. אך עד־מהרה כרתו ברית אהבה והזקן התודע אליו ויספר לו כי כומר נוצרי הוא וכי הוא חופר בארץ זה שנים רבות בתקוותו לברוח דרך המערה הזאת מהמצודה אשר נאסר בה על לא חמס בכפיו. מן היום ההוא והלאה ביקרו איש את רעהו יום יום, ואיש זולתם לא ידע מזה כל מאומה, כי עברו דרך המערה אשר חפרו להם מתחת לארץ, ובהיפרדם גללו אבן על־פי המערה ולא נודע גם בואם גם צאתם. והכומר סיפר לרעו את כל קורותיו ויגלה לפניו את כל לבו ויודיעהו כי אוצר יקר מאוד ספון במערה אשר באחד מאיי הים וימסור לו את סימני המערה הזאת. ויהי היום וימת הכומר פתאום בהיותו לבדו, ויבואו השומרים וישימוהו בשק ויתפרוהו בו ויניחוהו על מיטתו עד הבוקר למחרתו, להשליכו לתוך הים כמשפטם . ויהי אך יצא יצאו השומרים ויבוא אדמונד דאנטס, הוא הארוס, לתא הזקן כפעם בפעם וימצאהו שוכב מת ויפול על פניו ויבך בכי רב, ובעצם בכיו וצעקתו ותבוא חכמה בלבו, ויקם ויוצא את הזקן מן השק אשר הושם בו, וישאהו דרך המערה להתא אשר ישב הוא בו, והוא בא תחתיו לתוך השק ויתפרהו עליו מבית וישכב כל הלילה, בטח. בבוקר השכם באו שומרי בית־האסורים ויוציאוהו ויקשרו אבנים גדולות אל השק, ויטילוהו לתוך הים ויצלול כעופרת במים אדירים, אך טרם ירד תהומות ויוציא סכין מחיקו ויחתוך ויפתח את השק ויסירהו מעליו, ויפול השק לעמקי תהום רבה, והוא עבר מתחת למים עד אשר ידע בנפשו כי הרחיק לעבור ולא יראוהו עוד השומרים העומדים על שפת הים, ויעל על פני המים ויחגור שארית כוחו וישחה בחזקה ויאבק את שאון גלים עד אשר רפו ידיו ולא היה בו כח עוד ויחשב להיטבע וכבר החל להיות משחק למשברי מים אשר הדיחוהו מדחי אל דחי; אך ברגע האחרון נעשה עוד נס גדול לה־מלומד בניסים הזה, כי שודדי־ים באו באוניה וימשוהו ממים רבים ויינצל. עוד המון נסים ונפלאות אין מספר ניקרו ויאתיו, עד אשר בא אדמונד דאנטס להאי מטרת חפצו, וימצא שם את המערה אשר אמר הכומר, ובהמערה ארמון של אבנים טובות ומרגליות, ויוצא משם כסף וזהב הרבה מאוד, כפלי כפליים מעשרו של המן ושל קורח יחדיו ויקח לו בת מלך לאשה, וישב לארץ מכורתו וישם שמות באויביו אשר מצא את כולם חיים וקיימים, כי חיכו לו עד אשר יבוא לעשות בהם שפטים נוראים.

קרא ראש הגליל.

ושלמה אשר לא הבין את מליו הוסיף ויאמר: "המעשה הזה עם המון יתר הבליו ימלא שנים־עשר ספרים שלמים, ואחותי קראה בם כל ימי החורף העבר ותבלה עליהם ימים ולילות במשך העת אשר למדתי אנוכי כל הלכות 'בשר וחלב' וחצי 'תערובות', מלבד חמישים דף גמרא ותוספ' עם כל נושאי כליהם – ואדוני יאמר כי חכמה והשכלה נמצאות בספרי אשכנז?

ראש הגליל, אשר דברי שלמה ושיחתו מצאו חן בעיניו מאוד, הושיט את ידו לו ויאמר: 'מישרים שפטת ידידי, בהבל הבלים תבלה אחותך את עתותיה בהגותה בסיפורי דומא והדומים לו, חלאת ספרות עם צרפת בשנות המאה הזאת; אפס כי שגיאתך רבה בחשבך את כל ספרי לועז המלאים חכמה ומדע ותורת חיים, על ספרי דומא הצרפתי המלאים הבל ורעות־רוח – לא זה המקום, ידידי, ולא זאת העת להגיד לך תעלומות חכמה אשר בספרי עם ועם, כי אתה גם את שמעם לא שמעת מעודך וגם שפתם מוזרה לך, אף כי ידעת את כל האותיות הקטנות אשר לשפת אשכנז, – אבל הן לב מבין לך ואת

שפת עבר הלא ידעת, כי בלי תבונה למדת את ספרי חוזי־יה הקדושים, או האין זאת? - משתאה ומחריש עמד שלמה ולא ענה מאומה, וראש הגליל הכיר את מבוכתו ויאמר: 'אם למדת מקרא שאלתיך בני'

'פסוק?' שאל הנער.

'כדבריך בני, הלמדת פסוק?'

'למדתי'.

'וכן עצתי אמונה' ענה ראש הגליל, 'כי תקרא את הספרים העברים מחכמי ישראל החדשים ואת המקרא - או הפסוק כאשר תאמר אתה - תלמוד עם תרגומו האשכנזי, ועל כל אלה תדרוש בספר תורת אלוהים מפורש על ידי משה בן מנחם ז"ל ותשקוד על ביאורו ותרגומו ותאורנה עיניך לדבריו המתוקים מדבש ונחמדים מזהב ומפז רב. או־אז תבין כי יש חכמה גם בלעדי השיטות אשר למדת, ותבונה זולתי פלפולי אחרוניכם הנפתלים. כי הספרים האלה אשר אמרתי יסולו לך דרך להיכל החכמה ובאת שעריו ונהרת ופחד ורחב לבבך כי אשר לא סיפר לך תראה ואשר לא פיללת תשמע, ונשאת את עיניך וראית בריאה חדשה ונגולו לך כספר שמים ונבעו לך מצפוני תהום ובכל אשר תהגה תתבונן מפעלות אלוהים וכבודו המלא את כל הארץ!' -

'אבל אדוני, איפה אקח את הספרים האלה אשר אמרת? שאל שלמה ברוח נכאה.

'אנוכי אשאילך' ענה ראש הגליל 'אך הישמר והיזהר לבל יוודע לאיש כי מהלכים לך עמי! פן יחשבוך גם אותך לצורר יהודים כמוני'. הוסיף בצחוק, הנער הביט בפניו ויחרש. והשר התבונן בו רגעים אחדים ויאמר: 'כדבריך אדוני', ענה הנער 'בן מי אתה?' בן ר' ליפא בעל בית היין, אנוכי!' 'טוב מאוד' ענה ראש הגליל 'ידי תמצא להמציא לך הספרים, מחר אני כותב לאביך כי ישלח לי מספר בקבוקי יין, ואתה תעשה כחכמתך וסבות את פני הדבר לבעבור ישלח אביך אותך לקחת את מחירם מידי, ובאת לביתי וברותי לך מספריי אלה אשר יסכנו לך עתה ויועילו להשכילך בינה. ועתה חיה בשלום ידידי!' - וישב שלמה לביתו כאיש חולם חלום ותהי ראשית מלאכתו להגות בהספר אשר נתן ראש הגליל לו: 'ספר משלי יהודה' מאת יהודה ליב בן אשר גארדאן.

מזל טוב

שלמה, אשר הסכין מעודו אך להתעקש ולשאול בכל דבר ועניין: 'מה קא משמע לן ופשיטא' או 'מנלן ודילמא איפכא' שלמה זה לא מצא בתחילה נחת הרבה בהספרים אשר נתן ראש הגליל לו כי אך כ'דברים של מה בכך' היו בעיניו, אבל 'הדברים של מה בכך' האלה, מי התבונה ההולכים לאט ומפכים בדממה, המה שטפו בלי משים את ספיחי ההבל, אשר טפלו עליו מורים נתעים בשוא, ויעירו ויעוררו את רוחו לאט־לאט. עד כי התנער מעפר חדר ר' שלמיאל המגיד, לעלות על בסולם הדעת לחזות בנועם החכמה במרחבי אין קץ - גם רעהו, הבחור נתן בן איש מסכן בעיר גריליב אשר גילה שלמה את סודו לו ויביאהו בבריתו גם הוא נלווה אתו כי נפקחו גם עיניו לראות טוב וילמדו שניהם יחדיו בעליית הקיר אשר בבית אבי שלמה, ואיש מאנשי הבית לא ידע כי תחת הספרים הגדולים והעבים הפתוחים על שולחנם, יתחבאו עתה ספרים קטנים ככף איש. אשר יהגו בם כל היום, ותחת דברים העומדים ברומם של עולמי־עד, כדיני שופר שנסדק. חיבוט ערבה והלכות ספירת העומר וכו' וכו', ישימו עתה כל מעיינם רק בדברים קלי הערך כתולדות שמים וארץ, וקורות התבל והאדם אשר עליה, ועוד המון דברים של מה בכך כהנה וכהנה - ובין ר' שלמיאל נבנה על מכונו ותשב מלחמתה של

תורה לאיתנה ותכבד ידה על חיל הגיבורים למודי ה': כי התאמץ ר' שלמיאל שבעתיים מבתחילה ויעש גדולות ונוראות ויגזור על ימין ועל שמאל ויסכסך פוסקים בפוסקים ראשונים ואחרונים יחדיו, וישלח חיצי פלפוליו ויפיצם וברקים רב בחריפותו ויהם את מחנה הגדולים ויעל על מבצרי הלכותיהם ויקרה עליותיו עליהם ברוח שפתיו ויפזז ויכרכר בכל עוז על ראשי המגדלים אשר בנה בהבל פיו לשמחת לב תלמידיו אשר התפלאו וישתוממו על חכמת לבו וידו החזקה.

'אך ראה נא שמעון', אמר אחד התלמידים לרעהו בהראותו באצבעו על החלון הפתוח, ופתאום פרץ צחוק גדול בחדר כי התלמידים כולם הסבו פניהם להחלון אשר ר' אהרן שמואל השדכן והבדחן, עומד לפניו מחוץ. 'המבעיר את הבערה! המבעיר את הבערה!' קראו התלמידים פה אחד, והק ריאה הזאת הורידה גם את ר' שלמיאל ממרומים רבים אשר התהלך שמה בדמיונו ויפן גם הוא לחלון חדרו ובזכרו כי בתו הבוגרת תזקין מרגע לרגע, אמר לכרות את השדכן ברית שלום ויהס את תלמידיו ויקרא בפנים צוחקות: "ברוך בואך ר' אהרן שמואל! אך האין מזוזה בפתחי חלילה כי תעמוד בחוץ ותירא מבוא ביתי ידידי, הא?' השדכן והבדחן לא הוחיל עד אשר יבקשהו ר' שלמיאל שנית ויבוא הביתה וישב בקצה השולחן ויוצא את קופסת אבק עלי המרורים מחיקו וישאף מלא חוטמו ויגישה גם לר' שלמיאל ויאמר: 'צחוק עשו לי תלמידיך ר' שלמיאל היום כי ניבאו ולא ידעו מה ניבאו. 'מבעיר את הבערה' קראו לי ובאמנה ילכו רבים באור אישי ובזיקות' ביערתי - הלא שדכן אנוכי ומלאכתי נתון אשה לאיש, ומפני מה נקראו איש ואשה? לאמור: 'איש היא, אש קודש או אש זרה, זכו - אהבה ביניהם שנאמר בה: רשפיה רשפי אש שלהבת יה, לא זכו - קנאה ושנאה ומריבה במגורם אש היא עד אבדון תאכל.

'דבר גדול דיברת הפעם ידידי!' קרא ר' שלמיאל 'הידעת ר' אהרן שמואל כי הדבר הזה בעצמו כתוב בגמרא ושנוי בספר הזוהר הקדוש' 'בספר הזוהר הקדוש' ענה השדכן והבדחן, אשר לא פיללתי ולא עלה על לבי! כי אין לי עסק בנסתרות אבל יישר כוחי שכיוונתי לדעת קדושים! - ומה תאמר ר' שלמיאל בדבר החדש אשר השמעתיך את־מולי' ר' אהרן שמואל הביט סביבו וילחש עוד דברים אחדים באוזני ר' שלמיאל המגיד ויאמר: 'הלא? - הן קרוב הדבר מאוד לעשותו' - ור' שלמיאל הניע בראשו ויתאנח ויאמר: 'טוב היה הדבר לו יכולתי לתת מוהר לבתי מאתיים כסף על המעט, אך בהיות אנוכי עני והוא אביון מה יעשו הילדים אחרי חתונתם?'

'יאכלו מזונות על שולחן אביהם!' ענה השדכן והבדחן, ומי שאמר 'לי הכסף ולי הזהב' הוא יסמכם בידו המלאה והרחבה

'אבל החפץ יחפוץ האיש לקחת את בתי לאשה לבנו ואנוכי לא אוכל לתת לה כל מאומה?'

'שאלה גדולה שאלת הפעם ר' שלמיאל המגיד!' ענה השדכן והבדחן בלעג, שאלה גדולה שאלתה אם יחפרץ? - אהרן שמואל שמי, ואם אנוכי חפצתי אחת היא אם יאבה המחותן או ימאן והתנאים ייכתבו למזל טוב - ולשעה מוצלחת: - ואף גם זאת מי זה יכלא שפתי מהבטיח כי יסלק ר' שלמיאל המגיד לבתו סך שלוש מאות כסף במזומנים? -

'התבטיח על שקר?' שאל ר' שלמיאל בתומתו.

'על הדבר הזה אל יפול לב אדם עלי' ענה השדכן והבדחן בצחוק, כי כך מקובלני מבית אבא: "מדבר שקר תרחק" מצות עשה שאינה נוהגת בשדכנים שאלמלא נתנה רשות לשדכן לשקר לא נזדווגה נקבה לזכר מעולם -"

ר' שלמיאל ותלמידיו צחקו מאוד על ההלכה הקדומה הזאת וגם ר' אהרן שמואל

צחק במצאו נחת במענה פיו ויאמר: ״ומה דעתך אפוא ר׳ שלמיאל? הנשבר קדרות׳ במוצאי שבת קודש אם ירצה השם? לאמור: ׳הייכתבו התנאים כאשר חפצתי אם מה יצא הדבר!׳ ענה ר׳ שלמיאל.

׳מזל טוב אפוא!׳ קרא השדכן והבדחן כי כבר רצה אלהים את מעשינו אך היש אתך טיפת יין שרף ר׳ שלמיאל?׳

׳טיפות הרבה ומן המובחר׳, ענה שלמיאל בלב שמח, ויפתח את הארון אשר בקיר ויוצא משם בקבוק יין שרף וימלא ממנו כוס קטן ויציגהו לפני השדכן והבדחן ׳לחיים ר׳ אהרן שמואל!׳

ור׳ אהרן שמואל טבל את קצה אצבעותיו במים וישווה את כבעו ויברך ברכת שהכל בכוונה ויטעם ויושט את ידו לר׳ שלמיאל ויאמר: ׳לחיים מחותן! יואל אלוהים ונשתה עד מהרה בשמחת צאצאינו!׳ ׳אמן׳!׳ ענה ר׳ שלמיאל בנשאו את עיניו למעלה; ור׳ אהרן שמואל נתן את ידו לכל אחד ואחד ומתלמידי ר׳ שלמיאל ואיש איש כברכתו ברך אותו. ׳לחיים החתן קלמן! ביום חתונתך נשתה יין ושכר לרוויה!׳ - ׳לחיים הבחור פנחס! אל תירא, גם יומך יבוא והיית לאישו!׳ - ׳לחיים האברך ר׳ נפתלי! חותנתך סיפרה לי כי בעוד ימים אחדים נשמח אתך בסעודת ברית מילה - פני האברך אשר היה איש כבן שש־עשרה שנה האדימו כתולע והשדכן והבדחן צחק ויטפח באצבעותיו על לחיי האברך האדומות ויאמר: ׳שלומזלניק! - לחיים הבחור שלמה בן ר׳ ליפא! חיפשתי בכל גבול ישראל ולא מצאתי לך עוד עזר כנגדך, אך אל תירא בני, עוד אהרן שמואל השדכן והבדחן חי׳ - ׳לחים, האברך ר׳ טריסל! השם יתברך ישלח רפואה שלמה לאשתך החולה׳ - ׳אך אחרון אחרון חביב לחיים הבחור נתן! הלא אתה הוא אשר קראת לי בראשונה ״המבעיר את הבערה״ - ובכל זאת אהבתיך כנפשי כי עלם נחמד אתה ובר מזל נפלא -׳

גם אנוכי אהבתיך כנפשי׳ ענה הבחור נתן אשר לא ידע אל מה ירמזו מליו בלעג, גם אנוכי אהבתיך כנפשי ר׳ אהרן שמואל, כי בדחן גדול אתה ושדכן מפואר.

׳השמעת?׳ לחש ר׳ אהרן שמואל באוזני ר׳ שלמיאל המגיד, לב הנער ינבא לו! - ויפן אל נתן ויאמר: ׳לכן בעוד ימים שלושה והנך חתן דומה למלך!׳

ובעוד ימים שלושה ויהי הבחור נתן רע שלמה, חתן דומה למלך, וכלתו ----- מרסה הבוגרת בת ר׳ שלמיאל והמגיד! -

אי לכך ר׳ שלמיאל קצר־רואי! לבך ישמח אף נפשך בקרבך תגל כי חפצך בידך הצליח למצוא לבתך איש כלבבך, עלם בן תורה כנתן תלמידך, אך לו ידעת את אשר יעשה עלם בן תורה זה בבית אבי שלמה רעהו, לו ראית את הספרים אשר יהגה בם הים בשום לב, כי עתה נצר נתעב השלכת אותו מפניך או ברחת מפניו כמפני זאב, ערבות וכמפני הדעסר בעצמו כי פגשתו! גם את מרסה, לבבי בקרבי ינוד לך בוגרת צנועה וחסידה! להיקרא הפעם ׳רבנית׳ תקווי, ׳אשת ר׳ נתן המגיד׳ או לראות את אישך בכבוד אביך ובתפארתו בנהלו את כיסא המלמדות אחריו, לשמוע שריקות עדרי קודש כאשר הסכנת בבית אביך מעודך, ותקוותך תקוות שוא ותוחלתך מאפע הנה ישכיל חתנך, ישכיל ויבין ויחכם מאד, ואת שאלי אביך ויגדך משכיל מה הוא: מין כופר ואפיקורוס! זה הוא חלקך מרסה, מנת מידתך מאת המזווג זיווגים תחת אשר לא חפצת בבן מענדל החייט ותבזי את ר׳ אהרן שמואל בגאוותך! - אך ר׳ שלמיאל לא ידע, גם בתו טרם תתבונן, ובכן ישמחו יגילו בתומתם; ישמחו התמימים האלה ירונו חלקם כרגע, עוד מעט ותפקחנה עיני שניהם לראות איך נואלו -

רגשי אהבה ראשונה

ושלמה ונתן רעהו למדו בסתר אוהלם בספרי חכמה עברית ואשכנזית ויצליחו ויעשו חיל לשמחת לב 'צורר היהודים' אשר עמד לימינם לתמכם בכל עת בספרים הדרושים לחפצם, כי היה ראשיתם מצער, ביאור הרמבמ"ן והעתקו לתורת ה' אבל הביאור הזה היה להם למפתח לפתוח לפניהם את אוצרות הקודש במקדש שפת עבר אשר יכהנו בו חוזי אל עליון ונביאיו, וההעתקה היתה להם עד מהרה לסולם ויעלו בו למרומי מליצת שפת אשכנז ויראו כי טוב לקחה ותורם חיים בספרותה ויאכלו מפריה ונהרו - ואיש לא ידע זולתי אחות שלמה, היא לבדה ידעה כי יתן ראש הגליל ספרי עבר וספרי אשכנז לאחיה, וכי הוא עומד לימינו ויעיר את אוזנו להשתלם בלימודי חפץ, ויהי הדבר לפלא בעיניה ונפשה איותה לראות את האיש הנפלא הזה, לדבר אתו ולהודות לו על חסדו את אחיה, בדעתה נאמנה כי גם היא תמצא חן בעיניו על נועם ניבה וטוב טעמה, ותקו ותייחל למצוא תואנה לשוח בו, ושאלתה באה ותקוותה נתן אלקים! - כי ראש הגליל אשר התפלא על חכמת לב שלמה וכשרונותיו הטובים ויאהבהו כנפשו מיום הכירו אותו חפץ לדעת גם את אבותיו ויתר משפחתו ובכן בא הפעם לשתות כוס יין בביתם. והקול נשמע כי בא "צורר היהודים" ראש הגליל בעצמו, ויחרדו לקראתו כל אנשי בית היין ור' ליפא אבי שלמה השתחווה מרחוק פעמים אין מספר ויגש ביראת כבוד ויאמר: קטונתי מכל הכבוד הרב אשר עשה לי הדר כבוד אדוני לסור אל בית.עבדו, ואנוכי במה אוכל לשרת את הדר כבודו? בכוס יין טוב?'

'כן הוא ידידי' ענה ראש הגליל, 'לו יש אתך מן היין אשר שלחת לי שלשום'.

'יש ויש אדון רב החסד!' קרא בעל הבית וגם טוב מזה יש לעבדך' וכחץ מקשת רץ ר' ליפא המרתפה וברותו קרץ עין לשרה אשתו ותגש היא להשיח את האורח הנכבד עד כי יביא אישה את היין ותשתחו ותאמר: 'ברוך בואך אדון יקר בבית אמתך'! - 'יסלח נא אדוני בחסדו', הוסיפה בהציגה צנצנת קטנה לפניו, כרגע ישוב אישי מן המרתף'

'אבל האין משרת בביתכם כי תשרת בעלת הבית את האורחים?' שאל ראש הגליל

'אין משרת לנו אדון יקר!' ענתה האשה 'כי מסחר היין לא רב הוא בעירנו והילדים אשר חנן אלוהים את עבדיך יעזרו על ידינו, ואף בתנו הנערה, היא תיקרא את האיגרות הבאות אלינו אף תכתוב את מכתבינו ותחשוב את חשבונותינו כי יד ושם לה בכל אלה. ולמה זה ישרתו זרים תחתינו ויש לאל ידינו להפיק רצון מאת האדונים אשר יכבדונו לבוא ביתו' - ור' ליפא בא וימלא כוס יין מהבקבוק אשר הביא מן המרתף. 'אכן יין טוב הוא אמר ראש הגליל בטעמו ממנו מעט וברגע הזה והנה --- מלאך אלוהים נראה אליו בחדרו! כהלום רעם היה ראש הגליל ולבבו עמד כרגע בהביטו בפני העלמה רבת החן אשר פתחה את שפתותיה שני לקדם את פניו בטוב טעם אבל גם היא נאלמה דומיה כי נעתקו ממנה מלין בפגרש עיניה את מבטי עיניו, אשר כחיצים שנונים חדרו ללבה התמים פנימה.

'היא בתי!' אמרה בעלת הבית בראותה כי בוש תבוש אסתר לדבר את האורח הנכבד הזה.

'הוא מלאכי אשר ראיתי בחלום חזיון לילה!' ענה לב ראש הגליל בקרבו ובמו פיו שאל ויאמר: 'האם נשואה לאיש היא בתך זאת אשה כבודה?'

'לא אדוני', ענתה האשה 'אבל יעודה היא לאיש'

'כלה היא אפוא?'

'כן הוא אדון יקר וחתנה הוא בן הרב משיצאנאור' ראש הגליל העיף עין באסתר היפה וירא כי הלבינה כשיד בהזכיר אמה את בן גילה וישאל: 'יחידה היא לכם בתכם זאת דידיי?'

'בלעדיה עוד בן אחד לנו ענה ר' ליפא בחור בן שבע־עשרה שנה'

'ומה מעשהו הוא?'

'הוא ילמוד עוד בבית מורות וישקוד על ספרי חכמת ישראל' 'לו יצלח בנכם לחכמה ולתבונה כאשר תצלח בתכם ליופי ולחן טוב כי עתה אקנא בכם ידידי על גורלכם כי שפר מאוד. אמר ראש הגליל בהמון רגשותיו. והעלמה התאוששה ותשתחו בענוות־חן ותדבר אשכנזית ותאר: 'ענוותך תרבני ונדבות פיך הרהיבוני לפתוח שפתי אתך אדוני ראש הגליל, ואנחנו משנה אושר אושרנו היום כי באת בצל קורתנו וכי מצאתי חן בעיניך להכירני שבע על ערכי ויתרוני. הואל אפוא אדון ושר וקבל תודה מפי ילדה עבריה. אשר – לא תאמין למהלך שהללתני ברוח נדיבתך אדון נכבד!

כשומע שיר בני אלהים ברון יחד כוכבי בוקר, היה ראש הגליל בשמעו את צלצלי קול אסתר הערב, כחולם חלום הביטו עיניו בעיניה ורוחו שאף את כל הגה אשר יצא מפיה, והיא הוסיפה ותאמר: 'אבל אחי, הוא באמנה יצלח לחכמה ולתבונה כאשר אמרת אדוני כי יעמוד על ימינו גבר חכם בעוז אשר ישיש להשכילו בינה ויתמכהו בעצתו ובספרי חכמה ודעת, לא במחיר ולא בשוחד כי אם באהבתו להשכיל ולהיטיב כי גבר יקר ונעלה הוא. –'

'ואת ידעת את האיש הזה?' שאל ראש הגליל בחיפזון נמרץ כי לבו סער בחזקה בדברה.

'ומי זה לא ידע את ר' שלמיאל המגיד?' ענה ר' ליפא בדעתו נאמנה כי על מורה בנו זה ירמזון מלי אסתר בתו.

צחוק קל עבר על פני אסתר לדברי אביה אלה ותאמר: 'כדבריך אדוני ידעתי את האיש הנעלה הזה אף כי רק פעם אחת ראיתיו ודיברתי פה אל פה אתו ואף כי בושתי ונכלמתי להודות לו בקהל על חסדו וטובו את אחי משרש רוחי, בכל זאת תדע נפשי כי האיש המרומם הזה יבין לרעי ידע את הגות לבי וירצני –'

'כן הוא' , ענה ליפא ר' שלמיאל המגיד הוא חכם גדול מאוד' וראש העיר לא יכול לעצור ברוחו עוד ויקרא ברגש: אכן יש אלוהים במקום הזה ואנוכי לא ידעתי' – 'כן הוא כן' ענה ר' ליפא ר' שלמיאל המגיד הוא איש אלוהים קדוש – אף לא פיללתי הוסיף ראש הגליל 'ולא עלה על לבי כי אשמע אמרות טהורות כאלה מפי עלמה עבריה בעיר גריליב. סלחי־נא עדינה לא אפונה כי כבנות כל עם ועם תצלחנה גם העבריות לכל דבר חכמה אבל רק שפת עילגים הסכנתי לשמוע מפיהן בעיר זאת, ואת – אשנה ואשלש לבקש סליחתך עלמה יקרה! – את הלא כדבר אחת הגבירות תדברי דבריך, הבעיר זאת גדלת?' –

'בעיר הזאת ובחיק הורי היקרים אלה' השיבה אסתר אך מה זה תראה בי אדוני כי...

'יותר הרבה מאוד מאשר דימיתי ומאשר תדמי גם את עלמה תמה וברה!' ענה ראש הגליל באהבה מוסתרת ויפן אל הוריה אשר התיימרו בכבודה וישבעו שמחות וגיל בדברה ויאמר: 'אשריך אם כבודה ואשריך אב צולח, כי בת אימצתם לכם לתהילה ולכבוד להוד ולתפארת. אשרי גם האיש אשר ירחש לבבה תודה לו על עשותו חסד את אחיה אהוב נפשה. אף כי אפונה מאוד אם באמנה הוא האיש הזה גבר נשגב ונעלה כאשר הוא בעיניה' – בלי כל תפונה אדוני ר' שלמיאל המגיד הוא איש נשגב מאוד נעלה' הבטיח ר' ליפא 'אבל זאת אדע נאמנה כי הגות לבה הטהור תאשרהו ותהי

משכורתו שלמה ופעולתו באמת' - פני אסתר נהרו ותיף שבעתיים מבתחילה - 'אכן מכל אלה הוא בן גילה, האיש אשר תיפול חמדת עלמות זאת בחבלו תקותי כי יכירה וידע את ערכה היקר מפנינים!' - ראש הגליל התבונן בפני אסתר וירא כי הורידה לארץ עיניה לדבריו האחרונים ויחרש כרגע וישת את כוסו ויאמר: ''אך ביום חתונתה, ביום שמחת לבכם אבוא גם אנוכי לשיש אתכם משוש, התקראוני לבוא ביתכם אז, ידידי הנכבדים?'

'לו יהיה כדברי אדוננו ויכבדנו לבוא בראש הקרואים' ענו אבות אסתר פה אחד.

'אבואו!' ענה ראש הגליל ויקם וירשט את ידו להם, ובנגוע אצבעותיו באצבעות אסתר ויחושו שניהם כי ירעדו כל בדי עורם.

''שאלי גם בשלום אחיך אשר היללת, בשמי, אמר ראש הגליל וילך.

'הראית?' אמרה שרה לאישה, 'אך כאח ורע התהלך האדון אתנו ומדברו מה נאווה ומדוע יתנוהו לצר וצורר לא אדע'.

'מדברו נאווה!' צחק ר' ליפא, 'הרשעים כולם ידברו חלקלקות; אך מה לנו ולו? לנו לא ירע ולא ישחית ולו היו כל מתי תבל צרים וצוררים. אם אך יקחו יין במחיר וישלמו כמוהר' -

האם לא תשמעו קוראי קול המולה דקה? צליל דממה ירעש ברוח? - המה אנחות אשר תתפרצנה עתה מלבבות שניים המלאים רגשות נעימים גם מרים, רגשות עונג ולחץ, רגשות תקווה ויאוש יחדיו: המה האנחות אשר תתפרצנה מלב ''צורר היהודים' ראש הגליל בעיר גרליב ומלב אסתר העלמה העבריה לבבות מלאים רגשי אהבה ראשונה.

עורמת אהבה

ויהי בחצי הלילה! - דומיה נעימה פרושה על הבריאה כולה ומנוחת שלום שפוכה על החיים אשר יחדלו עתה מעמלם ורוגזם ויחליפו כוח בזרועות השינה. צפון ותימן יפיחו שדות וגנים, יזילו בושמיהם לריח ניחוח ברוח, וירח בשמים בין צבא כוכביו יתהלך כמלך בין גדודי חילו וישפוך זוהר כסף על האדמה וכל אשר עליה: ליל קיץ הוא בכל חמדת תפארתו! אבל עיני החיים סגורות להמחזה הנעים והנשגב הזה! - גם ר' שלמיאל המגיד, המתמיד הגדול ינום עתה ויישן, יחלום כי יאבק את גיבורי התורה ויוכל להם בחריפותו, אשריהו! - גם שלמה ונתן רעה ינוחו בשלום על מיטתם, יחלומו לדעת חכמה מאין תמצא, אי זה מקום בינה, אשריהם! גם עיני השדכן והבדחן, עיני ר' אהרן שמואל המשוטטות בכל הארץ סגורות עתה, לא יזווג זיווגים, לא יחרוז על חתן וכלה חופשי הוא רגע מעבודתו הרבה, אשריהו! - גם המאחרים בנשף לשתות יין בבית ר' ליפא, גם המה שבו כבר אל מעונותם, סרוחים הם על משכבם וישתו וישכרו בחלומם אשריהם גם המה! - אך נפשות שתיים בכל העיר גריליב לא ינומו עתה ולא יישנו הלא המה ראש הגליל ואסתר בת ר' ליפא בעל בית היין; אות הוא כי עזה מחריפות אהבה, קשה מחכמה ותבונה, קשה מזיווגו של אדם ועזה גם מיין ושיכר! -

בלב סוער כים נרגש יתהלך ראש הגליל הנה והנה בחדר משכבו. עט סופר בידו וגיליון כתוב עד חציו על השולחן, מרגע לרגע יכתוב עליו שלוש מלין אשכנזית ויקרא בכל פעם את הכתוב מראשיתו לאט־לאט נמלא הגיליון על פני כולו, אך הוא ידע בנפשו כי לא יצא ידי חובתו עוד ויהפוך את הגיליון על צדו השני ויכתוב: - - - אכן נוכחתי הפעם כי לא לאהבה לכתוב את דבריה עלי ספר, כי אין די מלין לה להביע אף אחת מאלף מאשר ירחש לב בעליה! פה אל פה כי אדבר בך אך אז תביני הגיגי,

כי מבטי עיני ידברו, ניד שפתי יספר, חזות פני תענה וכל קרבי יביעו לך רוחי הבוער בשלהבת יה ! ליבבתיני עלמה נפלאה, באחת מעיניך יקשת לי ואלכד, ואני אמרתי בחופזי, לא אדע עוד אהבה בארץ חיים סלה, כי ברית כרתי לעיני, נפשי סגורה ומסוגרת ולבבי נחוש והנה חיציה נחתו בי מבלי משים והיה לפתע פתאום! אסתר! רוח אפי, תכלית חיי! ידיעתיך זה כבר; אך לא ידעתי כי פה בארץ חיים תמצאי, כי רק בקודש חזיתיך. אסתר! נשמת נשמתי! שמעי את סודי אשר רק לך לבדך אגלה הפעם; עברי אנוכי! יהודי מבטן ומלידה, וביום אשר נפקדתי לפקיד בעיר הזאת ואדע כי אאלץ לטמון את אמונתי בחובי למען אוכל לשמור את משמרת מלכי כמצווה ולא ישטמוני אנשי המקום ובני עמי לא יהיו למשא עלי - אז בכיתי בכי רב ובעצם בכיי נרדמתי, וארא בחלומי עלמה מאירה כשמש וכירח עומדת עלי לנחמני וקול קורא אלי: ״הנה מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך!״ ואיקץ ואנחם. אסתר! העלמה אשר יצוה לך לשמרך בכל דרכיך!״ ואיקץ ואנחם. אסתר! העלמה אשר חזיתי אז ברוחי ראיתי היום בעיני ואשבעה בהקיץ תמונתה אסתר! והעלמה הזאת הנך את! - חזיונות כאלה וכאלה הרבה ראש הגליל לאין מספר, ועוד הוסיף להתאונן כי תקצר לשונו מהגד וידו תקצר מכתוב את כל העולה על רוחו הנפעם.

ובעת אשר הוא הרבה חזון, עמדה אסתר לפני חלון חדרה ותלחץ את מצחה הבוער לזכוכית, החלון הפתוח לקררו, מעט. אבל אישו הגדול לא תוכל היכבה, כי הסער אשר יתחולל בקרבה יפיח את התבערה בלבבה ויגדל המוקד מרגע לרגע, דומם תעמוד העלמה, לא תפצה פה, לא תניע שפה אבל לבבה בקרבה יהמה, יחיל ויצעק מרה כי ילחץ מתגרת יד מלחמה כבדה ונוראה, מלחמת המוסר והאהבה - מעבר מזה: בן גילה, בן הרב משיצאנאוו אשר יעדו אבותיה לה, תולעת אנוש, ילד אין־אונים נבער מכל דעת ומזימה; ומעבר מזה; תפארת אדם חותם תבנית סמל הכוח והחיל וההוד והחנינה יחדיו - אבל מעבר מזה: רצון הורים, תקוותם ושמחת גילם; ומעבר מזה: מוסר אכזרי דיבת רבים הה! ובן אל נכר! - להרעיון האחרון הזה התפלצה אסתר ויאחזה שער, כי לעיניה נגלה פתאום תהום רבה, תהום נורא ואיום אשר יבדיל בינה ובין האיש אשר לקח את לבה שבי, מה קיצה כי תייחל ותקוותה כי תשא אליו נפשה, והוא מרומים ישכון ואמונתו אחרת? הה! לעבור אליו אין מעברה והדרך, הידדה הוא את התהום המבדיל וירד אליה בעזוז אהבתו והיא נערה עבריה ומאורשה לילד? - - ובכל זאת תקווה לה נפשה, תייחל ותצפה לראות עד מהרה את פני סמל אהבתה שנית, ולבבה ינבא לה כי בחזות פניו תמצא נוחם ולרוח שפתיו ימוגו דאגותיה כולן וימסו כמו מים! - צלולה בהמון סרעפי יאוש ותקווה יחדיו עמדה כה אסתר לפני חלון חדרה הפתוח עד כי חלף לילה ויעל השחר בהוד יפעתו בשמי תכלת וירונו כוכבי בוקר לרוח היום וציפורי שמים פצחו רינה, ויבקעו לקולם גם מעינות עיני העלמה הסוערה וארובות דמעותיה נפתחו, ותבך ותרד בבכי, ותזלנה דמעותיה ותשטופנה את מצוקות לבבה ותהיינה לה לאגלי מרפא לרפאות את נפשה החולה, ותשאף רוח כי רווח לה ותשכב על מטתה ותישן שנת תמימים.

ממחרת היום בהיות הבוקר ויחשוב ראש הגליל מחשבות להמציא לאסתר את המכתב אשר הכין אמש, ויזכור את אשר הגידה לו אמה כי אסתר תקרא את האיגרות ואת המכתבים השלוחים להפ, אף תשיב עליהם ותכתוב גם את חשבונותיהם, וישת עצות בנפשו לשלוח את מכתבו ביד משרתו ולצוות לו לתתו ליד ר׳ ליפא, או ליד אחד מאנשי ביתו, ולהביא לו משם מספר בקבוקי יין ואת חשבון מחירם. וימהר ויכתוב בראש הגיליון עוד את הדברים האלה: ׳טרם תקראי אסתר משאת־נפשי את מכתבי זה

אשביעך בשם אלוהים חיים כי תסלחי לי אם אחרידך הפעם לפתע פתאום בשלחי אותו ביד משרתי לאביך כי ידעתי נאמנה כי אל נכון יגיע לידך, ואביך לא ישית לבו לו בהיותו כתוב בשפת לא ידע, ואך את 'הסופר' בבית מסחרו כאשר ידעתי מאז. אשנה ואשלש אסתר יקרת חיי! אשנה ואשלש לבקש סליחתך. כי אהבתי לא ידעה דרך אחר להגיע עדיך בלעדי העורמה הזאת כי גבר לא למוד אנכי ואת אהבתי הראשונה - לחשבונך תייחל נפש נלכדת ברשת אהבתך אשר אך בידך משפטה לחיים או למות - 'ויחתום את המכתב בטבעתו וישלחהו ביד משרתו כאשר יעץ.

והמשרת בא לבית ר' ליפא, וישמע ר' ליפא כי יין חפצו וישכח תבל ומלואה כדרכו ויחטוף בחופזה את המכתב מידו ויתנהו ליד בתו ויוחל בלב נפעם לשמוע באיזה יין יבחר ראש הגליל, אך פני אסתר הלבינו ויאדימו בפתחה את הגליון ותבט בו רגע, וכמעט נפלה מתעלפת בקראה בו שתים ושלוש דלתות ומלין נעתקו מפיה ותעמוד כנדהמת.

כלי את המגילה אסתר! והודיעיני דבר מה יחפוץ האדון', קרא אביה הנחפז אשר לא התבונן למבוכתה.

'הוא יחפוץ - - - הוא יכתוב הוא - - האדון - - - יחפוץ בהיין אשר שתה אתמול' דובבו שפתי העלמה ברעדה ולא גרעה עין מהגיליון אשר בידה כי לא יכלה לשאת את עיניה לאביה.

'חכמה!' 'משכלת!' קרא ר' ליפא בחימה ברוצו להמרתף, ימים ושנים תבלה על ספרי הבל, ובנסותה לקרוא שלוש מלין, בשפת אשכנזית תביט בהם כהתרנגול ב'בני אדם ישב חושך' ולא תדע מה, חכמה! משכלת! - כתבי את החשבון!' קרא בשובו, שלושה בקבוקים יין משנת הארבעים וש... שרה! מאי־זו השנה הוא היין? דברי את כי שכחתי'

משנת הארבעים ושתיים. ענתה בעלת הבית מחדר המבשלות, כן הוא קיים ר' ליפא כתבי אסתר: שלושה בקבוקים יין ישן משנת הארבעים ושתיים, שלושה וחצי כסף כל בקבוק עולה יחד...'

'עשרה כסף וחצי' השלימה אסתר ותכתוב את החשבון כמצוות אביה ובידיים רועדות הוסיפה באחרונה את המלין האלה, 'אזכירה דודיך מיין מישרים תאהבך אסתר - '

ככה הצליח בידי הנאהבים להחל את מרוץ מכתביהם וככה השכיל ראש הגליל גם להלאה להמציא לאסתר את מכתבי אהבתו על ידי אביה, אשר שמח בלבבו כי 'צורר היהודים' ישגה ביין ושיכר, ולא התבונן כי אך באהבת בתו ישגה תמיד.

תקווה טובה

'הלא ייחלתי לך זה ימים שלושה ומה זה אחרת מבוא?' שאל ראש הגליל את שלמה, אשר בא אחרי ימים אחדים לביתו להשיב ספרים ולקחת אחרים תחתם כפעם בפעם, 'כי טרוד הייתי בחתונת נתן רעי האומלל', ענה שלמה ברוח נכאה.

'ואתה אומלל תקרא לרעך על כי לקח אשה? התפלא ראש הגליל.

'כי אומלל הוא מכל אומללי ארץ' ענה שלמה, 'בקחתו את הבוגרת בת מורי אשת מדנים ופתיות ומה תקוותו עוד בחיים כי אם לרשת את כיסא חותנו אחריו להיות מלמד כמוהו - לו היה נתן "עולה תמימה" כמורי כי עתה לא דאגתי לו, אך עוד מעט ויגלה סודו כי טעם מעץ הדעת ויתעבהו חותנו ואשתו תענהו ותציק לו והיה חלקו אך איבה ומשטמת וריב ומדון כל היום - ' 'לו לעצתי שמע הנער התמים הזה', הוסיף שלמה 'לו לעצתי שמע כי אז נסע מזה טרם הביא עוד את צווארו בעול אשה רעה וילך ארצה

אשכנז ומי ידע אם לא מצא שם את אושרו והצלחתו, כי לב מבין לו וכאשר גם אדוני ידע – '

'שגית הפעם ידידי' ענה ראש הגליל, 'לו לעצתך שמע נתן כי עתה הרע לעשות מאד כיוונה בברחו מפני ה'. או האם ידעת נאמנה כי לא קרוא הוא רעך זה מאת ההשגחה העליונה להיות לעינים לעם עיוור בהעיר הזאת? – אך זאת היא חטאת עמך ואסונם בארצות אלה, כי יפקח איש את עיניו ויריח מרחוק רוח חכמה ותבונה ורוח חופש ודרור והיתה ראשית מעשהו לעזוב את ארצו וללכת לאחת הארצות הנאורות באהבתו לנפשו, ואת בני ארצו ועמו יעזוב בחושך ואפלה – הלא ידעת ידידי את ספרי מאפו וסמולנסקי ואת השחר אשר יוציא זה האחרון לאור – החכמים אשר בא זכרם בספר "עיט צבוע" הלכו כולם ארצה אנגליה והעיר עתיקא נשארה בסכלותה עד היום הזה. יוסף היתום מעיר מדמנה נסע לונדונה והישיבות בארץ רוסיא עם המון אורליהן נשארו על מעמדן מרדכי קיזאוריץ היה לרב בעיר ברסלוי, תבן, הכניס לעפריים עיר שכלה תבן. ולבזא עיר מולדתו לא הועיל מאומה. אבבר מזידיטשובקא הלך וויענה ויהודי זידיטשובקא יבערו ויכסלו עוד שבעתיים מבתחלה – לו נשארו כל החכמים האלה בארצם האם לא נרשעו בני עמם על ידם? – קנצי למלין, רעך נתן מילא אחרי ההשגחה העליונה כי נועד הוא ממנה למורה לילדי ישראל וכאשר תענה אשתו אותו בביתו כן תרבה וכן תפרץ עוד התשוקה בקרבו להפיץ מעינותיו חוצה, ללמד להועיל בכל כוחו לבני הנעורים בעירנו. גם אתה ידידי פן יש עם לבבך דבר בליעל לאמור: "אעזבה אני את עירי ואת ארצי" ידוע תדע כי בגוד תבגוד בעמך! חזור בך אפוא – 'חזור בך'

הוסיף בצחוק ידידות, 'שכן ארץ ורעה אמונה ואני ואתה ונתן רעך – בטייל יחדיו בגן עדן –'

'איש נפלא ונעלה ונשגב'!' קרא שלמה בהמון רגשות נפשו ויחזק בידו וישק לה.

הרגע ידידי אמר ראש הגליל אליו כי לא נשגבות דיברתי הפעם אך הגד־נא לי הידעת כי ביקרתי בבית אביך?'

'ידעתי' ענה שלמה, 'אף סיפרה אחותי לי כי שאל אדוני גם בשלומי'.

'ואחותך היודעת היא כי תקרא בספרי אשכנז ומאין תקחם?' הוסיף ראש הגליל לשאול.

סלח נא אדוני ראש הגליל!' התחנן שלמה בקולו 'בלעדי נתן רעי אך לה לבדה גיליתי את סודי הן בה לבי בטוח כי לא תלך רגיל לגלות את מצפוני ועוד תשמח בלבבה לראותני הוגה בספרי חכמה וגם היא תעזור על ידי להודיעני פשר מלין אשר לא אדע עוד, והספרים אשר יחננו אדוני בהם המה גם מבחר שעשועיה.

בספרים אלה תמצא אחותך חפץ?' שאל ראש הגליל, 'ספרי קורות ימי עולם תולדות הטבע וכאלה ישעשעו נפשה? ואתה הלא אמרת לי פעם כי אך בספרי הבל ורעות רוח תבלה את עתותיה?'

'על ספרי הבל שקדה אחותי רק יען כי לא ידעה ספרים טובים מאלה, השיב שלמה 'אך מעת אשר הגדתי משפטך לה: כי סיפורי דומא והדומים להם המה אך חלאת ספרות עם צרפת בשנות המאה הזאת', מני אז תזרם כמו דווה כי דבריך אדוני קודש קודשים המה לה'

'ילדה נפלאה היא אחותך!', קרא ראש הגליל בעליצת נפש מוסתרה.

'מאין כמוה!' נאנח שלמה.

'ואתה נאנח על כי נעלה אחותך על כל בנות גילהי?'

'אבל גם אומללה היא מכל בנות גילה!' נאנח שלמה שנית. 'אחותך?'

'בביתנו רבה התכונה' סיפר שלמה לתומו, תופרי בגדים ועושי נעליים וכל מלאכת בית יסבו את אחותי כל היום, והיא תתחמק מהם לרגעים לחדרי, שם תשב בדד ותבכה ותיאנח מרה. סיבת יגונה ואנחתה ידעתי אך אני הוא יום חתונתה ההולך וקרב.

'ובן גילה מה ומי הוא כי תתאבל בנפלה בגורלו?'

'הוא בן הרב משיצאנאוו, ילד בן שלושה־עשרה שנה צעיר מאחותי שנים חמש'

'אך ישתגעו יהודי גאליציון ויותר מהמה יהודי העיר גריליב!' קרא ראש הגליל, 'ילד בן שלושה־עשרה שנה יתנו לאחותך לבעל? ומה זה יעשו הוריך? הלא בינת אדם להם?

הורי יעשו את אשר יחפוץ אבי החתן, הרבי משיצאנאוו' ענה שלמה ושיני אחותי תכהינה יען אכל אבי בוסר טרם ראתה היא פני חלד עוד'

חידות המה דבריך לי'

'לכן ישמע אדוני ראש הגליל ואספר לפניו את אשר ידעתי על דבר השידוך הנמהר הזה. אבי והרב משיצאנוו ילידי עיר אחת המה, עיר קטנה בגליל העיר קראקוי, בהעיר הקטנה הזאת החלו שניהם לסול להם מסילה בדרך החיים. אבי היה שמש בבית־המדרש ויתלמד להיות סוחר יין במכרך יין שרף להיושבים לפני ה', והרב היה אז חסיד ומלמד ויתעתד להיות רב. ויהי היום ותקש אמי בלדתה ותרחף בין החיים ובין המות ויתפללו בעדה כל תושבי בית המדרש ובראשם המלמד כמשפט. ואבי נדר נדר לאמור: 'אם יהיה אלוהים עמדי ויצל את אשתי מרדת שחת והיה אם נקבה תלד ונתתיה לבן המלמד הזה לאשה, ובן המלמד היה אז בן שבע שנים ויתגלגל את אביו חורי התנור בבית המדרש ואנשי המקום ניבאו עליו כי לגדולות נוצר ואחריתו ישגה מאוד וכאשר פצה אבי את פיו כן היה, אמי המליטה בת, ובשובה לאיתנה ויכתבו דברי התנאים והברית שנדברו והותנו בין הני תרי הצדדין, בין אבי ובין המלמד לאמור: ''ימלאו להנער שמונה־עשרה שנה והילדה תגיע עד שנת השתים עשרה והיו לבשר אחד'' אחר הדברים האלה עזב אבי את משמרת פקודתו ואת עיר מולדתו ויבוא הנה לגור, ובימים ההם ותלא אשת המלמד מהוחיל לאישה עד כי יהיה לרב, ותקץ בו ותיפטר ממנו בספר כריתות. ותקח את בנה אתה וילדה יונקת שדיים ותלך לגור באשר תמצא אנה פנתה אז האשה לא נודע אל נכון רבים אומרים כי לא הרבתה ימים עוד על האדמה, ובנה ובתה אשר נשארו באין אב ובאין אם אבדו דרך בים החיים ולא נודע מקומם אין.

'אל אלוהים חיים!' קרא ראש הגליל אשר פניו חוורו כמוות, בקפצו מפתאום מכיסאו אך התאפק עד מהרה, וישב לשבת ויאמר: 'גורל היתומים האומללים נגע עד נפשי ואתנודד לאסונם אך שעיפי ישיבוני אולי גם מאורשרים המה עתה בארץ ויצחקו וישמחו בעת אשר נאנחים אנחנו על אודותם – '

'והמלמד רע רבי עזב גם הוא את עירו ויהי נע ונד ימים רבים בארץ' הוסיף שלמה לספר עד כי בא לשיצאנוו וישב בה וימצא חן בעיני יושביה ואז נאסף אל עמיו הרב בעיר ההיא ויקחו יושביה את המלמד כי ראו כי ברכה בו וימליכוהו עליהם לרב, ויתנו לו גם את אלמנת רבם הראשון לאשה ותהר לו ותלד בן ותמת. וירבו הימים ותגדל בת אבי, היא אסתר אחותי ויבואו השדכנים לדבר בה אך אבי אשר זכר את בריתו את ריעו המלמד מאז אמר לשאול בראשונה את פיו. ויען הרב ויאמר: ''שמעה־נא ר' ליפא ידידי, הן בתך יעודה לבני, אך הנער בן אשתי הראשונה איננו כי הלך ולא אדע אנה ובכן תשב הנערה עוד שנה או שנתיים עד יגדל דוד בני אשר חנן לי אלהים בזה, ותה' לו לאשה'' וייטב הדבר בעיני הורי ויכתבו תנאים שנית – ובעוד שבועיים ותור חתונתה

הגיע הה! והשושנה הנקטפה באביב חלדה תבול ותאבד לנצח!'

'בעוד שבועיים' ענה ראש הגליל. 'והשושנה תפרח בכל הוד יפעתה והיתה לצבי ולתפארת ביד אהוב נפשה ובעל נעוריה! תתפלא ידידי ותשתומם הפעם אך עוד תשוב תתפלא שבעתיים ביום חתונתה וביום שמחת לבה'

בעצם היום הזה לקח משרת ראש הגליל מספר בקבוקי יין בבית ר' ליפא, ותקרא אסתר את הדברים האלה במכתבו אשר נתן אביה לידה כמשפטו: 'ניצלנו אסתר, משוש רוחי! נושענו כולנו ובדרך פלא! - גם הוריך ישמחו גם הרב משיצאנוו ובנו יגילו, ואנחנו נשיש בה' ונרננה בישועתו. אך ימהרו אבותיך יחישו מעשיהם, ועוד מעט מזער ואירשתיך לי באמונה וכל השומע ישתומם ויקרא: מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו! - אל תיראי אסתר, כי לא אעשה דבר כי אם גליתי סוד כמוס להורי ולהוריך ולך תקוות חיי! ולבבי סמוך בטוח כי לא דיבת רבים נהיה כאשר יראנו כי אם לברכה נהיה בקרב הארץ, והיית לי לעיני אלוהים ואדם!.

'נפשי הנבוכה תקווה ותוחילי! ענתה אסתר בחשבונה.

בהתודע יהודה לאביו

בראש שולחן ערוך במנורות כסף ויין ומגדנות ישב החתן הדומה למלך וסביבו בחורי העיר גריליב אשר קידמו פניו כמשפט. החתן. הוא בן שלוש־עשרה שנה כאשר ידענו אך למראה עין הוא כילד בן שמונה או תשע שנים דל־בשר וקטן קומה. ופניו הלבנים והארוכים יענו בו כי לא הרבה תערוג נפשו לראות את העלמה היעודה לו ואחת היא לו אם יפה היא כתרצה או לא תואר ולא הדר לה כאחת מבנות ר' שלמיאל המגיד - להתעטף בטלית הוחיל ויקווה לחבוש ספודיק לראשו בימי החול ושטריימיל במועד ושבת, לשאוף עשן הטאבאק בעד קנה ארוך עם ברנשטיין גדול בראשו ולהיקרא בשם 'מורנו' בעלותו לתורה, ותקוותיו אלה הלא בתומן באו לו, ומה תתאווה ותשאל עוד נפש ילד כמוהו? - השושבינין הביאו את הבגדים, טלית וקיטל ומצנפת ואבנט ויהמו הכינורות והנבלים בקול יללה, ור' אהרן שמואל השדכן והבדחן ענה לקולם ויעורר תאניה ואניה בחרוזים זרים ומשונים. השמשים רצים הנה והנה והחזן והמגיד עם כל יתר 'כלי הקודש' עומדים הכן, החופה פרושה והמחותנים מריבים איש את רעהו לקיים מאמר חז"ל: ליכא כתובה דלא דמי בה תגרא הכלה יושבת על כיסא בין רעותיה והיא כנציב שיש לבושה שמלת משי לבן וזר פרחי חמד ועלי הדס בראשה לא תפתח פה לא תניע שפה ומבעד לצמתה יביטו עיניה אך אל הפתח באין הפוגות - 'שושבינין!' קרא הבדחן, 'הלבישו את החתן בשעה מוצלחת!' והשושבינין החלו לעשות את מעשיהם ויפצחו כלי השיר קול ענות שמחה, והנה - צורר היהודים ראש הגליל, ולימינו עלמה מעולפת בצעיף באו הביתה, והאיש לבוש בגדי כהונתו רביד זהב על צווארו ומגבעת תפארת על ראשו והחרב מעל למדיו, וייף מאוד ויצלח למלוכה בעיני אסתר אשר אורו בבואו ותצלח עליה רוח חיים למראהו, אפס נבוכה ונדהמה בראותה את העלמה אשר לימינו.

'ראש הגליל'!' נשמע הקול בבית החתונה, ואנשי הבית והמחותנים והקרואים הסירו כרגע את כובעיהם מעל ראשיהם וישתאו ויחרישו, ור' ליפא ניגש וישתחווה כמשפטו ויתן ראש הגליל את ידו לו ויאמר: 'מה זאת ידידי? לשתות כוס יין באתי והנה ביתך מלא מפה לפה אנשים ונשים וטף וקול ששון ושמחה יישמע בו, האין זה קול חתן וקול כלה?!

'נגוס ונבחר, רבותיו!' התחנן ר' שלמיאל המגיד אשר עמד הכן לסדר את הקידושין 'נגוס ונברח רבותיו!' קרא עברית ויספוק את כפיו, 'כי "צורר היהודים" זה יבקש אך תואנה להתגולל ולהתנפל עלינו ולאסור את כולנו בית־כלא אויה!" ור' ליפא, אשר גם הוא ירא לנפשו מהודות כי יתן את בתו לאיש אשר לא נפטר עוד מעבוד בצבא המלך, ענה בפחד ובמורא: 'לא אדוני רב החסד, אבל זבח משפחה הוא לנו כי באו מחותני וחתן בתי לשוש אתנו משוש יום או יומיים, אך החתונה תהיה אם ירצה השם אחרי כי ייפטר החתן מצאת בצבא, במלאות לו עשרים ושלוש שנה, אדון רב החסד והחנינה'

'הבינותי' ענה ראש הגליל בצחוק 'אך הראני־נא בטובך את החתן ידידי או האין זה הבחור היושב בראש השולחן?

,כן הוא' ענה ר' ליפא בחרדה.

'והאיש הזקן העומד עליו?'

'הוא אביהו מחותני הרב משיצאנוו אדון רב החסד והחנינה'

'שלום לך רב יקר ונכבד! אמר ראש הגליל בתתו את ידו לרב הנבהל ויוצא גילין ניר מחיקו ויתנהו לידו ויאמר: 'סלח נא אדוני הרב אם אפריעך כרגע משמחתך וקרא את הכתוב בזה'

והרב פתח את הגילין ויעף עין בו ויחשוב להתעלף ולנפול אחורנית, אך ראש הגליל והעלמה אשר אתו חיבקוהו בזרועותיהם ויפלו על צווארו וישקו לו. ,,אני בנך יהודה!", קרא ראש הגליל, ,,ואנכי בתך רבקה", קראה העלמה, ,,ילדי רחל אשתך הראשונה –"

דומיה איומה שררה בחדר, והקרואים והמחותנים והכלה והחתן עמדו כחולמים, ויתאושש הרב ויתחמק מבין זרועות צאצאיו וימח את דמעות עיניו ויבט בם רגע ויאמר: ,,ראות פניכם לא פיללתי ועתה הראני אלהים אתכם בזה, אבל תנו כבוד לה' וענו פה נגד אחי ורעי אלה השלם לבבכם את ה' אלהי ישראל?".

,,שלם לבבי את ה' אלהי ישראל ותורתו, אב יקרו!", ענה ראש הגליל.

,,עבריה אנוכי בכל נפשי ומאודיו!", ענתה העלמה אחריו.

,,רב ליו!", קרא הרב ויבך בכי גדול, ויבכו אתו הקרואים כולם דמעות שמחה וגיל.

,,בני יקירי", אמר הרב אחרי כי שבה סערת רוחו לדממה מעט, ,,ספר נא לי את קורותיך, ומה זה הביאך הלום, ומה הבגדים האלה אשר תלבש והחרב הזאת אשר מעל למדיך, ומה מעשיך בזה?".

,,לכן שמעה אב יקר ונכבד", ענה ראש הגליל, ,,שמעי אף את אסתר היעודה לי בעודך בבטן אמך, גם אתם הוריה היקרים והקרואים כולם האזינו ואספרה. – כצאת אמי מביתך אב יקר, כי כתבת לה ספר כריתות ושלחתה ותצא ותקח גם אותנו איתה, אותי ואת רבקה אחותי, ואנוכי אז כבן שבע שנים ואחותי יונקת שדיים אשר לא ידעה עוד קרוא אב ואם. ונתע את הורתנו היקרה מעיר לעיר מבלי אשר מצאה האומללה מנוח לכף רגלה. אבל מצאה עד־מהרה מרגוע לנפשה העיפה כי שבה אל אלהים אשר יצרה, ונישאר אנחנו יתומים עזובים מאב ומאם יחדיו. אך רחמי אלוהי החסד לא עזבונו ויחמול עלינו איש ישר וחכם לב מורה לבני עבר בעיר פ.. בשלזין אשר לעסטערריך ויאספנו אל ביתו וימאץ את אחותי לבת לו ואותי שלח לבתי הספר אשר להממשלה, וגם הוא עמל בי הרבה מאוד וילמדני דעת אלוהים ותורתו וחכמת ישראל וספרתו הודות לאל כי לא אבוש לפתוח שפתי בקהל בדברים אלה. בבתי הספר הצלחתי בלימודים לשמחת לב מטיבי, ואלמד דת ודין בהאוניוורזיטט אשר בבירת המלך, ויהי כי רצתה הממשלה לזכות את ישראל, ויפתחו לפנינו שערים סוגרו מימות עולם. שערי כל כהונה ומשמרת בארץ, ויאמר מטיבי אלי: ,,עתה אזור כגבר חלציך והשתלם

בלימודים ועבדת את עבודת הממשלה באחת מערי ארצך ויה זה שכרי כי תפאר את שם ישראל בעמים" לעצתו שמעתי, ואחרי עמל רב ונדודים אין מספר נפקדתי לראש הגליל בעיר הזאת. מוזר אמנם הייתי פה לאחי ורבים חשבוני לאויב וצורר, אך בשמים עדי כי לא הרעותי את אחד מהם ואתן כבוד לעמי בכל אשר היה לאל ידי. מבית אבי וממשפחתי לא ידעתי כל מאומה, זולתי כי נולדתי באחת הערים הקטנות בגליל קראקוי וכי אבי גירש את אמי וישלחה ואך לשוא שאלתי עליו בעיר מולדתו וחקרתי אודותיו בין אנשי מקומו המה הורוני לימין ולשמאל ולא יכולתי להציל מפיהם דבר ברור, ואף כי לא נואשתי מחקור עליו אבל עמלי עלה בתוהו ועקבותיו לא נודעו לי. והנה זה ימים אחדים נודע לי במקרה כי עוד אבי חי וכי הוא רב בעיר שיצאנו והאיש היקר אשר הודיעני כל אלה מבלי אשר ידע מי אני ומבלי אשר גם פילל כי יהודי אנוכי, האיש היקר והנעלה הזה השמיעני גם לתומו כי אסתר זאת הידשבת בזה העלמה אשר מיום ראותי אותה ניבא לבבי לי כי היא חלקי בחיים, העלמה הזאת היא כלתי אשר באתי אתה בברית התנאים זה שמונה עשרה שנה.

האח! גדולים מעשי אלוהים חיים! קרא שלמה בעליצות נפשו.

וראש הגליל האיר את פניו אליו באהבה ויוסף לספר: ובהיודע לי זאת מיהרתי ואכתוב את כל הקורות אותי למטיבי ולא איחר האיש מבקש בין הדברים קלי הערך אשר השאירה אמי זכרה לברכה, אחריה והנה אמנם נמצאו התנאים האלה אשר נתתי היום על ידך וימהר לשלחם לי בידי אחותי, היא בתך זאת העומדת לפניך אשר גם נפשה כלתה לראותך כמוני אב יקר ונכבד'

'אכן אצבע אלוהים היא!' קרא הרב ויראה לכל הניצבים עליו את הכתב אשר כמעט בלה מרוב ימים ויספר להם "את דברי התנאים והברית שנדברו והותנו בין הני תרי הצדדים בין המלמד ובין השמש' בעת אשר באה שרה אשת ר' ליפא עד משבר ותקש בלדתה ותלד את הכלה הזאת – וישמעו כל הקהל וישתוממו ויקראו פה אחד: 'מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו!'

אחרית דבר

ואהרן שמואל יענה ויקרא: זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו!", קרא השדכן והבדחן בקול גדול, ,,עפר אני תחת כפות רגליכם, מורי ורבותי, אך למה אתם עומדים כנדהמים? הרי בשר והרי יין, הרי כבוד וגדולה, והחתן מוכן והכלה מוכנת, ציפורניה כרותים ובמקווה..."

'הס!', קרא הרב, 'הכל יודעין כלה למה נכנסת לחופה אלא כל המנבל את פיו...'

'כפר ואפר אני תחת כפות רגלי כבודכם, מורי ורבותי!', קרא השדכן והבדחן, אבל משנה מפורשת היא במסכת שדכנים: 'הכל מצווים על ניבול פה חוץ מהשדכנים והבדחנים ופוסקי שאלות נשים מפני שפרנסתן בכך, במה דברים אמורים בשאר ימות השנה אבל בפורים ובחתונה אפילו תינוקות של בית רבן מותרים בה'. ואנוכי שדכן ובדחן והיום יום חתונת בת הגביר ר' ליפא ובן מורנו ורבנו הרב משיצאנו, ומדוע זה לא אדבר כאשר עם לבבי? – ' 'היחפוץ הדר כבוד אדוני בהעלמה הזאת?", קרא בפנותו אל ראש הגליל, ומבלי הוחיל עד אשר יענהו השתחווה ויקרא: ,,כיון דשתיק שמע מניה ניחא ליה! ויפן את אסתר וישאל: ,,ואת התחפוצי? – אך למה זה ארבה לשאול עוד, הלא שתיקה כהודאה, העין רואה והלב חומד!", קרא כמנצח, ,,ואתם שושבינין הלא ידעתם את אשר לכם לעשות! –".

ראש הגליל פתח את אזור חרבו ויסירה מעליו וילבישוהו השושבינין את בגדי הלבן מעל לבגדי כהונתו, והשדכן והבדחן הבין כי לא עת היא להאריך ולא הרבה להג עוד לעורר אבל בגימטריאות וראשי תיבות כדרכו, כי אם אחז דרך קצרה וישתה כוס יין מלא ויקפוץ על השולחן ויקרא שמח:

ואתם בעלי שיר פרטו עלי נבל,
אהרן שמואל שדכן אחד בתבל!
תשמח ותרון כל הפמליא של מעלה
והרב משיצאנוו יברך חתן וכלה!

ואך נתן הרב את ידיו אל ראש בניו לברכם ויקרא הבדחן שנית:

פרטו עלי נבל אתם בעלי שיר!
הפעם יעמוד על הברכה נגיד וגביר,
הלא הוא המחותן מורנו ר׳ ליפא
יברך את בניו קודם החופה!

עוד לא כילה המחותן ר׳ ליפא את ברכתו ויוסף השדכן והבדחן ויקרא:

כינורות ונבלים יענו בשיר
בדחן כמוני אין עוד בעיר!
תעמוד לברכה המחותנת שרה
אך תחיש תמהר כי העת קצרה!

ובטרם החלה עוד המחותנת שרה לבכות בגשתה לברך את בתה והבדחן קורא בצחוק גדול:

יפחד השדכן והבדחן אהרן שמואל
מקרוא לברכה את המגיד ר׳ שלמיאל
פן יאריך כדרכו, ירבה בכוונות
ונפשי כמהה לכסף שדכנות!׳

,,שושבינין!'', קרא בקפצו מן השלחן, והשושבינין עשו את מלאכתם באמונה ובעוד רגעים אחדים ויקדש יהודה המכונה דוקטור לעא, ראש הגליל בעיר גריליב, את אסתר בת ר׳ ליפא בעל בית היין כדת משה וישראל ור׳ שלמיאל המגיד סידר את הקדושין.

למשתה החתונה באו כל בני העיר ולמגדול ועד קטן, וגם אלה אשר לא נקראו באו לראות ולהתפלא ולהשתומם ותהי שמחה גדולה מאוד, וכטוב לבם ביין ויהיו כשוכחים כי ראש הגליל בעצמו הוא אשר ישמחו היום ביום חתונתו, וגם אלה אשר יראו אתמול מגשת אליו ומהביט בו, התהלכו אתו היום כעם אח ורע מקדם קדמתה. גם ר׳ שלמיאל המגיד, אויבו הנורא מלפנים אשר חשבהו תמיד ל׳צורר יהודים׳, ושונא ישראל, גם הוא כרת היום ברית אתו לעיני כל ישראל וישיחו שניהם יחדיו בשפת יהודית ממש כדבר איש אל רעהו. - דעת לנבון נקל, כי אבות אסתר היו המאושרים מכל מאושרי ארץ, ואף כי הרב משיצאנוו בהיוודע לו כי עוד בנו חי וכי הוא שליט בכל העיר גריליב ומושל ביראת אלוהים. לשמחת לב שלמה אין קץ, בחבקו את בעל אחותו, את האיש הנעלה הזה אשר נתן לבבו לו כבוד אלוהים מיום הכירו אותו, בחבקו אותו ובנשקו לו ובקראו לו באוזני כל הקהל: ׳אלוף ורע ואח יקר! -! ובראותו עוד את רבקה אחות מטיבו עומדת על־יד אחותו והיא כשושנה מתפתחת באביב עלומיה, וימלא לבבו רגשות נעימות, רגשות קודש אשר תרגיש רק נפש זכה וטהורה בתומת נעוריה. - גם היא, הנערה אחות ראש הגליל, בת הרב משיצאנוו, גם היא ראתה ותגל, הביטה בפני אסתר אשת אחיה ונפשה לא שבעה מנשק לה ומחבק אותה, ובהתגנב מבט עיניה לשלמה אשר

עמד למולה ויכוסו פניה במראה השושנה ותיטב עוד שבעתיים מאשר היתה לפנים. –
'הידד!', קרא השדכן והבדחן אשר רק עיניו חזו ועפעפיו בחנו את שתי הנפשות האלה,
'הידד! מחר ואמלא את חוצני כסף שדכנות, כי ברגע הזה ראיתי את המלאך שדכניאל
מעופף בשתי כנפיים ומכריז ואומר: בת מורנו ורבנו הרב משיצאנו להבחור שלמה בן־
ליפא מגרייליב! – ' פני הנער והנערה האדימו מבושת והשומעים צחקו וירונו. –

ככה שמח הקהל כולו אך אחד מהם עמד כאיש נדהם ויהי כאלם לא יפתח פיו, הלא
הוא: דודשי בן הרב, אשר ירש אחיו ראש הגליל את כלתו ויקחה לאשה. אפס כי לא
קנאת גבר תאכלהו, לא, הוא לא ישים לב להאשה אשר לקח אחיו כי מה לה ולו? –
אבל על הטלית והקיטל והשטריימיל והספודיק כי לקחו מאתו עליהם נפשו תאבל! – –
הניחם דודשי בן יקירי! הנה ר' אהרן שמואל השדכן והבדחן חי, והוא לא ישקוט ולא
ינוח עד אשר ישימך לחתן שנית, ועוד מעט מזער, והיו לך כלה חדשה וטלית חדשה
וקיטל חדש ושטריימיל חדש וספודיק חדש וקורא לך שם חדש: האברך מורנו ר' דודשי
בהר"ב, רק חזק ואמץ! –

תנועות וארגונים בבריגל
באוועגונגען און ארגאניזאציעס אין בריגל
התפתחות תנועות נוער ציוניות בעיירתנו בריגל בשנים 1923-30
מאת: יוסף הניג

נס-ציונה, מרס 1977

באחד מימי קיץ 1923 התכנסנו כתריסר בני נוער ב"ספריה היהודית" כדי לדון על דרכי פעולה לקידום תרבותי. סוכם להקים חוג להשתלמות עצמית. החוג הזה היה הגרעין הראשון לחידוש הפעולה הציונית בעיירתנו.

ידענו אומנם, שלפני מספר שנים התקיים במקום איזה ארגון נוער ציוני בשם „תקות־ציון" שיסד את "הספריה היהודית"; אולם עם פרוץ מלחמת פולין-רוסיה בשנת 1919-1920, עזב הנוער בגיל צבא את עיירתנו, ולא חזר יותר, ואיתם נפסקה כל פעולה ציונית. נשארה רק הספריה עם כמה מאות ספרים ביידיש, פולנית וגרמנית, ועם כמה עשרות קוראים, שהיו מחליפים פעם בשבוע את הספרים.

"החוג" להשתלמות עצמית גדל והתפתח. למדנו תולדות עם ישראל, ספרות יהודית ותולדות הציונות; מכאן הגענו לצורך בלימוד השפה העברית. התקשרנו עם אגודת "תרבות" בקרקוב, ובקשנו לשגר אלינו מורה לעברית.

כשהגיע המורה, החבר יואל דרייבלט, והתחיל למיין את התלמידים, התברר לנו, שצריך לחלק את החוג לכמה כיתות, בהתאם לידיעותיהם בעברית. הקושי העיקרי היה עם הבחורות, כי ידיעותיהן היו כמעט אפסיות.

היה עלינו גם להתגבר על קשיי מימון, כי לא היה שום סיכוי לעזרה כספית מאיזה שהוא מקום. נאלצים היינו בכוחות עצמנו לשלם למורה, וגם את שאר ההוצאות בקושי רב ארגנו כ-70 תלמידים ותלמידות. המורה בא אלינו פעמיים בשבוע; התקדמנו בלימודים, וזה גם עורר אווירה ציונית. כשכל זה הלך למישרין, התחילו החוגים החסידיים במקום להסית את הורי הנערים והנערות, לאסור על ילדיהם להתכנס ל"טומאה" (כך קראו לספריה), כי זה עלול להביא לשמד ר"ל. כמובן שפעולה זאת הקשתה עלינו מאוד, ולא פעם היינו עדים לביקורי הורים בשעת הפעולות שלנו כאשר באו לקחת את ילדיהם בצעקות ובגידופים.

באחד מימי חורף 1924 בא השמש של הרבי מוילופולי שהתגורר בעיירתנו, לבית כותב שורות אלו, להזמינו לבירור אצל הרבי. עניתי לו בשלילה. עד מהרה התפרסמה הידיעה בעיירה, שסרבתי להופיע בפני הרבי לבירור, בעניין פעילותי בספריה. מכל עבר פנו אלי "ידידים" לשכנעני ללכת לרבי. אחרי התייעצות עם חברים ובהשפעת אבי, הלכתי אליו.

בבואי לדירת הרבי - הכניסוני לחדרו. הוא קבלני בפנים זועפות, והטיח כנגדי באומרו: "אני לא יכול לעבור ברחוב, כי ריח "הטומאה" נודף מהבית ההוא, שממולי, בו מתכנסים יחד נערים ונערות ומי יודע מה עשיתם שם?" הסברתי לו את מטרת בואנו לספריה ומהות פעולותינו שם, וגם על מגמתנו לארגן את הנוער לעלייה לארץ־ישראל ולבנותה. בשמעו את דברי אלו, התחיל לגדף ולקלל. עניתי לו שבאתי רק לבירור ולא לשמוע גידופים וקללות, טרקתי את הדלת ויצאתי. למחרת היום הרבי הזמין אליו את אבי וספר לו על השיחה שניהל אתי, ואמר: "לא די שלא יכולתי לשכנעו מללכת לטומאה, אלא רצה להוכיח את צדקת דרכו ולעשות אותי לציוני...".

בינתיים התרחבה הפעילות התרבותית שלנו, נוסד חוג דרמטי בהדרכתו של דוד

וסטריך (אחד המעטים מותיקי הציונים במקום). כשהיינו מוכנים להצגה, לא יכולנו להשיג אולם, כי מכל צד הפריעו לנו. אחרי מאמצים רבים ובעזרת יהושע שנור, שהיה מקורב לחוגי העירייה קבלנו את אולם המועצה – וההצגה התקיימה ובהצלחה.

איתרע המזל, ובאותה תקופה בחרו בעיירתנו רב חדש ומ־רצונו להוכיח את עצמו, התחיל ללחום בנו בכל האמצעים. באחת מסעודות "מלווה מלכה" שערך לחסידיו, הסיתם נגדנו, וכתוצאה מכך בגמר הסעודה פרצו לספריה שלנו וקרעו ספרים רבים; שברו וקרעו תמונות, שהיו על הקירות וגם השמידו את לוח הזיכרון לחללי הפרעות של עירנו בשנת 1918.

כשלמחרת נודע לנו על המקרה, הודענו למשטרה, ואז התחילו צרות חדשות – נהפכנו ממאשימים לנאשמים. מפקד המשטרה, התחיל לבדוק ברשימות שלו, את האגודות הרשומות והמאושרות על־ידי השלטונות ואילו את הספריה שלנו לא מצא; לכן איים להגיש תביעה משפטית נגדנו בנמקו שאנחנו "קטינים"! ובאותה הזדמנות ערך גם "ביקור" בספריה, וחיפש בין הספרים, אולי ימצא ספרות בלתי ליגלית. בקושי רב ועל־ידי "שתדלנים" נחלצנו מצרה זו...

החוג שלנו התרחב. הכמיהה לשינוי פני הנוער (שרובו ככולו היה מהמעמד הבינוני) התגברה, נלאינו מהמלחמות עם ההורים והסביבה, ולא ראינו כל מוצא מהמצב. חלק מהנוער שלנו התחיל להשלים ולהתרגל לתנאים הקיימים, אבל אצל האחרים גברו הערגה והכיסופים לארץ־ישראל. אבל דא עקא, צריך לצאת להכשרה, מוכרחים, ולשם כך חייבים להתקשר עם קבוצה או קיבוץ ואילו אנו איננו קשורים לשום מרכז.

באותה עת הזדמן אלינו ראובן לוריכטר, חבר "השומר הצעיר" מבוכניה, ובעזרתו התארגן "קן השומר הצעיר" בעיירתנו. תוך זמן קצר יחסית, נוצרו כמה קבוצות בני־נוער מ"החוג" הקודם "תקוות ציון" וכן צעירות וצעירים שזה רק עכשיו הצטרפו. החברים התחלקו לקבוצות ולפלוגות לפי הגיל, עובדה תכנית פעולה; התקשרנו עם ההנהגה הראשית בלבוב, ערכנו פגישות עם קני "השומר הצעיר" בערים הסמוכות: בוכניה וטרנוב.

לאט, לאט חדר הספריה נעשה צר, התחלנו לחפש חדר נוסף לפעולותינו, – אך נתקלנו בקשיים, כי אף יהודי לא רצה להשכיר לנו דירה. נאלצנו לנדוד אל מחוץ לעיר, ומצאנו חדר ב"הקובקה" אצל משפחה פולנית ושם התנהלה פעולה רק לבוגרים, כי המקום היה די רחוק מהעיר.

באביב שנת 1925 יצאו שני בוגרי הקן להכשרה חקלאית; היו אלה הסנוניות הראשונות שהלכו בדרך להגשמת מאוויהם להגיע לארץ־ישראל.

באותו קיץ התרחבה והתעמקה הפעולה הציונית במקום. חבר "החוג", בעיקר הבוגרים שבו, יסדו אגודה בשם "תקות ציון", התארגנה גם תנועת נוער "עקיבא". היינו צריכים לתאם את פעולות האגודות הללו מבלי להפריע האחת לשנייה. הוקם ועד משותף של כל הארגונים הציוניים אשר ריכז כל הפעולות, כגון: קרן קיימת, מכירת שקלים, קורסים לעברית וכו'.

כתוצאה מהאווירה הנוחה שנוצרה, התחלנו גם לטפל באישור התקנון של השומר הצעיר, אצל שלטונות המחוז. הוקם ועד "אפוטרופסים" של הנוער, ובו השתתפו גם כמה מחברי השומר הצעיר שהגיעו לבגרות, ובעזרתו של עורך־דין קריטנשטיין, שהתגורר בעיירתנו, השגנו את האישור וכך הפכנו "ליגליים" בעיני השלטונות.

הקן השומרי התפתח: היינו יוצאים בשבתות ובחגים למרחבי שדות ויערות שב־סביבה כי רק שם היתה אפשרות התכנסות של כל הקן בצוותא.

באביב שנת 1927, יצאו כמה חברות מקן ״השומר הצעיר״ להכשרה חקלאית, כמובן בלי ידיעת הוריהן. קמה סערה והעיירה געשה. ההורים לא ידעו לאן ברחו בנותיהן? הם פנו לקן, ואנו הסברנו להם שהבנות יצאו להכשרה וכעבור כמה חודשים תחזורנה בשלום אולם ההורים לא הסתפקו בהסברים שלנו, ופנו למשטרה בתלונה. מפקד המשטרה המקומי שהיה ״ידיד״ שלנו מזמנים קודמים - הזמין את אחד ממדריכי הקן אליו, ודרש לגלות לו את מקום הבנות. התחכמנו בטענה, שלא אנו שלחנו אותן, אלא נסעו מרצונן החופשי, ומקום הימצאן לא ידוע לנו. למחרת אותו יום, גילתה המשטרה בסניף הדואר המקומי העתק מברק שנשלח מההנהגה הראשית של השומר הצעיר, לכתובתו של אחד המדריכים, ובו הוראה לשלוח את החברות להכשרה.

המשטרה הגישה את ממצאיה עם העתק המברק לפרקליטות המחוז, על מנת להגיש תביעה משפטית נגד מקבל המברק, האחראי לשליחת ״קטינות״ בניגוד לרצון הוריהן, למקום בלתי ידוע. ההורים של חברי הקן החלו לחשוש לילדיהם, והתחילו לרדוף את מדריכי הקן ואף איימו במכות. כמעט ערב ערב היו באים לקן, בכוח היו מוציאים את ילדיהם הביתה. הודות למזג האוויר הקיצי היפה, העברנו חלק גדול מפעולותינו עם החניכים לשדות וליערות שמחוץ לעיר.

ההסתה נגדנו הגיעה לשיאה בשבת-שובה אותה שנה, עת כינס המרא־דאתרא את תושבי העיירה לבית־הכנסת הגדול, ובנאום חוצב־לבבות המתכנסים, אמר בין היתר, שבאי ״הטומאה״ עוברים על שלושה לאווין: א׳ עבודה זרה, ב׳ שפיכת דמים, ג׳ גילוי עריות...

ושוב געשו הרוחות, והדי ״הדרשה״ של הרב הגיעו גם לקצין המחוז, והלה הזמין אליו את אחד המדריכים של ״השומר הצעיר״ ושאל לפשר דברי הרב ואיים, שבאם לא נביא לו הוכחה מוסמכת שפרושי הרב אינם נכונים - יסגור את הקן ויבטל את הלגליזציה של האגודה.

נועצנו עם העורך דין שלנו, וסוכם לפנות לרב לד״ר יהושע טהון בקרקוב, שהוא יתן חוות דעת ופרוש מוסמך בעניין זה. פנינו לועד הפועל הציוני בקרקוב, ובקשנו ראיון אצל ד״ר טהון. בפגישה עם הרב הנכבד, הסביר לנו מדוע הוא בתור רב לא יכול לפרש את דברי הרב שלנו, כי יש לו מספיק צרות עם רבנים, ולכן עלינו לפנות רק אל בית־המשפט. חזרנו איפוא לוועד הפועל הציוני והשארנו את העניין לד״ר ורהפטיג, שהיה באותו זמן עורך־דין שלהם ובאמצעותו הוגשה התביעה נגד הרב. התביעה התגלגלה בערכאות, עד שלקראת סוף השנה חזרו שתי התביעות, - של המשטרה נגדנו ושלנו נגד הרב, - לבית־המשפט המקומי, וביום בהיר אחד הוגד לנו, שהשופט ועורכי הדין של שני הצדדים הסכימו ביניהם לבטל את שתי התביעות...

בסוף אותה שנה הגיע תורו לעלייה של ראובן לויכטר; היה זה מאורע חשוב לנו, בהיותו עולה ראשון מתנועתנו במשך אותן 4-5 שנים, ובזה ראינו ראשית ההגשמה של הכיסופים לארץ־ישראל.

אחרי המאורעות האלה התנהלה הפעולה על מי־מנוחות. חברים יצאו להכשרה, וההורים השלימו כנראה עם המצב. סיכויי העלייה ארצה קלושים היו כי שערי הארץ היו נעולים. כאן התחילו בוגרי התנועה לחשוב על מוצא זמני אחר. בינתיים עלה רעיון להקים ״בית־עם יהודי״, שבו יוכלו להתרכז בני־נוער באופן חופשי, מבלי להיות זקוקים לדירות שאין גם אפשרות להשיגן. אכן, ביוזמת יעקב פאוסט, הוקם ועד פעולה לעזרת יוצאי עיירתנו בכל אתר ואתר, וביקשו תמיכה כספית. תוך מספר חודשים, נאסף סכום כסף שאיפשר לקנות מגרש מתאים, וכעבור שנים מועטות, בהיותי כבר

בארץ, נודע לי שהבניין הוקם. חבל רק שלא זמן רב שימש את המטרה שלמענו נועד...

בשנת 1930 עם חידוש העליה שהופסקה עקב מאורעות 1929 התחילו לעלות טיפין טיפין מחברי "השומר הצעיר" "ועקיבא" והצטרפו לקבוצים וגם לערים ומושבות.

במבט רטרוספקטיבי, אחרי כל השנים הללו, יש רק להצטער, שלא עלה בידינו להשפיע על המאות הרבות של בני־הנוער בעיירתנו, לעזוב הכל ולעלות ארצה. רק לאחר השואה, בכנסי הזיכרון להרוגי עיירתנו, פוגשים אנו במספר לא קטן של אנשים שבזמנים ההם היו בין המתנגדים לדרכנו, והיום הם גם מודים בכך - וחבל...

יוסף הניג

מאת חיים טלר

אגודת הנוער העברי "עקיבא" בבריגל (בזשסקו)

על "עקיבא" זאת שאני מתימר לכתוב, היא "עקיבא" השניה. כי אודות "עקיבא" הראשונה, ידיעותי קלושות ביותר ואינני מרשה לעצמי להביע דעה מוסמכת. כיון שהידיעות הגיעו אלי הן מצומצמות ביותר. לכן, נציין, כי היא התארגנה ב־1926 מנוער שמשום מה לא מצא את מקומו במסגרת "השומר הצעיר" שהיה אז בשיא התפתחותו בעירה.

בימים ההם, רוב הנוער האינטליגנטי ובני המשפחות ה"בעל ביתיות" שמצבן היה טוב ולבושו נאה, התרכז בשומר־הצעיר. מספיק היה לנער או נערה השתיכות "לשומר הצעיר", כדי להקנות לו עמדת חשיבות, לפי המושגים של אז, ורבים נמשכו אחרי ארגון נוער זה גם מחוג בית־המדרש. משום שהדבר קסם לנוער מתבגר בני גיל 13-14 ומעלה, לאלה, היתה זאת ההזדמנות לפרוק את עול ההתאבנות החסידית אשר שלטה בעיירה.

היה גם חלק, שאמנם נמשך אחרי הרעיון הציוני־הלאומי, אולם לא הדגיש את ה"פלסטינו־צנטריזם" כפי שקראו לזה אז. היינו: הגשמה עצמית, או קבוץ והקר־מונה שלו. אלה הרגישו צורך להתארגן, והיחומים הלכו עם הזרם הכללי של אותה תקופה. משנת 1924 עד 1928 היתה גאות מתמדת בארגוני נוער בכל הערים והעירות בכל פולין. גם בעיירה שלנו התארגנה "עקיבא" בהשפעת אנשי קרקוב ובוכניה. הרוח החיה בארגון זה היו בתו הבכירה של קליינברגר, שפרינצה פישלברג, והבת הצעירה של זלנגוט. אני מרשה לעצמי לאפיין את ה"עקיבא" הזאת בכך ששימשה לחבריה מעין מקום מפגש רעים בינו לבינה, אבל היה בזה יתרון גדול כי נשא אופי תרבותי. אך הדבק הארגוני והרעיוני היה רופף מדי ולכן, "עקיבא" זאת, ברבות הימים נתפרקה.

"עקיבא" השניה

על "עקיבא" זאת אני נוטל לעצמי את הרשות לכתוב אודותיה משום שעמדתי ליד ערש לידתה ועל התפתחותה אשתדל לספר בפרוטרוט כפי שחשתי: ראשית יש לציין כי היא לא קמה בתור "עקיבא", קדמו לה מעברים מיוחדים במינם. כשם שארגון הנוער הראשון בעיירה נקראה "תקות ציון" וממנה נוצר בהמשך השנים "השומר הצעיר", כך רק ההבדל של זמן, קמה "עקיבא". היה זה ב־1929 לאחר שחל פילוג קשה מאד בשורות "השומר הצעיר" אשר ה"מרכסיזמם" כרסם בו מזמן והתוצאות היו בלתי

נמנעות, חלק מצמרת ההנהגה שלו בלבוב וכן חלק גדול וחשוב מהבוגרים פנה באותו זמן ישר לתנועה הקומוניסטית...

ב״בבריגל״, המצב ״בשומר הצעיר״, הגיע לקיפאון. בקן נשארו ארבע בנות שציפו לעליה ארצה ושתי קבוצות בנות ובנים צעירים, וגם הפעילות הארגונית הלכה ודעכה ובסופו של דבר כל הקבוצות הבוגרים והבוגרות התפזרו איש איש לדרכו ואלה אשר חפשו פעילות מצאו להם שדה פעולה במסגרת הבוגרים שהתרכזו ב״דום לודובי״ ומוסדותיו, כגון ״חוג־דרמטי״ ארגון הספורט ״מכבי״ הספריה וכו׳. מהקבוצות שנטשו את השומר הצעיר צצה שלישית יוזמים שיסדה מועדון לנוער בלתי מוגדר, כביכול: אולם השלישיה כשלעצמה, כן ידעה לאן פני המועדון מועדים, והדבר התברר במשך הזמן. הם התחילו לתור אחרי צעירים וצעירות שיצטרפו למועדון. אך דא־עקא, באותם הימים עבר דכדוך קשה בשורות הנוער שהיה קשור ברעיון הציוני בכלל, ובעיירה שלנו בפרט. השלישיה: בנו בורגניכט החי אתנו בארץ, אחד הראשונים מתושבי באר־שבע, ומנדק אייזן החי אתנו בחיפה, וכן הרשל לבל הי״ד, השלישיה הזאת נטלה על עצמה את המשימה להקים ארגון נוער.

הגורם העקרי שהביא אותי לארגון זה היה כך שחברי מילדותי לחצר אחת מה״שצאנקה״ והוא שיעק שטרנליכט החי אתנו בארץ בחיפה. נפלט מהשומר הצעיר עם יתר חבריו לקבוצה. הוא היה מעשי ותכליתי וידע כנראה על מטרת הארגון הזה, שדרכו ישיג את מטרתו, והיא, לעלות לארץ־ישראל, ולכן קפץ על העגלה הזאת. משיחותי אתו, הוא ידע כי אני מרבה לעיין בספרי הנביאים ״מיכה״ ״עמוס״ ״שמואל״ ו״ישעיהו״ וכ״כ ידע שאני נוטה לדעות מאד שמאליות, אך לא למפלגה הקומוניסטית! אכן, כל השתיכותי לנוער של פועלי ציון שמאל היה קומופלז׳ אחד גדול, ותו לא; כי אני נתפסתי לרעיון האנרכיסטי לפני כמה שנים בהיותי ב״נוביצנץ״ כנער שנשלח ע״י חסידי ״בובוב״ ו״אכלתי ימים״ א״טעהג עסער״ הייתי אז בגיל עשר וחצי: אולם לא פה המקום להאריך חלק זה מחיי. אמנם, בשבילי, הסיפור הזה עשיר ומגוון ויקר, על כן נחזור לשיעק שטרנליכט. הוא ידע כי למרות דעותי השמאליות עז רצוני לעלות לארץ־ישראל, וזה פשוט מפני שלא ראיתי לפני שום עתיד בפולין. בערב אחד בא לחפש אותי במסעדת ירשע שנור, הי״ד, זה היה מקום בשביל כל שכבות בני העיירה. ביקש מישהו לאכול ארוחה דשנה - זה היה המקום בה׳ הידיעה ונהגו כך בעיקר הגרים האמידים שבעיירה. זה היה עסקו באגף אחד נפרד שהיה שמור עבורם ובשביל ה״עמך״ פולנים ויהודים. אלה נחלקו ל־2 קבוצות הפולנים על פי רוב בשתיה בצוותא עד לשכרה! והיהודים המבוגרים ״הרגו״ את זמנם המיותר בערבים במשחק ״דומינו״ והצעירים במשחק ״ביליארד״. ברור, כי אני הייתי מחוץ לתחום הזה כי הפרוטה היתה חסרה בכיסי, לא עליכם! את הזכות לישיבה במקום רכשתי בזה שקניתי לי ״גלוסקא״ ״קייזערקע״ עם חתיכת דג מלוח בסך 10 גרוש. ערב־ערב הייתי מבלה את הזמן הפנוי בבית המרזח הזה, כאן היה חם מרוב קהל ומואר באור החשמל והנה שיעק שטרנליכט זה פונה אלי ישירות ואומר: ״בוא איתי חיים״. קמתי והלכתי איתו. בדרך הוא אומר לי: ״אנחנו הולכים למועדון ותיוכח שלא יהיה לך פחות נעים לשבת במועדון מאשר כאן בבית מרזח, יש במועדון חשמל ויש גם עתונים וקצת ספרים באידיש, תוכל לשבת ולקרוא בלי כל הפרעה, והנה יש לך גם ארגון שדרכו תוכל לעלות לארץ-ישראל״. נכנסנו למועדון שנמצא מאחורי החנות לעתונים וצרכי כתיבה של האחים צבי מוזס הי״ד ומנדל מוזס החי אתנו בארץ יבלח״א, היה זה חדר גדול ונאה, מואר בחשמל ובו שני שולחנות וארבעה ספסלים כמו בבית המדרש, בפינה עמד ארון קטן בעל שתי

דלתות ובו כשלושים ספרים מפוזרים. במועדון היו שלושה נערים והם: מנדל בוכמן, ברוך ואשיבעקי הי״ד ומנדל שיע סטולערס יבלח״א החי כעת בשודיה. התידדתי עם הנערים האלה שהיו מבתים עניים ומרודים לא פחות ממני, שוחחנו על הא ועל דא והיה די נעים. חיטטתי בארון הספרים ומצאתי ספר מכתבי ש. אנסקי, הצצתי ומצאתי בו ענין, במרוצת השעה הופיעה השלישיה, בנו בורגניכט, מנדק אייזן החיים אתנו בארץ והרשל לבל הי״ד, ואחריהם בא יוסל שרה ביילעס החי אתנו בארץ. וכך היינו ביחס כמנין נערים. למחרת, עם ערב, הלכתי לבד למועדון. הייתי הראשון שהגיע. המשכתי בקריאת הספר של ש. אנסקי. אט־אט התאספה החבורה ובא עוד קנדידט; צבי מצנדורף ז״ל. כעבור ימים ספורים הודיעה השלישיה שאנחנו נצטרך לעבור מהמקום הזה. עלי לציין כי שום פעולה קבוצתית לא התקיימה בימים ההם. והנה הודיעו לנו כי אכן מצאו מקום בשביל המועדון, בביתו של שמילעכעל סוחר הביצים. היה זה חדר, שלושת רבעי מרתף, בלי ריצפה ובלי חשמל. הקבוצה שבינתיים התארגנה. נגשה לפעולה ממשית ראשונה. העברנו למקום החדש את השולחנות והספסלים וכן את הארון עם הספרים. באותו ערב לא באה השלישיה. התישבנו לשיחת ״הקבוצה״ על המצב בו אנו נתונים. לפי דברי כלם היה ברור כי גורל המועדון תלוי בנו, ורק בנו. וכך החלטנו החלטה נחושה להחזיק מעמד ויהי מה! ההחלטה חייבה אותנו יותר מהכל, ואותה בצענו כמיטב יכולתנו, ובהצלחה.

הנוער העברי

ובכן, אנו קבוצת ה״עמך״ הראשונה במועדון, מחוץ לשלישית הצמרת. הרגשנו את הצורך להתקיים, לשם כך היה הכרח להגדיל את מספר החברים. כדי שנצא מן ״הוגיטציה״ אשר בה היינו נתונים באותם הימים. יש להודות, כי בזמן הזה לא היה שום דבר רעיוני מגובש אצלנו ואפילו שם הארגון לא ידענו. לעומת זה, הצו העליון של הקבוצה היה להתפתח, לשם כך צריך היה כמובן לשפר את המועדון. הדבר הראשון. הרצפה, אבל כסף עבור זה לא היה, אז לפחות למלאות את השקע שהיה בתוך החדר, וכך עשינו. לא הרחק מהמועדון היתה גבעת חימר, ממנה חפרנו והכנסנו למועדון, ופלסנו את הריצפה סנטימרים אחדים נמוך מגבה סף הדלת.ע״י הגבעה הזאת מצאנו גם בולי עץ בלתי נסורים, ואז עלה הרעיון שמהם נעשה את האדנים לרצפה. ושוב פעם שאלת הכסף בשביל לוחות ובכן התחלנו לאסוף לוחות מכל מיני ארגזים וחתי־כות לוחות. במשך כלושה שבועות עשינו את הרצפה. כל יום חלק חדש, אה, איזו חדות יצירה היתה זאת! אנו במו ידינו בנינו את עצמנו! באותם ימי היצירה הופיעה הסנונית הראשונה והיא זושקה מצנדורף הי״ד, אחותו של צבי מצנדורף ז״ל בלווי אחותה הצעירה, צסיה הנמצאת בארץ, וכן בא אפרים בוכמן, הראשון מקבוצה שנוצרה בהמשך הזמן. למחרת באו הדסה פדרגרין וטוביה ״טיסטע״ כל אלה חיים אתנו בארץ. מה רבה היתה השמחה במעוננו למרות זה שהעברנו את המועדון למרתף. מספר החברים הלך וגדל מיום ליום. יחד עם זה התחילה השלישיה להתפורר. הראשון שפסק לבוא היה הרשל לבל ובעקבותיו מנדק אייזן. עקב עזיבתם הועברה הגזברות לברוך ושיבעקי, היחידי שנשאר אתנו היה בנו בורגניכט. כעבור ימים ספורים ״הלבשנו״ על הדסה פדרגרין את המזכירות כי היא ממקצועה היתה כתבנית ועל זושקה מצנדרוף הטלנו את תפקיד הספרנית. עשינו את כל המאמצים כדי להנעים לשתי הבנות הללו את הזמן, והן הרגישו שאנו מחשיבים אותן מאד, הדבר קסם להן. הדסה כתבה מכתב למזכירות בקרקוב כהודעה על קיומנו ומהמזכירות ענו מיד, וכך קבלנו גם את השם והוא ״הנוער העברי״.

היוזמה כולה בידי קבוצת ה"עמך"

ובכן, נוכחנו לדעת כי אנו מסוגלים בעצמנו לעשות למען קיומנו, והעובדה כי לא פחת מספרנו אלא גדל תוך מספר ימים, עודדה וליכדה אותנו עוד יותר. באותם הימים עבר קיום ארגוננו לידי הקבוצה. קבענו סדר פעולות. בנו בורגניכט ניהל קורס לעברית פעמיים בשבוע וכן גיאוגרפיה של ארץ־ישראל, בזמנו זה נקרא פלסטינוגרפיה. הדסה פדרגרין נטלה על עצמה קריאת האוטואמנציפציה של פינסקר ושיחה בנושא זה וחלקי היה לימוד תולדות עם ישראל, כך שבכל ערבי השבוע התקימו פעולות תרבות. אולם עלי להדגיש, שאצלנו, במועדון, לא הושם הדגש על רכישת ידע כי אם על הכונה והמעשה, ויש להודות, שהיינו דלים בכוחות תרבותיים. היחידי שניתן לכנותו "בעל־תרבות" היה בנו בורגניכט, הוא ידע יותר מאשר כולנו ויותר מאשר לימד אותנו, נמצא לומד בעצמו. הוא התהלך בתוכנו כמנהל בית־ספר וזה קסם לו מאד. לו ולנו, לקבוצה היה מאד נוח אתו כי מלבד המלמדות, בנו לא התערב בשום ענין הנוגע לארגון. הייתי מוסיף, כי הוא בכלל לא היה מעורה בחיי החברה של ארגוננו. בכדי לאמת את דברי, אביא עובדות: 1. הוא אף פעם לא הלך אתנו לטיול של הקן. 2. הוא אף פעם לא השתתף אתנו בערב חברתי, כמו ביום שישי בערב. כן לא השתתף באף הופעה כללית, לא "בעונג שבת" ולא בנשפיות שערכנו, אך לנו/לקבוצה, היה נוח אתו. כמו כן כדאי לציין שהמדובר הוא בתקופת בראשית של מועדוננו - כחדשים אחרי היוסדו.

הפכנו למסיונרים

ובכן קבוצת ה"עמך" הרגישה כי כל נטל המעמסה של קיומנו מוטל על כתפינו ואז הסתערנו על שאר חברי "השומר הצעיר" התלבשנו על שתי קבוצות העתיד שלו, בנים ובנות. אמנם מקבוצות הבנים "נגסנו" רק שני בנים, והם מצנדורף ז"ל וטוביה מינגעלגרין, לעומת זאת לקבוצת הבנות 4 במספר והן: בילה בלאוגרונר, מחקה גרינברגר, סופי ברקלהמר הי"ד ושושקה אפפלרוט תבלה"א, חיה באמריקה. נטפלנו ולא נתנו להן מנוח, ממש רדפנו אחריהן, וסוף סוף נענו להפצרותינו, ובאו לעונג שבת שנערך לפני צאת השבת. וכך היה: לפנות ערב באו ארבעתן, מיד סדרנו מהספסלים "מם סופית" והתישבנו סביב. אני שהייתי היוזם של "עונג־השבת" שימשתי גם כמנחה. בהקדמה להקראה אמרתי בערך כך: מי כמונו ילידי העיירה ידעים את ערך השבת שלנו, שהיא נכס לאומי שכל עם היה מתברך בה, לכן אנו כארגון נוער מצווים לטפח את המסורת הנפלאה הזאת, וקראתי קטע "שבת בעיר הכתריאלים" של שלום עליכם. בתום הקריאה התחלתי בשיר "אתה אחד ושמך אחד" והמשכנו בשירי שבת כך נוצרה אוירה מרוממת מאד. כן הנעים לנו את הערב טוביה טיסטע בשיריו באידיש "מאקא משמעלן" ושירים של אברהם רייזען ואברהם געבירטיג, שהיו באותו זמן מאד נפוצים ומקובלים, ואת אלה ידע לשיר בטוב טעם. בתום שירתו פרצנו בשיר "יזבחו זבחו צדק ובטחו בה' ". עם השירה יצאנו בריקוד. הריקוד היה צריך להיות "רונדו" אך מי מאתנו ידע רונדו, לכן רקדנו מין רונדו חסידי. לא רונדו ולא חסידי, אבל רקדנו. ועוד איך רקדנו! עברנו להורה ומהורה ל"כך" וחוזר חלילה, עד לשעה מאוחרת. באותו ערב נפרד מאתנו שיעק שטרנליכט שיצא לפלוגת הכשרה לבילסקו. גם עובדה זו הוסיפה נימה מיוחדת לאותו ערב. הנה רק התחלנו וכבר יוצא אחד להכשרה. אמנם הצטערנו שהמספר שלנו יוקטן באחד, אך אין לעמוד נגד צו־קריאה כזה. למחרת הופיעה כל הקבוצה אך הפעם לשעה קלה בלבד, אולם המשיכו לבקר מדי יום. כן

הצטרפו לקבוצה שלנו בפלסטינוגרפיה והסטוריה. מה רב הפתיעה אותנו קבוצת ה"ארבע" הן הביאו קבוצת בנות צעירות מהן. קבוצה זו מנתה 8 בנות בהתחלה. באחדות אני נזכר בשמותיהן: טאובה שטרנליכט, צסיה מצנדורף, נמצאות בארץ, רייזל בלאוגרונד, מרי ברקלהמר, טושקה אפפלרוט ופרומה הי"ד, יפיפיה בעלת גוף שמנמן נמוך. באותה שבת היתה השמחהבמעוננו גדולה מאד. ראשית נוכחנו כי הקבוצה אשר אותה רכשנו רק לפני שבוע אכן נשארת אצלנו.

העונג שבת הבא חזר על עצמו וביתר שאת. איזה הוד קדוש אפף את לבנו, ומהרוקדים והשירה כאילו בקעה תרועת נצחון, אשר רק שנות נעודים, מנערים תמימים בני עיירה כמונו מסוגלים היינו לכך. הי! כמה טוב היה לנו אז, כמה שמחה בלבו! אולם השעה המאוחרת מנעה מאתנו להמשיך ולהתענג, כי אפילו הנערים בגיל 16 והנערות בגיל 15 שנים שהיוו את השכבה הבוגרת שלנו, היו נאלצים בשעה 9–10 בערב להיות בבית, ואז נשארתי לבדי במועדון, זה נעשה אצלי להרגל, לבוא הראשון ולעזוב האחרון. באותן שעות התיחדתי עם ספרו של פירברג "לאן". היה זה הספר העברי הראשון אשר קראתי בעברית, ואומר את האמת: יותר מאשר קראתי, התפללתי את הספר הזה. כי עברית לא ידעתי, כי מה שלמדתי ב"חדר", לא הספיק בשביל לקרוא ספר, ורק בעזרת ספר הלימוד והמלון של שבח ולקובסקי מקרקוב, עברית־אידיש, המשכתי בקריאת הספר "לאן" והטיפוס שלו נחמן בן הרב, לבי הלך שבי אחריו, עד להזדהות מוחלטת אתו. כך נמשכו הרבה הרבה ערבים. ערבים מהנים, ערבים מרוממי לב ומחממי נפש!

התנופה בארגוננו

עם רכישת שתי הקבוצות של הבנות נכנס הקן שלנו לשלב התפתחות עצמית. לא עבר חדש שלא נוספה קבוצה. קבוצה וגם בודדים. גדלנו והתרחבנו. החיים במועדון נעשו תוססים, ומעל לכל מעשיים. מנדל בוכמן הדריך קורס לכריכת ספרים שבספריה שלנו, שהיו על פי רוב מפרדים לדפים. ובכריכת הספרים השתתף כל מי שבא למועדון לפני שהתחילו בפעולה תרבותית בקבוצות. קבענו לנו כעקרון חשוב, והוא, שאין סתם לבטל את הזמן במועדון, וכי תמיד יש מה לעשות למענו זושקה מצנדורף למשל כשסדרה את הספריה, גילתה רשימה ארוכה של חייבי ספרים לספריה. היא טרחה ודאגה להחזיר את הספרים האלה למועדון. כן יזמה מפעל התרמת ספרים. וכך נוספו עשרות עשרות ספרים. יש להזכיר את פרדק שפילמן ז"ל שהיה היחידי בועד הציוני המקומי אשר התענין בארגון שלנו, ותרם הרבה ספרים וכן ארון לספרים. טבעי הדבר שרוב הספרים היו קרועים ובלויים, אך העובדים בכריכה ידעו יפה לתקן ולכרוך אותם בצורה הנאה ביותר. מנדל פאסטובסקי עשה לנו שני מכבשים מלוחות עץ וברגים כדי לשים בהם את הספרים שנשארו כך לחוצים בעודם לחים מהכריכה הטריה כמעשה הכורכים.

הספריה הלכה והתפתחה. עבור השאלת ספר גבתה הספריה 5 גרוש מחבר וממי שלא היה חבר 10 גרוש. בכסף הזה קנינו חומרי־כריכה וכן השלמת כרכים שהיו חסרים. רבים מהחברים נרתמו לעבודה הזאת במלוא המסירות ורכשו את ידיעת מלאכת הכריכה. אמנם בצורה פרימיטיבית, אך די יעילה, ומאחר וארגוננו הלך וגדל הגיע מספר החברים למעלה משישים, וזה תוך זמן כה קצר ובהיותנו כל כך דלים באמצעים כספיים ועוד יותר בכוחות תרבותיים. היה זה עבורנו הישג שמעל ומעבר לכל מה

שחלמנו ורצינו. ולא אגזים אם אומר שלא היה אח ורע לארגוננו בכל הערים והעיירות שבסביבתנו.

קישוט המועדון

מנדל בוכמן המשיך בכריכה ואני עברתי לקישוט הקירות במועדון, כל קיר וקיר היה מבטא את עצמו בתמונותיו ובאמרותיו. אלה נלקחו מפרקי־אבות והתנ״ך וכן אמרות כנף של מנהיגי ומיסדי הציונות. לעבודה זו נרתמו עוד 3 מהבוגרים: הדסה פדרגרין, שכתבה כתב קליגרפי להפליא ונדיר, מנדל בוכמן שידע לכתוב אותיות דפוס בצורה גרפית יפה, את העבודה הטכנית לגזור, לחתוך, להדביק ולקשט בכל מיני שרשרות או עטורים אחרים וכל מיני קשוטים, הכל מניר, עשיתי אנכי. לעזרתי משכתי את בילה בלאוגרונד, זאת היתה הבת האינטליגנטית והנבונה מכל הבנות. אולם דא עקא, הבת הזאת שנאה לשמוע אידיש, ואני בפולנית ,,עם־ארץ״ גדול, אם כי באותם הימים קראתי את הספר אנגא קרנינא של טולסטוי בפולנית, תוך עסוקי בכריכה חדשה לספר, בשביל הספריה שלנו כמובן. אלא מה, לדבר פולנית נכונה, זה היה בשבילי קשה מאד, וכך נחלתי מפח נפש אשר ליוני במועדון עד יציאתי לפלוגת הכשרה. והמעשה שהיה כך היה. בקיר המזרחי של המועדון היתה קבועה דלת מלוחות גסות, שהוליכה אל שני החדרים האיחרים שבמרתף. את לוחות הדלת כיסינו בקרטון ועליו הדבקנו ניר אריזה בצבע ירוק. במרכז הדלת תלינו לוח ועליו תוכנית הפעולות של הקן, שמות הקבוצות וראשיהן. שם השיחה וזמנה, הכל במשבצת שלה. משני צדיו של הלוח באו אפוריזמים שונים כתובים על ניר ומעוטרים, שהודבקו על שני צדי הלוח. כל זה היה כתוב בכתב ידה של הדסה. רק הכתב שלה בלבד הפליא עין כל. עלי היה רק לקשט את מסגרת המשקוף. עשיתי באמצע, מעל המשקוף כעין כתר וממנו שני שרוולים עד לזויות המשקוף וכאן רציתי לעשות שתי לולאות שמהן ירדושתי וילונות עד אמצע גובה הדלת. כל זה היה עשוי מניר ,,קרפ״ משני צבעים, כחול־לבן. את הלולאות התקשיתי לעשות, ואז הופיעה ביילה בלאגרונד, פניתי אליה: הנה את רואה, גמרתי כמעט הכל, אני רק מתקשה, ולא מצליח לעשות את ה,,מאשה״ (קוקרדה – בפולנית) איך שאמרתי המלה ,,מאשה״ פרצה בצחוק היסטרי, ללא מעצור והיתה חוזרת ודוקא באידיש ,,וואס מאכטען מיט די ,,מאשא״, צוחקת ושוב חוזרת כתקליט. ניסיתי להסביר לה, כי את המלה ,,מאשא״ לקחתי משפת האידיש, כפי שהיו רגילים להגיד באידיש (זיא געהט געבינדען די הור אויפען קאפף מיט א מאש) (שערות ראשה עטורות בלולאה) בלולאה עטורות שערות ראשה – אז הגבירה את צחוקה, באותה עת הגיעו למועדון עוד חברים והיא המשיכה ב,,וואס מאכטען מיט די מאשא״ בלעג ובוז ובצחוק פרוע, וכולם אחריה צוחקים ודובבים הי..הי..הי.. ששמה אותי ללעג ולקלס, עד שנאלצתי לעזוב את המועדון. כעבור שעה חזרתי ואמרתי שלום, אך היא ענתה בצווחה מרושעת ,,וואס מאכטען מיט די מאשא״ ושוב כולם אחריה פורצים בצחוק. זה הזכיר לי את הקורא בשמחת תורה ,,צאן קדשים״ והזאטוטים עונים מה..מה.. מה אומר ומה אגיד, סבלתי זמן ממושך מדי מהמלה ,,מאשא״. לי נדמה שמוטלה טוטוריטו של שלום עליכם סבל פחות מהטירטורים שלו מאשר אני מה,,מאשא״ שלי. היא עשתה אותי לחוכא ואטלולא בעיני החברים, למרות זה שהיינו ביחסים ידידותיים ואפילו בהערכה הדדית, אך יחד עם זה נצלה כל הזדמנות לנגוח אותי עם ה,,וואס מאכטען מיט די מאשא״ ולמה? לא אדע עד היום.

הנוער הציוני

אחרי התקרית שהיתה לי עםביילה בלאוגרונד בקישוטים, שיתפתי בפעולת הקישוט את סופי ברקלהמר. היא היתה מכופתרת בפנימיותה ולא רצתה לשתף פעולה בשביל הקן, בו בזמן שביילה בלאוגרונד נהייתה לראש קבוצת־בנות בגדוד ב. ומחקה גרינברג ביוזמתה ארגנה קבוצת בנות בגדוד ג. היא נשארה ללא תפקיד, כפיתי עליה את עבודת הקישוט וכאשר קבלה את התפקיד, הוכיחה את עצמה במלוא כשרונה. היה לה חוש ארכיטקטי מפותח מאד, היא גם ידעה ציור, גלוף, וחיטוב. היא גמרה את הקישוטים בהצלחה רבה ועובדה זו הניעה אותה לפעילויות נוספות בקן. וכך נטלה על עצמה להיות ראש קבוצת בנות, אשר התארגנה בעצמה בגדוד ג. אחרי עבודה מאומצת, שקדנית וחרוצה, שנעשתה בכריכיה נתמעטה בה העבודה, מה גם שקבוצה מגדוד ב. אשר מנדל בוכמן נהיה ראש קבוצה שלה, המשיכה בעבודה הזאת. באחדים מהם אני נזכר; אפרים בוכמן, מוניק מגינריניק, פאוועל לאבעווערס ואחיו של טוביה טיסטע. אלה חיים אתנו בארץ, שלמה שטורך ויחזקאל לעהרפעלד הי״ד, מנדל בוכמן בעצמו התחיל בפעולה מעשית חדשה, והיא: מנסרה קטנה. גדולים וקטנים נכנסו לעבודות המנסרה. מעץ לבוד עשו כל מיני מסגרות, סלסלים וכיוצא בהם. השיא של המנסרה היה ביצירת מנורה גדולה מעץ לבוד. כל זה תוכנן והוכן לנשף חנוכה. קבוצת הנערים של מנדל בוכמן הי״ד היתה בגדוד ב., כנגד קבוצת הבנות של ביילה בלאוגרונד הי״ד. אני הסתובבתי בין הבוגרים, אך קבוצה לא נהלתי. יזמתי כיונתי, תכננתי, הייתי בבחינת רכז בלתי מוכתר, וכזה נשארתי עד ליציאתי לפלוגת הכשרה ועלייה לארץ, ובכן, יזמתי דבר חדש והוא: המחזת שירים בעברית ובאידיש ולזה רתמתי שוב את סופי ברקלהמר ואת טוביה טיסטע. שניהם ידעו פרק בשירה. סופי ברקלהמר הכינה את התפאורה, צירה את הנוף הירושלמי, לפי תמונות שהיו לנו מקק״ל את הבמה עשו מנדל שיע סטאלערס ואפרים בוכמן. את השיר שהמחזנו היה ,,מעל פיסגת הר הצופים'' של אביגדור המאירי ז״ל וביום חמישי בשעות אחה״צ וכשהיינו בעיצומם של ההכנות האחרונות לקראת ההופעה במוצ״ש, נכנס בפתאומיות גימנזיסט צעיר בלונדיני ומציג את עצמו צבי צייכנר, שליח מטעם הגליל הטרנובאי, והוא מסביר לנו כי אנו סופחנו לגליל שלהם. לאחר שהוקמה הנהגה ראשית לתנועה המאוחדת של כל ארגוני הנוער הכלל ציוני מאנשי קרקוב, לבוב, ושאנו ,,הנוער־הציוני'' מקודם היינו אגודת ,,הנוער־העברי'' לפי הנוסח המקובל של אנשי קרקוב באותו זמן. את האמת יש לומר כי במשך כל הזמן שהיינו קשורים עם קרקוב, לא באו לבקר אותנו בכלל, והפעם הופיע צבי צייכנר מטרנוב, והוא מבטיח בשם הגליל הטרנובאי, לבקר את הקן לפחות פעמיים בחודש, לפקח על הפעולות בקן. באותו זמן הקן שלנו הלך מחיל לחיל. ברוך ואשיבעקי ארגן קבוצת נערים לגדוד ג. ובעקבותיו כמתחרה לו, הלך צבי מצנדורף. האמצעי העקרי שלנו למשוך את לב הצעירים והצעירות להצטרף אלינו, היו הנשפיות שערכנו לכל חג ומועד לפי תוכנו. את החומר שאבנו מחוברות קרן קיימת לישראל שידעה באותם ימים יפה, יפה, למסור לנוער במחזות שלמים. בנוסף המחזנו שירים שונים.

שלוש מטרות עמדו לפנינו בנשפיות הללו. א) היתה זאת פעולה תרבותית־חברתית חשובה מאד בשביל אנשי הקן בעצמו. על ידי זה למדו כל מיני שירים ותוכנם. ב) פתחנו את שערי הקן לפני כל הנוער, ,,כל דכפין ייתי ויכנס. והדרך הזאת הוכיחה את עצמה כטובה ביותר למשיכת חברים לקן. ג) כל חבר היה משלם דמי כניסה 5 אגורות, ולא ולא חבר עשר אגורות פולניות. ההכנסות האלה שמשו לנו לאיזון התקציב של שכר דירה, מס לגליל הטרנובאי וכן לרכישת ספרי־הדרכה.

בצל הפלוג בתנועה

בימי החפש בבתי־הספר, נהגו כל תנועות הנוער לערוך מחנות קיץ. מהקן שלנו לא יצא אף אחד למחנה קיץ כזה, משום שלא היה אצלנו אפילו אחד שהיתה לו אפשרות לשלם את הסכום אשר דרשו כדי להשתתף במחנה. יש להדגיש שאנשי קרקוב ערכו מחנה קיץ נפרד עם הקננים של הגליל שלה בלבד, וקבוצות בעירות גליציה שהיו קשורות עם אנשי קרקוב, אמנם הגיעו אלינו ידיעות על ויכוחים בין אנשי קרקוב ובין אנשי לבוב אבל הידיעות היו קלושות מאד. היות והיינו שיכים לגליל הטרנובאי, נחשבנו לנאמנים לאנשי טרנוב, ואלה הלכו כולם עם אנשי לבוב. מחנה הקיץ לגדוד א. שאורגן ע"י אנשי לבוב, התקיים ב„בנסקה ויז'נה", ובה נערך גם כנס לגדוד א. והשכבה הבוגרת. ובכן, לכנס זה הלכתי ברגל, כי לא היה לי הכסף הדרוש עבור הוצאות הדרך ברכבת. כך הלכתי מ„בזסקו' עד „נובי־צנץ" ומשם ל„בנסקה ויז'נה" כ־17 שעות הליכה. הגעתי לפלג מים שחצה בין המחנה. בגבעה בין הערוץ שבהר ודרכו זרם הפלג. בקושי הורדתי את הנעלים והשרתי את רגלי במים ואז הרגשתי כמה בצקו רגלי ורבה עיפותי. כך נשארתי שרוע על הדשא כשעה ורגלי טובלות במים הצוננים שבפלג. אחרי המנוחה הקצרה התאוששתי והמשכתי את הדרך יחף כי לא יכולתי לנעול את הנעלים. כשהגעתי לבנין אשר עמד על פסגת הגבעה, עליו התנוסס הדגל הכחול לבן בתוספת כרזה גדולה בעברית ופולנית, על קיום המחנה במקום, הקפתי את המבנה ונוכחתי כי המקום ריק מאדם, אולם הרגשתי ברשרוש במטבח, המעיד כי אכן יש במקום מישהו. נכנסתי ומצאתי שתי בנות טורחות בבישול קדרות ענקיות, אולם לבקשתי משהו לאכול ולשתות, נעניתי רק בכוס תה, באומרן כי שני בחורים נסעו להביא מזון ולצערן אין ברשותן שום אוכל, ואילו ארוחת הערב שתוכננה לאחר הבאת המזון תוגש בשוב האנשים מהטיול. לשאלתי, איה המקום אשר עלי לאכסן את עצמי, ענו לי כי עלי לעלות על עלית הגג, ושם מתאכסנים הבוחרים. עליתי לעלית הגג וכאן נתקלתי בגמינזיסט לפי תלבושתו, באשר הוא לא יצא לטיול עם כולם. עשינו הכרות ראשונה, חיים מ„בזסקו" וזיפצו זילברמן מ־„פשמיש". הוא כבדני במקום על ידו. כל עלית הגג היתה מרופדת בקש רך. השכבתי את עצמי וסיפרתי על טיולי מ־בזסקו עד בנסקה־ויזנה. בערך 100 קל"מ. הוא הסתכל עלי בתמהון ושאל, איך עשית דבר כזה? עניתי לו, איך תעשה את זה בארץ־ישראל, כאשר לא יהיה לך כסף ולא תחבורה? ועל כך הוא הודה במקום, כי עלינו באמת להתכונן לזה, ועבר לשטיפת מוח על המתרחש בתנועה והוסיף כי אנו עומדים ערב פלוג. וזכות הבכורה של יצירת התנועה שייכת לאנשי קרקוב, ורק אנשי קרקוב הם הם המתווים את הדרך שיש לתנועה, ויודעים מה שהם רוצים. לא כן אנשי לבוב, אשר פרט לעובדה שהם משתיכים לתנועה הציונית הכללית, אינם יודעים ואינם רוצים בשום דבר אחר ומיוחד מאשר כל יתר תנועות הנוער הקיימות. ובתור שכזאת, היא מיותרת לחלוטין. מרוב עייפותי ויגיעה מהליכתי, נרדמתי ונשארתי ישן שינה עמוקה, עד למחרת בצהרים. ביום ששי בשעת הארוחה, העירו אותי והייתי כבר האחרון, ובכל זאת עוד הספקתי לקבל מרק גריס־פנינים ושעועית באופן חופשי וכן לחם. אכלתי שתי קעריות מרק עם לחם, אחרי זה קבלתי מנה תפוחי אדמה עם מין גולש. הכל היה טעים מאד והמנה היתה גדושה, אך אני הוספתי לעצמי עוד קערית מרק עם לחם וכך שבעתי. אל נשכח כי יום וחצי כמעט לא אכלתי...

המשא ומתן האחרון לפני הפלוג

כשיצאתי מחדר האוכל נתקלתי בחבורות־חבורות העומדות בשטח שבחזית הבנין. רוב האנשים באו ליום הכנס, שנועד ליום השבת, ומבט עיני כולם מופנה היה לעבר הערוץ, ומצביעים בידיהם על הגבעה מולנו ואומרים: הנה אידעק אורנשטיין, ראש התנועה אשר הוזעק מקבוץ פתח־תקוה בארץ, בקשר לחיכוכים שבין אנשי קרקוב ואנשי לבוב, ועליו היה להכריע ולפסוק; כן פילוג, או לא פילוג. אני בכוונה מדגיש את המלים „אנשי קרקוב״ ו„אנשי לבוב״, כי לאמיתו של דבר, באותם הימים, לא היה כל הבדל מהותי ,בין שני הפלגים האלה. שניהם השתיכו לציונים הכלליים, ושניהם היו נגד המרכסיזם, אשר כה חדר ונדבק ברוב תנועות הנוער היהודי הציוני. אידעק אורנשטיין מיד עם בואו הסתגר עם יצחק שטייגר ז״ל ועם מעני גוטליב, מהנהגת אנשי לבוב, והתחילו בברורים. יש להדגיש כי אורנשטיין היה יליד קרקוב. הוא היה גם מיסד התנועה למעשה, יחד עם זה מצדד בעמדת אנשי קרקוב, כי הוא היה קשור בקשר הדוק עם איש הרוח של התנועה, והוא, יואל דרייבלאט ז״ל. אשר לו הדרך היתה בהירה וברורה הוא ידע את הייחוד של התנועה. אף על פי שבאותם הימים ייחוד זה טרם מצא את בטויו המפורש בחיי התנועה. מחוץ לבנין הלך וגדל מספר המתגודדים, והויכוחים בעד ונגד הפילוג. פניתי חזרה לעלית הגג וכאן נתקלתי בחבורת מתווכחים בהתלהבות עם אותו זיפצ׳ר זילברמן. הוא קרא לאנשי לבוב: „אלה בכלל לא יהודים״. אז פרצתי בלהט ובצווחות אימים: „אין לך רשות להשתמש בכנויים כאלה״. היה דות אינה מוציאה ממסגרתה אף אחד, העקביות שלה היא העקרון „עד יום מותו אלוהים מחכה לתשובתו של איש מבני ישראל״, ולכן, לך על־כל־פנים, אסור לפסוק בנדון. יחד עם זה, לפי עניות דעתי, יש להכיר שזכות הבכורה ליצירת התנועה שמורה לאנשי קרקוב! ואין אף אחד שמכחיש זאת. התפרצותי השפיעה על כל החבורה, וזו התפזרה. אני ה[illegible]תי לקריאת הספר „לאן״ של פיירברג שהיה אתי.

ערב „עקיבאי במחנה קיץ בבנסקה־ויזנה בו חל הפילוג

כאשר החשיך היום, נקראו כולם ע״י צלצול הפעמון לחדר האוכל. כל אחד קיבל גלדסקא בגודל חצי חלה וספל קאקאו. בתום האוכל הכריזו, כי תתקיים קבלת פנים לשליח הקבוץ מארץ ישראל והוא: אידעק אורנשטיין. מיד זרמו מכל הצדדים, עשרות עשרות באי הכנס שהיוו רוב רובם של הנוכחים במקום, באותה שבת של הכנס, ומלאו את חדר האוכל עד אפס מקום. הצפיפות היתה כה גדולה עד שאיש לא יכול היה להסתובב בחדר שגדלו היה 5×4 ממ״ר. נכנסו כמאתים איש. בחדר היו ספסלים סביב לקירות וכן שולחן צר קטן לנשיאות. במרכז ישב אידעק ומצדדיו ישבו יצחק שטייגר ז״ל ומוניה גוטליב ועוד 4 אנשים בלתי מוכרים לי. יצחק שטיגר קם וקידם בברכות חמות ובדברי שבח את אידעק, כנאה לשליח הקבוץ בארץ. אידעק נשאר יושב נינוח וענה בדו״ח קצר על הקבוץ ועל הפעולה המיוחדת שלו. כלומר, שזו פעם ראשונה שמופיעה רשימה עצמאית של התנועה הכלל ציונית לבחירת מועצת פועלי פתח־תקוה. ועוד הוסיף פרטים על מצב העבודה בקבוץ וכן ציין את הקשיים שבהם נתקל הפועל היהודי במתחרהו הערבי. ועל עמדת הפרדסנים היהודים בשאלת העבודה העברית... ובפתאומיות הפסיק לדבר... ואחרי שהות של דקותיים, התחיל לפזם מנגינה: הוי.. טידרי... הוי... הוי. טידרי... הוי.. הוי.. טרלל לל לה.. טרלל לל לה הוי הא! הוי טידרי... וחוזר חלילה (לדאבוני איני

שולט בתוי נגינה, לכן הנני מטרלל כל כך הרבה) וכך התחילו כולם לזמזם, ומזמזום עברו לשירה חרישית. אט אט נכנסו להילוך גבוה ולקולי־קולות וההתלהבות הלכה וגברה. האנשים הדחוקים כגוש רקדו ונעו בקצב השירה. כל אחד במקומו הוא. הריקוד היה דומה לקפיצות קדוש! קדוש! קדוש.. כפי שהיהודים קופצים בתפילה בצבור, בקטע ,,קדושה" של שמונה עשרה בבית־הכנסת. כך נמשכו הריקודים והשירה... האוירה המרוממת המחושמלת הזאת קסמה לי יותר מהכל, ואף על פי שלא שמעתי מפי אידעק לפני כן אף מילה, וגם לא הכרתיו, הרי לאחר שנוכחתי בהתעלות הנפש שהאציל עלינו במעמד זה, החלטתי בלבי: אני אלך אחריו ללא כל היסוס ויהי מה! כל המחנה הלך לישון בהרגשת הקלה, נוכח מועקת הפילוג ששררה בתחילת הערב. ואפילו סברנו כי לאחר ערב זה הפילוג לא יתרחש. אמנם כך סברו, ורצו רבים, אך לדאבון כולם, הפילוג הפך לעובדה. בשעות הבוקר בשבת, עזב עידעק את המחנה. לבד בלי כל לווי, וזה היה האות, כי אכן יש פילוג. למחרת, ביום ראשון בבוקר, עזבתי את המחנה ביחד עם עוד בחור מקבוץ ,,הנוער־הציוני" שהיה בהכשרה חקלאית בקרבת גורליצה. שנינו הלכנו לקבוצת ההכשרה שלו. בהגיענו למקום בקשתי מאנשי הפלוגה, שירשו לי לשהות אצלם כמה ימים, והם הסכימו. למחרת, ביום שני, יצאתי עם כולם לעבודה. העבודה היתה בגורן, כי באותה תקופה כבר החל הדיש, אחרי הקציר. בשעה 5.30 הלכנו לגורן. שם חיכה לנו גוי אחד ממנהלי החווה שסידר את העבודה. למזלי השקץ שעבד בהגשת האלומות למכונת הדיש, לא בא באותו יום לעבודה, ושתי השיקצות שכרגיל היו מחליפות אותו בעבודה, אף הן סרבו לעשות זאת באותו יום משום מה וכך המנהל שאל, מי מתנדב? להיום לעבוד בהגשת האלומות למכונה? קפצתי בראש, ואמרתי; אני! הגוי והשקצות פרצו בצחוק פרוע, כנראה משום שהיתי הצעיר הקטן והצנום מכולם. צחקו, באומרם; הילד הזה קופץ בראש? ולצחוקם עניתי: בא לנסות אותי שעה אחת! ואם לא אמלא את תפקידי כראוי, אז ורק אז תעיף אותי מהעבודה! אמרתי את המילים האלה בבטחון שחצני כזה, שדברי הפתיעו את כולם. על כך ענה המנהל; תזכור מה שאמרת, אני אעיף אותך מהעבודה. עניתי בצחוק; את זה נראה אחר כך. ברוגזה בולטת הניע המנהל את מכונת הדיש, ואף הגביר את קצב המכונה, בהתכונו להכשילני. אני בקשתי מטפחת גדולה, אותה קבלתי מאחת הבנות מ,,פלוגת ההכשרה" העליתי אותה על פני, עד העיניים והתחלתי בעבודה. שתי שקצות בעלות גוף מוצק הגישו לי אלומות שהובאו אליהן, ואני העליתי אותן לתוך בית־הבליעה. להפתעת כולם ביצעתי את עבודתי בזריזות ובהצלחה, ועד מהרה הוסיף המנהל עוד שקצה שתגיש לי אלומות, כי השתיים לא הספיקו. בארוחת הבוקר הביא לי המנהל בקבוק חלב לאות הוקרה, וכן בצהרים. באותו יום שחרר אותנו המנהל מהעבודה שעה וחצי קודם, וזאת כפרס על כך שהספקנו באותו יום לדוש כמעט מכסה כפולה, לפי מספר השקים שמנינו. כך המשכתי ביום שלישי וביום רביעי, ובערב הודעתי לסדרן העבודה בקבוץ, כי מחר עלי לחזור הביתה, אולם אנשי הפלוגה לא הסכימו בשום אופן שאלך רגלי, כי אם אסע ברכבת. לאחר הפצרות מרובות נעניתי לבקשתם, אך בתנאי שגם למחרת ביום חמישי אמשיך בעבודה עד שעה שתים. וכך סיימתי לעבוד כמוסכם והלכתי לתחנת הרכבת הקרובה ונסעתי לטרנוב ומשם לבריגל. סרתי ישר למועדון. כאן פגשתי את הקבוצה שלי והבנות, ובמקום מסרתי להם על פרשת הפילוג ושידלתי אותם ללכת יחד עם אנשי קרקוב, עם אידעק אורנשטיין בראש. באותו ערב כתבה הדסה פדרגרין לקרקוב ובישרה להם כי הקן שלנו מצטרף אליהם. האמת היא, כי לאף אחד לא היה חשוב באותו הזמן לאן שאנו משתיכים. פשוט, לא

היתה להם שום הכוונה בנדון, וממילא לא היה אכפת להם כל ענין הפילוג. בקן שלנו, כפי שצוין לעיל, עיקר העיקרים היה, שאנחנו קיימים ושנתקיים! כל שיקולים אחרים היו שוליים ולא חשובים בכלל.

ובכן עקיבא

ובכן, הקן הועמד לפני עובדה. בדיוק כמו שהועברנו ל„הנוער הציוני״ ע״י שליח הגליל הטרנובאי, צבי צייכנר, כך גם הפעם עברנו ל„עקיבא״ והקשר עם קרקוב נהיה גם כן ע״י שליח. אלא מה: הפעם הייתי אני בעצמי השליח. הענינים בקן היו שוטפים כרגיל. בלי כל סימן של מהפך. כי בימים הראשונים לא היה שום דבר סגנון ותוכן, אשר יכול היה להצביע על שוני בין „הנוער הציוני״ ו„עקיבא״ ומה שכן התרחש בנדון זה התבטא אצל הצמרת של אנשי קרקוב. וזה התרכז סביב יואל דרייבלאט, יעקב פרנד, משה זינגר ז״ל ואידעק אורנשטיין יבלח״א. המוח המרכזי היה יואל דרייבלאט. הוא ידע בדיוק לאן ולמה הוא חותר בתנועה הזאת, ומה צריכה להיות דמותה. אך בקננים ובתוך השורות, אפילו בקרקוב, היה בלבול מוח אחד גדול. על־פי רוב היו נגועים מהרוח של „השומר הצעיר״, הותיק שבתנועות נוער בגליציה, הוא אשר עצב את דמות הנוער, כמעט בכל תנועות הנוער היהודי ורוב רובם גם נגררו לתוך המערבולת של המרכסיזם ורק ניואנסים בלתי חשובים הבדילו ביניהם. בכלל, היתה באותה תקופה מחלת האופנה של הסוציאליסם בתנועות הנוער. אלא אט־אט התחיל הנוער היהודי להתנער מהסוציאליזם ועבר לציונות. רק לציונות בלי הבטנה של הסוציאליזם וכך קמו תנועות־נוער „כלל־ציוני״ שהמרכסיזם אצלם „טרף״ פסול״. זו הנקודה החשובה אשר הבדילה אותם מיתר תנועות נוער, אולם „עקיבא״ לא הסתפקה ב„רק בלי סוציאליזם״, היא התחבטה והתלבטה עם עצמה וחפשה דרך „ייחוד״ לעצמה. כך הגיעה לדרכה. היא לקחה על עצמה אתגר קשה מאד: והוא, להחזיר את הנוער לערכי היהדות והמסורת היהודית, ובמיוחד להוי החסידי, אשר בו היא דבקה בדביקות חסידית מוחלטת. לשם כך, הכניסה את הנגונים החסידיים והרקודים, כדבר חשוב בהוי הקננים שלה. זאת כבר רוח שנאצלה ממעינות לגמרי חדשים מאלה שהיו קימים בתנועות נוער עד אז.

אבל „עקיבא״ לא הסתפקה בדברי ההוי, היא השקיעה מאמצים עצומים כדי לקדם את הנוער שלה, אף ממקורות היהדות הראשוניים, והראשית שלה, היה התנ״ך עם מפרשיו ומדרשיו ועד התלמוד והפוסקים. היא שמה לה ליעד להקנות לנוער ידע ביהדות, ועל ידי זה להחזירו לחיק היהדות. היא היתה הראשונה אשר ראתה הרגשה שבלי התודעה היהודית ילך הדור הצעיר ויתרחק מהיהדות ויחוד היהודי, ויגדל דור של „קוסמופוליטים״ אשר לא ירצה אפילו לשאול את שאלת הרשע מן האגדה „מה העבודה הזאת לכם? לכם ולא לו!״ ובכדי למנוע תופעת הטפוס של „לכם ולא לו!״ הנהיגה השתלמויות בידיעת היהדות לפי מקורותיו. בזה רצתה להשיג שתי מטרות. א) לעקור את ה„עם־הארצות״ בידע יהדות, שהלכה וגברה בקרב הנוער היהודי בכל העולם, דבר המביא אותו לפרוק העול היהודי והתרחקותו מהיהדות בכלל. ב) רצתה ליצור מסגרת של הוי יהודי בעל תוכן רוחני ישן ומותאם לזמנים החדשים. וכאן היא נתקלה בסבך התלבטויות בתוך תוכה היא. לדוגמא אביא עו״ב קבלת־שבת בפלוגת הכשרה הראשונה בבילסקו. אחרי הפילוג מהנוער־הציוני הבין אחד מעיירה, כי בקבוץ „עקיבא״ יש מקום לבטא את הערב הזה בתפילת קבלת שבת המסורתית, ואחריו זמירות

השבת המסורתיות, וכן השירים החדשים שנכתבו ע"י המשוררים העבריים באותה תקופה ברוח הייחודי של שבת. וכך היה, התפללו שרו זמירות שבת וקידשו, הכל לפי המסורת היהודית נוסח גליציה. אך דע עקא, עם תום הסעודה, מנהל הפלוגה הראשון, מצא לנכון לזכות אותנו בהקראה מספר מאד לא עקיבאי, אפילו לפי רוח הזמן של אז והוא הספר „ימים ולילות" של נתן ביסטריצקי, והקטע הוא מאד רומנטי, העוסק בשאלת „ה„אהבה החופשית" והיא המזמינה את הגבר. ולפי עניות דעתי ההקראה הזאת פגמה ברוח קבלת־שבת, למרות אמירת שיר־השירים שהיהודי חוזר עליו לפני קבלת־שבת. רבות היו הסתירות, כי לא היה עקביות הלכתית, „עקיבא" אף פעם לא הזכירה קיום מצוות לפי ההלכה, היא רק הדגישה שמירת המסורת, ערכיה, וטיפוחם בתוך שורותיה. כל זה נוגע לכלל „עקיבא". אצלנו, בעיירה, הנוער לא היה זקוק לטיפוח המסורת של „עקיבא". הן הגוים בעיירה הרגישו בקדושת השבת, ולכן על „עקיבא' בעיירה היה רק התפקיד של מעצור להתמרדות הנוער נגד המוסכמות והנוהגים שהיו קימים מאות בשנים בעיירה, והם עיותו את דמות היהודי והיהדות, ובשנת 1932־3, אחרי שהקן התגבש, אפשר היה לבחון את הגישה המיוחדת שלה למסורת. אם „השומר הצעיר" השאיר אחריו עקבות של אבנגרד הלוחם נגד המסורת, „עקיבא" היתה ההיפך! חפשה דרך איך לחבב את המסורת על הנוער, ולכבד את היהודים המסורתיים. הם אמנם היוו יריב חריף לנוער הציוני, אבל ראינו בהם את הרזרבואר הפוטנצילי של תנועת התחיה הלאומית, ולכן יש לכבדם ולמנוע עימות עמהם.

אל הקורא!

לסיכום, הנני מבקש את סליחת הקורא הסבלני, אשר יאמץ את עצמו כדי לקרא את השורות הארוכות והמפורטות ואולי אף מעיפות אך יבין נא הקורא, כי סיבה חשובה לי במיוחד, גרמה לי לטבל חלק חשוב מחיי הנעורים שלי, שאותם הקדשתי לארגון שלנו. הוא נהיה לי לבית הראשון במעלות העדיפות, לכל יתר החיבות שלי בחיים. ועם הקורא המתעיף והמשתעמם הסליחה.

כה לחי לאנשי „עקיבא".

טלר חיים

11.12.75

מאת דניאל קייזר

דער בית"ר אין בריגל

אין יאר 1934 האט געברדיזט די יידישע גאס אין פוילן, ווי מיט אן עלעקטרישער שטראם איז די גאנצע יידישע באפעלקערונג, ארומגעכאפט געווארן מיט דעם געדאנק פון נאציאנאלער אויפלעבונג. ספעציעל האט זיך דאס ארויסגעדריקט ביי דער יוגנט. עס איז געווען געגוג, איינער פון דער יונגער גענעראציע זאל מיטגעריסן ווערן מיט וועלכן שטראם עס זאל נישט זיין, אויב ער אליין איז געווען פעיק באהאוונט, פארשטענדלעך, און האט אויך געוווסט דעם סוד פון שאפן און ארגאניזירן, איז געווען גענוג עס זאל זיך אים איינגעבן צו שאפן א יוגנט־ארגאניזאציע.

ביי אונדז אין שטעטל האט זיך געפונען אזא איינער. דאס איז געווען מונדעק שטראובער ז״ל. ער איז געווען אן אקאדעמיקער אין קראקעווער אוניווערסיטעט. אין קראקע איז ער געווארן באאיינפלוסט פון דעם רעוויזיאָנישטישן ציוניסטישן שטראם.

אין שטעטל האט ער זיך געקהלט אין דעם ספארט־קלוב ,,מכבי״. ער איז געווען דער פרעזעס פון אים. אלס אזעלכן איז אים לייכט אנגעקומען צו שאפן א פארבינדונג מיט דער יוגנט, וואס האט זיך געפונען אין דער ,,מכבי״. און ווען ער האט באשלאסן צו שאפן דעם ,,בית״ר״ האט ער געגומען צו הילף דעם אינסטרוקטאר פון דער ,,מכבי״ שמואל געלער, וועלכער איז נישט קיין בריגלער. (ער האט געארבעט אלס בוכהאלטער אין דער ,,צעגעלניע״ נישט ווייט פון שטעטל בריגל, און געוווינט אין בריגל.)ביידע צוזאמען האבן געהאט א גרויסע השפעה אויף דער יוגנט פון דער ,,מכבי״. פון וועלכער עס איז אנטשטאנען די ערשטע גרופע יוגנטלעכע וואס האט פארגעשטעלט מיט זיך דעם בית״ר און אזוי האט זיך געשאפן דער ,,בית״ר״ אין בריגל. איך וויל אונטערשטרייכן, אז די גרעסטע צאל מיטגלידער פון ,,בית״ר״ האבן גלייכצייטיק געהערט צו דער ,,מכבי״.

צוליב דעם, וואס דער ,,בית״ר״ האט עקזיסטירט אלס ארגאניזאציע מיט אן אייגענעם לאקאל נישט מער ווי איין יאר, קאן איך נישט פארצייכענען קיין ספעציעלע קולטור־און דערציאונגס־טעטיקייטן מיט וועלכע זי האט זיך אויסגעצייכנט אבער עס זענען פאראנען שטריכן וועלכע איך געפין פאר נייטיק זיי צו דערמאנען. דער בית״ר האט ביי אונדז געשטארקט דעם באגריף פון יידישן שטאלץ און נאך מער דעם באגריף פון געהארכזאמקייט. דאס האט זיך אויסגעדריקט אין דעם, וואס אלץ איז געטון געווארן לויט א באפעל פון דעם מפקד דעריבער האט ער געהאט א ריין מיליטערישן כאראקטער.

און דאס איז געווען די ספעציפישעקייט וואס האט אים אונטערשייד פון אלע אנדערע יוגנט־ארגאניזאציעס וואס האבן עקזיסטירט ביי אונדז אין שטעטל, ווי די ,,אגודת הנוער העברי ,,עקיבא״ און פאר איר דער ,,השומר הצעיר״. די האבן זיך געשפילט אין סקאוטן און אין בית״ר איז דאס געווען דער אינהאלט.

מיר טרעטן אריין אין די בריגלער פייער־לעשער

עס איז צו באצייכענען דעם כאראקטעריסטישן שריט פון בית״ר אין שטעטל: אויסער דעם בית״ר איז קיין שום יוגנט־ארגאניזאציע אין שטעטל נישט געקומען אויפן געדאנק, אז אירע מיטגלידער זאלן זיך פרייוויליק רעגיסטרירן צו די פייער־לעשער אין שטעטל. דער בית״ר איז געווען דער, וואס האט געשיקט זיינע מיטגלידער פרייוויליק צו העלפן די פייערלעשער. מיר האבן דאס געמאכט דעמאנסטראטיוו סיי פאר די ידן און סיי פאר די גוים. פאר די יידן האבן מיר געוואלט ווייזן א נייעם, שטאלצן ידן, וואס איז גרייט מיט לייב און נפש ארויסצווייזן די יידישע שטאלצקייט און טעטיקייט פאר דער אלגעמיינער געזעלשאפט, נישט נאר זיצן איינגעבויגן איבער דער גמרא אדער זיין א סוחר און זיך שפילן אין אינטעליגענץ אן א שום ממשות־דיקן תכלית און איבריקע פילאזאפיע מיט פארקייקלטע ארגומענטן, נאר גאנץ פשוט: א ייד קאן און דארף זיין אויך א פייערלעשער. און דאס איז געווען אין יענער צייט עפעס קראטיש, ווי נישט צו פארשטיין, דעריבער האט מען דעמאלט טאקע געקוקט אויף אונדזערע טאטן ,,מיט א שלעכט אויג״.

נאר מיר האבן זיך נישט גערעכנט מיט דעם אלעם. ביי אונדז איז געווארן הייליק, דער זיבעטער געבאט פון אונדזער „נדר", וואס זאגט: זיין טריי די געזעצן פון בית"ר און די געבאטן פון די מפקדים.

און דער אמת איז צו זאגן, אז מיר האבן נישט געוואלט פילאזאפירן און פירן אידעאלאגישע אקאדעמישע דיסקוסיעס ווי עס איז געווען אנגענומען אין אנדערע יוגנט־ארגאניזאציעס.

און ווי שוין אויבן דערמאנט, איז אונדזער פייערלעשער־טאט געווען אויך א וונדער פאר די גויים. ביי אונדז אין שטעטל איז געווען אנגענומען, אז א פייערלעשער און א קוימענקערער דאס איז נישט פאר קיין יידן. און פלוצים אזא דערשיינונג: יידן ווערן פרייוויליקע פייערלעשער. דאס איז נישט־געווען אלעמען פאר־שטענדלעך. אזוי ווייט איז געווארן איינגעקריצט דער פאר־אורטייל, אז יידן ווילן נישט ארבעטן, יידן ווילן זיין, אזוי געזאגט, נאר בעסערע מענטשן און די גויים זאלן פאר זיי ארבעטן און שאפן. און מיט אונדזער טאט אבער האבן מיר ארויסגערופן אויך ביי די גויים אין שטעטל א געוויסן כבוד צו אונדז.

עס איז אויך כדאי צו באצייכענען, אז אויב ס'וואלט זיך געטראפן אין שטעטל א ייד וואס וואלט פרובירט ווערן א קוימען־קערער, וואס איז געווען א שטאטראט ארבעטער וואלטן די פאלאקן צו דעם נישט. צוגעלאזט ווייל דאס האט שוין געטראגן א שטאטראטס אמט און עס איז צו באמערקן, אז די יידן אין שטעטל זענען געווען 75% פון דער באפעלקערונג, טראץ דעם האט קיין איין ייד נישט געארבעט אין מאגיסטראט.

ליידער איז ביי אונזערע יידן אין שטעטל אלץ געווען, אויסער פרנסה. און אויב עס האט שוין אייגער פון אונדז געפונען א באשעפטיקונג, האט ער פארדינט ביז צום מויל. און דאס האט געצווונגען דעם גרעסטן טייל פון דער יוגנט, זי זאל זוכן באשעפטיקונג אין די גרעסערע שטעט. און אזוי האט זיך דער בית"ר אין בריגל וואס האט עקזיסטירט מיט איר אייגענעם לאקאל, פון ענדע 1934 ביז אנפאנג 1936 אליין ליקווידירט, עס זענען נאר געבליבן איינצעלנע מיטגלידער און סימפאטיקער

מיט שטאלץ וויל איך נאך דערמאנען, אז אין יאר 6.1.1935 האב איך זיך באטייליקט אין דער וועלט־קאנפערענץ פון בית"ר און האב זוכה געווען צו זיין אין דער ערד־וואך ביי דעם ראש בית"ר זאב זשאבאטינסקי ז"ל. זאל זיין נאמען בלייבן געערט אויף לעולם ועד.

דערציילט פון דניאל קיינער
געשריבן פון חיים בריגלער

מאת אלישע שטרנליכט

פועלי ציון שמאל בבריגל

אופנת השמאלנות הגיעה גם לבריגל, הא כיצד? בהתחלה היו אלה אנשי השומר הצעיר" שהתקרבו יותר ויותר לשמאלנות, אך זה נעשה בצנע ולא בפומבי כי בפרהסיא „השומר הצעיר" הופיע רק כארגון נוער ציוני חלוצי, ובמיוחד במקום חסידי כבריגל.

אולם משהגיעה לעיירתנו משפחת הריזנפלדים מבוכניה הסמוכה, שרכשה בית־חרושת קטן ומרזנה לגזוז והפכה אותו לעסק משגשג, פתחה המשפחה בתעמולה קומוניסטית ענפה, ואף תא קומוניסטי מחתרתי הקימו.

ברם לא השמאליות הזאת גרמה להתארגנותה של פועלי ציון שמאל בבריגל, כי אם ההתנהגות של ההסתדרות הציונית בעיירה. היא לא חשבה אפילו שיש לארגן את החלק הזה של הנוער והבוגרים שנחשב לפועלי. להפך הם הסתגרו במסגרת של „חשובים" יותר, מבינים יותר ויודעים יותר ולכן לא נאה להם להמצא בכפיפה אחת יחד עם ה„עמך" הפחות שווה מהם. ראו איזה פלא, הם ברובם היו חניכי „השומר הצעיר" לשעבר, ודוקא הם בדדו את החלק הזה, אשר כל כך השתוקק לארגון ולתיפורח חברתי בכלל, אך הוא נדחה לשוליים. אמנם „עקיבא" היתה דוקא זאת אשר הכילה בתוכה את הנוער של עניי העיירה. אולם זה היה נוער צעיר מדי, מגיל עשר עד שמונה עשרי, וזה לא התאים לנוער בוגר בגילינו. וכך התהלכו רבים בגילי מעשרים וחמש ומעלה, וגם יותר צעירים בחלל ריק בלי כל תוכן וטעם. אמנם חלק מאתנו ניסה איכשהו להתברג לתוך החברה הכללית אשר ריכזה את עצמה סביב ל„דום־לרדובי" („בית־העם"), אך לדאבוננו לא יכולנו להקלט בתוך החברה הזאת כיון שהיא דחתה את העמך מעצמה.

באשר לי, מבשרי חזיתי זאת, אמנם זכיתי פעם אחת בלבד לקבל תפקיד בהצגת „חפנה ופנחס" או כפי שקראו לה באידיש כבקה פנקה, בתור קצין צבא, יחד עם מעחיל צחוריבער (אייזן) ופנחס לש. זאת היתה קומדיה, שהצליחה באופן יוצא מהכלל, עד כדי כך, שההוג הדרמטי שלנו חזר והופיע שנית בבוכניה, העיירה הקרובה לנו. למרות הצלחת ההצגה, ולמרות שכל אחד מאתנו הצטיין. הדבר לא הקנה שום זכות שנופיע באיזו הצגה אחרת כאמור לעיל, אנו היינו נחשבים לאנשי ה„עמך", לא רק בציון הסיבה הזאת, היא אשר דחפה חלק מהמבוגרים לחפש אחר ארגון. אומר גלוית הרגשנו את עצמינו, אצל אנשי הציונים האלה, כבנים חורגים לכל. כך היו בינינו כאלה אשר לא ראו לפניהם שום עתיד, לא בעיירה ולא בפולין כלה. לכן רצינו לעלות לארץ־ישראל. ברובינו היינו בעלי מקצוע, ולא נבהלנו מעבודה קשה, או תנאים קשים, כי תנאי חיינו בבריגל לא היו יותר שפירים, כי כולנו חשבנו שדרך הארגון הזה נשיג את המטרה הסופית, והיא לעלות ארצה. וכך התארגננו בתור מפלגה פועלית במסגרת „הפראיע־יוגענד", חלק אינטגרלי של פועלי ציון שמאל. והאמת יש לומר שבארגון זה אנו הרגשנו שאין מעלינו כאלה שחושבים אותנו לנחותים מהם. תוך זמן קצר התגבש הארגון הזה והגענו ל־54 חברים. מהמפלגה שבטרנוב קבלנו את כל העזרה הארגונית ובמיוחד הרעיונית, וכך נגררנו לרוח האנטיציונות־הבורגנית, והודרכנו ללחום בלשון העברית, משום כך ערך „השבועה" של פועלי ציון שמאל באידיש, או האינטרנציונל הם ללא כל צל של ספק חשובים מן „התקוה" הציונית, וכך הפיחו בנו את רוח המהפכה הסוציאליסטית. אולם את המהפכה אי אפשר לעשות למעשה, אך אפשר להפגות את הרוח המהפכנית כבר עכשיו במקום ברחוב היהודי בבריגל, וכך היה שבאחד ההופעות הפומביות ב„דום־לרדובי" הופענו בצורה הפגנתית והתנגדנו לשירת התקוה, הדבר הביא לקטטה ומשני הצדדים יצאו מוכים, כי במכות החברה שלנו היו יותר מוכנים מאשר בני הבתים העשירים, או האינטיליגנציה, האדונים, כפי שכינו את עצמם. די עם אזכיר אחד מאתנו פנחס יאציק ז"ל אשר הרים שולחן על ראש שמעון איינהורן, ובנס משהו עצר את השולח בעודו באויר, אחרת מי יודע מה היה עלול לקרות באותו ערב. בכל אופן, למרות מעוט מספר חברינו, ידינו לא היו על התחתונה וזאת היתה נקמה פורתא על שהסתכלו עלינו כעל פחותי אדם.

וכך נהפכנו בעיירה לגורם שאין לזלזל בו, אך קרה באותם הימים בעיירה דבר בלתי צפוי, המשטרה התחילה במאסרים בתא הקומוניסטי שהיה במחתרת, וכך נאסר אחד

מחברי פועלי־ציון, אדולף ברקלהמר ולאחר ששוחרר דרשתי ממנו שיוציא את המסקנה, היינו יעזוב את המפלגה, ועל כך הוא ענה לי בצורה מאד „מהפכנית" לקח לוח ונתן על הראש!. אחרי המעשה הזה ואוירת המאסרים בעיירה, גרמו לכך שפועלי ציון התפזרה לגמרי ורק בודדים נשארו בקשר עם המפלגה בטרנוב, ואלה כעבור שנה לאחר שעליתי ארצה ולפי מה שספרו לי כאן בארץ הספיקו להתגבש והפעם יצרו קבוצות כדור־רגל „גוואזדא", אך גם הפעם זה החזיק מעמד כשנה ושבק חיים.

מקרים פיקנטיים שנחקקו בזכרוני

ברצוני להעלות כמה מקרים פיקנטיים שנחקקו בזכרוני והם:

באחד הנשפים החברותיים שהתקימו ב„דום־לודובי", קנה אחד המשתתפים מנה ראש־דג קרפיוני, ובשעת האוכל נתקעה עצם בגרתו ונוצרה בהלה גדולה בקהל הנוכחים, ולמזלנו נוכח במקום הרופא שטיל ז"ל, והוא הצליח בעזרת שני סכינים להוציא את העצם מגרונו, וההדות לכך ניתן לציבור להמשיך ולהנות מן הנשף נוסף להצלת חיי אדם.

נבהלתי מדמות בלתי רגילה.

בדרך כלל באזור המגורים שלי, שנקרא בשם „שצאנקא" היה חשוך גם לאחר שהתקינו בשנים 1930־1931, תאורת חשמל. המרחקים מפנס אחד לשני היה כמאה מטר, והפנסים קטנים, כך שהחושך כיסה על האור הקלוש ומה גם שהיו רחובות קצרים שבהם בכלל לא היתה שום תאורה. הבית שבו גרנו היה גובל בדיוק מול הצטלבות הרחוב של „דרובני ר' לישעס" שהתחיל מן הרב חאמעלע דינ'ס מארק כפי שקראו לזה אז בעיירה, ובהתקרבי למבנה האחרון של „דרובני" שבו היה גר המלמד לייביש שטראם ואשתו יאכצשע, מוכרת הלחמניות והכעכים בבתי העשירים, ובסוף המבנה שהיה מחסן התבואה של אותה דרובני, נתקלתי בדמות בלתי רגילה בגובהה, נבהלתי, אך כהרף עין התאוששתי. נגשתי מול המחסן לגדר, עקרתי לוח ממנו והתחלתי להרביץ על ימין ועל שמאל. ואז פרצו בצרחות ותחנונים שאפסיק להכות!. ואז ירד אחד מעל כתף חברו. לא אזכור היום מי הם היו שני הליצים אשר הצליחו לסדר אותי בצורה כזאת, אבל המכות ההגונות פתרו את הבעיה.

מעשה בסוכה

בבית שלנו היתה חצר גדולה, מצד החזית לרחוב היה מבנה של ארבעה דירות. שתי דירות גדולות שהיו מחולקות ב„שפאניש ווענטעל", זה היה קיר מחיצה מלוחות דקות בגובה של שני מטר, היינו הם לא הגיעו עד לתקרה, ושתי דירות יותר קטנות של חדר אחד. מאחורי המבנה הזה, במרחק כעשרה מטר ממנו היה מבנה שני, גם כן של ארבעה דירות, ועבור שמונה דיירים. כמובן שהיה צורך במבנה מיוחד של סכה, וכזה היה אחד המחסנים שהיה שייך לנו ובו היה מותקן גג שהיה נפתח לשני הצדדים, ולזה קראו „שלאק". במרוצת השנים ה„שלאק" הזה נתקלקל ואי אפשר היה לפתחו וכשפתחוהו, אי אפשר היה לסגרו. והנה התקרבו ימי הסוכות, הילדים הכינו את הקישוטים אך ה„שלאק" אינו נפתח, כי הוא רקוב, על כן החליטו הדיירים היות ואין הזמן מאפשר

הקבוצה הבוגרת של קן "עקיבא" בטיול עם גד בוכמן
בעת בקורו בבריגל בהתחלת 1935
די עלטערע גרופע פון דער "עקיבא" אין א אויספלוג,
מיט גד בוכמיין אין זיין באזוך פוין פאליסטינע אין שטעטל

קבוצת הכדור־רגל של "מכבי" בבריגל
די פוד באל מאנשאפט ביי דער "מכבי" אין בריגל

לתקן את ה,,שלאק" אז יפנו לאברומקה לאוב ויקחו בהשאלה ארגזים שבהם ארזו ביצים, ומהארגזים ירכיבו סוכה, וכך היה. הביאו את הארגזים והרכיבו, סוכה בצלאל יאקעל דוד׳ס השכן דרש שיעבירו את פתח הכניסה לקצה השני של הסוכה ולא ליד דלת הכניסה שלו ועל כך ענה מנדל ליברמן, אחד השכנים שתמיד חשב שעל פיו ישק דבר, פסק שבשום אופן לא יתן כי כך הוא רוצה. ובתור ,,תקיף" הזהיר כל אחד שלא יעיז לעשות דבר הזה, אבל בצלאל לא השלים עם גזר דינו של מנדל ליברמן ואחרי שגמרו לסכך את הסוכה בסכך, אז רק הילדים התחילו בקישוטים ובצלאל התחיל להוציא ארגז מן הקצה השני כדי להעבירו לפתח שעשו על יד דלת כניסתו לביתו, בו ברגע התנפלו מנדל ליברמן, עם בני ביתו על בצלאל במכות נאמנות, ורק הודות להתערבות השכנים, ניצל בצלאל מחבלות קשות. מאותו יום החליט שאין בצלאל שאין מקומו בסוכה שלנו ועבר לסוכתו של מנשה שוחט. אמנם למחרת כששקטו הרוחות הלהוטים והשכנים יצאו לבדוק את טיב הסוכה וסדורה, והפעם נוכחו לדעת כי בצאת כל אחד מפתח הסוכה עלול להתקל באפו בדלת הנפתחת על פתח הסוכה, ובדיון מעמיק השכילו לשכנע את מנדל ליברמן, כי אכן, יש להעביר את הפתח לקצה השני, ומה עוד שזה אינו כרוך בטרחה רבה.

דברו ודברו ואנשי המעשה בצעו העברת פתח הסוכה לקצה השני, אולם לבקש סליחה, ולפיס את בצלאל, עד כדי כך גאותם לא הרשתה, וכך הרגישו כל באי הסוכה כבר בשנה הזאת את חסרונו של בצלאל בסוכתנו, כי ידע בצלאל יותר מכולם לשיר את זמירות החג בקול נאה שהכל נהנו ממנו. ונוסף לזה חסרו הפסוקים אשר היה כותב וגוזר מנירות צבעוניים לקישוט הסוכה, כי הוא באמת ידע את סוד ,,סוכה נאה" מה פרושה. אך במיוחד הצטערנו אנו הצעירים, כי הפסדנו את האמעל צלאלס שכבר בצעירותו הרבה הצטין בקישוטים וכבר באותה שנה קשט את הסוכה אצל מנשה שוחט שהצטינה בין הסוכות שב,,שצאנקה" וכך המשיך ובשנה השלישית הסוכה של מנשה שוחט נהיתה לסוכה היפה שבעיירה, שרבים מן העיירה באו לבקרה ולהתבונן בקישוטיה מרהיבי העיניים, ועל כך אנו הצעירים הצטערנו ביותר.

כסוי הגג של בית הכנסת העיירתי

בגאוה מיוחדת ברצוני - לציין את העבודה הזאת, אשר עמדתי בראש צוותה. בית הכנסת הזה נבנה מחדש אחרי השריפה הגדולה ב־1904 כאשר האש אכלה כתשעים אחוז מן העיירה וגם בית הכנסת נשרף ומאז ילדותי, זוכר אני תקופה של עשרים וחמש שנים, הבנין הזה עמד בלתי גמור, שנבנה מחדש. רק קירות בנויים מלבנים, וכן נבנו כמה בתי מדרשה כגון: ,,החסידים שטיבעל" ובית המדרש העיירתי ורב ,,וולף לאויבס מנין". יתר על כן אחרי למעלה מחמש עשרי שנים שהעיירה נשארה בלי רב העיר, פרנסי העיר קבלו רב לעיירה. כמדומני אחד מצאצאי הרב ,,אריה דביא עלאי" הקדוש והגדול בתורה, רב׳ משה ליפשיץ ובשביל המרא דאתרא ידעו לבנות בית חדש ורק הבית כנסת נשאר בקירותיו השוממות, רק ב־1933 התחילו בגמר הבנין. היות והייתי הפועל הראשי והקבוע של מוטל בלעכער שתרם את עבודת כסוי הגג, אני בצעתי את עבודת כסוי הגג, ועל כך הנני גאה עד היום. לדאבונינו ולאסונינו לפי מה שמספרים שארית הפליטה מן החורבן, היה זה הבנין הראשון אשר הגרמנים ימח"ש שרפו על כל ציודו וספרי התורה מיד עם כניסתם לעיירה.

עליתי ארצה דרך ה„סתם חלוץ של עקיבא״

כפי שציינתי כבר לעיל כל מאוויי היו לעלות ארצה לשם כך יזמתי את יצירת הפועלי ציון שמאל, אולם היא התפזרה, ובאמצע שנת 1934 יזמו מנדק אייזן וצבי לעהביל שבעבר היו מיוזמי ארגון נוער אשר ממנו צמחה „עקיבא״ והפעם הם ארגנו את ה„סתם חלוץ״ של „עקיבא״ אחדים מחברי שבעבר היינו בפועלי ציון הצטרפנו ל„סתם חלוץ זה״ וכעבור כמה חודשים לפלוגת הכשרה בז׳שוב בהנהלתה של לולה טפת. את האמת אומר אינני מבין עד היום לשם מה אנשי עבודה ובעלי מקצוע היו זקוקים להכשרות כאלה, ומה זה הוסיף. לרבים זאת היתה אבן נגף לעליה. ובכלל לשם מה היה צריך כל ההתארגנות לשם עליה ארצה - הנני מרשה לעצמי לאמר, כי עשרות עשרות אלפים מ„עמך״ היה מוכן בכל רגע לעלות ארצה, ולא פחות משהיו מוכנים לנסוע לאמריקה.

בספוק רב אציין שחלק גדול מחברי החלוץ נמצאים בארץ, וכל אלה שהגיעו ארצה לא ירדו ממנה.

תהי רשמתי זו למצבת נצח לזכר קדושי עיירתי שהיתה ואיננה, כי יד הכורת הגרמני גזר על יהודיה כליון.

מפי אלישע שטרנליכט
כתב חיים בטלן

מאת משה דורף

דער ספארט-קלוב ״יארדאן״ אין בריגל

אזוי ווי איך האב נישט געהערט צו די, וועלכע האבן געפונען זייער גאנצן לעבנס אינהאלט נישט אין בית־המדרש און נישט אין חסידיזם, בין איך מיטגעריסן געווארן מיט דעם נייעם שטראם, וואס איז אריינגעדרונגען אין שטעטל. אין די יארן 1921–22–23, האט זיך די ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציע פארשטארקט, אבער נישט אלע זענען צו איר צוגעשטאנען. א גרויסער טייל האט נישט געפונען פאר נויטיק צו געהערן אין דער יוגנט־ארגאניזאציע - און איך צווישן זיי.

די נייגונג צו ספארט

איך געפין פאר נויטיק איבערצוגעבן דעם אורשפרינג און די סיבות וואס האבן גורם געווען, עס זאל זיך ביי מיר שאפן די נייגונג און דראנג צו ספארט. דאס איז נאך פארקניפט און פארבונדן מיט מיינע יינגלערישע חדר־יארן. איך וויל דא אויך פארצייכענען געוויסע שפילן אין אונדזערע גאר יונגע חדר־צייטן, מיט זייער ספעציפישן כאראקטער, וועלכע זענען פארבליבן אין מיין זכרון און זעען אויס אין מיינע אויגן ווי ריינע ספארט־שפילן.

די שפילן מיט זייער נאמען

איינע פון די שפילן האט מען גערופן „מאיא דזשורא קאסא״. דאס איז געווען אזא מין „גאלף״־שפיל מיט זיין סטיל. אויף א לערן פלאץ ווו מיר האבן נאר געפונען א

פרייען שטח פון פינף־אויף־פינף קוואדראט־מעטער, האבן מיר געמאכט אין אלע פיר עקן רונדע גריבלעך. אין דערמיט פונקט האבן מיר געמאכט א גרעסער און טיפער גריבל. אין דעם מיטעלן גריבל האט מען ארייגעלייגט א הילצענעם באל און אלע פינף שפילער האבן ארייגעשטעקט זייערע שטעקנס אין דעם מיטלסטן גריבל, אפגעציילט: איינס, צוויי, דריי - און ארויסגעוואָרפן דעם באל פונעם גריבל. נאר גאנץ אפט זענען זיך אלע צעלאפן פארכאפן א גריבל און אזוי האט זיך איבערגעחזרט עטלעכע מאל. אויב עס איז אלץ געלונגען, האט יעדער, וואס האט באוויזן צו פארכאפן פאר זיך אזא גריבל, געמוזט אויסשרייען „מאיא דזשורא קאסא" (מיין גריבל איז געשלאסן). און נאר מיטן אויסשרייען „מאיא דזשורא קאסא" האט ער באקומען די רעכט אויף זיין גריבל. און ווער עס האט נישט באוויזן צו פארכאפן פאר זיך אזא גריבל, איז געבליבן א נע־ונדניק, און געמוזט אריינקייקלען דעם באל מיט זיין שטעקן אין מיטלעסטן גריבל - די פיר וואס זענען געווארן בעלי־בתים - איעדער פאר זיין גריבל, האבן אלץ געטאן מיט זייערע שטעקנס, בכדי דעם קייקלער נישט צו דערמעגלעכן אריינצוקייקלען דעם באל אין דעם מיטלסטן גריבל. אין דער זעלבער צייט האט יעדער פון זיי געדארפט היטן, דער קייקלער זאל אים נישט פארכאפן זיין גריבל ווען עס איז אים געלונגען צו פארכאפן ביי איינעם פון די פיר קעגנער א גריבל, האט ער געמוזט באוויזן אויסצושרייען: „מאיא דזשורא קאסא". און אזוי האט זיך געצויגן די שפיל גאנצע שעהען.

דער פאלעסטער שפיל

צו דער שפיל האט מען געדארפט האבן א שטעקן פון אן אַלטן בעזעם. מען האט פון אים אנגעשניטן א לענג פון 80 צענטימעטער. דאס איז געווען דער „פאלעסטער־שטעקן". דערצו איז צוגעקומען א קורץ שטיקל שטעקן, אכט ביז 10 צענטימעטער די לענג. דעם קורצן שטעקן האט מען גערופן די „צירקע". מען האט אויסגעגראבן א שמאל גריבעלע, ארייגעשטעקט די „צירקע" זי זאל ארויסשטעקן אויף 4 צענטי־מעטער פון דעם גריבל. מיט דעם פאלעסטער־שטעקן האט מען א לייכטן קלאפ־געטאן אין דער „צירקע", וואס איז פון דעם קלאפ געשפרונגען אין דער לופט. דאן האט מען מיט דער „פאלעסטרע" געטאן א שטארקן קלאפ אין דער „צירקע" און זי איז ווי א פייל פון בויגן הויך און ווייט געפלויגן. די וויטקייט איז געווארן אויסגעמאסטן, אנהויבנדיק פון „צירקע גריבל". יעדע צען שריט זענען געווארן באצייכנט מיט א שטיין - ביז הונדערט שריט. מער ווי הונדערט שריט האבן זעלטן ווען, נאר איינצלנע, באוויזן ארויסצושליידערן די „צירקע". יעדע צען שריט האבן זיך פארצייכנט אלס פונקטן. אין דער שפיל האבן זיך שוין געקאנט באטייליקן א גרעסערע צאל שפילער, אנהויבנדיק פון איינעם קעגן איינעם ביז צען קעגן צען און אפילו נאך מער, צוויי גלייכע גרופן, דאן האט יעדע גרופע געדארפט זיך פארמעסטן וועלכע פון זיי וועט באווייזן מער אויסשליידערן די צירקע. און די גרופע וואס האט באוויזן מער מאל אויסשליידערן די צירקע, איז געבליבן ביי דעם פאלעסטער. די צווייטע גרופע האט זיך צעשפרייט לענג אויס די שטיינער צייכנס כדי צו כאפן די אויסגעשליידערטע צירקע. בכדי עס זאל זיין לייכטער צו כאפן די פליענדיקע צירקע, האבן איינצלנע אראפגענומען די היטלען פון קאפ צו כאפן אין היטל אריין. נאר דער גרעסטער טייל פון אונדז האט נישט געוואלט אויסטאן דאס היטל פון קאפ, און בלייבן אין בלויזן

קאפּ. דאס איז דאך געווען שטרענג פאַרבאָטן - מען האט נישט געטאָרט גיין אין בלויזן קאפּ. דערפאר האבן דאס רוב שפּילער אראפּגעצויגן די רעקלעך און זיי אנגעטוןביידע ארבל פאַרקערט, מיט די פּלייצעס פון פאָרנט און דאס האט געדינט אלס פאַרטעך. עס איז אויך געווען לייכטער און בעסער צו כאַפּן די צירקע. מיט דעם כאפּין די צירקע האט מען געפּסלט דעם שפּילער וואס האט אויסגעשליידערט די צירקע, עס איז אויך געווען נאך איין מעגלעכקייט צו פּסלען דעם שפּילער: מען האט געוואָרפן די צירקע און אז די צירקע האט אנגערירט דעם פאַלעסטער, איז דער קלאַפּער געפּסלט געוואָרן. אין די ביידע פאַלן זענען אויך די פונקטן נישט גערעכנט געוואָרן, דער שפּילער וועלכער האט נישט באַוויזן דריי מאל אויסצושליידערן די צירקע איז געפּסלט געוואָרן, ווייל יעדער איינער האט געהאט א רעכט דריי מאל צו שליידערן. און פאַרקערט, ווען איינער האט יא באַוויזן אלע דריי מאל אויסצושליידערן און ער איז נישט געפּסלט געוואָרן, האט ער באַפרייט איינעם פון זיין גרופּע, וועלכער איז געווען א געפּסלטער. און אזוי האט מען זיך קעגנזייטיק אויסגעכאַפּט און געפּסלט, די גרופּע וואס האט באַוויזן מער פונקטן צו שאַפן איז געווען די געווינערין פון דעם שפּיל.

קראַדזשאַנע יאַיקאַ

אזוי האט געהייסן די שפּיל מיט זיין פּוילישן נאָמען „קראַדזשאַנע יאַיקאַ" - (די געגנבעטע אייער). נאר פאַר וואס מען האט די שפּיל און אנדערע גערופן אין פּויליש, איז ביז היינט פאַר מיר נישט קלאר: די שפּיל איז באַשטאַנען פון צוויי מאַנשאַפטן, ענלעך ווי פוס־באַל. צו דער שפּיל האבן מיר געדאַרפט האבן א גרויסן, ליידיקן פּלאַץ פון אכציק שריט די לענג און דרייסיק שריט די ברייט. דאן האבן מיר אנגעצייכנט, איינקרייזנדיק מיט א שטעקן צי מיט אן אייזן א טיפן קריץ אין באָדן, וועלכער האט באַצייכנט, די גרענעצן פון דעם שפּיל־פּלאַץ. מען האט דעם שפּיל־פּלאַץ געטיילט אויף צוויי גלייכע טיילן, יעדע מאַנשאַפט מיט איר טעריטאָריע פון פערציק שריט די לענג און דרייסיק שריט די ברייט. יעדע מאַנשאַפט האט געמאַכט האָרט ביי איר גרענעץ צייכן א ראָד פון צוויי שריט אויף צוויי שריט און אין מיטן דער ראָד האט מען אריינגעלייגט די שטיינדלעך, וואס האבן זיך גערופן „די אייער". דאן האט יעדער געמאַכט דריי „ערי מקלט" אין יעדער טייל פון ביידע מאַנשאַפטן. דאס איז געווען דריי קלענערע רעדער (?) א שפּרייז אויף א שפּרייז. מיר האבן די רעדער גערופן „ערי מקלט", דערפאר, ווייל לערנענדיק אין חדר חומש־תורה האבן מיר זיך אנגעטראָפן מיט דעם באַגריף „ערי מקלט" וואס משה רבינו האט געמאַכט אין עבר הירדן און יהושע בן־נון האט געמאַכט ווען ער האט איינגענומען ארץ כנען; היינט, אויף אונדזער לשון, רופט זיך דאס א נייטראַלע טעריטאָריע, וואס גיט די רעכט זיך דאָרט צו באַהאַלטן און וואָר פון די קעגן־מאַנשאַפט האט זיך באַוויזן אריינצורייסן אין איינעם פון די דריי רעדער, האט ער געהאט רעכט צו שטיין אין דעם ראָד פריי, זיך אָפּרוען און זיך זוכן א וועג ווייטער צו לויפן און זיך דורכרייסן צו דעם גרויסן ראָד, און כאַפּן איינס פון די שטיינדלעך, די אזוי גערופענע „קראַדזשאַנע יאַיקאַ". אזוי האבן זיך ארומגעיאָגט ביידע מאַנשאַפטן קעגנזייטיק. דער מינימום צו דעם שפּיל איז געווען זעקס מאן אין יעדער גרופּע. איינער איז געווען דער היטער פון דער גרויסער ראָד, וווּ עס זענען געלעגן די „קראַדזאַנע יאַיקאַ'ס" און דריי זענען געווען די היטער

פון די „ערי מקלט״ נישט ארײַנגעלאָזט אין זייער טעריטאָריע און צוויי זענען געווען די אַטאַקירנדיקע לויפערס אום צו כאַפּן פון די קראַדזשאַנע יאַיקאַ. נאָך איין זאַך איז צו דערמאָנען: פאַר אַלע איז געווען פאַרבאָטן אַרויסצושלעפּן אַפּילו אַ פוס אויסער די גרענעצן פונעם שפּיל־פּלאַץ און אויך נישט פאַרטרעטן וועלכן פון די צייכנס ווער עס האָט אַרויפגעטראָטן אויף אַ צייכן דער האָט זיך „פאַרבריט״ און אַלס פאַרבריטער האָט ער פאַרלוירן זײַנע רעכט אין שפּיל. די שפּיל האָבן באַגלייט פיל בײַזײַענדיקע צוקוקער און אַ טייל פון זיי אַקטיווע קיביצער, וועלכע זענען מיטגעריסן געוואָרן מיט דעם שפּיל אַזוי ווײַט, אַז זיי זענען אויך געלאָפן לענגאויס דעם שפּיל־פּלאַץ אַ טייל קיביצער האָט זיך בלויז באַוויגן ווי זיי וואָלטן געלאָפן, און נאָך אַ טייל האָט דערפילט זייער הוב צו דער שמחה מיט התלהבותדיקע געשרייען, וואָס האָבן געהילכט ביז אין הימל אַרײַן. אַזוי האָט זיך געצויגן די פריילעכע שפּיל ביז מיר האָבן זיך דערמאָנט, אַז מיר האָבן שוין פאַרשפּעטיקט מיט צוויי שעה דאָס מיטאָג עסן. אָ! דאַן האָט אונדז אײַנגעהילט אַ שווערע, ביטערע זאָרג: ווי אַזוי גייט מען אַהיים? און נישט איינער פון אונדז האָט באַצאָלט אַ שווערן פּרײַז פאַר דעם פאַרשפּעטיקן דאָס מיטאָג עסן, אין אַזאַ פאַל איז פאַרגאַנגען די גרויסע פרייד און פאַרגעניגן פון אונדזער פריילעכע שפּיל.

דער פוסבאַל־ספּאָרט

נאָך אין אונדזערע גאַנץ יונג יאָרן זענען מיר מיטגעריסן געוואָרן מיט דעם שטראָם פון פוסבאַל־שפּיל. כמעט אין אַלע שטעט און שטעטלעך האָבן עקזיסטירט ספּאָרט־קלובן מיט פוסבאַל־סעקציעס. בײַ אונדז אין שטעטל האָט עקזיסטירט דער ספּאָרט־קלוב „סאָקול״ פון דער גוייִשער יוגנט. זיי האָבן פון צײַט צו צײַט, אין די זונטיק־טעג געבראַכט פון אַנדערע שטעטלעך אַ פוסבאַל־מאַנשאַפט און זיך מיט זיי פאַרמאָסטן אין אַ „מעטש״.

פאַרשטייט זיך, די יוגנט איז געלאָפן זען אַזאַ „מעטש״. אויף אונדז, גאַנץ יונגע ייִנגלעך האָט דער שפּיל געמאַכט אַ שטאַרקן אײַנדרוק אָבער אין אונדזערע יאָרן האָבן מיר נישט געקאָנט אַפּילו חלומען וועגן קויפן אַ באַלעם, האָבן מיר געמאַכט אַ באַלעם פון שמאַטעס און זיך געשפּילט מיט אים. מיט דער צײַט זענען מיר געפאַלן אויף אַ המצאה, זי וואָס איז באַשטאַנען אין דעם: אַלס קליינע ייִנגלעך האָבן מיר זיך געלערנט שוימען. דערצו האָבן מיר זיך געקויפט בײַ די קצבים די אייטערס פון די קיען. מיר האָבן זיי אָנגעבלאָזן מיט לופט און זיי פאַרבינדן מיט אַ שטריקל, זיי אַרונטער געגומען אונטער די אָרעמס און אַזעלכע צוויי „בלאָזן״ (ווי מיר האָבן דאָס דעמאָלט גערופן) האָבן אונדז געהאָלפן שווימען אויפן וואַסער. אויף דער המצאה זענען מיר געפאַלן, אַז מיר קאָנען קויפן אַזעלכע אייטערס און פון זיי מאַכן אָן אָנגעבלאָזענעם באַלעם. צו דעם האָבן מיר גענומען אַלטע פּרוויען־זאָקן און פון די ברייטסטע טיילן האָבן מיר געמאַכט דעם איבערטייל פון איין זײַט פאַרנייט מיט שטאַרקן פאָדעם און אין דער צווייטער זײַט געלאָזט אַ קליינע עפענונג, אַרײַנגעלייגט דעם אייטער און שטאַרק אָנגעבלאָזן, און נאָכדעם פאַרנייט די זאָקן. דאָס איז פאַר אונדז געווען אַ גרויסע דערגרייכונג. ערשטנס, איז דער באַלעם געווען לײַכט, טראָץ דעם, וואָס מיר האָבן אים געמאַכט פון פיל זאָקן, און צווייטנס, איז ער געשפּרונגען ווי אַ באַלעם און אויך געפלויגן ווי אַ באַלעם, אַזוי אַז מיר האָבן אויך מיטן קאָפּ

אים געקאנט שיסן ווייטער. דער נייער פאטענט פון אונדזער באלעם האט אונדז געגעבן פיל סאטיספאקציע. טאקע א שמאטע־באלעם אבער זי פליט און קייקלט זיך געשווינד.

אבער די יארן רוקן זיך...

דאס אלץ איז געווען שיין און גוט ווי לאנג מיר זענען געווען חדר־ייִנגלעך. אבער ווען מיר זענען אריין אין די יארן 15 – 16 האט אונדז שוין נישט געפאסט צו שפילן ווי די קליינע ייִנגלעך. צענדליקער יוגנטלעכע האבן געווארט לאנגע צייטן עס זאל זיך באווייזן אן איניציאטאר וואס זאל ארגאניזירן א ספארט־קלוב. פאר דער יוגנט, וועלכע האט זיך געגריטיקט אין דעם – מיר האבן דאך נישט געהאט ווו און ביי וואס אויסצונוצן אונדזער ענערגיע און באגער, לבסוף האט זיך באוויזן א איניציאטאר, וואס האט גערופן די יוגנט זי זאל אריינטרעטן אין דעם ספארט־קלוב „יארדאן". איך בין געווען איינער פון די ערשטע, וואס האבן זיך רעגיסטרירט אין דעם „יארדאן". דער איניציאטאר איז געווען נאשעק לאוב א גרופע יוגנטלעכע האט זיך גלייך גענומען צו דער אינטענסיווער ארבעט, ארום דעם ספארט־קלוב. דאס ערשטע פראבלעם איז געווען די געלד־פראגע. מיר האבן געמאכט א געלד־זאמלונג ביי אונדזערע מיטגלידער, דאן איז נאשעק לאוב, דער קאפיטאן פון די מאנשאפט, געפארן קיין טארנאוו און געקויפט א באלעם. פאר דעם געלד וואס מיר האבן באוויזן צו זאמלען האט ער געקויפט דעם ביליקסטן סארט באלעם נאך צוויי מאל שפילן מיט אים, האט דער לעדער־שנור זיך צעריסן און מיר האבן פארברענגט מער צייט אויף פאררעכטן, ווי אויף שפילן. דאן האבן מיר געמוזט קויפן א לאנגן רומען צו א בייטש און פון אים שניידן שטיקלעך צו פארשנירן דעם באלעם א באלעם האט דעמאלט באשטאנען פון צוויי טיילן: דער אויבערשטער־טייל איז געווען פון לעדער און דער אינער־טייל פון גומי. וואס איז אריינגעלייגט געווארן אין דעם לעדערנעם אויבער־טייל, וואס איז געווען צונויפגענייט פון פערצן שטיקלעך דער גומי־טייל האט געהאט אין זיך איינגעפאסט א קליין שטיקל גומי־שלאוך, אין וועלכן מען האט איינגע־פאמפעט לופט פון דער לופט־דרוק איז דער באלעם געווארן שטייף. דאן האט מען שטארק פארבונדן דאס גומענע רערל און עם אריינגעשטופט אין דעם אויבערשטן טייל און פארשנירט ווי א שוך. דאס האט מען געדארפט מאכן פאר יעדער אונהייב שפיל ווייל די לופט איז פון זיך אליין איינגעגאנגען און דער באלעם איז ווייך געווארן. דורך דער צייט זענען אריינגעטראטן א גרעסערע צאל מיטגלידער און עס האט זיך געשאפן נאך איין מאנשאפט פאר זיי האט מען געמוזט קויפן נאך איין באלעם איידער מען האט באוויזן צו ברענגען דעם נייעם באלעם האט דער ערשטער געפלאצט, ווייל דאס לעדער האט נישט אויסגעהאלטן די שטעך פון די פעדעם. פון די ביידע באלעמס איז איינער תמיד געווען ביי דעם שוסטער צו פאררעכטן אזוי האבן מיר געוועקסלט ביי דעם שוסטער די באלן, פון דעם כסדרדיקן פלאצן פאריכטן און לאטעס לייגן, זענען די באלעמס דעפארמירט געווארן. און באקומען זיבעצן שפיצן ווי א שטריימל.

דער ערשטער מעטש

נאך דריי־פיר מאנאטן איבונגען און שפילן צווישן ביידע אונדזערע מאנשאפטן, פארשטייט זיך, אן אן אינסטרוקטאר, האט זיך ביי אונדז געשאפן די מיינונג, אז מיר

האבן באהערשט די שפיל. האבן מיר געקויפט אן ערשטקלאסיקן באלעם פון חזיר־לעדער. א גרויסע טייל פוןביידע מאנשאפטן אונדזערע האבן באוויזן זיך איינקויפן א פולן ספארט־מונדיר. א מונדיר איז באשטאנען פון קורצע ווייסע הייזעלעך און א טריקא־בלוזע, אויף דער בלוזע פון פראנט האט מען אויסגעשטיקט דעם נאמען „יארדאן" אין עברית און אויך א מגן־דוד, אויך אין פויליש מיט לאטיינישע אותיות. דאס זעלבע נאר פוטבאל־שיך איז שוין געווען א פראבלעם ווייל דאס איז שוין געווען פארבונדן מיט א גרעסערע סומע געלד, און אזעלכע־שיך האבן באוויזן זיך איינצושאפן א צוועלף מאן פון ביידע מאנשאפטן אונדזערע און דאס דווקא פוין די שוואכסטע שפילער אזוי ווי דער באשלוס איז געווען אז נאר די וואס האבן פולע מונדירן וועלן זיך קאנען באטייליקן אין דעם מעטש. האבן מיר צום גרויסן באדויער ארויסגעשטעלט א מאנשאפט בלויז פון די, וואס האבן געהאט פולע מונדירן. אזוי האבן מיר געהאט א מאנשאפט פון מונדירן, אבער נישט פון שפילער, ווייל די בעסטע שפילער ביי אונדז האבן ליידער נישט געהאט קיין פוטבאל־שיך צו דעם מעטש.

איך האב געראטעוועט דעם באלעם אונדזערן

די „סאקול"־מאנשאפט האבן שוין יארן לאנג געשפילט מיט פארשידענע ספארט־סעקציעס פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. און מיר האבן קעגן זיי ארויס־געשטעלט א מונדירן־מאנשאפט. פארשטייט זיך, אז אין די ערשטע צען מינוט האבן מיר געכאפט דריי גאלן. עס האט אונדז אויך נישט געהאלפן דאס, וואס מיר אלע האבן זיך אוועקגעשטעלט ביי אונדזער טויער – אין דעם ערשטער העלפט פון מעטש האבן מיר ארייגעכאפט ניין גאלן די „סאקול" מאנשאפט איז געווען ביי זיך זיכער, אז אין דער צווייטער העלפט פון מעטש וועלן זיי אויך ארייגקנאקן נאך א טוץ גאלן און וועלן ביי אונדז צונעמען דעם באלעם ווייל עס איז געווען אנגענומען, אז די מאנשאפט וואס פארשפילט דעם מעטש העכער 0:12, פארשפילט דעם באלעם צו די זיגערס.

אזוי ווי עס האט אונדז געדראַרט אזא שאנד און פארלוסט צו פארשפילן דעם באלעם וואס מיר האבן אזוי שווער דערגאבערט, האבען מיר אין דער פאויזע צייט געמאכט אן רעארגאניזאציע אין אונדזער מאנשאפט. איינער וואס האט געהאט דעם שענסטן מונדיר מיט די בעסטע פוטבאל־שיך אבער ער האט זיך ארומגעדרייט אויפן שפיל־פלאץ ווי א ליאלקע אין אויסלאגע־פענצטער, אים האט מען גלייך באזייטיקטן אלס פראטעסט האט ער דערקלערט, אז ער טרעט ארויס פון אונדזער ארגאניזאציע און פארקויפט זיין מונדיר מיט העלפט געלט פון פרייז. אויפן ארט האט ער באקומען 50% געלט פון זיין פרייז און מיר האבן אים גאראנטירט, אז ביז דריי מאנאט וועט ער באקומען די רעשט געלט. אויף זיין פלאץ איז אריין דער בעסטער שפילער ביי אונדז נאך פיר שפילער האבן מיר געביטן. די האבן באקומען אויסגעבארגט די שיך צו דעם מעטש. אויך די „סאקול"־מאנשאפט האט געבוטן עטלעכע שפילער – דאס איז דאך געווען א פריינדשאפט־מעטש, האט מען געקאנט בייטן שפילער וויפל מען האט געוואלט.

מען הייבט אן די צווייטע העלפט שפיל. די „סאקול"־שפילער זענען געווען זיכער, אז זיי וועלן אונדז פארשיטן מיט גאלן. אבער נישט אזוי איז דער שפיל געגאנגען אין דעם צווייטער העלפט פון מעטש מיר האבן באוויזן נישט נאר א ווידערשטאנד פון פארטיידיקונגס־שפיל, נאר מיר האבן זיי נישט ווינציקער אטאקירט ווי זיי אונדז.

לײדער האָבן מיר נישט געוווּסט אויסצונוצן אונדזערע אַטאַקעס אויף זײער טויער מיט גאָלן. אַזוי זענען פאַרבײַ 20 מינוט און טראָץ זײערע שווערע באַמיאונגען אונדז צו צעטרײסלען בײַ דעם שפּיל, איז זײ נישט געלונגען אונדז אַרײַנצוקלאַפּן אַ גאָל. דאַן האָט אונדזער באַשיצער (אַ בעק אין פּויליש) געמאַכט אַ פעלער דעם פעלער האָט אויסגענוצט אַ שפּילער פון „סאָקול" און האָט באַוויזן אונדז אַרײַנצוקלאַפּן אַ גאָל. מיט צוויי מינוט שפּעטער האָט דער זעלבער באַשיצער אונדזערער ווידער געמאַכט אַזאַ דריבל־שפּיל מיט דעם זעלבן „סאָקול" שפּילער ער האָט געוואָלט ווײַזן, אַז ער האָט פאַר אים נישט קײן מורא. לײדער האָט דער סאָקאַליסט אויך דאָס מאָל בײַא אים צוגענומען דעם באַלעם און האָט אַרײַן געשאָסן נאָך אײן גאָל. איצט איז שוין געוואָרן 0:11. דאַן האָבן בײדע צדדים פאַרשאַרפט זײער שפּיל, מען האָט זיך קעגנזײטיק נישט געשוינט און נישט געהיטן. פון מינוט צו מינוט איז געוואַקסן די צאָל פאָול'ן. ווען די סאָקאַליסטן האָבן געשפּילט ברוטאַל, וואָס הײסט מיר לאָזן זיך נישט פון זײ? אין דער ערשטער העלפט שפּיל איז זײ אַנגעקומען אַזוי לײַכט אונדז אַרײַנצושיסן נײַן גאָלן און איצט איז שוין פאַרבײַ העכער אַ האַלבע שעה און זײ גײט נישט אַזוי ווי אין דעם ערשטן האַלבן שפּיל.

דאָך האָבן זײ אונדז אַרײַנגעקלאַפּט אַ גאָל. מיט דעם גאָל איז געוואָרן אַ גאַנצער טוץ קעגן נאָל. נאָר מיט צוויי מינוט שפּעטער האָט אויף אונדז אויפגעשײַנט די זון און עס איז דאָך געקומען אונדזער מאָמענט. אונדזער בעסטער שפּילער האָט זיך פאַרמאַסטן אין אַ „דריבל" מיט דעם בעסטן שפּילער פון די סאָקאַליסטן און ציגענומען דעם באַלעם פון אים. פון האַלבן שפּיל־פּלאַץ האָט ער אַלײן געפירט דעם באַלעם דורכרײסנדיק נאָך פינף שפּילער, אויך דעם „בעק" (באַשיצער) דער טויערמאַן פון „סאָקול" איז אים אַנטקעגנגעלאָפן און זיך געוואָרפן צו זײַנע פיס כאַפּן דעם באַלעם אין דער סעקונדע האָט ער אָבער באַוויזן מיר איבערצוגעבן דעם באַלעם און איך, פון גרויס איבעראַשונג, בין מיטן באַלעם אַרײַנגעלאָפן אין טויער און אַרײַנגעפאַלן אין דער טיפער פּאַסע וואָס איז געווען האַרט בײַ דעם טויער. די פּאַסע איז געווען תמיד מיט וואַסער - זי האָט אַנגעצויגן די וואַסערן פון די קוואַל־שטראָמען, וואָס זענען געווען אין דעם „סטאַוו". איך בין געזונקען אין דער בלאָטע ביז צו די קניען. מען האָט מיך געמוזט אַרויסציען פון דער בלאָטע. איך בין אַרויס אין גאַנצן אַ פאַרבלאָטיקטער. נאָר וואָס איז דאָס אַלץ אין פאַרגלײַך מיט דעם גאָל וואָס מיר האָבן באַוויזן דעם „סאָקול" אַרײַנצוקלאַפּן. ווער קען אָפּשאַצן אונדזער פרײד? די געשרײען זענען דערגאַנגען ביז אין הימל אַרײַן און דער מעטש האָט זיך פאַרענדיקט מיט צוועלף צו אײנס.

און איך בין געוואָרן דער העלד פון טאָג וואָס האָט געראַטעוועט דעם כבוד און דעם באַלעם פאַר דער ײדישער מאַנשאַפט פון שטעטל! ווער האָט זיך געקאַנט צו מיר גלײַכן? זאָל די קהילה קדושה בריגל בלײַבן אין זכרון לנצח נצחים.

דערצײלט פּרטים פון משה דאָרף;
געשריבן פון חיים בריגלער

קבוצת "היסוד" של קן "עקיבא" בבריגל
ארבעה בארץ, אחת באמריקה. היתר נספו בחורבן הקהילה במלחמת היטלר ימ"ש

פלוגת הכשרה בגורליצה בהנהלתו של חיים טלר
כשליש מן הפלוגה אנשי בריגל, כולם הגיעו ארצה

קן „עקיבא" בבריגל (בזשסקו)

כמשקיפה בפרספקטיבה של התקופה ההיא, מצטירות לפני ההתרחשויות אצל הדור הצעיר בעיירה:

הדור הצעיר נגרר ברובו אחרי האופנה של הזמן, וחי את רוח תקופת אנשי ההשכלה והסופרים הקלסיקאים באידיש, אשר ברובם היו דבקים בסוציאליזם וה„ראשית חכמה" שלהם היה להרוס את המסגרות החסידיות ושל „בית־המדרש" על כל מה שהיה בו. אמנם התנועה הציונית בכללותה לא היתה סוציאליסטית, אלא שתנועות הנוער הציוניות נסחפו בשטפון הרוח המרקסיסטית, ובספרותה הם ראו את עצמם כאוונגרד הנושא עמו את האתגר להרוס את המסורת היהודית ו„השומר הצעיר" במיוחד אשר היה ארגון הנוער בה' הידיעה, נקלע לתוך הקלחת המרקסיסטית הזאת. עקב זה עבר על „השומר הצעיר" משבר פילוגי קשה מאד; והגיע בגליציה המערבית עד להתפוררות, חלק פנה לקומוניזם וחלק אחר ל„עקיבא" ארגון נוער כלל ציוני, והרוב פנה לחיים הפרטיים.

בעיירה שלנו

בעיירה שלנו, כמו ברוב העיירות בגליציה „השומר הצעיר" הלך והתפורר, ומשרידיה נוצרה אגודת הנוער העברי „עקיבא". את שלביה הראשונים אני לא ידעת, אני באתי אליה כשהיא בשיא התפתחותה ומשכה אליה עשרות עשרות בני נוער, והיא יצרה דפוס חדש מיוחד במינו, אותו היא מלאה בתוכן של דבקות חסידית ומסירות נפש יהודית ואהבת ישראל לכל יהודי באשר הוא יהודי. די אם אזכיר להמחשת דברי את קבלת השבת. בו בזמן שתנועות נוער אחרות שמו להן למטרה לחבל במושגים ובהווי היהודי אשר היהדות ידעה ליצור לעצמה, הרי לעומת זאת בקן שלנו „קבלת־שבת" היה ערב של שמחה, של קדושת־השבת. היה זה ערב של שירה בציבור ולימוד שירים חדשים.

רוב חברי הקן שרו ביחד פרקי תפילה וזמירות שבת, כמובן, ששרו גם את מרבית השירים של הפיטנים העבריים הלאומיים שהיו שגורים בפי הנוער באותם הימים, והשירים הללו בטאו את הגעגועים לארץ־ישראל.

הערב הזה החדיר בנו הרגשת שמחה יהודית מסורתית. לפי תפיסת „עקיבא" ומ„קבלת־שבת", ל„עונג שבת" אשר בא למחרתו. בשבת אחר הצהרים בשעה שלוש התחילו בשיחות בכל הקבוצות. בשכבה הצעירה שיחה בצופיות עיונית ואילו בשכבות הבוגרות שיחות על הציונות, התנועה ועל ארץ ישראל ונושאים אקטואליים אחרים. כמו כן היו קריאות משותפות כמו בבית המדרש, נוסח „עקיבא", וככה זה עד שעת החשכה של היום, ואז החלה מסיבת „עונג־שבת" בהשתתפות כל החברים מחוץ ליוצאי דופן חולים, או דומה לזה.

ה„עונג־שבת" נשא אופי שונה לחלוטין מאשר „קבלת שבת" שהיה בחזקת רשות יחיד, יצאו ובאו, לא כן בעונג שבת, אף אחד לא העיז להוציא הגה מפיו. את עונג השבת התחילו בהקראה, ואחי טלר חיים אשר הנהיג את „עונג־השבת" וניצח עליו, עם גמר ההקראה פתח בשיר של קטע מתפילת מנחה לשבת והוא: „אתה אחד ושמך אחד". איזו תוגה השתפכה עלינו ואוירה קדושה אפפה את כולנו! השירה המיוחדת הזאת השרתה רוח רומנטית „עקיבאית" ושיר הסיום היה „לעבודה ולמלאכה" של

ביאליק. ואז פרצה שירת „הורה" אדירה ומעגלים מעגלים יצאו ברקודים. איזו רוממות־רוח, עונג ואושר ניסך על כולנו? לי נדמה ששני הערבים הללו, מדברים בעצמם ומבליטים את הייחוד ה„עקיבאי" בעיירה. הנני מודה, עת אני נזכרת באותם הערבים, נפשי תערוג לימים הללו, וכמו כן ארשה לי להוסיף, כי „עקיבא" בעיירה – היתה מאד מסודרת והכל פעל לפי לוח זמנים שבתוכניות הפעולות.

המשמעת והמורל היו על הגובה. הייתי מגדירה זאת כצייתנות פנימית שנבעה מחנוך, מסירות נפש והתלהבות היהודית המיוחדת שייחדה את חבריה, ובצער רב עלי להדגיש כי למרות יחסה החיובי של „עקיבא" למסורת אבות, היא נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד החוגים החסידיים.

כן אני מוצאת לנחוץ להדגיש כי „עקיבא" בעיירה שלנו היתה מורכבת מתשעים אחוז נוער פרולטרי, במלוא מובן המלה, אשר יום קיומו היה נתון במלחמה מתמדת קשה מאד. אך למרות הכל ואף על פי כן ידע הנוער הנפלא הזה להתמודד עם תלאותיו באהבה, ולהתרומם אל על ולחיות עם שאיפתו הנכספת האחת והיחידה והיא: להשיג את מטרתו הסופית להגיע לארץ ישראל. חבל רק שכה מעט הצליחו להגיע!

בית יהושע 18.7.77

יום ב. – ג' באב, תשל"ז

עובד ונכתב ע"י ח.ב.

מאת דוד פלאנק

פועלי אגודת ישראל

ראשית, רצוני להביע את הערכתי והערצתי ליוזמי הספר, שבדבקותם למצוה ללא לאות ורפיון, השכילו להתגבר על כל הקשיים והמכשולים שנצבו בדרכם, ולהביא את „ספר־הזכרון", שהוא ה„גל־עד" היחידי, הנצחי לקדושי העיירה, והנה מתקרבים להוצאת „הספר" לאור.

על אף העובדה שאני משער לעצמי שלספר הזה לא יהיה ערך ספרותי אך בודאי שמבחינת יד ושם ישמש מגדל אור המאיר והמזכיר שאינו נותן לשכוח את אשר אסור לשכוח את מה שעלה בגורל קהילת בריגל מי יתן והספר הזה ישמש לנו לבנינו ולנכדנו „אורים ותומים", להתבונן בו ולהבין את משמעות חיינו חיי הורינו הי"ד בעיירה קטנה במערב גליציה, לפני החרבן הנורא הזה. אין בי שמץ של יומרות להיות סופר. כל רצוני הוא רק לתרום נדבך זעיר לבנין ספר־הזכרון של העיירה, שהיתה ואיננה! עיירה חיה, תוססת ביהודיה לומדי התורה שואבי הדעת ועמך. יהודים שהיו ו...

על מה לכתוב?

לאמיתו של דבר, התכונתי וחשבתי לכתוב רק אודות תנועת „פועלי־אגודת־ישראל" תנועה שיסדו קומץ תלמידים של רבינו הרב הגאון והקדוש רבי משה ליפשיץ הי"ד. הרב דמתא של העיירה, אך אחטא לכולנו ובמיוחד לעצמי שזכיתי לצקת מים על ידיו, ולא אזכיר לפני הכל את שושלת היחוסין של הרבנים שכיהנו במשרה הרמה הזאת ממשפחת ליפשיץ. ותחילתה מהגאון הצדיק רב אריה ליב ליפשיץ, שכנוהו לפי ספרו „אריה דבי עלאי", הוא בא לעיירה מוישניצא בה כיהן כרב, וכשנתמנה לרב בעירתנו, בריגל, התישב בה, ובה גם נפטר ונקבר באוהל בבית העלמין החדש. למקום הזה נהגו חסידים רבים לעלות לרגל ולהשתטח על קברו.

רחל המר
ראה כתבה
עמוד 123

יוסף הניג
ראה כתבה
עמוד 86

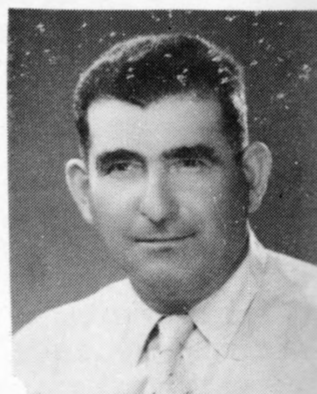
מינה טרייבר (טלר)
ראה כתבה
עמוד 113

דוד פלאנק
ראה כתבה
עמוד 115

שמעון איינהורן
ראה כתבה
עמוד 120

אלישע שטרנליכט
ראה כתבה
עמוד 102

דניאל קיינר
ראה כתבה
עמוד 100

כן אציין שהר' ,,אריה דבי עלאי'' היה אחד החסידים המובהקים והמקורבים יותר של גאון העולם ה,,חוזה מלובלין'' זצ"ל. לרבינו ר' אריה דבי עלאי, היו שני בנים. הרב ר' אהרון ליפשיץ, שנתמנה לרבה של עיירת ,,וילופולי'' ואחריו בנו, ר' נתן נוטע ליפשיץ שירש את מקום אביו בעיירה זו. ובנו בכורו ר' שלמה זלמן ליפשיץ, כנראה (בלי ודאות) בא במקומו של אביו הר' ,,אריה דבי עלאי'' בתור רב ורבי בעיירתנו בריגל, ובנו ר' טוביל'ה בא במקום אביו ר' שלמה זלמן ליפשיץ, גם כן בתור רב ורבי בעיירתנו. אותו כנו ,,הרב הזקן''. בזמנו, בשנת 1904, פרצה שריפה שכלתה את רוב העיירה, וספרו בעיירה, שהאש הגיעה עד לשכונתו של הרב הזקן, וכאן נפסקה. וכל אלה שגרו בשכנות לרב נצלו מהשריפה.

השושלת של ר' טוביל'ה

לר' טוביל'ה היו שלוש בנות. אחת מהן הכרתי אישית, והיא צירל, אשת ר' נוח שיף. איש־עשיר בעל העסק הגדול למוצרי ברזל בעיירה. שהיה גם הספק של המוצרים האלה לבעל מבשלת הבירה הידועה בפולין ,,אוקוצים''. ר' נוח היה חסיד מופלג ולו שני בנים; חיים שיף ובריש שיף, שניהם מן השורה הראשונה שבחסידי העיירה, אך ללא יומרות של רבנות.

את בנה של הבת השניה, פרידה, (אם אינני טועה) מינו לדין צדק בעיירה. אחרי מותו של ר' טוביל'ה הרב הזקן, בעיירה קראו לדין צדק זה ר' חימלה דין. בנה של הבת השלישית, רחל, נהיה לרב ב,,ראיציץ'' וכן בנה השני ר' חיים דכנר, אחד מחסידי ונכבדי העיירה בבריגל. הוי אומר העיירה וסביבתה נתמלאה באנשי השושלת. כן קנו להם ידידים ואוהדים רבים לפי הסגנון המקובל: הרב הזקן ר' טוביל'ה ליפשיץ נפטר ח' אדר תרע"ד, זה היה ב־1912, תלמיד מובהק של ר' ,,חיים מצאנז'' ששמש גם כאדמו"ר בבריגל. ואחרי מותו נשארה המשרה של רב העיירה פנויה כ־11 שנים. בשנת 1920־21 העבירו חסידי ,,וויעליפולי'', שרכוז גדול מהם היה בקרקוב, את רבם לעיירה שלנו. הם קנו מגרש ובנו לו בית עם בית מדרש שלו. כונתם היתה להביא את רבם קרוב לקרקוב. מה עוד שהוא היה בנו של ר' אהרל'ה והוא נכדו של ,,האריה דבי עלאי'' ויתכן שחסידיו חשבו שימנו אותו לרב העיירה. וכך נוצרה חצר ה,,וויעליפולער־חסידים'' בעיירה. אמנם רבים מחסידי העיירה נספחו לחסידיו, אך למנות את רבם לרב העיירה לא הצליחו. יש לציין כי האישים הרוחניים הבולטים בעיירה כמו ר' אפרימ'ל ושני הדיינים ר' מנשה קפלר ור' חאימל'ה טייטלבוים ז"ל, וכן שני האישים החסידיים ר' נוח שיף ור' נפתלי טייטלבוים אשר בידם נמצא השלטון העיקרי בקהילה ובמיוחד שתי המשפחות שהוו ציר ,,השלטון בכפה'' והם: משפחת ר' נוח שיף ושני בניו חיים וברצ'ה שיף, ומצד שני ר' נפתלי טייטלבוים ושני בניו מנשה ובנימין טייטלבוים. ר' נוח שיף הרגיש את עצמו כחתנו של הרב ר' טוביל'ה, ולכן מגיע לו נתח בירושת הכהונה של הרב הזקן, ואם לא כהונה, לפחות חלק בקביעת הענינים בקהילה. וכן ר' נפתלי טייטלבוים שהרגיש את עצמו כאחרון לשושלת הרבנים הטייטלבוימים בבריגל. שתי המשפחות האלה היו בצוותא. כך המשיכו ר' נוח שיף ובניו להתפלל בבית המדרש של ר' חאמל'ה, דין שהיה ירושת ר' טוביל'ה שנפטר. ור' נפתלי טייטלבוים הרגיש את עצמו באיצטלא של הרבי במסגרתו בחסידים שטיבל, עת נהל את הסעודה השלישית בנוכחות עשרות חסידים, ואז עניני הקהילה בעיירה התנהלו תחת שרביטם של שתי המשפחות הנ"ל, והענינים ההלכתיים התנהלו על ידי שני דייני העיירה: ר' מנשל'ה קפלר ז"ל ור' חאמל'ה דין. יש להוסיף, כי מבחינת ידע, עלה ר' מנשל'ה לאין ערוך על ר' חאמל'ה דין, אבל מבחינת יחוסין, לא היו לר' מנשל'ה כלל וכלל. והיחוסין בימים הללו היו הקובעים ביותר.

ר׳ משה ליפשיץ הי״ד

בשנת 1923, ביוזמת ברצ׳ה שיף בנימין, ומנשה טייטלבוים, ר׳ אריה לנדאו ור׳ בריש זילברמן, ר׳ איתמר גולדבלום ועוד, שאת שמם לא אזכור, כל אלה, קשרו קשר למנות רב לעיירה. כן החליטו למנות לרב העיירה לאו דוקא אחד משני האישים בעלי הזכויות שנמצאו בעיירה, והן ה,,ויליפולער״ רב ורב חאמל׳ה דין אשר התימר כל הזמן להיות רב בעיירה. חבורת הקושרים מצאה דוקא את בנה של הבת השלישית של רב טוביל׳ה והיא רחל, שהתאלמנה מבעלה הראשון ולה בן ובת, אשר התחתנה שנית עם ר׳ שלמה אלברשטם הרבי מבובוב. הבן של אותה רחל, הוא ר׳ משה ליפשיץ, לעתיד, הרב האחרון של העיירה. הוא ואחותו פרידה נשארו בקרלסבד. עיר בצ׳כיה של אוסטריה בימי מלחמת העולם הראשונה, כשרבים מיהודי גליציה נמלטו משם עם נסיגת הצבא האוסטרי עד לקרקוב. בקרלסבד שמש ר׳ משה ליפשיץ כרב בבית מדרש של כמה עשרות יהודים אדוקים. זאת היתה משרת רב שולי ללא כבוד יתר. הוא נאות לבקשתם של נכבדי העיירה, ובא לבריגל. שמאותו רגע כאילו מן השמים הומטרה אש מחלוקת שהביאה לפורענות בעיירה שמאז פרשת ה,,אפטער״ רב ז״ל הקשורה בעיירה שלנו לשימצה. הדברים הגיעו לשערוריה צבורית יהודית בגליציה המערבית. גם הפעם נחלקה העיירה לשני מחנות יריבות. נכבדי העיירה המושלים בכפה בעד ר׳ משה ליפשיץ, ואלה מהמחנה השני לצד ר׳ חאמל׳ה דין. הא! רבונו של עולם, איזו קלחת של מריבות, וגידופים, חרמות שאטות ואף מכות בין היריבים. הדבר החזיר את העיירה לתקופת ה,,אחדות״ וה,,ישקעס״ הקשורים ב,,אפטער״ רב, ור׳ טוביל׳ה הרב הזקן, שנפטר כמוזכר לעיל. אוסיף רק שפני הדברים הגיעו עד לבחירות בין שני המועמדים ר׳ משה ליפשיץ ור׳ חאמל׳ה דין, וגם הבחירות לא הכריעו כי הקולות היו שקולים. מה עוד שה,,ועליפולער״ רב ומקורביו לא השתתפו בבחירות, למרות העובדה שהוא ואנשיו בעיירה היו מן המסתיגים מר׳ משה ליפשיץ. כאן עלי להוסיף כי יתכן מאד שלא היו מגיעים בכלל להכרעה בנידון, אלא מה, השולטים בקהילה ידעו לתמרן במצב, אף קשרו קשר עם השלטונות המחוזיים בקרקוב, ושם סודר הענין באופן פורמלי, ור׳ משה ליפשיץ נעשה לרב הקהילה אולם הדבר השאיר משקע מר בקהילה. משקע שמרירותו הורגשה עוד הרבה שנים. כאן עלי לציין דמות שבלטה ביותר בימי המריבה הזאת. והוא נפתלי, בנו של ר׳ חאמל׳ה דין. שהיה בן תורה אלא מה עקב המריבה אבד את עשתונותיו, לא עלינו, ואם דברו אתו אפילו דברי תורה, היה תמיד מטה את הנושא, לרב העיירה ר׳ משה ליפשיץ שבשנאתו אותו כינהו (דער גראבער משה ביידיש) ,,משה השמן״ לרב העיירה וזה נשאר בפיו שנים רבות כי זו דרכה של שנאה האוכלת את השונא והופכת אותו לקרבן – קרבן בגין הסכסוכים הקשים. מן הדין להזכיר עובדה מצערת נוספת שהתרחשה באותם ימים: לאחר מנויו של הרב, מצאו האנשים שעמדו על יד הגה הקהילה לשלול מר׳ חאמל׳ה דין את הזכות של מכירת ,,תלושי השחיטה״ (הקויטלעך) זאת היתה הכנסה נוספת וצדדית מחוץ למשכורת בעת כהונת דין העיירה, ובחוזק יד העבירו את מכירת התלושים לר׳ אפרימ׳ל. אך כל המסופר התרחש בעיירה כשהייתי בן 11־10 עת למדתי עוד בחדר אצל ר׳ ישראל מנס. עם התבגרותי, בגיל 15־14 עברתי ללמוד בבית־המדרש של הרב ר׳ משה ליפשיץ. זה היה הבית שהקהילה בנתה עבור הרב על חלק מהמגרש שהיה מיועד ל,,תלמוד תורה״ הקהילתי בעיירה, בקומה השניה היו המגורים של הרב ובקומת הקרקע היה בית המדרש וחדר לדיוני תורה. בבית מדרש זה המשכתי ללמוד עד מלחמת היטלר ימ״ש. והתקופה הזאת מלוה את כל אלה שנשארו בחיים עד היום, ולחיים ארוכים. רבנו משה ליפשיץ הוכיח את עצמו כגאון גדול בתורה, ושלא היה אף־אחד מכל אלה שהתימרו להיות רב בעיירה שהגיעו לרמתו.
זה הוכח במשך שנות כהונתו עד הסוף הנורא של קהילתנו הקדושה הי״ד, חלק מן ההתרשמויות ממעלותיו וסגולותיו שנשארו לי, אנסה להעלות על הניר. רבינו היה

גאון בתורת הניגלה והנסתר, דרשן מעולה, דרשותיו פעמיים בשנה „בשבת הגדול" לפני פסח, ו„בשבת תשובה" לפני יום הכפורים. היו מלאכת מחשבת. הקהל שהתאסף ב„חסידים שטיבל" נעמדו בפה פעור עת שמעו את המרגליות שהפיק מפיו. דרשות כאלה אי אפשר היה לשמוע לא מרב חאמל'ה דין וגם לא מהווילפולר רב. רבים מהזקנים נשמעו אומרים כי דרשות כאלה בעיירה זה כבר עשרות בשנים לא נשמעו היה בעל תפילה מעולה שבמעולה. בעיירה בודאי זכורים עד היום לכל אלה ששמעו את תפילת המוספים בראש השנה בחסידים שטיבל, וביום כפור בבית המדרש העירוני (שטוטישע בית מדרש). כתב פיוטים. בקיצור איש אשכולות! מלא וגדוש. השמחות בבית מדרשו, הסעודות בסוכתו והמשתה בשמחת „בית השואבה", ההקפות השניות בבית מדרשו נוסח „צאנז" גרמו להתעלות נפש וכן יסד „ישיבה" בשם „ישיבת לומדי תורה" ובה נתן כל בוקר שעור, בתור ראש ישיבה מינה את ר' אברהם לעונשטין הי"ד שהיה אחד מגדולי תלמידי החכמים שבעיירה בעדודו של הרב תלמידיו יסדו „חברת מזונות" שספקה לכל עני שעבר את העירה שתי סעודות ביום. זכורים לטוב שני העסקנים הצעירים שטרחו רבות למטרה זו, והם: חברי, יוסף הרטמן בנו של ר' זלמן ראובן הרטמן ואלי מלטר הי"ד, כן ראוּרים לציון מיוחד שני צעירים תלמידי חכמים מופלגים והם; זלמן גסטמן בנו של ר' ישראל מנס אשר ממנו עברו התלמידים ללמוד בעצמם בבית־המדרש. זלמן זה היה עלוי שלא היה דומה לו, בעיירה. בהיותו בן 18 ידע כל סוגיה בש"ס, והשני חיים צימט בנו של ר' יעקב צימט הי"ד. התחרות הדדית היתה קיימת בין תלמידי הישיבה שלנו לבין הריכוז הגדול והרוב של הבחורים החסידיים בעיירה, חסידי בובוב שהתרכזו בבית מדרשו של ר' חאמל'ה דין, עם הידוע בשירה מנדל'ה שיף, בנו של ר' חיים שיף הי"ד. כן יש להזכיר עוד שני בתי־מדרש שגם שם למדו בחורים ש"ס ופוסקים, והם: בית־המדרש של ה„ווילפולר" רב ובבית המדרש של ר' אפרוימ'ל.

האכזבה של רבנו זצ"ל

המדובר בשנת 1935, רוח של התארגנות מחודשת התעוררה בקרב הנוער בעיירה וזה לאחר מספר שנות בצורת בארגוני הנוער בעיירה, ואף תנועת „עקיבא" שהמשיכה להתקים הלכה והצטמקה, לאחר שכמה מראשוניה עלו ארצה. באותה שנה, קם לתחיה שנית „השומר הצעיר" ו„השומר הדתי" של „המזרחי", כן התארגן קן בית"ר וכ"כ „הגביזדה" של פועלי־ציון־שמאל, הרוח הזאת לא פסחה גם על תלמידי ישיבת הרב דמתא, גם הם עלו על דרך ההתארגנות, אלא מה, כל הארגונים האלה היו יותר מדי חופשיים, משום כך, לא יכלו להסתפח אליהם, ולכן נמנו וגמרו ביניהם ליסד ארגון שיהיה הולם אותם וסגנון חייהם, ובכן, המוצא היה ארגון „צעירי אגודת ישראל", אבל בשביל זה רצינו לקבל את הסכמתו של רבנו, אך לא העזנו לבקש כזאת ממנו, כי ידענו מראש שלא יתן את הסכמתו לכך. התלבטנו קשות בנושא דרך חדשה זו. באותם הימים באה לעירה הצדקת רבת הפעלים, הגב' שרה שנירר מיסדת בתי־הספר „בית יעקב" לבנות, והתראיינה אצל רבנו בדבר יסוד „בית־יעקב" במקום. הדיון נמשך למעלה משעתיים בה השתדלה להשיג רק את אי־התנגדותו, לבית הספר „בית־יעקב" בעיירה, אולם גם היא העלתה חרס בידיה. ולאחר שהרב לא הסכים לבית יעקב בעיירה ברור היה לנו שעל אחת כמה וכמה יתנגד לארגון צעירי אגודת ישראל.

פועלי אגודת ישראל בבריגל

למרות כל ההתלבטויות החלטנו סוף־סוף ליסד את פועלי אגודת ישראל. ואם מדובר בפועלי אגודת ישראל, בעיירה הריני מרגיש חובה להזכיר כי בעיירה שלנו עוד בשנת 1926 נוסד אצלנו, הארגון הזה ביוזמתם של יושע ליבל ואחד מן האחים סנדיצר הי״ד, ובראש הארגון עמד ר׳ שמואל פאוסט ז״ל (נפטר בארץ) היה ידען גדול בעל אינטליגנציה נדירה, באותו פרק זמן ערך את העתון הראשון של „פועלי־אגודת־ישראל״ בקרקוב; הארגון התחסל כעבור כמה חודשים. הפעם, כפי שהזכרתי לעיל, המיסדים העקריים, היו כולם תלמידיו של רבנו ר׳ משה ליפשיץ. הנני מוצא לנכון להזכיר את שמותיהם של אלה שנשארו בזכרוני, והם: ארון סנדיצר, ניסן הרטמן, יהושע אפל, אלי מלטר הי״ד, צבי שנידר ז״ל, (נפטר בתל־אביב), ויבדלו לחיים ארוכים: שמעון קלינברגר וכותב השורות האלה. שכרנו חדר מול „החסידים שטיבל״ שהתרוקן מלומדיו הצעירים בשעות היום זה מלפני כמה שנים, והתחלנו בפעולות ארגוניות. העברנו פעולה למען קרן התנועה „קרן הישוב״, וכן פעולות הסברתיות ע״י איש מרכז התנועה. הדבר נודע לרבנו הנערץ, ואז חשך עליו עולמו: „הן לא יתכן שתלמידיו יעשו מעשה נורא כזה! והוא הזמין אליו חלק מתלמידיו הקרובים ביותר, ודרש מאתנו לזנוח את הדרך הנלוזה הזאת. כן איים כי יוקיע אותנו בפומבי בדרשתו ב„שבת תשובה״. וכך נתהוה קרע זמני בינינו ובין הרב. אני מודה ומתודה שסבלתי קשות מהקרע הזה, כי אישית קשרתי אתו קירבה מיוחדת. כעבור כמה שבועות פנינו אליו בבקשת ראיון אצלו. הוא נענה לבקשתנו. הסברנו לו הסבר נאה, כי אין פנינו חס וחלילה לסטות מן הדרך אשר היתוה לנו, ואנו רוצים בהמשך הנאמנות והקשר אתו כבימים ימימה. אז הוא השלים אתנו וחזרנו לצל קורתו, כמקודם. יחד עם זה המשכנו להשתייך לתנועת פועלי אגודת ישראל.

במרוצת הזמן

האמרה השגורה בפי כל „מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן״ רב משמעות היא בחיים. כאמור לעיל, חזרנו לרב, נטשנו את המועדון, אך מפגש הרעים נמשך, והפעם שמש לנו חנותה של מלכה מוזס הי״ד, אמם של חברי צבי מוזס הי״ד ומנדל מוזס יבדל לחיים ארוכים, החי אתנו בארץ. בחנות זאת היו כל העתונים באידיש והמקום הזה נהפך למפגש צעירי העיירה לחלופי דעות. כאן התוכחנו על בעיות העם היהודי בכלל ובפולין בפרט. והיה על מה להתוכח! היה זה ערב פרוץ מלחמת היטלר ימ״ש. אז הופיע זאב ז׳בוטינסקי ז״ל עם תכנית הפטיציה והאבקואציה שלו. באותו פרק זמן, נקשרו יחסים הדוקים ביותר ביני ובין הרב, ואף הרשיתי לעצמי למסור לו כי איני שלם עם תנועת פועלי אגודת ישראל, כי גם היא השתלבה במעגל השכורים, המתנגדים לתוכנית האבקואציה של זאב ז׳בוטינסקי. כן הנהגתי לי כל שבוע לקרוא לפניו את מאמרו של זאב ז׳בוטינסקי שהופיע בעתון האידיש ״דער מאמענט״, והוא הקשיב לקריאתי בקשב רב למאמרים האלה, והניע בראשו בדאגה עמוקה. אני ורוב חברי מאותו חוג נהיינו יותר אוהדי תנועת ז׳בוטינסקי מאשר פועלי אגודת ישראל. הנני נזכר באותם הימים כשז׳בוטינסקי בא לפולין, והזעיק את יהדות פולין במיוחד, ועוד היום מהדהדים באזני דבריו, והם: „יהודים, רחמו על עצמכם! זו השעה ה־12! עננים כבדים ושחורים מכסים את פני אירופה, עדין ניתנת לכם שהות להציל את גופכם עם כותונתיכם (היינו עם

רכושכם) אנא, הטו אוזן לדברי האמת המרים והנמהרים, כי בנפשכם הוא! אולם לאסוננו ולבושתנו קמו מכל הזרמים והגוונים, ורב היה מספרם כצבעי הקשת בשמים, והקימו ברית אחים, החל מהרבנים על חסידיהם והקומוניסטים היהודים, אגודת ישראל והבונד, המזרחי והמתבוללים, הציונים הכלליים וציונים הסוציאליסטים למיניהם, כולם כאחד אלה האחרונים היוו האבנגרד במלחמה זאת נגד קריאותיו של ז'בוטינסקי. שהיה ככלב בית נאמן לבית ישראל, אך אוזן קשובה לאזהרותיו לא היתה. לא!..

כך שקע העולם היהודי בשקע עמוק של ביצת הוכחנות והפלפוליסטיקה, והגרוע ביותר שזה נהפך בקרב צבוריות היהודית לתוכן ומהות החיים של היהודים, וזה היוה סם התרדמה ליהדות כולה ערב פרוץ מלחמת העולם השניה, או יותר נכון יהיה לומר לפני החרבן הנוראה.

רצוני לקוות שבכתבה קצרה זאת הנני תורם טפה מן הטיפה מהילוך הרוחות והמחשבות ששררו בעיירה בריגל בשעת הרת־עולם, וזה יתן לנו ולבנינו ונכדינו קורטוב של מחשבה על האמת הטרגית שקרתה לעם היהודי: א) בגין העובדה ששקענו בטיט־היון של וכחנות עקרה. זב) בגין העובדה שלא השכילו אלפים ורבבות להאזין לקולו של נביא החורבן זאב ז'בוטינסקי.

קרית אתא
2 באפריל 1978

שלכם בהוקרה
דוד בר' פנחס פלנק

מאת שמעון איינהורן

בית העם - „דום לודבי"

כדי שיהיה מובן: המחשבה והרצון שהביאו אותנו להחלטה נחושה זו, לבנות את הבית הזה ויהי מה! נאלץ אני לחזור כמה שנים אחורה ולספר דברים שקדמו להחלטה זו, גורמיה וסיבותיה:

בערך בשנת 1920 התארגן זו הפעם הראשונה בעיירה בריגל, ארגון הנוער מחוץ לכותלי בית המדרש. המכשול הראשון שעמד בנפי יוזמיו, היה להשיג חדר שישמש כמועדון, ולהשיג חדר אצל בעלי הבתים היהודים בעיירה, למועדון היה קשה מאד, כמעט בלתי אפשרי, כי אף איש לא רצה שיצביעו עליו כי הוא עוזר ל„שמד" רחמנה לצלן! כזאת היתה האוירה הכללית, ולכשהשיגו כבר חדר הוא היה כה קטן שאיש לא היה מעונין בו. ומה עוד שהוא גם לא יכול היה לשמש את צרכי המועדון, כי הנוער עם התארגנותו, קבע לו יעדים כגון יצירת ספריה, לימוד השפה העברית, יצירת חוג דרמטי, פעולות למען ק.ק.ל. הרצאות ואסיפות כלליות. מין הדין לציין כי לא היה קיים אולם בעיירה שניתן להשיגו, אף בכסף מלא, כי את אולם ה„סוקול" לא נתן להשיג, משום שאנשיו היו האנטישמיים ביותר, ואת אולם העיריה שהיה פחות מתאים להצגות או לאסיפות, אי אפשר היה לקבל, כיון שחבורת הרב שלטה על כל עניני היהודים בעיירה. ואלה לא נתנו לפולנים בעיריה לתת את האולם ל„פושעי ישראל", לפי סברתם וכך המשיכו כמה שנים בתנאים לא תנאים, וכך שכרו חדרים. למועדון בפרברי העיירה אצל הפולנים, ולהצגות שכרו את בית המרזח של ה„הוכער שמיל" שבהחלט לא היה מתאים להצגה, אך בלית ברירה עשו את ההצגות אצלו כי היה זה האולם הגדול ביותר

שאפשר היה באותם הימים להשיג למטרה זאת. בהמשך השנים הלך הנוער והתחזק. ומארגון הנוער הראשון קם „השומר הצעיר״, וזה הצליח לרכז סביבו את מיטב הצעירים שבעיירה, ואף בוגרים ביניהם. אך הזמן עשה את שלו. הנוער התבגר ולא היה מקום שהוא ישאר בתנועת נוער, וכן גם רבים אחרים מארגוני ספורט וסתם עמך, שלא מצאו את מקומם בבית המדרש, הלך והתבגר, והוא בקש את הבלוי שלו. כן גדל מספר הספרים וקוראי ספרים, וזה דרש מקום. מרחב כן גדל מספר מבקרי ההצגות ע״י חוג הדרמטי, והרצאות פומביות למיניהן, במיוחד יש לציין מספר המתבגרים, יוצאי הארגונים, אשר מהם יצאו בבוא העת עסקנים צבוריים שבקשו שדה פעולה. ובשנת 1927 קמה קבוצת יוזמים, שאני נזכר בשמותיהם; יעקב פאוסט, מנדל זלנגוט, אברהם טייכטל, משה שנור הי״ד. פרדק שפילמן ז״ל ויהושע שנור, החי אתנו בארץ אני הייתי אז הצעיר שבחבורה. במרוצת הזמן נתמנתי לגזבר המפעל, ותוך שנה מאז התחלנו באסוף תרומות למען „בית העם״ „דום־לודובי״, השגנו מגרש שעליו נבנה „בית־העם״. עם השגת המגרש הוגברה הפעילות סביב הקמת הבנין. עצם „היש המועט הזה״ ושמו מגרש. נתן לנו דחיפה גדולה ונטע בתוכנו אמון, שאכן, מסוגלים אנו להשיג את המטרה, והיא: לבנות את הבית הזה. מכאן ואילך נהפך נושא הקמת בית־העם למשאת נפשינו. לא אפריז אם ארשה לי לאמר כי למסירות נפש כזאת להשגת משימה, מסוגלים רק בני עיירה חסידית, שיש בהם הלהט החסידי להתעלות לדרגת עבודת קדש לשמה.

בשנת 1928 הלכנו מחיל אל חיל, בהצלחת עבודתינו. אחת ההצלחות היתה עת שהמבוגרים בינינו יצרו קשר עם אינטלגנציה הפולנית שבעיירה, ובראשם מנהל הגמנסיה הפולנית, בעזרתם החליטה מועצת העיירה, שהיא תשכיר לנו את האולם שבבנין העיריה (המגיסטראט) לצרכי הצגות נשפים וריקודים. למרות התנגדותם הנמרצת של נציגי היהודים מחבורת הרב. ולו היה רק זה דיינו, וכעבור חצי שנה נענתה מועצת העיריה לבקשתנו, ואף הקציבה תרומה לבנין, אמנם סכום קטן מאד, ואף הוסיפו בהחלטת הישיבה, כי בזמן שנתחיל בפועל את הבניה, היא תחזור ותדון בבקשתנו, ושוב פעם רק בהצבעת הפולנים. למותר להוסיף כי בכך היינו לצנינים בעיני חבורת הרב. זו היתה המכה הראשונה שאותה הנחתנו לאנשי הרב ששלטו זה עשרות בשנים על הצבור היהודי בעיירה ללא מעצורים. ללא כבוד, מאותו זמן ואילך נכנס החוג הדרמטי להיוך גבוה, וכמעט מדי חדשיים התקימה הצגה, או נשף רקודים, וכל ההכנסות היו קדש להקמת „בית־העם״ בעיירה. ומכאן ואילך הלך והתרחב החוג שלנו ורכש לו את אהדת הצבור, וב־1929 הוכנה התוכנית לבנין, והוגש למועצת העיריה, ומיד אושרה, כעבור חדשיים בשנת 1929 התחילו בבנית הבנין, וכעבור שנה עמד הבנין על תלו. אמנם לא מושלם, כי נחנקנו מחובות, אבל עמד איתן, ואז אנשי הועד וכן פעילים, חתמו שטרות אישיים שלהם, כדי שנוכל להמשיך בבניה. הודות לכך גמרנו אותו בפנים עם טיח ובמה ורצפה, אבל צבע ואבזרי חשמל, וכן הבמה וטיח חוץ לא הושלמו. אולם הבנין גם במצבו זה איפשר לנו להשתמש בו בכל הפעולות שהיינו זקוקים. ובמרוצת הזמן סולקו כל החובות. לשמחת לב הפעילים, ולמגינת לבם של חברי מועצת העיריה מבני עמנו.

חובה עלי לציין כי את כל מעמסת בנית „בית־העם״ נטלו רוב רובם של הצעירים נוטשי בית־המדרש ויוצאי ארגוני נוער ציוני, היות ואלה היו המנחים בחיי החברה והתרבות שבעיירה. יחד עם זה אודה שהפעולה הציונית הועמדה בצד ובמידה גדולה, אף נפגמה, מאחר וכל המשאבים הנפשיים והכספיים הופנו למטרת הבנין, אך מבחינה צבורית יהודית, כלל עירתית, כשאני מפנה את מבטי לאותם הימים היתה זאת כפיה

של הזמן והתנאים, ואינני מטיל כל ספק בהכרחיותה של הפעולה שנעשתה. פעולה גדולה שהביאה לבנית בית־העם בעיירתנו - בריגל. רק כואב וצורב הלב שכל העמל שלנו נאבד לנו ללא שוב, וזכו בו הבלתי זכאים ביותר, והם הפולנים בעיירה. אך כנראה מעגל הקסם של ההסטוריה היהודית בגלות חוזר חלילה: „את היהודים משמידים, ואת רכושם יורשים".

זאת אוסיף רק כי בהזכרי באותם ימים, נוכח אני לדעת כי רק הודות למסירות הנפש התמימה. מסירות ללא גבול וללא שמץ של רצון להנות ממנה, הנאה פרטית כל שהיא רק בדרך זאת יכולנו לעמוד במשימה ולהשיגה! אך חבל רק שכה מועטים נשארו מכל אלה שנתנו מלהט נפשם להצלחת המשימה.

יהי זכר כל הקהילה הקדושה לנצח נצחים.

וינון שמם לעד - א מ ן.

הפרטים נמסרו ע"י שמעון איינהורן
נכתבו ע"י חיים בטלן

12.11.77

מעין הקדמה

המאמר הזה היה מיועד לכתבה ביידיש, אך מחלתי הממושכת לא אפשרה לי להכין את הכתבה במועד, בינתיים הכתבות ביידיש היו כבר מוכנות לדפוס, ולכן החלטתי ברגע אחרון לכתוב את המאמר בעברי.

על החסידות בבריגל

ניצני החסידות אשר נזרעו ע"י ר' ישראל בעל־שם־טוב (הבעש"ט) צמחו בתקופה יותר מאוחרת גם בעירנו בריגל. בכתבה מצומצמת זו רוצה אני להעביר קו מהבעש"ט מיסד החסידות עד תנועת החסידות בעירנו בתקופה שלפני החורבן.

מהבעש"ט הועברה תנועת החסידות לגדול שבתלמידיו רבי דוב בר ממזריץ (המגיד הגדול) ממנו קבל ר' אלימלך מליזנסק, מרבי אלימלך קבל רבי יעקב יצחק (החוזה מלובלין) ממנו הסתעפה החסידות כמעט לכל פולין וגליציה, כמעט כל גדולי ישראל אשר יסדו שושלות למיניהן, היו תלמידיו של החוזה מלובלין, ביניהם גם הצדיק הגאון ר' אריה לייב ליפשיץ אבד"ק ווישניצה, ואחר כך בסוף ימיו אבד"ק דבריגל, ושמה מנוחתו כבוד, בעל ספר שאלות ותשובות „אריה צבי עלאי" על הצדיק הזה כבר הרחבתי את הדבור במאמר אחר בתוך ספר הזכרון הזה. בנו, היה ר' אהרון, בנו של ר' אהרון היה רבי נטע ליפשיץ אדמו"ר מוויליפולי. בנו של ר' נטע היה רבי יצחק ליפשיץ הי"ד אדמו'ר מוויליפולי שתקע אהלו אוהל תורה וחסידות בבריגל. בעזרת תומכיו וחסידיו שהיו לרבים בסביבה זו. שנמנו וגמרו שמן הראוי שאדמו"ר זה יתישב בעירנו בעיירה שבה פעל סבו הגדול הצדיק בעל „אריה צבי עילאי". חסידיו של האדמו"ר ר' יצחק מנו מאות וכך קמה בעירנו, בנוסף לחסידי באבאוו שהתרכזו בבית מדרשו של הדומ"צ ר' חיים טייטלבוים ז"ל, עוד מוסד אחד לתורה ולתפילה. לאדמו"ר הנ"ל, הגיעו לחגים מאות מחסידיו. הוא גם היה מפורסם כבעל מופת. כן היו בעירנו מספר חסידים מועט של שושלות אחרות כמו חסידי „קולושיץ", „בלז" וכו' אבל שני עמודי

התווך בעירנו היו חסידי וויעליפולי וחסידי באבאוו. משני השטיבלעך האלו כמו גם מהקלויז הגדול הנקרא ,,חסידים שטיבל״. שמה היה מכהן המרא דאתרא, ר׳ משה׳לה ליפשיץ הי״ד. קול התורה היה בוקע ביום ובלילה. תנועת החסידות היתה אחת מ־התנועות הגדולות בעירנו והקיף מאות אברכים. החסידים בלטו בעקר בערבי חגים כשהמוני חסידים נסעו לאדמו״רים שלהם לבלות את החגים במחיצתם. והרבה אחרים שבאו מקרוב ומרחוק לבריגל כדי להסתופף במחיצתו של האדמו״ר מוועליפולי זצ״ל. כשפרצה המלחמה והנאצים ימ״ש התקרבו לעירנו והתחילה הבריחה ההמונית מפני הקלגסים הגרמניים, היו כאלה שניסו לשכנע את הבחורים החסידיים שחבשו את ספסלי בית־המדרש לברוח מפני חמת המציק. אבל רובם ככולם טענו שלא יכולים לעזוב את מקומם מאחר שבטלטוליהם לא תהא להם האפשרות להניח תפילין. עוד חששו מפני ביטול תורה וכו׳. הוי! בחורים קדושים התמימים האלה שלא חששו מפני סכנות האורבות בדרך במיוחד בעת מלחמה, ודאגתם העיקרית היתה שמא לא יוכלו למלאות רצון קונם. רובם ככולם נשרפו כעולת התמיד על מזבח קידוש השם. כשבקרתי בשנת 6 1946 בבריגל, עברתי ליד בתי המדרשות שהיו קימים במקום עד פרוץ המלחמה, ראיתי את השממה ששרה במקומות הקדושים האלו שנהפכו לאסמים ולמתבנים. ולבי התכווץ בי. במיוחד הזדעזתי כשהתקרבתי למקום שפעם עמד על תילו הבית ובית מדרשו של האדמו״ר מוויעליפולי הי״ד כאן לא נשאר שריד ממה שפעם היה במקום הזה, כשעה קלה עמדתי כמסומר למקום ולא הייתי מסוגל להזיז רגל או יד. פה, במקום הזה, שעוד לפני כמה שנים קבעתי עיתים לתורה, ופעמיים ביום מיהרתי הנה להתפלל, בשחרית, ומנחה־מעריב, המקום הזה נהפך למקום מרעה לסוסיהם של הגוים הבאים הנה בימי השוק (היריד) אוי לעינים שכך רואות! אוי לאוזניים שכך שומעות! ולא נותר לי אלא לבכות את הצדדים מהפסוק באיכה: (א׳ כ״ב) ,,תבוא כל רעתם לפניך. ועולל למו כאשר עוללת לי. כי רבות אנחותי ולבי דוי...״

מנדל מוזס
קרית שפרינצק, חיפה

זכרונותי מהקן ,,השומר־הצעיר״ בבריגל (בז׳סקו)

לא זכור לי ראשית תקופתו של הקן בבריגל כי צעירה לימים הייתי. אולם נשארו לי זכרונות מהסקנדלים שהתרחשו בביתנו, עת אחותי, דבורה, הבוגרת ממני בארבע שנים, היתה חוזרת הביתה בשעות המאוחרות מהקן, אני נוטה לחשוב שאלה היו הראשית תקופת ההתארגנות של הקן. באותם ימים, עמדה בראש ההתארגנות חיקה שניידר, אחותה הבוגרת של דבורה שניידר הנמצאת בארץ, בת״א.

אותה חיקה שניידר משכה גם אותי אל הקן, זו היתה דמות כריזמטית לפי המושגים של היום, ועבורנו, דמות נשגבה משיחית. כוח השכנוע והשפעתה שהיה בה, היה כה רב שגבר על כל היסוסי, כך שהחלטתי להצטרף אל הקן ויהי מה!

עלי להדגיש, כי זה לא היה ,,קן״ לפי המושגים של ,,קן״ בימינו אנו. דהיינו מועדון מסודר ומצויד במכשירים. רק כר־דשא טבעי בפאתי חורשה קטנה מחוץ לתחום העיירה. והדשא הזה שמש לנו מקום למפגשים חברתיים לשיחות רעים ולפעולות צופיות מעשיות חנוכיות.

הקן

במרוצת הזמן, הלך הקן וגדל בהדרגה. ואף למועדון הגענו זה היה חדר קטנטן 3×3 מטר ובו אחסנו את הספריה אשר אותה יסדו הראשונים שקדמו לנו בהתארגנויות שונות בלתי מוגדרות. אצטבות הספרים תפסו את כל הקירות של החדר, ובאמצע ניצב שלחן עם שני ספסלים, אלה שמשו לקבוצות לומדי העברית התנ"ך ידיעות הארץ קורות עם־ישראל ועוד.

באותם הימים, קמה תסיסה גדולה בלב הנוער. הנוער בעיירה שלנו ורבים מתלמידי בהמ"ד שקצה נפשם בישיבה על ספסל לימודי הגמרא והחיים הערטילאים קמו ונספחו לקן. עשרות בחורים בגילים שונים, ואתם חלק מ„עמך", היות והקן היה מורכב ברובו מבנות ובמיוחד חבר המדריכים שבה הורגש חוסר משוע במדריכים לקבוצות הבחורים.

ובאחת הישיבות של הנהגת הקן הוחלט, באין ברירה, שעלי לקבל את התפקיד מדריך לקבוצת בחורים שהם קצת יותר מבוגרים ממני בגיל 18, זכור לי היטב הלילה בו התלבטתי קשות אם אוכל לעמוד במשימה. עלי לציין, כי הרכב הקבוצה היה מעורב משני פועלים, אחד גמנזיסט והיתר כמוזכר לעיל בחורי בהמ"ד. וכלם בגיל ההתבגרות בנוסף הועמדתי בפני בעיה בוערת והיא בעית „המין" ואני הייתי במקצת צעירה מחניכי, ועלי היה להתמודד עם הבעיה שבקושי היתה גם לי נהירה די הצורך.

אמנם את החינוך המיני קבלתי בקן מזה שנתיים קודם לפי אחד הספרים שהיה אז באופנה והוא „חיי הדבורה" למטרלינג בעזרתו הגענו בהדרגה מהתרבות עולם הצומח עד ההתרבות בעולם החי, אך הלמודים והידיעות עד לעמידה בנסיון החיים שגרמו לא מעט תקלות. הדברים הגיעו למקרים של התפרצות כלפי בנות הקן וכפי שזה נקרא אז (תחת הפנס).

אליה וקוץ בה

עם ההצטרפות של עשרות בנות ובנים לקן גדלה העירנות לציונות בכלל, ולקן שלנו במיוחד כי כאן היתה הכתובת היחידה למפגש צעירים וצעירות במועדון באותם ימים. וה„חסידים" כינוהו „דאס טימאלע" על פי מילת הגגאי שכינו את הכנסיה הנוצרית „די טמא". אמנם, מלחמה מתמדת לחמו נגד כל ההתארגנות של הנוער הציוני בעיירה אך הפעם ביתר חימה וזעם כי הרגישו שפרצנו עמוק עמוק לתוך שדרותיהם, והפרצה הזאת בחומת מבצרם עלולה למוטט את שלטונם הבלעדי ביהודי העיירה.

ואמנם לא עברו ימים רבים והללו עברו למלחמת חורמה נגד ארגוננו וכל הדרכים והאמצעים היו כשרים בעיניהם כולל הלשנה למשטרה. המלשין נמצא בדמות יהודי גוץ וצולע אבי אחד החניכים. החניך הזה היה מחונן ביותר ואביו חשב וקוה לעשותו רב וגדול בתורה. אך לא כן חשב בנו, הוא נספח לקבוצת חבריו לקן השומר הצעיר ואת זה עשה במחתרת. וכך נקלע למאבק תמידי קשה מאד. המיסכן הופיע לפעולות מלא סימנים כחולים ופנסים תחת העיניים עדות והוכחה לטיפולו של האב בבן המורד, אך הבן לא נכנע ועמד איתן להמשיך. חבריו לקבוצה החליטו לחנך את המלשין הזה. ובליל חורשך אחד ארבו לו בסמטא אפלה הלבישו עליו שמיכה והרביצו בו מכות נאמנות. ראיתי לנכון לגנות את מעשיהם של חניכי, בטענה, שאנחנו נגד שימוש בכוח, אולם בתוך לבי שמחתי על יוזמתם הברוכה. ואמנם מאז בצוע הפעולה, הופיע הבחור בקן באופן חופשי ובלי פנסים כחולים בעיניים.

לעיני רוחי עוברת תמונה, אחת מני רבות שקרתה לי אישית, עת ישבנו בשעור תנ״ך שהתנהל כרגיל בדלתיים סגורות, על הדלת מבחוץ הופקד משמר, כי לעתים קרובות באו הורים להוציא את בניהם ובמיוחד בנותיהם מן הקן. ולפתע נשמע נקישת קוד על הדלת והודיעו בפתק שנזרק דרך הסדק למדריך שאבי ממתין בחוץ. מיד חגרו לי חגורה והורידו אותי דרך החלון מגובה של 4 מטר, אחרי זה פתחו את הדלת אבי ז״ל אמר בנימוס שלום ושאל מה מעשיכם כאן? (ובעברית דוקא) והמדריך ראובן לויכטר ז״ל (כעבור שנתיים עלה ארצה ונהיה חבר קבוץ מרחביה.) ענה לאבי אנו לומדים תנ״ך והצביע על הספרים. יפה אמר אבי ויצא. כעבור ימים ספורים חזר אבי על התרגיל הקודם, אך הפעם סרבתי לרדת דרך החלון ונשארתי, אבי נכנס. החורתי כסיד והייתי מוכנה לקבל סטירות לחי. הפעם זה היה שעור בידיעות הארץ (זה נקרא אז פלסטינר־גרפיה). אבי הוזמן לשבת כעבור כמה רגעים קם ואמר הואילי לבוא מיד הביתה ואני השיבותי כן אבא. ובבואי הביתה הרוגז היה רב אך הפעם מכות לא קבלתי „גם זו לטובה״ אבל היחסים בבית היו מתוחים. וזה התבטא בכל מיני התנכלויות כי נחשבתי לבת סוררת למרות שהייתי מאד קשורה ומסורה לבית והערצתי את אבי.

בית הורי

אני רואה חובה לעצמי לתאר את בית הורי כדי להבהיר את מהות חיי היהודים בעיירה באותם הימים.

אבי ז״ל, היה בעל־בית וחנות לסחר בדים (טקסטיל) בעל מעמד מכובד מאד, יהודי דתי בעל ידע שורשי ביהדות ודבק באמונה שלמה באלוקי ישראל. עם כל זה לא נמנה באף חוג חסידי שבעיירה. אמי ז״ל, היתה אישה יפפיה בעלת תכונות נעלות, כיאה לבת ישראל כשרה לפי הנוסח של הדור ההוא ובמלוא מובן המלה (אידישע מאמע) כפי שמתבטא בשיר מזמור ב„אשת חיל״ המושר על ידי יהודים בשובם מבית הכנסת בערב שבת. אודה, שיופיה של אמי ז״ל הקניטה אותי לאורך ימים כי אני, כל כולי דומה לא רק באופיי כי אם גם בחצוניות לאבי ז״ל. אה, הקנאה, הקנאה הנשית. אחי הבכור היה שייך כבר לאלה אשר פנו עורף ללימוד רק התלמוד ודברי קדש ואף הרשה לעצמו להציץ בספינוזה, קאנט, ולאפלאס, כן לא בחל להציץ בחוברות הפונוגרפיות בסתר, ורוב זמנו היה מבלה עם חבריו בויכוחי אין־סוף, על כל נושא העומד ברומו של העולם, הוא נטה לתנועה הכלל־ציונית, אך לא השתייך לשום מסגרת מאורגנת בעיירה. יחד עם כל זה ידע לא לעבור את התחום כגון: החלפת בגדיו או לצאת בגילוי־ראש. כן לא הפסיק ללכת לבית־הכנסת גם לא יצר שום נגוד לנוהגים הרגילים בבית־אבינו. הודות לכך, לא נתהוו כמעט בעיות סביב הילוכיו בחיים. אחי הצעיר ממנו אף הרשה לעצמו להשתייך לקן, וגם יצא לפלוגת הכשרה חקלאית למרות זה, לא באו בטרוניות כלפיו, היה בבחינת יחס כמעט לויאלי, יתכן שזה נבע מן העובדה שלאבינו ז״ל, היו כבר אז שני אחים בארץ שעלו מגרמניה האחים המר בחיפה. ובכן, כזה היה היחס לבנים לעומת זה ביחס לבנות... או! כאן שלטה כבר השיגרה העיירתית מימים ימימה ובלי כל רתיעה..

פלוגת ההכשרה

המבחן הגדול והמעשי אשר בפניו נעמדו כל אלה אשר לא רק נאה דברו ודרשו כי אם עז רצונם היה להגשים את הרעיון שלאורו חונכנו וחינכנו לאמור לרכוש מקצוע

ולהעשות לאיש עמל כפיים. לשם כך שימש לדוגמא חברנו הדגול ראובן לויכטר ז"ל, החלוץ שהלך לפני המחנה. הוא עשה את זה באופן פשוט מאד. בשנת 1926 בנתה הקהילה בית לרב העיירה, את הבניה ביצע קבלן גוי מהכפר „יאדובניקי". ראובן התקשר עם הקבלן ובקש ממנו לקבלו לעבודה חצאי ימים בלי תשלום. הגוי הסכים וראובן עבד בכל עבודות הפשוטות, הגשת טיט ולבנים וכדו׳ וזה שימש מופת ופלא בעיירה. ורבים רבים אף המתנגדים החריפים ביותר מבני החסידים, הלכו לראות איך החלוץ עובד בעבודה שלפי המוסכמות בעיירה אינה נאה ליהודי. כעבור זמן קצר יצא להכשרה חקלאית. ובשנת 1927 עלה ארצה. ובעקבותיו יוסף הניג שחי אתנו בארץ בנס־ציונה. הוא היה נאלץ לעזוב את בית אביו שהיה אחד החסידים הבולטים בהתנגדותם לארגוננו. ולהשתכן בקן הקטן שלנו ולישון על הספסלים. כל הציוד המטבחי שלו היתה פתילית ספירט בה היה מבשל קקאו ואוכל פת לחם חרבה ומאז התחילה תקופת הצמחונות שלו. הוא החליט ללמוד מקצוע מאד לא יהודי, „עגלן" אומן להתקנת עגלות וכעבור זמן יצא להכשרה חקלאית כמקובל באותם ימים לפני עליה ארצה. בשנת 1927, אם זכרוני אינו בוגד בי, עמדתי גם אני לצאת להכשרה חקלאית, אך הדבר נודע בבית הורי, אז קבלתי מעצר־בית. בהמשך ימי המעצר התויתי לי קו פעולה. ראשית, לקשור קשר עם חברי מהקן באמצעות פתקאות ששלשלתי דרך החלון ותכננתי בריחה מן הבית להכשרה. חכיתי להזדמנות שתבא ולא תאחר. ואכן, היא באה. אבי, כרגיל, היה נוסע ללודז׳, עיר תעשית הטכסטיל, להביא משם בדים. נסע והתמהמה מספר ימים.

הוא אמנם הפקיד עלי את אחי הבכור ועשה אותו ערב שלא אברח מן הבית ועוד הוסיף האב כי אם בשובו הביתה לא ימצא אותי בבית, מר יהיה גורלו. למחרת נסיעתו של אבי מן הבית קבלתי חופש לשעתיים אותן נצלתי כפי שתכננתי עם חברי, הם הכינו לי צידה לדרך חצי ק"ק בשר חזיר מעושן, וככר לחם ובלווי שני חברים הלכתי לתחנת הרכבת בבוכניה הסמוכה.

עם הרכבת הראשונה נסעתי ללבוב ומשם לנקודת ה„הכשרה". ואחי הערב להימצאותי בבית, ברח לטרנוב ובהמשך הזמן נשא לבחורה יפיפיה ועשירה, והכל הסתיים בכי טוב. ותמיד ציין את העובדה שהודות לי הוא מצא את דרכו בחיים - את מזלו הטוב בדמות האשה היפה והעשירה שמצא.

התביעה המשפטית נגד הקן בעיירה

כן, גם למשפט הגענו, אמנם אין זכורה לי שנה אחת שקטה תוך חמש שנים שאני הייתי חברה בקן, לעיתים קרובות ערכה המשטרה חפושים ואף סגרה את המועדון, והודות להתערבותה של השכבה הבוגרת של הציונים בעיירה ובראשם עו"ד קריטנשטין שהיוו הועד המקומי של ההסתדרות הציונית במקום, נפתחו דלתות הקן להמשך הפעולות בו. כל זה נעשה כמובן לפי ההלשנות התמידיות ע"י חוגי החסידים אך עם זה שמספר בנות מבתי חסידים עזבו את בתיהם ונסעו להכשרה. הם הגדילו את הלשנותיהם בפני השלטונות ואף לקחו לידם את הדין. ובלילה אחת פרצו את דלתות הקן וקרעו ספרים רבים והשחיתו תמונות, ואף את התמונה שהקדיש ציר לארבעה הקורבנות שנפלו בעת הפוגרום 1918 כשפולין שחררה עצמה משעבוד אוסטריה־הונגריה. כמובן שכל זה הם הרשו לעצמם בגין יחס המשטרה אליהם. ואנו נאלצנו להבליג על כל זה. אולם לשיא החוצפה הגיעו הדברים לאחר שהמרא דאתרא בעיירה קרא לאסיפה יוצאת מהכלל של יהודי המקום וקרא תגר וחרמה עלינו, גידף חירף

ואף האשים אותנו בפומבי כי כל הקן שלנו הוא מקום של גלוי עריות, ולא די בכך הם אף הגישו תביעה משפטית נגד יוסף הניג ראש הקן, והוא הואשם בהדחת קטינות לזנות ושולח אותן למקומות בלתי ידועים. ויוסף נעצר ובמשטרה טען כי הוא אינו יודע לאן נסעו והיכן נמצאות. הבנות, וזה דוקא היה לרועץ לו. כי באותו זמן היה כבר העתק של מברק מן הדאר בעיירה שנשלח ליוסף, ובו הודעה שעל הבנות להתיצב במשרדי ההנהגה הראשית של התנועה בלבוב, ועל סמך זה הוא נתבע ע"י המשטרה למשפט, כעבור ימים מספר התקיים המשפט, יוסף הופיע בקומה זקופה ובשפה פולנית רהוטה והסביר הסבר רחב את מטרות התנועה, וכן על ההכשרות החקלאיות בשביל הנוער היהודי ומטרתו הסופית לעלות לארץ ישראל, השופט התרשם מדבריו ואף נתן מחמאות לארגון שלנו וזיכה את יוסף, אולם אנשי הרב לא הרפו והגישו ערעור לבית המשפט המחוזי בקרקוב, וגם אנו הגשנו תביעה נגד הרב על הוצאת דיבה והשמצה, העו"ד של אנשי הרב הרגיש לא בנוח. מתביעתנו, ואז הציע הצעת פשרה של הסכם משני הצדדים לבטל את התביעות ולהפסיק את ההתקפות ההדדיות, ואז שקטו הרוחות הסוערות.

בהמשך הזמן יוסף עלה ארצה ואני נאלצתי לחכות עוד שנה וחצי לעליה.

חבל שרבים נרתעו מן הדרך הקשה וכה מעטים הגיעו ארצה - חבל.

ר חל המ ר
קבוץ מזרע

קן ״השומר הצעיר״ בעיירה בשנת 13.5.1926

קבוצת בנות מ״השומר הצעיר״ בעיירה

חורבן הקהילה היהודית בעיירה
דער חורבן פון דעם יידישער קהילה אין שטעטל

מאת שמעון קליינברגר

„הכר נא הכתונת אשר הוטבלה בדם ואש"

(דערקען דאס העמדל וואס האט זיך געטונקען אין בלוט און פייער)

איך זיץ ביים טיש איינגעבויגן צו דעם פאפיר און אין מיין ציטערדיקער האנט געפינט זיך די פען, און וויל אנהייבן שרייבן, שטעלט זיך פאר מיר די פראגע וואס האב איך און וואס קאן איך נאך צוגעבן? אין דער צייט ווען היסטאריקער, פילאזאפן, סאציאלאגן, פסיכאלאגן, פאעטן און שרייבער האבן פיל טויזנטער נעכט נישט דערשלאפן און אויסגעשריבן א ים פון טינט אויף שווערע טאנען פאפיר און געשילדערט די טרויריקע נישט באגרייפנדיקע טראגעדיע און מארטיראלאגיע פון יידישן פאלק אין אלע שטעט און שטעטלעך פון מזרח און מערב, אייראפע. דאן קום איך צוריק צו דעם קעפל פון מיין שרייבן. און דאס: "הכר את הכתונת אשר הוטבלה בדם ואש". דאס שטעטל איז דאס העמדל פון אונדזער לייב און נשמה: און אלס עד ראיה וואס מיינע אויגן האבן געזען און מיין לייב האט מיטגעמאכט די מארטירערייי געפין איך, אז מיין הייליקער חוב איז צו שרייבן א פינטעלע פון מיינע זכרונות, פון מיין ארימען רייכן געבורטס שטעטל בריגל.

ארים אביונדיק איז געווען דאס שטעטל לויט אירע מקורות פרנסה. רייך איז דאס שטעטל געווען מיט אירע באגאבטע גייסטרייכע רבנישע פירער. דאס שטעטל האט זיך געפינען אויף דעם הויפטזוועג פון דער אלט קעניגלעכער פוילישער הויפט־שטאט קראקא - טארנאוו. מיט איר יידישן נאמען בריגל אין (פויליש בזשעסקא) און אזוי ווי ארום דעם שטעטל האבן זיך נישט אפגעשפילט קיין שום ספעציעלע מלחמה קאמפן, האט זיך דאס שטעטל נישט געקריפט דעם זכות צו זיין באקאנט אין דער פוילישער היסטאריע.

אבער אין דער גארער יידישער חסידישער וועלט האט בריגל פארנומען א זער בכבודיקן פלאץ מיט אירע גייסטיקע מנהיגי הדור ווי אלס מיטהעלפער פון שאפן דעם חסידיזם. אין די צעשפרייטע שטעט און שטעטלעך אין גאליציע: בראש פון דער הייליקער חבריה איז צו דערמאנען דעם „רועה צאן" רשכבה"ג ר' אריה לייביש ליפשיץ זצ"ל אב צ"ק בריגל און דעם ארי שבחבורה, בעהמ"ח ספר „אריה צבי עלאי" ווי אויך אנדערע גאונים פון יענע צייטן וואס האבן בעקליידעט דעם כ"כ הרבנות אין בריגל.

„יום ההילולא"

עס דערמאנט זיך דער „יום ההלולא" ווען הונדערטער יידן פלעגן קומען פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך און אויך פון אונגארן, טשעכאסלאוואקיע און קארפאטן־רוס זיך להשתטח אויף די הייליקע קברים אין שטעטל. אזוי האט זיך געצויגן לאנגע דורות דאס רעליגיעזע חסידישע ספעציפישע לעבן אין דעם שטעטל. ווי אן אלטע פעסטונג האט זיך דער חסידיזם פארקלאמערט אין אירע אייזנענע פארמאכטע פעסער און אלע אויסערלעכע בייזע ווינטן ווי די שריפה אין 1904 טראץ דעם וואס 80% פונעם שטעטל איז דאן אוועק מיטן פייער און א טייל יידן איז אוועק פונעם

שטעטל, האבן זיי אבער פאר זיך געזען ווי א חוב אז זיי דארפן צוריק אויפבויען דאס שטעטל און דווקא שענער, מאדערנער און אנשטאט הילצענע הייזלעך - געמויערט פון ציגל, שיינע הייזער מיט גלייכע גאסן, מיט טראטוארן און זער אויף א שיינעם סטיל: אזוי איז דאס שטעטל. ווידער אויפגעבויט געווארן. פון די יידן.

דער פאגראם

ליידער זענען די יידן דאן געווארן באדאנקט, פאר זייער ווידער־אויפבויען דאס שטעטל, מיט א פאגראם. און דאס מיט פערצן יאר שפעטער פון דעם ווידער אויפבוי פון שטעטל, ווען די עסטרייך־אונגארישע מאנארכיע האט זיך צעשפליטערט און פוילן האט זוכה געווען נאך בערך 155 יאר צו ווערן זעלבשטענדיק. די פייערונג פון פוילנס באפרייאונג האבן די אנטיסעמיטן אין אונדזער שטעטל געפראוועט מיט א פאגראם אויף די יידן אין שטעטל. אין דעם פאגראם זענען אומגעקומען 4 יידן הי״ד און פיל זענען פארוואונדעט, אדער צעשלאגן געווארן. פיל יידישע פארמעגנס זענען דאן צערויבט געווארן און אויך א טייל הייזער און געשעפטן זענען אודעק מיטן פייער.

דער ווולקאן־אויסברוך

דער ווולקאן־אויסברוך וואס הייסט פאגראם האט נישט צעשפליטערט די יידישע קהילה. אין הונגער און אין נויט האבן די יידן אין שטעטל שווער געהארעוועט אויף דעם טאג־טעגלעכן אויסקומען. אין דער צייט איז געקומען דער אמעריקאנער ,,דזשאינט״ צו הילף. פאר די יידישע ארעמעלייט דא איז געשאפן געווארן א קיך וואס האט געגעבן מיטאגן פאר די ארעמע קינדער. סאיז אויך פארטיילט געווארן פראוויאנט צוויי מאל אין חודש פאר דער ארעמער יידישער באפעלקערונג. מיט דער צייט האט זיך לאנגזאם צוריקגעשטעלט דאס לעבן טראץ דעם וואס ביי 50% איז דאס שטעטל געבליבן אין איר ארעמקייט. אבער די יידישע קהילה האט פאראויס־געזעצט איר עקזיסטענץ. אויך דאס געזעלשאפטלעכע ספעציפיש רעליגיעזע חסידיש לעבן האט צוריק אויפגעלעבט אין שטעטל און דאס מאל ביתר־שאת.

דער וויעליפאלער רב הי״ד

די קראקעווער וויעלעפאלער חסידים, צווישן זיי עטלעכע רייכע יידן האבן געוואלט האבן זייער רבין נענטער צו זייער שטאט קראקאוו האבן זיי געפונען דאס שטעטל בריגל פאסיק פאר זייער באגער. אין יאר 1920 האבן זיי געקויפט א פלאץ ביי דעם יידן ר׳ אברהם ,,אדעריקעס״ - אזוי האט זיך גערופן א גאנדז וועלכע מען האט אפגעשינדן די פעטע הויט פון וועלכע מען האט אויסגעלאזט די שמאלץ און גריוון; די ,,אדעריקעס״ און די קליינע טיילן האט ער גלייך פארקויפט און די שמאלץ און גריוון האט ער פארקויפט פאר פסח אלס פסח־שמאלץ. אויף דעם פלאץ האבן די וויעלאפאלער חסידים אויפגעשטעלט א שיין הויז וואס האט אנטהאלטן א וווינונג מיט א גרויס בית מדרש. מיט דעם אנקומען פון דעם צדיק הדור האדמו״ר הרב ר׳ יצחק ליפשיץ זצ״ל הי״ד - מיט זיין אנקומען אין שטעטל איז איינגעפלאסן א פארשטעקערונגס כוח אין דעם חסידישן שטעטל בריגל. (ער מיט זיין גאנצער משפחה איז אומגעקומען אין באכניע אין 1943.)

הרב ר׳ משה ליפשיץ ז״ל הי״ד

אין יאר 1923 האט אונדזער שטעטל בריגל געהאט די זכיה און דעם כבוד אויפצונעמען אלס „מרא דאתרא״ דעם גאון עולם מורי ורבי הרב משה ליפשיץ זצ״ל הי״ד, וועלכער האט מרביץ תורה געווען ברבים.

עס קלינגט מיר נאך ביז היינט דער ווידערקול פון זיין גמרא־ניגון אין די שפעטע אוונטן בשעת לערנען - מיט זיינע תלמידים. אין דער שטילקייט פון דער נאכט האט זיך דער עכא פון דעם ניגון איבערגעטראגן אין די ארומיקע גאסן ביז אונדזער הויז און די הויפט־גאס פונעם שטעטל, יאגעלרינסקא.

אין אונדזער הויז האט געוווינט הרב ר׳ משה ליפשיץ ז״ל פון זיין אנקומען אין שטעטל אין 1923 ביז 1927, דאן איז ער איבערגעצאגנען אין דעם הויז וואס די קהילה האט אויפגעבויט פאר אים אויף א טייל פון דער תלמוד תורה־פלאץ וועלכע מען האט מיט יארן שפעטער אויפגעבויט און נישט פארענדיקט.

עס איז צו דערמאנען דעם ביד״צ, אין יארן פאר דער היטלער ימ״ש מלחמה, וועלכער איז באשטאנען פון פאלגענדע גדולים אב״ד הרב ר׳ משה ליפשיץ הי״ד ביזיצער, דיין ר׳ מנשה קאפלער ז״ל, ר׳ אברהם דוד ז״ל, דיין ר׳ חיימלע טייטלבוים הי״ד, ר׳ חיים־משה ז״ל וואס מען האט אים גערופן דער בעל־תשובה. עס איז אויך צו דערמאנען דעם צדיק איש תם ונשלם ר׳ אפרימל טעמפלער ז״ל, וועלכער איז געווען אויסגעטאן פונעם טאג־טעגלעכן לעבן. זיין גאנצע צייט איז געווען געווידמעט לערנען און שרייבן. ער האט באוויזן ארויסצוגעבן עטלעכע ספרים ביי זיין לעבן יהי זכרו לנצח.

די איבערפלעכלעכע סטאטיסטיק פון די יידישע משפחות אין בריגל

איך האלט פאר נייטיק צו מאכן א סטאטיסטישן נסיון פון די יידישע משפחות אין דעם שטעטל און דאס לויט די פארטיילונג פון בעל־משפחות וואס האבן געדאווענט שבת און זיך צעטיילט אין די פאלגענדע בתי מדרשים:

אין חסידישן שטיבל	130
אין שטאטישן בית מדרש	110
אין וואלף לייבס מנין	75
אין דעם חיימלע דינס בית מדרש	35
אין דער שול „בית כנסת״	50
ווילאפאלער בי״מ	40
אין ר׳ אפרימלס בי״מ	35
אין בי״מ פון רב	25
	500

נישט גייענדיקע צום דאווענען האט מען געקאנט אין בריגל אנציילן אויף די פינגער פון איין האנט.

די נישט הונדערט־פראצענטיקע רשימה ווייזט, אז אין בריגל האבן זיך געפינען ביי 3.500 נפשות, און דאס רעליגיעזע לעבן איז געווען דער דאמינאנטישער פאקטאר אין געזעלשאפטלעכן לעבן און אלע צוזאמען זענען געווען ווי די פארפלאכטענע

קייט פון דעם לאנגן גלות־לעבן מיט איר טיף הארטנאקיקן אני מאמין... עם כל זה... אחכה לו בכל יום שיבוא.

די אקופאציע פונעם שטעטל

גלייך מיט דעם אריינמארשירן פון די דייטשע באטאליאנען האט זיך אונדזער שטעטל באדעקט מיט שווארצע וואלקנס פון בלוט און פייער. עס זענען דערמארדערט געווארן עטלעכע מענטשן – פארברענט די שטאט־שול, צוזאמענגענומען אלע ספרי תורה פון אלע במ״ד אויף איין שייטער און פארברענט אין פלאמען.

און פון דאן, וואס מיינע אויגן האבן געזען, באגלייט מיך א קאשמאר. אין מיינע נעכט זע איך „אותיות פורחות״ פליען ביז צום כסא הכבוד. און דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 די ערשטע „באקאנטמאכונג״ מיט איר דייטשע פאראָרדענונג, אז אלע יידישע אונטערנעמונגען מוזן ווערן באצייכנט מיט א מגן דוד און גלייכצייטיק איז פארבאטן געווארן דאס ארויסגיין אין גאס פון 7 אזייגער אין אוונט ביז 6 באגינען אין דער פרי. דעם 8 אקטאבער 1939 איז ארויס א באפעל פון גובערנאטאר פון פוילן פראנק ימ״ש, אז אלע יידן פון 10 יעריקע יינגלעך ביז 60 יאריקע זענען פארפליכטעט צו צוואנגס־ארבעט.

אין נאוועמבער 1939 ווערט באשטימט דער יודענראט מיט איר ארדנונגס יידישע פאליציי און פארפליכטעט אלע יידן צו טראגן די געלע מגן־דוד לאטע. יעדער חודש האט געברענגט נייע גזירות וועלכע האבן געמאכט דאס לעבן אלץ שווערער און ביטערער אזוי האבן זיך געצויגן העכער אנדערטהאלבן יאר.

גאנץ אפט האבן באזוכט דאס שטעטל די געסטאפא־לייט ימ״ש פון טארנאוו, וועלכע האבן ביי דער געלעגנהייט דערשאסן דורכגייענדיקע יידן אין גאס. די אימה איז געוואקסן וואס גרעסער פון טאג צו טאג. בבקר תאמר מי יתן ערב – ובערב תאמר מי יתן בקר.

די גרויסע אקציע

אין יולי 1942, א׳ תמוז האבן די דייטשן דורכגעפירט א גרויזאמע ווילדחיותדיקע אקציע. 1.500 מענטשן זענען פארשיקט געווארן קיין בעלזשעץ און אויפן קאנצענטראציע־פלאץ זענען דערשאסן געווארן 183 יידן, צווישן זיי מיין טייערע ליבע מוטער נ״ע אסתר בת ר׳ שמואל ז״ל און מיין שוועסטער רחל בת ר׳ נפתלי ז״ל הי״ד.

צומארגנס בין איך געגאנגען אין יודענראט־אמט וועגן דער קבורה פון מיינע דערשאסענע. אין דער צייט זענען אריינגעקומען אין אמט צוויי געסטאפא־אפיצירן ימ״ש מיט רייטבייטשן און געשלאגן אלע אנוועזנדע און אויך אפילו דעם יודנראט־פרעזעס הענדלער און נאכדעם פארגעלייגט א חשבון „שכר עבודה״ פאר די 183 אויסגעשאסענע קוילן וואס זענען פארנוצט געווארן צום אויסשיסן די 183 יידן בעת דער אקציע. דאס האבן מיינע אויגן געזען און מיינע אויערן געהערט. עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי ירמיהו איכה פרק ג׳ פסוק נ.

דאס געטא

אין סעפטעמבער 1942 ווידער א באקאנטמאכונג וועלכע האט באפעלט אז אלע איבערגעבליבענע יידן מוזן זיך קאנצענטרירן אין איין געטא. דאס געטא איז געווען פון איין זייט די גאס בערקא יאסעלעוויטשא (די חסידים־שטיבל־גאס) און די צווייטע גאס פונעם רב ר' משה ליפשיץ ז"ל הי"ד. דאס גאנצע פירטל ביז צום היי־פלאץ אויך די גאנצע שטשאנקע מיט דעם קליינעם מארק ביי חיימלע דיין ז"ל הי"ד. די אלע שטחים זענען ארומגערינגלט געווארן מיט שטאכעטן. ארויס פון געטא האט מען געקאנט נאר מיט א ארבעטס־צייגעניש און דאס 6 אזייגער אין דער פרי און אין אוונט אריינגעקומען מיט דעם באשטעטיקטן צייגעניש פון דעם ארבעטס־פלאץ.

אין דעם געטא איז אריינגעווארפן געווארן די גאנצע איבערגעבליבענע יידישע באפעלקערונג, צוי 3–4 משפחות אין איין צימער, וועלכער האט געדינט פאר אלע מענטשלעכע באדערפענישן אין לעבן.

די ענגשאפט און דער קאמף פאר א שטיקל ברויט צום דערהאלטן דאס אומזיכערדיקע לעבן – און צו דעם אלעם איז נאך צוגעקומען די מערדערלעכע איבערפאלן פון די דייטשן וואס איז מיט דער הילף פון די פאליאקן איז געווארן א טאג־טעגלעכע דערשיינונג – דאס אלץ צוזאמען האט פאראורזאכט א פסיכישן צוזאמענברוך און קיינער איז נישט געווען פעיק צו דענקען מאין יבוא עזרי.

די טרויריקע אויסלייזונג איז לײדער געקומען

אין טאג ב' דראש השנה תש"ג האבן די דייטשע מערדער מיט דער הילף פון די פאליאקן ארומגערינגלט דאס געטא עס זאל זיך קיינער פון געטא נישט קאנען ארויס־ באקומען. ;צומארגנס צום גדליה תש"ג זענען אריין א טייל מערדער אין געטא און אויסגערופן: אלע יידן מוזן ארויס פון די בונקערס און זיך קאנצענטרירן אויף דעם היי־פלאץ. די אקציע האט געדויערט א טאג מיט אפטע אויסגעשרייען „יודען הערראוס!".

ליגנדיק פארשטעקט אין בונקער הער איך, ווי א פאטער בעט ביי די קינדער: פארגעסט נישט מיטצונעמען מיין טלית און תפילין. אויך אנדערע פארצווייפלטע אויסגעשרייען: רבונו של עולם, עס זאל נאר נישט לאנג דויערן, מיר זאלן זיך טרעפן מיט די פריערדיקע אומגעקומענע צעריסענע משפחות. דאס איז געווען די לעצטע תפילה פון אונדזערע טייערע הייליקע יידן פונעם שטעטל. עס איז געווען און וועט נישט מער זיין.

פארקריצט ביי מיר איז געבליבן די טרויעריקע פאעטישע ציטאטן נישט געדענקען זיין נאמען, וועלכער דריקט אויס די אימהסדיקע טראגעדיע פון אונדזערע שטעט און שטעטלעך:

שטיל אין דעם געטא, די דראטן פארמאכט
פונקט ווי אויף א בית עולם שפעט אין דער נאכט
די מענטשן ווי מתים, די פנימער בלאס
שטייען ווי מצבות – אויף קברים אין גאס.
נאר אויפן בית־עולם איז דווקא א יריד
דארט ווערט מען פון ארבעט פארמאטערט און מיד.

דארט ברענגט מען די, וואס ווערן פון געטא באפרייט
אויף אייביקע פרייהייט צעריסן די קייט.
איכה ישבה בדד העיר ?

בריגל, מיר האבן דיר פארלאזט, אבער קיינמאל אייך, בריגלער יידן, נישט פארגעסן.

שמעון קליינברגר

6.8.76

מאת יוסף שיפר

פון בריגל קיין ארכאנגעלסק

דער דארפס־גייער

דעם קורצן שפאצירוועג האב איך געמאכט נישט מיט קיין עראפלאן און נישט מיט קיין העליקאפטער, נאר צופוס, אויך מיט א ראוער אדער וועגעלע. און דאס נאך ביז לעמבערג און דאן ביז ווינניצע, אין רוסלאנד, צופוס צו גיין בין איך געווינט געווען פון קינדהייט אן. דאס איז געווען מיין בארוף, א „דארפס־גייער" דאס איז א ייד וואס גייט איבער דארף און קויפט פארשידענע פעלן: פון קיניקלעך, פון האזן, פון טכאירן, – אויך פעדערן פון גענדז און דאס גלייכן. עס זענען געווען אזעלכע, וואס האבן געקויפט בהמות, קעלבלעך, און די א האט מען ביי אונדז אין בריגל גערופן „דארפס־גייער". דאס איז געווען זייער פראפעסיע.

דער יתום

מיר קינדערלעך מיט דער מאמען זענען געבליבן פאריתומט פונעם טאטן און איך בין געווען דער עלצטער אין שטוב און אויף מיר איז געפאלן דער עול פון פרנסה פאר דער משפחה און אויף צו ברענגען אביסל פרנסה א היים האט מען געמוזט אדורכגיין א סך, א סך דערפער במשך פון טאג. און אזוי בין איך געווארן א פוס־גייער און אזעלכער בין איך געבליבן ביז די קריג האט אויסגעבראכן פון היטלערן ימ"ש.

די היטלער־מלחמה

דער אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939 האט געטראפן די יידישע באפעלקערונג ווי א בליץ אין א שייער שטרוי. א פולשטענדיקע דערשיטערונג האט באהערשט יעדן יידן. שוין אין דעם ערשטן־צווייטן טאג איז געוואקסן די כוואליע פון יידן, וואס זענען אנטלאפן פון די שטעט און שטעטלעך וועלכע דער דייטש האט אקופירט. צוזאמען מיט די אנטלאפענע איז פארשפרייט געווארן א קלאנג, אז די פוילישע רעגירונגס־אנשטאלטן האבן פלאקאטירט אין גערופן צו דער אלגעמיינער באפעלקערונג, אז מענער פון 17 ביז 60 יאר זאלן אנטלויפן אין דער ריכטונג קיין לעמבערג און דאס איז געווען באגלייט מיט א „סוד", אז פוילן וויל שאפן א נייע פראנט־ליניע ביי דעם דונאיעץ און פון דאנען אנהייבן א גייאיקע אטאקע אויפן דייטש. ליידער, האט זיך פון דעם קלאנג אויסגעלאזט א בוידעם.

בשובם של שארית הפליטה לעיירה אספו את הגופות מיער סלוטבינה, וז'זבה,
והביאום לקבר ישראל בבית הקברות של העיירה בשמונה ארגזים.

דעם ערשטן שמעקפּולווער

אין 4טן אדער 5טן טאָג פֿון קריג איז אָנגעקומען א צוג, פֿול געפּאַקט פֿון יידן. ער איז געפֿאָרן איז דער ריכטונג קיין טאַרנאָוו־לעמבערג. אויף דער באַן־סטאַציע האָבן זיך שוין געהאַט געפֿינען הונדערטער אַנטלאָפֿענע פֿון א סך שטעט און שטעטלעך און אויך פֿון בריגל. אַלע האָבן געלויערט זיך אַרייַנצוכאַפּן אין דעם צוג. פּלוצים זענען אָנגעפֿלויגן צוויי דייטשע באָמבאַרדיר־עראָפּלאַנען און האָבן באָמבאַרדירט דעם צוג. עס זענען געפֿאַלן פֿיל טויטע און פֿאַרווונדעטע. זעענדיק דעם פֿאַל ביי דער באַן־סטאַציע, ווי מען זאָגט „אַז מען האָט שוין געזען דעם טויט פֿאַר די אויגן" דאַן האָט זיך אויפֿגעוואַכט דער געדאַנק און אָנגעהויבן פֿרעגן: וואָס פּאַסירט דאָ מיט אונדז? אַזוי ווייט האָבן מיר זיך פֿאַרפֿירט? צי מיר זענען געוואָרן פֿאַרפֿירט? נאָך אין די לעצטע יאָרן פֿאַרן אויסברוך פֿון קריג, האָבן יידן אין די שטעט און שטעטלעך צווישן זיך אַרומגעשטרייט און זיך ממש געריסן ביי די האָר און דאָס אָנהויבנדיק ביי די חסידים: די „בעלזער" קעגן די „באָבאָווער", די „גערער" קעגן די „מאַזיצער" און „ראַדאָמסקער", און דער „בונד" קעגן אַלע „ציוניסטישע סאָציאַליסטישע" גרופּן, די „לינקע פּועלי ציון" קעגן די קאָמוניסטן, די „מזרחי" קעגן דער „אגודה" און די „אַלגעמיינע ציוניסטן צווישן זיך „א" און „ב". אַזוי האָט זיך געקאָכט די יידישע גאַס מיט אירע פֿילאָזאָפֿן, היסטאָריקער, פּאָעטן, שרייבער, פּאָליטיקער, זשורנאַליסטן, רבנים, דיינים, פּאַרטיי־פֿירער, קהילה־פֿירער, סיים און סענאַט־זיצער. אַלע צוזאַמען זענען ווי אין וואַסער אַריין.

עס איז אויך צו דערמאָנען דאָס ביז האַרט פֿאַרן מלחמה־אויסברוך זענען געקומען קיין פּוילן אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן פֿון אַלע ריכטונגען ווי מאיר גראַבאָווסקי און זרובבל פֿון פּאַלעסטינע, אויך שלום אש און פֿיל אַנדערע. און די פּוילישע יידישע פֿירער אַלע זענען אַרומגעפֿאָרן איבער שטעט און שטעטלעך אַלאַרמירט און גערופֿן די יידישע באַפֿעלקערונג זאָל זיך נישט פֿאַרלירן און נישט מיטגעריסן ווערן חס־וחלילה מיט דער מיינונג פֿון אַנטלויפֿן. אָבער, ווי מען האָט אין דער דעמאָלסטיקער צייט געזאָגט: נישט שאַפֿן קיין בהלה, קיין פּאַניקע אין דער יידישער גאַס. און אַזוי האָט זיך אַרומגעדרייט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג, ווי פֿאַרטשאַדעט מיט רויך פֿון די פֿלאַמעדיקע ווערטער וואָס די אַלע רעדנער און פֿרעדיקער האָבן געוואָרפֿן. און איצט, ווען עס איז געקומען דער טרויעריקער מאָמענט, זענען נישטאָ קיין רעדנער, קיין פֿרעדיקער, קיין עצה־געבער. יעדער ייד איז געבליבן א פֿאַרטאַמטער, איינזאַם אַליין, עלנט, נאָר מיט זיך. און דאָס האָבן מיר ערשט טיף אָפּגעפֿילט ביי דער באַן־סטאַציע פֿון שטעטל סלאָטווינאַ־בזשעסקאָ מיט דער באָמבאַרדירונג אויף דעם צוג.

איך פֿאַרלאָז בריגל

אַלזאָ די באָמבאַרדירונג אויף דעם צוג האָט אַרויסגערופֿן א געוואַלדיקע פּאַניק אין שטעטל און אויך א רעאַקציע און דאָס ספּעציעל ביי דער יוגנט. אין שטעטל האָט מען גערעדט נאָר פֿון אַנטלויפֿן און ווי שוין אויבן דערמאָנט בין איך געווען א דאַרפּסגייער און אַלס אַזעלכער האָב איך נישט לאַנג באַזיניקט און געטראַכט נאָר באַלד צומאַרגנס אָנגעהויבן גיין מיין ערשטער מאַרש איז געווען בריגל – דאַמבראָווע-א 30 ק"מ. אין דאַמבראָווע אַליין האָט נאָך דער דייטש נישט באַזעצט זיינע אָקופּאַציע־

איינהייטן, נאר אין שטעטל האט פולשטענדיק געהערשט א דערדריקטע־שטימונג, ביי די יידן. קיינער האט נישט געוווסט וואס ער זאל מיט זיך טאן. און מיך האט געטריבן דער דראנג צו גיין. ווו גיין און נאך וואס גיין איז נישט וויכטיק – איך דארף גיין און איך בין געגאנגען קיין זשאבנע, טיטשין, ראדאמישלע, מיעלעץ. און פאר מיעלעץ קיין טארנאבזשעג. דער וועג קיין טארנאבזשעג איז געווען פארפלייצט מיט אנטלויפנדיקע יידן, מיט טשעמאדאנעס, פעקלעך און זעקלעך. אלטע און יונגע, אויך קינדער, נאר מערסטנטייל יונגע לייט פון 16 ביז 35 יאר.

אין טארנאבזשעג

אין טארנאבזשעג זענען די גאסן געווארן איבערגעפולט פון מענטשן. דא האבן זיך ארגאניזירט פיל גרופן צו גיין קיין קאזשעץ, ווייל נישט ווייש פון קאזשעץ איז געווען די גרענעץ פון פוילדרוסלאנד. דא האט מען נאר געדארפט אריבערשווימען דאס וואסער (דעם טייך) וואס איז געווען די נאטירלעכע גרענעץ. פארנאכט, ווען די גאנצע גרופע מיינע האט זיך צונויפגעקומען גיין פון קאזשעץ צום וואסער און דארט איז שוין געווען אפגעמאכט מיט די גויים וואס האבן געהאט שיפלעך צו כאפן פיש, האבן איצט אין דעם טראגישן מאמענט געכאפט געלד פאר איבערשיפן יידן איבער דעם וואסער. און אזוי ווי אלע הייבן אן גיין צום וואסער, איז אויף מיר ווי פון הימל אראפגעפאלן א מאדנע בענקשאפט צו מיין היים. צו מיין מאמע, שוועסטער און ברידערלעך. די בענקשאפט האט מיך פארשמאכטעט און כ'בין געבליבן שטיין ווי א פארשטיינערטער אויפן פלאץ.

שטייענדיק אזוי עטלעכע מינוט האבן מיינע פיס אנגעהויבן גיין און דאס אין דער פארקערטער ריכטונג, צוריק קיין טארנאבזשעג. דארט אהין בין איך אנגעקומען ערשט צומארגנס אין דער פרי. דא האב איך צופעליק געטראפן דעם אדוואקאט בלאך פון בריגל. די באגעגעניש מיט אים איז געווען דאס מאל זייער א הארציקע, ווי מיר וואלטן געווען חברים פון קינדערווייז אן. ליידער, צום גרויסן באדויער, איז אזא חברישער געשפרעך צווישן אונדז ביידע געקומען נאר דעמאלט, ווען מיר ביידע האבן זיך געפונען אויף דער וואגשול פון לעבן און טויט. נאר דאן איז געווען א גלייכקייט צווישן אונדז ביידע. אזוי האט איינער דעם צווייטן דערציילט וואס ער טוט און נאך מער וואס ער קלערט צו טאן. רעדנדיק האב איך אים דערציילט, אז א גרופע יוגנטלעכע פון בריגל זענען געקומען קיין טארנאבזשעג צו פארן אויף ראווערן און דערמאנט, אז איך וואלט זיך אויך געקויפט א ראווער נאר ליידער האב איך שוין נישט מער קיין געלד.. ער האט מיר פראפאנירט, זיין גרייטקייט מיר צו בארגן עטלעכע צענדליק זלאטעס בתנאי, איך זאל פאר אים אויספירן א טובה: איך זאל פארן קיין קראקע און אים ברענגען פון זיין משפחה א רענצל וואס ער האט ביי זיי איבערגעלאזט אויפן ארט האב איך פון אים באקומען דאס געלד און אין דעם זעלבן טאג געקויפט א ראווער. צומארגנס פרי בין איך שוין געפארן קיין קראקע. פארנאכט בין איך אנגעקומען קיין בריגל. איך בין געבליבן נעכטיקן אין דער היים. די נאכט האבן מיר אלע אין שטוב מער געוויינט ווי געשלאפן, צומארגנס בין איך געפארן קיין קראקע, דארט בין איך גלייך פארפארן לויטן אדרעס מיט דעם פארמאכטן בריוו פון בלאכן. איך האב איבערגעגעבן דעם בריוו זיין פריינד און נישט אויסגעטוישט קיין סך ווערטער מיט אים. ער האט איבערגעלייענט דעם בריוו און מיר גלייך געגעבן דאס

רענצל. דאן האב איך זיך געזעגנט מיט אים און תיכף געפארן צוריק קיין בריגל. צומארגנס האב איך זיך געלאסט קיין טארנו בזשעג, גלייך צו געפארן צו בלאכן און אים איבערגעגעבן זיין רענצל, פאר וועלכן ער האט מיר שיין געדאנקט און באלוינט.

אין טארנאבזשעג האט זיך געלאזט הערן שיסערייען און באמבארדירונגען, וואס האבן זיך דערנענטערט צום שטעטל. דווקא דא, אין דעם קאנט האט זיך דאס פייער צעפלאקערט. איך האב גלייך פארלאזט דאס שטעטל, געפארן נאך א מאל קיין קאזשעץ, נאר אויפן וועג האב איך אזוי פארדרייט, אז איך בין פארפארן ביז אינעם וואלינער קאנט און דאס צוליב די קלאנגען, וואס זענען פארשפרייט געווארן ביי די אנט־לויפנדיקע יידן אויף די וועגן, אז וואלין ווערט נישט באזעצט נישט פון די דייטשן און נישט פון די רוסן. אין די טעג איז טאקע אזוי געווען - נישט די דייטשן און נישט די רוסן האבן דא באזעצט זייער מיליטער אין פיל, פיל שטעט און שטעטלעך. דעם אמת געזאגט האבן זיי נישט געהאט קיין שום סיבה צו איילן זיך, ווייל די שטעט און שטעטלעך זענען שפעטער געפאלן ווי ווערעמדיקע פלוימען פונעם בוים.

אזוי בין איך געגאנגען מיט אלע יידן נע ונד דורך שטאט און שטעטל ווי איבעראל האט געהערשט א פאניק, און אומזיכערקייט. ערגער פון אלעם איז געווען דאס נישט ויסן, וואס מען האט מיט זיך צו טאן. פון אלע ארומדרייענישן בין איך דערגאנגען ביז לעמבערג. אין לעמבערג בין איך געבליבן ביי דריי וואכן. די רוסן האבן באזעצט לעמבערג, אבער עס האט זיך נישט געלאזט מערקן קיין ספעציעלע ענדערונג אין לעבן. די איינציקע זאך איז דער אומנארמאלער צופלוס פון טויזנטער יידן, וואס האבן באוויזן צו קומען קיין לעמבערג פון די שטעטלעך, וועלכע דער דייטש האט אקופירט.

פון לעמבערג קיין בריגל

זייענדיק אין לעמבערג צווישן אזוי פיל יידן, וואס יעדער פון זיי האט מיט זיך מיטגעבראכט אן אנדערע מיינונג וועגן דעם צושטאנד אין די דייטשע אקופירטע שטחים, האט מיך ווי א סך אנדערע באהערשט א געדאנק, אז מען קאן און מען דארף צוריק אהיים קיין בריגל. אין די טעג האט זיך געעפנט די באן־ליניע לעמבערג־קראקע. האב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט און אהיימגעפארן קיין בריגל. אין בריגל איז געווען די אלגעמיינע לאגע א דערשלאגענע. מען האט שוין דעמאלט גערעדט וועגן שאפן ארבעטס־לאגערן און אויך פון שאפן א יודענ־ראט. אלע האבן געפילט, אז דאס רעכט צו לעבן פאר יידן ווערט איינגעשרומפן. דאן בין איך באלד צוריק קיין לעמבערג און דאס עטלעכע מאל אהין און צוריק. אין מיין פאר־לעצטן באזוך אין בריגל פסח 1940, איז צו מיר אהיימגעקומען מאטל בלעכערס פרוי און מיך געבעטן, איך זאל מיטנעמען מיט זיך איר יונגסטן זון, אלי בלאכער און א דאנק דעם, וואס ער איז דאן מיט מיר אנטלאפן, איז ער געבליבן לעבן. ער געפינט זיך היינט אין אמעריקע.

אין די פסח־טעג האבן די דייטשן דורכגעפירט א קליינע אקציע: זיי האבן געשאסן אויף יעדן יידישן מענטשן וואס האט זיך געפונען אין גאס אדער איז געשטאנען אויפן שוועל פון זיין הויז. אזוי זענען געפאלן 8 טויטע און אויך שווער פארוואונדעטע.

די כלה האט מיך אפגעראטעוועט פון טויט

דעם לעצטן באזוך מיינעם האב איך געמאכט אין בריגל הארט פאר שבועות און

דאס מאל האב איך זיך געמוזט באהאלטן מען זאל מיך לגמרי נישט זען, ווייל יעדער צוריקקומענדיקער אין שטעטל איז געווען באדראט מיט ארעסט און אויך צו פארלירן דאס לעבן. שוין דעמאלט האט געהערשט א מארד־אטמאספערע אין דער גאס. דאס מאל בין איך אנטלאפן פון בריגל מיט דעם געפיל, אז דער באזוך אין דער היים איז דער לעצטער אונטער דער דייטשער אקופאציע, ווייל אין דער צייט זענען די גרענעצן צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד וואס א מאל שטארקער באוואכט געווארן און דאס האט גורם געווען, אז דער שטראם פון די אנטלאפענע פון דער דייטשער אקופאציע האט זיך איבערגעווארפן קיין סאנאק, ווייל דא איז פארגעקומען אן אויסטויש פון דער באפעלקערונג: די דייטשן האבן געגעבן יידן פאר די „פאלקסדויטשן" וואס האבן זיך געפונען אין רוסלאנד פאר דער ערשטער וועלט־קריג. אבער איך בין נישט געגאנגען ווי אלע אנדערע מיט א דערלויבעניש פון די דייטשן צו ווערן אויסגעטוישט פאר א פאלקסדייטש, נאר איך בין געגאנגען מיין וועג, ווי אלע מאל. איך האב געשמוגלט די גרענעץ. איך בין אנגעקומען קיין שעניאווע און דא בין איך באלד ארעסטירט געווארן, מיט נאך פיל אנדערע. דאן האט מען אונדז איבערגעפירט קיין פשעמישל אויף א פארהער. די הויפט־פראגע איז געווען פאר וואס מיר אנטלויפן פון דער דייטשער אקופאציע. די ענטפערס זענען געווען פארשידענע. כמעט אלע האבן געענטפערט אז זיי זוכן משפחות און איך האב געטענהט, אז מיין כלה איז געבליבן אין לעמבערג און איך האב איר זער ליב, חיל איך צו איר קומען. צו מיין גליק האבן די דייטשן מיין טענה אנגענומען. צום סוף האט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי האבן מיך גלייך אוועקגעשטעלט ביי דער גרופע וועלכע מען האט דעם זעלבן טאג אויסגעטוישט פאר פאלקס־דייטשן און דאס א דאנק מיין כלה אין לעמבערג, וואס מען האט איר ערשט געדארפט אויסטראכטן.

דער פאלקס־דויטש.

איינעם פון אונדזער גרופע איז איינגעפאלן צו טענהן, אז ער איז א פאלקס־דייטש. נו פרעגט שוין גארנישט, וואס פארא שודער עס איז אדורך דורך אונדזער אלעמענס קערפער. נאר דאס מאל האט אונדז אפגעגליקט. דער פאלקס־דויטש האט געכאפט אויפן פלאץ 25 שמיץ מיט א קאנטשיק און דאס פון אונדז אלע. די איינציקע טובה איז געווען פאר אים, וואס מיר האבן געהויבן הויך דעם קאנטשיק און אראפגעלאזט נישט האסטיק אזוי, אז ער האט באוויזן נאך די 25 שמיץ צוצוגיין צו דער גרופע וואס איז געבליבן צו א צווייטן־פארהער. דאן האט ער איבערגעגעבן אז ער איז אברהם חיים פון באכניע.

לעמבערג – ארכאנגעלסק.

פון לעמבערג האב איך געמאכט א „שפאציר" ביז ווינניצע. אין די טעג איז אויס־געבראכן די מלחמה, אדער בעסער געזאגט, דער איבערפאל פון די דייטשן אויף רוסלאנד. אין דער צייט איז שוין נישט געווען וואס צו קלערן פון זען די היים און קיין אויסוועג איז נישט געווען. האב איך זיך רעגיסטרירט צו פארן אויף ארבעט אבער די טאג־טעגלעכע איבערקערנדיגע נייע געשעענישן האבן יעדן בעזונדער און אלעמען אוועגגעשטעלט פאר א פאקט אז פיל צענדליקער טויזנטער מענטשן ווערן אוועק

געשיקט אלץ טיפער און ווייטער קיין רוסלאַנד. און אַזוי איז מען געפאָרן – פול געפּאַקטע צוגן מיט מענטשן. יידן און נישט יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן פון דער דייטשער אָקופּאַציע. און אַזוי זענען מיר געפאָרן טעג און נעכט, גאַנצע וואָכן אין אַן אונטערטרעגלעכער ענגשאַפט, אָבער אַ דאַנק דעם איז אונדז נישט געווען קאַלט. און אַזוי זענען מיר געפאָרן טעג און נעכט. דאָ האָט מיך דער נסיון אויסגעלערנט, אַז דער הימל שליסט נישט דעם ערדקויגל דאָרט אונטערן באַרג. וואָס הייסט? מען פאָרט און מען פאָרט און דער הימל איז אַלץ אין דער הייך, אָן אַ סוף. נאָר עס האָט אונדז באַגלייט אַ שווערער פּלאָג פון הימל: די דריטע מכה פון מצרים. די לייז האָבן אונדז באַשאָטן פון קאָפּ ביז פיס. דאָ האָב איך ערשט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין וואָס אַזינס און ווי גרויס עס איז געווען דער פּלאָג פון לייז אין מצרים. איך האָב נאָר נישט פאַרשטאַנען, און ביז היינט פאַרשטיי איך נישט, מיט וואָס פאַר אַ וועג זענען די לייז פון מצרים געקומען ביז אויפן וועג קיין אַרכאַנגעלסק. און דאָס אין אַזאַ קוואַנטום, וואָס דעם לאַקאָמאָטיוו איז געווען שווערער צו שלעפּן די לייז, ווי די מענטשן.

סוף־סוף זענען מיר אָנגעקומען קיין אַרכאַנגעלסק. דאָ האָבן זיך אַלע אָפּגעשוירן, דאַן אַריין אין אַ באָד און זיך אָפּגעוואַשן. און די קליידער האָט מען אַריינגעלייגט אין אַזאַ הייסע בראַטרער ווו די לייז זענען אויסגעראָטן געוואָרן און אויף אַ געוויסע צייט האָבן מיר געהאַט מנוחה פון זיי.

צומאָרגנס האָט מען אונדז פאַרשריבן און געשיקט אויף פאַרשידענע פּלעצער צו דער אַרבעט. איך האָב זיך פאַרשריבן צו פאָרן קיין נאָוואַיאַ־זעמליאַ. מיין געדאַנק האָט מיך דאָרט אַהין געטריבן מיט דער אויסרעכענונג אַז דאָרט, אויף דעם אינדזל, וועט מען קאָנען דורכקומען די שווערע צייט אַפילו בלויז מיט פיש כאַפּן פון דעם ים. מיך מיט מיין גרופּע האָט מען טאַקע איבערגעפירט מיט אַ שיף קיין נאָוואַיאַ זעמליאַ.

דאָ האָט מען צוגעטיילט צו אַרבעטן ביים צונויפשאַרן בלאַטעס, פון וועלכע די רוסען האָבן אַרויסבאַקומען גאָלד. דאָ האָב איך דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן געזען ווי מען מאַכט פון בלאָטע גאָלד. ביי אונדז אין בריגל האָט מען אויף אַ מענטשן, וואָס זיינע געשעפטלעך זענען געגאַנגען, געזאָגט אַז ער מאַכט פון בלאָטע גאָלד.

דאָס איז דאָך נאָר געזאָגט אָבער מיטן שכל נישט צו באַגרייפן. און נאָך אַ זאַך איז פאַר מיר אַ רעטעניש: ביי אונדז אין בריגל איז געווען אַזויפיל בלאָטעס, – מיר בריגלער האָבן דאָס געפילט אויף אונדזערע שיך און שטיוול – און קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, צו מאַכן פון די בלאָטעס גאָלד. נאָר ווייזט אויס, אַז ביי אונדז איז געווען נאָר בלאָטעס און אין „נאָוואַיאַ זעמליאַ" דאָס גאָלד.

איך ווער מאָביליזירט אין דער אַנדערס אַרמיי. ענדע יאָר 1942 איז געקומען צו אַ הסכם צווישן שיקאָרסקיס גלות־רעגירונג אין לאָנדאָן מיט סטאַלינען. ער האָט זיך טאַקע אָנגערופן „שיקאָרסקי – סטאַלין אָפּמאַך". לויט דעם הסכם האָט רוסלאַנד באַפרייט אַלע פּוילישע בירגער פון די לאַגערן, וואָס האָבן זיך געוואָלט צושטעלן צו דער פּוילישער אַרמיי, וועלכע האָט זיך דעמאָלט אָרגאַניזירט, און מיט דער צייט באַוווּסט געוואָרן מיט דעם נאָמען „אַנדערס־אַרמיי".

מען האָט אונדז איבערגעפירט פון „נאָוואַיאַ זעמליאַ" קיין סאַמאַרקאַנד. דאָרט איז געווען דער קאָנצענטראַציאָנס־פּונקט פון די פּוילישע פּליטים. קומענדיק קיין סאַמאַרקאַנד בין איך גלייך אַוועק אין מאָביליזאַציע־ביוראָ ווו מען האָט מיך באַלד אויפן אָרט מאָביליזירט.

נומערוס קלאוזוס

מאביליזירט האט מען מיך טאקע, נאר אין דער ארמיי אריין נישט גענומען. אויך אין דעם צעשמעטערנדיקן צושטאנד פון פוילן האבן זיי נישט פארגעסן זייערע אנטיסעמיטישע שטיק. ווי זאגט מען דאס: „די רשעים, אפילו ביי דעם טויער פון גיהנום, ווילן נישט טאן קיין תשובה". אין דער זעלבער צייט האט מען די פאלאקען גלייך אריינגענומען אין דער ארמיי. דאן האט זיך ארויסגעוויזן, אז גאר א גרויסע צאל פון די יידן וואס האבן זיך געמאלדן צו דער ארמיי זיי האט מען נישט אריינגענומען און דאס נאר דערפאר, ווייל זיי זענען יידן. פאר יידן איז באשטימט געווארן א געוויסע „קוואטע" יידן אריינצונעמען אין דער ארמיי. די אלע איבערגעבליבענע יידן אין סאמארקאנד האבן זיך פריי באוויגן אלס פוילישע בירגער. פיל פון זיי זענען זיך צעפארן אין פארשידענע שטעטלעך אין סאמארקאנדער געביט. איך בין אויך געפארן אין א קליין שטעטל און געהאנדלט מיט אלעם מיט וואס עס האט זיך געלאזט קויפן און פארקויפן דארט בין איך געבליבן ביז צום סוף פון קריג.

אין באפרייטן פוילן

מיט דער באפרייונג פון פוילן האט זיך אנגעהויבן די רעפאטריאציע פון פוילישע בירגער. מיט איינעם פון די טראנספארטן בין איך געקומען קיין פוילן. די טראנס־פארטן זענען געגאנגען דירעקט קיין נידער־שלעזיע – אויף קיין אנדער פלאץ איז נישט געווען דערלויבט אראפצוגיין. אין דער צייט האבן די פאליאקן געהאט זייער אינטערעס צו באזעצן נידער־שלעזיע מיט פוילישע בירגער, ווייל דער גרעסטער טייל פון די דייטשן זענען אנטלאפן קיין דייטשלאנד. אזוי זענען אויסגענוצט געווארן די צוריקגעקומענע יידן פון רוסלאנד. מיט דער צייט האט מען אנגעהויבן פריי זיך צו באוועגן. איך האב אויסגענוצט די געלעגנהייט און געפארן באזוכן בריגל. זעענדיק בריגל אן אירע יידן האט מיך אין גאנצן דערשיטערט. איך ווייס נישט צי עס איז בכלל פאראן אין מענטש אזויפיל טרערן וואס איך האב דעמאלט פארגאסן. נו, יאָ! מיט טרערן האב איך פארלאזט דאס שטעטל מיטן אויסברוך פון דעם קריג און מיט ביטערע טרערן האב איך באזוכט דאס שטעטל נאך דעם קריג.

אין דער צייט האבן זיך צונויפגעקומען עטלעכע בריגלער יידן אין שטעטל. עס איז אונדז באוווסט געווארן, אז אין סלאטווינער וואלד און אין זשעזאווע זענען דערהרגעט געווארן די אלע, וואס האבן זיך דארט באהאלטן. דאס איינציקע וואס מיר האבן געהאלטן אלס חוב צו טאען, איז געווען זיי צו ברענגען צו קבר ישראל.

דער דראנג פון לעבן

נאך עטלעכע באזוכן אין בריגל בין איך געקומען צו א מסקנה, אז איך קאן זיך צוריקקערן צו מיין פראפעסיע: אויפקויפן הינער, גענדז, אינדיקעס און די סחורה איבערפירן קיין נידער־שלעזיע און דארט פארקויפן. איך מוז באצייכענען, אז דער מסחר איז אין יענער צייט געווען זער א גוטער. איך האב זיך ארופגעכאפט קיין בריגל יעדע וואך אויף א טאג־צוויי. אין המשך פון מיינע באזוכן אין שטעטל האב איך זיך באקענט מיט עטלעכע גויים וואס זענען געווארן סוחרים מיטן אונטערגאנג

פון די יידישע סוחרים. זיי האבן געהאנדלט מיט די סארטן זאכן וואס איך. זיי האבן מיר פראפאנירט, כ׳זאל מיט זיי צוזאמען פארן קיין זשאבנע אויף דעם יריד. מיר האבן געדונגען א לאסט־אויטא און געפארן קיין זשאבנע. פאריינדיק, אין וואלד פאר זשאבנע האט אונדז פארהאלטן א באוואפנטער פאטראל פון די „א.קא.״ און רעווידירט דעם אויטא, און אלע וואס האבן זיך געפינען איך דעם אויטא. צו מיין מזל איז דער רעווידירער געווען א שייגעץ פון יאדאווניק, וואס האט מיך דערקענט און האט פעסטגעשטעלט, אז צווישן אונדז געפינען זיך נישט קיין או.בע.־מענטשן. די זענען געווען די אנהענגער פון דער דעמאלטדיקער רעגירונג, קעגן וועלכע די „א.קא.״־מענטשן האבן געקעמפט, און צווישן אונץ איז נישטא קיין קאמוניסטן און אויך נישט קיין יידן; און אלס אזעלכע האבן זיי אונדז געגעבן די דערלויבעניש צו פארן קיין זשאבנע.

די „הילולא״ אין זשאבנע

ווען מיר זענען געקומען קיין זשאבנע האבן מיר אין גאנצן נישט געוואלט וויסן פון דעם „יריד״. מיר אלע זענען גלייך פארפארן צו א קרעטשמע און מען האט געפראוועט א שמחה אויף דער קאנטע פון דער „א.קא״, ביי וועלכע מיר זענען בשלום אדורך די רעוויזיע און געבליבן לעבן.

מיר האבן זיך אוועקגעזעצט אין דער פרי און ביז אזייגער 2 נ.מ. זענען מיר געזיצן און געגעסן און געטרינקען, ביז מיר אלע זענען געווען איבערגעפרעסן און איבער־געטרינקען, שיכור ווי לוט. מיך האט די שמחה געקאסט 1.000 זלאטעס. דאס איז געווען מיין גאנץ געלט אויף דעם יריד. נאר דאס איז ווערט געווען טויזנט ירידים – איין קלייניקייט, איך האב געשפילט מיט מיין לעבן און האב עס געווינען! אבער דאס לעבן האט זיינע פארלאנגען און דער דראנג פון וועלן לעבן איז שטארקער פון אלץ. דא ליגט דער סוד פון „אדם בנפשו יביא לחמו״.

אזוי האב איך פארגעזעצט מיין האנדל אין בריגל א לענגערע צייט.

איך בין איינגעלאדנט צו דער „א. קא.״

ווי שוין אויבן דערמאנט, פלעג איך קומען יעדן דינסטיק אויפן יריד קיין בריגל. געווענלעך בין איך געגאנגען פון איינעם צום צווייטן און געקויפט.

פלוצלינג, מיט א מאל קומט צו מיר צו א פארפיצטע גוייטע מיט א הין אין דער האנט און זאגט: דו ביסט יאסעק, וואס דו האסט געטראפן אין וואלד פאר זשאבנע דעם פאטראל פון אונדזער גרופע. דער קאנטראלער פון יאדאווניק פארלאנגט פון דיר, זאלסט קומען צו אים, אויפן היי־פלאץ ביי אסתר מירלס בויד. הערנדיק די ווערטער האבן מיינע פיס זיך אונטערגעבראכן און געציטערט. דער געדאנק האט מיר דיקטירט, איך זאל גיין, ווייל נישט גיין וועלן זיי מיך פארטיק מאכן אויפן ארט. און אזוי ציטערדיקערהייט בין איך צוגעגאנגען און דארט אים געטראפן. ער האט מיר פראפאנירט, אז איך זאל שפענדן א סומע געלד פאר די „א.קא.״־ארגאניזאציע. מיין ענטפער איז געווען: דאס געלד וואס איך האב געהאט איז אויך נישט געווען מיינס. דאס קענען אפילו באשטעטיקן מיינע קאלעגן, וועלכע זענען דעמאלט געפארן מיט מיר אין דעם אויטא. זיי וועלן באשטעטיקן, אז אין זשאבנע האבן מיר פארטרינקען

דאס גאנצע געלט מיינס און איך בין שולדיק מיין מומע 1.500 זלאטעס. נאר ער שטייט אויף זיין פארלאנג, מוז איך זיך בארגן ביי דער מומע מיינע און אים געבן. אויף דעם האט ער נישט מסכים געווען, און מיר גערוטן איך זאל בכלל ארויספארן פון פוילן.

איך פאר קיין ארץ־ישראל

שוין אין יאר 1946 ווען מיר זענען געקומען קיין פוילן, האבן מיר באקומען אלע ידיעות וועגן דעם, וואס עס טוט זיך אין ארץ־ישראל. מיר האבן געהערט פון די קאמפן וואס זענען פארגעקומען צווישן דעם ,,אצל'' מיט די ענגלענדער און אויך וועגן דער ,,לחי''־גרופע, פון דער ,,הגנה'' און דעם פלמ''ח. בכלל איז געווען די שטימונג צו פארן קיין ארץ־ישראל ביי די איבערגעבליבענע יידן אין פוילן און ביי מיר בפרט. איך בין דאך לאנגע יארן געווען אין דער יוגנט־ארגאניזאציע אגודת הנוער העברי ,,עקיבא''. און איצט, ווען דער יאדאווניקער ,,א.קא.'' ווארט זאגער האט מיר געגעבן אנצוגעהערן אויף אן איידעלן אופן, אז איך זאל זען זיך אפצוטראגן פון פוילן, איז דאס געווען דער לעצטער שטופ, איך זאל דעם געדאנק פארווירקלעכן. ווי נאר איך בין פון בריגל געקומען קיין שלעזיע, האב איך אנגעהויבן טאן אין דער ריכטונג פון ארויספורען קיין ארץ ישראל.

ליידער, זענען אלע מיינע בקשות אפגעוואָרפן געווארן. אזוי האט זיך דאס געשלעפט 4 יאר. נאר מיט דער אנטשטייונג פון מדינת ישראל איז ענדלעך געקומען די דערלויבעניש. דאן האט זיך אנגעהויבן א מעשה מיט דעם שטייער־אמט: וויפל איך האב באצאלט איז נישט געווען גענוג. און יעדעס מאל האט מען געפאדערט א אנדערע באשטעטיקונג און פרישע געלטער. נאר סוף־סוף האב איך מיט זיי געענדיקט. דאן האב איך באקומען א גמילת חסד פון די בריגלער און בין געפארן קיין ישראל. פון 1950 לעב איך אין ישראל, גאט זיי דאנק. פון אנהויב איז געווען זער שווער, אבער נישט צו פארזינדיקן. איך לעב גאנץ באשיידין אין מיינע צוויי צימערלעך, טאקע נישט קיין לוקסוס, נאר פיל בכבודיקער, שענער און בעסער, ווי אין בריגל.

6.3.76

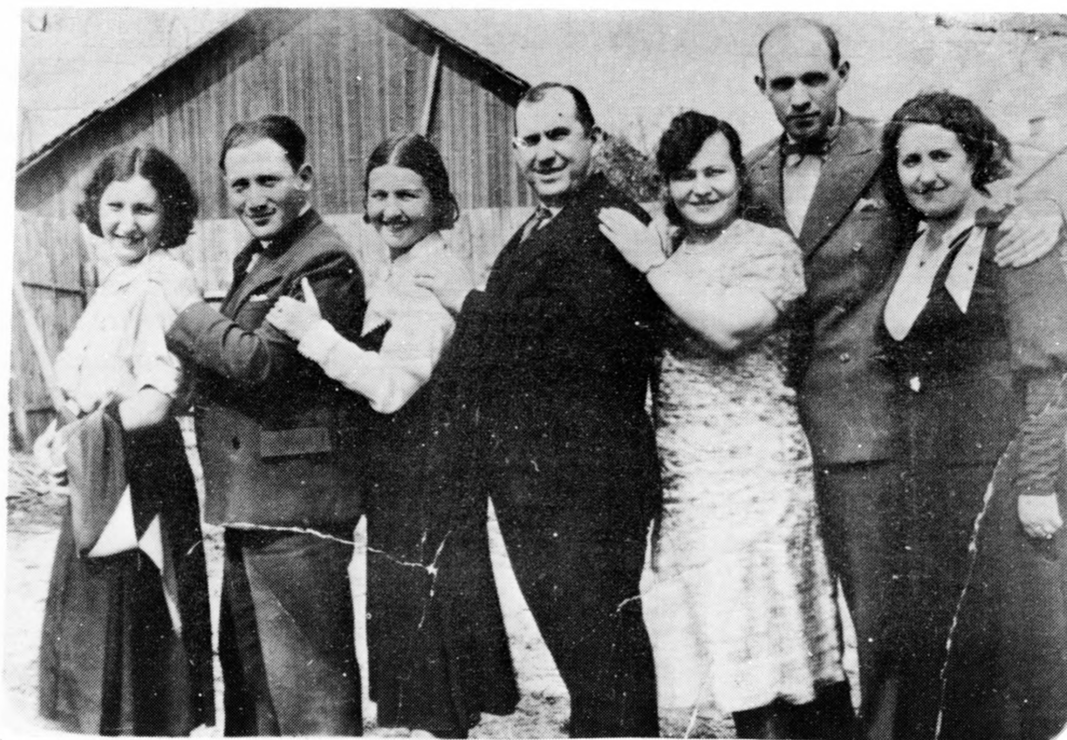
דערציילט פון יוסף שיפר

געשריבן פון חיים בריגלר

מאת סבינה שמוקלר

התרשמויות מיוחדות מהימים הללו

נפילתה של קרקוב האוקופציה של כל המחוז ,,הבאיעבוצטוא'' - בפולנית) ארך כמה שעות בלבד בואם של הגרמנים ל,,בריגל'' היכה את האוכלוסיה כולה בעיירה בתמהון והלם חזק. על העיירה נפלה אימת רפאים וכולם הסתגרו בבתיהם. אך הרצון לחיים הכריחו את האנשים להתחיל לצאת ולהביא צורכי מים ומזון, כך חזרה האוכלוסיה לנוע בעיירה והיה נדמה שהחיים חוזרים למסלולם התקין, אולם חיש מהר פורסם הצו הראשון, והוא האיסור על התקהלות אנשים, וזה חל גם על אולמות צבוריים ועל כל בתי הקהילה. עד כמה שהחיים היו מעורפלים הגזירה הראשונה הזו בשרה ליהודים כי מצפה להם מצב גרוע יותר אבל חפץ הקיום גבר על הפחדים.

משמאל לימין: לאה (לולה) מנסדורף, מונדק לאופר, חוה לאופר (לבית ברנדשטטר)
יעקב ברנדשטטר, נטקה ברנדשטטר (לבית צור) מקס למנסדורף,
מרים (מינה) שטרנגר (לבית ברנדשטטר)

משפחת טימן

פעולה מיוחדת

יש לציין את ההעזה של קבוצת צעירים באותם הימים הראשונים למלחמה התרבו הבורחים משטח הכבוש הגרמני מזרחה, מי באוטו, מי בעגלה, ומי ברגל. כל העוברים את העיירה נתכבדו בתה חם, עוגות, או לחם עם ממרח, הדבר אורגן על ידי קבוצת חניכי ,,עקיבא'', ועד כמה שאני זוכרת היו אלה: סבינה טיימן, ליפקה פייבוסוביץ, לולה בלך, ובנו בורגניכט, רבים מן האוכלוסיה היהודית באו לעזרת הפעולה הזאת בכל יכולתם. והנה הפתעה, לשולחן התה והמזון שעמד בפנת השוק ניגש מזכיר העיריה ופנה אלינו במילים אלו: ,,דבר יפה עשיתם, ולכן גם אנו מטעם העיריה מוצאים לעצמנו לנכון ורוצים להשתתף במפעלכם. והוא נתן לנו במקום צווי נפוק לאופי הלחם בעיירה, ובכל יום היינו מקבלים לחם לחלק לעוברים דרך העיירה, העוברים ציינו את זה לשבחם של אנשי העיירה באומרם כי רבות הן העיירות שעברו דרכן אך באף אחת מהן לא היתה פעולה דומה לזאת.

הגרמנים ממנים ,,יודען־ראט''

הגרמנים מינו את ה,,יודען־ראט''. תחילה האוכלוסיה היהודית השלתה את עצמה באשליות בחושבם ובאומרם ,,שלא נורא'', אבל חיש מהר הגיחה האכזבה במשך הזמן. בהתחלה היהודים רצו להאמין כי ה,,יודען ראט'' יהוה מסגרת עזר לאוכלוסיה, אך הם נוכחו עד מהרה לצערם ולאסונם שה,,יודען ראט'' כלל וכלל לא נוצר בשביל היהודים כי אם בשביל הגרמנים ימ''ש. הם לא נתנו שום עצה והדרכה ליהודים, כל עיסוקה ופעולתה היו רק הוצאה לפועל של הפקודות שקבלו מהגרמנים, וכך התחילו בגיוס גברים ונשים לעבודות שהגרמנים דרשו. ההתיצבות לעבודה גררה כל מיני מזימות שפלות מצד הגרמנים. המזימה הבולטת ביותר היתה חיוב ,,כופר ראש'' היינו כל מי שרצה לפדות את עצמו מעול מחנה העבודה, היה חייב לתת הכופר בכסף או בשווה כסף, והסכום גדול אפילו לעשירים. תחילה רבים עשו זאת אולם תאות הגרמנים לבצע כסף הלך וגבר מיום ליום והם חזרו בכל פעם עם צו חדש עד שרוב האוכלוסיה היהודית לא יכלה לעמוד בזה. וכך המשיכו החיים עם כל התלאות והצרות שהלכו והחמירו מיום ליום, ובמקביל התרבו הביזות והשוד על ידי שכנינו הפולנים בעזרת הגרמנים ימ''ש.

הצלתי תינוק

ה,,אקציה'' הגדולה הראשונה אשר בצעו הגרמנים ימ''ש, בפתאומיות כזאת ובכמויות כאלה גדולות איש בעיירה לא העלה כזאת על דעתו, אומנם היינו כבר רגילים לכך שאי פה ואי שם נורו אנשים נשים וטף, אבל מקרים אלה היו בודדים, כאילו מקריים, הפעם הגרמנים הביאו שתי משאיות גדולות מן הרגיל, והעמיסו עליהן כמאתיים נשים ובחורות.

בשכנות ביתנו גרה לולה ברנדשטטר, היא היתה זה כמה חודשים לאחר לידה, מהלידה חלתה והיתה נפוחה כולה כחבית, בקושי הניעה את גופה כדי לטפל בתינוק ובבית, ביום האקציה פרצו לביתה שני גרמנים ופקדו עליה לעזוב את הבית היא סרבה וחטפה את התינוק ואמצה אותו אל ליבה, וסגרה עליו בשתי זרועותיה כה חזק שבשום אופן לא עלה בידם להוציא את התינוק מזרועותיה למרות כל הקללות והמכות

האכזריות שאין לתאר כי גבר כלשהוא ינהג כך כלפי אשה, כשתינוק בזרועותיה או כלפי אשה בכלל, אך היא לא זזה ממקומה, ואז גררו אותה בשערות ראשה עם התינוק בידיים דרך הפרוזדור והמדרגות עד למרכז השוק בו עמדו שתי המשאיות הגדושות בנשים. אינני יודעת איזה כח עילאי ותעוזה מטורפת גברה עלי, ובמשיכה אחת הוצאתי את התינוק מידיה. החזקתי בתינוק והתעלפתי, לא אדע עד היום אם בגלל זה שקת רובה של גרמני חבטה בראשי או מרוב התרגשות שאימי ואחותי היו במשאית למשלוח, כן לא אדע עד היום מי לקח ממני את התינוק.

הבדידות

אני רואה חובה לעצמי לכתוב על נקודת תורפה אשר לעניות דעתי היתה בעוכרינו בימים ההם והיא **הבדידות**. זו המכה הקשה ביותר והמכוערת ביותר שבה לקינו בימי מבחן של חרפה והכרעה על עצם קיומנו הגופני, ישנה אמרה עממית ביידיש המציינת את אופים של הגרמנים ימ"ש והיא: שכל אחד מהם כיחיד הוא ,,יקה פרץ - טיפש גמור, אולם ביחד הם מגיעים לשיא החכמה שהשתמשו בה הפעם לאסוננו הגדול להמצאות שטניות, רצח והשמדה, ענויי תופת ויסורי שאול שלא ידעה האנושות עלי אדמות, ולעומתם ציינו את היהודים - שביחד הם אוילים וכסילים מושלמים, ורק כבודדים כל אחד מהם בפני עצמו חכם גדול. אך לחרפתנו ולדאבוננו ולאסוננו, בין שהיו יהודים ביחד ובין שהיו כל אחד לחוד כפרט היו הם חסרי אונים, והעדר כל הבנה בהערכת המציאות הרת הסכנות בטרם הופעתה, כולם נבוכים ומבולבלים נסתלקה מהם כל תושיה ועצה.

ראשית, חטאה המנהיגות היהודית העולמית, שלא ידעה ולא רצתה לדעת ולא השכילה להכין את היהודים בעוד מועד לקראת הצפוי להם. הם לא חשו את האסון שמתקרב, ובעקבותם הלכו העסקנים הקטנים מכל הזרמים וכולם עסקו בקטנות יום יומיות. ובעיירה שלנו הרי היו אנשי מפלגות ונבחריהם הפרנסים הקהילה וה"דוזובים" בעיריה, רבנים וחכמים אשר במשך שנים רבות תבעו לעצמם את הריבונות הבלעדית של דוברי האוכלוסיה היהודית בעיירה, וכאשר פקד אותנו האסון האיום והנורא הזה אז כאילו האדמה בלעה אותם. ובאותם הימים כל אחד בעיירה נהפך ליחיד ובודד, והבדידות הזאת היא אשר הוליכה אותנו במרוצת הזמן לאבוד צלם אלוקים ואדם. ואז כתוצאה מהתנאים הבלתי אנושיים שיצרו הגרמנים ימ"ש, הפכו אותנו לכלבים נרדפים ביותר ואם לכאלה נהפכנו אז כל אחד מאתנו חפש לו לעצמו ורק לעצמו, את הטרף לקיומו הוא היום יומי וכל הדרכים והתחבולות היו בעיני כל אחד מאתנו כשרים למהדרין, רק כדי לקיים את חיי הכלב הנרדף שלו, ונהיה כחיה מהג'ונגל האירופאי של בני אדם כביכול, אנו נהפכנו לחיות הטרף הגרועות שבג'ונגל כי אלה חשות את הפורענות אשר עומדת לבוא עליהן והם יודעים להתלכד לעדרים וזה מהוה להם הגנה ראשונית על קיומם ורק המזדנבות הנחשלות נטרפות, אבל העדר נשאר עדר. ואתנו קרה ההפך - עדרים, עדרים ברבבות הובלו היהודים להשמדה טוטלית, להרג, חנק ושריפה, ורק בודדים הצילו את גופם, ויש לומר את האמת הטרגית הזאת למען ידעו הדורות הבאים את אשר קרה באמת, ורק כאשר ידעו את האמת האמיתית רק אז יש תקוה שידעו ללמוד את הלקח, למען קיום הדורות הבאים, מי יתן וכך יהיה.

מסופר מפי סבינה (טימן) שמוקלר
נכתב על ידי חיים בטלן

מאת יצחק תידור

אזוי האב איך אפגעראטעוועט מיין לעבן

אזוי ווי עס האט געהערשט א פולשטענדיקער כאאס אין די פוילישע מיליטירישע קרייזן, נאך פיל פיל צייט פארן אויסברוך פון דער היטלער ימ"ש מלחמה, האט מען מיך ערב דער מלחמה אין גאנצן נישט מאביליזירט צום מיליטער. און אזוי ווי די גאנצע קראקעווער וואיעוואדעשאפט איז באלד אין די ערשטע טעג פון קריג אקופירט געווארן דורך די דייטשן אין די טעג האט זיך מיר איינגעגעבן, ווי א סך אנדערע, צו אנטלויפן קיין טארנאוו, דא האב איך זיך פרייוויליק ווי פיל אנדערע צוגעשטעלט צום מיליטער. דא אין טארנאוו האט מען געקלערט, ווער די פוילישע ארמיי שטעלן א שטארקן ווידערשטאנד, די דייטשן. אבער מיט עטלעכע טעג שפעטער האט זיך די פוילישע ארמיי צוריקגעצויגן פון טארנאוו קיין קאלבושוו. אין קאלבושוו האט זיך קאנצענטרירט א גרויסע טייל פון דער פוילישער ארמיי וועלכע איז צעשפליטערט געווארן אין די ערשטע טעג פון קריג אין שלעזיע, ארום קאטאוויץ און ארום קראקאוו אין קאלבושוו האט זיך געשאפן א גענעראל־שטאב וועלכער האט אנגעהויבן צוגרייטן די ארמיי צו אן אפענסיווער אטאקע קעגן די דייטשן. אבער מיט א צען טעג שפעטער האט אריינמארשירט די רוסישע ארמיי אין די אוקראאינישע געביטן, אין לעמבערג ביז צום בוג און אין גאנץ מזרח־גאליציע. דאן האט זיך די פוילישע ארמיי איינגעבראכן. דער גענעראל־שטאב האט פונאנדערגעלאזט דאס מיליטער און גלייכצייטיק דערקלערט, אז יעדער איינער קאן ממשיך זיין לויט זיין געוויסן און זיין פריוואטער איניציאטיוו. מיט דעם האט זיך געענדיקט די גאנצע עפאפעאע פון דער קאלבושאווער פוילישער ארמיי און פון איר גענעראל־שטאב.

אין קאלבושוו האב איך געטראפן פיל פליטים פון בריגל, צווישן זיי מיינע שכנים אין בריגל, הערשל פאווליג ז"ל און דוד מינגעלגרין (טוסטע). מען האט פיל גערעדט, געטראכט און פלאנירט ווי אזוי צוראטעווען דאס לעבן. נאר די טאג־טעגלעכע געשעענישן האבן צעשטערט אלע פלענער און אזוי ווי עס האט זיך נישט ארויס־געהויבן קיין שום ידישער אויטאריטעט וואס זאל פרובירן ווייזן עפעס אן אויסוועג, האט זיך יעדער איינער געזוכט פאר זיך זיין פריוואטן וועג.

איך בין נאך געווען א פוילישער סאלדאט אין דעם מיליטערישן אוניפארם און אויך מיט דעם געווער. ביי כמעט אלע סאלדאטן איז געבליבן די מיליטערישע אויס־שטאטונג מיטן געווער. אין דער צייט האט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז א גרויסע טייל פון דער ארמיי גרייט זיך אריבערצוגיין די רומענישע גרענעץ. איך האב פיל נישט געטראכט און באלד זיך אנגעשלאסן צו דער גרופע „געזאגט און געטאן" אוונטצייט האבן מיר אנגעהויבן גיין אין דער ריכטונג צו קאלאמיי – טרעמבאוולא א.א.וו. און נאך פיל אנדערע שטעטלעך. נאך עטלעכע טעג גיין זענען מיר צוגעקומען צו דער רומענישער גרענעץ, הארט ביי שניאטין. און ווען די מחנה פוילישע סאלדאטן האבן איבערגעשריטן די רומענישע גרענעץ, האט אונדז די רומענישע ארמיי גענומען אין פלען. מען האט אונדז אנטוואפנט און איינגעשפארט אין א לאגער געפענקעניש.
מיט דער צייט האבן מיר זיך – סאלדאטן פון דעם לאגער – באפרייט. מיט דער הילף פון די רומענישע יידן דארט האב איך באקומען ציווילע קליידער אין אנטרונען פון דעם לאגער. די יידן האבן מיך געבעטן בלייבן מיט זיי אבער איך האב נישט געוואלט בלייבן אין קליינעם שטעטל און אוועק איך בין קיין בוקארעשט. דא האט שוין עגזיסטירט א פוילישער קאמיטעט, וועלכער האט געהאלפן די פוילישע פליטים.

גלייך האט מען מיר געמאכט א נייעם פוילישן פאס אלס פאלאק, וואס האט מיר געדינט צו האבן די רעכט אויף הילף פונעם קאמיטעט. גאנץ שנעל האב איך זיך אקלימאטיזירט אין רומעניע. איך האב שנעל באהערשט א גרויסן טייל פון דער רומענישער שפראך און בין אריין אין פארשידענע האנדלען. אבער די זיבן גוטע יארן האבן זיך שנעל געענדיקט, ווייל די דייטשן האבן אריינמארשירט קיין רומעניע אן איין שאס. און דאס הייסט שוין נישט קיין אקופאציע לויט דעם נוסח פון דעם פילפארביקן סאציאליזם קאמוניזם רענעסאנס אין דם אומגליקלעכן צוואנציקסטן יארהונדערט. זייענדיק אין בוקארעשט האט זיך געפילט אז דער אנטיסעמיטיזם וואקסט פון טאג צו טאג ווי שוואמען נאך דעם רעגן. די „אייזן גרופן", ווי זיי האבן זיך גערופן, האבן זיך צעברשעוועט נאך שטארקער און טראץ דעם וואס איך האב געהאט א פאספארט אלס פאלאק, נישט אלס ייד, האב איך דאס אפגעפילט. איך האב פארלוירן די דרייסטקייט, די אומזיכערקייט האט מיך אנגעהויבן צו באגלייטן, וואס ווייטער אלץ מער און שטארקער.

דאן האב איך פארלאזט בוקארעשט און זיך באזעצט אין א קלענער שטעטל. אין דעם שטעטל האט זיך געפונען א גרויס געשעפט פון פארשידענע אינסטאלאציע־טיילן, פאר וואסער, גאז, עלעקטרע א.ד.ג. דאס געשעפט האט געהערט צו אן אלטן „פאלקסדויטש" די פרוי זיינע, א דייטשקע, אין די העלפט יארן פון אים, זי איז געווען די אנפירערן און איניציאטארין פון דעם געשעפט. אלס דייטשקע האט זי באקומען די אינסטאלאציע־ארבעטן אין מיליטערישע דייטשע אנשטאלטן. זיי האבן אנאנסירט, אז אינסטאלאציע פאכלייט קאנען זיך ווענדן אין געשעפשט און קריגן ארבעט. איך האב איינגעשטעלט זיך געמאלדן אין דעם געשעפט, און באלד באקומען ארבעט.

איך בין געווען אין די בליענדיקע יונגע יארן, שיין, געזונט און אויך א גוטער פאכמאן – דאס האב איך געלערנט אין דער פאך־שולע אין קראקע. דאס האט מיר געדינט, און אין משך פון בלויז עטלעכע טעג האב איך זיך שוין אויסגעצייכנט אלס דער בעסטער פאכמאן און בין חשוב געווארן ביי מיינע ארבעטסגעבער. מיט דער צייט האט זיך געשאפן מיט דער פרוי גאנץ נאענטע פריינדשאפט וועלכע האט מיר געגעבן דאס געפיל פון זיכערקייט אזוי ווייט, אז איך האב זיך דערלויבט דורך זייער געשעפט־אדרעס אנצוהאלטן א ברייוולעכן קאנטאקט מיט מיין משפחה אין בריגל, ביז צו דער ליקווידאציע פון דער בריגלער קהילה הי"ד.

ארבעטנדיק אין דער אונטערנעמונג פון דעם געשעפט האב איך גוט פארדינט און איך האב זיך אויך געקאנט דערלויבן שיקן פעקלעך אהיים. ליידער מוז איך מיט הארצווייטיק באצייכענען, אז נישט אלע פעקלעך זענען אנגעקומען צו מיין מוטער. ווען זיי האבן נאך געקאנט שרייבן האבן זיי מיר דאס געשריבן, די פאסט־קארטלעך וועלכע זענען נאך ביז היינט ביי מיר געבליבן. זיי זענען די בעסטע עדות וואס עס איז פארגעקומען מיט די יידן אין מיין שטעטל. פארשטייט זיך, אז זיי האבן נישט געקאנט ארויסשרייבן קלאר וואס מיט זיי פאסירט ווייל יעדעס קארטל איז אדורך די צענזור קודם פון יודן־ראט און דאן פון די דייטשן. נאר לייענדיק אין קארטל דאס ביי „זאורלע" איז געווען א שמחה מיט פיל געסט האט מען באלד פארשטאנען, אז ביי זאורלען קומען ליידער נישט פאר קיין שמחות נאר פונקט פארקערט, ער איז דער באגרעבער און ביי אים איז בלויז לוויות און דאס האט געזאגט, אז פיל טויטע זענען געווען צו באגראבן. דאס האט אויך באטייט אז די דייטשן האבן אויסגעפירט א גרויסע אויסראטונגס־אקציע אויף די בריגלער יידן. אדער די ידיעה, אז מיין יינגערער ברודער

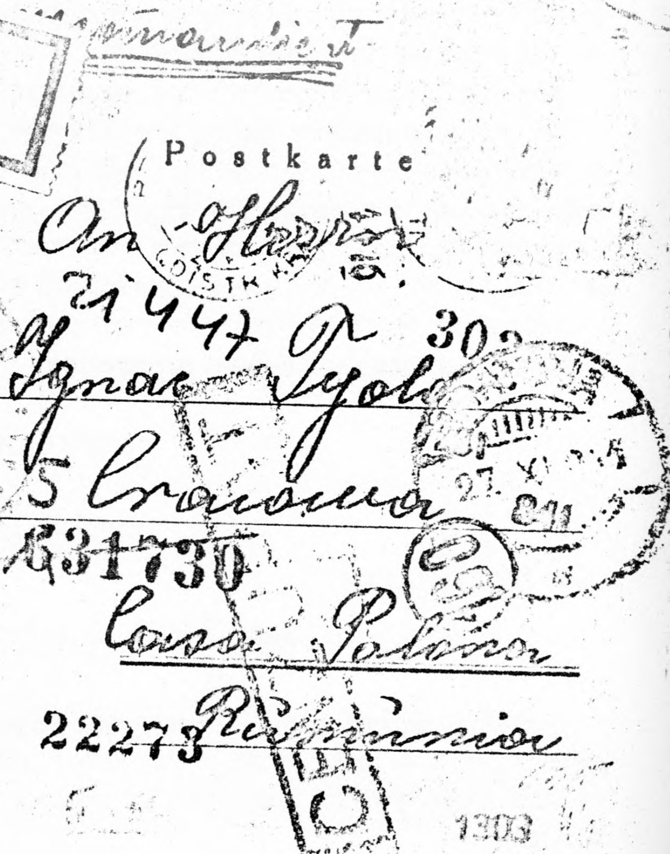
Lieber Sohn! Brzesko 20/V 942

Deine Karte fon 7/IV habe leztens erfalten
für welche dir herzlichst danke, meine
Karte in welche ich dir bereiz alles geschrieben
habe fon die erfaltene pakeitl hast dü schon
sicher erfalten, jetzt die lezte 2. pakeitl was ich
erfalten habe kann ich dir schreiben war ein
stikl seif und Kafei für welche dir recht herzlich
danke jedes gegenschtend was dü mir schickst derkwickst
dü mich und derhalst mich beim leiben, der l. Gott
sall dir für alem bezahlen ich war schon leztens sehr
machalenklich weil dü nicht schreibst nur habe mich
wieder erfreüt das dü zü Familie Leah geschrieben hast
hoffentlich werde aüch fon dir schreiben haben, wier
befinden üns Gott sei dank gesünd aüch die Familie
was wier aüch fon dir hoffen wier haben üns auch

Sara ...
Schiffer Brzesko
Kolumna 3go maja

l. Sohn habe dir schon
zwar geschrieben dafon
und weiss ganz güt das
dir darf man nicht schreiben
wan dü die meiglichkeiten
hast weist dü allein was
zü tün mir filleicht hast dü
kein geduld oder keine meig
lichkeiten etwas abgeleigte
sachen zü schicken das
mechten wier sehr gern
sonst sans kein neies zü
schreiben als die herzl.
grüsse und Küsse wie die
Kinder grüssen und küssen dich
herzl. herzl grüsse und küsse
fon die ganze Familie
fon deine Mütter

הגלויות של יצחק תידור די קארטלעך פון יצחק תידור

נתן געפינט זיך אין ארבעטס־לאגער און זיי ווילן האפן, אז ער וועט צוריק אהיימקומען אין יאר 1942 האט איין קארטל געיאגט דאס צווייטע מיט זיינע טרויעריקע ידיעות. און פלוצלינג באקום איך א קארטל אין וועלכען מען איז מיר מודיע, אז די מאמע איז געשטארבן. דאס האט זיך אזוי געצויגן ביז די לעצטע טעג פון דער בריגלער „יודען־ריין" אקציע. אין דער זעלבער צייט, ענדע 1942 האבן די דייטשן אנגעהויבן איינארדנען די ארבעטס־לאגערן אויך אין רומעניע מיט דעם זעלבן סיסטעם ווי אין פוילן, ספעציעל אין די בוקאווינער און בעסאראבער געביטן. בכלל האט זיך די אנטי־יידישע לאגע פארשטארקט און איך האב אנגעהויבן פארלירן מיין צוטרוי און מיין זיכערקייט ביי מיינע ארבעטס־געבער. פון טאג צו טאג האט ביי מיר געוואקסן דער פחד און עס האט מיך געשטויסן זוכן א נייעם וועג ווי אזוי צו ראטעווען דאס לעבן. דער מוח טראכט און טראכט וואס צו טאן און טעג יאגן וואכן און מאנאטן און די אויסזיכטן פאר יידן זענען וואס א מאל ערגער און באגרענעצטער. אויף מיין קאפ ברענט דאס היטל ווי ביי א גנב. ענדלעך, אין 43סטן יאר האט זיך מיר איינגעגעבן צו כאפן א קאנטשאפט מיט א יידן וואס האט אויסגעארבעט פעסער פאר יידן אלס בראזיליאנישער גויישער בירגער. אין סוף פון 43סטן יאר האב איך באקומען דעם פאס. איך האב באלד באשלאסן איבערצוגיין די בולגארישע גרענעץ און עס איז מיר געלונגען.

אין בולגאריע האב איך זיך אויפגעהאלטן א שיינע פאר חדשים, דאן אין האלב 44סטן יאר ר איך צוריק אריבער קיין רומעניע און זיך לאקירט אין דער פארטשטאט קאנסטאנץ. פון דער צייט האט זיך געלאזט פילן, אז די דייטשן פארלירן פון טאג צו טאג די זיכערקייט און דער ווירדואר איז געוואקסן. דאס האט דערמעגלעכט א ביסל פרייער אפצועטעמען.

אזוי האבן זיך געשלעפט די לעצטע מאנאטן פאר דער באפרייונג.

אין דער צייט האבן זיך באוויזן איינצלנע יידן, וואס זענען אנטלאפן פון בריגל און אריבער קיין רומעניע. ביי מיר איז געווען איין ציל: צו פארלאזן אייראפא. אבער דאס האט זיך מיר איינגעגעבן ערשט ביים סוף פון דער מלחמה, ווען מיט מיין בראזיליאנישן פאס בין איך געפארן קיין בראזיליע ווו איך האב זיך אויפגעהאלטן א שיינע פאר יאר און נאכדעם בין איך געקומען קיין ישראל.

זאלן מיינע ווערטער דינען אלס מצבת זכרון פאר מיין משפחה און אלע בריגלער קדושים, וואס זענען אזוי טראגיש אומגעקומען.

דערציילט פון יצחק תידור (איטשע שרה־ביילעס)
פארצייכנט פון ח.ב.

מאת משה ליכטבראון

היהודי הראשון שנורה בעיירה

בהשארי - שארית הפליטה היחידי מכל המשפחה הענפה שישבה זה דורות רבים בעיירה בריגל, הרגשתי הרגשת היחיד שנשאר, מצוה עלי להעלות בכתב את אשר ספר לי אחד השכנים שלנו, פולני שחי עד היום בפולין, בעת בקורי בעיירה אחרי גמר המלחמה.

מקום מגורינו היה מרוחק כקל"מ ממרכז העיירה, על יד הכביש הארצי קרקוב־לבוב, סמוך לשפת הנחל „אושויצה", שחצה את גבול העירה בריגל מן הכפר „יאדובניק" הידועה לשימצה בפורענותו והתנכלותו ביהודי העירה. במקום הזה התרכזו שש משפחות יהודיות. בבית סבי, ז"ל שהיה מיועד חדר לתפילה בצבור, וכל יום ששי בערב וערבי חג היו מתפללים בו תפילה בצבור, כי גם הבנים ברי המצוה השתתפו בתפילה, וכך היו למעלה משני מנינים. אבי הי"ד שמש בעל התפילה העובר לפני התיבה. בשבת בבוקר כלם הלכו לבית־המדרש „ר' וולף לויבס מנין", ובימי שישי בשעות הצהרים המוקדמות היה אבי הי"ד חוזר מבית המרחץ במרכבתו וכבר בדרך היה מפזם בקול את פרקי „קבלת השבת" והניגון של „לכה דודי". וכן היה מאיץ בסוסו משפת היידיש (נארישער פערד דו פילסט נישט, דאס קומט „שבת קודש" נו... הייב די פיהסלעך שנעלער פריילּיכער) הא סוס שוטה אינך מרגיש איך קדושת השבת הולכת ומתקרבת, ובכן הרם רגלך ביתר זריזות ובצהלה, ויא! ויא! ומנופף בשוט על גב הסוס. כך זה נמשך עשרות בשנים עד פרוץ מלחמת היטלר ימ"ש.

ביום השלישי אחרי פרוץ המלחמה נכנסו הגרמנים לבריגל וכעבור כמה שבועות בא מפקד הא.אס. ימ"ש לבית אבי ודרש ממנו שיביא לאוטו שלו, העומד בקרבת הבית שתיים מבנותיו הבוגרות, והקציב לו 10 דקות, והוא הדגיש באם לא יביא אותן ירה בו במקום. אבי ז"ל שלא היה יכול כלל להעלות על דעתו כי אכן מותר ויכול לעשות דבר פראי כזה. התמהמה דקות ספורות. האחיות התחבאו בעלית הגג ואבי שלא רצה למסור את בנותיו לגרמנים, התיצב לפני המפקד, ואמר לו כי הבנות אינן בבית. המפקד הוציא אקדח וירה בו במקום. רצוני להדגיש כי הרוצח הזה חי עד היום בגרמניה.

בבית־הספר לרצח

כעבור חודשיים בא שקץ פולני עם גרמני וקראו לאחי דוד ובהתיצבו, דרשו ממנו שיתלוה אליהם והלכו בכיוון גשר מסילת הברזל שפסיו הובילו למבשלת הבירה הגדולה בפולין „אוקוצים", בהתקרבם לגשר בא לקראתם אחי נתן (השוער של מכבי בבריגל) הפולני פנה ישירות אליו שגם הוא יצטרף אליהם, וכשעברו את הגשר הוציא הגרמני אקדח וירה בשניהם. יהודי העירה הביאו את שניהם לקבר ישראל הי"ד.

משחק רוצחים

כעבור כמה חודשים מצאו להם הגרמנים משחק רוצחים מיוחד במינו. אחותי ברטה בלכתה למרכז העירה נתפסה ע"י גרמנים שעברו באוטו לכיוון גשר העץ שהוליך את הדרך לטרנוב. קשרו לה את הידים אחורנית וכן קשרו לה את העינים וציוו עליה ללכת באמצע הכביש, ובהליכה על הכביש דרסו אותה באוטו והשאירוה פצועה קשה על הכביש. היות שבבית לא ידעו מה שקרה לה, אספוה הביתה רק כעבור שעה, ובמשך יומיים התיסרה ביסורי מות קשים, עד שנפחה נשמתה הטהורה הי"ד.

הגטו בבריגל

לאחר רציחות יהודים בודדים עברו לרציחות עשרות, ומכאן ואילך עברו לעקירת מאות יהודים מהעיירה, כביכול, למחנות עבודה, אך למעשה הושמדו היהודים האלה

בכל מיני מיתות שונות משונות, שדעת אדם נורמלי אינו מסוגל להעלות על דעתו.
בסוף שנות 1941 רכזו את שארית יהודי העירה „בגטו", לתוכו הביאו גם את כל היהודים מן הישובים היהודים והכפרים שהשתיכו לאזור השפוט בבריגל. גם שארית משפחתי וקרובי הוכנסו לגטו שמטרתו אחת היתה; הרעבת האנשים נוונם השפלתם הנפשית והפיזית. וכעבור שנה חסלו את הגטו לחלוטין, הוציאו את היהודים ממנו והעמיסו אותם בקרונות משא למחנה השמדה „בלז'יץ", ורק בודדים נצלו מהגטו. אחותי גוסטה שהצליחה להמלט מהגטו מצאה לה מחבוא אצל פולניה בקרקוב ובו נשארה עד יום נסיגת הצבא הגרמני מקרקוב, ואז הרשתה לעצמה לצאת לפרוזדור בית המחבוא שלה, מקום־שם ראה אותה שכן הבית, פולני, וזה הזעיק את המשטרה הגרמנית „המחסלת" ובשעת הנסיגה עוד בא אחד הגרמנים וירה בה.

כך נספתה כל משפחתי בחרבן העיירה, ע"י העם הגרמני לדראון עולם ועד קץ הימים. יהא שמם לתועבה וזכרם, צר למות האימה.

ויהי זכר עם כל קהילת בריגל ! במעלות קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים ויהי שמם לנצח נצחים.

נכתבו פרטים בפולנית משה ליכט בראון
נכתב על ידי רכז הספר

מאת לאה צוקר ובעלה מיכאל זילינגער

די ליקווידאציע פון בריגלער געטא

מיר זענען צו ארעם אין ווערטער צו שילדערן דאס מארטירערטום און גרויליק לעבן, וואס האט זיך אנגעהויבן גלייך מיט דער נאצי־אקופאציע אין 1939. מיר זענען זיכער, אז נאר די, וואס האבן מיטגעמאכט דאס לעבן, זענען פעיק ארפצונעמען און פארשטיין, וואס עס האט פאסירט מיט אונדז אין די גרויזאמע טעג, וועלכע זענען געווען פינצטערער ווי „חושך מצרים".

ווי נאך דאס נאצישע מיליטער האט ארייגמארשירט אין שטעטל זענען איינגעפירט געווארן שווערע באגרענעצונגען, באגלייט מיט מארדן איינצלנע יידן. ס'זענען אויך דאן גענומען געווארן איינצלנע משפחות, כלומרשט צו ארבעט, אבער מער האט מען פון זיי שוין נישט געהערט... אזוי האט זיך די צאל דערמארדערטע יידן ביי אונדז אין שטעטל געהאלטן אין איין פארגרעסערן. די יידישע באפעלקערונג אין שטעטל איז פארוואנדלט געווארן אין געפלאגטע אנגעזעצליכע הינט, אויף וועלכע די דייטשע היצלען האבן געלויערט מיט זייערע ביקסן. זיי אויסצושיסען.

אין בריגלער געטא

אין אונדזער געטא האבן די דייטשן קאנצענטרירט אלע יידן פון די ארומיקע קלענערע שטעטלעך אין דעם גאנצן בריגלער קרייז (פאוויאט) ווי: סצירזוע, זאקלטשין, טשכויף און אויך פון שכנותדיקע דערפער. פון דער צאל איבערגעבליבענע יידן, נאך אלע טרויעריקע אקציעס, אין וועלכע עס זענען אומגעקומען העכער דריי טויזנט יידן, איז אין דעם געטא געבליבן 2.500 יידן. די לעבנגעבליבענע פארוואגלטע אין דעם געטא, איז באשטאנען פון פרויען און קינדער אן מענער און אן טאטעס, מענער אן פרויען, טאטע־מאמע אן קינדער, קליינע און דערוואקסענע, אן טאטע־

מאמע. טראָץ דעם, וואָס כמעט אַלע האָבן געזען מיט זייערע אייגענע אויגן, ווי אַזוי די נאָענסטע זייערע זענען געשענדעט און דערמאָרדערט געוואָרן, איז ביי זיי דער דראַנג און דער ווילן צו בלייבן לעבן געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. אַט דער דראַנג האָט געפונען זיין אויסדרוק אין דעם, וואָס אַלע האָבן געזוכט אופנים ווי אַזוי זיך קאָנען אויסבאַהאַלטן פון די בלוטדורשטיקע דייטשע חיות ימ״ש.

די בונקערס

די גאַנצע באַפעלקערונג, אַלט און יונג, איז באַהערשט געוואָרן פון אַ פּסיכאָז זיך אונטערגראָבן אונטער דער ערד, ווי די קרעטן אין די פעלדער. דאָס האָט זיך געמאָסטן לויט די פינאַנסיעלע און פיזישע מעגלעכקייטן. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געבויט דאָפּלטע ווענט מיט אַ קאַמופלאַזש אַריינגאַנג און צווישן די ווענט זיך באַהאַלטן. דער גרעסטער טייל האָט געגראָבן און געמאַכט אונטערערדישע בונקערס מיט פּאַרמאַסקירטע אַריינגענג. צו דעם זענען אויסגענוצט געוואָרן קעלערס און בוידעמער, די וואָס האָבן בכלל נישט געהאַט קיין געלט, האָבן אויס־געגראָבן גריבער און באַדעקט מיט אַלטע, צעבראָכענע זאַכן, מיט שמאַטעס און מיסט. עס איז צוצוגעבן, אַז די סאָרט באַהעלטענישן זענען נישט ווינציקער בייגעשטאַנען אין די טעג פון דער ליקווידאַציע פונעם געטאָ, ווייל פּראָצענטמעסיק איז פון זיי מער געבליבן נאָך די ליקווידאַציעס, ווי פון די, וואָס זענען געווען אין פיל בעסער איינגעאָרדנעטע בונקערס דער בונקער־פּסיכאָז האָט זיך געצויגן אין משך פון די זומער מאָנאַטן אין יאָר 1942 עס איז נישט געווען קיין איין וואָך סאַלן נישט געכאַפּט ווערן אַ צאָל מענטשן, זיי גוט צעשלאָגן און דאַן אָוועקגעשיקט. ווערלכע מיר האָבן זיי מער נישט געזען. אין דער צייט איז באַוווּסט געוואָרן אין געטאָ, אַז די דייטשן גרייטן צו די ליקווידאַציע פונעם געטאָ, און בריגל וועט בלייבן „יודענריין".

3 בונקערס

ביי אונדז, אין דעם הויז פון מעכל (בעקער) צוקער, זענען געמאַכט געוואָרן 3 בונקערס: איינער אונטער די שטיגן (טרעפּ), וואָס זיין אַריינגאַנג איז געווען דורך די טירלעך פון קוימען ביי דעם באַק־אויוון, דער צווייטער בונקער איז געמאַכט געוואָרן אויף דעם בוידעם, מיט אַ באַהאַלטענע לייטער אַרויפצוגיין, אויפן בוידעם האָט מען נישט געקאָנט באַמערקן אַז דאָרט באַהאַלטן זיך מענטשן. דער דריטער בונקער איז געמאַכט געוואָרן אין הויף פון אונדזער הויז, וועלכער האָט זיך געגרענעצט מיט דעם היי־פּלאַץ. דאָרט איז אויך געווען דער איינגאַנגס־טויער אין דעם געטאָ. אין דעם בונקער אין הויף איז זיין אַריינגאַנג געווען אונטער אַ הינטישע בודע. דער הונט איז אַרויס פון דער בודע און מיר האָבן זיך אַהין אַריינגעריטשט און פון דאַנען אַריינגעריטשט אין בונקער. דאַן איז דער הונט צוריק אַריין אין דער בודע.

די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פונעם געטאָ

דעם צווייטן טאָג ראש השנה 1942 זענען געקומען קיין בריגל עטלעכע מיליטערישע אויטאָס מיט פיל ס.ס.־לייט. זיי מיט די דייטשע און פּוילישע פּאָליציאַנטן

האבן ארומגערינגלט דאס געטא. צומארגנס, צום גדליה פארטאג, האבן די ס.ס.־לייט מיט געשרייען און מיט ווילדע דראאונגן גערופן : „יידן הערויס אויף דעם קאנצענטרירונגס־פונקט! דאס איז געווען הארט נעבן געטא־טויער. פון איין זייט די יידישע באד און ווי שוין דערמאנט, אונדזער הויז. דער גרעסטער טייל איז געבליבן אין זייערע באהעלטענישן, אבער עטלעכע הונדערט מענטשן זענען געגאנגען צום קאנצענטרירונגס־פלאץ. צו די גייענדיקע האבן זיי געשאסן און דער גרעסטער טייל איז דערמארדערט געווארן. דאס מענטשלעכע בלוט איז געפלאסן אין די גאסן מיט דעם וואסער פון די רינשטאקן. גלייכצייטיק האבן זיי אנגעהויבן ארויסטרייבן מענטשן פון די באהעלטנישן. די מענטשן וועלכע האבן זיך באהאלטן ביי אונדז אויפן בוידעם, האבן געוואלט וויסן וואס עס קומט פארביים טויער פון געטא פון וואנען עס האבן זיך געטראגן די יאמערלעכע געשרייען און געוויינען. זיי האבן אויפגעהויבן עטלעכע דאכווּקעס (רעפים) פון דאך בכדי צו זען וואס עס טוט זיך אויסער דעם געטא. דאס האבן די ס.ס.־מענער פון זייערע הויכע אבסערוואציע־פונקטן באמערקט. זענען זיי געקומען מיט הויכע לייטערס ארופגעדארפן די דאכווּקעס ארויסגעיאגט די דארט בעהאלטענע אלע זענען געקאטעוועט געווארן און אריינגעפאקט אין די לאסט אוטאס.

העכער טויזנט יידן זענען אין אונט אדעקגעפירט געווארן אין טארנאווער געטא. פון זיי איז קיין לעבעדיקער שפור נישט פארבליבן הי״ד.

צומארגנס, א טאג נאך דער אויסמארדונג און אויסזידלונג פון די יידן אין געטא האט אן אימת המותדיקע שטילקייט באהערשט די איבערגעבליבענע אין זייערע באהעלטענישן. זיי האבן זיך געלאזט אין גאס, נישט געוווסט וואס מיט זיך צו טאן. מוראדיק אוסגעהונגערטע האבן זיי זיך געלאזט גיין צו די טויערן פון געטא. דארט האבן זיך צונויפגעזאמלט איבער 300 יידן. דאן איז אנגעקומען די געסטאפא פון טארנאוו, מיט לאסט־אויטאס און אנגעהויבן שרייען: איר פארפלוכטע יודען! וואס זייט איר „עקסטראדזורשט?״ מיר וועלן אייך צייגן! זיי האבן אויפגעלאדנט מענטשן אויף די לאסט־אויטאס און מערדערלעך געשלוגן. מיינע עלטערן און משפחה זענען שוין געווען אויף דעם אויטא און פלוצים זעען מיר, ווי א סאלדאט אויף דעם אויטא שלאגט א יידן מיט דער קאלבע איבערן קאפ און זיין בלוט שפריצט פון אלע זייטן קאפ. אין דעם מאמענט האט מיך מיין מאן אנגענומען ביי דער האנט און געזאגט: לאמיר זיך צוריק ציען אין בעהאלטען מיר האבן זיך פארזיכטיק. דער נענטערט צום אריינגאנג פון דעם באד און ארויף אויף דעם בוידעם. ביינאכט האבן מיר אנטעקט אז נאך 20 מענער געפינען זיך מיט אונדז. אין משך פון עטליכע טעג האבן מיר געהונגערט. וואסער האבן מיר געטרינקען ביינאכט אין דער מקוה, דאן האבן מיר באמערקט, אז די יידישע ארדנונגס־פאליציי ציט זיך אריין אין אונדזער הויז. ביינאכט האב איך ריזיקירט און אריינגעגאנגען צו זיי און געבעטן, זיי זאלן אונדז העלפן זיך ארויסבאקומען פון דעם ליקווידירטן פארמאכטן געטא און מען זאל אונדז איבערפירן קיין באכניע. זיי האבן צוגעשטעלט 2 פאליאקן (זשארסקי און פאיאק) און פאר יעדן קאפ האבן מיר באצאלט 2 טויזנט זלאטעס, די האבן אונדז געפירט מיט די פעלדער קיין באכניע.

זאלן די אומשולדיקע יידישע קרבנות פון בירגל נישט פארגעסן ווערן פון אונדזערע צוקונפטיקע דורות.

לאה צוקר מיט איר מאן זילינגער מיכאל

מאת צבי ג׳טזליג

טיפה מים היסורים שבהם התנסיתי

המלחמה פרצה

הייתי נער כבן ארבע־עשרה, עת פרצה המלחמה, בגיל זה, טרם רכשתי נסיון בחיים בכלל, ולחיים אנורמליים כאלו שפקדו את יהודי העיירה אשר גדולים וחכמים ומנוסים ממני היו המומים למראהו ואחוזי תמהון לב מול ההתרחשויות בעיירה. מיד אחרי כניסתם של הגרמנים לעיירה, הוכרז על עוצר בית משש בערב עד שש בבקר, והוא נשאר בתוקף ליהודים עד חסולה של כל הקהילה היהודית הי״ד. על עוצר הבית ידעו יודעי דבר לפרש כי כל צבא כובש מכריז על עוצר בית עם ראשית כבושו, אולם הגרמנים לא הסתפקו בכך, הם נתנו את האות הראשונה באש, ושרפו את בית הכנסת המרכזי של העיירה על כל כלי הקודש ורהיטיו. (אגב, את בית הכנסת הנ״ל גמר בניתו היה ארבע שנים לפני פרוץ המלחמה) יחד עם זה הרבו בהגבלות כגון: אסור התקהלויות והתאספות. כן אסרו תפילה בצבור בכל בתי המדרש. כעבור כמה שבועות הקימו את ה,,יודענראט״. מיותר לציין כי העוני בעיירה גדל והלך, מספר הרעבים נתרבו משבוע לשבוע, כן נהרגו יהודים בודדים, כי הגרמנים בעצמם טרם הוכשרו למעשה הרג המוניים. הגרמנים תכננו קודם לנצל את כח האדם של היהודים, וכך הוציאו צוי עבודה ליהודים, ובאמצעות ה,,יודענראט״ גויסו לעבודה במחנות־עבודה, שבהם הקימו הגרמנים בתי חרושת למען מנגנון המלחמה. גם אני התיצבתי לעבודה ונשלחתי ל,,צחוף״ כאן רוכזו מאות מהסביבה. בה עבדנו עבודת פרך תחת משמר גרמני, והם לא חסכו מאתנו את מגלביהם, ולא אחד כרע ונפל ללא קום. באותם הימים עוד קבלנו אוכל, וכן תשלום עבור העבודה. כן קבלנו חופש פעם לחודשיים לבקר את משפחותינו בעיירה. בהתחלת 1942, עת מלחמת היטלר ימ״ש נכנסה לעיצומה נגד רוסיה, הדקו הגרמנים את טבעת החנק כלפי היהודים שנכלאו בגטאות, בבריגל. עוד לפני יצירת הגטו נורו כל חודש עד עשרה יהודים וזה הגיע עד לאקציה הגדולה, כפי שקראו לזה אז, כמאתיים נפש ביום אחד. כן עקרו מהעיירה למעלה מ־1500 יהודים, כביכול למחנות עבודה, אך למעשה היו אלה מחנות השמדה. מחנה עבודה שרבים מן העיירה היו בו, היה בצחוף. הגרמנים הקימו מפעל גדול לחשמל שהופעל ע״י מפל מים טבעי, שהיה בקרבת צחוף וכן מפעלים צבאיים שהופעלו ע״י החשמל שהופק במקום כאן. בצחוף התנאים הלכו והחמירו. את מנות האוכל הקטינו וכל פעם יותר גרוע. כן החריפו הגרמנים את התנהגותם כלפינו, ולא פעם הועמדנו במצב של חיל ורעדה שתקף אותנו, הנה הם עומדים לחסלנו, והא ראיה, תנאי העבודה והיחס. אז קמה תסיסה בתוכנו ורבים הביעו דעתם להתקוממות מאורגנת. פתאום הפתיעו אותנו הגרמנים והחזירו אותנו לעבודה רגילה וליחסים המקובלים במחנה העבודה בצחוף, ואז חזרה אלינו רוח האשליה, אולי בכל זאת נזכה להשאר בחיים. כך נמשכו הדברים חדשים על חדשים, כל פעם אשליה אחרת, כי הרצון להשאר בחיים אצל כל יחיד גבר מיום ליום.

בשבת לפני ראש השנה בשנת 1942, באו מבריגל כמה בחורים למחנה צחוף והודיעו לאנשי בריגל כי הגרמנים עומדים לחסל את הגטו בבריגל, ולעשות את העיירה ,,יודען־ריין״.

למחרת החלטנו, אני יוסף שטיינלוף ושמואל דורף, לברוח ממחנה צחוף ולהגיע לבריגל. הגענו לעיירה ביום שלישי, בצום גדליה. רוב רובם של אנשי הגטו הוצאו עוד קודם והובאו לטרנוב. באותו יום שלישי עוד נשארו כשלוש מאות יהודים שהתחבאו

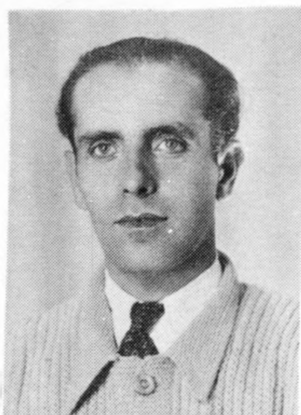
לאה צוקר (שליזינגר)
ראה כתבה עמוד 147

סבינה טימן (שמוקלר)
ראה כתבה

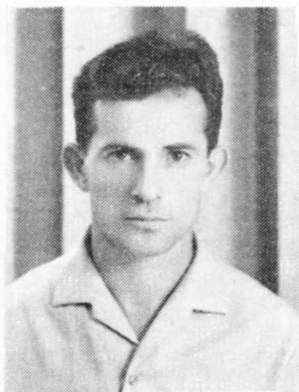
יוסף שיפר
ראה כתבה
עמוד 133

יצחק תידור
ראה כתבה
עמוד 144

משה ליכטבראון
ראה כתבה עמוד 145

צבי גוטזליג
ראה כתבה עמוד 150

בבונקרים והגרמנים לא הצליחו לגלותם יום קודם, אך משום מה, הם בעצמם יצאו לרחובות הגטו, ואז באו האס.אס. ימ״ש מ,,טרנוב״ עם משאיות צבאיות, העמיסו אותם על המשאיות והובילום ל,,טרנוב״. גם לאחר הפעולה הזאת נשארו כמה עשרות יהודים חבויים במחבואיהם, וכעבור כמה ימים, אלה נמלטו לגטו הסמוך לעיירה ,,בוכניה״ שעדיין נשאר על כנו.

בבואנו לעיירה התדפקנו על דלתות הגטו ואז ,,האורדונגס דינסט״ היהודי התחננו לפנינו שנעזוב מיד את המקום כי כל רגע צפוי לנו כדור מות. ברחנו לשדות כל עוד רוח חיים בנו. בשדות נתקלנו באיצ'עלע רוזנברג זה ספר לנו כל מה שעבר על הגטו ביומיים האחרונים, וציין שהוא אינו מוכן שיגררו אותו כבהמה לשחיטה. את גורלו לא אדע הי״ד.

כל השלישיה שלנו הצליחה לחזור למחנה העבודה בצחוף. התהלכנו חפויי ראש. כל החושים האנושיים קפאו בנו. שבר הלב והמוח היה כה גדול שלא היינו מסוגלים בכלל לחשוב כבני־אדם. הסתובבנו כסהרורים, עברו ימים והידיעה שהיתה לנו, כי כמה עשרות יהודים נמלטו לגטו בוכניה לא נתנה לנו מנוח, ואז השלישיה שוב התחילה לתכנן בריחה מן המחנה לגטו ,,בוכניה״, להודע על הנותרים. הפעם תכננו הכל מראש. באנו בדברים עם האחראי הגרמני שלנו שרדף בצע כסף, וסוכם אתו שיעביר אותנו באוטו משא לגטו ,,בוכניה״, ובדרך חזרה נסור לגטו בריגל המחוסל, ונביא לו דברים שהיהודים השאירו בגטו. הוא החביא אותנו בארגז ונסענו. בקרבת הגטו ב,,בוכניה״ נתן לנו לרדת, אנו קפצנו מעל הגדר לתוך הגטו. כאן נפגשנו עם כמה עשרות אנשי בריגל, אבל ממשפחותינו לא מצאנו אף נפש חיה. אחרי שעה קלה התגנבנו החוצה מן הגטו וחזרנו למקום המפגש עם הגרמני, אתו חזרנו. בבריגל נכנסנו לגטו שהיה פרוץ מכל הצדדים, כי הפולנים נכנסו בו ובזזו כל דבר בעל ערך, ואז חזרנו עם אותו גרמני למחנה צחוף, בו נשארנו חדשים רבים. כוחותינו הפיזיים והנפשיים הלכו ונתמעטו, נהפכנו ל,,רובוטים״ חיים, כן נתרבו המתים שלא עמד להם הכוח והסבל.

לפי דעתי ראוי לציין את המעשה שעשה מוטל קיינר במחנה צחוף עוד לפני שהגרמנים חסלו את הגטו ב,,בריגל׳׳ כי מעשים כאלה היו נדירים ביותר באותם הימים:

מקרה יוצא דופן

אני נזכר במקרה יוצא דופן מיוחד במינו בעבודת משמרת לילה. באחד מבתי המלאכה עבד מוטל קיינר מבריגל במכונה אוטומטית. לפי חרוקי המכונה שנשמעו אפשר היה להבחין אם היא עובדת ריק או עם חומר שמוכנס בה. מוטל זה היה גברתן יוצא מן הכלל. הוא היה רגיל מנעוריו, בגיל הרך להיות זה שנותן הראשון את המכה הראשונה. האחראי למשמרת, הגרמני בשם ויינגרט, הרגיש שהמכונה של מוטל פועלת על ריק, אז הוא נגש בבטחונו למוטל ונתן לו דחיפה גסה. מוטל הושיט כהרף עין את ידו בתנופה חזקה בפרצופו של וינגרט, שנפל המום ארצה מכוסה דם. מוטל עשה את שלו, נעלם מן המקום וחמק מהמחנה. עד היום לא אדע איך. במרוצת הזמן נודע לנו כי מסתובב הוא עם נשק ביערות ,,בוכניה״. יש לשער כי קשר קשר עם המחתרת אשר הוקמה ע״י אנשי קרקוב מתנועת ,,עקיבא״ ביערות ,,בוכניה״. כן הגיעו אלינו ידיעות כי הגרמים טרחו קשות במרדפים אחריו ושלמו בקורבנות רבים. במרדף האחרון עת נלכד בהתחבאו במתבן, והגרמנים הקיפוהו מכל הצדדים, הוא הצליח להתמקם בתוך הגג שהיה קלוע מאלומות קש, וכל מי שהתקרב למתבן נורה. כך עמד בודד ויחיד מול

רבים עד כדורו האחרון שאותו שמר לעצמו, כדי לא ליפול בידי הגרמנים חי. וכך עשה. הי״ד.

מחנה עבודה במיליץ

אחרי זמן קצר שחסלו את ,,גטו בריגל״ חסלו גם את מחנה עבודה צחוף, ואותנו העבירו משם למחנה מיליץ. כאן היו התנאים עוד יותר קשים, כי הגרמנים התחילו להרגיש שרק עכשיו, בשנת 1943 המלחמה נכנסת לעיצומה, כי במיליץ הגרמנים הקימו שדי תעופה ובית חרושת ליצור חלפים לאווירונים, כך שכאן הם הרגישו את תנודת המלחמה לא לטובתם, וזה הרגיזם, ואז הגבירו את אכזריותם. ואם לא די הצרות האלה, אז התחשק לאחד ה,,קאפוס״ (לא מבריגל) ללכת לבלות עם בחורה, ומצא לו מקום דוקא באורות הסוסים, ובעזבו את האורוה שכח לסגור את הדלת, וכך יצא הסוס של מפקד המחנה והתקרב לגדר והתחשמל.

למחרת קראו את כל אנשי המחנה למסדר מיוחד, עקב המקרה שקרה עם הסוס. אז התחיל לפעול המוח היהודי, כמקובל זה הרבה שנים ברחוב היהודי. ה,,א.ו.י.ט.״ ,,אזוי ווילען יידען טראכטען״, והפיצו שמועה כי עומדים לחסלנו, ובנס נצא ,,שיעשרו״ אותנו. היינו כל עשירי יורה. ובעומדנו בשורות התחילו בדחיפות והתחלפויות, אף אחד לא רצה להיות העשירי, ואז בא ההפתעה הגדולה ביותר. מפקד המחנה הזהיר אותנו, באם יקרה עוד מקרה כזה שקרה אמש, כולנו נורה במקום למות, וציוה לחזור לעבודה בלי בעיות. שוב שקטו הרוחות וגדלה האשליה, והיא להשאר בחיים ויהי מה.

ובמרוצת הזמן התערער עוד יותר הבטחון של הגרמנים. אז הם העבירו את בית החרושת לאוירונים לתוך עומקי מכרות המלח שהיה ב,,ויליצ׳קה״ וגם אותנו העבירו לשם. אך חיש מהר התברר להם שהמכונות נאכלות מחלודה שנגרמת ע״י המלח. ולא יכלו להתגבר על זה. אז חסלו את כל המחנה ב,,ויליצ׳קה״.

מחנה עבודה ב,,פלשוב״ ע״י קרקוב

מחנה עבודה ב,,פלשוב״ ע״י קרקוב

בסוף שנת 1943 העבירו חלק גדול מאנשי המחנה ,,ויליצ׳קה״ למחנה עבודה ,,פלשוב״. כאן חשכו עינינו בעבודתנו. אנו פגינו ערימות אדמה גבוהות מעל שוחות עמוקות, שלתוכם נזרקו אלפי גויות של יהודים, וכשגילינו את הגופות, היה עלינו להעלותם על פני השטח, שורות שורות, ואז באה קבוצת עובדים מאיתנו, שהם בדקו את הגופות, אם יש להם דברי זהב בגופם. כן היה עליהם להוציא את שיני הזהב מפיהם, ואז באה קבוצת עובדים אחרת שתפקידם היה לאסוף את הגופות ולהעבירם על ערימות גבוהות מאד, של שכבת גופות ושכבת עצים מעליהם שפכו נפט ושרפום. רבים היו המקרים, שאלה אשר העלו גופות מתים על ערימות נשכבו בין הגופות וכך כסו אותם בשכבות עצים, ונשרפו חיים. כל העבודה הזאת נעשתה תחת משמר כבד של גרמנים ושריקות מגלביהם מעל ראשינו. הרביצו על ימין ועל שמאל, ותגובותנו היתה מצמוץ עיניים. למחנה הובאו אלפים רבים, ויום יום מתו מאות מענויי תופת. כלנו נדבקנו במחלת מות, היום הוא, מחר אתה ומחרתיים אני. כל הויתנו וישותנו היתה אחת: מות.

מות ביום, מות בלילה, מות בשכבנו ומות בקומנו ומות בלכתנו לעבודה, מות! מות׳ מות! וכל זה לנו משום שיהודים אנו. כך נשארתי ושקעתי באדישות מוחלטת חדשים רבים, לכל אשר סובבונו במחנה הזה. אציין רק כי בחיסול בורות גופות המתים האלה, רצו הגרמנים לטשטש את עקבות הרצח ההמוני המתמיד, שנעשה עם התחלת המלחמה ביריות ע״י השוחות, ובהם נקברו עשרות אלפי בני אדם בטרם הופעלו כל משרפות הגז. בהתחלת שנת 1944, פתאום הוציאו כמה מאות איש למשלוח. איש מאתנו לא ידע לאן אנו נשלחים. גם לא היה אכפת לנו. הוליכונו לתחנת הרכבת. כאן דחפו אותנו לקרונות משא והועברנו למחנה ,,גרוסהאוזן״. זה היה מחנה השמדה בקרימטוריום, אך איש מאתנו לא ידע על כך. ידענו והרגשנו כי מאות אנשים נעלמים כל יום, אך המשלוחים החדשים מלאו את החסר. מה היה קורה אם כן היינו יודעים על הקרימטוריום? וכי במחנה ,,פלשוב״ לא רדף אחרינו צל המות על כל צעד? הרי הובלנו והולכנו כעדרי בהמות לשחיטה! זה שלוש שנים! ומשום מה ברשש לבוא התור של המשלוח שלנו למשריפה, ונשארנו במחנה שבועיים. בתוך המאות של קבוצתנו, היינו ארבעה אנשי העיירה בריגל. אני, משה מינץ, יעקב גוטזליג וחיים טאטוש. אציין בשמחה כי שלושה נמצאים בארץ. פתאום נקרא כל המשלוח שלנו למסדר מיוחד, בו הודיעו לנו, כי עלינו ללכת לרכבת, ושוב הועמסנו בקרונות משא בצפיפות איומה, בלי אוכל ומים הועברנו ל,,ברילניצה״ ב,,צכיה״.

ברשות אוסקר שינדלר ז״ל

ב,,ברילניצה״, כמו בכל מחנות העבודה. אותו סגנון, אותה צורה. מגודר בגדר תיל גבוה וסבוך, אך כבר ביום ראשון לבואנו הרגשנו שהסדורים כאן הרבה יותר אנושיים מאשר בכל המחנות בהם שהינו. כמו בכל שרותי הנוחיות והמקלחות, ללא כל השואה למקומות הקודמים שלנו, ומעל לכל כמות וטיב האוכל, וכן יחס השומרים הגרמנים לא היה כה אכזרי כמו במחנות האחרים. ברור כי כל זה עזר לנו במידה גדולה לשוב ולקבל במדת מה צלם אנוש. כאן עבדנו בבית חרושת לייצור תחמושת, של אוסקר שינדלר זכור לטוב. אותו, אמנם רק לעתים רחוקות ראינו, אבל הודות להשפעתו והכונתו, תנאים אלה, נתנו לנו את היכולת להמשיך בחיים. אמנם, גם כאן היינו עבדים, כי זה היה חוק הסדר הגרמני במחנות, אבל זכות העבדות כבימי קדם, נתנה לנו, וזה הספיק לנו להשאר בחיים במחנה זה. כמעט לפני הסוף גנבתי תפוחי אדמה אחדים, ולאושרי יצאתי בפסק־דין נדיב מאד, והוא: שתלו לי על השכם והחזה, שלט כתוב ,,דער קארטופעל דיב״ ובפה הייתי נאלץ להחזיק תפוח אדמה ולרוץ לאורך הביתן חמישים פעם. לקראת הסוף התברר לנו כי במקום היתה קיימת כל הזמן מחתרת, והיא היתה ידועה לאוסקר שינדלר, בעל בית החרושת, ותנאי המחנה היו חייבים להתנהל כפי שהתנהלו, לשם הסואה. בפברואה 1945, אף קבלנו נשק להגן על עצמנו, כי היה חשש שמא הגרמנים ירצו לחסל אותנו, לפני שהם יברחו מהמחנה, כי כך הם עשו בהרבה הרבה מחנות. התענוג הזה נמנע מהגרמנים במחנה שלנו. עוד לפני שהרוסים נכנסו לברילניצה, אנו גרשנו את הגרמנים מן המחנה, בנשק שהיה ברשותנו. רק את הגרמני שהתנקל בנו ביותר שהיה קצין ס.ס. החזקנו בשבי במחנה, ולאחר כמה ימי רעב תלינו אותו. בשלישי למאי 1945 השתחררנו לגמרי מהמחנה, עם כניסת הצבא הרוסי לברילניצה.

אני עולה לארץ ישראל - פלשתינה א"י

יומיים אחרי שהשתחררתי, עלה בידי בצכיה לתפוס זוג פרדות רתומות בעגלה וברחתי לקרקוב. כאן מכרתי את הפרדות עם העגלה, וזאת היתה ההכנסה הראשונה שלי אחרי השחרור. הכסף הזה אפשר לי לתמרן את עצמי בימים הראשונים של חיי החופש. מקרקוב סרתי לבריגל, בה מצאתי כמה יהודים בודדים שהספיקו לחזור לעיירה ולגור בה זמנית, כי אף אחד לא חשב להשאר בה ולהקים בית מחדש. מאחר שהתברר לי כי אף נפש אחת מהמשפחה לא חזרה לעיירה, חזרתי לקרקוב. כאן פגשתי במקרה את בנימין בורגניכט. התחבקנו והתנשקנו. אחד סיפר לשני על העבר ואיך נשאר בחיים, ותוך כדי שיחה שאל אותי מה אני מתכונן לעשות עכשיו, אחרי השחרור, מאחר שהציע לי לנסוע לארץ־ישראל. הופתעתי מעצמי, רק שאלתי היתה איך ובאיזו דרך? אז מסר לי כתובת ,,בקלצה", שם עלי להתיצב. למחרת נסעתי לקלצה לפי הכתובת. שם מצאתי קבוצה גדולה של צעירים וצעירות, וזאת היתה פלוגת הכשרה הראשונה שהתכוננה לעלות ארצה. כעבור זמן קצר, התחלנו ללכת רוב הדרך ברגל לכיוון אוסטריה ומשם לאיטליה. בה התרכזנו 900 צעירים וצעירות משארית הפליטה, מכל ארצות אירופה, עלינו על אוניה ומשם הפלגנו בכיוון ארצה, אולם, האנגלים לקחו בשבי את האוניה בלב ים, ובכל עתוני העולם הודיעו כי האנגלים תפסו בלב־ים אוניה עם 300 פליטים, אך למעשה היו באוניה פי שלושה - 900 איש. את האוניה הביאו לחופי הארץ, וכלאו אותנו במחנה צבאי ,,בעתלית". שם האוניה ,,אנצ׳ו־סירני".

כעבור מספר שבועות שחררו אותנו מעתלית.

ספרתי את הספור הזה, כדי שיהוה אות קלון ולדיראון עולם לעם הגרמני, ואזהרה לכל בית ישראל.

פרטים ספר צבי (הרמן) גוטזליג
נכתב ע"י חיים בטלן

16.2.76

דער בריגלער מוזולמענער

דער אויסברוך פון דער מלחמה האט מיך פארכאפט, ווי ס'רוב יידן, וואס האבן געזוכט פרנסה, הינטערוועגנס. אזוי ווי אין מעריב־גאליציע איז געווען דער ערשטער בליץ־קלאפ פון די דייטשן. אין דעם טייל פוילן איז געווען די ערשטע פולשטענדיקע קאפיטולאציע פון דער פוילישער ארמיי און די גאנצע קאמוניקאציע איז איבערגעריסן געווארן. מיר האט די בענקשאפט צו זיין צוזאמען מיט דער משפחה, איבעגעוויגן אלע אנדערע לאגישע געדאנקען, ווי ווארטן ביז די לאגע וועט זיך א ביסל איינשטעלן - אפשר וועט זיך דאך עפעס נארמאליירן, - האב איך געקלערט. אלע לאגישע אויסרעכענונגען האבן מיך נישט בארואיקט: אזוי בין איך געגאנגען לויטן דראנג פון מיין געפיל און ציל נאר אהיימצוקומען קיין בריגל. גייענדיק קיין בריגל האב איך זיך געטראפן מיט יידישע משפחות, וואס האבן געוואנדערט אין אלע ריכטונגען מיט דעם זעלבן ציל: זיין צוזאמען מיט די משפחות וועט זיין בעסער און לייכטער.

אויפן וועג האבן די פאלאקן און דייטשע סאלדאטן אויסגענוצט די געלעגנהייט און געשלאגן אכזריותדיק. אויך איך האב געכאפט דאס מײניקע. דאך בין איך אנגעקומען קיין בריגל, ווא איך האב געטראפן מײן גאנצע משפחה.

אין שטעטל האט געהערשט א תשעה־באב־שטימונג. די יידן אין בריגל האבן זיך ארומגעדרייט ווי פארסמטע. אויך איך בין מיטגעריסן געווארן מיט דער שטימונג. איך בין נישט געווען פעיק צונויפצונעמען מײנע געדאנקען און איניציאטיוו, וועלכע האט מיך באגלייט משך מײנע גאנצע יונגע יארן. איצט, אין אזא דעצידירנדיקן מאמענט בין איך ווי פארגליווערט געווארן און מיטגעריסן געווארן מיטן שטראם פון אלע יידן אין שטעטל, וואס זענען באהערשט געווארן פון א שרעקלעכער אפאטיע.

דער ערשטער לאגער טשכויוו. (   ).

נאך עטלעכע וואכן, זייענדיק אין שטעטל, האב איך באקומען א מעלדונג פון דעם „ידנדראט" וואס איז דא אנטשטאנען און שוין אויסגעפירט אן אקציע, צוזאמען מיט די דייטשן, צו ווערבירן יידן צו ארבעט אין די ארבעטס־לאגערן. אזוי האט זיך געשאפן א נייער האנדל פון מענטשן קאטעגאריעס און האנדל מיט זיי. אויף דעם ערשטן ארט האבן זיך געפונען די גאר נאענטע קרובים און פריינד פון „ידנדראט". די צווייטע קאטעגאריע זענען געווען די, וואס האבן געהאט געלד. פאר געלד האט מען זיך אין דער צייט געקאנט אויסקויפן און נישט געשיקט ווערן אין ארבעטס־לאגער. אזוי ווי איך האב צו דער קאטעגאריע נישט געהערט, בין איך געשיקט געווארן אין דעם ארבעטס־לאגער טשכויוו (טשכויוו). דא האבן די דייטשן געבויט אן עלעקטרא־סטאציע וועלכע וועט געטריבן ווערן פון דעם וואסער־פאל אויפן דונאיעץ, הארט נעבן טשכויוו. אין דעם לאגער זענען געווען א סך פון בריגל.

דער גן־עדן אין טשכויוו.

דער לאגער אין טשכויוו האט זיך אויסגעצייכנט מיט 4 זאכן:

1. קיין ארבעט האט נישט געפעלט;
2. געשלאפן איז מען אין דער קעלט;
3. עסן האט תמיד געפעלט.
4. קלעפ צו כאפן – ווי באשטעלט.

טראץ דעם אלעם איז נישט צו פארגלייכן דעם לאגער אין טשכויוו מיט די לאגערן, אין וועלכע איך בין שפעטער געווארפן געווארן פון טשכויוו, וואס אין פארגלייך מיט אנדערע, איז דא געווען א „גן־עדן". דא האט יעדער איינער באקומען זיין פארציע עסן, טאקע נישט קיין גוט עסן, אבער מען האט באקומען. אויך דער בריגלער יודען־ראט האט פון צייט צו צייט יעדן איינעם געגעבן א ברויט. דער רוב פון אונדז האט באהאלטן א האלב ברויט כדי אהיימצוברענגען צו זיין משפחה, ווייל דעמאלט האבן מיר באקומען פון צייט צו צייט א דערלויבעניש צו באזוכן אונדזערע משפחות אין שטעטל. איך וואלט באצייכנט, אז אין טשכויוו האבן מיר נאך געהאט איך זיך דעם „צלם אלוקים" און געהאפט, אז מיר וועלן אלץ איבערלעבן.

אין דער צייט האט אונדזער גוף פארלוירן פערמאנענט גאנצע קילאגראמען. דאך האבן מיר פארמאגט אין זיך כוח צו שלעפן דאס לעבן מיט זיינע שוועריקייטן, וואס זענען געווארן וואס ווייטער ערגער און ערגער.

דער לאגער אין מיעליץ

די דייטשן האבן כמעט אלע פון טשכויוו איבערגעפירט קיין מיעליץ. דא האבן זיי אויפגעבויט אן אייראפלאנען־פאבריק, ווא מיר האבן געארבעט. קיין מיעליץ האבן די דייטשן געבראכט פיל מענטשן פון ליקווידירטע געטאס. מיט דער צייט איז אלץ ווינציקער געווארן, - האבן זיי געבראכט אנדערע. אזוי האבן זיי געוועקסלט די מענטשן.

דא האבן מיר שוין געזען דעם טויט פאר די אויגן, אבער דער ווילן צו לעבן האט גובר געווען.

דער מאסיווער אויסראטונגס־לאגער וויעליטשקא

מיט דער צייט האבן די דייטשן אנגעהויבן פילן, אז זייער בליץ־קריג ברענגט נישט די רעזולטאטן, וואס זיי האבן געפלאנט, און די קעגן־אטאקעס זענען געווארן שטארקער. האבן די דייטשן געזוכט פלעצער וואס זאלן זיין נאטורעלע שוץ־פונקטן, וועלכע קאנען דינען קעגן אוויאציע־אנגריפן. דאן האבן זיי איבערגעפירט די עראפלאן־פאבריק קיין וויעליטשקע אין די טיפענישן פון דער זאלץ־גרוב. אויך אונדז האבן זיי טראנספארטירט קיין וויעליטשקע. דא האט מען אראפגעלאזט די מענטשן מיט אן עלעקטרישע ווינדע. פיל פון די אראפגעלאזטע זענען שוין קיין לעבעדיקע נישט ארויסגעקומען. נאך איז צו באצייכענען, אז אין וויעליטשקע האט זיך איבער געחזרט די זעלבע סצענע ווי מיט די מענטשן אין מיעליץ און נאך פיל ערגער. די דייטשן האבן געבראכט טויזנטער מענטשן און פון זיי זענען געבליבן בלויז הונדערטער. און דאן פרישע טראנספארטן, מיט דעם זעלבן גורל.

דער ליקווידאציאנס־לאגער פלאשוווו.

קיין וויעליטשקע האבן אונדז די דייטשן געטריבן ווי א סטאדע שאף. פיל פון די געטריבענע זענען קיין פלאשווו נישט דערגאנגען.

אין פלאשווו איז אונדזער לעבן שוין געווען א „טויט־לעבן״, איך בין זיכער, אז ביי פיל לייענער וועט דאס ווארט „א טויט־לעבן״ נישט זיין פארשטענדלעך: צו מאלן דאס בילד פון אונדזער לעבן דארף מען האבן געניאלע פעיקייטן און איך בין זיך מודה ומתוודה, אז צו קליין זענען מיינע שרייבערישע פעיקייטן. און נאך ארעמער בין איך אין ווערטער צו שילדערן דעם מצב פון אונדזער נישט־מענטשלעכן לעבן.

אין פלאשווו איז אונדזער ארבעט באשטאנען אויסגרובן די טויטע קערפערס, וואס די דייטשן האבן אריינגעווארפן אין טיפע גריבער. צענדליקער טויזנטער מענטשן - טויטע און האלב־לעבעדיקע, האט מען דא פארשאטן מיט עטלעכע מעטער ערד אויף די קערפערס. פון דער שווערער משא זענען זיי געווארן פארפרעסט ווי די הערינג אין די פעסלעך. ווי פארשטיינערט זענען מיר געווארן, ווען מיר האבן אויפגעדעקט די קערפערס. זיי זענען געווען נאך גאנץ פרישע, נישט פיל באשעדיקט. מעגלעך, אז די טיפקייט און די קעלט האבן זיי קאנסערווירט. מיר האבן די קערפערס ארויסגעשלעפט פון די גריבער און זיי אויסגעלייגט אין שורות. דאן זענען געקומען די „ציין רייסער״. אויך זיי זענען געווען מענטשן פון אונדזער לאגער - און האבן פון

זייערע מיילער ארויסגעריסן די גאלדענע ציין. דאן איז געקומען אן אנדערע גרופע, וואס האבן די קערפערס צונויפגעלייגט אין הויכע שייטערס. איין גרופע האט געלייגט האלץ און די צווייטע האט אויסגעלייגט מענטשלעכע קערפערס. דערנאך האט מען די קערפערס באגאסן מיט נאפט און פארברענט. און דערביי האבן מיר זיך געוואַרעמט ביי דעם פייער אונדזערע האלב שוין געשטארבענע קערפערס.

נו, איצט הייבט איר שוין אן צו פארשטיין די באדייטונג פון א „טויט לעבן"?

אונדזער גאסטראנאמיע אין פלאשווו איז באשטאנען פון 3 סארטן שפייזן: אין דער פרי, פאר דער ארבעט, האבן מיר באקומען א ווארעמע קאשע פון וואסער, אדער וואסער פון קאשע. אין אוונט ווידער האבן מיר באקומען א זופ פון קארטאפל אדער א זופ פון קרויט, מיט 50 גראם ברויט. מיט אזא דערנערונג זענען מיר געווען געצוואונגען צו ארבעטן ביי דער שקלאפן־ארבעט. אזוי האט פאסירט מיט די, וואס האבן באוויזן נאך ארויפצוטראגן א טויטן קערפער אויף דעם „קערפער־בארג". פיל פון אונדז זענען אוועקגעפאלן צווישן די טויטע ביז זיי האבן אליין אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות.

דער ענדגילטיקער ליקווידאציאנס־לאגער זאכסועץ.

פון פלאשווו האבן אונדז די דייטשן איבערגעפירט אין לאסטוואגאנען קיין זאכסויץ. דא האבן מיר געארבעט אין א טאנקן־פאבריק. מענטשן זענען דא געפאלן ווי פליגן. 99 פראצענט פון אונדז זענען דא געווען „מוזולמענער". דאס איז געווען א מענטש א „ראבאט", וואס שלעפט זיינע צוויי געשוואלענע פיס, ביז צו די קניען געשוואלן, ווי טעלעפאן־סלופעס, פון וועלכע עס האט ארויסגעשטעקט א מענטש־לעכער שקעלעט, ווי אפגעטרוקנטע צווייגן פון אן אלטן בוים. און פון קאפ שטארצן ארויס צוויי אויסגעגלאצטע, האלב־פארלאשענע אויגן, וואס געפינען זיך מער אויסערן אויג־רינג, ווייל די הויט איז שוין געווען אזוי איינגעשרומפן, אז די אויגן האבן ארויסגעשטארצט פון די ראמען פונעם אויג־פאס. דאס איז געווען דער אויסזען פון צענדליקער טויזנטער שקעלעטן, „מוזולמענער", וואס זענען נאך אלץ געבליבן לעבן.

אין זאכסויץ האבן מיר מיט אונדזער אינסטינקט דערפילט, אז די חוצפהוואטע זיכערקייט ביי די דייטשן איז געווארן נידערגעשלאגן אבער די אכזריותדיקייט איז ביי זיי געוואקסן פון טאג צו טאג.

זייענדיק א פאר וואכן אין זאכסויץ, האבן מיר דאך זוכה געווען צו איין „גוטע נאכט". נאך אזויפיל יארן, זייענדיק אין די דייטשע לאגערן, מיט אונדזער פארשאלטן „טויט־לעבן".

די ליכטיקע נאכט

שלאפנדיק אונדזער פארשמאכטן טויט־שלאף, פון וועלכן פיל־פיל פון אונדז זענען מער נישט אויפגעשטאנען, האט אונדז פלוצלינג אויפגעטרייסלט א שווערער, מאסיווער באמבן־געקנאל פון פיל צענדליקער עראפלאנען מיט הונדערטער שווערע באמבעס־אויפרייסן. דאס איז געווען די ערשטע באמבארדירונג אויף דער שטאט. דער רעש פון די עראפלאנען און דיא אופרייסן פון די באמבעס מיט זייער פייער, האבן

געגרייכט ביז צום לאגער. דאס האט אונדז נאך לאנגע לאנגע יארן פון פינצטערע טעג און נעכט, באלויכטן אונדזערע האלב־אויסגעלאשענע אויגן און נאך מער אונדזערע צאנקענדיקע הערצער.

אויף צו מארגנס האבן אונדז די דייטשן געטריבן קיין דרעזען. דא איז אונדזער ארבעט באשטאנען אין באגרובן די געפאלענע פון די באמבארדירונגען. די ארבעט האבן מיר געמאכט מיט פיל, פיל פארגענוגן און פרייד! ליידער האבן אונדזערע פנימער שוין נישט געקאנט אויסדרוקן קיין שמייכל.

איך בלייב לעבן

אין די טעג איז ביי די דייטשן אנטשטאנען א ווירוואר און פון טאג צו טאג האט זיי באהערשט א פולשטענדיקער כאאס. זיי האבן מער נישט געמאכט די אפעלן. זיי האבן אונדז געטריבן אלץ טיפער אין דייטשלאנד. אין איין נאכט האבן די דייטשן לאקירט אין א פארלאזטן מיליטער־לאגער, אין וועלכן מיר האבן נאך געהערט די דייטשן רופן „פערפלוכטע יודן, הערראוס!". די רופן האב איך געהערט, אבער מיין קערפער בין איך שוין נישט געווען פעיק צו באוועגן. אזוי בין איך געבליבן ליגן מיט די טויטע און האלב־טויטע. דאס געפיל, אז איך לעב נאך האב איך דערפילט אין א שפיטאל. מער פון דעם האב איך נישט געוווּסט. ערשט מיט פיל מאנאטן שפעטער אין צוריקגעקומען ביי מיר דער געדאנק. דאן האב איך געטאן א נדר, אז אויב איך וועל בלייבן לעבן, וועל איך פארן קיין ארץ ישראל. מיין נדר האב איך מקיים געווען.

דערציילט פון א מחולמענער
פארשריבן פון חיים בריגלעד

מאת י.ל. בלויגרונד

שעות אחרונות בגיטו בריגל

החיים בגיטו בריגל היו קשים ומסובכים במשך כל זמן קיומו של הגיטו. הצפיפות האיומה והדחיסות והמצוקה המחרידה של 20 נפשות בחדר, ובפרט אחרי שרוכזו בגיטו כל היהודים מהכפרים סביב לבריגל והיו צריכים להצטופף ולגור מספר משפחות בחדר אחד ומטבח - בפרט לנשים, מטבח משותף לעשרות נפשות מטבח ביום ומקום לינה בלילות ובעית עשית הצרכים, אוי לנו! אין לתאר סבל כזה בתנאים רגילים ובחיים נורמליים.

אבל בגיטו דאגות של דיור או סבל דומה, בכלל לא היה מורגש משום שהצרות האחרונות משכחות את הראשונות. אמנם צרת רבים חצי נחמה אך אוי לנחמה שכזאת. הפחד והדאגה מה ילד יום? ומה יהיה הסוף? - האם יש איזה סיכוי להשאר בחיים? האם יש באופק סדק של הצלה? ואם ח"ו יבוא הגרוע שבגרוע, הנזכה להגיע לקבר ישראל, במה אפשר להבטיח שריד או זכר למשפחה וכו'. הם הם הנושאים ושיחות שנשאו בפיהם של אנשי הגיטו - חלום חייהם.

וזכור לי המקרה שאמי הי״ד היתה חולה אנושה ורופאים לא היו בגיטו רק שני בוגרי רפואה מבי״ח יהודי בקרקוב הללו היו הרופאים היחידים שאפשר היה לפנות אליהם לשם קבלת טיפול ועזרה רפואית לחולה יהודי, לרופא ארי היה אסור לטפל בפציינט יהודי בלי אישור מהלנדסראט הגרמני. זה היה כרוך בהוצאות כספיות ובקשיים עצומים, כמעט התייאשנו למצוא עזרה רפואית לאמא הגוססת, ובעזרת „הרופא כל בשר״ השתפר מצבה, וחזרה לאיתנה, פתחה את לבה בפנינו וסיפרה. כשנראה היה לה בעת דומדומיה שדנים אותה בביה״ד צדק של מעלה - בקשה רק את זאת „תשאירו לי שריד במשפחה״ זה בא ללמד על הכלל כולו במה היו תפוסות המחשבות והמוחות של אנשי הגיטו, בדאגה אחת ויחידה איך לקיים את הנפש. ולו האחת והיחידה - שריד, פליט!...

כך התבטא בפני מר וולף יהודי מכובד ומשכיל שהגיע לגיטו מבילי־ביאלא ואמר: (הייתי אז ילד כבן 15) פעם היו דאגות רבות: דאגת פרנסה, שידוכים, בריאות וכו׳ זה היה טוב, בגיטו יש רק דאגה אחת, איך להשאר בחיים? אין דאגות אחרות...

בימים הראשונים של הגיטו והופעתם של „אורדנונגסדינסט״ משטרה היהודית, נחטפו היהודים על ידם לעבודות כפיים שונות, אח״כ כל יהודי היה חייב להרשם (ב„ארבייטסאמט״) משרד העבודה ולקבל כרטיס עבודה.

רבים נשלחו לעבודה במחנות מחוץ לגיטו, מחנה עבודה וריכוז של הס״ס ימ ״ש „פוסטקוב״ ע״י „דעמביצע־מיעלצע״, בגלל התנאים הקשים ששררו במחנה ועבודות קשות ומפרכות שלא היו רגילים בהם היהודים לא עמד בהם הכח, ורבים כרעו ונפלו ולא חזרו יותר לחיק משפחתם...

באותה תקופה התגלתה בגיטו מחלת טיפוס רח״ל, החולים היהודים התרכזו בבית המדרש הגדול בחסידים שטיבעל אשר נהפך לבי״ח סגור, בגלל הסכנה של הפצת המחלה החוצה. ללא אבחנה או טיפול מתאים וכמעט ללא עזרה רפואית שכבו החולים בחסידים שטיבל ורבים וטובים היו חלליה...

התקופה האומללה והמבהילה שרושש והרסה את החיים בגיטו וגרמה לפניקה ולאנדרלמוסיה. אקציה ראשונה יום ב׳ של חג פסח תש״ב. הם האקציות למיניהן הידועות לשמצה שהיו מלוות בהרג ורצח, עשרות רוצחי יהודים מהס״ס ימ״ש חדרו לגיטו ורצחו בדם קר כעשרה יהודים בבתיהם של אנשים ונשים וטף. בין ההרוגים בעלי משפחות ידועים ומכובדים, נשארו עשרות ילדים יתומים ונשיהם אלמנות ללא דואג ומפרנס.

כשלושה חדשים אחרי הרצח הנ״ל שוב נשמעו ירית בגיטו ע״י קלגסי הס״ס ימ״ש.

עם זריחת השמש הוצאו אנשים ממטותיהם ונורו למיתה ע״י שער ביתם ועיני נשיהם וילדיהם רואות וכלות - אכן, אוי לעינים שכך רואות, אויה!

קרוב ל־40 הרוגים הובאו לקבורה באקציה זו מהמידחסים שבגיטו עסקני ציבור, רופאי שיניים, בעלי רכוש, אנשי „ידנראט״ ואחרים שהיו מוכרים לשלטונות הגרמנים ונבחרו ע״י להורגם בצורה אינדיבידואלית. ה„יודנראט״ נתבעה להכין רשימה של 300 יהודים עבור הס״ס ימח״ש. סגן יו״ר הידנראט דאז, ביקש לדעת לאיזו מטרה נדרשים היהודים, באם הכוונה לירות בהם ולרצחם אין ל„יודנראט״ יהודים למטרה זו. תשובת הס״ס ימ ״ש „נתנה״ במקום, הם ירו בו ורצחוהו במקום. אֵל נקמות ישראל ינקום דמם!

אנשי הגיטו נתבעו לשלם לידנראט דמי כופר נפש ושלמונים בזהב ובכסף ובתכשיטים יקרים עבור הס״ס ימח״ש כתמורה לחייהם ולהיותם בגיטו. האקציה בג׳

אלול תש״ב היתה המפחידה והאיומה בתוצאותיה. מחנות ס״ס ימח״ש וכח מהמשטרה הגרמני ומשטרה הפולנית פרצו לגיטו כחיות טרף ובאקדחים שלופים בשני ידיהם, רצחו איש ואישה עולל ויונק כל מי שנקרה בדרכם, ללא אבחנה, הרג ורצח, ואובדן היהודים נסו לברוח לשדות מחוץ לגיטו על מנת לחפש מחבוא, הס״ס ימח״ש רדפו אחריהם השיגם ושלחו בהם כדורי מות!

קרוב ל־1000 קרבנות נמנו באקציה זו, דמם נשפך ברחובות הגיטו כמים ושלוליות דם ההרוגים זרמו בשפכי הביוב. החללים היו מושלכים בכל פינות הגיטו, איש מן היהודים לא העז לטפל בהם. רק לקראת ערב נאספו החללים ע״י עובדי העיריה והועמסו על עגלות אשפה והועברו לבית העלמין. מתוך סכנת נפשות הובאו לקבורה בקבר אחים ע״י אחיהם שרידי הגיטו, ועדיין לא נגדשה סאת צרותינו עדין !

באותו יום הועמסו אלף אחים ואחיות על מכונות משא והועברו לגיטו טרנוב ושם נעלמו עקבותיהם.

באשר לחיים הדתיים והתרבותיים, לא הופסקה פעילותם אף לרגע, על אף האסונות והסכנות והפחדים שהיו מנת חלקם של היהודים בגיטו. התקיימו מניינים בבתים פרטיים בשבתות וחגים, ובית כנסת שבו התקיימה תפילה סדירה, שחרית מנחה וערבית בהמ״ד של הדין ר׳ חימ׳לה טיטלבאום ז״ל הי״ד ד״צ בבריגל נהפך לישיבה של ממש שקול תורה בקע משם מפי עשרות בחורים וילדים עד לחיסולו של הגיטו. אכן מפי עוללים ויונקים יסדת - מות! המשטרה הגרמנית הפתיעה לא פעם בהתפרצותה באמצע הלימודים ולא יכלו לעקשנותם של הלומדים, שקיימו בנפשם נ אמר רבי עקיבא ,,אם במקום חיותינו כך במקום מותינו על אחת כמה וכמה!״ הוגשה עזרה ודאגה למשפחות השכולות מהרוגי הגיטו לחולים ולקשישים ולמשפחות שהגיעו לגיטו מהכפרים מטופלות בילדים ללא כלום, ובמצוות צדקה לעניים וכו׳, ע״י אנשים טובים ובעלי מצפון שעשו למעלה מיכולתם ובמסירות נפש למען הזולת. אכן אשרי העם שכאלה בניו

האקציה תחת הסיסמה יודנפריי

במשך כל חודש אלול הופצו שמועות ולחי־שות בתוך הגיטו כי קרוב יום היסולו. הגיעו ידיעות מרות על חיסולם של גיטאות במחוז טרנוב, כידוע הגיטו בבריגל היה מסופח לס״ס בטרנוב.

ה,,יודנראט״הכחיש אמנם את השמועות הרעות ונסה לשכנע ולפתות שאפשר לדחוק הגזירה בשלמונים ובמתן אתנן לגרמנים.

למי שהיו אמצעים כספיים להשיג רשיון לעזוב את הגיטו ברח על נפשו לגיטו בוכניא או מקום הצלה אחר, אבל רובם מחוסרי אמצעים היו או בגלל עומס המשפחה נשארו בגיטו. ובאוירה של כליה וחיסול חסרחלילה שרחף באויר הכינו עצמם אנשי הגיטו לקראת הימים הנוראים, בתפילות קורעות לב ובעיניים מלאות דמע עטופים בטליתותיהם התפללו בראש־השנה תש״ג ובכו על גורלם המר.

אחרי התפילות עם דמדומי החמה ירדנו לבונקרים שמתחת לאדמה מרתפים סגורים הרמטית שהיו זוחלים לשמה בפתח קטן מוסתר, הרבה מחשבה ומוח הושקעה שלא יתגלה ע״י הגרמנים.

כל בית בגיטו דאג לו לבונקר והאחראים לכך ציידו אותו במים ומזון פינה לעשות צרכים וכו׳. בבונקר שלנו ריכזו כ־50 נפשות.המשמעת בבונקר היה למופת, ילדים בני 4־3 ישבו ודממו לילות! לא נשמע הגה מפיהם, ובאם נשמעה אנחה או שיעול - לחש

אפשר היה להרגיש ולהוכח בפחד שאחז ושרר בילדים אלה, והתחננו בפני הגדולים על שקט שלא ישמע קולות מהבונקר החוצה.

את אשר יגורנו בא!

בצום גדלי"ה תש"ג עם נצני חמה של יום שני בשבוע נשמעו בגיטו קולות מוזרות של קלגסי הס"ס ימ"ש ותרועות נצחון ואותות של שכרה הוכרז על הגיטו יודנפריי. המשטרה היהודית (האורדנונגסדינסט) הסבירו ברמקולים שאין טעם לשחק במחבואים הפעם זה סופי לא ישארו יותר יהודים בגיטו, ולכן יש לצאת מהבונקרים ולהתיצב בפני הגרמנים, הבונקר שלנו היה מוכר להארודנונגדינסט ונפרץ על ידם וכמעט כולם הוצאו מהבונקר ורוכזו בשוק ה„היי פלאץ" שמאחורי בית המרחץ שם עברו מיון אנשים לחוד ונשים לחוד וילדים נקרעו מהוריהם.

רק בשעות שלאחה"צ הועברו לתחנת הרכבת והועמסו על קרונות סגורים והוסעו למחנה השמדה, כנראה „בלזיצע".

אחרי הסערה, כשנעשה שקט בגיטו בשעות הערב נראו היהודים עוזבים את הבונקרים שלא התגלו, ומבקרים בבתיהם לדעת על המתרחש ולבחון את הצעדים הבאים.

וכשהבחינו בהם המשטרה היהודית (האורדנונגסדינסט) ובראשם ראש המשטרה בשם דיסלר הודיע על כך למפקדה הס"ס ימ"ש בטרנוב: ונתקבלה פקודה לאסוף ולרכז את היהודים בבית־המרחץ. לדאבונינו ביצעה המשטרה את הפקודה ברצינות יתירה, ומאות אנשים על משפחותיהם רוכזו כל היום למחרת בבית המרחץ תחת מסגר ובריח אחרי שהצליחו להשאר בחיים מהפרעות של צום גדליה. ולמחרת ביום רביעי הגיעו הס"ס ימ"ש מטרנוב העמיסו אותם על מכונות משא והוסעו לגיטו טרנוב ושילבו אותם למשלוח של יהודי טרנוב שנערך באותו יום למחנה השמדה. בין כסה - לעשור נעשו חיפושים בגיטו ועשרות יהודים נתפסו ונהרגו ע"י הס"ס ימ"ש והמשטרה היהודית טפלה בקבורתם.

בליל יום־כפור אורגנה בריחה מגיטו בריגל לגיטו בוכניא ע"י הידנראט וכך ניצלו כ־50 יהודים שרידי גיטו בריגל לאחר ליל של נידודים רצוף סכנות בהגיעם ביום הכיפורים לגיטו בוכניא, גם כותב שורות הללו ניצל בין השרידים הללו.

זאת סיומה הטרגי והאומלל של יהודי גטו בריגל - עיר ואם בישראל, אשר אלפי נפשות זכות וטהורות ניספו על קדושת ד' במיתות קשות ואכזריות.

ואסים בקטע ממגילת איכה:

בלע אדני לא חמל - את כל נאות יעקב
הרס בעברתו מבצרי בית־יהודה - הגיע לארץ...
חלל ממלכה ושריה. (איכה ב' 2)

מבריגל עד בריגל ועד ישראל

הספור שהנני מביא, בזה אולי יגלה ויבהיר את אשר התרחש בצבור היהודי בכלל, ערב מלחמת היטלר ימ"ש. כמובן, שזו רק טיפה בים מכל ההתהויות בעיירה, שהיא חלק ממכלול ההתרחשויות בעיירות ובערים שבפולין רבתי.

עוד אוסיף, כי בימים ההם, היטלר, ימ״ש, סיפח את אוסטריה ולטש את עיניו לצ׳כוסלובקיה, שבמאוחר יותר נפלה לידיו כפרי אכול תולעת הנושר מן העץ.

החתונה בעיירה

בשנת............ נפל דבר בעיירה זה היה ערב ה,,מאפליה״ שירדה עליה בצורה נוראה ואיומה ושבגינה נמחקה הקהילה היהודית מעל פני האדמה.

והמאורע: הבת של ר׳ חמלה דין מתחתנת. זה אולי לא היה כל כך מרשים, אלא מה? המחותן מצד שני הוא לא אחר מאשר הרבי ,,מבובוב״. היה אז זה כבר מאורע מיוחד, וכל העיירה בלי יוצא מן הכלל, חסידים ומתנגדים, אפיקורסים ועמך, ציונים וסוציאליסטים. כלם, כלם נשאו לבם אל על נאחזו ונשטפו בגל קסם, כאילו הגואל־צדק בא אליהם. שבועות לפני החתונה התהלכו שמועות והתלחשויות מוסוות סודיות, וכך ספרו והתלחשו שיבואו אפילו מאמריקה לחתונה הזאת, וכן מכל פינות העולם, מכאן עברו להערכת מספר המשתתפים בחתונה. רכב חסידים מיוחדת של חמישים קרונות תבוא מקרקוב והסביבה ומספר דומה לזה מטרנוב וסביבתה. כך וכך רבנים יבואו, ועל כל אלה הרכבת המיוחדת והישירה אשר תחבורת הרכבות הפולנית מעמידה חינם לרשותו של הרבי מבובוב ופמליתו ואלפי מלויו, שתצא מבובוב ישירות לבריגל. אף הרכבות המהירות והישירות שאף פעם לא עצרו בתחנת הרכבת של העיירה, תעצרנה באותו יום בתחנת בריגל. ויום־יום התבשרו בני העיירה בבשורות חדשות ומשמחות ובשורה עולה על חברתה ומגדילה את חדות העיירה כולה, וכשהתקרבו לשבת שלפני הכלולות התבשרה העיירה בבשורה מפליאה, והיא שהברון גץ מאוקוצ׳ים בעל בית החרושת לבירה הגדול ביתר בפולין נותן מתנה לחתונה הזאת את כל תצרוכת הבירה לשתיה, ובשלושת הסוגים המיוצרים אצלו בחרושת. בטרם הספיקו להעריך כראוי את המתנה הזאת הוסיפו כי מאוקוצ׳ים כבר הביאו שמונה חביות בירה, וזה רק לשבת לפני הכלולות. ומבשורת הבירה עברו ישירות לשיחת היום על משלחת הקהילה ונכבדי העיירה לקבלת פני הרבי בתחנת הרכבת, אולם הפעם התחילו בהתלחשויות שונות, כי יש מתנגדים לאלה ולאלה שיכללו אותם במשלחת ,,קבלת הפנים״ ומיד נוצרו שני מחנות. אלה בעד, עם נמוקיהם שלהם, כי לאור המאורע הזה אין מקום להתחשבן אפילו עם המתנגדים לחסידי בובוב. אבל חסידי בובוב חזקה עליהם לעמוד על שלהם, בטענה, כי מן הדין הוא שאלה המתנגדים לבובוב, חייבים לא לשקר בנפשם והם בעצמם חייבים להוציא את עצמם מרשימת הנכבדים. והקהילה היהודית נבוכה... ונהפכה לדוד רותח בין ה,,בעדם״ ומתנגדיהם והזקנים המתונים התחילו בצעקת ,,גוואלד!״ רוצים להחזיר אותנו לתקופת ,,האחדות״ וה,,יאשקעס״ והמעשה עם האפטר רב. אך חסידי בובוב בשלהם. ומי יודע לאן ולמה המריבה היתה מגיעה. אך ההצלה באה! ולא יאומן כי היא באה על ידי גוי; הברון גץ. הוא הודיע לקהילה היהודית שהוא בעצמו רוצה להשתתף בקבלת הפנים של הרבי מבובוב. וזה גרם למפנה חד ומהיר האנשים הלא רצויים לחסידי בובוב הוציאו את עצמם מרשימת מקבלי הפנים של הרבי, ובכך נרגעו הרוחות ושקטה הקהילה היהודית בעיירה.

והנה הגיע היום השלישי ,,יום המזל״ שבו תתקיים בע״ה החופה. בהשקמת הבוקר קמו חסידי בובוב והמקורבים לר׳ חמלה דין לתפילה שחרית בבית מדרשו, ומיד נכנסו לעול עבודות ההכנה למשתה, שעוד לא היה כדוגמתו בעיירה מאז תקומתה. משעות הבוקר המאוחרות התחילה זרימת אנשים לעיירה מן העיירות הסמוכות לה, שרכבת אינה מגיעה אליהן, אלה באו בעגלות וברגל.

בשעות הצהרים התחילו לסגור את החנויות, וכשעה אחר כך התחילו לזרום מאות אנשים לכיוון ר' חמלה דינ'ס מארק, כך נקרא החלק הזה של השוק הקטן שהשתרע מול ביתו של ר' חמל'ה דין. חיש מהר נתמלא המגרש באנשים, ופתאום חבורת רצים בהולים באו ובפיהם הודעה, כי אכן הברון גץ מתקרב ומתקרב, רכוב על סוס וכן המנכ"ל שלו מלווים אותו גם הם רכובים על סוסים. בעוד שהרצים מודיעים על בואם, מתקרבים שני שוטרים רכובים, לשם שמירת הסדר, והנה באו בתהלוכה מסודרת כמעט צבאית, ארבעה רוכבים, ברוחב של הכביש והמרחק כחמשה־עשר מטר מהברון גץ ואחריו עוד עשרה רוכבים ואחריהם שתי כרכרות מפוארות של הברון עם מושל העיירה וראש העיר הגוי. אחריהם מועצת העיירה היהודים והגויים וכן ועד הקהילה היהודית ונכבדי העיירה, לרבות הגויים! כל הכרכרות שבעיירה, ששמונה היו של עגלונים יהודים, בנוסף אחת של גוי, היו תפוסות ודחוקות אדם, ואחריהם המוני בני אדם, הנע לעבר תחנת הרכבת על־מנת להקביל את פני הרבי.

ובהגיעם לתחנת הרכבת, מצאו כי היא תפוסה ודחוסה בהמוני בני אדם וגם הרחבה לפניה באורך של כחצי קילומטר היתה מלאה וגדושה עד אפס מקום.

מאז שתחנת הרכבת הזאת הוקמה לא עברו דרכה כל כך הרבה אנשים כפי שעברו באותו יום. לא עברו רגעים רבים והרכבת מבובוב מתקרבת אט־אט לתחנה, וזו הפעם הראשונה שרכבת נוסעים מגיעה עד סף רציף התחנה. ואז ירד הברון גץ מן הסוס וחכה לרבי ביציאת הרציף, ובהגיעו קרוב אליו נפל, כורע לרגליו ונשקם, קם, והשנים לחצו ידים. הרבי שאל לשמו ולמקומו. הדבר שהיה מקובל עליו, עת באו אליו חסידיו וקבלם ב,,שלום עליכם". אחרי לחיצת ידים ו,,שלום עליכם", פנתה השיירה חזרה לעיירה, ובעוד שראש השיירה הגיע למרכז העיר, האחרונים עדיין היו בפניה של הכפר שזזבה, בקרבת הבית היהודי האחרון של רוטקופ'פ בני העיירה שיירה של כאורך קילומטר וחצי. ובזמן שהגיעו החסידים רוקדים בהתלהבות ובהתעלות הנפש ברחובות העיירה, נעמד לו בקרן זוית הרחוב, ,,ברק יוסלביץ" או כפי שנקרא בפי אנשי העיירה, ,,החסידים שטיבל גאס" יוזק, בעל הכינור, שבנה בעצמו, בנה של שואבת המים המנודה והמשוגע עטור הזקן הפרוע ובתלבושת ,,היפי" (כן, כבר אז) עמד והצטחק, רשוב הצטחק בקול רם והוציא מפיו שתי מילים, ,,היהודים נתטמטמו" הי! אלוקים אדירים, מי יסיר אפר מעיני היהודים שיראו ויבינו את ערך דברי חז"ל, והם כשהנבואה נסתלקה היא נמסרה לקטינים ולטפשים. לדאבוננו ולאסוננו ולחרפתנו, דברי הנבואה נשפכו מפיו של הגוי המשוגע הזה.

(בסוגרים ארשה לי להוסיף מילים ספורות על המחוה של אותו ברון גץ. באותם הימים הוא התכונן להופיע ברשימה פרטית שלו לבית הנבחרים הפולני (הסים) לכן היה מעונין למשוך לצידו חלק מן הבוחרים היהודים כדי לנגח את המועמד של הציונים שנבחר כל השנים בסביבת קרקוב.)

אנו עוזבים את העיירה

נער צעיר הייתי עת פקד האסון הגדול את יהדות אירופה. לא ידעתי ולא הבנתי להעריך ולהרגיש את מה שעומד להתרחש, וזה למרות האוירה המחושמלת והדחוסה עד למחנק. אך דעת הצבור והשגרה לא אפשרו לשום מחשבה לחדור למוח וללב שהננו מתקרבים לפתח הגיהנום עלי אדמות. מספר ימים לפני פרוץ הלוע הגרמני ימ"ש ה,,הר־געש" הזה, שיגרוף את יהדות אירופה לכליון. באותם ימים, עמדו שני אישים יהודים

בונדאים והכריזו בראש חוצות שהנציזם הגרמני, אמנם אכזרי ומסוכן, אך לא יוכלו להמוני המיליונים היהודים בפולין. את ההכרזה הזאת השמיעו באזני רבבות יהודים בעיר לבוב. שעה שלאותה עיר, לבוב, זרמו מאות אלפים יהודים פליטים שבפולין, ובמיוחד מגליציה המערבית, בימים הראשונים לפרוץ המלחמה.

ביום הראשון לפרוץ המלחמה, יזם אבי ז״ל חיש ובפתאומיות את עזיבת העיירה. הוא השיג עגלון עם עגלת פלטפורמה. כן הצטרפו אלינו שתי משפחות בטרפריינד וולף העמיסו על עגלת הפלטפורמה מה שרק אפשר היה להעמיס לדרך כזאת, דרך של פליטים ונודדים. ברור שסגנון חיים כזה לא היה ידוע להם ופחות מנוסים בכל המובנים מאשר הצוענים, לכן מובן שגם בהכנת החפצים לנדידה כזאת היתה פחות מותאמת לצרכים. הדבר התברר לנו בהמשך הנדודים. עם ערב אחד עזבנו את העיירה ואנו היינו הראשונים שעזבו את בריגל.

צרת רבים חצי נחמה

כעבור מספר שעות נסיעה ובמיוחד כשהתרחקנו מטרנוב, התחלנו להרגיש את אי־הנוחיות בנסיעה. נוסף לזה מקילומטר לקילומטר נוכחנו לדעת, כי חכמת משפחתנו לא היתה יוצאת מן הכלל, כי הכביש הוצף על ידי אלפי פליטים יהודים. הם אצררצו הלוך וחזור, כעכברים הבורחים מאניה טובעת. מה שהתקדמנו יותר ללבוב, כך גדלה המועקה. אך המוח לא היה מסוגל להעלות על הדעת איזו שהיא מחשבה, לשם מה ולמה אנו ממשיכים, ולאן? וכך הגענו ללבוב. הצפיפות היתה בה ללא נשוא. המשכנו ל,,זילקה״. גם בה הלך וגדל משעה לשעה מספר הפליטים. הרוסים לקחו את ז׳ילקה תחת חסותם, בלי אף יריה אחת. הרושם היה הנה המלחמה הולכת ונגמרת, ואכן, אצל רוב רובם של הפליטים עברה המחשבה, אנו נחזור למקומותינו. על כן שקולים על גבי שקולים, ושמועות על גבי שמועות. אחת סתרה את השניה. גם העסקנים, יודעי הכל כביכול, יעצו לבקש רק שהות עד יעבור זעם. אך המציאות היתה אחרת. הרוסים דרשו מכל הפליטים לקבל אזרחות רוסית, הדבר הביך עוד יותר את היהודים, ובמשך הזמן הרוסים הנהיגו את סדורי השלטון שלהם. הדבר הראשון הבולט והמאפין של המשטר החדש היה, שהנהיגו חלוקת המזון והמצרכים החיוניים, מוקצבים לפי כרטיסים, ועד הזמן הזה, הכל אפשר היה להשיג באופן חופשי, ואפילו במחירים של התחרות, עם הכנסת הסדר החדש לפי נוסחת הרוסים, נוצר השוק השחור שגרם להאמרת המחירים מיום ליום ולירידת המורל אצל האוכלוסיה. כך עורערו סדרי החיים השוטפים כרגיל, ומרכז החיים התרכזו סביב התורים הארוכים שהזדנבו ממאות אנשים, עם לווי של רכילות ושמועות. כך אומן הצבור לבדות כל מיני בדותות, וגם לידי בדיחות העם, שספורי חלם וחכמיה הם אפס לעומתם.

על כל אלה נוספו הקומוניסטים היהודים שנצלו את שעת הכושר שלהם, להגיע לעמדות השלטון בז׳ילקה. הם התגיסו למיליצה המקומית. חלק מהם נהג באכזריות ובשפלות הלשנותיהם הטילו פחד. איש פחד מצל רעהו. הדבר גרם לאנדרלמוסיה מוחלטת באוכלוסיה. כל הגורמים הללו הביאו רבים לעבור בחזרה לצד הגרמנים ימ״ש. שתי אחיותי הי״ד חזרו לבריגל חזרה, בחשוב כי האדיבות הגרמנית תחייב אותם לכבד נשים ובחורות. ובהמשך הזמן התחלנו לקבל חבילות מזון מאחיותי.

הדרך לסיביר

לפני תום החורף בעיירת ז'וקוב, הזהירו אנשי המקום היהודים כי עומדים לשלוח אותנו לסיביר. רבים ניסו להמלט והרוב מהם נתפסו הן ע"י הרוסים או הגרמנים ימ"ש.

כי באותם הימים נסגרו הגבולות יותר ויותר, ובמצב של ,,אוּ לי מיצרי ואוי לי מיוצרי", לך טכס עצה ותבונה למבוך שאין מוצא ממנו, ואז השתררה פניקה מוחלטת, אבל איש אינו יודע במה להתגונן נגד הפורענות שהולכת ומתקרבת. פתאום בצהרי היום עוצר ומעצרים. מאות ואלפים איש נעצרו ונשלחו לכיוון תחנת הרכבת. בדרך לתחנת הרכבת, סכנתי את חיי, וברחתי דרך מנהרה חזרה למגורינו. ארזתי מה שרק יכולתי ולקחתי אתי חזרה לתחנת הרכבת, שאמי עליה השלום חכתה לי. כן הודעתי ע"י חבר לאבי שנלקחנו לתחנת הרכבת, בה היינו תחת משמר צבאי כבד וה־נ.ק.וו.ד. הודיע שאנו נשלחים בחזרה הביתה. איש לא האמין לדבריהם. מספר האנשים בתחנה הלך וגדל משעה לשעה וכן הופיע אבי. הוא כבר ידע להודיע לנו, כי העיירה הולכת ומתרוקנת מהפליטים, וכן נודע מיהודי רוסי כי אכן אנו מובלים לסיביר, ועל כך ספרו רבים, שבאו מן האחרונים לתחנת הרכבת. בעוד שהאלפים הצפופים בתחנה עסוקים בניחושים מניחושים שונים, מתקרבת רכבת משא ארוכה־ ארוכה, שאין עין אדם מרחוק יכולה להשיג את קיצה. כשהיא נכנסה לרציף ראינו שהיא רכבת בעלת שני קטרים, ומספר הקרונות שלה בלתי רגיל, ואלה העידו על עצמם כי רכבת כזאת מיועדת רק לסיביר. מיד באה הפקודה לעלות לקרונות. על כל קרון היו ממונים שני חילים, וכן מלווים רבים, אשר תפקידם היה לזרז את האוכלוסיה לעלות לקרונות. ואז פרצה בהלה, קריאות לקרובי משפחה שיהיו ביחד, יללות ילדים ונשים, צעקות וצווחות הסטריות מרעישות אזנים, שמאז קימהּ של ז'ילקה לא נשמעה זעקת שבר כזה. ואמנם היו גם זריזים, שהזדרזו לעלות, כדי לתפוס מקום יותר טוב. אלה כנראה שכחו שהקרון לא בית מדרש, ושום מקום בקיר המזרח לא יקנה להם זכויות יתר...

נוסעים לסיביר

עלי לציין כי בהכנות העברת האנשים לסיביר התחילו חדשים רבים לפני פרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה. בערוב היום נגמרה העמסת האנשים בקרונות. אנשי המשמר הממונים על הקרונות סגרו עלינו את הדלתות. הקרונות היו עמוסים מעל ומעבר ליכולת קבולם, ובשעה הראשונה במכלאה הזאת, האנשים טרם השכילו להבין איך עליהם להסתדר בתנאי המכלאה הזאת, וזה גרם למריבות ואף למכות. אך המציאות המרה עשתה את שלה, והכריחה גם את הגבורים והרשעים להתאים את עצמם למציאות שאין מנוס ממנה. עם ערב, זזה הרכבת לכיוון סיביר, ולא כפי שאמרו אנשי ה־נ.ק.וו.ד. שמחזירים אותנו הביתה. בקרון היה המקום היחידי לנוחיות בשביל כששים איש, חור באמצע הריצפה, וכאן גברים ונשים וילדים, כולם ביחד. והנסיעה נמשכה כל הלילה. בהשקמת הבוקר התחילה הריצה לחור הנוחיות, והנה התעורר ילד כבן שמונה ורצה לנוחיות, ובשום אופן לא הסכים לעשות את זה לעיני כל הנוכחים. לא הועילו כל ההסברים והבקשות ואף המכות. הוא בעקשנותו לא יעשה את זה לעיני רבים. ואז התנדבתי אני ואבי הילד ועוד שני גברים. כל אחד החזיק בשתי ידיו אדרת וכך יצרנו סביבו תא יציאה, והכל בא על מקומו בשלום, ומן העקשנות של הילד הזה למדו כל החכמים המבוגרים שיש אפשרות לעשות תא יציאה שישמש גם לגדולים. אכן חכמת

ילד קטן. וזה היה מכל הבחינות יותר טוב ויותר נוח. בשעות הבוקר הגענו לתחנת רכבת בתוך גבולות רוסיה, לפני מלחמת היטלר ימ"ש בפולין.

ההמתנה

ובכן, אחרי ה„ויסער" של ארבע־עשרה שעות רצופות, והישיבה על ריצפת הברזל של קרון משא, כל חפצנו היה רק שיתנו לנו קצת לצאת לאויר הצח בחוץ. כשהגענו לתחנה, פתחו שומרי הקרון את הדלתות, והודיעו כי אנו חופשיים לצאת. יחד עם זה הזהירו אותנו בל נעיז לברוח, וכן הודיעו כי בתחנה כל אחד יקבל מנת אוכל, ועלינו לקחת אתנו כלי אוכל. כל משפחה השאירה אחד ממנה בקרון בתור שומר חפציה, והיתר הלכו לאכול ולשאוב קצת אויר ולחלץ עצמות. למרות שהאוכל היה דל, היה טעים וזאת ודאי בגין העובדה שהיינו רעבים מאד. כן נוכחנו לדעת כי הכלי השמושי ביותר, לפי התנאים החדשים והסדורים הם פחיות משלושה ק"ק והלאה. אלה יכולים לשמש לכל. כבר בתחנה הזאת השיגו אנשים רבים פחיות כאלה. לא היה חשוב להם מה שיש בתוכם, העקר הפחית, ובשעה שתיים אחר הצהרים רוב רובם חזרו לקרון, והמשפחות התחילו בהצעת משכבים ללילה, אף היו כאלה שנשכבו ונרדמו. כי בלילה הקודם לא ישנו כלל. יש לציין, כי כבר ביום השני חל שפור רב ביחסי אנוש. כל אחד השתדל במדת האפשר להצטמק ולא להפריע לרעהו. אין לאמור שהדברים נהיו אידיאליים, אך פחות או יותר סבירים אצל בני אדם. אנחנו הצעירים, עוד השתובבנו בחוץ, ור' משה חסיד, כך כנו אותו מהרגע הראשון שבו נתקלנו, הוא נשאר בחוץ יושב על דלי הפוך רכון על ספר הזוהר הקודש. הוא נצל את אור היום לקריאה, כי בפנים הקרון היה חושך גם בימים, אכן והגית בו יומם ולילה. האור אשר חדר פנימה דרך נקבי הסורגים היה קלוש מאד. לעת ערב באה הפקודה לעלות לקרונות, אנו סוגרים את הדלתות. כולם עלו ונשכבו על המצעים. הרוב כבר ישן. כעבור שעה קלה זזה הרכבת ומתחיל ה„ויסער", והפעם הנסיעה נמשכה עד למחרת בערב. שוב הגענו ל„ויחנו". פתחו את הדלתות והודיעו, לא להתרחק מן הרכבת, כי אנו ממשיכים מיד בנסיעה. אנשים רצו להשיג מים ואף קצת אוכל, אבל כעבור חצי שעה באה הפקודה לעלות, אנו סוגרים את הדלתות. „ויסער", ורק למחרת לפנות בוקר הגענו לתחנה. הפעם נפתחו הדלתות, ולקול פתיחתן התעוררו הכל וירדו מן הקרונות. הפעם חלקו רק לחם ודג מלוח. כאן נשארנו כל היום וקבלנו ידיעות, כי לפנינו ובעקבותינו עוד הרבה רכבות, וטרם שאנו הגענו, חנתה במקום רכבת עם אסירים יהודים ופולנים. באותו יום ירד גשם, לכן חזרנו לקרונות. מלאנו מים בכל כלי שרק נתן בו להחזיק מים. זה היה יום ששי. עם ערב, עשתה בתו של ר' משה חסיד שני פתילים מבד, שמה אותם במכסה של קופסת משחת נעלים, שפכה קצת שמן והדליקה נרות שבת, ור' משה התפלל תפילת קבלת שבת. עם תום התפילה שר את השלום עליכם וכו', נטל ידיים וקדש על לחם משנה שלו ושל בתו, פרס פרוסות לחם וקלף חתיכת בצל, חלק גלדים גלדים, ובזה קיים סעודת קבלת שבת, ועבר לזמירות. התפילה והזמירות שלו בקרון, מלווים אותי עד היום. אכן, אשרי העם שלא שכח את תורתו ביום עברה וזעם. בחצות הלילה התחילה הרכבת לנסוע, והפעם נסענו שלושה ימים רצופים בלי לחנות בתחנה. השעמום והחדגוניות „אכל" את המבוגרים. לעומתם הילדים הסתגלו לתנאים והם התחילו במשחקיהם, צעקותיהם, וכן בשירה ובריקודים, וזה גיוון במידת מה את החיים. במרוצת הימים פרצה מגיפת דיזנטריה בכל הרכבת, ומושיע אין! אמנם היו ברכבת רופאים אבל תרופות אין. ולא מעט חללים נפלו בדרך בגלל הדיזנטריה. ה„ויסעו ויחנו" נמשכו כשלשה חדשים. בלי משים נזכרתי בפסוק התנ"כי – הגיעו בנים עד משבר!...

הגענו לסיביר

אחרי טלטולים רבים, הגענו סוף־סוף לסיביר. הרכבת נכנסה ליער אין־סוף, וכל כמה עשרות קילומטרים הורידו חמישים, שישים משפחות. עתה הגיע תורנו לרדת. כי מכל קרון הורידו משפחות אחדות. כך המשיכו לפזר את האוכלוסיה בנקודות שונות. עם ערב הורידו אותנו ביער. בו נשארנו ללון בין העצים, תחת משמר חילים שהופקדו עלינו. במרוצת הזמן, נודע לנו כי גם שומרינו הוגלו הנה משטחי רוסיה. למחרת הביאו כלי עבודה והודיעו, כי עלינו להקים בעצמנו בתי מגורים, ומיד נגשו לעבודה. אבי, בתור מומחה לעצים עוד מילדותו, שרכש בבית אביו, נמנה למדריך בעבודה. הימים היו ימי קיץ, שהם נתנו את השהות לבצע את הקמת הבתים, לפני בואו של החורף. הראו לנו את הדרך לנהר „וניסה", שממנו עלינו לשאוב מים. עם כל שאיבת דלי מים מצאנו בו גם דגים, בשורת־הדגים נפוצה חיש מהר בין כל המשפחות, וכולם רצו לדוג דגים. כבר ביום הראשון, הכינו עקרות הבית תבשילי־דגים. עצים, לא חסרו להסקה, מן העצים שכבר הספיקו להפיל, ומהענפים יכלו אנשי המקום להשתמש לצרכם. כן עשתה מהענפים האלה כל משפחה לעצמה סוכה בין העצים, עד שיקימו הבתים. אמי ע"ה נהפכה לדיגת. עשינו מין חכת־רשת, למקל ארוך קשרנו את ארבעת הקצוות של סדין, וזו היתה חכת הרשת לדיג. האמת היא כי רווח לנו מבחינת האוכל באותו זמן. בכל תקופת הקיץ הקצר, בסיביר, הדגים האלה הצילו את חיינו. חבל רק שאי אפשר היה להשיג קצת מלח, וגרוע מזה היה הלחם הקלוקל שקבלנו, וגם את זה קבלנו רק לפי נורמת העבודה. עבדנו שתים־עשרה שעות ביממה. אך איש לא השיג את הנורמה, שזיכתה בשש מאות גרם לחם, ולפחותים מן הנורמה ניתן רק ארבע מאות גרם. במרוצת הימים נודע לנו על מקום הישוב, אשר ממנו מביאים את אספקת המזון. זה היה ישוב של קולקים, אלה גולים אשר הוגלו ע"י המשטר הקומוניסטי. אתם באנו במסחר חליפין תמורת מלברשים מזון. וכך רוח לנו קימעה.

מכות מצרים

לא אדע ולא אבין, כיצד ואיך הועפו הכנים ממצרים עד סיביר, ורק מי שהתנסה בכך יבין מה פרוש מכת הכנים והפשפשים, בתנאי סיביר. לאחר 12 שעות עבודה מפרכת בקור אימים, שהרוק והאדים שאדם הוציא מן הפה קפאו באויר. ולא די שהאוכל לא היה מספיק ועוד פחות מזה מזין, באו הכנים ואכלו בנו את לשד עצמותינו. הם שרצו עלינו כטל על העשב, ולא הועילו כל אמצעי תחבולה להפטר מהם. מכל האמור, הכנים האלה הביאו עלינו מחלת „הצינגה". סימניה הראשונים הם, שהשנים נושרות. המחלה הזאת עשתה בנו שמות. רבים מהאוכלוסיה מתו ממנה, ושום תרופה לא היתה במקום. התרופה היחידה שנדרשה לרפוי המחלה היתה שום ובצל, ומהיכן להשיגם? ובסיביר? לאלהי הקומוניסטים פיתרונים!...

עשיתי לי מגלשות, בהם אוכל לגשת למרכז העירוני האזורי „קרסנוירסק" ומשם להביא קצת שום ובצל. המרחק היה עצום, זה לקח לי כשלושה שבועות במגלשות. היה כדאי. באותם הימים הקימו בית אוכל משותף לכולם, אבל אנחנו שמרנו על הכשרות, ולכן לא אכלנו את התבשילים שלהם, דגים לא היו כי הנהר „יניסה" קפא ואי אפשר היה לדוג בו. הרעב הציק לנו נורא. עברנו ללכידת אילות במלכודת. בשלנו כל מיני עשבים כדי להקל עלינו את הרעב. כן חפרנו בורות, אותם כסינו בענפים דקים עליהם

שמנו כל מיני עשבים שהיו לנו עוד מימי הקיץ, העשב משך את האילות, כי גם הם רעבו, וכשהאיל עלה לאכול את העשב נפל בבור וכך נלכד. אך זה לא היה מספיק, כי לעתים רחוקות נלכד איל. לאחר חדשים רבים הקימו במקום גם בית מרחץ, ובו גם חדר לצלית הכנים. בית המרחץ הוסק בעצים. ואם לדאבוני לא נשאר לי שום זכר דבר טוב מהימים ההם, עלי להודות כשאני נזכר בבית המרחץ, כל רמח אברי מתעוררים ואומרים דברי שבח וזאת למה? כי לבית מרחץ ,,הוליכוני כה רבים" ומבית המרחץ הלכתי רק אני לבד. כי בבואנו לבית המרחץ הדבר הראשון היה לפשוט את הבגדים ולשים אותם בחדר ,,צליית" הכנים. כך נקרא. בחדר זה היו למעלה ממאה מעלות חום, וכנראה שכני סיביר היו מחוסנים רק נגד הקור, והחום הגבוה צלה אותם בתוך הבגדים, וגם אדם שבילה ב,,חדר הזעה" גם שבו, החום, היה כששים מעלות. נגד החום הזה, הם לא יכלו לעמוד, אבל כעבור יום או יומים הרגיש כל אחד כי שוב הוא מתמלא כנים, וזכות ללכת לבית המרחץ היה רק פעמיים בחודש. אכן, חוק ומשטר קומוניסטי!...

הסכם שיקורסקי

עם הסכם שיקורסקי, שוחררו כל אזרחי פולין ברוסיה מסיביר. כולם נעו לכיוון הארצות היותר חמות, ואנו בתוכם.

זה היה בחצי השני של שנת 1941. אלה שעוד נשארו בחיים זכו להשתחרר מן הסיטט הזה ושמו ,,סיביר". בטיגות היער שלה עברנו לסביבה מירשבת, היות והיינו תשושים ומרודים בכל המובנים. אבא החליט להכנס לקולחוז ושם נתמנה למנהל חשבונות. אמא עבדה בטוית חוטי צמר, ואני בתור פועל פשוט. את הצעד הזה אבא עשה כדי שלא נמות מרעב. כעבור זמן מה חליתי בטיפוס. הועברתי לבית חולים ובנס ניצלתי, וזה הודות למקרה מיוחד במינו. המטפל בי היה רופא גרמני, וזה פחד שיאשימו אותו במותי, והאמת היא כי לא נמצאה התרופה המתאימה לי, לכן, הוא הזעיק קונסוליום של רופאי האזור ואלה נתנו צוו להביא מיד את התרופה. הודות לכך גברתי על המחלה, וחזרתי הביתה. מאחר שהיינו בקולחוז למעלה משנה, נתנה לנו הרשות לעבור העירה, ולהשתקע בה. אבי נתמנה שומר בבי"ח, וגם אני קבלתי מקום בתור שומר המשרד.

,,מנין לימים נוראים"

האחראי לביה"ח הזה שבו שכבתי כחולה טיפוס, היה יהודי רוסי בשם דוידוף. הוא קשר קשר יותר קרוב עם אבי והספיק להכירו. נוכח לדעת כי לפניו יהודי היודע הלכות היהדות. הוא פנה אל אבי בדבר סדור ,,מנין" לימים הנוראים ואבי יהיה ,,בעל התפילה" והביע תקוה שיהיה ,,מנין". מכיון שלא היה במקום שום בית כנסת או מוסד יהודי לצבור. נקבע מקום המנין באחד ממשרדי בית החולים, וקיוו למנין, להפתעתם רבים באו לתפילה. היות ובית החולים הועבר קדימה לחזית ואנו נשארנו במקום, אבי קבל משרה במאפיה, בתור מנהל חשבונות. אמי שסבלה ממחלה ממארת, מתה עלינו, כעבור זמן קצר. אחרי מות אמא קבל אבא סיבוך מעיים ותוך ימים ספורים מת גם הוא. כך תוך זמן קצר, נתיתמתי מהורי, הרחק בסיביר, עקור מסביבתי, לא נשאר לי, אלא לבכותם מרה. הדבר היחידי שעלה בידי לעשות למענם היה, להקים מצבה מגרוטאות ברזל, אותם חברתי וחקקתי את שמותיהם בלוח מצבת הברזל ובלבי. יהיה זכרם לנצח עם כל קרבנות קדושי קהילת בריגל.

גיוס לצבא הרוסי

מצבם של הרוסים באותם ימים היה בכל רע. כל רזרבה בכוח אדם שהיה לרשותם גויס לצבא. אז הקימו את הגדוד של ,,ונדה ושילבסקה" אך שערי הגדוד הזה היו סגורים בפני יהודים, ורק בודדים הצליחו להסתנן לתוכו. הרוסים ראו כי אלפים מסתובבים בגיל הצבא, הם הכריזו על גיוס כללי, ואצלם זה הלך עם ההכרזה. מיד גויסנו, אבל רוב רובם ברחו. זה היה אפשרי בימי האנדרלמוסיה ששררה אז גם בצבא. מיד אחרי זה גויסנו לגדוד עבודה בצבא ,,טרודו ווי". בגדוד הזה התמרדנו, דרשנו בגדי חורף לעבודה, כי ברובנו היינו קרועים ובלואים, אבל נתקלנו באין עונים ואז העזתי ופניתי ל־נ.ק.ו.ד. והוא סדר עבורנו בגדי חורף לעבודה. הפעם הסתכנותי הוכתרה בהצלחה.

המלחמה נגמרה

אחר גמר המלחמה נעשה הסכם בין הרוסים והפולנים בנוגע לפליטי הפולנים שנשארו ברוסיה, והחזרתם לפולין. זה נקרא ,,רפרטיזציה" (ברוסית). באחד המשלוחים האלה, זכיתי גם אני להשלח מרוסיה ישירות לקרקוב. במקום הזה נוצר רכוז יהודי די גדול, יחסית. כעבור יומיים סרתי לבריגל לראות מה נשאר, אך לדאבון לבי, בביקורי זה נגוזו כל ציפיותי למצוא ולפגוש אחד ממשפחתי וקרובי. בביקורי בבית אבי, מצאתי בו הכל, עם הרהיטים, והוא תפוס בידי גוי. אחרי חלופי טענות ומענות עם הגוי הזה, שהיו כל כך מחוצפות, פניתי לעיריה, ובו ביום נזרק החוצה. מכרתי את הבית על תכולתו לגוי אחר, חזרתי לקרקוב והצטרפתי לקבוץ ,,הפועל המזרחי", כי כאן נוצרו ברחוב היהודי כבר אז, עם גמר המלחמה, כל אותם הזרמים והמפלגות שהיו לפני המלחמה. החל מהקומוניסטים שחשבו את עצמם אז לבעלי־בתים. יש לציין כי השלטון הפולני אז התיחס לכל ההתארגנויות בלויליות מוחלטת. כך נוצרו אגודת־ישראל ופועלי אגודת ישראל, המזרחי, והפועל־המזרחי, וכל תנועות הזרמים הציונים הסוציאליסטיים למיניהם, ואף הבונד והרבזיוניסטים וכן קלייזלעך חסידיים, כאילו שום דבר לא קרה לעם היהודי. כמובן שכל זה נעשה בעדוד השליחים, שבאו מישראל לפי היכולת של כל מפלגה ומפלגה. כל זה לאחר שכולם היו כשרים לתנור גז אחד...

בצער רב ובכאב לב הנני מציין את הדברים הללו, היות שפני שארית הפליטה שוב חזרה ושקעה בים של ויכוחים אקדמאיים וצבוריים, והתפלספויות, שרק נוכח הטרגדיה הנוראה שפקדה את יהדות אירופה, ושברון הלב הזה ליוה אותי כשנתים בטלטולי הדרך עד לעליתי ארצה. בשנת 1946 הגעתי לארץ. פה התישבתי במושב נטעים. בו חייתי שש שנים. כיום ב"ה הקמתי בית, משפחה יהודית לתפארת, ההולכת ומסתעפת.

כה יתן אלקים ונזכה במהרה לגאולה שלמה, אמן!

פרטים מפי צבי לפהולץ
נכתב ע"י חיים בטלן

גבורי הקהילה היהודית בבריגל
העלדען פון דעם יידישער קהילה אין בריגל

יעקב סיקא
אהרני

פ ר י ץ

„אוי לרשע־רע!
כי כגמול ידיו, יעשה לו!"
(ישעיה ג׳ 11)

כלב גרמני ענק שריצתו טרוף, נראה רודף אחר יונה צחורה וצנומה שמעדה ונפלה זה עתה מצמרתו של עץ רב־פארות, כשמלתעותיו הפעורות מאימות להנעץ בגופה של היונה חסרת הישע, שניסתה למלט נפשה.

המרחק בין הרודף לנרדפת הלך והצטמצם, הלך והתגמד, הלך ודל. עוד מירדף קצר, עוד מיזנק מיזנקיים, וכפסע בין בת־היונים לבין מלתעות הגרמני האכזר שטס כחץ מקשת, כשראשו נטוי קדימה וזנבו מתנשא כדגל אימים.

היונה הענוגה אשר כפסע בינה לבין המות, השמיעה קול נבאים, כשהיא מרפרפה ומדדה חליפות. נשיפות ההולך על ארבע ננעצו בגבה ודירבנו אותה למאמץ עילאי על־מנת להציל נפשה מכף־רגל הכלב. ניתור ועוד ניתור, ריפרוף ועוד ריפרוף, ויונתנו מצאה מנוח לכף רגלה בין עופאי עץ שניקרה בדרכה והצילה ממלתעות הגרמני ההולך על ארבע, כשבפיו קומץ נוצות - זכר לתאוה רצחנית שלא באה על סיפוקה...

ילדי הרחוב הנקרא: „אדולף שטרסה", אשר למראה מחזה האימים נאספו סביבות העץ, כהתאסף זבובי מות מסביב לבואשה, נעצו עינים מתאוות, בעוף הכנף וברודפו הגרמני, ויקוו לראות, איך, איך יגבר הכלב על היונה ההומיה.

פתע הופנו כל המבטים אל עבר הכניסה לרחובם הנקרא אדולף שטרסה, מקום שם הופיע נער קצוץ־פאה שזרועותיו הקצרות, הבליטו צמד קיבורות שרירית - חיתיות.

מתחת לשערו הבהיר, ניבט צמד עיניים עכורות ודלוחות, ולגופו היו תלואים זוג מכנסי עור דהויים.

„פריץ, פריץ הופיע!" צוחו הילדים הערצתית, כשהם נסוגים לאחור ומפנים לו מעבר דרך כבוד, מי מתוך גאוה והערצה, ומי מתוך יראה ופחד. אך כלם, כלם כאחד, קיוו לראות, כמאמר הכתוב: „כי מלקוח עריץ לא ימלט!"

מבעד לעופאי העצים, ניראתה היונה המלבינה, כשכנפה האחת מוכתמת בדם. היא הגתה נכאים, בחינת: „הצילה מיד כלב יחידתי!" מתחתה הסתובבו עתה שנים שביקשו את נפשה - ההולך על ארבע, וההולך על שנים - פריץ. הנער התכופף בניחותא, אצבעותיו העבותות והקצרות, על בוהן ידו המגומדה, לפתו אבן. ההולך על שתים ירה מבטים ביונה שותתת הדם: „עכשיו, עכשיו תרגישי את נחת זרועי, יונה מוגת לבו!" אמר הנער, ובפנותו אל הכלב שזינבב לעומתו, הוסיף ואמר: „יקירי, מלתעות הכן!" אמר, וירה את האבן בלב היונה חסרת הישע. היונה נפגעה, היא החלה להתדרדר מן האמיר לענפים ומהם לבדי העץ, עד שצנחה על חשרת ענפים סבוכה שבלב האילן. ושוב נלפתה אבן בידי איש הזרוע ונורתה למרום. שנית השמיעה יונתנו המיה, אך מה קרה?! ומה עירע? גם פריץ, הנער הגרמני, צעק, זעק, נאק!... צנח ארצה.

הילדים שחשו אל הגרמני הנופל, מצאו לתדהמתם כי חור עמוק נבעה במיצחו, ליד ראשו היתה מונחת אבן מגואלת בדם ששבה ממרום...

מאלא הארטמאן-צימעטבאום

מיט ערע, מיט כבוד, מיטן גרעסטן רעספעקט ווידמען מיר די ווערטער פאר די העלדישע מאלא הארמאן, די טאכטער פון אונדזער שטעטל, וועלכע האט דערהויבן איר לעבן און פארצייכנט א העלדישן דף אין דעם פארשאלטענעם היסטארישן פלעק, וואס הייסט אשוויענצים - אושוויץ.

מאלא הארטמאן איז געבוירן געווארן אין בריגל און דערצויגן געווארן אין דער ספעציפיש־חסידישער משפחה הארטמאן, וועלכע האט אויסגעגליט איר הארץ און יידישן כאראקטער, וואס האבן איר געדינט אין אירע אנוויקלונגס־יארן.

אין דער צייט, ווען מיר געדענקען די זעלטן שיינע מאלא האט אין דער משפחה הארטמאן פאסירט אן אומגליק: דער פאטער פון דער משפחה ז״ל, האט פארלוירן 90% פון דער שיין פון זיינע אויגן. פארשטייט זיך, אז די גאנצע משפחה איז געווארן זייער געטראפן פון דעם פאל. דאן האט זיך די משפחה הארטמאן איבערגעזידלט קיין בעלגיע. דא, אין בעלגיע, - ווי עס דערציילט איר חברטע פון אושוויץ (גברת ווייסבלום פון רמת־גן), וועלכע טוט א סך אויף צו פאראייביקן מאלא׳ס זכרון - האט מאלא זיך פארבונדן מיט דער אלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט־ארגאניזאציע ״הנוער הציוני״. פאר דער היטלער־קריג איז זי געווען דארט איינע פון די טעטיקסטע חברים. ווען די קריג איז אויסגעבראכן, האט זי געפונען דעם וועג צו דער בעלגישער אונטערגרונט־ארגאניזאציע און ווען זי איז געכאפט געווארן דורך די דייטשן, האט מען זי געשיקט קיין אושוויץ.

אבער מאלא האט אויך דא, אין דעם פארשאלטענעם לאגער, וואס בלייבט אן אייביקער שאנד־פלעק אויפן געוויסן פון דער מענטשהייט - באוויזן צו געווינען אין א געוויסער מאס דעם צוטרוי פון די דייטשן, וועלכן זי האט אויסגענוצט אויף צו פארבינדן זיך מיט דער פוילישער אונטערגרונט־ארגאניזאציע אין לאגער. זי האט פאר איר העלדישקייט באצאלט מיטן לעבן.

א הארציקן דאנק אייך ה׳ מרדכי פרידמאן, פאר אייער איבערזעצן פון פויליש אויף יידיש - די מאטעריאלן וועגן מאלא, געדרוקטע אין די ״זעשיטי אשוויענצימסקע״ (אשוויענצימער העפטן) וואס געפינען זיך אין דאקומענטארן ארכיוו אין חיפה. און א הארציקן דאנק אייך ה׳ ברענער פאר אייערע אויסבעסערונגען אין יידישן טעקסט.

רכז הספר

מאת גיזה וייכבלום

מלה צימטבאום הרטמן

מלה צימטבאום נולדה ב־1919 בעיר בז׳שקו שבפולין, משם היגרו הוריה לאנטוורפן שבבלגיה, שם קבלה מלה את חינוכה. עוד בגיל צעיר הפסיקה למודיה, כיון שאביה התעוור, ומלה התחילה לעבוד כדי לעזור בפרנסת משפחתה. היא היתה בת מסורה מאד והאהובה מכל חמשת הילדים.

מלה היתה חברה בתנועת הנוער הציוני ואף שם זכתה להערצה. הנה כך כותב עליה מר וינר מאנטורפן חבר אותה התנועה:

״מלה היתה בעלת אינטליגנציה טבעית ויזמה עצמאית – התבלטה באחריות ובמ־סירות נפש״. פרצה מלחמת העולם השניה. בלגיה נכבשת ב־1940 וכמו בכל ארצות הכבוש שלהם החלו הגרמנים מיד בחוקים אנטי־יהודיים: חובת רישום, טלאי צהוב, עוצר, גזילת הרכוש ולבסוף – גירוש. תחילה בוצע הדבר תחת מסוה של ״עזרה למאמץ המלחמתי הגרמני״ והתבטא בשילוח צעירים למחנות עבודה. בעזרת היודנראט, נשלחו הזמנות לבדיקות־רפואיות יחד עם הודעות איומים שכל אלה שלא יופיעו מרצונם הטוב, תגורש כל משפחתם במקומם לגרמניה.

הצעירים ברצונם להציל את משפחתם מגירוש, נהרו בהמונים ללשכות ההרשמה. כל הרשומים לעבודה נאספו אחר כך במחנה מאלין, קסרקטין שבין אנטוורפן לבריסל; משם נשלחו לשרלויל – מחנה עבודה בצרפת, לא רחוק מעבר לגבול הבלגי, בו עבדו בחפירת ביצורים. ״לא נורא – כתבו משם – אפשר לסבול...״

אחרי זמן קצר, חסלו את המחנה הזה והחלו לשלוח את האנשים לגרמניה, ליתר דיוק מזרחה – לארצות הכבושות.

ואז קמה הבהלה. אמנם לא ידענו על מחנות ההשמדה, ואת השמועות שהגיעו אלינו מפולין על אכזריות הגרמנים שם, חשבנו למוגזמות. אך המחשבה על נסיעה למקום רחוק ובלתי ידוע, עם מטען דל של קילוגרמים מעטים, הבהילה את האנשים. החלו ניחושים במשמעות הדבר. היו אפילו שנסו להתחמק מהחובה הזאת ולא הופיעו ב־לשכות ההרשמה. פרצו ויכוחים והתייעצויות קדחתנידת: מה עדיף? האם לנסוע ולהציל את המשפחה מגירוש? או שמא להסתתר יחד עמה? קיצד׳ היכן? ואם כן – ממה להת־קיים? החלו חיפושים אחרי דירות־סתר. עד סוערות הרוחות – והאחריות בהחלטה כלשהי כבדה עד מאד – פתרו הגרמנים את הבעיה: הקיפו אזורים מאוכלסים ביהודים, סרקו בית־אחר בית והוציאו מדירתם לא רק צעירים, אלא משפחות שלמות על ילדיהן ואף זקנים וחולים לא יכלו להתחמק. כולם, כולם נלקחו ל״עבודה״, ל״עזרה במאמץ המלחמתי הנאצי״...

המצוד המקיף הזה שבא במפתיע ואשר הכנותיו נשמרו בסודיות גמורה עד לרגע ביצועו הכה בתדהמה וביאוש את כולנו. היינו חסרי אונים...

אמת, היו כבר אז ארגונים מחתרתיים בלגיים, להם השתייכו גם יהודים רבים. הם עשו רבות להצלת היהודים: דאגו למקומות מחבוא, לניירות מזויפים ועזרו ב־כלכלת משפחות מסתתרות. אך גם ידם קצרה מהושיט עזרה לכולם. מה עוד שחלק מהאוכלוסיה הבלגית, בייחוד באיזור אנטוורפן – שהושפעה מהתעמולה האנטישמית של הנאצים – שתפה פעולה עם הגרמנים ועזרה במשימתם, הלשינה על יהודים בחמדם את רכושם הנטוש. ציד היהודים התנהל גם במקומות צבוריים, ברחובות העיר וברכבות.

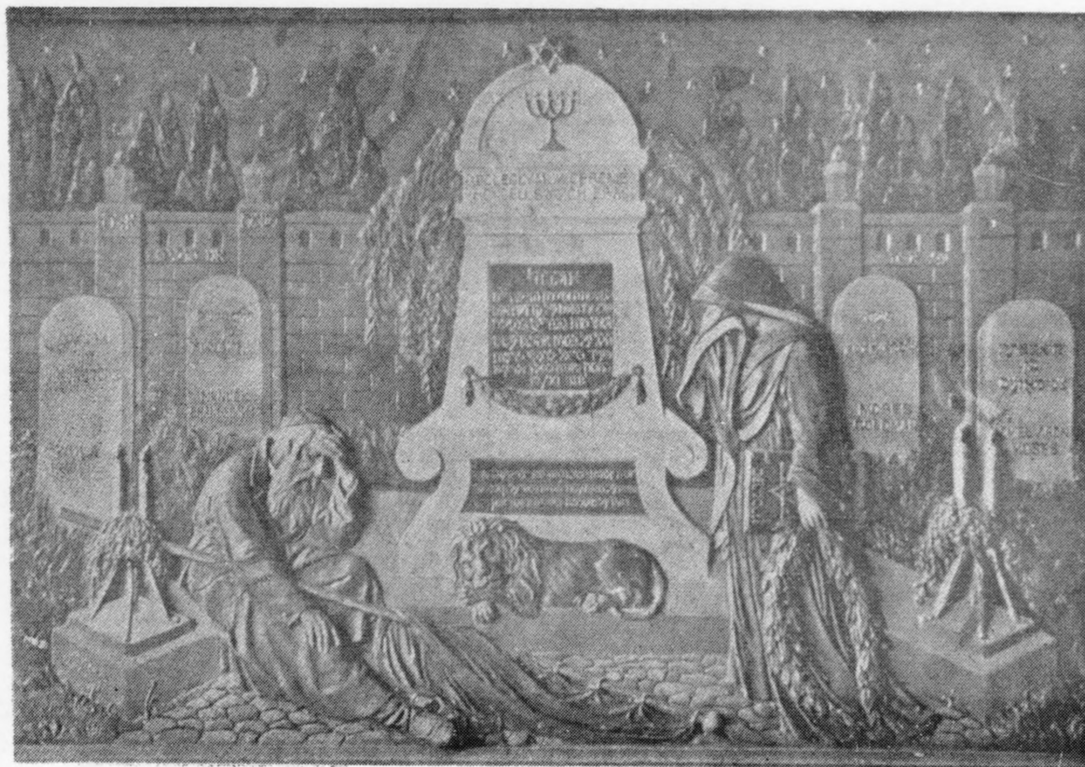
וכך נתפסה מלה במצוד הראשון בתחנת רכבת, עת עמדה לנסוע הביתה מאחד הכפרים שבסביבת בריסל, שם ניסתה להשיג דירת סתר למשפחתה.

יחד עם רבים אחרים הובאה למאלין שם רוכזו כל העצורים, משם יצאו משלוחים בכיוון גרמניה כל פעם שנאספו 1000 עד 2000 איש.

כבר משם התכוננה מלה לברוח. התכנית היתה מוכנה ואף נקבע תאריך. אלא שהגרמנים הקדימו את המשלוח ושלחוהו לפני התאריך בו נקבו קדם לכן – כך נהגו תמיד, בתחבולות שונות, על מנת לבלבל את האנשים – ותכניתה של מלה לא יצאה לפעל.

עוד שמורה בזכרוני הגלויה שקבלנו אחרי זמן מה ממלה: ״אני בריאה ועובדת, אל תדאגו לי...״ כך היו הגרמנים מכריחים את העצירים לכתוב הביתה כדי להשקיט את

זכרון לארבעה הרוגים שנפלו בעת הפרעות ביום ה׳, ט׳ כסלו תרע״ט בבריגל
הוצאת תקות ציון בבריגל

ביום האזכרה
לזכר קרבנות
החורבן של קהילת
בריגל הי״ד
צום גדליה תשל״ח
בתמונה מימין
יהושוע שנזר
הרש יוסף לנדאו
גד בוכמן

הרוחות, אבל מלה העזה להוסיף: "כל היתר נמצאים עם אחותנו אסתר".

אסתר מתה עוד לפני המלחמה. מלה רצתה להזהירנו, אך אנו לא הבינונו כהלכה. חשבנו שהתנאים קשים שם והעבודה מפרכת, ומבוגרים חלשים אינם יכולים להחזיק מעמד, אבל צעירים כמו מלה מתגברים.

בשנת 1943 נעצרתי בפעולת ארגון פרטיזני לו השתייכתי. אחרי עינויים קשים נשלחתי גם אני - בתור יהודיה - למחנה המאסף מאלין. אחרי שהיה קצרה שם הוכ־נסנו לקרונות בקר סגורים היטב ללא מים, בלי אפשרות לעשות צרכינו, כמאה איש בקרון אחד!

כך נסענו - גברים, נשים וילדים, דחוסים עד בלי שער, בחום הכבד של חודש יולי. כמה נסיונות נפל של בריחה רק הגבירו את השמירה עלינו. ביום שלישי של סבל לא יתואר זה, נעמדה הרכבת: - אושביץ -

הרציאו אותנו מהקרונות. הפרידו נשים מגברים ועברנו בירור ראשון - "סלקציה". צעירות וחזקות העמידו בטורים לצעידה, נשים עם ילדים, חולות וחלשות, הזמינו למכוניות משא - שעמדו כבר וחיכו להן. אמנם הפתיעה אותנו דאגתם לחלשים, אחרי התנאים הנוראים בהם הסיענו עד כאן, אלא שלא היה זמן לחשוב הרבה. הכל התנהל במהירות רבה: "לאוז! לאוז! שנעלער!" אלו המלים אשר לחנו אחר כך בכל דרך יסורינו.

לא הספקנו להתאושש וכבר צעדנו בחמישית בלוית ס.ס. מזויינים, לכוון המחנה. את החבילות לא הורשינו לקחת - "תקבלו אותן אחר כך" אמרו - צעדנו בסביבה ריקה לחלוטין. רק פה ושם נראו קבוצות אנשים, העובדים תחת משמר של ס.ס. מזוינים וגדרי תייל הנמתחים עד אין קץ ובתוכם בתים עלובים. בקצה אחד צצו כמה בניינים גדולים בעלי ארובות גבוהות הפולטות עשן סמיך, ו... איזה ריח מוזר? "שורפים סמרטוטים" - נחשו אחדות; אחרות העזו לחטוף שיחה עם מלוינו הס.ס. והללו הסבירו להן - לא בלי אדיבות - שהבנינים בעלי הארובות - בתי חרושת הם, בהם נעבוד גם אנו.

והנה - הכניסה למחנה. הזדעזענו: מגדר התיל צורחה אלינו הכתובת: "עצור מתח גבוה!".

אדק, לבוש בבגדי ס.ס., עומד מוכן להובילה. הוא היה מוסתר בקרטופל־בונקר לא רחוק מהמפקדה, לפי סימן של חבריו יצא משם בזהירות ברגע בו יצאה מלה מהמפ־קדה. הם צועדים בכוון המחנה החקלאי "בודה", הנמצא כמה קילומטרים מבירקנאו. מלה צועדת קדימה כשהמשא הכבד על ראשה. אחריה הולך אדק. כך היו הס.ס. נוהגים בהובלם עצירים לעבודה מחוץ למחנה. עדיין אין הם חפשיים. עוד יפגשו בדרכם משמרות ס.ס. אך יודעים הם כי רובם חדשים שהגיעו זה אתה מהחזית ל"חופשה באושביץ" וטרם הספיקו להכיר את כל צוות שומרי המחנה המונה כ־3000 איש.

כשיעברו בשלום את המחנה "בודה" תזרוק מלה את הכיור, תוריד את בגדי הגבר, אדק יישאר עוד במדים. הוא יהיה ס.ס. בחופשת סוף שבוע היוצא לבלות עם בת זוגו בעיר.

בנשימה עצורה מלוות אנו אותה במבטינו עד שנעלמים הם מעינינו. בדפיקות לב חזקות מחכות אנו למפקד הערב בתקווה שעד אשר יגלו את בריחתם כבר יהיו מלה ואדק רחוק במקום מבטחים.

בשעה 5.00 לפנות ערב מנגנת התזמורת ליד השער. העובדים בלווית השומרים המזוינים עם כלביהם חוזרים מעבודתם המפרכת. אפל - ספירה - חסר אחד! סופרים

שוב ושוב - מתעצבנים - צועקים, מקללים, מכים! המספר אינו תואם. מישהו חסר. כבר חשך עת מתגלה כי מלה היא החסרה. זה לא יתכן - טוענת המפקחת על המפקד דרקסלר - מלה חסרה? היא לא ברחה! התייחסנו אליה בסלחנות רבה, לא היה חסר לה מאומה. אינני מאמינה! חפשו נא טוב! - אולי היא מוטלת איפה־שהוא ללא הכרה.

הריהי סובלת מקדחת. הממונות מחפשות, המפקחת בכבודה ובעצמה רצה מסביב, מסתכלת בכל חור ובכל תעלה שבמחנה, לפני שהיא הולכת להודיע במפקדה "חסרה אחת - מלה צימטבאום!!!" מהומה, מפעילים את הצופר על מנת להזעיק את כל שומרי הסביבה. אחד המפקדים נוסע על אופנוע להודיע אישית על הבריחה למחנה הראשי אושביץ . המפקחת הראשית של מחנה הנשים מאנדל נוזפת במפקחת המפקד דרקסלר ומאשימה אותה בכך שנתנה למלה חופש תנועה בלתי מוגבל. מלה יודעת את כל סודות המחנה. יש לה מה לספר. מוכרחים לתפשה בכל מחיר! מטלפנים לכל תחנות הגסטפו והז'נדרמריה בכל הערים שמסביב למחנות.

מחנה העצורים חוגג את שמחת בריחתה של מלה. מלה הינה היהודיה הראשונה שהצליחה לברוח! כל העצורים מכירים אותה. כולם מאמינים באמונה שלמה שמלה תהפוך עולמות ותביא עזרה מבחוץ.

הצפירה נשמעת עוד פעם חזקה ומאיימת כי גם במחנה הגברים חסר אחד - אדק גלינסקי.

מפה לאוזן עוברת השמועה שלמלה ולאדק יש קשרים עם הפרטיזנים, שמלה הוציאה בחשאי מהמשרד את הרשימות האחרונות של המשלוחים מהונגריה שקבלו "טפול מיוחד" כראיה לידיעות המחרידות שבפיה.

שלש הלאופרין, חברותיה של מלה נלקחות למחלקה הפוליטית ומואשמות בהגשת עזרה למלה. חוקרים אותן, מלקים אותן, סלה, הרטה ולאה שותקות. הן אינן יודעות דבר. מורידים אותן מהמשרות המיוחסות ושולחים אותן לפלוגת העונשין.

עברו שבועיים. העצירות במלחמתן המתמדת עם סכנת המוות שכחו את השמחה והתקוה שעוררה בלבן בריחתה של מלה. אנו, חוג מצומצם שידענו ועזרנו למלה במבצעה הנועז חשבנו אותה כבר כרחוקה, אולי אף בשויצריה לשם היא רצתה להגיע.

מלה היתה אדם במלוא מובן המלה. ולא קל להיות אדם בבירקנאו, בגיהנום שהקימו הנאצים, וכבר בכניסה מבטיחים "הם" לנו: "מכאן יוצאים רק דרך הארובה". להיות אדם? בין חיות טרף נאציות, בתנאים הנוראים בהם גוועת הנשמה עוד לפני שהרעב אוכל את הגוף, והאדם הופך למספר ונשאר לו רק האינסטינקט לחיים: לחיות! עוד יום עוד שעה, בכל מחיר! להשאר אדם בבירקנאו - זוהי גבורה.

מאי 1944. נסתיימה בניית מסעף מסילת הברזל מתחנת הרכבת שבאושביץ ישר לבירקנאו. הוא עבר ליד המחנה שלנו ונסתיים בשלשה רציפים כתחנת רכבת אמיתית. לא היה כבר צורך להוביל את הקרבנות במשאיות. הם ירדו מהקרונות כשלש־מאות מטרים לפני המשרפות שבמבט ראשון נראו כמאפיות. מעתה התרחש הכל בגלוי לנגד עינינו. יום ולילה מגיעים משלוחים מהונגריה. פורקים את האנשים הדחוסים בקרונות בקר, 95% מובילים ישר לתאי הגאזים. המשרפות בוערות בלי הרף. מהארובות פורצים עמודי אש. המחנה אפוף עשן סמיך הנושא ריח בשר חרוך ומכביד על הנשימה. "מבצע הס" בעיצומו. המשרפות אינן יכולות להתגבר על הקצב המהיר של המשלוחים. הורה לחפור בורות ולשרוף גויות באש מדורות. גם זה לא מספיק. האנשים עומדים בשורות ארוכות ומחכים שעות ואפילו ימים שלמים לתורך - "למרחץ" אומרים להם. אנו יודעים למה הם מחכים. אך מפרידה בינינו גדר תיל מחושמלת; אסור לנו להתקרב אליהם. איננו יכולים לגלות להם, אפילו ברמז, לאן מובילים אותם. ומה זה יעזור? הם מוקפים בשרשרת צפופה של שומרי ס.ס. עם כלביהם, מזוינים ברובים אוטומטיים ובמקלעים, דרוכים ומוכנים לפתוח באש בכל רגע.

מלה נמצאת בצריף ליד גדר התיל. כמה פסיעות מהדרך המובילה למשרפה. מעבר לקירות הדקים חודרים קולות האנשים המשוחחים בינהם בחכותם בתמימות לתורם, בכי ילדים, נביחות של ס.ס. עם כלביהם, זעקות המוכים ולעתים יריות.

לשמוע ולראות כל זאת מקרוב - לראות את סופנו אנו - סבורים היינו, ו"הם" הזכירו לנו זאת יום יום - שיחסלו את כל עדי הראיה. מה טעם היה עוד להלחם על יום חיים נוסף. נעלם? פשוט נעלם בלי זכר ?! היינו חסרות אונים.

מלה לא רצתה להשלים עם גורל אכזר זה.

בלילות, כששנתה נדדה, נולד הרעיון: לברוח ולהזעיק את העולם. לספר על הדבר המחריד הזה, על ההמצאה השטנית הזו של גזע האדונים. אנחנו חושבים שהעולם אינו יודע בטוחים אנו שאם יודע הדבר...

לברוח מבירקנאו? ניסו לפעמים פולנים שמוצאם מהסביבה והיו להם קרובים וידידים מחוץ למחנה. למרות זאת הצליחו רק מעטים... אך יהודי? ולו גם יצליח לברוח מהשמירה הקפדנית, לאן ילך? מי יעזור לו? אולם מחשבה זו לא מרפה ממלה ולא נותנת לה מנוחה. היא מחפשת דרכים וקשרים לביצוע הבריחה.

פעם מספרת היא לי על המצאה נועזת של צעיר פולני - אדק גלינסקי. הוא מותיקי המחנה. מספרו 531. הגיע בטרנספורט הראשון של פולנים - צעירים פוליטיים. הוא עוד מאלה שבנו את המחנה ומכיר כל פינה של הקומבינאט העצום אושביץ-בירקנאו.

אדק הוא אינסטלטור ונפגש בעבודתו עם עובדים אזרחיים המבצעים כל מיני עבודות שהגרמנים לא מעיזים להפקיר בידי העצירים מחשש חבלה. לאדק יש קשרים אל חוץ המחנה דרך עובדים אלה. אדק עובד לעתים גם במחנה הנשים. הוא הכיר את מלה הידועה בנכונותה לעזור לכל אחד. הוא פנה אליה. המצאתו היא יוצאת מן הכלל, מספרת מלה. הוא השיג מדים של ס.ס. וכך, מחופש, רוצה הוא לצאת את המחנה ולהוביל עמו גם חבר שלו. למבצע זקוק הוא ל"פסיר-שיין" - תעודה המסמיכה להוביל

עציר מהמחנה לעבודת חוץ. מלה יכולה לגנוב תעודה כזו מה"בלוק־פיהרר־שטובה" - מפקדה, אליה יש לה גישה חפשית בתור לאופרין. היא מוכנה לעשות זאת, אבל ברצונה להציע לאדק שיוביל גם אותה אל מחוץ למחנה.

אדק מסכים, אבל חברו פוחד לברוח עם אשה, לא כל שכן - יהודיה. המשא־ומתן נמשך זמן מה, עד שלבסוף מוותר החבר, ואדק מחליט להוציא במקומו את מלה - הוא מתלהב מהרעיון של מלה להזעיק את העולם. הם מעבדים את כל פרטי התכנית ו־מחשבים כל מני אפשרויות. הם מחליטים ללכת בשבת כשחלק משומרי הס.ס. מקבלים חופשות יום ראשון והשמירה מרושלת במקצת.

מלה תלבש בגד עבודה גברי, את שערותיה, שבתור עצירה מיוחסת מותר לה לגדל תסתיר תחת כובע עצירים. על ראשה נוסף לזה. תשא היא כיור רחצה כדי להסתיר את קלסתר פניה הנשיי. מלה מגלה את התכנית לחברותיה הקרובות, שלש הלאופרין, כמוה, הנמצאות איתה באותו צריף. הן מבטיחות לה את עזרתן. הכל מוכן, נקבע התאריך:

24 ביוני. ביום זה לבשה מלה חגורת בטן ובתוכה הסתירה בגדים להחלפה: לבנים ושמלה ללא פס אדום שכל העצורות הוכרחו לצבוע על גב בגדיהן כדי להקשות נסיונות בריחה.

אנו נפרדות ממנה בשלום ובברכה מעומק לבנו שתצליח. מלה היא רצינית אך רגועה. אנו מקנאות בקור רוחה. היה צורך באמץ רב להעיז לבצע את הדבר מתחת אפיהם של הס.ס. החמושים.

המחנה מוקף גדר תיל מחושמלת ומסביב לה, כל חמשים מטרים מגדלי תצפית גבוהים ובתוכם שומרי ס.ס. מזוינים במקלעים. זוהי שרשרת השמירה הראשונה.

אם יצליחו מלה ואדק לעבור את שער המחנה בלא חשד הם ימצאו בשטח שרשרת שמירה שניה, המקיפה את כל המחנה מסביב לאושביץ בירקנאו, ושומרת על העצורים העובדים מחוץ למחנות. המשמר החזק הזה מצויד מלבד מנשק רב, גם בכלבי שמירה מאומנים.

בשער המחנה נמצאת המפקדה בה יושבים שומרי ס.ס. המפקחים על יציאת העצורים לעבודתם.

מלה מגיעה למפקדה. ליד השער אומדות שלש חברותיה "הלאופרין", הן עומדות שם תמיד מוכנות להעביר את פקודות הס.ס. לעצירות ממונות שבמחנה. היום הן תפקחנה עין ותזהרנה את מלה במקרה שתתקרב איזו מפקחת ס.ס. מהללו הנמצאות בתוך המחנה; מהמפקדה יוצא בדיוק הס.ס. התורן, השעה היא 12.00, הוא עוזב את בירקנאו. הוא קבל חופשת סוף שבוע ונוסע על אופניו לבלות בעיר אושביץ, מלה ואחת מחברותיה נכנסות למפקדה. שם יושבת כעת עוד מפקחת ס.ס. אחת. היא מוכרה לכולן יפה - היא אוהבת לשתות לשכרה - מלה הכינה בשבילה בקבוק וודקה. המפקחת מרת הנפש בשל ההכרח להמשיך בשמירה מנחמת את נפשה במשקה, ומספרת על צרותיה.

מלה משאירה את חברתה בשיחה איתה והולכת לאגף האחורי של צריף המפקדה, היכן שנמצאים בתי השמוש, שם הסתיר אדק קודם לכן את כל הנחוץ למלה.

מרחוק אני רואה: מלה יוצאת מן המפקדה לבושה בגדי גבר. ועל ראשה הכיור המסתיר את פניה. פקודה "עמוד!" - ולבנו עמד מדפוק.

שומרי הסף סופרים אותנו בקפדנות ומוסרים אותנו לידי מפקחות גרמניות לבושות מדים. ושוב קריאות הזירוז, לאוז! שנעלער! ל"צריף קבלת הפנים". שם נוטלים מאתנו גם את הבגדים שעל גופינו - לחטוי - מסבירות לנו עצירות העובדות במקום זה;

מקבלים סחבות מלוכלכות במקומם. מגלחים את ראשינו! מקעקעים מספרים על זרועותינו!! - כל זה מתנהל תוך גידופים וצעקות. אבל עכשיו רוצות גם אנו שהכל יעבור במהרה. לאוז! שנעלער! ... להפטר מקבלת הפנים האכזרית, לקבל איזו פינה, לא חשוב איזה. מהר! מהר! להפגש עם קרובנו שנסעו במשאיות - איפה הם בעצם? - שאלנו. ואז... נודע לנו היכן נמצאות אנו ולאן הובלו הנשים עם ילדיהן - חשך עולמנו -

עכשיו הבינותי פירוש המשפט שמלה הוסיפה בגלויה שלה - "כל היתר נמצאים עם אחותינו אסתר", כלומר, כל יתר האנשים הרעלו בגז! ונשרפו באש !! "בבתי החרושת" הגרמניים בבירקנאו - ומלה? האם עוד בחיים היא? איך להידע על גורלה בגיהנום כזה, בין אלפי נשים?

למזלי מצאתיה. ליתר דיוק מצאה היא אותי. אותו זמן כבר היתה מלה "לויפרין" ו"דולמצרין". הגרמנים בחרו בה לתפקיד זה מאחר וידעה כמה שפות. בתור לויפרין היה לה מעבר חפשי מקטע אחד למשנהו של המחנה העצום, מה שהיה אסור בהחלט לעצירות אחרות. מלה נצלה אפשרות זו ליצירת קשר בין משפחות מנותקות. היא סכנה את חייה בהעבירה ידיעות, מכתבים ותרופות - במידה והיו בנמצא - דבר שהיה כרוך בעונש מות. בצורה כזאת עזרה גם לתנועת המחתרת שהתחילה אז להתארגן בין העצירות ובה היתה מלה פעילה מאד.

משמעה על משלוח מבלגיה, מיהרה לבוא, לברר מי הגיע - מי נכנס למחנה - התעניינה במתרחש בעולם, במהלך המלחמה, הזהירה מפני סכנות המחנה ויחד עם זה עודדה את הנשים השבורות כבר בנפשן מהמציאות האיומה.

עוד תפקיד אחד היה לה, למלה. היא העבירה את המבריאים מה"כביר" (בית החולים) למקומות עבודה שונים, השתדלה תמיד שהנשים החלשות עוד יותר אחרי המחלה, תתקבלנה לעבודות קלות יותר - עד כמה שהיו כאלה. כן היתה מזהירה תמיד לפני סלקציות והיתה מסבירה ומשכנעת את הנשים בהכרח לעזוב את ה"כביר" כמה שיותר מוקדם, כיון ששם היו הסלקציות תכופות יותר. הרבה נשים הצילה באפן זה; לעומת בעלות תפקידים אחרות שהיו מכות, רוגזות וצועקות תמיד, דברה היא בעדינות ובנימה רגועה. לא אחת העירה להן שתתייחסנה אלינו ביתר אנושיות: "הרי כולנו עצירות כאן - לכולנו גורל משותף" טענה מלה.

חיוכה המלבב עורר אימון בלב העצירות. תמיד היתה מישהי רצה אחריה עם ספורה האישי. למלה היתה סבלנות ברזל, תמיד היתה נכונה לשמוע, לעודד ולעזור, לכל אחת, בלא הבדל של לאום, דת או דעות פוליטיות.

מלה היתה אדם במלוא מובן המילה.

לפתע פשטה השמועה שמלה ואדק נתפסו. הם נמצאים כבר במחנה הראשי אושביץ, בבלוק 11. זה בית הסוהר במחנה המות. שם מענים קשות לפני עלותם לגרדום. שם, על פני הקיר השחור ממתים מאות עצורים על חטאים שלא חטאו. שם שולטת היריה "גניקשוס!" (יריית עורף). מלה ואדק בבלוק !!? לא האמנו. לא רצינו להאמין. אחרי שבועים? לא יתכן. עד שיום אחד קבלנו מכתב סתר שמלה הצליחה לשלוח אלינו:

"אני מוכנה לכל. אני יודעת מה מחכה לי, אך גם יודעת אני בבטחון כי קיצי קרב. היו חזקים.

זכרו את הכל אני מאחלת שלום לכלכם".

איש אינו יודע בדיוק איך נתפסו השניים. במחנה מתהלכות מיני שמועות דמיוניות. במחנה הגברים מספר עציר המועסק כספר אצל הס.ס. כאלו שמע שאדק ומלה נתפסו

במסעדת ס.ס. בעיר קטובץ, ויש אומרים קרקוב. אדק התהלך עוד במדי ס.ס. והכיר אותו שומר המחנה שהזדמן בדיוק לשם.

לפי שמועה אחרת חלתה מלה ואושפזה בבית חולים בעיר ויסלדביץ, ובסריקה שנערכה אז נאסרה יחד עם אדק שישב לידה.

הבנות העובדות במחלקה הפוליטית מספרות שתפסו אותם עת ניסו לחצות את הגבול הצ'כי.

אך כל זה כבר אינו חשוב. הם נמצאים ברשות המחלקה הפוליטית. בוגר עצמו חוקר אותם. בוגר - השטן של אושביץ. בוגר - הידוע בדרך עינויים קשים להוציא מהעצורים את כל שברצונו לדעת. בוגר - שהמציא את ה"נדנדה" - מכשיר עינויים נורא. הם נמצאים בידי התליין הזה. הלב נעצר מרוב פחד: מה יהיה אם לא יחזיקו מעמד? מה יהיה אם ישברו תחת לחץ העינויים הקשים? אבל הם שותקים - עוברים ימים, לא מזמינים אף אחת מאתנו למחלקה הפוליטית. לא חוקרים איש. אולי... אולי שכחו את הפרשה - ידיהם מלאות עבודת רצח אחרת - מחסלים את המחנה המשפחתי הצ'כי.

אוגוסט 22 - ערב. שוב מנגנת התזמורת. שוב חוזרים העובדים בלהית הקלגסים מעבודתם המפרכת. אפל - לא חסר איש. כולם ישנם. גם מלה ישנה. היא עומדת ליד השער ממנו יצאה לפני כמה שבועות. כל החוזרים מעבודתם ראו אותה. הם צעדו לפניה. כולן מרגישות שרואים אותה בפעם האחרונה, למרות שאף אחת אינה יודעת על מה הביאוה לבירקנאו. איזה פסק דין קבלה? אנחנו מנסים לנחם את עצמנו שאולי זה רק להלקאה פומבית ושילוח לפלוגת העונשין. עמוד תליה אינו נראה - אחרי האפל פקודה: כל היהודיות אל הרחבה שבין המטבח וה"זאונה" במחנה. כ־20 מטרים משם עומד כל צוות הס.ס. שליווה את העצורים מהעבודה. משם אנו מטרה ברורה למקלעים המכוונים אלינו ממגדלי השמירה מסביב. אנו צועדות לשם, תעמדות בשורה הראשונה. אנו רוצות שמלה תבחין בנוכחותנו - שתדע - שאנחנו - - - רוצות אנו לראות מקרוב - מה יתרחש כאן? איזו הרגשה נוראה אינה משה מאתנו. מלה פגיעה. היא צועדת בהליכה הגאה שלה - ראשה מורם. אחריה פוסע ריטרס הארבייטסדינסטפיהרר. הוא מצווה עליה לעמוד כמה פסיעות לפנינו. מלה מביטה בנו אבל אני חשה שאין היא רואה אותנו יותר - מבטה כבר אינו מהעולם הזה. מגיעה מאנדל, המפקחת הראשית. היא קוראת משהו מפתק - איני שומעת מה - אני מסתכלת על מלה - מלה לוטפת בידה האחת את שערה ופתאם - היא חותכת את עורקי ידיה! קפאנו - נשכנו את שפתינו: לא לצעוק! ידינו נקמצו לאגרופים, אבל אנו עומדות מאובנות.

ריטרד ראה על פנינו משהו בלתי רגיל - הסתכל על מלה, תפש ידה החותכת - מלה בידה השניה השותתת דם סטרה לו - היא סטרה לו! אבל הוא חזק ממנה. הוא כופף את ידיה אחורה וקורא בזעם: "את רוצה להיות גבורה? את רוצה למות? עמית אותך אנו. זוהי עבודתנו". - "רוצחים"!! - זועקת מלה - "בקרוב תתנו את הדין על מעשיכם! אל פחד, בנות! סופם קרב ובא! עכשיו אני בטוחה! אני יודעת! הייתי חופשייה!"

ריטרס מכה ראשה בקת אקדחו וכשהיא המומה מכאב הוא דוחפה לכיוון ה"כביר". הלאגרקאפו שורקת ומצווה ".לחזור כולם אל הצריפים". אני רצה אחרי מלה. בדרך המובילה ל"כביר" מגיעות, מרזעקות על ידי מישהו, חובשות ובידיהן אלונקה. הן רוצות להשכיב את מלה - "לא"!!! - צורחת מאנדל - "היא שייכת למשרפה! אותה נשרוף חיים!" היא מצווה לחבוש את ידה ולהביא עגלת־יד. בינתיים "הם" סוחבים את מלה לבלוק 4 ב"כביר" ושם מכים אותה - "הם" עוד מכים אותה! הבנות מגיעות עם עגלה,

הן משכיבות את גופה האומלל של מלה – הן בוכות. "אל תבכנה" – מבקשת מלה בקול חלש – "יום הנקם קרוב... אתן שומעות?" זכרו כל מה שהם עוללו לנו..." "שתקי ארורה!" – צורח הס.ס. –

– שנתיים הכרחתם אותי לשתוק – עכשיו מותר לי לומר הכל – לוחשת מלה בשארית כחותיה. הס.ס. מדביק על שפתיה פלסטר. "כך" – אומר הוא למאנדל בהבעת פנים שטנית – "עכשיו היא תשתוק". הוא נהנה מהמצאתו, הצורר. מלה אינה יכולה יותר לדבר. לעולם היא כבר לא תדבר – עכשיו "הוא" בטוח. "הוא" מלווה את העגלה למשרפה. שם "הם" שורפים את כולם – את אלו שלא ידעו – ואת אלו שידעים, שראו גם את המסמכים שורפים "הם" שם כדי שאף אחד לא ידע לעולם את סודם הנורא. האש משמידה את הכל. לא נשאר כלום – רק אפר – אפר ש"הם" מפזרים על האדמה. והרוח מעיפה אותו – אפר ש"הם" זורקים לויסלה והמים נושאים אותו. מלה רצתה לגלות את סודם ברבים. מלה איננה עוד – רק מהדרך למשרפה זועקים אלינו עקבות דמה השפוך. זועק ותובע נקם דמה של בת אמיצה שמאות פעמים סכנה את חייה כדי להציל חיינו. בת אמיצה שרצתה להזעיק אולמות. בת ישראל שבעמדה מול המוות עודדה אותנו וניחמה שיום הנקם הולך וקרב. מלה נחרתה עמוק בלבנו.

במחנה הגברים תלו את הצעיר, הפולני הנרעז – אדק גלינסקי.

Birkenau [illegible]

Meine Allerliebste

Für Dein [illegible] herzlichen Dank. Ich sage Euch das immer gut, denn jetzt weiss ich erst, was das heisst daheim [illegible] Ich bin mit Lisa gesund. Die Kinderen mit Ettusch geht's auch gut. Küsse Euch

Eure Mala

מאַלאַ צימעטבאַומס אַ פּאָסט־קאַרטל פון לאַגער אין בירקענאַו, אַרויסגעשיקט דעם 30סטן יאַנואַר 1944 צו פריינד אין בעלגיע.

גלויה זו נשלחה ע"י מלה הארטמאן (צימעטבאום)
מן המחנה בירקנאו אושוינצים לקרובים בבלגיה.
בתאריך 30 לינואר 1944

קאפיטל צען

די געשיכטע פון מאלא צימעטבאום הארטמאן

די געשיכטע און בפרט דער טראגישער טויט פונעם יידישן מיידל מאלא (מאלי) צימעטבאום ווערט דערציילט אין פארשידענע נוסחאות אין כמעט אלע רעלאציעס און ביכער וועגן אוישוויץ. אין דער פוילישער לאגער־ליטעראטור איז די געשיכטע פון מאלא און בפרט פון דעם יידיש־פוילישן פארל מאלא און עדעק ברייט באקאנט און באשיינט מיט ראמאנטיש־העראישער אורעאל. אפט מאל איז אין דער דאזיקער טעמע די פאנטאזיע גובר די ווירקלעכקייט. די פוילישע ליטעראטור ווייסט ווייניק וועגן מאלאס ביאגראפיע און טעטיקייט אינעם לאגער ביז ארויסשווימען פונעם אנטלויף־ענין און אקצענטירט די געפילן און דעם גורל, וואס האבן געבונדן דאס יידישע

תמונה זו הופיעה בגלוית דאר שהוציאה ממשלת בלגיה כאות הוקרה למלה במלחמתה נגד הנאצים ימ"ש.

MALA' Zimetbaum

Symbôle de la Solidarité

Morte heroiquement au camp d Auschwitz le 22 août 1944

מאלא צימעטבאום הארטמאן

די פאָטאָגראַפיע אויף אַ ספּעציעל קאַרטל, אָפּגעדרוקט פון דער בעלגישער רעגי־רונג, ווי אַן אויסדרוק פאַר מאַלאַס פאַרדינסטן אין קאַמף קעגן די נאַציס.

מיידל מיטן פוילישן בחור. קיינער פון די פוילישע באשרייבער איז ביי דער עקזעקוציע פון מאלא נישט געווען, ווייל די ס.ס.־לייט האבן צו איר עקזעקוציע צוגעלאזט בלויז די יידישע פרויען. די יידישע מאטעריאלן וועגן מאלא זענען מער באהאוונט אין איר פארגאנגענהייט, משפחה און כאראקטער און קנאפער אין אירע באציאונגען מיטן יונגן פוילישן אסיר.

די צוויי הויפּט־מקורים צו דער געשיכטע מאלא זענען די רעלאציעס פון צוויי דירעקטע עדות – איינע א יידישע; דער צווייטער א פוילישער – פון פרוי גיזא ווייסבלום, א קרובה פון מאלא צימעטבאום, אן אפשטאמיקע פון טארנאוו, פוילן, און אן עמיגראנטין אין בעלגיע, א מיטגלידערין פון דער ארגאניזאציע "הנוער הציוני" און פון דער בעלגישער אונטערערדישער ווידערשטאנד־באוועגונג. גיזא איז אין 1943 דעפארטירט געווארן קיין אוישוויץ און זיך דא געטראפן מיט מאלא, נאכגעפאלגט איר לעבן און טעטיקייט אינעם לאגער און געווען אן עדות פון איר אנטלויפן און טראגישן אומקום. מיר וועלן זיך אויך אפשטעלן אויף צוויי עדות, וואס שטאמען פון בעלגיע, ווייל זיי האבן געהאט א נאענטערן שייכות מיט איר. דאס זענען די צוויי דעפארטירטע – שרה גאלדבערג (אן אקטיוויסטין פון דער בעלגישער ווידערשטאנד־באוועגונג) און סאביע גאלדמאן (א לינקע ארבעטער־טוערין). זיי האבן געקענט מאלא פון דער נאענט און בעסער אבסערווירט און געפילט אירע איבערלעבונגען. פון די פוילישע עדות וועלן מיר זיך סומך זיין אויף וויעסלאוו קעלאר, א נאענטן פריינד פון דעם פוילישן אסיר עדעק און א דירעקטער עד ראיה פון די חבלי לידה פון דעם אנטלויפן און פון דעם טראגישן פינאל.

אויב עס גייט אין מאלאס ביאגראפיע ביז איר אנקומען קיין אוישוויץ, דיספאנירן מיר מיט די דערקלערונגען פון דער שוועסטער, שוואגער און חברטע פון דער העלדין, וועלבע וווינען אין אנטווערפן; זייערע דערקלערונגען זענען געווארן אויפגעזאמלט דורך דעם יידיש־בעלגישן טוער באריס שוסטער.

עס איז אויך אינטערעסאנט די מיינונג פון ווייט־שטייענדיקע אסירים, ווי למשל פון ברונא באום א.א.

די הויפּט־עדות, ווי מיר דערמאנען אויבן, זענען גיזא ווייסבלום און וויעסלאוו קעלאר. פרוי ווייסבלום איז דער נאענסטער מענטש פון מאלא, קעלאר – פון עדעקן. מאלא צימעטבאום איז געבוירן געווארן אין יאר 1920 אין בזשעסקא (בריגל), פוילן. די משפחה האט אויסגעוואנדערט קיין בעלגיע און זיך באזעצט אין אנטווערפן אויף מארינוס־גאס נומער 7; דאס איז געווען א גאס, באוווינט דורך דער יידישער ארעמקייט. אין דער סביבה איז מאלא דערצויגן געווארן. איר פאטער איז געווען אן אנגעשטעלטער אין א דימענטן־פאבריק און געפירט א גאנץ באשיידן לעבן. עס האט אים געטראפן אן אומגליק און ער איז בלינד געווארן. דאס האט געצווונגען די קינדער, בתוכם מאלא, צו נעמען זייער יונג ארבעטן און ארויסהעלפן די משפחה. א שוועסטער, עסטוש, איז פרי געשטארבן. אין שטוב זענען געבליבן דריי טעכטער און איין זון. מאלא איז יונג פארהארטעוועט געווארן סיי אין דער ברייט־ליידנדיקער היים, סיי אין דער ציוניסטישער יוגנט־ארגאניזאציע "הנוער הציוני" ווי אן אידעאליסטין, וואס קען דעם ביטערן פרייז פון לעבן.

צו פערצן יאר האט מאלא געמוזט איבעררייסן דאס לערנען און גיין צו א פאך. זי האט געדארפט ווערן א שניידערקע. נאך דער אגרעסיע פון די דייטשן אויף בעלגיע, האט זיך איר אחריות פאר דער עקזיסטענץ פון דער שטוב מיטן בלינדן פאטער נאך

מער פארשטארקט. זי האט אנגעהויבן א גרעאנגל פאר ראטעווען די משפחה. אין 1942 איז זי געפארן קיין בריסעל, כדי צו דינגען אן אומלעגאלע דירה פאר דער פאמיליע. ווען זי איז צוריק געקומען קיין אנטווערפן איז זי אויפן וואקזאל אריינגע־פאלן אין אן אבלווע אויף יידן און איז געווארן ארעסטירט. אין גיכן האט מען ארעס־טירט די עלטערן. פון דער גאנצער משפחה זענען נאך דער מלחמה געבליבן צוויי שוועסטערס און איין ברודער.

די עלטערן פון מאלא זענען פארנומען געווארן אין דעם בעלגישן יידן־לאגער מאלין און דעפארטירט געווארן קיין אוישוויץ.

מאלא האט געטראכט וועגן אנטלויפן פון מאלין, אבער עס איז איר נישט געלונגען און זי איז אריינגעפאלן אין דעם אוישוויצער גיהנום.

נאך דער סעלעקציע, וואס האט אייגעשלונגען דאס לעבן פון מאלאס עלטערן, איז זי אויסגעקליבן געווארן דורך די ס.ס.־פרויען פאר א לויפערקע און דאלמעטשערין. זי האט געקענט עטלעכע שפראכן, דערונטער דייטש, פויליש, פראנצויזיש, פלעמיש, יידיש. זי איז געווען שיין, מיט אן עסטעטישן אויסזען און גוט אויסגעשפארטעוועט און פלינק, האט זי באקומען חן אין די אויגן פון די ס.ס.ישע סאסיטישע הויפט אויפזעערינס פון דעם פרויען־קאנצלאגער, מאנדעל און דרעקסלער, און איז געבליבן א לויפערקע. אין ענלעכע פונקציע האבן אויסגעפירט נאך עטלעכע יידישע מיידלעך פון סלאוואקיע. די אויפגאבע פון די לויפערקעס איז באשטאנען אין איבערטראגן שנעל באפעלן און אינפארמאציעס און בכלל אין ארויסהעלפן די דייטשישע אויפזעערינס אין אדמיניסטראטיווע ענינים.

אלס לויפערקע האט מאלא געהאט א צוטריט צו דער בלאקפירער־שטובע, ווו עס האבן זיך געפונען די פאסיר־שיינען און זי האט די דאזיקע מעגלעכקייט טאקע אויס־געניצט, א ווי ווי זי האט אויסגענוצט פארזיכטיק און געשיקט אלע אנדערע מעגלעכ־קייטן צו העלפן און ראטעווען די מיט־אסירים, אדער צו ווארענען די מענטשן אויף דער "פריי" אין בעלגיע.

ווי באקאנט זענען א סך ניי־געבראכטע אסירים געווען געצווונגען דורך די ס.ס.־לייט צו שיקן ברייוו אהיים. צו באקאנטע, מיט גוטע גרוסן, בכן זיי ארבעטן נארמאל און פילן זיך גוט. דאס איז געווען דורכן שונא פארטראכט ווי א מיטל אפצונארן און אריינצוציען אין דער דעפארטאמיע־נעץ די נאך געבליבענע אין די אקופאציע־לענדער יידן. עס איז ברייט באקאנט, אז די דייטשן האבן אין אוישוויץ געצוווּנגען צו דעם די סלאוואקישע און אונגערישע יידן און אפילו איינגעהאלטן ביים לעבן א גרופע אונ־גארישע רבנים. מאלא איז אויך געווען געצוווּנגען אנצושרייבן אזא מין פאסטקארטל. אבער זי האט געוואגט צו מאכן א צושריפט מיט א קאפויער אנצוהערעניש. די קרובים, וואס זענען פארבליבן לעת עתה אין בעלגיע, האבן באקומען פון מאלא א פאסטקארטל מיטן פאלגנדיקן אינהאלט: "מיר גייט גוט. איך ארבעט און בין געזונט. אלע אנדערע זענען מיט אונדזער שוועסטער עסטוש". די שוועסטער עסטוש איז, ווי שוין דערמאנט, געשטארבן לאנג.

אין לאגער (בירקענאו) האט מאלא אויסגענוצט דעם פאקט, וואס זי האט זיך געקאנט פריי באוועגן צווישן פארשידענע אפשניטן און בלאקן, צו טאן טובות די אסירים. זי פלעגט אויסנוצן איר אויטאריטעט און זידלען די בלאק־עלטסטע און קאפאס, זיי זאלן אזוי נישט שרייען אויף די אסירים. זי פלעגט זאגן צו די לאגער־פראמינענטן: "מיר זענען דא אלע גלייך, מיר זענען אלע געפאנגענע, אלע ווארט

אונדז דער זעלבער גורל". זי פלאגט געבן די אסירים פאפיר און בלייערס צו שרייבן בריוו צו די נאענטע, וואס האבן זיך אויך געפונען אינעם לאגער, אין א צווייטן אפשניט.

- -

מאלא צימעטבאומס א פאסט־קארטל פון לאגער אין בירקענאו ארויסגעשיקט דעם 30סטן יאנואר 1944 צו פריינד אין בעלגיע

לכתחילה האט מאלא געטאן די אלע גוטע זאכן אויף אייגענער האנט. אין קורצן איז זי דורך גיזא וויסבלום אריינגעצויגן געווארן אין דער ארגאניזירטער ווידער־שטאנד־באוועגונג. פון איצט אן איז איר טעטיקייט געווען שוין נישט קיין סטיכישע, נאר א קאארדינירטע. אזוי ארום איז זי געווארן א פארבינדלערין. זי האט געגעבן בשתיקה א שטיקל ברויט, א צווייטן אפגעראטעוועט פון דער סעלעקציע. איר דער־שיינען, איר אפטימיזם, האט אנגעשטעקט פארחיהשטע און פארצווייפלטע מענטשן מיט מוט צום איבערלעבן.

זי האט אויסגענוצט אירע מעגלעכקייטן איבערצוטראגן שוואכע פרויען אויף לייכטערע ארבעט. זי פלעגט גנבענען רפואות און עס טיילן פאר קראנקע. זי איז געווען; זייער פלינק און איינפאלעריש בעת די סאמע קריטיש סטע מאמענטן פון סעלעקציעס. זי האט דרייסט איינשטעלנדיק דעם אייגענעם קאפ, איבערגעמאכט די נומערן אין די רשימות פון די טויטע, כדי צו ראטעווען לעבעדיקע. מיט איין ווארט: זי איז געווארן די נשמה פון די קאנטאקטן און רעטונגס־ארבעט און איז געווען זייער פאפולער צווישן דער אסירים־מאסע, בפרט ביי די יידישע פרויען פון בעלגיע.

מאלא האט אבער אבסערווירט אלץ, וואס קומט פאר אין לאגער, בפרט די גרויל־קייטן פון דער צייט פון "אקציאן העס" (די פארטיליקונג פון די אונגארישע יידן אין 1944) און איז געקומען צום אויספיר, אז מען דארף אלץ טאן זיך ארויסצורייסן פונעם לאגער, כדי צו אלארמירן די וועלט. זי האט אויך געזען, אז עס גייט כמעט נישט פארביי קיין טאג, עמעצער זאל נישט אנטלויפן. דער פאקט, וואס א סך פון די אנט־לאפענע זענען אריינגעפאלן דורך די לאגער־תלינים, האט זי נישט אפגעשרעקט.

אין דער צייט האט זי זיך שוין געקענט און געהאט באפריינדעט מיטן יונגן פולישן פאליטישן אסיר עדווארד (עדעק) גאלינסקי פון קראקעווער געגנט. דאס איז געווען איינער פון די פריסטע לאגער־ארעסטאנטן. ער האט געארבעט אין א גרופע אינסטא־לאטארן און איז אדאנק דעם געווען געניי באקאנט מיט אלע פיטשעווקעס פון לאגער. די באציאונגען צווישן עדעק און מאלא האבן זיך מיט דער צייט פארוואנדלט אין א געפיל פון ליבע. עדעק האט אפילו באשטעלט ביי איינער אן ארעסטאנטקע, א מאלע־רין, א בילד פון מאלא. עדעק האט געהאט בדעה צו אנטלויפן צוזאמען מיט זיין נאענ־טן פריינד, דעם פאלאק וויעסלאוו קעלאר, אבער ווען ער האט זיך פארטרויט פארן לעצטן, אז ער וויל מיטנעמען אויך מאלא, האט קעלאר פראטעסטירט, נישט געוואלט אנטלויפן צוזאמען מיט א פרוי און בפרט א יידישקע. עדעק האט זיך אבער פארעקשנט. קעלאר האט דעמאלט רעזיגנירט און עס איז געבליבן, אז עס אנטלויפן עדעק און מאלא. עדעק האט געהאט צוגעגרייט אן ס.ס.־ישן מונדיר. ער האט געדארפט אנטלויפן איבער געטון ווי אן ס.ס. מאן. מאלא האט אנגעטאן אויף אירע קליידער א מענערישן

ארבעטער־קאמבינעזאָן און געטראָגן אויפן קאָפּ אַ מושלע פון אַ קלאָזעט. זי האָט פריער געהאַט ארויסגעגנבעט פון דער בלאָק־פירער־שטובע אַ פּאַסירשיין פאַר עדעקן. עס האָט געהייסן, אַז דער ס.ס.־מאַן (עדעק) פירט ארויס מחוץ דעם לאגער, אין דער ריכטונג פון דעם אונטערלאגער בודי, אַן ארעסטאַנט, וואָס טראָגט אַ מושלע.

זיי זענען ארויס דעם 24סטן יוני 1944, אַ שבת נאָך מיטאָג, אויסנוצנדיק דעם מאָמענט וואָס די וואַכלייט טוישן זיך אין דער צייט און זייער מערהייט פאַרט אַוועק שוין אויפן זונטיק־אָפּרו.

מאַלאַ האָט פאַרטראַוט איר פּלאַן נאָך פיר פרויען: איר קרובה גיזאַ און דריי חברטעס לויפּערקעס, די יידיש־סלאָוואַקישע מיידלעך: לאַה, פאַליע און הערדאַ, וועלכע האָבן מאַלאַן ממש פאַרגעטערט און געווען באַצויבערט פון איר פּלאַן ארויסצוראַיסן זיך פון לאגער, כדי צו אַלאַרמירן די וועלט. עדעק האָט פאַרטרויט דעם ענין צו זיין פריינד קעלאַר און נאָך צוויי פּוילישע חברים. דעם אסיר יורעק סאַדאָטשיקאָוו און דעם ציווילן ארבעטער אַנטאָני שימלאַק. זיי האָבן אים געהאָלפן ארגאַניזירן דאָס אַנטלויפן.

דעם זעלבן טאָג בעת די אַפּעלען אין פרויען און מענער־לאגער בירקענאַו האָבן זיך צערודערט די סירענעס. די זוכענישן און פייניקונגען פון די דריי יידישע מיידלעך לויפּערקעס האָבן נישט געגעבן קיין שום רעזולטאַטן. אין משך פון עטלעכע וואָכן האָט מען די אַנטלאָפענע נישט געקאָנט כאַפּן. אין צווישן זענען זיי דערגאַנגען צו פוס ביז די זשיוויעצער בערג, נאָענט צו דער סלאָוואַקישער גרענעץ און ביים פּרוּוון אריבער גיין די דאָזיקע גרענעץ האָט אַ דייטשער גרענעץ־פּאַטראָל זיי געכאַפּט. די אינפאָרמאַציע שטאַמט פון אַ שפּעטערדיקן גריפּס פון עדעקן צו זיין פריינד קעלאַר.

אַריבּ מיט עטלעכע וואָכן פריער האָט די ידיעה וועגן מאַלאַס אַנטלויפן ארויסגערופן אַ געוואַלדיקע פרייד ביי די יידישע אסירים, ובפרט ביי די פרויען, איז איצט געקומען אַ שווערע פאַרצווייפלטע שטימונג. מען האָט מורא געהאַט, אַז עדעק און מאַלאַ וועלן נישט אויסהאַלטן די עינויים פון דער פּאָליטישער אַפּטיילונג און וועלן אויסגעבן די פריינד. עס איז אָבער געשען אַנדערש. גיזאַ ווייסבלום האָט באַקומען מאַלאַס אַ גריפּס פון בונקער אין בלאָק 11. אָט וואָס מאַלאַ האָט געשריבן: "איך בין אויף אַלעם גרייט". איך ווייס וואָס עס דערוואַרט מיך. איך ווייס אָבער אויך, אַז זייער סוף איז נאָענט. בלייבט מוטיק און געדענקט אין אַלעם". אין דער זעלבער צייט האָט קעלאַר באַקומען אַ גריפּס פון עדעקן, אויך פון בונקער. עדעק גיט צו וויסן די פריינד, אַז מאַלאַ האַלט זיך מוטיק און דרייסט. נישט געקוקט אויף די שווערע עינויים האָט זי קיינעם נישט אויסגעגעבן. זיי וואַרטן ביידע אויפן אורטייל.

דער טאָג פונעם אורטייל איז געקומען.

דעם 22סטן אויגוסט 1944 האָט מען אין פרויען־קאָנצלאגער צוגעגרייט די עקזעקוציע איבער מאַלאַ צימעטבאַום. דאָס איז געווען בעתן אָונט־אַפּעל. דער ארקעסטער האָט געשפּילט. ביים טויער איז געשטאַנען מאַלאַ. די אסירים האָבן דורכדעפילירט נעבן איר. טשיקאַווע, אַז קיין תליה איז דאָ נישט געווען. די אסירים ברעכן דעם מוח, וואָס פאַראַ טויט האָבן די תלינים פאַר איר צוגעגרייט? נאָכן אַפּעל פאַלט דער באַפעל: אַלע יידן גייען אויפן פּלאַץ צווישן דער קיך און דער זאַונע. דאָ ברענגט מען מאַלאַ. זי גייט שטאָלץ מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ. הינטער איר גייט דער ארבעטס־דינסט פירער, וועלכער דאַרף אויספירן די עקזעקוציע. די לאגער־פירערין מאַנדעל לייענט פאַר דעם אורטייל פון אַ צעטל. מאַלאַ גלעט די האָר און צייט פאַרשיינלעך פון דאָרטן ארויס אַ זשילעטקע און שניידט זיך בליץ־שנעל איבער די אָדערן. די מאַסע שטייט

פארגליווערט פון ווייטיק. דער ס.ס.־מאן ריטטער האט באמערקט די אויסער געווינט לעכע געשעעניש. ער כאפט מאלאן ביי די הענט. זי דערלאנגט אים אבער א פאטש אין פנים מיט דער פארבלוטיקטער האנט. ריטטער שרייט: ״דו ווילסט זיין א העלדין! אבער צו דעס זענען מיר דא, דאס איז אונדזער ארבעט!״

מאלא שרייט אויס: ״מערדער, אין קורצן וועט מען אייך אפצאלן פאר אונדזערע ליידן. מיידלעך, האט קיין שום מורא! זייער סוף איז נאענט! איצט בין איך זיכער אין דעם. איך ווייס, איך בין געווען פריי!״

דא האט ריטטער א זעץ געטאן מאלאן מיט זיין רעוואלווער. זי ווערט באטויבט. מען ברענגט א טראג־בעטל און מען פירט זי אפ אין באראק ב׳4. אין צווישן איז ביי די דייטשן אויסגעבראכן א מהומה, א שרייעריי, פייפעריי און לויפעריי. ליגנדיק אין באראק האט נאך מאלא אלץ גערעדט צו די מיידלעך. זי האט געזאגט שוין מיט א שוואכע שטימע: ״ ווייגט נישט, דער טאג פון נקמה איז נאענט. איר הערט! געדענקט וועגן אלץ, וואס זיי האבן אייך געטאן!״ ״שווייג, דו פארפלוכטע!״ – רופט זיך אפ דער ס.ס.־מאן. ״צוויי יאר האב איך געשוויגן, איצט וועל איך זאגן אלץ!״ – שעפטשעט מאלא מיט די לעצטע כוחות. דער ס.ס.־מאן האט דעמאלט ארויפגעלייגט אויף איר מויל א פלאסטער און געזאגט צו מאנדעל: ״יעצט וועט זי שוין זיין שטיל!״

אויפן באפעל פון די ס.ס.־לייט איז מאלא, נאך א לעבעדיקע, ארויפגעלייגט געווארן אויף א האנט־וועגעלע, וועלכן מען האט אפגעפירט צו די גאזקאמערן.

אט אזוי שילדערט די לעצטע מינוטן פון דער העלדין גיזא ווייסבלום, וואס איז בייגעווען די עקזעקוציע. א צווייטער יידישער אויטענטישער עדות און פריינדין פון דער העלדין, שרה גאלדבערג, פארענדיקט איר שילדערונג מיט פאלגנדיקע ווערטער: ״איר טויט וועל איך נישט פארגעסן כל זמן איך וועל לעבן. איך וועל נישט פארגעסן דעם גרויען קאליר פון איר פנים, איר שטאלצע האלטונג, נישט געקוקט אויפן ווייטיק פון די צעשניטענע אדערן, איר הויך געהאלטענעם קאפּ.

לויט א פוילישער עדותטע האט מאלא אין לעצטן מאמענט אויסגערופן: ״איך ווייס, אז איך קום אום, אבער דאס איז נישט וויכטיק. וויכטיק איז, אז איר, (די דייטשן) וועט אייך אומקומען. אייערע טעג זענען געציילטע. עס וועט שוין אייך גארנישט העלפן, קיינער וועט אייך שוין נישט ראטעווען.״

לויט א יידישער עדותטע זאלן מאלאס לעצטע ווערטער קלינגען אזוי: ״ברידער, האלט זיך! די הילף איז שוין נאענט!״

דעם זעלביקן טאג איז אויסגעפירט געווארן דער אורטייל איבער עדעקן. ער איז אויפגעהאנגען געווארן עפנטלעך פאר די צונויפגעזאמלטע קאלאנעס פון בירקעד נאווער מענער־לאגער. אין לעצטן מאמענט, איידער דער ס.ס.־מאן האט פארענדיקט לייענען דעם טויט־אורטייל, האט עדעק, ווען מענס הענט זענען געווען פארבונדן מיט דראט, ארייגערוקט דעם קאפּ אין דער פעטלע און אומגעקערט מיט די פיס דעם טאבורעט. עס איז, ווייזט אויס, אפגעמאכט געווארן צווישן עדעקן און מאלא, אז זיי זאלך זיך נישט לאזן דערמארדן דורך די ס.ס.־הענקער און אליין זיך פריער בעמען דעמאנסטראטיוו דאס לעבן. די הענקער האבן אבער געכאפט עדעקן און אים אויפגעד האנגען מיט זייערע הענט.

עדעק האט נאך באוויזן אויסצורופן: ״זאל לעבן פוילן!״

דעם זעלבן אוונט, בעת דער גאנצער לאגער האט געהאט איין טעמע פון געשפרעך: מאלא און עדעק – האבן די הויפּט־פונקציאנארן פון מענער־לאגער געבראכט עדעקס

פריינד קעלארן דעם לעצטן גרוס פון דעס קרבן און צוויי זאכן צו באהאלטן: דעם געמאלענעם פארטרעט פון מאלא און א קליין פעקעלע פאפיר, אין וועלכן עס זענען געווען איינגעוויקלט א בינטל קורצע האר פון עדעקן און א גאלדן לאק פון מאלאס האר. אויפן פאפיר איז געווען אן אויפשריפט:

עדווארד גאלינסקי

לאגער־נומער 531

מאלי צימעטבאום

לאגער־נומער 19880.

עדעקס לעצטע ביטע איז געווען, מען זאל דאס פאפירל מיט ביידנס האר איבער־געבן זיין פאטער.

קעלאר איז אריבער דורך פארשידענע לאגער־גילגולים און האט באוויזן אפצורא־טעווען בלויז מאלאס פארטרעט, וואס געפינט זיך אינעם מוזיי פון אוישוויץ. דער פאפיר מיטן אויפשריפט און די האר איז אין לויף פון די שטורמישע געשעענישן אוועקגעקומען. פארשווונדן.

עס איז אבער נישט פארשווונדן דער אנדענק פון די צוויי העלדן, די קינדער פון צוויי פעלקער־מארטירער, וועלכע עס האט פאראייניקט דער געמיינזאמער טראגישער גורל, דער בשותפותדיקער טרוים און ציל און דאס שענסטע געפיל, וואס איז אויפ־געקומען, ווי א מאדנע בלום, אויפן בלאטיקן גיפטיקן באדן פון אוישוויץ, דער געפיל פון ליבע.

די געשיכטע פון מאלא און עדעק איז נישט בלויז א סימבאל פון אט די געפילן, נאר איז די סאמע ממשותדיקע אמתדיקע רעאליטעט.

די געשיכטע פון אמתן אידעאליזם און פון לויטערער ריינקייט — אין א סביבה פון מארד, טערא.ר, עגאיזם און שמוץ.

אין מאלא ווערט פערזאניפיצירט די גאנצע גייסטיקע און פיזישע גבורה פון דעם יידישן מיידל, פון דער יידישער פרוי אין אוישוויץ, די באקאנטע און אומבאקאנטע גבורה.

לכבוד דעם אנדענק פון מאלא צימעטבאום איז אין אנטווערפן, אויפן מויער פון דעם הויז, ווו זי האט געוווינט, אויף מארינוס גאס נ'7, איינגעמויערט געווארן דורכן דארטיקן מאגיסטראט אן ערן־טאוול.

ארטיקל פונעם בוך "מגילת אוישוויץ"
פון בער מארק מיט דער הסכמה פון פרוי אידא מארק.

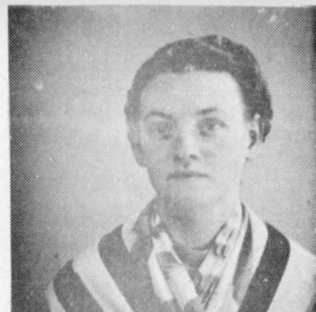
מוטל קיינר הי"ד

בצער רב עלי לציין כי לא עלה בידי לקבל ידיעות מגבור העיירה שלחם בגבורה עילאית בעיירה וסביבתה בימי מלחמת היטלר ימ"ש והוא מיודענו מוטל קיינר הי"ד.

יהי זכרו לנצח ! !

זאת מובלעת הברונזה שהנציחו על שער
בית מגוריה באנטורפן בלגיה.
דאס סימבול בילד פוין ברונז אויף טויער
פוין די וואנונג אין אנטווערפן בלגיה

הגב' גיזה ויסבלום
חברתה של מלה
למחתרת במחנה
אושוויץ - כיום חיה
בארץ ברמת־גן
ראה כתבה עמ' 171

יוכקא הארטמן מיט איהר מאן
די שוועסטער פון מאלא הארטמן

מלה הרטמן צימטבוים הי"ד

פנחס בראון

בשומענו את מילת הכינוי "יאצק", עלול להתעורר בנו קורטוב של חשד כי מלת גנאי חלילה לפנינו, והאמת היא בדיוק ההפך! השם פנחס בראון ולא פנחס יאצק, אין בו שום משמעות מחיב לעמוד ולדון בו. כי רבים הפנחסים בעיירה, ולכן יש לקבוע כי ה"יאצקעס" הקנו כבוד ליהודי העיירה למעשה, יותר מאשר כל שתדלן או בעל תואר כבוד עצמי אחר. רב, דין, עו"ד, ראש הקהילה, תלמיד חכם, אינטיליגענט, או סתם "שענער ייד" "יהודי חשוב". כל אלה קנו כבוד לעצמם. לא כן פנחס בראון. "פנחס יאצעק". הוא לעצמו לא קנה שום תואר או חשיבות. להיפך! לא פעם סיכן את גופו למען הצלת כבוד בני ישראל בעיירה. והוא עשה זאת בלי שמץ של יוהרה, ובלי התפל־ ספויות. כמקובל היה ברחוב העיירה, הוא היה בבחינת "נחשון" ההולך לפני המחנה. הוא היה שיך לאלה שה"נעשה" נקלט אצלם ולא ה"נשמע".

פנחס בראון בימי החרבן

עם הגיוס הראשון של יהודי העיירה לעבודה, עבר פינחס למחנה עבודה מיעליץ ע"י דמביצה. עם עוד צעירים רבים מן העיירה במחנה הזה, לא העבודה היא אשר המרידה את נפשו, אלא היחס המשפיל, הוא קומם אותו נגד הפגיעות הגסות והמח־ פירות מצד מפקחי העבודה, האס. אס. והפוליציאנטים למיניהם. אז הוא נוכח לדעת, שלהמשיך כך לא יוכל, והדחף הפנימי של האדם בצלם אלהים שבו יגבור עליו, והוא יאלץ לשסע אחד מהם, ואז כמובן שצפוי לו עונש מות במקום, לכן, החליט ועשה – ברח מהמחנה. כעבור שבועיים חזר לבריגל. וכאן נהפך לכלב נרדף ע"י המשטרה. ובמקום שהיה בלילה, לא היה ביום, וכך המשיך כמה שבועות, וברור להמשיך בחיי מחבואים כאלה שסכנו את חייו ללא טעם, לא יכל היה משום כך הלך והתיצב בעצמו למחנה עבודה. "צחוף" ע"י בריגל. כעבור זמן מה נקף בו ליבו ונכלם בפני עצמו. הרגיש עלבון צורב על מה שהתרחש במחנה עבודה זה. הוא בעיני האדם שבו ראה כמה

פנחס בראון

שסויים ובזויים הם, היהודים, החברים שלו בעבודה, ותגובתו לכל זה היתה בזה שארגן סביבו עוד שלושה חברים. אחד מהם היה אלימלך קורנרייך, החי כיום באמריקה, והשלשה קמו וברחו מהמחנה ליער, וההודות לכך נשארו בחיים. ביערות חפרו להם מאורות עמוקות באדמה בין שיחי בר סבוכים ואלה שמשו להם מחסה. כך עברו ממקום למקום במגמה להסוות את מקום מחבואם, כי מדי פעם בפעם, בלילות, היו יוצאים לצוד ציד אצל אכרים בכפרים. גם בכדי לא לקחת כל פעם אצל אותם האכרים אוכל חינם, כי כסף לא היה להם.

קבוצת פנחס בין הפרטיזנים

עם הנדודים של הקבוצה מיער ליער, נתקלו הארבעה בקבוצת פרטיזנים של הא.קא. מהמחתרת הפולנית. נמצאו ביניהם פולנים שהכירו את פנחס לפני המלחמה, והחבורה של פנחס חשבה, הנה מצאו חסות שתקל עליהם במידת מה מבדידותם. אולם כעבור ימים ספורים קבלה חבורת פנחס צוו, להיפרד ולהתרחק מהמקום. אמנם אחרי תחנונים רבים של פנחס, הא.קא. הסכימה לתת להם שני אקדחים וקצת כדורים. זה תמורת שני שעוני זהב. ואמנם שני האקדחים האלה הגדילו את מצב הבטחון של חבורת פנחס לאין שעור לעומת "האקדחים", של עץ שהיו ברשותם של החבורה.

היהודי הראשון שחזר בחזרה לעיירה

פנחס היה זה הראשון אשר חזר לעיירה בלי כל היסוס ופחד, הוא בטח בעצמו. בתאריך 18.1.1945, עת הרוסים הדפו את הגרמנים מעבר לקרקוב, חזר פינחס לעיירה מסביבת יערות שצ'ורובה מאזור בריגל. באותו יום זרק את הגוי מבית הוריו שנשאר מרוהט ברהיטים של הוריו. במרוצת הימים חזרו בודדים מכל מיני מחבואים ומחנות ריכוז. כל אלה מצאו בית יהודי בחסות פינחס בראון. אך המספר היה כה מועט שלא מצאו לנכון להקים בחזרה את קהילת בריגל הי"ד, אף על פי שהגיעו לכמה עשרות וכן נוספו במרוצת הזמן כמה עשרות מרוסיה. אבל כולם החליטו שאין מקום להשאר בבריגל, מה עוד שממשלת פולין רכזה את שארית הפליטה ב"ברוצלב וסביבתה", במקום הגרמנים שעברו לתוך גרמניה. ואז הקים פינחס משפחה ונולדו לו שתי בנות. שושנה וצפורה, שתיהן על שם אמו ואחותו של פנחס. אולם פנחס לא שקט. חזר לחלום נעוריו עת הצטרף לפועלי ציון שמאל, וחלם להגשים שאיפתו, והיא, להגיע לארץ ישראל. אלא שהיה מטופל בשתי ילדות, וזה הקשה עליו מאד בימים ההם וזו היתה גם בבחינת הרפתקה באותם ימים.

אבל הזמן עשה את שלו. כעבור שלוש שנים קמה מדינת ישראל, ואז נפתח הפתח להגשים את רעיון העליה ארצה, אם כי גם אז הדרך היתה זרוע מכשולים, ולמרות הכל בשנת 1950 עלה בידיו להגיע ארצה. גם כאן, במולדת נשאר פינחס נאמן לעיירה. ולא היתה אף אזכרה אחת שבה לא השתתף פינחס.

אנו מרכינים ראשינו בפני זכרו של פנחס, היהודי הגאה שבזכותו נצלו יהודים, ואשר הוא כפרטיזן, הרס נדבק בשורת החזית של הנאצים ימ"ש. במלחמתו בהם ביערות פולין.

כ ב ו ד ל ז כ ר ו !

פרטים נמסרו ע"י אשתו מרים לאריכות ימים,
שנכתב ע"י רכז הספר

דער קאטאליק עדעק און די יידישקע מאלא

(אדער: א ליבע אויף לעבן און טויט)

אורשוויץ איז געווען א שטראף־לאגער אויך פאר פוילישע קעגנער פון נאצי־רעזשים. אין די יארן 1940 ביז 1944 האט מען אויך פאליאקן פארשיקט קיין אורשוויץ. איינער פון די פוילישע פאטריאטן,, א יונגער קעמפער מיטן נאמען עדעק איז געבראכט געווארן מיטן ערשטן פוילישן טראנספארט קיין אוישוויץ דעם 14 יוני 1940. אט דער טראנספארט האט באקומען די ערשטע נומערן אויסטאטווירט אונטער דער הויט פון דער לינקער האנט פון נומער 11 ביז 758. עדעק גאלינסקי, דער קאטאליק, האט באקומען דעם נומער 531 און זיין שפעטער שוין געליבט מיידל פון יידישע אפשטאמונג, מאלא צימעטבוים, הארטמאן האט באקומען א פיל וויטערן נומער – 19880. זי איז געקומען נאך אוישוויץ אין יאר 1942 מיט די טראנספארטן פון בעלגיע. אירע עלטערן זענען אין יאר 1929 אוועק פון פוילן נאך בעלגיע, דאך האט די לאנגע האנט פון די נאצים אויך דערגרייכט שוין אין יאר 1940 די יידן אין בעלגיע. טראנספארטן מיטן יידן פון בעלגיע זענען געגאנגען זינט יוני 1942 און נישט דווקא מיט יידן געבוירענע אין בעלגיע, וועלכע האבן געהאט די בעלגישע בירגערשאפט. ניין, די בעלגישע יידן זענען דווקא געגאנגען אלס די לעצטע. די ,,אויסלענדישע־יידן'', די פליטים, וואס זענען אנטלאפן פון דייטשלאנד, פון זייער לאנד און געקומען לעבן אין בעלגיע זענען ארויסגעפירט געווארן די ערשטע. פוילישע יידן, דייטשע יידן, עסטרייכישע יידן, אלע זענען זיי געווען צווייטע קאטעגאריע אין א פרעמד לאנד, און אז די נאצים האבן אנגעהויבן ארויספירן די ערשטע יידן נאך אוישוויץ, האבן זיי טאקע ארויסגעפירט ,,די פרעמדע יידן'' אלס ערשטע. אזוי איז אויך פארגעקומען אין פראנקרייך, אין האלאנד און אין אנדערע אייראפעאישע לענדער. (דעם בעלגישן יידנטום וועל איך ווידמען א ספעציעל קאפיטל).

דער יונגער עדעק, איז אלט געווען עטלעכע און צוואנציק יאר, ער האט געארבעט אין אורשוויץ אין שטאם־לאגער (הויפטלאגער) אלס שלאסער און אלס אינסטאלאטאר. אזא פאכמאן פלעגט זיך דרייען מיטן קעסטל מכשירים אויפן אקסל איבערן גאנצן לאגער, ווייל דא דארף מען פאריכטן א טיר און דארט א פענצטער און אויף א צווייטן פלאץ דארף מען אפילו אין א קלאזעט מאכן די טירן און איינריכטן די קאנאליזאציע, אדער אין די באראקן ביים פאררירכטן א קראן און אויך אין דרויסן ביי דער וואסער־לייטונג. עדעק פלעגט זיך דרייען איבערן לאגער און קענען דארט אלע וויכטיקע מענטשן און אלע אמטן.

מאלא איז געווען א זייער שיין מיידל און דערצו קלוג און פלינק. זי איז געווארן דורך די עס־עס־לייט אויסגעוויילט אלס ,,לויפערקע''. אויך די עס־עס־פרויען האבן מאלאן זייער ליב געהאט פאר איר פיינעם אויסזען, פאר אירע גוטע מאנירן און פאר ,,געטריי אויספילן די באפעלן'', וואס די סס־פארוואלטונג האט פאראדנט. מאלי פלעגט באזוכן אלע פרויען־לאגערן און אויך די מענער־לאגערן. זי האט אפילו געהאט רעכט צוצוקומען ביזן טויער פון קרעמאטאריע, נאר דארט איז געווען פאר איר דער איינטריט פארבאטן, ווייל פון דארט קומט מען נישט מער ארויס. טראץ דעם פלעגן פון דארט מענער קומען צו דער ראמפע אריינבארן יידן פון צוג – אפשטייגן צום ,,וואש־ראום'' – צו דער קרעמאטאריע. מאלא פלעגט אויך באזוכן די פרויען, וועלכע האבן בעארבעט אין דער ,,אוניאן''־פאבריק ביי אמוניציע און אויפרייס־מאטעריאלן. עדעק האט זיך פערליבט איז מאלאז – זי איז אים שטארק געפעלן.

ווי לאנג עדעק איז געווען פארליבט אין דעם יידישן מיידל, ווייסט מען נישט, ווייל ער האט עס געהאלטן א צייט לאנג בסוד אפילו פאר זיינע קריסטלעכע חברים אין אוישוויץ, מיט וועלכע ער האט זיך גוט געהאלטן. עדעק איז נישט געווען קיין איבערקאפא, ער האט געארבעט זעלבשטענדיק אמאל אליין און אמאל מיט א גרופע פאכלייט זיינע.

די פוילישע אונטערגרונט־באוועגונג אין אוישוויץ

א גרויסער טייל פוילישע סאציאליסטן פון דער פ.פ.ס. האבן זיך געפונען אין אוישוויץ אלס קעגנער פון פאשיזם און נאציזם און סתם אזוי, בכדי זיי זאלן נישט קענען ארגאניזירן קיין אויפשטאנד אין פוילן גופא. צו דער פוילישער אונטערגרונט־באוועגונג אין אוישוויץ האבן אויך געהערט יידן, וואס זענען געווען באקאנט אלס סאציאליסטן אדער קאמוניסטן און זענען נאך פארן קריג געזעסן אין תפיסות. די פוילישע אונטערגרונט־באוועגונג איז געווען פאראינטערעסירט, צו זיין אין קאנטאקט מיט יידן, וועלכע האבן גערעדט פריי פויליש און האבן אויך געקאנט די דייטשע שפראך. איינציקע פון זיי פלעגן גנבענען דאקומענטן פון די שרייב־שטובן, ווו זיי האבן געשריבן אויף שרייב־מאשינען, פירן די קארטאטעקעס און מאכן ראפארטן. דאס זענען געווען ס'רוב יידן פון דייטשלאנד, עסטרייך און טשעכאסלאוואקיע וועלכע האבן אויך געקענט גוט דייטש און פויליש. אויך יידן פון שלעזיע האבן געקאנט א גוטן דייטש און האבן אין דעם פרט מיטגעהאלפן.

לעווענטאל באשולדיקט אין זיינע זכרונות, אז די פוילישע אונטערגרונט־באוועגונג מיט ציראנקעוויטשן בראש, וועלכער איז שפעטער געווארן דער פרעמיער־מיניסטער פון פוילן, האט אין אוישוויץ גענומען זייער גרויסע סומעס געלד פון די יידן אויף זייער טעטיקייט אין אלע סארטן וואלוטעס: אין זלאטעס, אין מארקן, אין דאלארן און אנדערע: וואלוטעס אויף דער ארבעט פון דער פוילישע אונטערגרונט־באוועגונג, (די פוילישע פאטריאטן זאגן נישט אז עס איז אמת). לעווענטאל דערציילט אויך, אז די פוילישע אינטעליגענץ און סאציאליסטן האבן יא געהאלפן יידן אנטלויפן. א פאקט איז, אז עדעק איז אנטלאפן צוזאמען מיטן יידישן מיידל מאלא אדאנק דער הילף פון דער פוילישער אונטערגרונט־באוועגונג. אזוי זענען דעם 27 מאי 1944 אנטלאפן פון אוישוויץ אדאנק דער הילף פון דער זעלבער באוועגונג: מארדקאוויץ און ראזין. זיי זענען אנגעקומען קיין סלאוואקיע און דארט זיך אנגעשלאסן אין א פארטיזאנער־גרופע. אויך יוסף מייזלס און אנדערע זענען אנטלאפן אדאנק אונדזער הילף (בלאט 147 טאגבוך פון לעווענטאלן).

עדעק פלאנט צו אנטלויפן פון לאגער.

עדעק האט זיך פארשאפט אן עס־עס אוניפארם מיט א רעוואלווער. פארשטייט זיך, אז מאלא האט אים אין דעם אביסל צוגעהאלפן זיך דאס איינשאפן סיי אין דער וועשעריי, ווו יידישע מיידלעך האבן געארבעט און סיי ביי די יידישע שניידער וועלכע האבן געארבעט ביים פארריכטן דייטשע אוניפארמען. פארן געלד פון דער יידישער זאנדער־קאמאנדא, האט די פוילישע אונטערגרונט־באוועגונג געקויפט געווער ביי איינציקע עס־עס־לייט אפילו.

אין יאר 1944 האבן די עס־עס ־מענער געזוכט גאלד פאר זיך זעלבסט און האבן אליין געוואלט רייך ווערן און נישט צו פיל שיקן דאס אין איבערגעשמאלצענע שטאבן גאלד אין דער דייטשער רייכסבאנק. דאס איז געשען אין דער צייט, ווען ס'האבן אנגעהויבן ווינציקער ווערן די טראנספארטן נאך אוישוויץ און די עס־עס־לייט האבן געהאט גענוג צייט זיך ארומצודרייען אין אלע ווינקעלעך פון לאגער.

עדעק האט געהאט א פוילישן חבר, וועלכער איז געווען א ,,שטובען־עלטעסטער" און האט געדארפט ציילן די אסירים בעת די אפעלן. מיט אים האט ער געפלאנט צו אנטלויפן נאך קראקע. עדעק האט שוין געהאט אן אוניפארם פון אן עס־עס־מאן און האט געדארפט פירן זיין חבר צו דער ארבעט אויסער דער גרויסער וואך־קעטע. צו דעם האט מען געדארפט א שריפטלעכע דערלויבעניש פון דער דייטשער ,,שרייב־שטובע", אז אן עס־עס־מאן פירט ארויס א העפטלינג צו דער ארבעט. דער קאפא פון בלאק האט געזוכט א קאנטאקט צו א יידישן לויפער און א סלאוואקישער ייד, וואס האט געהאט א צוגאנג צו דער ,,שרייבשטובע" און ער האט ארויסגעגנבעט פאר אים אזא פאסירשיין.

עדעק האט דעם סוד בלויז איבערגעגעבן זיין חבר, מיט וועמען ער האט געוואלט אנטלויפן. ווען עדעק איז אמאל צוריקגעקומען פון ציין־דאקטער, האט ער באשלאסן מיט זיין חבר צו רעדן וועגן דעם. (אגב, יידן האבן נישט געהאט קיין רעכט צו גיין צו א ציין־דאקטער). דאקטאר מענגעלע האט געמאכט אזא טריק: ער פלעגט אויסרופן בשעת די סעלעקציעס, ווער ס'איז דיפלאמירטער דאקטאר, אדער דיפלאמירטער דענטיסטין, זאלן ארויסטרעטן. דענטיסטן און ציין־דאקטוירים זענען ארויסגעטראמן פון דער ריי און האבן זיך געמאלדן. מענגעלע האט זיי געהייסן ספעציעל אוועקפירן. מ'האט די ספעציאליסטן־דענטיסטן געפירט אין די קרעמאטאריעס 1, 2, 3, 4, און דארט האבן זיי ,,פאכמעניש" געריסן די גאלדענע ציין פון די פארגאזטע יידן. אויך גאלדשמידער האט ד"ר מענגעלע ארויסגערופן. זיי האבן אפילו קיין אנונג נישט געהאט, אז זיי וועלן ארבעטן אין ,,זאנדערקאמאנדא" ביי מענגעלען און וועלן דאס גאלד פון די ציין שמעלצן אין שטאבעס גאלד, אפווען און שיקן אין דער דייטשער רייכסבאנק נאך פראנקפורט.

עדעק אלס קריסט, א אלטער העפטלינג און גוטער ארבעטער, האט יא געהאט דאס רעכט צו גיין צום ציין־דאקטער ווען די ציין האבן אים ווי געטאן. און ווען ער איז צוריקגעקומען, האט ער זיך דורכגעשמועסט מיט זיין פריינד וועגן דעם פלאן פון אנטלויפן פון אוישוויץ ער האט אויך אנגעהויבן רעדן וועגן פרויען־לאגער און וועגן מאלאן. קיין מאל האט ער אזוי פיל נישט גערעדט וועגן פרויען־לאגער ווי היינט און דווקא פון דעם יידישן מיידל מאלא, צו וועלכער ער איז זייער צוגעבונדן און קען זי שוין א לענגערע צייט. ביידע האבן זיי עפעס געמיינזאמעס און ס'וועט אים שווער זיין זיך פון איר צו שיידן. מאלא איז קראנק אויף מאלאריע און פריער אדער שפעטער וועט זי אלס יידיש מיידל דארפן שטארבן. עדעק האט זיך געשעמט פאר זיין חבר צו זאגן דעם אמת, אז ער ליבט דאס יידישע מיידל. עדעק זאגט, אז ער האט איר נאך נישט דערציילט, אז ער מיט זיין חבר פלאנירן צו אנטלויפן, דאך וויל ער עס איר זאגן און פארשלאגן, אז זי זאל אנטלויפן צוזאמען מיט זייביידן. עדעק האט דערציילט וועגן זיין פלאן, אז ער אליין וועט זיין פארשטעלט פאר אן עס־עס־מאן און מאלאן ארויספירן אלס מאנפערשוין. זי דארף זיך אבער איינשאפן א פאסירשיין פון דער שרייבשטובע, צו וועלכער זי האט א צוטריט.

דער חבר האט געפרעגט: דו גלייבסט, אז אזא שוואך מיידל ווי מאלא, דערצו א קראנקע אויף מאלאריע, וועט קענען דורכמאכן אזא שווערן וועג פון קריכן אויף זייער הויכע בערג? דאס איז דאך א מארש פון צענדליקער קילאמעטער! אויפן וועג וועט מען דאך נישט קענען באקומען קיין הילף פון קיין קריסטן, ווייל מ׳וועט אין אירע סעמיטישע שטריכן מערקן, אז זי איז א יידישע.

עדעק האט זיך נישט געלאזט איבערצייגן. ער בלייבט ביי זיין באשלוס, ווייל ווען מ׳וויל זייער, וועט מען אלע שוועריקייטן בייקומען. דערמיט האט זיך דער שמועס פארענדיקט. עס איז אדורך א פאר טעג און עדעק האט געבראכט א בילד פון מאלן, וואס א געוויסע מאלערין האט געמאלן אין אוישוויץ. דער חבר האט דאס בילד פאר עדעקן באהאלטן. ער האט עס געוויס פון מאלאן באקומען. דאך וואס איז עס שוין פאר אן אונטערשייד?

דער חבר, דער שטוב־עלט: סטער האט אין געהיים געשיקט א בריוול צו זיין קריסטלעכע שוועסטער נאך זאקאפאנע, אז ער פלאנט צו אנטלויפן מיט חברים און וועט זיך דארפן ביי איר אויף א קורצער צייט אויפהאלטן. וועגן מאלאן האט ער געזאגט אז זי איז א טיכטיק מיידל, זי האט דעם פאסירשיין ארויסבאקומען. מאלא איז געווען גליקלעך, אז מען נעמט זי מיט. עדעק איז געווען זייער צופרידן, איך וויניקער האט געזאגט דער חבר איך בין ביי דער מיינתנג, אז א פרוי ברענגט מיט זיך דורכפאלן.

דער חבר, דער שטוב־עלטסטער, האט אויפן אפעל פארדרייט די יוצרות און האט נישט געקאנט אפציילן זיינע מענטשן און דאס האט גורם געווען, אז אלע מענטשן זענען געשטאנען א שעה לענגער אויפן פלאץ. דער ראפארטפירער האט אים דערפאר נישט באשטראפט, ווייל זיי האבן צוזאמען עפעס קאמבינירט, הגם דער עס־עס־מאן גראפאט האט אים דערפאר געפאטשט.

און אריבערגעפירט צו ארבעטן אין אן אנדער קאמאנדא. עדעק האט שוין געהאט פריער דערליידיקט ביי דעם יידן כאמעק – חיים פון מלאווע, וועלכער איז געווען דער „מאכער״ אין שטראסן־קאמאנדא אין פרויען־לאגער, אז דארט זאל ער ארבעטן. ער איז געווארן שרייבער אין דער קאמאנדא (און ווידער פיזיש נישט געארבעט) „ועשה חסד לוותיק״... (שטייט אין פסוק). ווי האט געזאגט לעווענטאל אין זיינע זכרונות, אז דער וואס האלט אין אוישוויץ א שטעקן אין דער האנט און קאמאנדירט מיט אנדערע, האט אויסזיכטן איבערצולעבן אויפן חשבון פון אנדערע.

אויפן צווייטן טאג איז עדעקס חבר געווען אין פרויען־לאגער. (מ׳דארף זיך קענען דרייען און האבן פראטעקציע).

עדעק און מאלא אנטלויפן פון אוישוויץ

דאס יונגע פאר האט באשטימט דעם טערמין פון אנטלויפן אויף זונטיק 12 בייטאג, און ער מיט יוזעקן וועלן אנטלויפן מאנטיק, מיט דעם זעלבן וועג. ער וועט זיין דער עס־עס־מאן און יוזעק וועט זיין מיין געפאנגענער. עדעק און מאלא וועלן בלייבן אין דארף קאזי און וועלן דעם פאסירשיין און אוניפארם איבערגעבן שימלאקן, וועלכער וועט ברענגען נאך אוישוויץ צוריק אויף דעם ארט ווו יוזעק ארבעט.

עדעק האט זיך צוגעארבעט א שליסל צום קארטאפל־לאגער. ווערלכער איז נישט ווייט פון פרויען־לאגער. דער חבר האט דעם צווייטן טאג געגעבן די עס־עס־אוניפארם און דעם רעוואלווער, וואס ער האט געהאט באהאלטן פאר אים. דאס אלץ איז געווען גוט פארפלאנירט. אין דעם עס־עס־אוניפארם האט עדעק גוט אויסגעזען. דער וועטער צומארגנס איז געווען זייער שיין. אין מיטאג־צייט איז געווען די היץ גרויס און די עס־עס־מענער האבן זיך אויסבאהאלטן פון דער היץ אין א שאטן און האבן געכאפט א שלאף.

זיי גייען אין פרויען־לאגער. דארט אין דעם באראק האט מאלא געווארט מיט צוויי יונגע סלאוואקישע יידישע מיידלעך, וועלכע זענען געווען אויך לויפערקעס ווי מאלא. מאלא איז געווען בלאס און אויפגערעגט. אויפן טיש איז געלעגן א לאנדקארטע די סלאוואקישע מיידלעך האבן אנגעוויזן די סלאוואקישע גרענעץ אויף דער לאנדקארטע. די מיידלעך האבן צוגערעדט מאלין אז זי זאל נישט בלייבן אין פוילן נאר אריבערגיין די סלאוואקישע גרענעץ.

די צוויי סלאוואקישע מיידלעך זענען געפאלן אויפן האלדז פון מאלאן, זי געקושט, געוויינט און געווינטשן דערפאלג. דאס געזעגענען זיך פון די דריי מיידלעך האט געדויערט לאנג, זיי האבן זיך נישט געקאנט איינע פון די אנדערע אפרייסן. מאלא האט זיך געזעגנט מיט עדעקס חבר. איר האנט איז געווען פייכט. זי האט געציטערט און אנגעהויבן וויינען. עדעקס חבר האט געהאט דאס געפיל אז מאלא וועט דעם שווערן וועג נישט קאנען אדורכמאכן, ווייל אזא שוואך מיידל וועט אויף די בערג נישט קענען קלעטערן.

עדעק האט הינטער זיינע קליידער געטראגן די עס־עס־אוניפארם. ער איז געווען זעלבסזיכער און האט תמיד גערעכנט אויף א גליקלעכן צופאל. צווישן דעם אפשניט א. און ב. פון פרויען־לאגער, זענען זיי זיך פונאנדערגעגאנגען און האבן זיך אפילו די הענט נישט געגעבן, דער חבר פון עדעקן האט דערביי געזאגט: מיר וועלן ווארטן אויף אייך אין קאזי. עדעק האט גענומען זיין ווערקצייג־קאסטן אויפן ארעם און איז ארויס דורך א זייטיקן ארויסגאנג פון פרויען־לאגער. עדעק האט זיך געמאלדן ביי דער וואך און איז געגאנגען לענג־אויס ראמפע. דער חבר יורעק האט זיך דערנעטערט צו עדעקן און ביידע צוזאמען מיט די קעסטלעך אויף די ארעמס זענען געקומען צום קארטאפל־בונקער און דארט מיט א נאכגעמאכטן שליסל אויפגעמאכט די טיר און ארויס אין דרויסן.

מאלא איז שנעל געגאנגען דורך דעם פרויען־לאגער. זי האט געטראגן א שווערן קלאזעט־מרשל אויפן קאפ. יורעק פירט זי צו ביז צו עדעקן, וועלכער איז געווען פארקליידעט פאר אן עס־עס־מאן. יורעק שטייט אויף „אכטונג” פארן „עס־עס־מאן עדעק”... דער עס־עס־מאן עדעק האט געהייסן מאלאן גיין פאראויס און ער גייט אייניקע שריט הינטער איר, לויט די פארשריפטן... זיי האבן נאך געדארפט אדורכגיין די גרויסע פאסטן־קעטע און פון דארט ווינקט צו זיי די פרייהייט. זיי זענען אדורך דעם שלאגבוים, ווו אן עס־עס־מאן האט געהאלטן וואך, און אזוי זענען זיי ארויס פון לאגער.

ביז אווגט האט קיינער נישט געוווסט, אז אין אורישוויץ פעלן צוויי העפטלינגען. די אורישוויץ־מוזיק שפילט דערוויל א לוסטיקן מארש. איין קאמאנדא־ארבעטער קומט נאך דער אנדערער צוריק אין לאגער אריין. די רייע קומט אויף עדעקס חברס קאמאנדא אדורכצומארשירן די וואך. די מוזיק שפילט צום טאקט פוסגיי־מארש. די ארבעטס־קאמאנדא פון די אינסטאלאטארן, ווו עדעק האט געארבעט איז געשטאנען אויף דער רעכטער זייט און האט געווארט. זיי האבן קיינמאל נישט געארבעט אלס געשלאסענע גרופע נאר אין קליינע איינצל־גרופן אויף פארשידענע ערטער פון לאגער. דאריבער האט עס שטענדיק געדויערט לענגער. ביז די גאנצע אינסטאלאטארן גרופע איז געווען אויפן זאמל־פונקט. מען ציילט זיי עטלעכע מאל און איינער פון זיי פעלט.

פון דער גרופע אינסטאלאטארן פעלט עדעק. טאדעק פיעקארסקי פרעגט עדעקס חבר: ווו איז דיין פריינט עדעק? כ׳ווייס נישט ענטפערט ער. כ׳האב אים היינט געזען אין פרויען־לאגער. טאדעק האט אונדז ביידן חושד געווען, אז מיר ווייסן יא עפעס און בעט, מיר זאלן אים נישט פארשאפן קיין צרות, ווייל ער איז פאר יעדן אייבעם פאראנטווארטלעך און ווערט באקומען פעסטע שמיץ פון די עס־עס־לייט, און ווען אים ארייננווארפן אין בונקער. ער האט זיך נישט געקאנט פארשטעלן, אז עדעק וועט אנטלויפן אן זיין בעסטן חבר. פיעקארסקי האט געמאלדן דעם עס־עס־מאן, אז איינער פון זיין גרופע פעלט. דער קאפא פיעקארסקי האט תיכף באקומען א פליאסק אין פיסק פון דעם עס־עס־מאן.

ביים אפעל רופט מען אויס: איינער פעלט! איין עס־עס־מאן לויפט צו דער וואך און באלד הערט מען דאס וואיען פון דער סירענע אויף אן אלארם. אלע שטייען אנגעשטרענגט. די רוסישע געפאנגענע קוקן שיקלדיק אויף עדעקס חבר און שמייכלען צו. יעקל שטייט ביי עדעקס חבר, קוקט אויף אים און דריקט זיין האנט. די סירענע האט אויפגעהערט וואיען, ווי זי וואלט פארענדיקט איר געוויין. דער לאגער־פירער שווארצהובער גייט אויף דער וואך. די עס־עס רופט דעם לאגער־עלטעסטן. דעניש, דער לאגער־עלטעסטער לויפט צו דער וואך. עס האט זיך שנעל פארשפרייט די ידיעה אין לאגער אלס סענסאציע.

א סענסאציע אין אורישוויץ – די לויפערקע מאלא איז אנטלאפן

פון דעם פרויען־לאגער איז א יידיש מיידל אנטלאפן די לויפערין מאלא הארטמאן צימעטבוים, נומער 19880 און פון דעם מענער־לאגער איז אנטלאפן עדעק גאלינסקי מיט דעם נומער 531. שווארצהובער האט זיך געוווגדערט, אז זיינס אן אלטער העפטלינג איז אנטלאפן. ס׳לוינט זיך נישט צו זוכן. „דאס פארליבטע פארל איז אנטלאפן". נאכן אווגט־עסן איז עדעקס גוטער חבר געלאפן צו יורעק באראן וועלכער איז אלס לעצטער געווען מיט עדעקן און מיט מאלאן. אלע באקאנטע דריקן אים די האנט פאר פרייד, אז זיין חבר איז געלונגען צו אנטלויפן. אממייסטן האבן זיך געפרייט די יידן, שרייבט דער חבר, די יידן האבן מיך צו זיך איינגעלאדן און מיר מכבד געווען מיט עסן און טרינקען. אין אלע לאגער־פונקטן הערט מען נאר איין טעמע: „עדעק און מאלא".

יורעק האט דערציילט דעם חבר וואס האט זיך דארט ביי דער בלאָק־שטובע אפגעשפּילט. מאלא האט געהאט מזל, ווייל דער עס־עס־מאַן פערשל, וואס האט זי געקענט, איז צופעליק אודעקגעפארן אויף זיין ראוועדער און ס׳איז דארט געבליבן א פרעמדער עס־עס אויפזעערין. זיי האבן געזאגט, אז זיי גייען פארריכטן דאס אבארד־קלאזעט־שלאס וואס איז אפגעבראכן. (עדעק האט עס געבראכן.) יורעק האט מאלאן פארמאכט אין קלאזעט און געווארט ביז עדעק וועט קומען אין עס־עס־אוניפארם און וועט זי פון קלאזעט ארויספירן. יורעק האט מאלאן אנגעטאן א קאמבינעזאן פון א פוילישן ארבעטער, ארויפגעלייגט דעם שווערן מושל אויפן קאפ און זי ארויסגעפירט פון קלאזעט אין דער ריכטונג פון עדעקן צום קארטאפל־בונקער. מאלא איז געגאנגען לאנגזאם, זי האט אינגאנצן געציטערט ווי זי וואלט באקומען א מאלאריע־אנפאל. אזוי איז עדעק אוועק מיט מאלאן דורך די עס־עס־קעטע מיט דעם פאסירשיין. אלץ איז אדורך בשלום לויטן פלאן.

אין „ארבייטסקאמאנדא״ איז דער חבר געשטאנען אין דער ערשטער רייע צוזאמען מיט דעם יידן כאמעק. ווען זיי זענען אדורכגעגאנגען דורכן פרויען־לאגער, זאגט דער איבערקאפא צו עדעקס חבר: דו זאלסט מיר היינט נישט מאכן די זעלבע שפּיל, וואס דיין חבר עדעק האט נעכטן געמאכט דעם „גלעזער״, דעם איבערקאפא. אים איז עס געלונגען אדורכצוקומען גלאט, אבער איך בין א ייד און איך וועל דארפן געבן דעם קאפ פאר דיר. גיב מיר דיין ערנווארט אז די וועסט נישט אנטלויפן.

א קליינע לויפערין האט דעם חבר געגעבן א צייכן, אז זי וויל מיט אים רעדן. די קליינע סלאוואקין איז געווען איבערגליקלעך. זי האט דערציילט די סצענע ביים אפעל. די ראפּאָרט־פירערין, דרעקסלער, פון דער עס־עס האט געמיינט אז מאלאן איז שלעכט געווארן ערגעץ אין א ווינקל פון לאגער און דאס איז די סיבה וואס זי איז נישטא. אלע אין לאגער האבן געזוכט אין אלע ווינקלען.

דער חבר גייט צו שימלאקן ער זאל צוריק־ברענגען די עס־עס אוניפארם פון עדעקן, בכדי ער זאל קאנען דעם צווייטן טאג אנטלויפן. שימלאק איז אבער נישט געקומען. עס איז געקומען א ציווילסט און קוקט אויף דעם נומער פון חבר און ווינקט צו אים ער זאל צוקומען. (די נומערן מיט וועלכע די עס־עס־לייט האבן טאטוירט אויפן לינקן ארעם פון יעדן העפטלינג איז שוין געווען אויף אייביק. יעדער העפטלינג מוז שטארבן מיט זיין נומער אויפן ארעם און יעדער מוז לעבן מיט זיין נומער.)

שימלאק קומט היינט נישט, דאך האט ער עפּעס פאר מיר. דער גוי נעמט ארונטער זיין היטל און שלעפּט ארויס א צעטעלע פון עדעקן. דארט איז געווען געשריבן, אז זיי זענען אדורך אן שום שטערונג. עדעק און מאלא זענען אין אונטן אנגעקומען אין דעם דערפל קאזי. מאלא פילט זיך גוט און ביידע גייען ווייטער, איז געווען געשריבן אין דעם צעטל.

דער גוי דערציילט ווייטער. עדעק און מאלא האבן נישט געקאנט געפינען דאס הויז פון שימלאקן ווו זיי האבן געדארפט אין דארף קאזי איבערנעכטיקן. זיי האבן געפרעגט ביי די פויערים ווו עס געפינט זיך דאס הויז פון שימלאקן. דארט האט זיך ארומגעדרייט אן עס־עס־מאַן מיט א מיידל. שימלאק האט עדעקן מיט מאלאן שוין נישט געלאזט ביי זיך איבערנעכטיקן, ווייל ער האט מורא געהאט אז די פרויען וועלן אים מסרן ביי דער געסטאפא און האט זיי געשיקט צו אן אומבאקאנטן קריסט. יענער

האט זיי געשיקט אויפן פעלד צו א סטויג היי דארט זאלן זיי איבערנעכטיקן. עדעק האט נישט צוריקגעשיקט די עס־עס אוניפארם. ווייל שימלאק האט זי נישט געוואלט נעמען. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז מיר האבן פון שימלאקן צו פיל דערוואַרט. עדעק האט אויך נישט געוואלט שטעלן שימלאקן אין געפאר, און איז אוועק פון דארף.

א טאג שפעטער זענען ווידער אנטלאפן צוויי פוילישע העפטלינגען. קאסטעק יאגיעללא און טאמעק סאבאינסקי און שפעטער אנטלויפן רישעק קארדעל, מיכאלאק און פאפוגא. עס זענען אדורך עטלעכע טעג און עס איז אנגעקומען א ידיעה אז עדעק און מאלא זענען געכאפט געווארן.

עדעק און מאלא געפאנגען

ווי האט דאס געקאנט געשען, אז נאך אזוי פיל טעג האבן זיי זיך געלאזט כאפן? איצט וועט מען זיי ברענגען אין דער פאליטישע אפטיילונג אין אוישוויץ און מען וועט זיי פייניקן ביים פארהערן. עס שוידערט מיך – זאגט דער חבר, אויב זיי וועלן נישט ארויסהאלטן די פייניקונגען און וועלן ארויסזאגן, ווער ס'האט זיי געהאלפן, וואס וועט דאן זיין? אויך יורעקן האט באהערשט א שרעקלעכער פחד און ווי וואס פריער אנטלויפן פון לאגער. שוין צומארגנס אנטלויפן – איז געווען זייער באשלוס. באלד באקומט דער חבר „קאסיבער" פון עדעקן א געהיים ברייזל. ער שרייבט, אז מ'האט זיי אין די בערג פון זשיוויעץ געכאפט, ווען זיי האבן זיך אנגעשטויסן אויף א גרענעץ־פאטראל. מהאט זיי געגומען אין געפענקעניש פון בילעסקא. מ'האט זיי נישט געקאנט אינדענטיפיצירן, ווייל עדעק האט געטראגן די גאנצע צייט די עס־עס אוניפארם אויף זיך. זיי ווערן יעדן טאג פארהערט געסטאפאוצעס. מען באהאנדלט זיי גוט און קריגן אפילו יעדן טאג קאווע און קוכן. די געסטאפא האט נאר געוואלט וויסן, ווי אזוי זיי זענען אנטלאפן פון אוישוויץ און ווער האט עדעקן געגעבן דעם עס־עס אוניפארם. דאס האט די געסטאפא פון זיי נישט ארויסבאקומען.

יורעק מיינט, אויב די געסטאפא קאן נישט ארויסבאקומען מיט גוטן, וועלן זיי אנווענדן די שרעקלעכסטע טארטורן בכדי זיי איינצוברעכן.ביידע חברים האבן דאך באשלאסן מארגן צו אנטלויפן. די געסטאפא האט אנגעהויבן שלאגן עדעקן מיט אייזערנע רערן איבער די פיאטעס פון די פיס. דאך האט עדעק נישט ארויסגעגעבן פון וועמען ער האט די אוניפארם באקומען.

אויף דעם צווייטן טאג גייט דער חבר ארויס צו ארבעט. ביים טויער זעען זיי ליגן טויטע העפטלינגען „אויף דער פלוכט ערשאסן". צווישן די דערשאסענע איז אויך געווען יורעק. די עס־עס־לייט באפעלן, „אויגן רעכטס!" אלע זאלן קוקן אויף די געשאסענע קאצעטלער. די עס־עס איז צופרידן.

פון עדעקן ווידער באקומען א בריוועלע, און דאס מאל א זייער טרויריקט. ער טיילט מיט, אז זיי וואַרטן אויף זייער משפט... זיי האבן קיינעם נישט ארויסגעגעבן און מאלא האט זיך זייער ווירדיק געהאלטן. קיין לעבעדיקע וועלן זיי שוין פון די הענקערס הענט נישט ארויס.

דער גאלגן פאר עדעק און מאלאן אין אוישוויץ

מיר גייען צוריק פון דער ארבעט אין באגלייטונג פון אן ארקעסטער־מארש. אויפן פלאץ ביי דער קיך דערזעען מיר א תליה. אפט זענען אזעלכע דארט געשטאנען, צוויי אדער דריי, דאס מאל איינע. דאס מאל האט דער חבר געוווּסט פאר וועמען זי איז באשטימט. דער חבר האט געדארפט זען ווי עדעק ווערט אויפגעהאנגען. דער קאפא יופ האט עדעקן געבונדן די הענט מיט דראט. יורעקן איז מיטגעטיילט געווארן אז מען וועט היינטער דער קיך אויפהענגען עדעקן.

דער עס־עס־בלאקפירער, גראפיט, טראגט אויף זיין ברוסט דאס בלעכל, אז ער האט היינט דינסט אין לאגער. דער בלאקעלטסטער האט אים ראפארטירט. אלע העפטלינגען זענען געשטאנען אין א פירעק און די תליה אין מיטן. די טיר פון דער צעלע האט זיך געעפנט און עדעק איז ארויסגעפירט געווארן. עדעק האלט זיך ווירדיק. זיינע טריט הערט מען אפילו אויפן זאמד ווי זיי קריצן ווען ער גייט צו דער תליה. יום איז געווען דער הענקער אָן ער איז געגאנגען היינטער עדעקן. דער חבר האט זיך געדרוקט אין דער ערשטע ריי, בכדי יורעק זאל אים זען ביים אדורכגיין. עדעק איז געגאנגען שטאלץ, זיין געזיכט איז געווען בלאס און געשוואלן פון די קלעפּ. עדעק איז דורך זיין חבר אדורכגעגאנגען. עדעק איז ארויף אויפן א ינטערגעשטעל און זיך געשטעלט ביים האקן אונטער דעם גאלגן־תליה און די פעטליע פון שטריק האט באריִרט זיין קאפּ.

עדעקס טראגישערטויט

עס דערהערט זיך דאס געשריי פון די עס־עס: אכטונג! איין עס־עס־מאן טרעט ארויס מיט א פאפיר אין דער האנט און הייבט אן לייענען דעם אורטייל. אין דעם מאמענט וויל עדעק ארייננשטופן זיין קאפ אין דער פעטליע פון שטריק, כדי אליין זיך אויפצוהענגען. ער האט אוועקגעקאפעט מיט די פיס דעם טאבורעט און איז געליבן הענגען אין דער לופטן. אזוי האט זיך עדעק אליין אויפגעהאנגען און נישט געווארט, אז די עס־עס־הענקער זאלן דאס מאכן. עדעק האט געהאלטן ווארט. עס־עס־לייט מאכן אן אלארם און צווינגען דעם קאפא צו האלטן דעם געהאנגענעם ביי די פיס, אז ער זאל נאך לעבן, ווייל ביי די יעקעס מוז זיין ארדנונג אפילו ביים הענגען. דער קאפא באפט דעם קערפער פון עדעקן, שטעלט אים צוריק אויפן אונטערגעשטעל אָר מאכט לויז די פעטליע פון שטריק.

דער עס־עס־מאן האט געענדיקט דאס לייענען אין דייטש און האט אנגעהויבן לייענען דעם אורטייל אין פויליש. עדעק ווארט רואיק ביז ער האט געענדיקט לייענען. ווען ס'איז געווארן שטיל, האט עדעק א געשריי געגעבן: זאל לעבן דאס פויל... ער האט דעם אויסרוף נישט געענדיקט, דער הענקער יום האט ארויסגעצויגן דעם אונטערגעשטעל פון הינטער עדעקס פיס און עדעק איז געבליבן הענגען. אלע העפטלינגען זענען געווען דערשיטערט און האבן אפגעגעבן עדעקן דעם לעצטן כבוד. באלד האט מען געהערט א געשריי: אלעס וועקטרעטן!

אין דעם מאמענט איז דער פלאץ געווארן ליידיק. נאר דער טויטער קערפער פון עדעקן איז דארט געבליבן. די רוסישע געפאנגענע פרובירן מיך צו בארואיקן. זיי קלאפן מיר איבער דער פלייצע און זאגן: שרייבער, בארואיק זיך, פאר אלעם וועלן די נאציס באצאלן! עדעקס חבר איז געראפן געווארן פון א לויפער.

פון די קאפאס: דעניש, יופ און קאזיעק זוס, אז זיי זאלן עפעס זאגן דעם חבר וועגן עדעקן. זיי זאגן: עדעק איז געווען דיין פריינד, ער האט קיינעם נישט אויסגעגעבן. דער לאגער־קאפא האט אים די הענט געבונדן און עדעק האט אים די קארטע געגעבן אין דער האנט. ווען גאט וועט העלפן און דו וועסט קומען געזונט אהיים, זאלסטו דאס פעקעלע געבן זיין פאטער. דער הויפט־קאפא דעניש האט אים געגעבן א קליין פעקעלע און האט אים געהייסן גיין צוריק אין זיין בלאק. דערביי געזאגט, אז ער זאל קיינעם ווענגן דעם נישט דערציילן, ווייל עדעק איז געווען א גוטער קאמעראד.

אין בלאק אונדזערן האט דער חבר געפרוווט זעען אין דער אנוועזנהייט פון יענקל און פון יידישן פריזיער וואס עס איז פאראן אין פעקעלע. אויף דער קארטע זענען געווען אויפגעשריבן די נעמען פון עדעקן און פון מאלין. עדוואַרד גאלינסקי נר. 531 און מאלא צימעטבאום נר. 19880 און אין א פארוויקלט שטיקל פאפיר א בינטעלע מיט האר פון עדעקן און א גאלדפארביקער לאק פון מאלין. מיר האבן געקוקט און געוויינט.

אויך מאלא קומט אום אויף דער תליה

א טאג שפעטער טרעפט זיך דער חבר פון עדעקן מיט דער קליינער יידישער לויפערין, א חברטע פון מאלין, פון סלאוואקיי. זי דערציילט אים, אז מאלא האט זיך אויך נישט געלאזן פון די עס־עס־לייט הענגען. ווי מאלא איז געשטאנען אויפן געשטעל אונטער דער גאלגן־תליה און האט געהערט דעם אורטייל וואס די עס־עס לייענען אדורך אין דייטש, דאן האט זי זיך מיט א ראזיר־מעסערל אדורכגעשניטן די אדערן.

די עס־עס־לייט האבן נישט דערלויבט, אז דאס מיידל מאלא זאל שטארבן ווען זי וויל. נאר אויף זייער באפעל. דער עס־עס־מאן טאובע איז צוגעשפרונגען צו מאלין און האט געוואלט איר קערפער אונטערהייבן אז זי זאל נאך בלייבן לעבן. מאלא אבער האט דעם עס־עס־מאן טאובע מיט אירע פארבלוטיקטע הענט געפאטשט איבער פנים.

די עס־עס־מענער זענען געווען אזוי אויפגערעגט אויפן יידישן מיידל, וועלכע האט געהאט דעם מוט פארן שטארבן צו פאטשן אן עס־עס־מאן אין געזיכט, אז זיי האבן זי ארונטערגענומען פון דער תליה און האבן אויף איר אנגעהויבן טרעטן מיט די פיס אין די אויגן פון אלע ארומשטייענדיקע מיידלעך אין פרויען־לאגער. דער טויט־אורטייל איז געווארן אויסגעפירט, אבער נישט אזוי „פינקטלעך" ווי די עס־עס האט געוואלט און ווי זייערע פארשריפטן פארלאנגען עס.

מאלין האבן די עס־עס־לייט נישט געהאנגען. זיי האבן זי ארויפגעלייגט אויף א וועגעלע און אירע חברטעס האבן זי געפירט מיט דעם וועגעלע צו דער קרעמאטאריע. אויפן וועג האט זי אויסגעהויכט איר נשמה. די קליינע סלאוואקין, וואס האט דאס דערציילט, איז געווען פון די מיידלעך, וועלכע האבן באגלייט די שיינע מאלא צימעטבוים אין איר לעצטן וועג... איצט שטייט די קליינע סלאוואקין און ווישט די טרערן פון די אויגן מיטן ארבל פון איר לאגער מלבוש. דער חבר פון עדעק האט נישט געפינען קיין טרייסט־ווערטער פאר דער קליינער חברטע פון מאלי צימעטבוים.

דער חבר איז אוועק פון אוישוויץ דעם 27 אקטאבער 1944 אין לאגער אראניענבורג און האט מיט זיך מיטגענומען דאס בילד פון מאלין און דאס בינטעלע האר פון איר און עדעקן. דאס בילד פון מאלא צימעטבוים געפינט זיך אין מוזעום פון אוישוויץ אלס צייכן פון גבורה פון דעם יונגן פארל עדעק און מאלא.

דער חבר פון עדעק גאלינסקי האט געהייסן וויעסלאוו קיעלאר. מיט אים האט עדעק געדארפט אנטלויפן און ער האט אים אויסגעטוישט פאר מאלא און מיט איר געטריי געשטארבן.

איבערגעזעצט פון פויליש דורך טוביה פרידמן
ראש המכון לדוקומנטציה בחיפה, ת.ד. 4950
טעל: 511192

די „לוסטיגעס" און די „יאַצקעס"

צוויי יידישע משפחות אין שטעטל, וועלכע האָבן מיט זייער לייב און לעבן פאַרטיידיקט דעם יידישן כבוד. זיי פאַר זיך אַליין האָבן אפשר ווינציקער געקלערט וועגן זייער טאַט אָבער זייער טאַט אין טאָג־טעגלעכן לעבן האָט גערעדט פאַר זיך אַליין. אין ווערטער און אין איבעריקע פּרושים, נאָר געטאָן, און אַלס אַזעלכע דאַרפן מיר זיי דערמאָנען און באַצייכענען זייערע ספּעציפישע שטריכן אויף ווײַל דער זכרון דינט אונדז..

די לוסטיגעס

די משפחה לוסטיג האָט אין בריגל גופא באמת נישט געוווינט. זיי האָבן געוווינט אויפן וועג קיין באַבניע, דאָס הויז פון די לוסטיגעס האָט געשאַפן ביי די יידישע פוסגייער קיין באַבניע אַן אילוזיע פון זיכערקייט, ווייל גייענדיק אויף דעם וועג קיין באַבניע האָט זיך יעדער ייד יעדער ייד געפּתּען און א פּחד: אַט וועט אַנקומען א שייגעץ, און וועט דערלאַנגען קלעפּ. דער פּחד און דער געפיל פון אומזיכערקייט האָט באַגלייט דעם גאַנצן וועג, ביז מען האָט זיך דערנענטערט צופּ שפּיץ פון ן באַרג, פון וואַנען מען האָט דערזען פון דער ווייטנס דאָס הויז פון די לוסטיגעס, דאַן איז געוואָרן – ווי מען זאָגט – לייכטער אויפן האַרץ. און וואָס מער מ'האָט זיך דערנענטערט צו דעם הויז, אַלץ היימישער און זיכערער האָט מען זיך געפילט, און דאָס דערפאַר, ווייל דאָ געפינט זיך די יידישע שטוב און חלבער מען וועט געפינען די באַשיצער.

דאָס הויז פון יעקב אבינו

טראָץ דעם וואָס די משפחה האָט געוווינט ביי זעקס קילאָמעטער ווייט פונעם שטעטל, האָט מען זיי אַריינגערעכנט אַלס בריגלער. אין אמתן האָבן זיי זיך אויך געפילט אַז זיי זענען א טייל פונעם שטעטל, ווייל עטלעכע מאָל אין דער וואָך האָבן די צוויי יינגסטע ברידער פון דער משפּחה, פאַרבראַכט אין שטעטל. מיר באַצייכענען נאָר צוויי ברידער, ווייל אין אונדזערע יאָרן איז דער פאָטער זייערער שוין געווען אויף דעם עולם האמת און די צען עלטערע ברידער האָבן פאַרלאָזט זייער היים פון די עלטערן און געשאַפן זייערע אייגענע היימען. געבליבן מיט זייער מוטער איז די איינציקע טאָכטער דינה און די צוויי יינגסטע ברידער. דער עלטערער האָט געמאַכט א רושם מיט זיין שווערן, באַסיקן קול, וועלכער האָט זיך געלאָזט הערן פון דער ווייטנס. אויך זיין ידיש רעדן האָט געקלונגען מאָדנע און איז געווען האַלב פּויליש. ער פלעגט גאַנץ אָפט שפּילן אין בילאַרד ביי יאַשע שנור. ער פלעגט זיך פאַרשפּעטיקן ביז 11 אַזייגער ביינאַכט. ביי אים האָט דער פּחד נישטעקזיסטירט. ער איז תּמיד געגאַנגען באַגלייט מיט זיין קורצן שטעקן וועלכער האָט נישט געפּאַסט צו זיין הייך, אָבער ער האָט געפּאַסט און געדינט פאַר זיין אויפגאַבע.

שיאַ לוסטיג אין גרויסן יריד־טאָג

אין בריגל זענען געווען צוויי ירידים־טעג אין דער וואָך: דינסטיק און פרייטיק. דאָס זענען געווען געוויינלעכע ירידים. יעדע צווייטע וואָך ווידער, איז געווען א „גרויסער יריד". אין דעם טאָג האָבן די פּויערים געבראַכט צו פאַרקויפן בהמות, פערד און חזירים. שיאַ לוסטיג איז געווען נישט מער ווי א פאַרמיטלער פון די פערד־

פאַרקויפער". צו דעם פּאַרמיטלער־פּאַך האָט מען געדאַרפט האָבן אַ גוטן שטעקן און פלינקע הענט. און נאָך מער: נישט קיין מורא האָבן. און די דריי זאַכן זענען געווען ביי שיא לוסטיג. גאַנץ אָפט זענען פאָרגעקומען שווערע שטרייטונגען צווישן די פערד־מעקלער, וואָס האָבן זיך גאַנץ אָפט געענדיקט מיט דער שטעקן־שפּראַך, אָט די „שפּראַך" האָט שיא לוסטיג גוט באַהערשט.

אַ פּחד אויף די ייִדן אין שטעטל.

אין אַזאַ יריד־טאָג פון „שטעקן־שפּראַך" האָט אַרויסגערופן אַן אימה אויף די מאַרק־קרעמער. כמעט צוויי שעה האָט זיך געצויגן דער „שטעקן־געשפּרעך" און דער קלאַנג פון דעם געשלעג האָט זיך צעשפּרייט ביי די פּערדן און זיי האָבן גלייך אויסגעדריקט זייער צאָרן מיט אַנטיסעמיטישע אויסרופן, וואָס האָבן אַרויסגערופן אַ בהלה ביי די קרעמער. זיי האָבן אָנגעהויבן פאַרפּאַקן זייערע קרעמלעך. אָבער דאָך האָט זיך איינגעגעבן דעם קאָמענדאַנט מיט 8 פּאָליציאַנטן איינצושטילן דאָס געשלעג אויף דעם, אַזוי גערופענעם, חזיר־פּלאַץ. דאַן האָט זיך אַנטפּלעקט דער רעזולטאַט פון דעם געשלעג. שיא לוסטיג איז געשטאַנען טאַקע מיט זיין שטעקן אַ גוט צעשלאָגענער. עס האָט געריננען בלוט פון זיין קאָפּ און פּנים, אָבער געשטאַנען מיט זיין שטעקן. און אויף זיין יונגסטער ברודער, ערשט נישט לאַנג באַפרייט פון מיליטער, אַ גוט אויסגעשולטער באָקסער און „דזיאַדזשיטסו" איז געשטאַנען אַ האַלב־לאַכענדיקער, מיט אַן אונטערגעהאַקט אויג און פון אויער האָט אים געטריפט בלוט. אַזוי האָבן אויסגעזען די צוויי ברידער לוסטיג. און ביי די גויים זענען געלעגן העכער דרייסיק עלטערער און יונגע שקצים צעשלאָגענע, פאַרבלוטיקטע, און געשריען פון זייערע ווונדן. און ווען די אַרומיקע גויים האָבן פאַרלאַנגט פון דעם קאָמענדאַנט, ער זאָל די צוויי לוסטיגס אַרעסטירן, האָט ער זיי געענטפערט, אַז ער שעמט זיך צו קומען צו דעם ריכטער אין געריכט און טענהן, אַז די צוויי האָבן זיך געשלאָגן מיט איך, הונדערטער, און אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער פאַרהער אויפן פּלאַץ און די גויים האָבן מיט חרפּה אַראָפּגעשלונגען זייער מפּלה. אַזוי איז געווען, ווען ייִדן האָבן גערעדט מיט דער „שטעקן שפּראַך".

די "יאַצקעס"

די משפּחה האָט זיך צעצווייגט אויף צוויי משפּחות: דעם אַלטן יאַצעקס צוויי טעכטער האָבן חתונה געהאַט און געשאַפן פאַר זיך זייערע משפּחות. די ווערע טאַכטער מיט איר וווינונג אין מאַרק און די יינגערע איז געבליבן מיט דעם אַלטן פאָטער אַהרן יאַצעק, פון וועלכן עס האָט זיך אָנגעהויבן דער צונאָמען „יאַצעק" און דאָס איז געווען נאָך אין די צייטן פון אַלטן ר' טוביהלע. עס האָבן זיך געשאַפן צוויי מחנות אין שטעטל: איינע האָט מען גערופן „אחדות" און די צווייטע „יאַשקעס". און ר' אַרון בראַון, דער פאָטער און דער זיידע פון די קינדער און אייניקלעך איז אויך געווען דער פאָטער פון דעם צונאָמען „יאַצקעס". ר' אַרון בראַון איז געזעסן צוזאַמען מיט זיינע חברים אַפּרוען זיך פון דעם שוויץ־באַד. זיי האָבן אַרומגערעדט די אינערלעכע אַקטועלע קהילה־פּאָליטיק און אַזוי ווי דעמאָלט איז געווען אַקטועל דער פּראָבלעם „אחדות" און „יאַשקעס". נישט ווילנדיק האָט אַרון בראַון אויס־געדריקט זיך אויף די „יאַשקעס" - „יאַצקעס" און עס האָט אים שוין מער נישט

געפעלט. אויפן פלאץ האבן די חברים איס צוגעקלעפט דעם נאמען „ארון יאצעק״. און אויב ער איז „ארון יאצעק״. זענען זיינע קינדער און אייניקלעך „יאצקעס״.

דער אסענטירונגס־טאג אין שטעטל.

יעדעס יאר די זעלבע זאך: עס פלעגן פארקומען די צושטעלונגען פון דער יוגנט צום מיליטער, ווי געוויינלעך, האט די יידישע יוגנט געטאן אלץ, מען זאל זיי נישט נעמען צום מיליטער. אויסער עמך, וואס האבן נישט געהאט קיין געלט און נישט קיין פראטעקציע, דאס איז אויך געלט. פארקערט איז געווען ביי די פאליאקן: זייערע עלטערן האבן געבראכט די זין צו דער אסענטירונגס־קאמיסיע, מיט שיין באצירטע ווגענעראון עס איז ביי זיי געווען א יום־טוב־טאג. פארשטייט זיך, כדי צו דערגרייכן די שמחה זאל זיין גרויס, איז פאראנען א מיטל „א ביסעלע משקה״. און אזוי ווי זיי זענען איבערגעגאנגען צו גאנצע פלעשער וואדקע און „כל המרבה משובח״, איז דער גרעסטער טייל פון זיי געווארן שיכור ווי לוט. און אלס אזעלכע דארפן זיי ווייזן די יידעלעך וואס זיי קאנען. און זיי האבן זיך א לאז געטאן גלייך צו די קרעמער ועלכע האבן ארויסגעפאקט זייערע קרעמלעך אין דעם יריד־טאג. די צוויי משפחות יאצקעס האבן פארנומען דעם קאנט פון דער זייט פון מארק־פלאץ און ארויסגעשטעלט דארט די ערדענע און שטיינערנע טעפ די עמאלירטע טעפ און אנדערע קיך־זאכן.

מען צעברעכט טעפ און קעפ.

די שקצים זענען גלייך צו צו די ערדענע טעפ און אנגעהויבן מיט די פיס צו קאפען אין זיי. פארשטייט זיך, די טעפ זענען צעקנאקט געווארן. אויף דעם האט דער ערשטער געענטפערט דער יונגער בעל־עגלה, דער בעל עגלה פון דער עלטערער טאכטער פון ארון בראון, בורקע, וועלכער איז אין א קורצער צייט געווארן איינער פון די יאצקעס. מיט א שינד אין פרעסער איין שייגעץ, וועלכער האט שוין מער נישט געזען אויף זיינע אויגן. און דער זון פון דער עלטערער טאכטער, וואס האט געפירט דאס געשעפט מיט דער מוטער, האט געלייגט זיינע צוויי גרויסע, שטארקע הענט אויף א צווייטן שייגעץ וועלכער האט זיך גלייך באראצט מיט בלוט פון זיין נאז. און די צוויי זין פון דער יינגערער טאכטער, פנחס יאצעק, האבן לאנגזאם, שטיל, ארויסגעריסן איעדער איינער פון זיי אן „ארטשיק״ (א טייל פון א וואגן) או ן געדארזגעט איבער די קעפ. אין איין זייט האבן די יידישע קרעמער פארפאקט די סחורות און אין דער צווייטער זייט האבן די יאצקעס געקלאפט אין די קעפ...

די פאליציי.

נאר א דאנק דער פאליציי וואס איז געווען מאביליזירט צו האלטן ארדנונג אין דעם יריד־טאג, האט זיך איינגעגעבן אפצושטעלן די שלעגערייען, ווען נישט די פאליצי ווער ווייסט צו וואס דאס געשלעג וואלט דערגאנגען. דאן האט די פאליציי אנגעהויבן מאכן די אויספארשונג און פראטאקאלירן. דא האבן זיך אריינגעמישט יידן און גויים מיט דער פאליציי צו זאמען, מען זאל אדורכקומען. אבער די „יאצקעס״ זענען מסכים מותר צו זיין אויף א משפט, אבער פאר קיין פאל נישט, אויף די צעקנאקטע טעפ. דער אפמאך־געשפרעך האט זיך געצויגן לאנגע שעהען און האט זיך פארענדיקט מיט דעם, אז די גויים האבן באצאלט פאר די צעקנאקטע טעפ און אוועק מיט צעקנאקטע קעפ.

(הנסתר)

/ יעקב סיקא /

ז כ ר !

ני חי עלי גשר - הזמן
החוצה תהומות דם,
ב ע י ם ד ם,
דם אבי ואמי
זה עמי
הזועק
הנואק:
זכר את אשר עשה לך עמלק,
- - - - - - - - - - - - ז כ ר ! ! !

*

ני חי כנשר
נשר־מעגן מעל בקעת־אדם
והמה -
בית ישראל
גרזן דם קפדם
חיתו - אדם !

*

ני שומע קולם
בכל אתר ואתר בעולם !
הוא צועק
הוא זועק:
זכר את אשר עשה לך עמלק
- - - - - - - - - ז כ ר ! ! !

ר"ג כ"ה בסיון תשל"ט
24.6.79

/ יעקב סיקא /

אבי שבשמים

בי שבשמים:
מסערות האימה
באירפה - בסדום,
מיערות התדהמה,
עמד נא ודום !
כי נקרע גו אמי,
כי נעקר לב אבי.
לבי
לבי
איך נחרב זה נוי !

*

בי שבשמים:
בסדום אירפה,
בעמורתה,
נחנקה סבתי
ונשנק בה סבי.
- - - - - - - - -
אבי,
אנוש כאבי,
- - - - אנוש.

*

הה !
הלא ממצולות־ימים
התחננתי אליך:
ג א ל ה !
הה!
הלא מאוקינוס הדמים

שועתי אליך

ה צ ל ה !

*

בי,

הן כאבן שואבת

נמשכתי עדיך אל,

ואיחל

לאל

נקמות

ישראל !

*

ר"ג ל"ג בעמר תשל"ט

געווידמעט די
בריגלער קדושים.

מאת מנדל מוזס

אל נקמות

שוין יארן אזויפיל זענען פארלאפן
ווי די שואה האט זיך געטראפן
און ס'גייט נישט דורך א נאכט,
איך זאל זיי נישט זען אין חלום, ווי עס וואלט געווען
אויף דער וואך.
ווי נאר מיינע אויגן־לעפלעך צום שלאף זיך קלעפן
זע איך זיי פאר מיינע אויגן דורכשוועבן.

עס איז א פינצטערע נאכט, אנפאנג דריטע אשמורה.
איך שפרינג ארויס פון בעט און גיי לערנען תורה.
מיט א ברענענדיק ליכטל אין די הענט,
שאר איך זיך דורך די פינצטערע געסלעך פון שטעטל
לענג אויס די ווענט.

אבער דעם שלאקסרעגן וואס האט אן אויפהער געגאסן,
האט סוף־סוף דאס ליכטל פארלאשן.
איך בלייב שטעקן אין א פינצטערן ווינקל
און קאן זיך נישט ארויסקלייבן פון דער טינקל –
זע נישט מער קיין שפרייז צו מאכן.
איך הער דאס ווילדער קול פון שטן, וועלכער טוט מיך
אויסלאכן; א געדיכטע פינצטערניש טוט מיך ארומכאפן,
דאס הארץ הייבט אן וואס א מאל שטארקער קלאפן.
פלוצים א הארציקער תורה־ניגון טוט צו מיר דערגיין,
און מיט א מאל זע איך זיך פאר מיין בית־מדרש שטיין.
שנעל, שנעל, שפרייז אריבער די שוועל!
פראל אויף די טיר – און דאס הארץ פאר פרייד ווערט
שיר נישט צעשפארט אין מיר,
אין ווארעם־ליכטיקן שטיבל, ארום לאנגע טישן,
זיצן בחורים און יינגעלייט – אין די גמרא־בלעטער זיי מישן
עס איז א ווינטערדיקע נאכט, אנפאנג דריטע אשמורה
און שוין איז דער חלל ארום פארהילט פון קול התורה;
איך קוק זיך איין – אלץ ווי אמאל געווען,
ווי אויף דער וועלט וואלט גארנישט פאסירט, גארנישט געשען
און איך פרעג זיך: ווו ציען די שטאט? ווו זייט איר
קינדערלעך, ביז איצט געווען? אזויפיל יארן איך נישט געזען.
געמיינט האב איך דאך, אז געבליבן בין איך אליין,
און אט זיץ איך שוין אויך ביי אן אפענער גמרא,
נישט פילנדיק, אז אונטער דער פלייצע לויערט שוין די צרה.
מיטאמאל א יאמערלעך געוויין דערגייט צו מיינע אויערן.
איך דריי זיך אויס – אלץ איז פארשוונדן, אלץ איז צוריק פארלוירן.
ווידער געפין איך זיך אין א פינצטערן טאל,
ווו עס זענען צעשפרייט זייערע ביינער, אן א סוף, אן א צאל,
און פרעג ווי צו זיך אליין:
שומר מה מליל? שומר מה מליל?
און ווען איך טו אין דער פינצטערניש זיך אזוי איינקוקן,
באמערק איך, ווי זייערע ביינער הייבן זיך אן צוזאמענרוקן
און איידער וואס־ווען, שוין ווידער
ציען זיי אויף זיך ארויף הויט און גלידער
און ביז איך טו זיך אריענטירן,
איז די גאנצע עדה ווידער גאנץ און הייבט אן מארשירן.
סליחה! סליחה! נישט זיי מארשירן
ווייל זייערע פוס־טריט טוען די ערד נישט בארירן.
עס הויבט זיך אן א שוועבענדע דעפילאדע, וועלכע קיין שום
אומה ולשון האט אזעלכעס נישט געזען,
ווייל ביי קיין איין פאלק איז אזא בראך נישט געשען..
דער ערשטער שוועבט מיין דארדיקער מלמד ר׳ משה הללס,
וועלכער האט דורות קינדער געלערנט די ערשטע תפילות –

ארומגערינגלט מיט א כאפטע קינדערלעך. און אויף איין האנט
דאס קלענסטע קינד –
די צאן קדושים וואס האבן נישט טעם געווען דעם טעם פון זינד.
ווייטער שוועבט דאס גאנצע שטעטל, ווי דו האסט זיי אלע געקענט
קיין איין פנים איז דיר נישט פרעמד.
זיי שוועבן געפלאכטן האנט אין האנט,
און אונטערשיד פון יחוס און שטאנד.
דא האבן זיך אלע אויסגעגלייכט
אלע האבן דעם העכסטן שטאפל פון קידוש־השם דערגרייכט.
אט זע איך מיין רבין, דעם וויעליפאלער צדיק מיט א ספר אין האנט,
א ספר, וועלכעס איז מיר אזוי גוט באקאנט.
דאס איז דאס מחזור פון די הייליקע טעג,
ווענעמס בלעטער מיט באכן טרערן פארפלייצן ער פלעגט.
און אזוי ווייטען אן א סוף שוועבט די גאנצע עדה
טאטע, מאמע, באבע, זיידע...
ווי פארשטיינערט טו איך זיך אין זיי איינקוקן
איך פיל, ווי אין האלדז פאנגט מיך אן צו שטיקן.
איך שטעל זיי אוועק די שאלה:
ווו אהין שוועבט איר אלע? מיט טענות צום בית דין של מעלה?
פון קיינעם האב איך אן ענטפער באקומען,
אלע זענען זיי ווי מיט זיך פארנומען...
דאן שטרעק איך אויס מיין האנט און וויל זיי אנטאפן,
אבער זיי גליטשן זיך דורך מיינע פינגער און לאזן זיך נישט אנבאפן.
מיט זייערע אויגן פרעגן זיי מיך: אין וואסער זכות ביסטו ניצול געווארן?
ווען ארום האט געפלאקערט דעם אשמדאים צארן,
ווען די פונדאמענטן פון דער וועלט זענען צעטרייסלט געווארן?
און איך פיל זיך ווי שולדיק וואס כ׳בין נישט מיט זיי צוזאמען
אוועק אין די אייביקייט, ווען די וועלט איז געשטאנען אין פלאמען.
און ווידער אמאל א שוידערלעך געשריי באגלייט מיט שאסן,
איך כאפ זיך אויף מיט א קאלטן שוויס באגאסן.
איך קוק זיך ארום
אין דרויסן איז נאך פינצטער אומעטום,
אבער מיינע אויגן וועל איך נישט פארמאכן
נישט בכוח דעם חלום נאך א מאל דורכמאכן.
און אזוי נאכט נאך נאכט, די זעלבע זאך:
איך בלייב ליגן מיט אפענע אויגן און קלערן
ביז עס גייט אויף דער מארגנשטערן
און ווי יעדן פרימארגן קער איך זיך צו גאט מיט א תפילה א שטילע:
– גאט, ווי לאנג נאך וועלן די רוצחים זיך דרייען אויף דער וועלט
און נישט ווערן פאר א משפט געשטעלט?
נעם גאטעניו דעם משפט אין דיינע אייגענע הענט,
זאלן די מערדער ווערן פון דיין צארן פארלענדט –

איז דאך דער לעצטער ווונטש פון די קדושים איידער זיי האבן אויסגעהויכט
די נשמה
געווען, דאס איינציקע ווארט – נקמה !
דעריבער רבונו של עולם, פארלענד די רוצחים ווו
זיי זאלן זיך נאר נישט געפינען
קיין איינער זאל פון דיינע הענט נישט אנטרינען!
מיט א פייערדיקן בעזעם זאלסטו זיי אפווישן פון דער וועלט
עס זאל נישט בלייבן קיין סימן פון רוצח'ס געצעלט.
און דאן שטעל זיך אויף פון כסא הכבוד, אל נקמות,
מאך א ווארע פאר די בלאנדזשענדע נשמות,
טרייסט זיי, זאג זיי: שטילט שוין אייער צארן.
דער לעצטער ווונטש וועגן נקמה איז שוין מקויים געווארן.
און דאן, ווען אויף די רוצחים וועט קומען זייער פארדינטע שטראף,
וועלן די נשמות זייערע תיקון געפינען און מער נישט
שטערן מיין שלאף.

געשריבן פון מענדל מאזעס
קרית שפרינצק, חיפה.

דאס שטעטל בריגל אין שפיגל

בומער 1, יידן !

א.

יידן קליינע, יונגע, דערוואקסענע, עלטערע און אלטע,
יידן קינדער אין דעם וויגל,
יידן הייסע פאר ווענע און קאלטע,
יידן, אזוי זעט אויס דאס שטעטל אין שפיגל,

ב .

יידן רבנים, מלמדים און דיינים,
יידן שוחטים, שמשים און חזנים,
יידן חסידים און בני־תורה,
יידן אפיקורסים, האבן פאר גאט נישט קיין מורא,

ג.

יידן סוחרים און מוכרים פון נישט זייער סחורה,
יידן דלפנים און בטלנים, לעבן פון האפענונג צום ליבן בורא,
יידן מיט בערד און פאות א הדרת פנים,
יידן „דייטשן" פארגעשריינטענע, קולטורעלע, נישט קיין נאראנים,

ד.

יידן עמך פון א גאנץ יאר,
יידן, וואס דאס גאנצע יידישקייט איז ביי זיי נישט קלאר,
יידן פון דער פרייער פראפעסיע,
יידן וואס טאען מחלל שבת זיין בפרהסיא,

ה.

יידן, זייער פאך א סטאלער,
יידן, זייער פאך א צימער־מאלער,
יידן, זייער פאך א גלעזער.
יידן, זייער פאך א בעל בירער, שערער,

ו.

יידן פאך־לייט, א היטל־מאכער.
יידן פאך־לייט א בעזעם – און בערשטל־מאכער,
יידן פאך־לייט א זייגער־מאכער,
יידן פאך־לייט א בייטל־מאכער

ז.

יידן בעל־מלאכות א שניידער,
יידן בעל־מלאכות א שיסטער,
יידן בעל־מלאכות א בלעכער,
יידן בעל־מלאכות א זייפן־קעכער,

ח.

יידן צוקער־קיכלעך און בייגל־בעקער
יידן קצבים, פלייש־העקער,
יידן טשאלנט־ריקער און ברויט־בעקער,
יידן יידיש־פוילישע זעצער און דרוקער.

ט.

יידן זייער פאך א קירזשנער,
יידן זייער פאך א איינבינדער,
יידן זייער פאך א קאנדיטארן,
יידן זייער פאך א בוכהאלטערן,

י.

יידן דראזשקאזשעס, פיאקער,
יידן אייער־פאקער,
יידן א קאמאשן־שטעפער פון לעדער,
יידן אויך א פאכמאן – א בעדער,

י״א.

יידן – זייער פאך א קאלך־אייער־איינלייגער,
יידן זייער פאך א וואסער און מעל־טרעגער,
יידן זייער פאך א בעלי־עגלות, שפּיליטערער,
יידן זייער פאך א חדר־קינדער שרייבן־לערער.

י״ב.

יידן ציקערלעך און קארמעלך־פאבריקלעך,
יידן – א סאדע־וואסער פאבריקל,
יידן – א זייף־פאבריקל,
יידן – אן עסיק־פאבריקל,

י״ג

יידן !... יידן !... יידן !... אלץ יידן !...
און דאס אלץ איז אוועק !
איי, רבונו של עולם
ווי קומט נישט אויף אזא וועלט א סוף, אן עק?!

חיים בריגלער

בריגל אין שפיגל

נומער 2 · יידענעס

א.

יידענעס רביצינס אין שביעס־קעפלעך,
כלה־מיידלעך מיט געפלאכטענע צעפלעך,
יידענעס דעם קאפ געשוירענע, אין שייטעלעך,
יידענעס אין אייגענע האר, געצירט אין גאלדענע קייטעלעך,

ב.

יידענעס פון פאך א קינדער־הייבאם
כלה־מיידלעך – פון פאך פראשעניעס און מעטריקעס־שרייבערינס
יידענעס פון פאך א באד־טיקערין,
יידענעס פון פאך א גענדז־פליקערין,

ג

יידענעס שניידערינס פון געוויינלעכע קליידלעך,
כלה־מיידלעך שניידערינס נאר פאר עלעגאנטע מיידלעך,
כלה־מיידלעך פארהאנגען־שטריקערינס,
כלה־מיידלעך מאנאגראם־העפטערינס,

ד.

יידענעס – פוטער – אייער – פליש – הינער און גענדז שמוקלערינס,
יידענעס אויף ירידים און מארק־קרעמערינס
יידענעס טייג אויף מצה־קנעטערינס,
יידענעס און מיידלעך מצות־זועלגערינס,

ה.

יידענעס ועש־ביטארינס,
יידענעס – אויף חתונה־קעכערינס,
יידענעס אוגערקעס, עפעלעך און קרויט איינזייערינס
יידענעס – באבעס און ארבעס זידערינס.

ו.

יידענעס זייער זארג די שטוב, געשעפט און קאך,
יידענעס, אויך פרנסה איז געווען זייער יאך,
יידענעס, ביי זיי איז געווען פאראנען קארטאפל מיט קרויט,
יידענעס וואס האבן נישט געהאט צו קויפן פאר די קינדער א ביסן ברויט.

ז.

יידענעס, פאר די קינדער געטאן די גרעסטע באמיאונג,
יידענעס אלץ פאר די קינדער, זיי זאלן קריגן א יידישע דערציאונג,
יידענעס אין דעם יידישן לעבן און אנטייל גענומען.
יידענעס! יידענעס! אלע מיט א מאל אוועקגעקומען.

ח.

און דאס אלץ איז מער נישטא! און וועט שוין מער נישט זיין!!!
די דייטשן און פאליאקן האבן געמאכט בריגל ,,יודערן־ריין"
און פון אונדזערע הייליקע מאמעס און שוועסטער איז נישט געבליבן קיין מצבה, קיין געביין
זאל שוין אויף בריגל מער נישט אויפשיינען די זונען־שיין.

ט.

איי, רבונו של עולם, א שוידער! א ציטער!
אזא פארדארבענע מיאוסע וועלט! אזוי ביטער!
אלמעכטיקער גאט! שערק ! ! !
זאל קומען אויף אזא וועלט א סוף! אן עק ! ! !

חיים בריגלער

בריגל אין שפיגל

נומער 3. יונגעלייט אין שטעטל

א.

א סך, א סך פארשידענע יונגעלייט
חתונה צו האבן שוין פון לאנג אריבער די צייט,
אבער אויף דעם דארף מען אויך געלט האבן
וואס טוט מען? באטש נעם מיט דער באז די ערד גראבן

ב.

פריילינס חסידישע, עמך'דיקע, פארשטענדלעכע, אינטעליגענטע - מען קאן זוכן א חתן.
אבער וואס קאן מען טאן - עס פעלט די הויפט־זאך, עס איז נישטא קיין נדן
אמת, זיי דארפן שוין פון לאנג האבן א מאן
באנוגענען זיי זיך דערווייל לייענענדיק א פוילישן ראמאן.

ג

בחורים חסידישע און בטלנים - קיין אויסוועג אין זייער לעבן
געזעסן ביי דער גמרא און געדאגעט און אין געטלעכקייט געטאן שוועבן
בחורים פארגעשריטענע און פראסטע, זייער לעבן וואס באדייט
א טייל געלעזן ביכער, א טייל געשלונגען שפייעכץ, אבי עס זאל אוועק די צייט

ד.

דערוואקסענע און כלה־מיידלעך
געטאן אלץ אבי נאר ארויסצוגיין אין שיינע קליידלעך
נישט וועלן וויסן און פילן וואס ביי זיי טוט זיך אין מאגן
די הויפט־זאך: וואס וועט מען אויף זיי אין גאס זאגן

ה.

אזוי האפנונגסלאז אלע צוזאמען
צו וועמען זיך ווענדן, וואס קאנען טאן טאטע־מאמע?
דערווייל האט געשטופט דער טאג דעם מארגן
און אלע זענען געבליבן זיצן אין זארגן,

ו.

א קליינער טייל האט אנגעהויבן וועגן תכלית קלערן
אוועק מיטן שטראם צום נייעם משיח און זיך געבוקט צום רויטן מארגנשטערן.
און נאך א טייל, שוין מער אין צאל
זייער אויסוועג איז געווען ארץ ישראל.

ז.

ליידער זענען כמעט ווי אלע אוועקגעקומען
ווער פון פייער, ווער אין וואסער אוועקגעשווימען,
מען ווייס אפילו נישט ווו עס זענען זייערע ביינער
נישט געבליבן קיין מצבה, קיין שטיינער

ח.

און דו רבונו של עולם קוקסט זיך צו צו אזא וועלט
און איך שריי! און שריי פאר וואס? און שעלט
זאל בלייבן אויף אייביק די וועלט אין שאנד און אין פלעק
קומען אוי !! זאל קומען אויף אזא סארט וועלט א סוף און עק ! ! !

חיים בריגלער

נומער 4. קינדערלעך אין שטעטל

א.

קינדער ערשט פריש געבוירן
צו די אכט טעג די טרייַשאַפט דעם פאַלק געשווירן
קינדערלעך נאָר וואָס פון וויגל אַרויס
שוין געריטשט אויפן אונטן זיך שפּילן אַרום דעם הויז.

ב.

קינדערלעך, וואָס ביי זיי קיין סך צייט האָט נישט געטאָן דויערן
און צום אלף־בית זיי די הערעלעך אָנגעשוירן,
קינדערלעך, וואָס זיצן נאָך אויף די באָבעס און זיידעס שויס
שוין פאַרפלייצטעט שבת צו גיין אין בית מדרש, אין קלויז.

ג

קינדערלעך מיט רויטע בעקעלעך
קינדערלעך מיט לאַנגע פּאות שייַנע לעקעלעך,
געשפּילט זיך אין באַהאַלטלעך אין די הייזער־טירען פון גאַס
אַזוי האָט אויך געהילכט די שפּיל אין „קלאַס”

ד.

ביי יעדן שפּיל זיך געשטרייט און געדונגען,
דרייענדיק דעם שטריק אים איבערשפּרינגען.
זיך צונויפגענומען פּאַטשן מיט די הענט און זינגען
אין הימל אַריין האָבן זייערע קולות געקלינגען

ה.

שלמהלעך, משהלעך, יעקעלעך, געשפּילט אין פּאַלעסטער
מיט א לאַנגן בעזעם שטענדיק און א קורצע ציִרקע
און א פּוסבאַל שפּיל פון א שמאַטע, א שטשירקע
שרהלעך, גאָלדעלעך, פייגעלעך מיט דעם שטרולקעס־שפּיל זייערע שוועסטער.

ו.

און אזוי זענען אוועק די קינדער־יארן
איינגעשרומפענע, פארדארטע פיגורן
איינצלנע אין שווילטאג געווארן רייף פריצייטיק
דער גרעסטער טייל אין פיין, אין נויט, אין ווייטיק.

ז.

ביז צו די 13 יאר אין חדר אדער אין שולע געבליבן זיצן
אלע זיך אויף די עלטערן געטאן שטיצן,
די עלטערן וועלן פאר זיי זארגן
סאטע־מאמע באשליסן דעם תכלית פון זייער מארגן.

ח.

אין אזא נעפלדיקער אטמאספערע זענען די קינדער־יארן אוועק
אן איין חטא, אן א זינד, אן א פלעק,
מיט דער צייט האבן זיי אנגעהויבן קלערן
קומען יארן, מען וועט זיך דארפן אליין דערנערן.

ט.

נו! נו! נו! וואס טוט מען מיט זיך?
פאר מיידלעך איין אויסוועג: העלפן אין מסחר אדער אין קיך,
פאר יינגלעך: שניידער, שיסטער, היטלמאכער – קיין אנדער פאך קיין בערוף,
א! ווי גרויס! פאר וואס אזוי גרויס די שטראף

י.

און אזוי איז די יוגנט אריין אין ראנגעלניש פון לעבן
צווישן הימל און ערד האבן זיי געטאן שוועבן
אן א צוקונפט, אן א וועג אין זייער האריזאנט
אזוי ווי א פליג אין דער נעץ פון א שפין־וועבעכץ אין פלאנט.

י"א.

און איר דייטשן האט די קינדער לעבעדיקערהייט אויף שטיקער צעריסן
איר האט אזוי שווידערלעך דאס יידישע קינדער־בלוט געטאן פארגיסן,
אהה! איר ווילדע חיות זייט ערגער פון פערד, פון הינט
אפילו די חיות האבן פארשטענדעניש, א געפיל פאר א קינד.
אהה! איר פילאזאפן, מוזיקער, פאעטן און שרייבער
די ערד זאל אייך ארויסווארפן פון אייער קבר

י״ב.

אהה! איר כלורמשטע קולטור־טרעגער
איר זייט ערגער ווי היצלעס, הינט־שלעגער
מיט ,,ווידער גוטמאכונג״ ווילט איר אייך אויסקויפן, אזוי טוט איר דענקען,
אבער נישט דאס יידישע פאלק! ווי א משכן וועט מען אייך דאס קיינמאל
נישט שענקען.

מיט ,,ווידער גוטמאכונג״ ווילט איר אייך אויסקויפן, אזוי טוט איר דענקען,
אבער נישט דאס יידישע פאלק! ווי א משכן וועט מען אייך דאס קיינמאל
נישט שענקען.

איר האט אייערע פארדארבענע מוחות און הערצער אויפגעדעקט
אויף אייביק אויף אייביק! וועט אייער געדעכעניש אין דער היסטאריע בלייבן
פארפלעקט.

חיים בריגלער

נומער 5. דאס שטעטל אויפן ברעטל

א.

דער צענטער פונעם שטעטל, דער מארק
אויסגעפלאסטערט מיט שטיינער ווילדע,
גייענדיק אויף אים האט מען געקאנט ברעכן דעם קארק
ארום אים יידישע הייזער און צוויי גויאישע,

ב.

פונעם מארק און זיינע פיר קאנטן עקן
האבן זיך ווי א ריש צוויי גאסן אויסגעצווייגט
די באכניער גאס ווייטער גיין פונעם מאגיסטראט האבן יידן זיך געטאן שרעקן
און די בית־הקברות־גאס מיט אירע לוויות זיך אויסגעצייגט.

ג

אין דער צווייטער זייט דאס געסל פון פיר הייזער און די שול ווי־זא ווי
לעבן איר אויסגעדרייט מנשה־דיינס גאס אין ווינקל,
און דאן נאר פעלדער, לאנקעס ווו עס האבן געפאשעט קי
אין די צוויי געסלעך איז תמיד געווען טונקל

ד.

און דער טראץ האט זיך געענדיק ביים הויכן יצחק אין דער דריטער זייט
אין דער גאס דער איינציקער גויאישער סאיעס רעסטאראנט
און דאן דאס געסל מיט דעם בית־מדרש פון ר׳ אפרימל זאל זיין אפגעשיידט
אין דער טראץ־גאס האט געוווינט ד״ר בז׳עסקי מיט זיין ענדעקישן פארבאנד.

ה.

אין ווינקל פון דער פערטער זייט איז געשטאנען דער קאשטשאל, די „טמא״
און דאס איז די הויפּט־גאס יאגעלאנסקי,
אין דער זייט די חסידים שטיבל־גאס מיט אירע מתפּללים די פרומע,
אין דער צווייטער זייט פון קאשטשאל די גאס פון רעביצקי.

ו.

דאן די גאס פון מעשעלע די בעקערין ביז צו דער זשעקע מיטן בערגל העכער
און ווי־זאָ־ווי די זיעלאנע־גאס און איר קאנט יאנקל בלעכער,
ווייטער די יאדאוניקער גאס – זיי זענען געווען תמיד פאר די יידן א פּלאג
צוזוויגט פון איר די סלאטווינער גאס, גייענדיק צו דער סטאציע, צום צוג.

ז.

דער קליינער מארק פון גאלדמאנס הויז צעטיילט אויף צוויי'ען
און די שורה הייזלעך פון זעלענגוט, שמעון לייב מלמד, און חיימלע דיין,
דא האבן זיך אנגעהויבן די געסלעך פון די שצאנקע
און זיך געענדיק ביי שבנא בעל־הבית אין די לאנקע

ח.

די שצאנקע מיט אירע געסלעך שמאלע
זי האט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע מיסט־קאסטנס פולע
ביי זיי איז געזעסן און פון זיי געגעסן די משוגענע דובה די שטומע
אין שמואלעכל מלמדס גאס און אין מיטן וועג די קליינע ברונע,

ט.

אין די הילצענע הייזלעך האבן געוואוינט דאס רוב אין איין צימער טיר ביי טיר
דארט האבן זיך די ערשטע יוגנטדראמאנען געטאן שפּינען צווישן אים מיט איר
הייזלעך באלד ביז צו די פענצטער איינגעזונקען און איינגעבויגן
דארט האבן בריגלער יידישע מאמעס זייערע קינדער דערצויגן.

י.

די „האקוועקע״ ווו ראמאנטישע פּארלעך זיך באהאלטן, נישט צו כאפּן אויף
זיי קיין בליק.

און די זעקס יידישע משפּחות האָרט לעבן דער יאדאוניקער בריק,
און דער בהמות – פערד און חזירים־פּלאץ אין שטעטל אריין צוריק
און די קינדער־שולע און לעבן איר יחיאל פעפערס מארמאלאדע פאבריק.

י״א.

דעם „דאם לדאווי״ נישט ווייט פון בית הקברות אוועקגעשטעלט
ווי צו אונטערשיידן פון די וואס ווילן די וועלט און די וואס האבן יענע וועלט
דאן די יידישע הייזלעך צנעויפגעקוועטשט מיט פאנצערס הייזל געפארבט ווייס־רויט
און אויפן היי־פלאץ אסתר מירלס געשעפטל אין איר בויט.

י״ב.

די גאס פון משה הללס די יאצקעס און... דער סופר
און דער פיש־פלאץ מיט זיינע פיש־פארקויפער,
און א ביסל העכער דער קאלעך־לעשער און מאטל בלעכער
און דאס ביסל יידן ארום די אקאצימער בריק מיט פייביסאווינצן דעם קישקעלע־מאכער.

י״ג

אין די גאס מיט דער תלמוד־תורה און דער רב פון שטאט
דאן דאס געסל מיט דעם שטאטישן בית מדרש אין דאס יידישע באד
אין דער זייט דער טצבאוער בעקער אין שפיציקסט דאך הייזל
אין דער צווייטער זייט דער ווילעליפאלער רב מיטן חסידים קלייזל

י״ד.

און איר דייטשן האט דאס שטעטל נישט ווי אין א קריג פארברענט
באר בלויז די יידן געפייניקט, געמארדעט, געשאכטן, געהאנגען און געשאסן
און מיט דעם האט איר אייך פון דער מענטשהייט אויסגעשלאסן
קומען זאל דער טאג און איר זאלט ווערן פון דער וועלט אין גאנצן פארלענט

חיים בריגלער

/ יעקב סיקא /

ביום בית ישראל אבל

הגיגים

– ליום השואה והגבורה –

ואבוי!
כי נתלקטה מסביבה חבורה,
מאירופה, מסדום סערה:
אשכנז, וטבטון, וגרמן,
פלטו מן פיהם כבשנים
– תמרות אש אוכלה!
מכלה!!
כלה!!

אבוי!
כי יצאה הלילית מחשכת מאורתה,
ממערת פריצים.
עטתה לה צלמות – עדי־רוח תזיתה
– אם כל אגדות מוטה.

„תפת, תפת, הפתח!
גיהנום, השער פתח,
תנור אשך, הפח, הקדה,
אש, קושש, בקש, הגש,

- בית כל יודן ישרף!
לילית צותה על אש: אכלי
אכלי עד בלי די.
כלי.
כלי כל חי!"
נאום בת אשמדאי!

ובצאתה ממאורתה,
מברלין בירתה,
בסדום – אירופה שוטטה.
בימין עזה – מגל דמים
- צלב הקרס,
אהה צלמות!
בבית חזה, כבשן אימים,
- מחנות מות!
- - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - -

אז,
הט אזן בני,
הסכיתי בתי,
אז ייבש נחל־אב,
עלעל, חיים תאב
לב עמי - יער אל שלבלב

בדם נכתם
נקטם,
במות נחתם!!!
- - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - -
וכבסלם שהציב לאבי יעקב
אמלט לשמי־אל־כוכבים רחוקים
אל כוכב „שבתי" אנוס מן החלד
שם אנהם ואזעם וארעם על מות ילד,
ואצעק ואנאק ואזעק: בואה מות
קום!
אבדן וחרבן חתה על ראש היקום
בל יקום
כי ראה עולם־זד ביתי בהשרפו,
עץ על פריי בהכרתו,
הן מאלם שפתו זעקה שמחתו
ביום בית ישראל אבל
- - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - -
על נהרות בבל

נתפרסם ב„ארץ ישראל" ניסן תשל"ג
אפריל 1973

אונדזער יידיש שטעטל איז מער נישטא!

א.

איר הערט? אונדזער יידיש שטעטל איז מער נישטא!!!
איר הערט? אוי!!! דאס וועט שוין מער נישט זיין.
איר הערט? פארשאלטן זאל ווערן די שעה!
איר הערט? געשענדעט, געשפאט, פארניכטעט זייער גוף, זייער געביין!

ב.

איר הערט? איר הערט דאך נישט!!! איר הערט דאך נישט!!!
איר הערט? אונדזער שטעטל איז געווארן אפגעווישט!
איר הערט? פון די ערד־טיפעגישן שטרעקן זיך אויס הענט און שרייען נקמה!!!
איר הערט? צי זענען ביי אייך פארסאמט געווארן אייערע הארצ און נשמה?

ג.

איר הערט? וואס טוט זיך מיט אייך? וואס טוט זיך מיט אייך?
איר הערט? אויף זייער חשבון זענט איר געווארן רייך!
איר הערט? עס רעדן צו אייך אייערע מאמעס וואס האבן אייך געבוירן און דערצויגן,
איר הערט? צי ביי אייך זענען פארלאשן געווארן אייערע אויגן?

ד.

איר הערט? עס שרייען צו אייך קינדער וואס זייערע קעפ זענען געשפאלטן געווארן
אן די מוירען,
איר הערט? צי פארשטאפט געווארן זענען אייערע אויערן?
איר הערט? עס איז אייך אוועקגעקומען אלץ?
איר הערט? צי פארוואקסן זענען געווארן אייערע הערצער פון פיל, פיל שמאלץ.

ה.

איר הערט? איר און אייערע קינדער טאען זיי שוין נישט מער געדענקען,
איר הערט? אויב אזוי – ווער וועט אייך אייער לעבן אין לאגד שענקען?
איר הערט? אויב איר ווילט רעטן אייער לעבן, מוזט איר אין אייערע עלטערן קלעבן,
איר הערט? און אויב יא, מוזט איר אייך א גוטן דין וחשבון אפגעבן.

ו.

איר הערט? באלד וועט דער זייגער אויסקלינגען די צוועלפטע שעה,
איר הערט? באלד וועט איר זיך ארומקוקן און זוכן ווער פון אונדז איז נאך דא.
איר הערט? וואכט אויף צייטיק און נעמט אייער גורל פון לעבן אין אייערע הענט,
איר הערט? נאר דאן וועט אייער רעכט צו לעבן פון דער וועלט ווערן אנערקענט.

ז.

איר הערט? צי זייט איר געבוירן מיט א קאצן־זכרון?
איר הערט? צי ווילט איר טאקע עס זאל פון זיי נישט בלייבן קיין געדעכעניש, קיין
שפורן?
איר הערט? אויף דעם דארפט איר ענטפערן אליין
איר הערט? דאס איז דער צייכן, צי איר ווילט עקסיסטירן צו נייץ?

ח.

איר הערט? איך ווענדע זיך צו אייערע מתים: וואכט אויף! וואכט אויף!
איר הערט? מיט זיי צוזאמען וועל איך קעמפן קעגן ביליקן אויספארקויף.
איר הערט? צי עס איז א שאד מיינע ווערטער?
איר הערט? איך וועל אייך נישט לאזן רוען אין אייערע שווילטאגיקע ערטער.

ט.

איר הערט? עס קומט דער טאג פון אויספיר די ריכטיקע שטראף פאר זייער היסטארישן טאט שאנד

איר הערט? אפגעמעקט פון דער ערד, פון וועלט־קוגל וועט ווערן דאס פאלק און דאס לאד, דייטשלאנד.

איר הערט? זיי וועלן צעשמאלצן ווערן פון וואסערשטאף באמבעס און אטאם

איר הערט? בלייבן פון זיי וועט ווי וואסער אין ים מיט זיין שטראם,

י,

איר הערט? אונדזער פאלק איז אנטשטאנען ווען מיר האבן איבערן ים געטאן שפאנען

איר הערט? אונדזער תורה ,,נעשה ונשמע" האבן מיר באקומען אין פייער און פלאמען

איר הערט? און ווי מיט עמלקן ימח"ש, האבן מיר סוף־סוף די קריג געווינען,

איר הערט? און ווי בלעם צו זיינער צייט, וועט די פארפרילטע וועלט מיט אונדז איינשטימען.

י"א

איר הערט? איר בריגלער מתים, ווי מען האט אייך גערופן, מתים פון בריגל,

איר הערט? איר קערט צוריק צו אייערע מאמעס, צו אייער קינדער וויגל.

איר הערט? רייסט נישט! רייסט נישט די היסטארישע קייט

איר הערט? ווייל מיר זענען מער ווי אלע פעלקער

י"ב .

איר הערט? ווי די צוועלף שבטים אין דעמאלטדיקער צייט

איר הערט? וועט אונדזער לעבן און פאלק דא, אין ישראל ווערן באנייט,

איר הערט? דא, אין ישראל וועלן מיר שאפן אונדזער לעבנס־זיכערקייט.

איר הערט? נאר דא, אין ישראל, אויף לעולם ועד פון איר נישט ווערן געשייט,

ב"ה ו' תשרי תשל"ח
18.9.19777

חיים בריגלער

תפלה מגיא צלמות

כיונק, שדי אם אוהבת

*

אל אבן־שואבת
נמשך אני עדיך
אל
ואיחל
כפרפר, אלי שלהבת

האל,
מסערות סופה
מיערות אימה
מתאי המות
בסדום אירופה

מגיא צלמות
שועתיך
מתהומות דמים
ממוראות אימים
ממעמקים קראתיך :
אל נקמות ישראל
עורה
עורה
הופיע !
קמים אכלוני - כלוני הבריע
אוללימו - בדם הטביע
השחיתמו !

* * *

אל אבן שואבת
נמשך אני עדיך
אל

ואיחל
כפרפר אלי שלהבת
כיונק־שדי־אם־אוהבת
נמשך, מיחל ו...נשרף
נשרף - באש אהבת אלהים
נשרף באש שנאת הגויים !
- - - - - - - - - - - - - - -
אלי, אלי, מבית המות שמע קולי
אלי, אלי, מגיא צלמות קום עור אלי
אני נשרף
ומתפלל
אני נטרף
ומיחל
מגיא צלמות
אליך אל

ל. בתשרי תשל״ט
20.10.78

בריגל רופט צו אייך!...

א.

בריגל שרייט צו אייך : איר אויסגעקנוויטענע פון שבתדיקע חלות.

בריגל רופט צו אייך : עס זענען פארשוואכט געווארן אייערע מאמעס, יונגע שוועסטערלעך און כלות.

בריגל שרייט צו אייך : אייערע טאטעס, ברידער און פריינד זענען געווארן פארברענט.

בריגל רופט צו אייך : אייערע הייליקע ספרים, בתי־מדרשים, אינסטיטוציעס, זענען פארלענדט.

ב.

בריגל שרייט צו אייך: איר און אירע מקוות אויסעוויקט געווארן

בריגל רופט צו אייך : ווי קענט איר דערלאזן עס זאל פון זיי נישט בלייבן קיין שפורן

בריגל שרייט צו אייך : איר זענט מענטשן מיט קאפ און הארץ, צי ראבאטן, טויטע פיגורן.

בריגל רופט צו אייך : ווער פון אייך איז גרייט צו טאן בריגל אזא עוולה, אזא צארן?

ג

בריגל שרייט צו אייך : מיר זענען די טויטע? עס לעבט און לעבן וועט
אויף אייביק אונדזער נשמה.ויטע?

בריגל רופט צו אייך : איר זייט די לעבעדיקע? איר טוט זיך פארוויילן,
שפילן קארטן און די מ״ט שערי טומאה.

בריגל שרייט צו אייך : מיר זענען נאר די קרבנות פאר אייער שווילטאג
פון כלומרשטן זיג

בריגל רופט צו אייך : איר זייט די געווינענע – אויף אונדזער חשבון דער קריג.

ד.

בריגל שרייט צו אייך : מיר זענען שוין פארגעסן געווארן ביי אייך אין גאנצן

בריגל רופט צו אייך : איר פראודעט פעסטיוואלן, סילוועסטער־אוונטן און טאנצן

בריגל שרייט צו אייך : מיר זענען פארוואנדלט געווארן אין שטויבן־פּוצער
און בארשטן פון אונדזערע האר

בריגל רופט צו אייך : איר וואשט זיך ריין מיט די זייפן פון אונדזערע קערפער
מוזולמאנען פיגור.

ה.

בריגל שרייט צו אייך : מיר, צעריסענע, פארפוילטע, וועלן ווידער וואקסן ווי שוואמען

בירגל רופט צו אייך : איר, אין אזא קורצער צייט געדענקט שוין נישט אין אייערע
טאטע־מאמע.

בריגל שרייט צו אייך : מיר וועלן אויף דעם וועלטס געוויסן און היסטאריע
א פלעק תמיד בלייבן.

בריגל רופט צו אייך : איר מיט אייער סטיל לעבן – ווער וועט אויף אייך
אן אות שרייבן.

בריגל שרייט צו אייך : אוי! ווי עס ווייטיקט, עס טריפט, עס טראפט דאס בלוט פון
הארץ.

בריגל רופט צו אייך : אוי! אונדזערע קינדער באלעווען אן א קרעכץ, אן א שמערץ

בריגל שרייט צו אייך : אוי־ווויי! וואס איז מיט אייך געשען?

בריגל רופט צו אייך : ווער פון אייך וועט ענטפערן אויף דעם.

ז.

בריגל שרייט צו אייך : בריגל, וואס איז געווארן פון אייך אפגעשיידט

בריגל רופט צו אייך : בריגל רופט צו אייך, דערווייטערט זיך נישט אזוי ווייט!

בריגל שרייט צו אייך : וואכט אויף איר טויטע! לעבעדיקע עס איז נאך צייט!

בריגל רופט צו אייך : פלעכט און שפינט אויס אייער טאטע־מאמע לעבנס־קייט !

געשריבן פון חיים בריגלער
יום ב׳ ח׳ בשבט תשל״ח
16.1.78

מדור דמויות בעיירה
געשטאלטען אין שטעטל

דער נאמען, די פראפעסיע

זעלטן האט זיך געהערט אין די יידישע שטעטלעך אין גאליציע א נאמען פון אן יידישער משפחה זאל טראגן דעם קלאנג פון סלאווישע שפראכן. נאר דעם סוד פון וואנען און פאר וואס אונדזער משפחה־נאמען איז געווען „ספיוואק", האבן מיטגענומען מיט זיך מיינע עלטער־עלטער זיידעס.

און ווי געזאגט, איז אונדזער משפחה־נאמען „ספיוואק" - דער זינגער, הזמיר, החזן.

דער טאטע מיינער, מנשה־יחזקאל, ז"ל, איז געווען דער חזן אין שטאטישן בית מדרש. דער שטאטישער בית מדרש האט אין זיין צייט זיך גערעכנט אלס דער ערזאץ פון דער שטאטישער שול, וועלכע איז אפגעברענט געווארן אין דער שריפה וואס האט אפגעווישט דעם גרעסטן טייל פונעם שטעטל. און נאך דער שריפה, ווען די יידן פונעם שטעטל האבן צוריק אויפגעבויט זייערע הייזער, האבן זיי אויך אויפגעבויט די שול, אבער זיי האבן זי נישט באוויזן צו פארענדיקן. און אזוי, אין ווייסטע ווענט, אן א דאך, איז זי געבליבן שטיין לאנגע, לאנגע יארן. מיט דער צייט האט די יידישע קהילה אויסגענוצט אויף צייטווייליקע באדערפענישן צוויי צימערן. איין צימער האט געדינט אלס ביורא פון דער יידישער קהילה. דער סעקרעטאר פון דער יידישער קהילה איז געווען קלאפהאלץ'ס איידעם, קלאפהאלץ אליין איז געווען לאנגע יארן ראש הקהל, ביז עס איז געקומען אויף זיין פלאץ דער דאקטאר, אדוואקאט דייכעס. אין דעם צווייטן צימער איז געווען דאס „קהל שטיבל", ווו עס האט געדאוונט דער פראסטער עולם פון מנשה־דיינס גאס און פון דער קבורעץ גאס און א טייל פונעם „טראך". אין דעם קהל־שטיבל איז געווען חזן דער קריניצער מלמד. ער האט געהאט זיין חדר אין שפילמאנס הויז, אין קעלער. נאר אזוי ווי די רעגירונגס געזונטהייטס־אמט האט נישט דערלויבט די קינדער זאלן לערנען אין קעלערס, האט ער געקריגן א דערלויבעניש איבערצופירן זיין חדר אין קהל־שטיבל אריין, טאקע דערפאר, ווייל ער איז געווען דארט חזן.

אויך ישראל מאנעס האט געלערנט מיט די דערוואקסענע יינגלעך אין וואלף לויבס בית מדרש ווי ער איז געווען לאנגע יארן דער חזן, מען דארף אויך אונטערשטרייכן, אז פיל גוטע בעלי־תפילות זענען געווען אין שטעטל. די מלמדים, בצלאל יעקל־דודס, מאנעס בער און דער „לאבעווער" און אויך פיל אנדערע, זענען געפארן אין די ארומיקע דערפער פונעם שטעטל זיין חזנים אויף די ימים נוראים.

אויך פון דער יינגערער גענעראציע זענען געווען פיל גוטע זינגער: זלמן מנשה־שוחטס - ער איז געווען משורר ביי זיין טאטן אין חסידים־שטיבל.

נאך בעסער און חשובער פון אים איז געווען מענדעלע שיף, מיט זיין באוווסטן באבעווער „מה אשיב לה'" פון „הלל". נאך בעסער און העכער איז געשטאנען הערש יוסף לאנדוי. ווען ער איז אהיימגעקומען פון דער ישיבה צום סדר אויף פסח, איז ער געגאנגען מיט זיין פאטער משה־דוד לאנדוי צום חסידים־טיש ביי ר' אפרים'ל און אין אזא פסחדיקן יום־טוב־טאג האט זיך צונויפגענומען א גרעסערער עולם און יידן האבן מנדר געווען עטלעכע צענדליק זלאטעס און מען האט געבראכט עטלעכע ליטער מעד, און דער עולם האט זיך משמח געווען. דאן האט ר' אפרימל געזאגט תורה. ענדיקנדיק

זיין תורה־זאגן, האט דער עולם אויסגעשריגן: הערש יוסף! הערש יוסף!... און ביי הערש־יוספן איז שוין געווען א חזקה צו זינגען „כולו באה, כולו יאה" פון דער „אגדה".

א זעלטענער זינגער איז געווען משה בריגלער. אין שטעטל האט מען אים גערופן משה יענקל־דודס, אדער נאך בעסער – „דער רויטער משה", ווייל אזעלכער איז ער געווען. נאר אזוי ווי די גאנצע משפחה איז אריבער קיין טארנע און דארט איז ער געווען א באבעווער חסיד, און זיי האבן אים גערופן משה בריגלער און ער איז געפארן צום באבעווער רבין אויף יום־טוב, ווי אלע אנדערע ייִנגלעך און בחורים.

עס איז צו באמערקן, אז דעם באבאווער רב האט מען באצייכנט אלס דער רב פון דער יוגנט. אין באבאו איז געווען א מנהג, ערב־יום־טוב, פאר אוונט, איידער מען איז געגאנגען צו קבלת יום־טוב, זענען אלע געקומענע קיין באבאו געגאנגען געבן שלום דעם רבין. געבנדיק שלום דעם רבין, האט יעדער איינער געזאגט זיין נאמען און אנגערופן די שטאט, פון וועלכער ער איז געקומען. און דער משה האט געזאגט זיין נאמען אזוי, ווי מען האט אים גערופן, משה בריגלער – און אזוי איז זיין נאמען פארבליבן.

נאך זייענדיק א קליין ייִנגעלע האט ער זיך אויסגעצייכנט אלס זעלטענער זינגער. דאן, ווען ער איז געקומען קיין באבאוו, איז ער געווען איינער פון די בעסטע משוררים און אויך א העלפער פון שאפן די חסידישע ניגונים און תפילות, וועלכע האבן זיך פארשפרייט אין גאנץ פוילן, ביי דער יידישער באפעלקערונג.

עס איז כדאי צו דערמאנען, דעם זכרון פון דעם באבאווער רב, מיט דעם שלום געבן דעם רבין און זאגן דעם נאמען פון דער שטאט, האט דער באבעווער רב באוויזן זיין פענאמענאלן זכרון. ווען ער האט געטיילט שיריים, האט ער אויסגערופן איעדערן מיט זיין נאמען און שטאט, און דאס האט געמאכט א רושם אויף די חסידים און זיי האבן פיל פון דעם וווּנדער גערעדט.

איך דערמאן זיך אין דעם גאנץ יונגן פאלקסטימלעכן זינגער אין יידיש – אין שטעטל האט מען אים גערופן טוביה טיסטע. מיט זיין זינגען פלעגט ער ארויסרופן א שטארקן מיטגעפיל ביי אלע, וואס פלעגן אים הערן. ער פלעגט זינגען לידער פון אברהם רייזען, משה נאדיר, מרדכי געבירטיג און אויך פיין פיל אנדערע. פון וואנען און ווי אזוי זענען געקומען צו אים די אלע לידער און מעלאדיעס? דאס איז געבליבן זיין סוד. ספעציעל איז צו באצייכענען זיין אופן פין זינגען „מא קמשמע לן ?"

אחרון אחרון חביב: דער בארימטער וועלט־חזן יאסעלע ראזענבלאט. ער איז געווען דער איידעם פון ר' יידל שוחט, איינעם פון די בעסטע און חשובסטע יידן אין בריגל. און אט איז אויסגעוואקסן ווי פון דער ערד ארויס די ריזן־אטראקציע: יאסעלע ראזענבלאט קומט קיין בריגל. עס איז באוווסט געווארן דער טאג און שעה ווען ער קומט אן אין שטעטל. עס האט זיך געשאפן אן ערב־יומטובדיקע שטימונג: א קלייניקייט, יאסעלע ראזענבלאט קומט קיין בריגל.

שוין פאר־נאכט איז זיך צונויפגענומען א האלב שטעטל און געווארט, ביז מרדכילע דער פיאקער פון די חסידים האט אים געבראכט פון דער באן. דער זייגער איז שוין געווען באלד 11 ביינאכט, אבער קיינער האט נישט פארלאזט דעם פלאץ, דאן האט מען געעפנט די פענצטער ביי ר' יידל שוחט און יאסעלע ראזענבלאט האט זיך געשטעלט ווי אין פענצטער און געזונגען זיין באוווסטן „עקביא בן מהלל אומר".

דער זכרון מיינער פירט מיך צוריק אהיים. מיר האבן געוווינט אין דער בערעק יאסעלעוויטש־גאס. דאס איז געווען די איינציקע גאס אין שטעטל, וואס האט געטראגן א יידישן נאמען: „בערעק יאסעלעוויטש". ער האט זיך אפילו פארדינט ביי

די פאליאקן זיי זאלן רופן א גאס אויף זיין נאמען. איין קליינקייט! ער האט געקעמפט און געאפפערט זיין לעבן פאר דער באפרייונג פון פוילן אין יאר 1831. און די יידן אין שטעטל האבן געאכטעט די גאס און זיך באצויגן מיט כבוד צו איר נאמען.

,,צחוק הגורל" פאר א קעמפער פאר די פוילישע באפרייונג און אויך אנדערע קעמפער. און דאס ,,מין" האט נישט געפעלט אין דער יידישער גאס. אוי! פאר די אלע האבן די יידן געהאט א פארשטענדעניש, נאר נישט פאר קיין קעמפער פאר זייער אייגענער יידישער באפרייונג.

אונדזער שטוב איז אויסגעקומען קעגנאיבער דעם חסידישן שטיבל, אבער דער טאטע מיינער האט דארט קיינמאל נישט געדאווענט.

דער זכרון מיינער פירט מיך צוריק אהיים און נאך היינט שטייט פאר מיינע אויגן דאס בליד פון דער היים, פרייטיק פארנאכט. דער טאטע, אנגעטאן אין די קורצע הויזן איבער די קניען און איבערגעצויגן זיי מיט די ווייסע זאקן און די האלבע־שטיבלעטן־שיך, מיט דער זיידענער בעקעשע און שטריימל מיטן כאלאט – געגאנגען דאווענען אין שטאטישן בית־מדרש.

גייענדיק פון אונדזער גאס אין שטאטישן בית מדרש, האט מען זיך געמוזט אנטרעפן מיטן פנים צו דער טמא – אזוי האבן די יידן אין שטעטל גערופן דעם שטאט־קלויסטער: די טמא. פארבייגייענדיק די טמא האבן אלע אפגעהיטענע יידן פון שטעטל געזאגט ,,שקץ תשקצנו ותאב תאבנו"...

דער ברודער מיינער, משה מנשה יחזקאלס האט זיך געקריפט דעם נאמען אלס דער בעסטער שווימער אין שטעטל, אויך ביי די גוים. דעם אמת צו זאגן, איז צו קיין ספארט־פארמעסט אין שווימען קיין מאל נישט דערגאנגען, נאר זיין שווימען האט ארויסגערופן התפעלות סיי ביי יידן און סיי ביי גוים. זיינע ,,בורקעס" אונטערן וואסער, ביז 8-9 מעטער ווייטער איז ער ארויסגעקומען אויף דער אויבערפלאך; ער איז געשווימען א ,,בענקעלע" אזוי ווי ער וואלט געזעסן אויפן וואסער און אויך ,,טריט וואסער" – ווי ער ווולט געשטאנען כמעט אויף איין ארט און נישט ארונטער אונטערן וואסער, און דאס א לענגערע צייט. ער האט געלייגט ,,פולקעס" און געשווימען אויף דעם רוקן און אויפן בריך און אויף דער זייט – און דאס האט אים געקריינט אלס דעם בעסטן שווימער אין שטעטל.

פרטים איבערגעגעבן: יאסל ספיוואק; געשריבן: ח. בריגלער.

6.6.75

מאת רבקה שכטר (שוללדר) אלס געבוירענע אין בריגל

2.2.78 אלס געבוירענע אין בריגל

אלס געבוירענע אין בריגל און זייענדיק מאטל שולהערערס טאכטער, פיל איך פאר א הייליקן חוב צו פארצייכענען מיינע זכרונות פון מיינע יארן.. זייענדיק אין דעם שטעטל, וואס איז געווען באהערשט פון חסידיזם, – גענוג צו דערמאנען דאס אויך בעל־עגלות און קצבים האבן געטראגן חסידישע שטריימלעך און בעקעשעס. נישט וויכטיק איז געווען, צי זיי קענען לערנען און ווייסן עפעס פון יידישקייט – גענוג, וואס ער האט געקענט דאווענען און תהילים זאגן. אבער טראגן שבת א שטריימל אדער א בעקעשע איז געווען גענוג ער זאל ווערן פאררעכנט אלס פולער מיטגליד פון די וועלכע זענען כאראקטעריסטיש פאר דעם לעבנס שטייגער פונעם יידישן שטעטל.

דער פאגראם

א יאר פאר מיין ארויספאר פון שטעטל האט זיך פארגלוסט די אנטיסעמיטישע פאלאקן צו באקריינען די פוילישע אנטשטייונג אין 1918 מיט א פאגראם אויף די יידן אין שטעטל. איך דערמאן זיך, ווי די פאגראם־שטימונג אין שטעטל האט זיך געצויגן עטלעכע וואכן און עס האבן זיך ווען דער פאגראם־שטימונג זאגאר געפירט אונטערהאנדלונגען פון די יידישע קהילה־פארשטייער מיט דעם בירגער־מייסטער אין שטאט־ראט. לידער, האבן זיי די פולישע דיגנוטארן פון איין זייט גערעדט וועגן אויסמיידן דעם פאגראם און גלייכצייטיק צוגעגרייט דעם פאגראם. דאן האט זיך געשאפן א יידישע זעלבשוץ, ספעציעל פון די יונגעלייט, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון עסטרייכישן מיליטער, וואס האט זיך דעמאלט אויפגעלאזט. לײדער, איז די יידישע זעלבשוץ באשטאנען פון א קליינער גרופע. אויך די הילף וואס איז געקומען פון קראקע איז באשטאנען נישט מער ווי פון צוויי אינסטרוקטארן; פון פראקטישן שטאנדפונקט איז עס געווען א לייכטעשעצונג.

איך געדענק נישט די איינצלהייטן, אבער עס איז געווען אן אפגאנערדיי פאן די פאליאקן, די יידישע זעלבשוץ האט זיך אנטוואפנט און זיך אויסבאהאלטן אין געהיים ביים דאקטאר קנאוער, א פאליאק, דער קעגנער פון דאקטאר בזשעסקי, דער בירגערמייסטער פון שטעטל. און דער פאגראם איז אויסגעבראכן. 5 אזייגער גאנץ פרי איז דערשאסן געווארן משה גולדמאן גייענדיק צום דאווענען אין וואלף לאובס מנין (בית מדרש), ווי מען האט עס אין שטעטל גערופן. א ביסל שפעטער איז דערשאסן געווארן איינער, ראזען, פון די קראקעווער הילפס־מענטשן אין דער זעלבשוץ. איך דערמאן זיך ווי ער איז דערשאסן געווארן פון א שיסער, וואס האט געלויערט אין דעם טורעם פון דער קריסטלעכער קירכע, גייענדיק אויפן טראטואר, הארט ביי דעם פלויט פון דער קירכע. די עלטערע שוועסטער מיינע עטל, ז״ל, איז געלאפן מיט וואסער אים צו ראטעווען. לײדער איז ער אויפן פלאץ געבליבן א טויטער און נאך איינער איז שווער פארוונדעט געווארן מיט מעסער־שטעך, פון די פאגראמשטשיקעס און נאך לאנגע מאטערנישן געשטארבן אין יידישן שפיטאל אין קראקע. פיל אנדערע יידן זענען צעשלאגן געווארן. פיל יידישע געשעפטן זענען פארברענט און צעראבעוועט געווארן.

דער דעזערטער

אין אנפאנג 1920 בין איך מיט מיין שוועסטער געפארן קיין דייטשלאנד. אין דער זעלבער צייט איז אונדזער ברודער שלמה מאביליזירט געווארן צום מיליטער. נאך 3 וואכן האט ער דעזערטירט פון מיליטער. מיט עטליכע טעג שפעטער האט מען אים געכאפט אין בריגאל און א מיליטער פאליציאנט האט אים מיטגעפירט קיין קראקע, צום מיליטער־געריכט. עס האט אים געדראט אפילו טויט־שטראף. אין דער באן האבן צוויי יידן אים געראטן, ער זאל אנטלויפן פון דעם מיליטער־פאליציאנט. אין דער צייט וועט ווערן א געדראנג און נאכדעם וועט מען קלערן וואס צו טאן. אזוי האט ער מיט דער הילף פון עטלעכע בריגלער יידן באוויזן צו אנטלויפן. מיט 3 וואכן שפעטער האט מען אים באוויזן אריבערצושמוגלען די גרענעץ קיין דייטשלאנד. אין יאר 1934 זענען געקומען איך און מיינע צוויי ברידער שלמה און טוביה שוללערער ז״ל, קיין פאלעסטינע פון וועלכע עס איז שפעטער אנטשטאנען די מדינת ישראל.

שלמה שוללרר, אטל שוללרר ז"ל רבקה שכטר (שוללרר)
לחיים ארוכים טוביה שוללרר ז"ל לבית מוטל שוללרר.

מינה טרייבר (טלר) חיים טלר ותמונת האם
רבקה טלר אשת בצלאל שוללרר.

די שוללערערס אין שטעטל

כמעט יעדע פערטע משפחה איז געווען געקנופט און געבונדן מיט דער משפחה שוללערער. אזוי האט זיך די משפחה צעצווייגט אין שטעטל. צו דעם האבן דערפירט פארשידענע סיבות. עטלעכע פון די גורמים טו איך זיך דערמאנען. איינס פון זיי איז געווען, ווייל זיי האבן חתונה געהאט אין די יונגע יארן און געווארן טאטעס און מאמעס מיט קינדער. דאס האט געדינט אלס ארגומענט זיי נישט צו נעמען אין מיליטער. מיט יארן איז דאס געווארן ביי די חסידישע משפחות אנגענומען אלס מנהג חתונה צו האבן נאר מיט חופה וקדושין ביי א רב און דאס האט געהייסן נישט קיין געזעצלעכע חתונה. דאס האט געבראכט צו אבסורדאלע דערשיינונגען: אין פיל משפחות, קינדער פון איין טאטן האבן געטראגן צוויי נעמען. און אזוי האט פאסירט א מעשה מיט יעקל דוד׳ס קינדער. צען פון זיי האבן זיך גערופן שוללערער, זייער מאמעס נאמען, ווייל ער האט חתונה געהאט מיט זיין צווייטער פרוי נאר מיט חופה וקדושין ביים רב, און פון זיין ערשטער פרוי, מיט ודעלכער ער האט חתונה געהאט אויך געריכטלעך, האט זיין ערשטער זון פון דער פרוי זיך גערופן יצחק טענצער. און מיט יארן שפעטער האט דער ברודער, יצחק טענצער, ארויסגענומען קיין אמעריקע זיין שוועסטער, אסתר רבקה שוללערער.

איך האב דערמאנט די משפחה שוללערערס מיט זייער פאטער יעקל דוד טענצער. דאס איז געווען איינע פון די שענסטע חסידישע משפחות אין שטעטל. ר׳ יעקל דוד. ווי מען האט אים גערופן אין בריגל, ער צוזאמען מיט ר׳ נפתלי טייטלבוים, האבן געפירט דעם חסידים־טיש אין דעם חסידים־שטיבל א יעדן שבת אין אוונט, שלוש סעודות, צו דעם חסידישן טיש איז מיין פאטער מאטל שוללערער ז״ל און מיין עלטערער ברודער שלמה ז״ל געגאנגען א יעדן שבת. ווי שוין דערמאנט, איז די משפחה שוללערער געווארן צעצווייגט און פיל אנדערע משפחות, שעיה גאסטמאנס שוועסטערן פון מיין מוטער, אויך אין טעלערס, טעמפלערס, זינגערס און פיל אנדערע נעמען.

טאפעלע נעמען

אין בריגל אין דעמאלטדיקע צייטן, איז נישט געווען קיין אנדערע נעמען, ווי: רחל, אסתר, חנה, לאה. א יעדער נאמען איז געווען באהאפטן מיט נאך איין נאמען רחל־עטל, אסתר־רבקה, חנה־לאה, לאה־שרה. און עס איז אפילו באהאפטן געווארן נאך א דריטער נאמען, ווי: חיה־שרה האט מען גערופן „חשרה־מירלס״, „חצערל־חנהס״. און דאס האט געדינט אלס קריטעריום פארן משפחה־יחוס.

דערמאנענדיק דעם נאמען חשרה־מירלס, קערט מיך צוריק צו יענע צייטן: אזוי האט מען גערופן מיין באבע. זי פלעגט אונדז דערציילן, גאר־גאר זעלטענע קוריאזן. וואס האבן מיט איר פאסירט אין אירע יונגע יארן. זי האט געהאט א שפייז־געשעפט און ווען עס זענען געקומען די „פאסט־טעג״ ביי קריסטן, האט זי געבראכט צוויי גרויסע פעסער הערינג און פארקויפט צו פויערטעס. ביי די קריסטן איז געווען אנגענומען, אז דריי וואכן פאר דעם געבורט־טאג פון כריסטוסן, עסן זיי נישט קיין פלייש; האבן זיי געגעסן הערינג. אין א געוויסן יאריד־טאג איז געקומען א פויערטע און געקויפט 5 הערינג און ווען די פויערטע האט איר געוואלט באצאלן, האט זי

ארײַנגעטאָן איר האַנט אין דעם קײַשל, וואָס האָט זיך אויסגעלײדיקט פֿון די אייער וואָס זי האָט פֿאַרקויפֿט, אָבער זי האָט נישט געפֿונען דאָס טיכל אין דעם קויש, אין וועלכן זי האָט פֿאַרקנופּט איר געלט. האָט זי געמאַכט אַ גערוואַלד, אַז די באָבע האָט איר אַרויסגעגנבעט דאָס געלט. באַלד זענען געווען 2 עדות וואָס האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן געזען ווי די באָבע האָט איר דאָס געלט אַרויסגעגנבעט. פּאָליציי איז געקומען און געמאַכט אַ פּראָטאָקאָל. מיט צען טעג שפּעטער איז געווען דער משפּט. פֿאַרשטייט זיך, אַז זי איז געפֿאָרן צו אַ „גוטן ייִד", ווי מען האָט זיך דעמאָלט אויסגעדריקט. זי איז געפֿאָרן צום שינעווער רבֿ און ער האָט איר אָנגעווינטשן, דאָס עס וועט פֿון משפּט גאָרנישט ווערן. בשעת דעם משפּט איז די באָבע צוגעגאַנגען צו דער פּויערטע, אָנגענומען דאָס קלייד בײַם האַרצן און איר אַ פֿרעג געטאָן: דו ביסט זיכער, אַז איך האָב בײַ דיר צוגעגנבעט דײַן געלט? אויף איר פּלוצעמדיקער פֿראַגע האָט די פּויערטע געענטפֿערט מיט אַ פֿראַגע: ווי קאָן איך זײַן זיכער אַז דו האָסט מיר צוגעגנבעט מײַן געלט? איך בין זיכער, אַז דאָס געלט האָב איך געהאַט אין מײַן קײַשל און איך האָב עס נישט. דאַן האָט דער שופֿט מבטל געמאַכט דעם משפּט און די באָבע האָט מען באַפֿרייט. עס איז צו באַמערקן אַז אין דעם יאָרידטאָג האָט מען צוגעגנבעט בײַ עטלעכע פּויערטעס אויף אַן ענלעכן אופֿן זייער געלט.

אַ מעשה מיט שטשורעס

אויך די מעשה מיט די שטשורעס האָט אונדז די באָבע דערציילט. דאָס איז געווען נאָך פֿאַר דער גרױסער שׂריפֿה אין 1904, ווען דער גרעסטער טייל פֿון שטעטל איז אָפּגעברענט געוואָרן. איר שפּייז־געשעפֿט האָט זיך געפֿונען אין אַ הילצענער געבײַדע. כמעט דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען פֿאַרבויט מיט הילצענע הײַזלעך. אין איר געשעפֿט האָבן זיך די שטשורעס געמערט אָן אַ צאָל און האָבן איר געמאַכט גרויסע שאָדנס. דאַן איז זי געפֿאָרן צו אַ רבין ער זאָל איר געבן אַן עצה, ווי אַזוי פּטור צו ווערן פֿון די שטשורעס. ער האָט איר פֿאַרשפּראָכן, אַז די שטשורעס וועלן אַנטלויפֿן פֿון איר געשעפֿט. מיט דרײַ טעג שפּעטער, ווען זי איז צוריקגעקומען פֿון רבין, האָבן פֿיל מענטשן געזען ווי די שטשורעס פֿון איר קראָם און אויך פֿון אַנדערע געשעפֿטן, לויפֿן צו דעם תּבֿואה־שפּײַכלער פֿון דער קירכע. אין שטעטל האָט מען געלאַכט, אַז די שטשורעס זענען אַוועק „דאַוונען" אין דער קריסטלעכער קירכע.

אויפֿן חשבון פֿון דער מעשה מיט די שטשורעס האָט מען דערציילט אַ הלצה, אַז אַ ייִד האָט געוואָלט פּטור ווערן פֿון די שטשורעס איז ער געפֿאָרן צום רבין פֿרעגן אַן עצה וואָס צו טאָן; האָט אים דער רבי געהייסן, ער זאָל נעמען פֿון דעם פּסח־אַפּיקומן און זיי געבן עסן, וועלן זיי אויפֿהערן עסן. האָט זיך אונדזער ייִד געפֿרעגט דעם רבין, פֿון וואַנען וועלן די שטשורעס וויסן, אַז נאָך דעם אַפּיקומן טאָרן זיי מער נישט עסן? האָט אים דער רבי געענטפֿערט: זיי ווייסן שוין, ווײַל זיי האָבן מײַן שולחן ערוך אויפֿגעגעסן.

בריגלער מתים

די בריגלער האָט מען גערופֿן „בריגלער מתים". פֿאַר וואָס? האָט אונדז די באָבע דערציילט: דאָס ערשטע בית הקבֿרות איז מיט אַ צוויי הונדערט יאָר צוריק פֿאַרפֿולט

געוואָרן אַזוי, אַז עס איז נישט געווען קיין פּלאַץ ווו די מתים קובר צו זיין, ווייל די דערלויבעניש קובר צו זיין אויף דעם נייעם בית הקברות האָט זיך געצויגן יאָרן און אַזוי ווי די מענטשן האָבן נישט געוואַרט ביז עס וועט געעפנט ווערן דער נייער בית־הקברות, נאָר זענען דאָך געשטאָרבן, האָט די קהילה פון בריגל באַקומען פון דער יידישער קהילה אין ווישניצע אַ דערלויבעניש צייטווייליק קובר צו זיין די מתים אין ווישניצע (אַ שטעטל נישט ווייט פון בריגל). ווען מען האָט געבראַכט אַ מת פון בריגל האָבן זיך די מענטשן פון ווישניצע געפרעגט: וועמענס לוויה איז דאָס? האָט מען זיי געענטפערט, אַז דאָס איז אַ מת פון בריגל. אַזוי האָט זיך געשאַפן דער נאָמען „בריגלער מתים".

אָבער דאָס איז איין גירסה. אַ צווייטע גירסה זאָגט, אַז די בריגלער מתים, וואָס זענען קובר געוואָרן אין ווישניצע, האָבן נישט געקאָנט רוען אין זייער קבר. זענען זיי געקומען קיין בריגל און פאַרלאַנגט, מען זאָל אָראָפּנעמען די שאַנד פון זיי, וואָס מען האָט זיי נישט קובר געווען אין זייער שטעטל. דער שמש וואָס האָט געוועקט צו עבודת הבורא האָט זיי געזען און אַנדערע, וואָס זענען געגאַנגען פאַר טאָג אין בית מדרש, האָבן זיי באַגעגנט אויפן וועג. דאָס גאַנצע שטעטל איז אַריין אין אַ פּאַניק און אין אַ פּחד. האָבן זיך צונויפגענומען עטלעכע הונדערט מענער און פרויען, און זענען געגאַנגען קיין ווישניצע צו די בריגלער מתים און האָבן מיט תהילים־געבעט איינגעריסן קברים און געבעטן מחילה ביי די מתים, וואָס מען האָט זיי קובר געווען אין ווישניצע בלויז דערפאַר, ווייל עס איז נישט געווען קיין ברירה. אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפן, דאַן האָט דאָס שטעטל „איינגעלייגט וועלטן" (ווי מען האָט זיך דעמאָלט אויסגעדרוקט): זיי זענען געפאָרן צו גרויסע רבנים און געפרעגט אַן עצה. איינער פון די רבנים האָט געזאָגט, אַז ער אַליין וועט קומען אין שטעטל אַריין און וועט פאַרטרייבן די מתים פון שטעטל. ער איז טאַקע געקומען אין שטעטל, געהייסן איינשפּאַנען אַ פּאָר פערד און וואָגן, דער רבי מיט דעם בעל־עגלה האָבן זיך אַרויפגעזעצט אויפן וואָגן און דער רבי האָט געהאַלטן אַ בייטש צו שמייסן זיין פערד און דער בעל־עגלה האָט געהאַלטן זיין בייטש צו שמייסן זיין פערד. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך צונויפגענומען ביי דעם וואָגן אין מיטן דער נאַכט און דער רבי מיט דעם בעל־עגלה זענען ווי אַ בליץ שנעל געלאָפן אַוועק אין אַלע געסלעך און גאַסן און דאָס גאַנצע שטעטל לויפט נאָך דעם וואָגן און פאַרטרייבן די מתים פון דעם שטעטל. און פון דאַן האָט מען גערופן די בריגלער „בריגלער מתים".

דערציילט פון רבקה שוללערער
מאַטל שוללערערס טאָכטער

פאַרשריבן פון חיים בריגלער

מאת
טוביה מנגלגרין

הרחוב של ר' מנשל'ה דין

זה היה אחד מארבעה רבעים שנשארי אחרי השריפה הגדולה שפקדה את העיירה בשנת 1904, עת שמונים אחוז של העיירה נשרפה. נשארו ארבעה פינות שלא נפגעו,

חזה הודות לכך שהן היו בקצוות העיירה, ומגרשים גדולים הבדילו ביניהם ובין מרכז העיירה שהתרכזה בצפיפות סביב השוק „המארק" כפי שנקרא ביידיש בפי אנשי העיירה. ובכן מרכז העיירה והרחובות הסמוכים לו אוכלו באש אשר לחכה את בתי העץ כלחוך השור את עשב השדה.

איש זר, שבא לתור בעיירה נתקל במיוחד בארבעה רובעים האלה שנשארו לפליטה מבתי העץ, הרעועים והכפופים מרוב זיקנה ורקבון שבחלקן מטו לכרוע תחתיהן.

בו נולדתי גדלתי וחייתי עד עליתי ארצה

כל רובע ורחוב ציין את האוכלוסיה שלו. החל מן הרובע הגדול שנשאר מלפני השריפה „השצאנקא" שאכלס בתוכו קרוב לעשרים אחוז מכל האוכלוסיה היהודית שבעיירה. אחריו בא „הקבורץ" „גאס" עם זבל'ה „הקברן" של העיירה. במקום השלישי הרחוב של ר' מנשל'ה שנשאר בלי כל שינוי מימי השריפה עד השמדת אוכלסיתה ע"י הנצים ימ"ש.

עוד אזכור את הרובע הרביעי והוא ה„פיש־פלאץ" כפי שקראו לו ביידיש אנשי העיירה. כאן התרכזו כל מוכרי הדגים, 4 משפחות וגם „הקישקל'ה־מאכער'. אלה התישבו במקום הזה כי זה היה בגבול הנחל „האושוויצה" שעבר בעיירה ולאנשים האלה זה היה לתועלת. ועוד כמה משפחות בודדות, שבמשך השנים עזבו את המקום, כיון שבתיהם מטו לנפול. כן שינו אחדים את ביתם, הם פינו את הבתים הרקובים ובנו במקומם בתים בנויים מלבנים ורק שלושה נשארו מלפני השריפה.

כאמר, נולדתי בר' מנשל'ה דינ'ס גאס, לכאורה, היו רגילים חשוב את ר' מנשה דינס גאס החל מן הפינה שהתחילה בפניה מן השוק לתוך הרחוב הזה. אולם למעשה, התחיל הרח' הזה מן הרחוב שנקרא ר' משה הלל'ס גאס שחצה את הרחוב לשנים. החלק העליון שהתחיל בפינת השוק עד „משה הלל'ס גאס" שהיו בו בסה"כ שלושה בתים. מצד אחד שני בתים, שרק אחדים ממשפחות הדיירים אזכור, והם האינהורנים ההניגים וההרטמנים. ההרטמנים בהמשך השנים עזבו את העיירה ועברו לבלגיה, ומצד שני הברנשטטים. כל המשפחות האלה נערו את חצנם מהשתיכות לר' מנשה דינס גאס, מלבד משפחת שיע פסטובסקי, המכונה בעיירה שיע סטאלער לפי מקצועו, שהיה גר אז בביתו של בורגניכט או של ברנשטטר, והכניסה אליו היה במורד מצד המגרש הריק. הוא אשתו וילדיו הדגישו ביתר שאת דוקא את השתיכותם ל„ר' מנשה דינ'ס גאס" ובאם כך ר' מנשה דינס גאס מתחיל רק ממשה הלל'ס גאס, מן המורד התלול עד מרחב השדות.

המגלשה של הרובע שלנו

את המורד התלול הזה, נצלנו אנו הצעירים הקטנים עם בוא ימי החורף, עת הכפור והשלג, שבאו לנו כפצוי על ימי הסתיו הגשומים והרטובים שקורים חדר ללשד עצמותינו, והמים והבוץ השרו את רגלינו בתוך הנעלים. ונוסף לכך ימי הסתיו הגשומים רתקו אותנו לבית, ונהפכנו למפריעים ומיותרים ליתר בני הבית ולעצמנו. לא כן ימי החורף, הכפור הקפיא את הבוץ והשלג על פי רוב היה יבש ומשעשע, יתר על כן, מה, ואיזה אמצעי היה יכול להפוך את העיירה בלבוש כל כך נקי וצח כמו השלג. הוא כיסה את כל הגרוטאות והלכלוך. ואף את בורות הזבל בחצרות הבתים, כסה כבסדין צח

רבקה שכטר
לבית מוטל שוללרר
ראה כתבה
עמוד 225

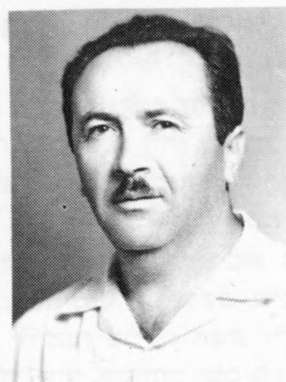
מרים שטרנגר
לבין שמחה ברנדשטטר
ראה כתבה עמוד 240

יהושע וסטרייך
ראה כתבה עמוד 245

מרקה גרינברגר הי״ד
ראה כתבה עמוד 242

צבי לפלהולץ
ראה כתבה

טוביה מינגלגרין
ראה כתבה
עמוד 229, 238

בלובן נוצץ ומקרין צבעי־קשת צבעי־יהלומים. ומעל לכל המרבד הלבן והרך שנפרש לרגלינו. אותו נצלנו למשחק מיוחד במינו, והואהליכה בשלג והשארת עקבות נעלינו בו. אך במשחק הזה לא תם עסוקינו. עקר ההנאה שלנו היתה הגלישה במגלשות. כבר עם רדת השלג הראשון, אשר ברובו היה מעורב בגשם או רק שכבה דקה שנמס כעבור יום, יומיים, שרק הרגיז וציער אותנו. אולם הוא בישר לנו את אשר עומד לבא בימים הקרובים. עם זה כמה תכונה של התכוננות לקראת השלג שלו אנו מצפים ובא יבא, ואז התחלנו לחפש אחרי לוחות מכל מיני ארגזים מיותרים שציפו לנו שנעשה בהם שימוש. קבוצות קבוצות עשו במשותף את המגלשות. הקטנים הסתפקו במגלשה של מושב אחד, והגדולים מהם הגיעו אף לשולשה מושבים במגלשה. הכל לפי השגת ידם וכשוריהם אחרי איסוף החומרים: לוחות, קרשים, מסמרים, ופסי פח לפרזול הדפנות שמחליקים על השלג. כך התקינו את המגלשה. את לוחות הדפנות עגלו מצד אחד ולצד הלא מעוגל חברנו לוחות קצרים למושבים מבפנים הדפנות עשינו שני חיזוקים מקרשים שהדפנות לא יתפרקו. המגלשה היתה נראית כעין ארגז צר, נמוך ומאורך, סגור משלשה צדדים ומצד הדפנות המעוגלים פתוח על השלג ומלפנים קשרנו חבל למשיכת המגלשה. העבודה הזאת נמשכה ימים על גבי ימים והשלגים אכן הגיעו. ואז יצאנו בשעה טובה לתחנת הזינוק שלנו, שהיתה ברחוב שלנו במקום שהחלו שני המגרשים הריקים, לפני משה הלל׳ס גאס. מענין לציין שבלי שום הדברות בינינו לצאת לגלישה, ברגע שקבוצה אחת יצאה, מיד באו כולם כמו הצפרים שעוזבות את ארצות אירופה קרוב לפני החורף לארצות החמות.

רבים טרם הספיקו לגמור את המגלשות שלהם, אולם חלקם בשמחת הפתיחה לא קופח עם התחלת העונה, כי כולם היו צריכים להשתתף בהדיקת השלג ולהתאימו לגלישה. בפעולה זו השתתפו מגדול ועד קטן. עקב אחר עקב דרכו על השלג הרך בספיפה, הלוך ושוב, וכך פחסו ורקעו את כל השטח, שהמגלשות לא תתקלנה במכשולים, ורק אחרי הכשרת השטח התחלנו בנסיון הגלישה. ובכן התישבנו על המגלשה ואז היו צריכים לדחוף את המגלשה כדי להכניס אותה להלוך מהיר שתתגלש מעצמה. בהתחלה זה הלך די קשה כי השלג טרם נהפך להיות חלקלק, אך עם הגלישה נחלק ונתחדד. כן לא חסרו דוחפים והם מאלה שטרם הספיקו לגמור את מגלשותיהם וגם כאלה שבכלל לא עשו מגלשות. תמורת שתי דחיפות קנו לעצמם זכות גלישה, וזה הלך לפי תור של מתחלפים.

הרחוב של משה הלל׳ס הי״ד

לא בזכותו נקרא הרחוב משה הלל׳ס „גאס״ (רחוב) רק הודות לתלמידיו הקטנים, משה הלל׳ס היה מלמד לנערים שזה עתה גמרו את החדר הדרדקי, והם הגיעו לידיעת הקריאה ב״חומש״ בלי שגיאות, ואילו התחילו ללמוד חומש עם רש״י, ובזכות התלמי־דים הזאזוטים האלה נקרא הרחוב ״משה הלל׳ס גאס״, כך קבעו את השם. מענין, הבית אשר בו היה גר משה הלל׳ס היה שיך לגינציק הזקן. היה זה בית גדול, בנוי מלבנים, ספק שתי קומות. למטה היה גר גינציק הזקן עם אשתו צוטעל, מוכרת הביצים, ומעליו משה הלל׳ס וממולו היה גר ״הסופר סת״ם״ ערירי בזקנתו. וכשמשה הלל׳ס חתן את בתו היחידה, ידע ״הסופר״ לוותר על חדר אחד מדירת שני החדרים שלו, למען הזוג הצעיר שהתווסף בבית הזה. מול הבית הזה, מצד שני שברחוב, היה ביתם של

''היצקעם''. עד היום לא אדע למה קראו לבית הזה לא על שם בעל־הבית, ראש המש־פחה, כי אם על שם הכולל את כל בני המשפחה ''יאצקס''. לבית הזה היו סמני הכר בולטים ביותר והם: לפני הבית עמדו תמיד שתי עגלות וכן גלגלים ושאר חלקי עגלות וגם ארגזים ומכסיהם וכד'. כל הדברים הללו לא היו זרוקים סתם שאין בהם צורך בשמוש, להפך הם היו שמושיים מאד ונחוצים. מדי פעם לפעם זה היה תלוי לפי הערכת גודלו של היריד והמכירה שתהיה בו. ובשביל זה היו להם עוד שתי עגלות בחצר וכל מיני אביזרים למטרת האריזה של כלי מטבח, והמיוחד שלהם, סירי אבן (קרמיקה) וסירי חרס. מחסנים גדולים עם כל מיני כלי בית היו להם בחצר, וכן אורוה.עם שני זוגות סוסים, בהם הם הובילו אתהעגלות העמוסות לכל הירידים שבעיירות הסמו־כות לבריגל, וזה מיום שני בשבוע עד יום שישי לפנות ערב לפני כניסת השבת. כי גם עליהם היתה מקובלת קדושת השבת. השמורה על ידי בני העיירה, אף על־על־פי שלא היו נחשבים לאדוקים ביותר, במיוחד הבנים, אבל לחלול שבת בפרהסיא לא הגיעו. בשבילנו, תלמידי משה הלל'ס היו שתי העגלות והחפצים סביב להם לפני הבית של ה''יאצקאס'' חשוב לאין ערוך. הם שמשו לנו מקום למשחק המחבואים, כמעט כולנו היינו מתחבאים בעגלות האלה ומסביב להן. פעם קרה לנו, שאחד המתחבאים נכנס בעגלה והכניס את עצמו בתוך שק שבערמות השקים ונרדם בתוך השק, ולאחר שכל המתחבאים יצאו ממחבואם הוא נשאר ללא כל מענה, ולא עזרו לנו כל קריאותינו בקולי קולות, ואז התחלנו לחשוש לשלומו ופחד אחז בנו לקיומו. היו בינינו שסברו כי ברח הביתה בלי לאמר דבר, אך אלה שהתחבאו אתו בעגלה קבעו בודאות שהוא לא יצא ממחבואו, ולכן הדאגה לשלומו גברה והדאיגה אותנו ביותר, עלינו על העגלה, שבה התחבא והתחלנו לנבור בתוך ערימת השקים, והיינו כבר בטוחים שאינו נמצא בעגלה ואז התחלנו להשתובב וקפצנו על השקים שבתחתית העגלה ופתאום צוחת אימים אי! אי! וזחל בצווחות משק אחד, כולנו נבהלנו מהתגלותו הבלתי רגילה, ועל שאלתנו למה לא יצאת אחרי קריאותינו המרובות? ענה בפשטות ובהרמת כתפים, לא שמעתי כלום, כי נרדמתי בתוך השק. וכך נרגענו ורווח לנו. את המשחק כבר לא המשכנו, כי בלאו הכי כבר אחרנו לצהרים בבית, וכל אחד מאתנו היה צפוי לעונש ולכן רצנו מהר הביתה.

עונות המשחקים

המשחקים ששחקנו היו עונתיים. עונה עונה והמשחק שלה, או המאורע בה הוא קשור. אצל משה הלל'ס, היינו לומדים לפי ' זמנים''. זמן הלימודים היה נחשב, אחרי חג הפסח עד לסוכות ואחרי חג הסוכות עד השבת הגדול לפני פסח. כך היו נוהגים לשכור ''זמן'' לימודים אצל כל המלמדים בעיירה. באם התחלנו לפני שבת בראשית, נפל בחלקנו מיד דבר חשוב מאד, והוא: כי אנו בשבוע הבא מתחילים ללמוד גם בערבים, ועלינו להכין פנסי לילה. הודעתו זו של הרבי שלנו משה הלל'ס אפפה אותנו בגאוה. הרי אומר כי אנו מתחילים להיות ''נערים מתבגרים'' הסימן, שאנו לומדים גם בערבים. ובכן עלינו להכין פנסים להאיר את הדרך הביתה. היו כאלה שהיו להם פנסי כיס חשמליים, והיו כאלה שקנו אצל הפחחים פנסי פח קטנים מרובעים עם דלתון בצד אחד בשביללהכניס את הנר בתוכו. הפנס היה מזוגג בזכוכית מארבע צידיו ואור הנר בקע החוצה והאיר את הדרך. אך היו כאלה שגם הפנס של פח היה אצלם בבחינת מותרות שידם אינה משגת. אלה עשו מעץ פנס דוגמת פנס הפח, וראו דוקא בפנס כזה מצאנו

את כל החשיבות שבהם. והאמת היא שבפנסי עץ האלה מצאנו ענין להתחקות אחרי מעשה ידם. בטרם שבענו מהפנסים שלנו, כבר התקרבו ימי ״החנוכה״. את הידיעות על החג הזה קבלנו מהרבי משה הלל׳ס, שהסביר לנו את ״הנס״ שקרה לנו עם פח השמן שנמצא חבוי בבית המקדש, ותכולתו היה מספיק רק ליום אחד, ואז קרה הנס והספיק לשמונה ימים. על המרד, המכבים והחשמונאים, משמעותם ותוכנם לא הוזכר כלל וכלל. כן קבלנו הוראה ללמוד בעל־פה את התפילה ״על הניסים״ של ימי חנוכה ותר־לא. אך כל זה היה רחוק מתפיסתנו השכלית. לעומת זה מצאנו, ועוד איך מצאנו, ענין רב בהכנת הסביבון, ולאושרנו נתקבלה התעסקותנו בהכנת הסביבון בהבנה מלאה ואף בעידוד של שני הגורמים העיקריים בעצוב דמות חנוכנו והם: הבית, והרבי, ב״חדר״, וכך, כל אחד מאתנו השיג סכין מיותר ללא שימוש בבית, אותו השחזנו חדות על אבני הסף שבמדרכות. ואז חתכנו מן המקבל של המטאטא חתיכה באורך של ארבע ס״מ, אותה הפכנו למרובעת ומקצה אחד חתכנו כעין כיפה עם קוץ ששימש כרגל המסתובבת. מצד שני חטבנו עד שקבלנו מקל עגול דקיק ששמש כידית להרצת הסביבון. עם תום העבודה הגסה היינו משיפים את כל הצדדים על המרצפות של המדרכה, ואחרי השיוף היינו כותבים בעפרון קופי על ארבע לחיות הצדדים את האותיות נ.ג.ה.ש. שפרושם היה ה-״נ״ ״נעם נישט״ היינו - אל תקח מהקופה ואל תוסיף, האות ג׳ היה ״אין גאנצען״ (ביידיש) היינו - זכיה בכל הקופה, האות ה׳ פרושה ״האלב״ (ביידיש) החצי מהקופה, והאות ש׳ פרושה (ביידיש) היה ״שיט״ היינו - תוסיף כמה שיש בקופה, ותאמינו או לא, אנו הזאטוטים חיינו את ה-נ,ג,ה,ש, לא במושג של ״נס״ גדול היה שם, ראשית ה״שם״ היה רחוק מאתנו מרחק רב, ולנו היה כל ההסבר ״שנס גדול היה שם בבית המקדש״ וה״שם״ הזה בשבילנו היה בבחינת מרחף אי שם בשמים.

משחק הקויטלעך

מכיון שזאת היתה עונת המשחקים בהיתר, חדר לתוך שורות הצעירים מדורות משחק נוסף באותם הימים והוא: ״משחק הקויטלעך״. את הקויטלעך היינו עושים מקרטון על פי רוב מקופסאות של נעלים או ממתקים, אך גם זה היה קשה להשיג, לכן היינו עושים אותם מניר עבה גס חום, עליהם כתבנו הספרות עד שתים־עשרה, וכאלה היו כפולים, היינו - עשרים ושתים, אותם ערבב הקופאי והחזיק אותם ביד, וכל משתתף היה מושך קלף קלף, ואסור היה לעבור לפי צירוף המספרים מעל עשרים ואחד, כי מעל עשרים ואחד נחשב לשרוף, והפסיד. אך הרוב היה יוצא ידי חובה שעשו פתקים מנייר רגיל ורשמו את הספרות וגללו את הפתקים, שמו אותם בתוך כובע ומן הכובע היו מושכים גליל גליל באותו פרינציפ של ״עשרים ואחד״. רבים היו מעדיפים את הפתקים וטעמם אתם, אך הרוב היה יוצא ידי חובה בכך שעשו פתקים מנייר רגיל, רשמו את המספרים וגללו את הפתקים, שמו אותם בתוך כובע ומן הכובע משכו גליל גליל, באותו פרינציפ של 21, רבים היו מעדיפים את הפתקים. ראשית הפתקים היו מבטאים את שם המשחק ״קויטלעך״, שנית אותם אפשר היה לעשות במקום, לצורך זמן המשחק ולא היינו צפויים לעונש ולהחרמתם על ידי משה הלל׳ס, שהיה מידי פעם עושה חפושי פתע במכנסים שלנו. אך דא עקא, היות והפתקים היו שמים בכובע, אחד היה נשאר בגלוי ראש, וזאת היתה עבירה חמורה. אם מישהו היה מוצא אותנו בקלקלתנו, אוי ואברי היה

לנו, קבלנו נזיפות קשות והגרוע מכל היה פוגע בנו הכנוי שקצים רחמנא לצלן, כך קראו לבני הנוצרים הפולנים, וזה חרה לנו יותר מכל. היתכן לקרוא לנו ״שקצים״ בו בזמן שבשבילנו כל המשחקים האלה היו קשורים בחנוכה. כך קבלו דורי דורות של צעירים שהמשחקים האלה הם חלק בלתי נפרד מחג החנוכה, ואנו ראינו במשחקים אלה כעין ״מצוות עשה׳, אולם לא כך העריכו מעשי ידינו המבוגרים. למרות הכל אנו עשינו את שלנו, ועוד כשלושה שבועות לפני ואחרי חנוכה המשחקים היו בעיצומם.

חמישה עשר בשבט

תוך משחק הקויטלעך והסביבון, התקרב אלינו עוד חג פחות מובן לנו, והוא ה־״חמישה עשר״. ההסבר שקבלנו, היה, כי צריך להביא ל״חדר״ פירות לשם ״ברכת שהחינו״. פירות שטרם אכלנו כאלה בשנה זו, והם כביכול פירות מארץ־ישראל. אבל ידוע היה לכולנו כי הפירות האלה מביאים לפולין מתורכיה או מיון. למרות זה לא הוטל שום ספק וחשד בצורך בפירות הללו, כי העיקר היה בברכת שהחינו. אמנם היו התלחשויות על החג שהוא חג אשר בו ״נדונים האילנות״, אבל שזה קשור באילנות ממש, המתעוררים מתרדמת החורף והסימן המובהק לזה היא השקדיה הפורחת, ובטבע הארץ־ישראלי חוזר האביב, כל זה לא היה ידוע ולא מובן לנו, אבל אנו לא היינו זקוקים להסברים. בעצמנו ידענו לתת לעצמנו את הטעם של החג, ובהתקרב ראש חודש שבט, כל אחד מאיתנו קנה אצל חאצריל דורף בעד כמה פרוטות חרובים (בוקסר ביידיש) ובבוקסר היו גלעינים קטנים ואלה שמשו לנו למשחק ״הזוג ופרט״ (דרוד אים ביידיש) ותוך ימים ספורים כל אחד מאתנו התהלך עם כיסים מלאים גלעיני חרובים, והם היוו לנו תוכן החג ומלאו לנו את התמצית של טעם החג הזה. האמת היא כי מן החרובים לא נהנינו ביותר, ראשית הם היו על פי רוב אכולים על ידי תולעת, ואם אפילו מבחוץ היו נראים החרובים יפים ושלמים, לאחר לעיסה ראשונה נוכחנו שבפנים הם אכולים על ידי התולעת, ומה שהגעיל אותנו היו גריסי הפסולת הדקיקים והחוטי העובש שנשארו מן התולעת. אבל לא החרובים חשובים היו בשבילנו כי אם התוך אשר בהם, והם: הגלעינים שלהם, ששמשו לנו למשחק ״זוג ופרט״. המשחק הזה היה אחד המשחקים הנוחים לנו. במשחק הזה אפשר היה לעמוד, לשבת ואף ללכת ולשחק, ומרוב בוחיות גרמנו לנו בעצמנו לאי נעימויות, לעונשים ואף למכות. והמעשה כך היה: בזמן שישבנו מסביב לשולחן הלימודים ומרוב ישיבה ממושכת של שעות גלאינו ושעמום אכל בנו, ואז, רבים מאיתנו תחבו יד לכיס, הוציאו חופן גלעיני חרובים ופנה לשכנו על ידו או ממולו לשולחן במילה: זוג או פרט? וההוא ניחש, כמובן שאת החופן עם הגלעינים החזקנו במחבוא מתחת לשולחן, באם נחש נכון היה מקבל את חופן הגל־עינים, והיה אמון הדדי, כי אחד אינו מרמה את השני. וכך שקענו יותר ויותר במשחק מאשר עקבנו אחרי החומש, והסבריו של ״הרבי״ משה הלל׳ס, והוא הרגיש במתרחש אצלנו, ואז נגש היה לאחד מאתנו הידועים לו בתחבולותיו ותפס את אוזנו, משכו וסבבו ״פוזר״ כך קראו למעשה משיכת האוזן וסבבו. מילא, על העלבון הצורב והמכות שקבלנו אפשר היה עוד איך שהוא לעבור, אך משה הלל׳ס לא הסתפק בזה, קרא ל״רב־בית״ אשתו, שהיא תביא קערה ודרש מכל אחד לשים את הגלעינים בקערה והחרים מאיתנו את הגלעינים, ועל כך הצטערנו ביותר והגרוע מכל, זה חזר על עצמו מדי פעם בפעם.

פורים

לי נדמה שחג פורים היה המובן לנו ביותר, מבין כל יתר החגים, וזה לא משום שלמדנו יותר והסבירו לנו ביתר פרוטרוט את משמעותו של החג, אלא פשוט מאד, את החג הזה חשנו אנו בעצמנו ולא היינו זקוקים להסברים מרובים. אמנם לאחר כל הלמר־דים במגילת־אסתר לא הבננולא את אסתר המלכה ולא את מורדכי היהודי. אנו הס־תפקנו בכך שידם היתה על העליונה, ומשום כך היתה ״אורה ושמחה ליהודים״. לעומת שני הגבורים היהודים שלנו, היה אחשורוש והמן מאד מוכרים וידועים לנו, כי את אחשורוש הגוי השכור התמידי, בו נתקלנו לעתים קרובות והמן הרשע אנו הרגשנו על בשרנו. לא אחת קבלנו מכות מ״ההמנים״ השקצים הגרים בעיירתנו. ובכלל אוירת הפחד מהם גלתה לנו את ה״המן הרשע הזה״. אמנם לא ניתן לנו מה שניתן ליהודים בפרס ונמדי, אבל ניתן לנו בבית־הכנסת להשמידו בקולי קולות וברעש מרעיש עולמות, וזה נתן לנו לעשות כאות נפשנו, ואכן, אנו ניצלנו את ההיתר הזה, ונגשנו לפעולה ממש להכין רעשנים (גרייגערס ביידיש) ועל פי רוב עשינו ״המן קלאפערס״ דפקי המן, ובשביל זה השגנו לוחיות דקיקות על פי רוב מתיבות עץ שבהם ארזו שמרים לבצק או ריבה. שלושה לוחות כאלה היינו חותכים ומתאימים אותם לפי אורך ורוחב יד כפותינו, וכן שני מקלות עגולים הכנו וקדחנו בהם חורים בקצות הלוחות ברוחב שני חורים וכן במקלות, דרכם היינו משחילים חבל דק חזק והרכבנו את ״ההמן קלאפאר״ כדלקמן: השחלנו את החבל בשני החורים, שני הקצוות בלוח הראשון, אחריו בא מקל עגול מרשחל באותו חוט משני הקצוות ושוב לדח אמצעי ואחריו שוב מקל ואחריו לוח, וכך יצא שהלוח האמצעי היווה כעין לשון מתנועעת. השחלנו את הידיים בחבלים שיצאו משני צידי הלוחות החיצוניים והנענו בשתי הידים את הלוחות החיצוניים שהם הניעו את המקלות וכך נלחץ הלוח האמצעי פעם ימינה ופעם שמאלה ודפק על הלוחות החיצוניים ברעש גדול. כך הגענו בערב תענית אסתר לקראת קריאת ״מגילת אסתר״ מצוידים בכל מיני רעשנים ו״המן קלאפערס״ למיניהם.

״אסתר תענית״ וקריאת המגילה

הצפיה שלנו לערב הנצחון הגדול הזה, שהמוקד שלו היה קריאת המגילה, והנקודה המרכזית שלה ״המן המוקע״, הביא אותנו לידי מתח, אם כי אנו כבר מזמן תרגלנו תרגילים בכלי המשחית שלנו ״הרעשנים״ וה״המן קלפאערס״ שבועות לפני פורים, אך המתח לא פג. והנה הגיע היום המיוחל שלנו. אולם לדעת את הליכי הנפש של היהודים שלנו, זה רק לפני מספר ימים גמרו תענית ז׳ באדר דרב משה רבינו ע״ה והנה כעבור שבוע ימים שוב תענית וזה ״תענית אסתר״. ומתי? אור ליום לפני הנצחון הגדול של פורים, ולא עוד אלא שיהודי העיירה היו לאים, עצבניים ועצובים. כל זה לא התישב עם תפיסתנו, וערפל סמיך ערפל אותנו, אך עם ערב נמוג הערפל מעלינו, והנה מתקרבת השעה עוד מעט והיהודים בחטף יבלעו מהר את תפילת ה״מעריב״ ואז יגיע הרגע המאושר שלנו, כך השתלטנו בלי כל סייג על בית המדרש שלנו, ומיד עם הזכרת שמו של המן, בשעת קריאת המגילה, איזו שאגת נצחון פרצה מכל מיני צפצפות, רעשנים ו״המן קלאפערס״ ושופרות עשויים מגזע הכרוב. כל זה הרעיש את קירות בית המדרש. לי נדמה אם היה בא ״המן״ זה, פעם אחת לבית המדרש שלנו היה מגיע הוא בעצמו

למסקנה כי אם עם שכאלה עסקינן אז היה אומר לכל ה"המנים" שבאו אחריו וכבראה עוד יבואו שסופם לא יהיה טוב משלו. אך כנראה שליהודים נחוץ יעד של "תענית" לפני חג הנצחון.

פסק זמן

אחרי פורים חלה במידת מה ירידה מסוימת במשחקים, אך פטורים בלא כלום? לא היה ולא יהיה כדבר הזה! בימים האלה הופיעו כבר ימי התחלת האביב לסירוגין, על כן התחלנו לנצלם לפי הצורך שלנו. בימים חצי גשומים חזרנו למשחק מחבואים, ובימים היפים שחקנו במשחק "תפוס אותי". היות והמשחק הזה היה כולו משחק של רצים אצים, היינו נאלצים להרחיק את עצמנו מה"חדר" של משה הלל'ס, עד שהגענו לרחוב של ר' מנשל'ה דין. הרחוב הזה היה מורכב משורה של בתי עץ מצד אחד, אשר קיר לקיר כמעט ישק. רק בשפועי הגגות אפשר היה להבדיל בין בית לבית, שהגיעו עד קצורי השדות אשר בהמות של הברון "גץ" היו רועים בהם, וממול היו רק שני בתים מבודדים. אחד של גוי שהיה "בטל בשישים" לעומת בתי היהודים, והשני בסוף הרחוב של "חבצ'ה המילדת" היהודית היחידה בעיירה, אותה אני זוכר מילדדתי כל השנים בלי בעל. היא עם שתי בנותיה היפות, אישה בעלת גוף, תמירה וגבוהה להפליא גם לעת זיקנה.

בבית אחד יחד עם ר' מנשל'ה דין

אנו גרנו יחד עם ר' מנשל'ה דין זצ"ל בבית אחד, דלת מול דלת. בימים הלא קרים היה פותח את דלת דירתו בשבת, כדי לשמוע את זמירות השבת שבקעו מדירתנו. כי בביתנו היה נהוג לשיר את הזמירות בצוותא, לרבות האמא ע"ה והאחיות. כל המשפחה היתה מחוננת בקולות נעימים והשירה שגורה בפי כלם. זאת קבלנו מאבינו ז"ל, הוא היה צבע במקצועו, והצבעים היו ידועים בתור זמרים. אני נזכר איך נכשלתי פעם בפני ר' מנשל'ה דין זצ"ל. הייתי רגיל מסביב לבית לצפצף מנגינה, ולא הרגשתי שרב מנשלה נמצא בקרבתי, הוא קרא לי בזו הלשון "טוביה זה שנים שאני מבקש ממך ללמדני לצפצף וטרם נענית לי" בבושת פנים בקשתי ממנו סליחה, והבטחתי לו ששוב לא יקרה כדבר הזה, כי צפצוף היה בבחינת "עבירה", זה היה מנהגם של "השקצים הגויים" ולא כן יעשה נער יהודי, ואז נשארתי רתוק למקומי ולא ידעתי מה לעשות עם עצמי. באותם הרגעים הילדים שלו הביאו שולחן קטן וכסא, ר' מנשלה התישב על יד השולחן והתכופף מעל ה"חשן משפט", ובאותו רגע הגיע איזה אדם בתלבושת מהודרת מצויד במצלמת תירים מיוחדת והוא כיוון את עדשת המצלמה לר' מנשלה. חיש כהרף עין הפנה ר' מנשלה את ראשו לאורח ואמר לו: "סלח נא אדוני, למה כך בחטף? תמתין רגע, תן לי לסדר את עצמי, אסרק את זקני, אתקין את בגדי, ואז תעשה תמונה". דבריו הדהימו את האורח שהוזמן לשבת, ואני ניצלתי את המצב המיוחד הזה והסתלקתי מן המקום. עם ערב ידעו כבר בבית אצלנו כי האורח הוא פרופסור לתאולוגיה באוניברסיטת וינה (אוסטריה), ושהוא חברו של בנו בכורו, מאשתו הראשונה של ר' מנשלה. הבן הזה היה באותו זמן ה"רבינר" היינו - הרב הראשי של העיר וינה. את

תוכן השיחה ביניהם לא שמעתי, אך נתן לנו לשער ולהעריך כי זו היתה שיחה שעמדה ברמה של ידע ובקיאות בתלמוד.

איני זוכר ולו פעם אחת שראיתיו בלי לעין בספר. נדמה לי שגם בהליכתו היה משנן את משנתו. הוא, היה אחד היהודים הלמדנים והידענים בעיירה. היה מקובל בעיירה בתור ״החכם״ שבעיירה. ידען גדול, שקנה לו את עולם הידע בש״ס ובפוסקים בעצמו הוא, בלי כל יחוס אבות, כפי שזה היה מקובל באותן השנים בעיירות גליציה ופולין, שזכות השדשלת קדמה לידע. אצל ר׳ מנשלה אפשר היה להבדיל היטב בנקודה הזאת, בכל התנהגותו ויחסו עם הבריות, ואף בלבושו. הוא לא לבש בגדי הרבנים, כפי שזה היה מקובל על בני השושלת, כי אם כאחד מבני העיירה, ולא התנשא מעליהם בשום דבר אשר עלול לעורר חשד קטן שבההופעתו. הנה ״הדין״ הנה ״הפוסק״ הנה ״המוכיח ברבים״, להפך ר׳ מנשלה דין מרוב פיקחותו, חוכמתו וידיעותיו, ידע תמיד לפנות לצעירים בסביבתו, אשר זה כבר לא היינו זהירים במצוות המסורת, והוא בדברי נעימות ובאמרי בנף מלאי חוכמת הפדגוגית שקלעו ישר לליבנו ובינתנו. ידענו לכבדו ולהזהר מלעשות הדבר הקל ביותר בנוכחותו, שעלול חס וחלילה לפגוע ברגשותיו הדתיים והמסורתיים המקובלים עליו.

קוריוזים המצביעים על גדולתו

הזכרתי שהוא היה היהודי החכם שבעיירה. כן, כזה הוא היה, לא רק בעיני תלמידי חכמים שידעו להעריך את ידיעותיו וחוכמתו, כי אם גם בעיני ה״עמך״ וזה בגלל פ ש ט ו ת ו. אך לא רק בעיני היהודים נחשב לכזה, גם בעיני הגרים שבעיירה הוא נחשב ל״חכם העיירה״.

והנה אחד הקוריוזים שהתרחשו סביב ר׳ מנשלה. שנה־שנה היו מביאים לר׳ מנשלה עגלת פחמים ותפוחי אדמה לפני ימות החורף, שי מהברון גץ מאוקוצ׳ים, בעל בית החרושת לבירה ושמרים הגדול ביותר בפולין. וזאת למה ? ובכן, הרי לכם הספור אשר עליו חזרו כל שנה בזמן שהביאו אליו את הפחמים ותפוחי האדמה. וכך ספרו: שעוד בימי אביו של הברון הזה הוא נקלע לסבך משפטי קשה, ולאחר שהפסיד בכל דרגות בית המשפט ולא נשאר לו אלא הערעור בפני בית המשפט העליון בורשא, ולפי פסקי הדין הקודמים היו ה הערעור קלוש מאד, וכל היועצים המשפטיים לא מצאו שום סיכוי לזכות באיז ו שהיא הקלה פחותה, ואז יעץ אחד מעורכי־הדין, יהודי, לפנות אל ר׳ מנשלה. תרגמו ליידיש את כתב התביעה וההגנה וכן את פסקי הדין הקודמים, ולפיהם היה על ר׳ מנשלה ליעץ ולמצוא גרסה והגדרה לפי הפוסקים היהודים. לא עברו ימים רבים ור׳ מנשלה מסר בכתב את חוות דעתו ועצתו. תחילה לא התיחס הער״ד לדבריו, אולם לאחר דיון של יומיים, הם הרגישו כי הכל אבוד, וליום השלישי לפני הסיכומים בא תורו של הער״ד היהודי, והוא הביא לפני השופטים את גרסתו של ר׳ מנשה ועוד באותו יום הוציאו השופטים פסק דין לפי הגדרותיו של ר׳ מנשלה. הברון גץ זכה בכל, את שכר טרחתו של ר׳ מנשלה לא אדע, אך את הפחמים ותפוחי האדמה שהביאו אליו ראיתי במו עיני, שנה שנה באותו הזמן.

כן, היו גויים אחרים בעיירה אשר בחרו בבוררות אצל ר׳ מנשלה, מאשר להישפט בבית המשפט האזרחי. הבולט בהם היה רביצקי, סוחר החזירים הגדול והאדם העשיר שבעיירה. הוא הביא לבוררות לפני ר׳ מנשלה, כל מה שנתן לו רק להביא לבוררות

בפניו, ולא אחת קרה לו שר׳ מנשלה פסק לרעתו והוא קיים את פסקי הדין ללא עוררין. פעם פנה יהודי, ידיד של אותו רביצקי ושאל אותו, איך אתה כל פעם פונה לר׳ מנשל׳ה, למרות זה שהוא כמה פעמים פסק נגדך? ועל כך ענה רביצקי ביידיש משובשת, שהיה אוהב לדבר, בדברו עם יהודים (״אז ר׳ מנשל׳ה געפאסקנט אזוי, דארף אזוי זיין״) אם ר׳ מנשל׳ה פוסק אז זה צריך כך להיות.

עוד אזכורה מעמד מיוחד במינו. בשבת דחול המועד סוכ ות עת ישבנו עם ר׳ מנשל׳ה דין בסוכה. עם גמר סעודת הצהרים היה תמיד מכבד את אבינו ז״ל בשירת הזמירות. זאת היתה ההזדמנות לשמוע מפיו ישירות את שירת הזמירות, אך הפעם רק אנו הבנים היינו לעוזרי האבא, כי הנשים לא ישבו בסוכות, ואחרי ברכת המזון נהג ר׳ מנשל׳ה להשאר ולנהל שיחה קלה. לפי המקובל עליו היה מטבל את דבריו בכל מיני פסוקים ואמרות מן התנ״ך והתלמוד והסביר שיבינו כל המסובין. בין היתר הזכיר את פרשת ״כי תשא״ שקוראים בשבת דחול המועד סוכות, ואבינו ז״ל נאנח קשות, ואמר לר׳ מנשל׳ה: ״טרדתי בעבודה אינה מתירה לי זמן וכח לעבור כדבעי על פרשת השבוע״, ועל כך ענה ר׳ מנשל׳ה בדברים האלה: ״האם לא די לך ר׳ חיים בזה שאינך נמצא בין הטפילים, הנך חי ומפרנס משפחה יהודית בזיעת אפיך, ומוסיף, האם הנך חרשב שכל אלה אשר רצים למקוה לטבילה, כדי לקיים את המצוות בכל לבבך ובכל נפשך וגופך, וטובלים את הגוף במקוה, עולים על מעשיך אתה, טועה אתה טעות גדולה, כן אתה בכל רמ״ח אבריך מקיים יום־יום את מצוות ״יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא״. ולכן אתה ושכמוך, אנשי עמל זוכים לדבר החשוב ה גדול בחיים, ומה עוד תבקש ר׳ חיים. אחרי הדברים האלה פנה כל אחד לדירתו.

הרי, כמה נפלאים היו היהודים בעיירה

יהי זכרם לנצח נצחים

מסופר על ידי טוביה מינגלגרין
נכתב ע״י חיים בטלן.

בריגלער טיפן

(וואס טוט מען נישט אלץ צוליב א בענקל?...) עפעס זענט איר מיר זער צעקאכט, ר׳ פנחס!

– א חידוש וואס איך בין צעקאכט? מיר לעבן דאך אין עולם הפוך, פשוט, אין אן איבערגעקערטער וועלט.

– דהיינו? וואס אטייט ביי אייך עפעס אלץ קאפויער?

– אוי, ר׳ משה, איר זענט דאך א בטלן שבבטלנים, אז איר פרעגט ערשט וואס, זעט איר דען נישט, אז די וועלט איז שוין ממש מער קיין וועלט נישט?

– ???

– אז איר פארשטייט טאקע נישט, וועל איך אייך אויפקלערן. הערט מיך אויס. איר ווייסט, אז איך בין נישט קיין היינטיקער. כ׳האב שוין עפעס איבערגעלעבט... פארשטייט איר מיך, אז איך דערמאן זיך אין די אמאליקע צייטן, טוט מיר א קלעם ביים הארץ. עפעס גאר אן אנדער לעבן. אנדערע מענטשן געווען.

– גייט שוין גייט, ר' פנחס! האבן זיך דען די מענטשן איבערגעביטן?

– יא, יא, טאקע איבערגעביטן! כ'לעבן, איר זענט א בריגלער – זעט איר דען דאס נישט אליין? מיר בריגלער יידן האבן שוין אזא מזל. קיין האניק האבן מיר קיינמאל נישט געלעקט פון אונדזערע מרשלים. ווי זאגט מען דאס? בעסער פון א קלוגן א פאטש ווי פון א נאר א קוש. און היינטזשע נאך פון א נאר א פאטש! כ'מיין טאקע, פארצייטנס, זענען געווען די מנהיגי העיר כאטש מיוחסים, שיינע יידן, פעיקע מענטשן – פשוט א תענוג געווען אויף זיי א קוק צו טאן... א הדרת־פנים, א בר דעת... היינט, משטיינס געזאגט, שעם איך זיך דאך א פנים ארויסצווייזן! אז איך קום זיך ערגעץ צוזאמען און מען גיט מיך א פרעג: פון וואנען זענט איר? ענטפער איך: פון נעבן קראקע... איך האב מורא, טאמער זאג איך פון בריגל, וועט דער גאנצער עולם אויספלאצן מיט א געלעכטער. מיינט איר דען, אז די וועלט שלאפט? מען נעמט א ליימענעם גולם מיט א מילכיקער, א גראבן יונג מיט א שמש און דאס קלאפערגעצייג וועגן די שטאט־טוערס, ווי עס איז געווען אין די גוטע צייטן.

ערשט פאר עטלעכע טעג האט מיר פאסירט אזא מעשה: איך באגעגן זיך צופעליק מיט אן אלטן באקאנטן, מיט וועלכן איך האב זיך שוין לאנג נישט געזען. מיר געבן זיך שלום און די ערשטע פראגע איז, כנהוג, ווו וווינסטו היינט?

דערהערנדיק די פראגע האב איך תיכף דערפילט, ווי מיין פנים האט אנגעהויבן פלאמען. איך מאך מיר הארץ און ענטפער, כלומרשט שטאלץ: אין בריגל ווויזן איך. ער, דערהערנדיק, אז איך וווין אין בריגל, שיסט מיין גוטער ברודער אויס מיט א געלעכטער און מאכט צו מיר: כ'האב באמת געמיינט, אז עס זענען אייך שוין הערבער אויסגעוואקסן...

איך קוק אים אן מיט א פאר נארישע, גלאנצנדיקע אויגן, ווי איינער רעדט: וואס מיינט מען דאס? און מיין פריינט נעמט מיר דערקלערן, אז ביי זיי שמועסט מען, אז בריגל איז געווארן א שטאט פון בהמות און דערפאר האט מען זיי געמוזט שיקן א גוטן וועטערינאר, טאקע א יידישן מענטש, מחמת ס'האט זיך אריינגעכאפט א מין מגיפה, וואס די שקצים רופן עס אן „ציוניזם, דעמאקראטיזם, סאנאציע" און נאך אזעלכע משונהדיקע נעמען, פון וועלכע אונדזערע זיידעס און עלטער־זיידעס האבן זיכער נישט געוווּסט. מען שמועסט אפילו, אז אייער מורא דאתרא זאל לעבן, איז אויך אנגעשטעקט געווארן ר"ל.

איצט פרעג איך אייך ר' משה: צי איז דאס נישט קיין עולם הפוך? איך טראכט מיר נישט איין מאל: מי יודע, אפשר זענען שוין משיחס צייטן?

– זעט איר, ר' פנחס, כ'האב אייך געהאלטן פאר א קלוגן מענטש, א ייד א בר־דעת, וועלכער פארשטייט אן עסק און דערווייל רעדט איר גאר ווי א בטלן. פארשטייט איר מיך, פארצייטנס האט מען געברויכט אן אנדער מין פארטרעטער און דערפאר זענען אויך געווען אנדערע מנהיגים. די היינטיקע וועלט פארלאנג מאדערנע זאכן, דהיינו, א מסירהלעביים פריץ, אז דער איז א ציוניסט, אן אומטרייער בירגער, יענער האט א קליינעם שטייער... וכדומה. מוז מען נאכגיין נאך דער מאדע און האבן טאקע טוערס, וועלכע זענען באגאבט מיט די מאדערנע פעיקייטן.

און היינטזשע, אז איר האט טאקע די אמתע פארטרעטער, וועלכע טאען זייער „שטיקל ארבעט" מיט אזא מסירת נפש, פארשטערנדיק זיך דערביי נישט איין מאל דעם שבת אדער יום־טוב, האט איר נאך אויף זיי זיך וואס צו פארקלאגן? (מתרעם זו זיין?).

– אפשר זענט איר גערעכט, ר' משה. א ביסל האט איר מיר געעפנט די אויגן. פונדעסטוועגן איז מיר אבער נאך נאך איין זאך נישט קלאר...

– דהיינו?

– מילא, דאס מאדערנע „ערב רב" פון וועלכן מיר האבן געשמועסט איז מיר שוין פארענטפערט. אבער ווו קומען דארט אהין די גלחים, די בעל־עברהניקעס, ווי רופט מען זיי דאס? „אונדאייצעס", „ווארשעווער קהל־צעקנאקער", פ.פ.ס.־זוויידלען וכדומה? ס'איז דאך פשוט געוואלד צו שרייען אויף דעם דור הפלגה. ס' איז א גאנצער מיש־מאש: דער רב איז קיין רב נישט, דער חסיד איז קיין חסיד נישט און אפילו דער בעל־עבירהניק איז אויך נישט דער זעלבער. ס'איז דאך פארט משיחס צייטן!

זעט איר, איצט האט איר געפרעגט א הארבע קשיא, פאר וועלכער דער רבי אייערער וואלט אייך אלס יינגל זיכער געגעבן א קניפ אין בעקל. נאר פונדעסטוועגן, מוז איך אייך ווייטער זאגן אז איר זענט פארט פון דער אלטער וועלט און פארשטייט נישט קיין עסק. ווייל דאס וואס איר פרעגט זיך, דאס איז אזא מין חולאות, וועלכעס די רשעים, די ציוניסטן, רופן בלע"ז „בענקל־זוכעריי". און ווייסט איר דען נישט, וואס א ייד טוט אלץ נישט צוליב א בענקל?

– נו, און וואס זאגט דערצו דער עולם, כ'מיין די וועלער?

– זיי ווילן אייך דאך פארט נישט האבן.

– ווער עולם, וואס עולם? פרעגט מען דען ביי זיי א דעה? די וועלער גיט מען א געשריי: וואס? ציוניסטן וועט איר ווילן? און אריב דאס העלפט נישט, שרייט מען: דער פרייז הייסט אזוי! דער עולם דערשרעקט זיך און דאס שטיקל ארבעט איז פארטיק...

– הכלל, ר' משה, כ'מוז אייך מודה, אז איר זענט א קלוגער ייד, א „היינטיקער" און איך גיב אייך מיין הסכמה, אז איר זענט פעיק צו... גיין זוכן א בענקל.

אגרופף

מאת: מרים שטרנגר (ברנשטטר) **16.4.78**

הברנשטטרים בעיירה בריגל

קשה, קשה מאד, אחרי מלחמת ההשמד הפיזית האכזרית שאין דוגמתו לשמצה, מידי הנאצים הגרמנים ימ"ש, להעלות דברי ביאוגרפיה כשהכל מאחוריך נשאר חרב וחרוך, ואין זכר בכתב עליהם, ועלי להזכר רק, במה שהשמיעו באזני בהיותי ילדה, הורי הקדושים ויתר בני המשפחה הי"ד, שנספו בשואה הארורה. משום כך אני נאלצת להצטמצם בזכרונותי הקלושים, והם לצערי אינם מאפשרים לי להרחיב ולתאר את תפקידם של הברנשטטרים בחיי החברה ובחיי העיירה בכללותה.

אילן יחוסין גדול

אתלה באילן יחוסין חשוב מאד והוא הסופר המפורסם מתקופת ההשכלה מ.״ד. ברנשטטר ז״ל. אעזר בו ובאשר לו בהמשך דברי. כן אסתמך על דברי הביאוגרפיה והסופרים ומבקרי הסיפרות מאותה תקופה ואחריה. ולאחרונה במר בן־עמי פינגולד, ואלה יודעים לקבוע תאריכים מדויקים בדבר הולדתו ופטירתו של מ.״ד. ברנשטטר, ומתוך מה שהוא כתב אנו למדים שמשפחת הברנשטטרים בעיירה בריגל מייצגת היסטוריה של כמאתיים שנה.

בהסתמך על תאריך הולדתו 1844, היינו שלפחות דור או שנים היו תושבי העיירה, אם לא יותר, ובזכות זה, הנני מרשה לעצמי לכתוב על הברנשטטרים בעיירה. וזאת אני עושה בעקבות האוטוביאוגרפיה הקצרה של מ.״ד. ברנשטטר שהופיע בשם ,,תולדות חיי״ בעתון העברי ,,הדאר״ שיצא בניו־יורק ב־1926, ובו הוא מציין, כי נהנה מאד מהחיים העליזים של החסידים, וזו העדות המהימנה ביותר, כי המשפחות האלה חיו על פי האוירה הכללית המערב גליצאית והעיירתית של בריגל (,,גרילב״) כפי שכנה אותה מ״ד. ברנדשטטר בשתי הגבלות היינו חסידים לכל דבר, הורי שנולדו כ־30 שנה בערך מאוחר ממ״ד. ברנדשטטר הם שמחה ומנדל'ה ברנדשטטר, נולדו בבריגל עוד במחצית השניה של המאה הקודמת, והפכה במרוצת הזמן למשפחה ברוכת ילדים: נולדו להם 9 ילדים.

סגנון חדש

אם כי הם כשלעצמם לא היו חסידים, כפי שזה היה מקובל אז בעיירה, לא אע״ז להצביע שזה בא להם עקב השפעתו של מ״ד. ברנשטטר.

הורי חיו חיים יהודיים מסורתיים ואף דתיים. למרות זה שמבחינה חיצונית הלבוש שלהם לא היה לפי האופנה החסידית בימים ההם. גם את ילדיהם הלבישו לא לפי האופנה החסידית, המאובנת, שנשמרה בקפדנות יתר על ידי החסידים בעיירה.

כן היה אצלנו בבית מותר לקרוא וללמוד מה שנחשב ונקרא באותם הימים דברי חולין. עם כל זאת גם אנו נגררנו מבחינה נפשית רוחנית אחרי האוירה כללית העיירתית.

מאורע מיוחד במינו

הייתי משווה את זה למאורע המיוחד במינו שקרה לעיירה, והיא השריפה הגדולה האחרונה ב־1904.

השריפה הזאת היתה אש אוכלה וכלתה כ־90% מבתי העיירה. היא נבנתה מחדש לפי מתכונת מודרנית של אותם הימים, והפעם [illegible]ו את הבתים מלבנים, היינו, העיירה לבשה צורה חיצונית חדשה, דוגמת הערים ה[illegible]ולות, אבל מבחינת תוכן וסגנון נשארה העיירה בשמרנותה, ללא כל שנוי.

קפיצת דרך

ואם נעשה אפילו קפיצת דרך עד ל־1919, הכל נשאר קפוא בימים אלה. אמנם אצל חלק מהצעירים התחוללה תסיסה והתעוררות ועשו פירצה בחומת ההתאבנות

וההתגבנות העיירתית בריגל ,,גרילב'', כפי שכינה אותה מ"ד. ברנשטטר, עדיין נשארה העיירה בתרדמתה. רק כעבור שלש שנים 26־25־1923/24 התחוללה כעין מהפכה בשורות הנוער.

השומר הצעיר היה החלוץ שבמחנה. הוא משך אחריו רבים מבני הנוער החסידי, לומדי בית המדרש, וכן בנות מבתי הורים חסידיים, שנחשבו אז כעשירים ומחשובי העיירה, וזה היה חשוב מאד באותם הימים בעיירה, כי הקריטריון לא היה מה שרוצים, ומה שמתכוונים לעשות, כי אם מי ומי ההולכים. זה קבע מראש את ההצלחה של האירגון.

תקופה חדשה

כפי שציינתי לעיל, בשנת 1919 בערך החלה לנשוב רוח חדשה בנוער. יסדו אז ארגון נוער והקימו מועדון, ובו הייתה גם ספריה בעברית, אידיש ופולנית. זה היה המוסד הראשון מחוץ לכותלי בית המדרש. כן ארגנו חוג דרמטי, ובמרוצת הזמן נוצר גם ארגון ספורט ,,יורדן'' ובמקומו בא אחריו ,,המכבי'', כן נוסד עוד ארגון נוער ,,עקיבא''. אולם כל הגורמים האלה, התרכזו מסביב לחלק מן הנוער, כי החותם והגושפנקא על חיי החברה בעיירה נשארה כפי שהיתה. בריגל נשארה ,,גרילב'' במהותה. רק בשנים 30־29־1928 שנתה העיירה את דמותה החברתית, עת התבגרו הצעירים והתחילו להוות גורם חשוב בחברה של העיירה.

קבוצת פעילים ובראשם יהושע שנור, החי אתנו בארץ , יעקב פאוסט ומנדל זלנגרט ואחרים הי"ד שאת שמותיהם לא אזכור, אלה גרמו סחב לכיוון חדש בעיירה, ולשיא פעולתם היגיע עם הקמתו של ,,בית העם'' ,,דום לודובי'' (בפולנית), אולם לתפארת שלא היה מביש כל אולם מודרני בימינו. חבל רק שהמרץ והמאמץ שהושקע למען מוסדות בעירה, אשר לדאבוננו נשארו לשימוש בידי הצוררים שלנו, ויהודי העירה אינם, ולא יהיו, ובריגל ,,גרילב'' לעולם לא תהיה יותר.

יהי זכרם של קדושי העיירה שמור לנצח נצחים.

נכתב ע"י חיים בטלן

מוקדש למ.ג.

קטע מחיי בעיירה

מה שנשאר חרות בזכרוני, מימי נעורי בבריגל, הדבר המיחד שציין את העיירה, הוא: השמות הרבים של בני העיירה לא רק השם והמשפחה, כי אם והעקר הכנוי, ולאו דוקא הכנוי כגנאי, כי לקרוא לאדם רק בשמו, בלבד, לא היה מקובל. וכך כנו דרך משל את ,,ההויכער שמיל'' – משום שהיה גבוה. או ה,,הלומער שמיל'' – משום שהיה צולע. בקרבת מקום אלינו היתה גרה ,,שמחל'ה הזקנה'', ואיתה בחדר ,,המכשפה''. הכנוי לאשה זאת היה מקובל על ילדי המקום זה שנים רבות. ומכשפה למה? בגין המראה המיוחד שהיה לה זקנה היתה ובעלת גוף תמיר, שערותיה מסולסלות היו וסבוכות, עד המתנים. פניה ארוכים, מצחה היה גבוה ובלתי רגיל. עיניה דקות וארוכות. עפעפיה שקועות שכנו עמוק־עמוק בחוריהן עם ריסים ארוכים, ושתי עיניה הגדולות שגונן חום בהיר הבולטות שלושת רבעי החוצה משמורות העינים וזורקות אור חשמלי.

כל מראה העידו שהיתה פעם יפיפיה, אפשר זמרת אפרה ואפשר שחקנית תאטרון, אך אנחנו, הילדים נבהלנו מעיניה הבולטות וקורנות האור והיא ישבה בחדר עם שמחל׳ה הזקנה, שהיתה הדואגת לכל מחסורה כי „המכשפה" כמעט ולא נראתה בחוץ. השכנים שהכירוה שנים רבות, ספרו, כי היא מקבלת תמיכה כספית מאמריקה. אבל לפי דלות חייה ספק הדבר, להפך! אני זוכרת אותה רק בשמלה אחת לעורה והדבר מעיד על מצבה... את הכניסה לחדר המכשפה קדם פרוזדור קטן, ובו עוד שתי דלתות, באחת, מול דלת המכשפה, התגורר זוג צעיר, בשני חדרים קטנים. ובאמצע, דלת להדרון קטנטן, דירתו של „הלומר שמיל", שכל שטחו תפוס ברהיטיו! „ספסל השינה" (ביידיש „שלוף באנק") שולחן קטן, כסא ותנור חמום עגול מברזל („מרז׳ער" ביידיש) עם צנור פח ארוך ליציאת העשן מהתנור, ומעל החלון הקטן, סביב החדרון אצטבה ועליה טלית, ותפילין, וכמה ספרי קודש וכן חפציו האישיים של הדייר. בחדר זה, ששטחו היה שלושה מטרים מרובעים, התגורר „הלומר שמיל", או כפי שקראו לו „דער האנד שנײדער", וזאת למהי? משום שנולד בעל־מום בשתי רגליו תמיד ראיתי אותו נעול במגפיים והעקבים שלהן היו רחבות למעלה מהרגיל ומתמשכות מהן קצוות ישרות כאילו כף הרגל שלו נגמרת בבוהן אחד כקורץ חד. ושתי כפות הרגליים פונות פנימה בין הרגליים, אחת מול השניה כשהיה מהלך דרך על העקבים, וכל יתר כף הרגל כמעט ולא נגעה בארץ, ובהליכה, בהונותיו פסחו אחת על גבי השניה, וכך התקדם בהליכתו הליכה והתקדמויות משונות ברור, עם רגליים כאלה אי־אפשר להגיע מכונת תפירה, לכן למד את אומנות התפירה ביד וראה איזה פלא, בגד שיצא מתפירת ידיו, לא היה בו שום סימן הכר של תפירה, - מלאכת מחשבת היתה!

הוא בחר לתפור על פי רוב בבתי המזמינים, כי אצל „הגבירים", קבל מזון טוב ובבתיהם היה מלא חום ואור ואף אור חשמל מוצפים בתיהם שאליהם הוזמן ורק מה„פחותי" שבעיירה לקח הביתה לתפור, ואז נגרמו לו הרבה אי נעימויות. ודאי לחכימא...

דירת לאה פרל

בחצר מגרש אותו בית עמד ביתן עץ ישן־נושן, בעל חדר אחד, והביתן שקוע היה באדמה מעל אדן החלון ודלת הכניסה נפתחה רק פנימה. לפני הדלת היו מדרגות חפורות באדמה. לוח כל מדרגה היה אדמה, ורק צלע המדרגה לפנים היה מחוזק בלוח עץ ויתידות עץ. החלק הגדול של כף הרגל דרכה על לוח אדמת המדרגה, ורק בהונות הרגל נגעו בצלע העץ שהחזיק את אדמת המדרגה. וכאלה היו חמישה לירידה עד הדלת. בדירה זאת התגוררה לאה פרל או כפי שכינה אותה בעלה „הלומער שמיל" „לאה פירגי". לזוג הזה היו שני ילדים מוצלחים ביותר ומפותחים כהלכה בחינת נפש בריאה בגוף בריא חכמים ונבונים ויפים. אולם רגש נחיתות עז ליוה אותם על היותם בני הזוג של „הלומער שמיל" ו„לאה פירגי". ושניהם כבר הגיעו לגיל הבגרות. כעבור זמן עזב הבן את העיירה ורק לעתים היה בא לבקר אצל אמו, כעבור זמן מה עשתה כן גם הבת. ל„לאה פירגי" היתה חזקה לעבוד בבתים של „הגבירים", שלא היו להם משרתות קבועות. היא היתה הולכת לביתם לשם הבאת עופות, ברוזים, אוזים ותרנגולי הודו, לשוחט לשחיטה מרטה את הנוצות, נקתה ונתחה אותם לנתחים: מעבודה הביתה היתה מביאה אתה נוצות אוזים, למריטת הנוצות מן הקנה שמהם עשו כרים וכסתות. לכן קראו לה ביידיש „לאה די פליקערן". לאה מורטת הנוצות. התעסוקה שלה מחוץ

לבית החלה למעשה מיום „היריד" יום השוק וביום רביעי ולמחרת היתה לה תעסוקה מלאה. אבל היו לה כמה ימים בשבוע שנשארה בבית, וכשהרגישה ש„הלומער שמיל" שלה נשאר בחדרו, אז היה שמח. היא נעמדה בפתח הפרוזדור, מול פתח דלתו ושפכה עביט קללות שה„תוכחה" בחומש והקללות של שלום־עליכם, מפגרים מהקללות שלה. וכך היתה ממשיכה שעות ארוכות אבל „הלומער שמיל" שלה, לא פתח את דלתו ולא ענה לה כלל. וכשאירע ופתח את הדלת, אז היה חורץ לשונו וקרא לעומתה „לאה פירגי" ומיד סוגר את הדלת. אז היא התרתחה ביתר שאת, ורק אז היתה עוזבת את פתח הפרוזדור וחזרה לביתה ברוגזה ומרותחת.

„השצ'אנקה"

השצ'אנקה, היה רובע יהודי הגדול שנותר לפליטה עם עוד שלושה רובעים יהודיים בקצות העיירה, מן השריפה הגדולה האחרונה בעירה בשנת 1904 לאחר ששמונים אחוז מהעירה נשרף כליל, ו„שצ'אנקה" - מה טעם לשמה? הכנוי הזה מקורו בשפה הפולנית „שצאנא" - שפרושה קיר. וכך ז'ירגנו את המלה „שצאנא" ל„שצאנקא". הידת ובתי העץ שברובע, נבנו כמעט קיר אל קיר, ובקצות הגגות היה רק רוח לזלף את מי הגשם המרובים מהגגות על האדמה, אשר במרוצת הזמן נהפכו לתעלות שהובילו את מי הגשם החוצה, והמעבר לא איפשר לאדם ולא יכול היה לעבור בו, ואף הם היו סגורים בלוחות עץ. למרות כל זה, לנו, לנערות, בגיל הרך והשובבני, „המעברים" האלה, שקראו להם ביידיש „ליקלעך" שמשו לנו מקום מחבוא מצוין, עת שחקנו במשחק המחבואים.

רכוז הילדים אצל הלאבובר

על פי רוב ילדי רובע השצאנקא ידעו ליצור לעצמם בילוי וחברה, וכך יצרו לעצמם את הרכוז אצל הלאבובר, כי הלא בובר בעצמו היה נעדר מביתו רוב ימי השבוע, ורק בשעות המאוחרות בערב היה חוזר. אם זה מידם יריד בעיירות הסמוכות לבריגל, בהן סחר כסוחר מטפחות ראש מכל הסוגים לנשים הכפריות. כן היה כרבים בשצאנקא „שמוקלר". המסחר הזה עיקרו היה להעביר לעיר הגדולה קרקוב, עופות שחוטים, חלקי בשר בהמה, ביצים, חמאה, וגבינה. כל אחד השיג לו את הקונים שלו, ולהם מכר את מרכולתו. הלאבובר טרח רבות כדי לפרנס את ילדיו המרובים, שלכל אחד מהם הדביקו את הכנוי לאבובר. כי הם באו מעיירה קטנה ששמה היה „לאבובה". הם גרו בחדר גדול מאד 6×7 מטר. בחדר לא היה תנור, לכן התקינו תנור פח גדול, בו היו שני תאים לאפיה. לפנים כלפי מעלה היה פח ברזל יצוק ובפנים מרופד בליבני שמוט וחמר. באמצע, בפנים, היתה רשת ברזל יצוקה שדרכה נפלו הפרורים ואפר הפחמים לתוך מגירת פח המחוברת לתנור מתחת לרשת. הנני מזכירה את התנור הזה כיון שהוא מלא תפקיד חשוב ברכוז ילדי השכונה, וביניהם, אני נזכרת בחמל ומינדל צאלל'ס שבינם ובין ילדי הלאבובר נקשרו קשרי אחוה אמתיים, מאז בואם לעיירה של הלאבוברים. בדירה זו התרכזו בכל חמשת ימי החולין בערבי החורף ובימי גשם, למעלה מעשרים ילד, וכל אלה היו מסובים סביב התנור הזה. כל ילד היה מביא איתו שנים שלושה תפוחי אדמה ומקלפן ופורס מהם פרוסות דקות (ביידיש) קראו להן „פלעצעלעך", אותן שמו על הפחים המלובנים, וחיש מהר נאפו ועוד יותר מהר נאכלו. כך השביעו

הילדים את עצמם בפרוסות תפוחי אדמה אפויים על פחי התנור. כן היתה האחות רחל לאובור הי"ד מכינה מין פשטידה או כפי שקראו לזה ביידיש „אילניק" או „בולבניק" מתפוחי אדמה קפואים. אותם קלפה ורסקה בפומפיה, ושפכה אותם לתבנית פח גדולה וזה נאפה בתא האפיה. באותו ערב היתה השמחה במעונם גדולה מאד. אם ישאלוני היום מה? וממה? היתה השמחה, לא אדע לענות. אחת אני ידעת שהיינו שמחים, כי שמחת חיים היתה טבועה בנפשינו אז, אחת הסגולות הנפלאות שליוו את חיי היהודים בעיירה שלנו.

את תפוחי האדמה הקפואים היה מביא האח עקיבא לאבובר הי"ד, שהיה מלוה ועוזר לאביו בסחיבת הסלים עם המרכולת, עת נסע לקרקוב בעוד לילה, ובחזרה מתחנת הרכבת, מרחק שלושה קל"מ, משם היה מביא חצי שק תפוחי אדמה קפואים שניתנו כמתנה חינם ע"י יאן געטץ - בעל מבשלת הבירה הגדולה בפולין, מאוקצים, הגובלת בבריגל. בתחנת הרכבת עמדו כמה קרונות תפוחי אדמה כאלה פתוחים ורבים קיימו בהם: „כל דכפין ייתי וייכול" תפוחי אדמה קפואים.

נכתב ע"י חיים בטלן

יהושע וסטרייך ז"ל

אני אשת יהושע בתקלתי בעתון של „נשי מזרחי" באמריקה, בו כותבת העתונאית נעמי גריברג שבקרה בפולין בעדי גליציה. בין היתר מזכירה את העיירה בריגל (בזשסקו) ומציינת כי השלטונות בעיירה, מחדשים את בית הקברות היהודי בעיירה:

בכתבה זו היא מציינת כי יהודיה בת 91 שמה אינו מצוין היא ממונה כמשגיחה על בית־הקברות, וכן מזכירה הכתבה עוד יהודי אחד שנשאר בעיירה, והוא שמעון פלאטנר. אלה הם שני היהודים שנשארו בעיירה בריגל:

עיירה יהודית שמספר היהודים שחיו היו שלושת אלפים מאה ושמונים נפש והיוו למעלה מ־75 אחוז מכלל האוכלוסיה בעיירה. לפני השמדתה ע"י ילידי האשמדאי הגרמני - יכרית האל זכרם!

בקוראי את הכתבה הנ"ל הזדעזעתי עמוק עמוק מהטרגדיה שפקדה את יהדות אירופה בכלל שבה התנסיתי אישית והעיירה בריגל בפרט שבעלי נמנה על יוצאיה דבר זה מטיל עליו חובה להנציח את בעלי המנוח שבל כך היה חי את העיירה. שהיתה לו למשאת־נפשו, כל שיחה על בריגל השיבה נפשו מלאה את לבו ערגה על העבר, כן התיחס ברצינות ובחיוב לכל קריאה צבורית להעלות את זכר קדושי בריגל, ולא היתה ישיבה או אזכרה שבה לא השתתף תמיד היה מוכן לעזור לעשות לא לדבר רק לעשות. כזה היה האיש בחיו הפרטיים והצבוריים. שכניו לבית המשותף למשל יודעים להזכירו עד היום אחרי 14 שנים במלים אם יהושע היה נשאר בחיים עניני הבית היו מסודרים ולא מוזנחים.

ובחיי המשפחה: התחתנו כאשר לי היתה בת מבעלי הראשון, והילדה היותה בע"ה ומבחן בחיינו המשפחתיים. לאשרי ולמזלי הטוב הצלחנו בבנית הקן המשפחתי מעל ומעבר לכל מה שאפשר לצפות בתנאים כאלה. וכל זה הודות לאופיו הנוח והטוב. הוא ידע להתעלות ביחסו לילדה והטיב עמה יותר ממני אמה. וכשנולדה לנו הבת השניה אף הקפיד בהקפדה מיוחדת לא לפגוע בבתו החורגת. להיפך! כשגדלו, אני

כאמא מצאתי לנכון לנזוף בילדה הבוגרת ולעומת זה הוא תמיד ידע למצוא כף זכות לטובתה. בהסבירו לי שצריך לעשות הכל כדי שלא יתעורר בה חס וחלילה הרגשת קפוח בגלל שאביה אינו אתה: כזה היה יהושוע – מפי וסטריך.

* * *

אני מרצא לנכון להוסיף ציון לשבח למיודענו המנוח יהושוע ז"ל, בהיזכרי בשנת 1948־49 אחרי בואם של ראשוני שארית הפליטה מאנשי בריגל התחלנו לחשוב על ארגון יוצאי העיירה. יהושוע היה בין הראשונים שנענה ליוזמי הארגון. בין אלה היו יהושוע שנור שמעון איינהורן השם יתן להם חיים ארכים; חיים סנדיצר אלישע שטרנליכט והמורה פירסט ז"ל עם האחרון התחלתי כבר אז לתכנן הוצאת ספר יזכור, יחד התחלנו בכתיבת שאלות ליוצאי בריגל. אשר חלק ממנו נשאר בארכיון של מר יהושוע שנור, אותו אנו מפרסמים לספר. אך לדאבוננו הדבר לא נסתיע בזמנו. אציין רק שהיינו בין הראשונים שהתחלנו בארגון, ויהושוע וסטריך היה האיש המעשי שבחבורה. לא היתה משימה שלקח על עצמו שלא יבצע בשלמות, והרבה הודות לו קבלנו את האולם בית־האזרח ברמת־גן כמעט חינם ובו נערכה האזכרה הראשונה. הארצית. יהי זכרו צפון בלבנו לעד !

נכתב ע"י רכז הספר

דפי הנצחה

לזכר עולם למשפחת קיינר
שנספה בחורבן קהילת בריגל
הורי משה ופסיה קיינר
אחי מוטל, שכנא, מאיר, מיכאל, ראובן
אחיותי בינה ומלכה
זכרם לא ימוש מקרבי
מנציח היחידי שנשאר בחיים
דניאל קיינר, לוד

זכרון נצח ליקירי משפחת פלאנק
אבי ז"ל רב פנחס פלאנק
אמי הי"ד רחל לבית משפחת ווייץ
אחי משה מרדכי ואשתו לבית ויזנפלד
שנספו בחורבן הקהילה היהודית בעיירה
בנציה דוד פלאנק
כפר-אתא

זכרון נצח ליקירי משפחת טימן
שנספו בחורבן הקהילה היהודית בבריגל
אבי היקר דוד טימן הי"ד
אמי היקרה (פרל) פנינה הי"ד
אחיותי (אנד'זה) עדינה (ורושה)שושנה הי"ד
אחי (וולק) זאב, (לולק) אריה
(מאניק) משה הי"ד
מנציחה היחידה שנשארה בחיים
סבינה שמוקלר טימן

לזכרון נצח למשפחת צולמן
סבי יצחק וסבתי שיינדל פוגלהיט הי"ד
אבי חיים שמואל ואמי פיגל צולמן הי"ד
אחותי ברטה צולמן הי"ד
מנציח ליאון צולמן
חיפה

כמצבה לזכר יקירי
אבי יעקב זאב ואמי שרה שפילמן
אחי פרדך ושלמה שפילמן
מנציחה רינה סוגד שפילמן

נזכור לעד את משפחת בראון
שנספו בחורבן יהודי העיירה בריגל
האב אבא אלטר והאם רוזה בראון הי"ד
ובניהם יחזקאל, ישראל, שלמה, ישעיהו,
אליעזר, דוד, אהרון, והבת פיגל, הי"ד
ובעלי ז"ל שנפטר בארץ, פנחס
יהי זכרם לנצח!
מנציחה אשת פנחס,
מרים בראון, קרית-מוצקין

לזכרון עד
אמי מלכה מוזס לבית שנור, הי"ד
אחי השק צבי מוזס
ואשתו לבין איינהורן הי"ד
יצחק אמסטרדם, אלי, צפורה, השק,
מאיר, לבס ובנימין מוזס,
אשתו וילדיהם הי"ד
מנציח מנדל מוזס
חיפה

יהי זכרם לנצח!
אבי שמחה ואמי ברנדשטטר הי"ד
אחי יעקב, אשתו לבית צוקר ברנדשטטר
אחותי לולה למנדסורף לבית ברנדשטטר
בעלה מקס למנדסדורף
חוה לאופר לבין ברנדשטטר
ובעלה מונדק לאופר
מנציחה מינה שטרנגר
(ברנדשטטר)
קרית פרוסטיק ע"י חיפה

גל-עד לזכר הורי ואחי
אבי בצלאל שוללרר,
אמי רבקה טלר (שוללרר)
אחי משה ושמעון טלר (שוללרר)
שנספו בחורבן יהודי העיירה בריגל (בז'סקו)
מנציחה מינה סרייבר
(טלד שוללרר)
מושב בית-יהושוע

זכרם לא ימוש מקרבנו!
האם שרה ביילה שיפר הי"ד
אחותנו גיטל שיפר הי"ד
אחינו, שמעון ונחום שיפר הי"ד
מנציח יצחק תידור (שיפר)
חיפה

לזכר משפחת פרלמן
אבי משה ואמי שרה קיילה פרלמן הי"ד
אחיותי חיה, וגיטל פרלמן הי"ד
אחי שמריה פרלמן הי"ד
מנציח שמואל פרלמן
חיפה

לנצח נצחים משפחת צוקר הי"ד
אבי מעבל ואמי גיטל צוקר
אחיותי נטקה ובעלה יעקב מבית ברנדשטטר
אחי דוד ובתו רניה צוקר
אחי אפרים לייב אשתו הלה ובתם סוציא
אחותי אסתר, בעלה אברהם ושני ילדיהם
אחותי שיינדל, בעלה אלי מבית דורף
שנספו בצרפת
מנציחה לאה צוקר
ובעלה מיכאל זייליגנר

לזכר יקירי!
אבי שמואל ואמי רחל שולדינר (מינץ) הי"ד
אחיותי רייזל שולדינר (מינץ) הי"ד
אחי וולף, פנחס, ברל שולדינר (מינץ)הי"ד
מנציח משה שולדינר (מינץ)
באר שבע

לזכרון נצח!
אבי אהרון פסלר ז"ל
אמי מלכה מנגלגרין ז"ל,
אחיותי אלטה, אדלה, חנה,
הנה, מנגלגרין הי"ד
מנציח טוביה מנגלגרין
חיפה

לזכרון עולם משפחת בוכמן
אבי יוסף אמי גנענדל בוכמן ז"ל
אחיותי שרה, זישה, ברינדל הי"ד
אחי מנדל
מנציח גד בוכמן
אשקלון

לזכר בני משפחתי היקרים
אבי אברהם צבי ואמי חנה מרים
מינגלגרין ז״ל
אחיותי חיה, שרה, פרימט מינגלגרין הי״ד
אחי אפרים, שמואל וראובן הי״ד

מנציחה זהבה שטוב
פרדס חנה

לזכר עולם משפחת דודי!
האב אהרון לייב ואשתו מלכה (מלצ׳י)
מינגלגרין.
הבת פרומה מרומצ׳ה

מנציחה זהבה שטוב
פרדס-חנה

לזכר משפחת המר בבריגל,
אבי יוחנן, אמי מיכל המר לבית לנדאו,
נכדתו של ר׳ יחזקאל לנדאו מפרג
בעל הספר ״נודע-ביהודה)
אחי וולף, צבי, משה, דוד, בנימין, בערדש,
אחותי דבורה המר הי״ד

מנציחה רחל המר
קיבוץ מזרע

זכרם לא ימוש מקרבנו לנצח הי״ד
אבי חיים, לייזר ואמי ברנדל מנהיים
אחותי הלה ובעל מאיר
אחי נפתלי אשתו וילדיו
שנספו בחורבן קהילת בריגל

מנציחה מלכה כהנא הבת
חיפה

לזכרון נצח משפחת מוטל שוללדר
אבי מרדכי (מוטל) אמי פרדל
אחיותי אטל, ליבה, לאה ובעלה
גיטל ובעלה,
אחי שלמה, טוביה ופישל,
יהי זכרם לנצח נצחים!

מנציחה רבקה שכטר (שוללרר)
רמת-גן

לזכרון עולם משפחת ליכטברין הי״ד
אבי יוסף, אמי הלנה
אחיותי ברטה, טאובה, גוסטה, הלה,
אחי דוד, נפתלי, צבי, נתן.

מנציח היחידי שנשאר בחיים
משה ליכטברין
רעננה

אוסף מן העתונות על עניני הקהילה בעיירה

געזאמלטע ארטיקלען פון דעם יידישן וואכנבלאט אין טארנאוו

להלן אני מוצא לנכון לפרסם חלק ממאמרים שנתפרסמו בעתון „יידיש־וואכנבלאט" ובפולנית „תיגודניק־ז'ידובסקי" בטרנוב. שנכתבו לפני חמישים ושתים שנה. המזכירים לנו את אשר התרחש בקהלה שנים קרובים לחורבן.

לפי מה שקבלתי מדבריו של עורך העתון הנ"ל ד"ר אברהם חומט, יש ליחס את המאמרים לארבע איש לפי שמותיהם, יעקב פאוסט, ד"ר קריטנשטיין, מנדל זלנגוט הי"ד (ופרדק) אפרים שפילמן ז"ל.

איך געפין פאר ריכטיג צו דריקן א טייל פון די ערשינענע ארטיקלען אין דעם „יידישןוואכנבלאט אין טארנאוו מיט 52 יאר צוריק. זיי שילדערן דעם אינהאלט פון דער בריגלער קהלה, קרוב דעם חורבן.

לויט ווי עס האט מיר איבערגעגעבן דער רעדאקטאר פון די ציימונג ד"ר אברהם חומט, פון אים האב איך בעקומען די ארטיקלען, האבען זיך מיטבעטייליגט אין דער צייטונג די פיר מענטשען מיט זיירע נעמען, יעקב פאוסט, ד"ר קריטנשטיין, מנדל זעלענגוט הי"ד און (פרדעק) אפרים שפילמן ז"ל.

רכז הספר

המאבק על ועד הקהילה בבריגל

עובדת קביעת מועד הבחירות לקהילה בבריגל בפי שציפו לזה, עוררה הדים חזקים בצבור בעיירה. פה ושם נשמעו קולות, שהקהילות ברחבי המחוז כבר החלו בפעולות ממשיות בתחום זה. לעומת זה בבריגל טרם מצאו פרנסי הקהילה השולטים בכיפה. כל צורך אפילו להתחיל בפעולה כל שהיא לקראת הבחירות. אולם האוכלוסיה היהודית בעיירה אשר לא שבעה נחת משלטון הקהילה המתמשך זה עשרות בשנים, דבר שגורם להתמרמרות רבה בקרב יהודיה, ותסיסה גדולה קמה נגד התרדמה, וההרדמה של אנשי השלטון בקהילה, והמפליא ביותר, אף־על־פי שנתקבלה הוראה ברורה וחד משמעית ממועצת העיריה (המגיסטרט בפולנית) להתחיל בהכנת הבחירות, ועד הקהילה אצלינו נמצא בתרדימת חורף מבוסמת מעצמה, אבל חלק גדול מן הצבור שכן אכפת להם, לגביהם השתיקה הזאת אמרה דורשני, בידעם כי אנשי השררה המונופוליסטית אינם רוצים לעזוב את כסאותיהם ולפנותם לאלה המסוגלים להטיב ולהביא תועלת לצבור היהודי בעיירה.

ועוד יותר מפליא שחלק מן האנשים שעניני הצבור קרובים ללבם ומתמצאים בכל הנעשה בועד הקהילה ויודעים כמה מעוותים העניינים בה, עומדים מן הצד ואינם מגיבים כלל וכלל, כאילו לא הם הנפגעים, ונשארים אדישים לגמרי לכל זה שמתרחש בועד הקהילה.

הזלזול בדעת הקהל מצד שליטי הקהילה הרחיק לכת עוד יותר, כאשר בחדש פברואר ז.ז. של שנת הבחירות, התפטר המזכיר הותיק. החבורה השלטת קבלה במקומו איש כבן חמישים, החסר כל כשורים ונסיון בתפקיד זה, ובמשכורת של 130 „זלוטי" לחדש, סכום עצום באותם הימים יתר על כן, המועמד השני, שהיה צעיר בעל תעודת השכלה מתאימה ונסיון רב בעבודת מזכירות, ודרישת משכורתו היתה רק 80 זלוטי לחדש! דוקא הוא נדחה. אין צורך הרבה לחקור ולהתעמק, בדבר הסיבה ידועה! כי איש ישר והגון לא רצוי להם. מה שכן נחוץ להם, הוא אדם, שמסוגל לרקוד לצלילי המוסיקה של החבורה השלטת...

בית העם (דום לודובי) בישיבת מועצת העירה

במוצאי שבת התכנסה הועדה התקציבית של מועצת העירה (מאגיססרט בפולנית) ויש לציין כי הפעם היא התכנסה באוירה של רצון טוב ובמיוחד להטיב ולעזור לבעיותיה החברתיות והתרבותיות של האוכלוסיה היהודית בעיירה בריגל, ובשביל הדור הצעיר בפרט. והמוקד של הישיבה הזאת היה „בית העם" „דום לודובי" (בפולנית) בבריגל. בית שישמש מקום מפגש לנוער ולצרכיו התרבותיים והחברתיים בעיירה. וכאן אני מוצא לנחוץ לציין את נאומו החם והשופע תרבותי רחב ועמוק של מידעגו, הפרופסור קייאק ( ) הבציג בה' הידיעה מסלתה ושמנה של האינטלגנציה הפולנית בעיירה. היה זה נאום אשר הביע את ההבנה הרבה לצורך התרבותי והחברתי, של הנוער היהודי שיש וראוי לעשות למענו הרבה. דבריו הנלהבים של הפרופסור, ששימש כמנהל הגמנסיה הפולנית בעיירה עשו רושם רב על הנוכחים הפולנים. ואכן הקציבו זאת הפעם הראשונה 400 זלוטי. אמנם הסכום פעוט ומיצער כטיפה בים הצררכים הנחוצים לבנית „בית העם", אבל הודגש במיוחד כי בבא היום, עם התחלת הבניה, המועצה תגדיל ותעניק סכום מכובד אשר יסייעה לבנית הבית.

כך היתה עמדתם של הנציגים הפולנים בעיריה בשאלת ה„בית העם" לעומתם, הנציגים היהודים, מן החבורה השלטת בקהילה, חסרי המצפון ובושה, הללו לא נקפם ליבם לעמוד ולהשמיע קולות נגד המענק ונגד כל הרעיון של הקמת „בית העם" בכלל.

למרות כל ההתנגדויות מצד הגורמים המאובנים... השולטים בקהילה, על־אף הכל רכישת מגרש לבנית בית העם התקדם בקצב מדהים, שאפילו האופטימיסטים הגדולים בינינו לא העלו על דעתם שתוך שנה וחצי יעלה בידינו לרכוש מגרש רחב ממדים, עליו אנו מקוים שבקרוב נוכל לגשת לבנית בית העם בעירה. ואז פנו בקול קורא לצבור „אנו פונים לכל האוכלוסיה היהודית בעיירה לתמוך במפעל הנעלה והנשגב הזה בכל האמצעים!".

וודוי פון א בריגלער חסיד מיט א פראגע־צייכן

בריגל, 19, יולי 1928.

רבותי! איר זאלט וויסן אז ס'איז שלעכט... די צייט מיינע איז שוין געקומען... איך זע שוין ווי מיין טייער קהל־בענקל גוססט נעבעך און די האפנונג נאך א מאל צו זיצן דערויף פארליר איך פון טאג צו טאג. כ'בין דערפאר געקומען מיך מתוודה זיין בפני קהל ועדה אויף מיינע חטאים הגם ס'איז גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, אז נישט פון כבוד וועגן חלילה האב איך געזוכט דאס קהל־בענקל נאר כ'האב געשפירט... אז כ'קאן מיר... פארדאן! כ'מיין די בריגלער יידן מיט מיין זיצן און הענט הייבן אין קהל, א גרויסע טובה טאען. אבער משטיינסגעזאגט, זענען דען די בריגלער יידן א מבין געווען אויף מיר?... אבער אזוי ווי דער פסוק זאגט: אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, שפיר איך, אז ביי מיר איז עפעס א ביסל נישט אין ארדנונג... כ'שפיר מיך א ביסל זינדיק קעגן די בריגלער יידעלעך, א היפשט פעקעלע עוולות וועלכע כ'בין באגאנגען, ליגט אויף מיין געוויסן, און מיט אט טאקע די עבירהלעך שבין אדם לחברו בין איך נישט פערטיק. איצט, אז מיר קומט זיך שוין צו שיידן מיט מיין טייער

בענקעלע, ווערלכעס ליגט אין גסיסה, בין איך מחוייב פאר אייך זיך מתוודה צו זיין, אז כ׳האב געזינדיקט און אויף יעדע עבירהלע קלאפ איך מיר „על חטא״.

על חטא שחטאתי לפניך ביצר הרע – איך קלאפ אויף די זינד וואס כ׳האב געהאט יצר הרע צום קהל־בענקל. ווען נישט דאס, וואלטן די בריגלער נישט געהאט היינט פאר וואס צו שעלטן...

ועל חטא שחטאתי לפניך בבלי דעת – איך האב חרטה אויף די זינד וואס כ׳האב געטאן ווִיסנדיק, אז כ׳בין גאנץ אנוויסנד און אנפעיק און קאן זיך אפילו נישט רעכט אונטערשרייבן און האב דאך געוואלט רעגירן מיט דער קהילה... על חטא שחטאתי לפינך בדבור פה – איך צי צוריק די רייד די וואס כ׳האב אומבאדאפיק מיך ארויסגעכאפט חייל זיי האבן מיר די מעשה קאליע געמאכט... ועל חטא שחטאתי לפניך בריצת רגלים להרע – איך באדויער וואס כ׳האב געזינדיקט מיטן לויפן צום פריץ נאך הילף, סיי שבת, סיי יום־טוב, יעדעס מאל ווען איר האט אייך געפריוועט ווערן קעגן מיינע אוממענטש־לעכע עוולות...

על חטא שחטאתי לפניך בידים ארוכות – איך באדויער נעבעך זייער וואס כ׳האב געהאט צו לאנגע הענט און זעבען יעדעס מאל געקראכן דארט ווו מען דארף נישט און גערירט דאס וואס מען טאר נישט...

ועל חטא שחטאתי לפניך בעינים רמות – ווי מיר, וואס כ׳האב מיך געהאלטן בגדלות קעגן מיינע בריגלער יידעלער. איצט נעבעך וועלן זיי שטיין פון ווייטן און לאכן ווי פון מיין גרויסקייט ווערט מיר פיצטער אין די אויגן... על חטא שחטאתי לפניך בחוזק יד – איך באדויער, וואס כ׳האב געוואלט רויבן ביי אייך אלע מענטש־לעכע רעכט און אויך דאס וואל־רעכט...

ועל חטא שחטאתי לפניך בחלול השם – איך קלאפ מיך אויף די זינד וואס כ׳האב נישט איין מאל מחלל השם געווען מיט מסירהלעך און נאך אזעלכע אידעלע זאכן, כדי מיין קהל־בענקל צו דערהאלטן...

על חטא שחטאתי לפניך ביודעים ובלא יודעים – איך קלאפ פאר די זינד, וואס מענטשן ווייסן, דהיינו: דאס פוילן פון דער שול, דאס באררויבן די תלמוד־תורה, דאס איינטריקענען נעבעך די קהל־קאסע, דאס אונטערדריקן תלמידי חכמים, דאס רויבן מענטשלעכע רעכט וכדומה. און אויך אויף די זינד וואס מענטשן ווייסן נאך נישט...

ועל חטא שחטאתי לפניך במאכל ובמשתה – אז אריסקרענקען זאל איך וואס כ׳האב פארעסן און פארטרינקען יעדעס יאר פאר קהל געלטער...

(דא נעמט זיך דער בל ווידוי געזעגענען מיט זיין קהל־בענקל און ברעכט אויס מיט א געוויין:)

זיי מיר געזונט מיין טייער כשר קהל־בענקל, דו האסט מיר נעבעך אזוי טריי געדינט. דו ביסט געווען מיין באשיינער, מיין טרייסט, מיין גאנצע נשמה... היינט ווערסטו מיך אן עלענדן פארלאזן, וואס וועל איך נעבעך טאן אן דיר? ווער וועט מיר העלפן ביי שידוכים, ווער וועט מיר קויפן הייזער, ווער וועט זיין מיין באשיינער, וואס וועט פון מיר איצט זיין? איך בלייב דאך נעבעך ווי א יתום אן א היים. אפילו מיין ווייב און קינדער וועלן מיך יאגן עד לחורבן. זיי וועלן זאגן, אז איצט טויג איך שוין אויף כפרות... ווײ איז מיר, כ׳זאל כאטש וויסן ווער ס׳וועט אויף דיר זיצן... איך ווינטש דיר, מיין טייערער בריליאנט, אז דיין פרישער בעל הבית זאל האבן צו דיר א בעסער מזל ווי איך...

(ער צעקושט זיך שטארק מיט זיין בענקל און ארויסגייענדיק זאגט ער דעם יהי

רצון, בלאפענדיק:) כעני בפתח שטיי איך פאר דיר און שיק מיין געבעט, די זאלסט מיר מוחל זיין מיינע זינד, ווייל כ'בין געבליבן ככלי מלא בושה וכלימה, אזוי ווי נעבעך אן איבריקער, נישט אין שטוב און נישט צווישן מענטשן... מעק אויס מיינע זינד נישט חלילה מיט יסורים, נאר כ'זאל שוין אפקומען מיט די יסורים וואס מ'וועט מיך פון קהל ארויסוואַרפן... אמן.

יידיש וואכן־בלאט

די חברה קדישא אין בריגל

מאטטא: הוי! משכימי בבקר שכר ירדפו!

דער באגריף פון דער חברה קדישא איז אייגנטלעך א גוטער און אידעאלער. פון דאנען נעמט זיך אויך דער אייגנארטיקער נאמען: חברה ,,קדישא״, ווייל א חברה, וועמענס אויפגאבע ס'איז צו אונטערשטיצן און זיך צו באפאסן מיטן אפגעבן דעם לעצטן דינסט פארשטארבענע, נישט האפנדיק אויף א פארגעלטונג, אדער בעסער געזאגט, א חברה, וועמענס פראגראם ס'אנטהאלט בלויז די ווערטער ,,חסד של אמת״ מעג זיך דערלויבן אויף דעם נאמען ,,חברה קדישא״. איצט לאמיר א באטראכט געבן אונדזער חברה קדישא אין בריגל, ווי זי זעט אויס און וואס מען האט פון איר געמאכט. זי איז געווארן אן עקספאזיטור פון ,,טרינקעריי״ און פאליטיק. מ'האט דארט אריינגעשטעלט א כבופיא פארשוינען, וועלכע האבן קיין שום שייכות און קיין שום פארשטענדיניש נישט פאר דעם אידעאל, וועלכן די חברה ברויך האבן. דערפאר אבער זענען זיי ,,אייגענע״. ,,היימישע מענטשן״ פון דער קליקע. די איינציקע אויפגאבע פון די ,,הייליקע לייט״ איז אנרחמנותדיק געלט נעמען און דערפאר צו מאכן א ,,טרינק״ און דערביי אויסניצן פאליטישע אינטערעסן. שווערע געלטער ווערן געגעבן. און צי האבן זיי שוין עפעס פאר דעם געלט געמאכט, אויסער געטרינקען? צי ווייסט עמיץ א דין וחשבון פון די שווערע הונדערטער דאלאר, וועלכע ווערן ריקזיכטסלאז איינגעצויגן, און צעבערעכן נישט אין איין פאל ארעמע יידישע פאמיליעס?

אבער דאס איז נאך פאר דער הייליקער כנופיא צו ווייניק געוועזן, כדי צו דעמאנסטרירן זייער חוצפהדיקע, כאראקטערלאזע טאקטיק האט מען איינגעארדנט ל״ג בעומר אברייטע סעודה, ביי וועלכע מען האט אויסגעטרונקען א פעסל מיט א קעסטל ביר און אויפגעגעסן הונדערט אייער. ווען דער עולם איז שוין געוועזן אין דער ,,מדרגה עליונה״ האט א גבאי געגעבן פון יעדן תקיעת־כף אז ער וועט ביי די קהל־וואלן שטימען אויף דער קליקע. דער גבאי האט אגב געגעבן צו פארשטיין אז אויב ס'וועט קומען א ניי קהל, וועט מען נישט מער קאנען... טרינקען און דערפאר מוז מען זיך האלטן צוזאמען. הוי גבורים לשתית יין! ניכטערט אייך אויס איר ,,חברה־לייט״! און קוקט אייך אום ווי טיף איר זייט פארזונקען אין זומף פון שמוץ. איר האט פראפאנירט דעם הייליקן נאמען פון דער חברה און איר האט מער קיין רעכט נישט זיך מיט איר צו באנוצן. מיר פרעגן אייך מיט די ווערטער פון אונדזער גרויסן נביא ישעיה: המעט מכם הלאות אנשים, כי תלאו גם את ד'? איר קליקע־לייט האט נאך ווייניק וואס איר האט פארקריפלט קהל און אלע אנדערע אינסטיטוציעס, האט איר

געגומען און פארשוואכט די אידעאלע חברה קדישא אויך. איר וואס זייט די כלומרשטע „אפוטרופסים" פון יידישקייט (ווען ס'טויג אייך צו א בענקל) האט א העזה צו זיכערן זיך שטימען ביי א „טרינק" פאר חברה קדישא געלט, צו אייך בריגלער יידן אפעלירן מיר, איר, ווערלכע זייט נאך נישט אנגעשטעקט מיט דעם „צביעות", איר זאלט נישט פארקויפן אייער געוויסן און אייערע אינטערעסן פאר א גלאז ביר, אזוי ווי עשו האט פארקויפט די בכורה פאר א שיסל ארבעס. מאכט א סוף צו דער חבריה, אויף וועלכע עס איז געזאגט געווארן די ווערטער פון אונדזער נביא ירמיה: מקטנים ועד גדולים כלו ברצע בצע, ומנביא ועד כהן כלו עשה שקר...

15 יוני 1928

י"ח תמוז תרפ"ח

6 יולי 1928

די „פאטענטירטע" חסידים אין בריגל

א רב אדער א דיין מוז זיין גאנץ אומפארטייאיש, ווייל קוים שטיצט ער זיך אויף פארטיי געפינט ער אין דער קעגנערישער פארטיי שונאים, וועלכע ווערן אליין שטעלט אויך. דערצו טאר אומבאדינגט א שטעטישער רב נישט צולאזן און נישט נאך אליין גורם זיין, אז דער רב האלט מיט א גרופע חסידים און דער רוב באפעלקערונג ווערט איזאלירט דאן הייסט דאס, אז דער רב טוט א יעדן, וועלכן ער באטראכט נישט פאר... זיין חסיד פון זיך אפשטויסן. ס'איז דעריבער קיין חידוש נישט וואס דער רוב באפעלקערונג פון בריגל איז קעגן אים געשטימט, ווייל אזעלכע „נישט חסידים" (אין זיין אויפפאסונג) געפינט זיך ביי אונדז ביי 80 פראצענט, מיטן אויסנאם א טייל פון דעם חסידים שטיבל זענען ביי אונדז קיין חסידים נישטא. (אזוי הייסט עס ביי זיי..) מיר באשטייען דערויף. אין דעם כלל געפינט זיך אויך דער רב מוויעלאפאלע שליט"א מיט זיינע אנהענגער, וועלכע ווערן אויך נישט פארראכנט פאר קיין חסידים, ווייל די פאר פאטענטירטע וואס זיצן ביים מרא דאתרא האבן זיי נישט אנערקענט... יא, די „חסידים" האבן נאך די העזה דעם וויעליפאלער רבין צו סעקירן, די ליידיקגייער מעגן אונטערדריקן אן אלטן ייד אן ירא שמים, וואס זיצט און לערנט, וואס באריהרט קיינעם נישט כחוט השערה. זיי מעגן פארשוועכן די תורה: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקים אני ד'... דאס זיצן בחורים איז אוודאי מכפר אויף דעם פארדרייען די תורה און דאס האט נאך די חוצפה זיך צו רופן חסידים?

און דער משגיח פון די חסידים וואס טוט? איז ער צופרידן פון זיין גארדע? דאס איז דאך אוודאי מחלוקה לשם שמים... א פליגתא בדבר הלכה... דיני נפשות... דיני ממונות...

זיי האבן שוין טאקע א סך אויפגעטאן. קודם כל האבן זיי געגומען א דיין, אן אלטן, צעבראכענעם ייד, וואס איז שוין באלד 30 יאר דיין און לאזן אים אויסגיין פאר הונגער מיט א שטוב קליינע קינדער. זיי, די זאטע, אינטערעסירט דאס גאר נישט. 300 זלאטעס אויף אוועקשיקן רעקאמאנדירטע עקספרעס-בריוו כדי די יידישע וועלער

אוועקצוטרייבן פון שטימען ווייל דאס טויג זיי צו זייער ,,הויכער" פאליטיק, האבן זיי, אבער א שטיקל ברויט פאר א גרויסן תלמיד־חכם האבן זיי נישט.

די גמרא זאגט (פרק תפילת השחר) אז ווען ר' גמליאל איז אריינגעקומען איבער־בעטן ר' יהושען האט ר' גמליאל געזען, ווי די ווענט זענען שווארץ פאררייכערט. זאגט ער: מכתלי ביתך נוכר שפחמי אתה, אמר ליהי: האט ר' יהושע צו אים געזאגט: אוי לדור שאתה פרנסו, וויי איז דעם דור וואס דו ביסט זיין פירער, שאין אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים, במה הם עוסקים וממה הם נזונים? וויי צו דעם שטעטל בריגאל, וואס האט אזעלכע ,,פירער". וויי צום שטעטל וואס האט חסידים צו שאנד און געלעכטער. מיט שווערער מי קאן מען אפשר צוזאמענשטעלן פון זיי א מנין וואס קענען פירוש המלות. דאס רעשט קאן נאר נאכמאכן חי די אפן. אבער וואס ברויכן זיי דען צו קענען לערנען אויב מ'קען גוט הלכות פאליטיק? עס איז פשוט א ביטער געלעכטער צו קוקן ווער עס איז די ,,חסידישע פארטיי". מעג מען זיי א מחלל שבת בפרהסיה, מעג מען א גאנץ יאר נישט לייגן קיין תפילין, אן עם הארץ, א חזיר־סוחר - קוים שטימט ער מיט דער כנופיה, שרייט שוין דער רב מיט זיין כלי־קודש: קדוש קדוש קדוש! ער איז שוין א חסיד מיט אלע פיטשעווקעס! און דאס איז א גייסטיקער פירער! און דאס זענען מענטשן וועלכע האבן זיך גענומען דעם פאטענט אויף די תורה און חסידות!

די יידישע באפעלקערונג אבער, הן די פרומע הן די נישט־פרומע, קוקן מיט אפענע אויגן אויף דעם אלעם און ווייסן גאנץ גוט, חו עס איז פרומקייט און ווו עס איז צביעות און פאליטיק־טרייבעריי.

אוי לדור שאתם פרנסם!

י"ז מנחם אב תרפ"ח
3 אויגוסט 1928

דער בריגלער בעל־חלום

זינצנדיק אזוי אויף דער ווערانדע, קומט צו מיר א באלעבאטישער ייד מיט אן ערנסט פנים און בעט מיך איך זאל זיך דערבארעמען און שרייבן אין דער צייטונג די מעשה וואס ער וועט מיר דערציילן, נישט דערמאנענדיק זיין נאמען. פארזיכערנדיק אים, אז טאמער וועט עס נאר זיין ראוי צום דריקן, וועל איך עס אודאי שרייבן און דער נאמען וועט ממילא בלייבן בסוד. הייבט ער אן:

– הערט־זשע רעדאקטאר־לעבן א מעשה שהיה: נאך מיט א לאנגע צייט צוריק איז ביי אונדז געשטארבן א קהל־פארזארגער און דער יעניקער – אפגעשיידט זאל ער זיין – איז גראד געווען מיינס א גוטער באקאנטער, מיר האבן געלעבט ממש ווי גוטע ברידער. פארשטייט זיך, אז בשעת ער איז שוואך געלעגן קודם הפטירה, בין איך געווען ביי אים מבקר חולה זיין און אזוי ווי איך האב פון קינדהייט אן שטארק געקרענט אויף א קהל־בענקל, האב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט און אים געבעטן, ער זאל מיר איבער הונדערט יאר קומען צו חלום און דערציילן, וואס מיט אים וועט פאסירן אחר המיתה. ער האט מיר דאס צוגעזאגט און געגעבן א תקיעת כף, דער קהלניק איז נעבעך געשטארבן. א לענגערע צייט איז אדורך, אין קול ואין עונה. איך האב שוין

געמיינט, אז דער תקיעת כף איז בטול געווארן. אין דעם קומט מיר מיין גוטער פריינד צו חלום און בעט ביי מיר, אין נאמען פון די פאראייניקטע קליקעניקעס אויף יענער וועלט, איך זאל אים דעם תקיעת כף מוחל זיין, מחמת ס'איז א גרויס בזיון פאר זיי די סודות צו פארעפנטלעכן אויף דעם עולם הקטן. אזוי ווי כ'בין אבער פארט געווען נייגעריק צו וויסן וואס מיט אזא קליקעניק געשעט דארט בעלמא דקב״ה (2), האב איך זיך געהאלטן ביי מיינעם און אים דעם תקיעת כף נישט מוחל געווען. ווייטער איז אדורך א היפשע צייט און איך וואלט כמעט ווי פארגעסן אין דער גאנצער מעשה, ווען נישט דאס, וואס האט פאסירט מיט עטלעכע טעג צוריק. מיד פון די היינטיקע גרויסע היצן בין איך, ליגנדיק ביי מיר אין הויף, אנטשלאפן געווארן און דא קומט צו מיר מיין חבר צו חלום. זער צעבראכן... און זאגט צו מיר בזה הלשון:

– אזוי ווי דו האסט מיר דעם תקיעת כף נישט מוחל געווען בין איך געווען געצוווּנגען דיר קומען צו דערציילן מיין פסק דין, וועלכן דער בית־דין של מעלה האט קעגן מיר ארויסגעגעבן. די פרטים וואס זענען פארגעקומען ביים משפט, טאר איך נישט ארויסזאגן. איבערהויפט האב איך אויף דעם קיין תקיעת כף נישט געגעבן און וועל דיר אלזא דערציילן בלויז דעם ריינעם פסק: ביים גרינעם טיש בין איך חלילה נישט געווען אליין – מיר זענען געווען איבער 500 חברים (קהילניקעס). דער קטוגר איז נישט געשלאפן. ער האט פשוט געטאטשעט מיט דער שוים קעגן אונדז, געארבעט מיט אלע קעסל־כלים מ'זאל אונדז שטרענג פארמשפטן, ווייל מיר האבן מיט אונדזערע „מעשים״ געברענגט דעם רבש״ע צו טרערן, פאררופנדיק זיך אויף דער גמרא, אז אויף דריי זאכן וויינט הקב״ה, פון וועלכע איינס איז אן א פרנס רייט אויפן פאלק. כ'זאג דיר, מיר האבן געהאט גרויס חרפה און בושה אז ס'איז אונדז נישט געשטאנען פאר אונדזער עולם הזה. דער סניגור האט אונדז א ביסל געראטעוועט, און דער סוף איז, אז מען האט אונדז אלע פארמשפט מגולגל צו ווערן אין קהל־בענקלעך אויף וועלכע עס זיצן די קהלניקעס.

זיי וויסן אז איך בין שוין מגולגל געווארן אין א בענקל און אזוי לאנג עס וועט אויף מיר נישט זיצן קיין ערלעכער קהל־מאכער, וויניקסטנס פיר יאר, אזוי לאנג וועל איך נישט האבן קיין תיקון. אין וועלכע קהל־קאנצעליי און אין וועלכן בענקל איך וועל זיין טאר איך דיר נישט אויסזאגן, נאר דאס זאלסטו וויסן, אז ספעציעל פאר דעם בריגלער קהל זענען צוגעטיילט אכט די ערגסטע קהל־מאכערס.

אויב דו ביסט מיר א גוטער פריינד געבליבן און ווילסט מיט מיר טאן א חסד של אמת, בעט איך דיך זער, למען השם, דו זאלסט דאס מכריז ומודיע זיין אלע בריגלער יידן, אז ווען זיי וועלן איצט וועלן א נייע קהל, זאלן זיי וועלן מענטשן ערלעכע, כאראקטערפולע, מיט ריינע הענט, מענטשן וואס וועלן נוהג כבוד זיין אין די בענקלעך, כדי די אומגליקלעכע גלגולים זאלן קאנען האבן א תקון. זאלסט זיי זאגן אז אויב זיי וועלן חלילה וועלן די אלטע קליקע־לייט, זענען זיי עתיד ליתן דין וחשבון, ווייל די פארוואגלטע נשמות וועלן נעבעך קיין תקון נישט האבן. אויך זאל מען אנזאגן די קהל־לייט, אז זיי זאלן דריי מאל א קלאפ געבן אין בענקל איידער זיי וועלן זיך זעצן און זאלן אכטונג געבן, אויב זיי זענען נישט פארשמירט. אמגלייכסטן וואלט געווען אז זיי זאלן פריער גיין אין מקווה אריין.

דא האט מיין באקאנטער אפגעהאקט דאס דערציילן און זיך צו מיר געווענדעט:

– אוי, א ביטערער חלום איז דאס געווען... מיין ווייב דערציילט מיר, אז איך האב אין שלאף שטארק געשריגן: געוואלט! דו רויבסט מיר מיין קהל־בענקל! ער בעט מיך,

אז אזוי ווי די ציַיטונג ווערט דא שטארק געלעזן, זאל איך דאס פארעפנטלעכן פאר די קהלדוועלער פון בריגל, פאר וועלכע די גלגולים וועלן מיך בענטשן...

אט האב איך עס צוליב געטאן און אפגעדרוקט, כדי די נשמות זאלן האבן א תקון...

א שרייבער.

בריגל, כ״ב אלול תרפ״ח
6 סעפטעמבער 1928.

אן ענטפער אויף די פארווורפן, וועלכע מאנכע פערזאנען מאכן דער אפאזיציע אין בריגל, מחמת עס געפינען זיך דערינטער ציוניסטן.

ציון הלא תשאלי...

די ווערטער האט געזאגט אונדזער דיכטער ר׳ יהודה הלוי. ער זאגט ווייטער מיט בענקעניש: מי יתנני משוטט במקומות אשר נגלו אלוקים. מיר זעען, אז דער נאציאנאלער געדאנק איז גאר קיין נייער נישט און ווייניקער איז ער אפיקורסיש ווי מאנכע פאנאטיקער ווילן באהויפטן. א פארב פון בושה נעמט ארום דאס פנים פון יעדן באוווסטזיניקן ייד, אז מיר מוזן היינט באטראכטן א פראגע וועלכע איז שוין לאנג אויפגעהערט צו זיין א פראגע און איז אן אידעאל פון יעדן באוווסטזיניקן ייד און אפילו יעדעס קלענסטע קינד קאן עס היינט פארענטפערן, אבער נישט אונדזער שולד איז דאס, נאר דער שולד פון די, וועלכע באמיען זיך נאך היינט די פראגע אויפצורולן און צו באשולדיקן.

וואס איז דען אייגנטלעך דער ציוניזם? דער ציוניזם איז דער זעלבער אידעאל, וועלכן די גרויסע יידישע מנהיגים האבן אזוי הייס געליבט. דער ציוניזם האט דעם יידישן פאלק צוריקגעגעבן זיין נאציאנאלן כבוד און אים צוריקגעקערט זיינע בעסטע זין. דער ציוניזם שטרעבט צוריקצוגעבן דעם יידישן פאלק זיין אמאליקן היסטארישן גלאנץ און כבוד און באמיט זיך צו באפרייען און אויפבויען ארץ־ישראל, וועלכעס איז יעדן אמתן ייד זייער טייער און ליב. פאלש איז די באהויפטונג, פון אונדזערע קעגנער אדער פאנאטיקער, וועלכע ווילן איינרעדן, אז דער ציוניזם מאכט קאליע די יוגנט אדער עס איז שעדלעך די אמונה. דאס איז נישט אמת, ווייל ליבע צו אונדזער נאציאנאלער היים, דער כבוד פונעם יידישן פאלק, שטייט נישט אין סתירה מיט דער אמונה, נאר פארקערט, זיי זענען מיט דער אמונה פארבונדן. דער ציוניזם האט דעם יידישן פאלק צוריקגעגעבן זיינע בעסטע זין וועלכע זענען שוין געווען כמעט ביים שמד און האבן שוין געהאט אלע פאדעם איבערגעריסן מיטן יידנטום. זיי שטרעבן צו אן אויפלעבונג פונעם יידישן פאלק אויף זייער אייגענעם באדן, אויף דעם באדן, מיט וועלכן אונדזער גאנצער עבר איז פארבונדן און אויף וועלכן מיר דערוואַרטן אונדזער עתיד.

מיר האבן קיין רעכט נישט און מיר טארן נישט פארלעצן דאס הייליקע נאציאנאלע געפיל און די שטארקע ליבע צו אלעם, וואס איז יידיש, פון אונדזער יוגנט. מיר מוזן געדענקען, אז די יוגנט איז אונדזער באזיס און אונדזער פונדאמענט פון אונדזער עתיד. די גמרא זאגט: כל הדר בארץ דומה כמי שיש לו ד׳ וכל הדר בחוץ לארץ דומה

כמי שאין לו ד'. מיר זעען אלזא, ווי ווייט די אמאליקע גרדיסע מנהיגים האבן עס אויפגעפאסט, פארקערט ווי די היינטיקע פאנאטיקער. זיי האבן דעם וואס האט נישט געשטרעבט קיין ציון באטראכט אלס גאטלאזן, ווערענד די פאנאטיקער באטראכטן היינט פאר גאטלאזע די, וועלכע שטרעבן עבען אויפצובויען אונדזער לאנד.

מיר יידן מוזן דעריבער - פון וועלכער פארטיי אדער אנשויאונג מיר זאלן נישט זיין - רעספעקטירן די יוגנט און די ציוניסטישע אידעע, כאטש עמיצער איז נישט קיין ציוניסט אין מיר מוזן די יוגנט שטיצן מאראליש און מאטעריעל, ווייל זיי זעען אונדזער פונדאמענט און נאר אויף זיי קאנען מיר זיך שטיצן און שענקען פארטויען, בפרט איצט ביי די קומענדע קהל־וואלן.

אונטער דעם מאנטל פון רעליגיע...

זונטיק, דעם 9־טן ד.ח. איז אפגעהאלטן געווארן א וועלער־פארזאמלונג אין דעם שטעטישן בית המדרש אויף וועלכער דער ד"ר קרישענשטיין האט געהאלטן א לענגערן, זער זאכלעכן רעפעראט, קריטיקירנדיק אין זער שארפע און טרעפעלעבע ווערטער די געמיינדע־טאקטיק פון די איצטיקע מרשלים.

דער רעדנער ווייזט אן זער טרעפלעך ווי זיי באנוצן זיך באטריגעריש מיט דעם מאנטל פון כלומרשטן ידישקייט און אמונה, וועלכעס איז ביי זיי באר א ביליקער פראצעס כדי צו קאנען פארנארן די נאאיווע וועלער און האלטן איבעד זיי די בייטש אין דער האנט. זיי באמיען זיך אונטער דעם מאנטל פון „יידישקייט" פון וועלכן זיי זעען באמת זייער ווייט, און צו נארן ביים עולם די שטימען, כדי זיך באמת צו קאנען האלטן ביי דער ממשלה און דערביי רואיגירן די שטאט. די מיזרחן פון שול, וועלכע וויינען שוין אויף זייער פינצטערן גורל און פוילן שוין צירקא 20 יאר, רופן זיי צום משפט. די תלמוד תורה האבן זיי צעבראכן, די מקוה איז צו שאנד און צו שפאט, קיין יידישער רעליגיע־לערער איז ביז היינט אין די שולע נישטא. כאטש די שטאט האט ביי 80% א יידישע באפעלקערונג, אט אזוי זעט אויס די טעטיקייט פון די פאטענטירטע „שומרי הדת". נישט בעסער זעט אויס זייער פאליטיק אין מאגיסטראט, וועלכע איז א בזיון פאר דער יידישער באפעלקערונג וואס דער רעדנער באווייזט מיט קאנקרעטע פאקטן. זיי רופן יעדן קעגנער שגץ, ווערענד זיי, עבען, האבן אין זייער חבריא די גרעסטע פושעים וועלכע העלפן זיי אין דער אונטערדריקונג־ארבעט. זיי זענען די אמתע שווארצע מאה, ווייל זייער שמוציקע ארבעט איז שווארץ און תמיד פארהילט אין א טונקלען שלייער. זיי לאזן נישט צו קיין טאג־ליכט - זייער ארבעט איז נאר ביינאכט, אין דער פינצטער, ווי א מענטשן־אויג דערזעט נישט גלייך ווי א גנב, וועלכער ארבעט נאר ביינאכט ווייל ער האט מורא מען זאל אים נישט זען און כאפן ביי דער האנט...

אויב די ביזאיצטיקע באמיאונגען האבן נישט געהאט קיין ממשותדיקע פעולה, איז עס געשען דערפאר, ווייל מ'האט געהאלטן תמיד דעם עולם אין א בהלה און אונטער א שטעקן פון פארשידענע פריצים... איצט איז פארשוווּנדן דער פחד און דער שטעקן איז אויך שוין צעבראכן.-

- אויב איר וועט אייך דעריבער - ענדיקט דער רעדנער, - היינט נישט באפרייען פון אייערע בלוטזויגער, אזוי זענט איר אויף אייביק פארלירן.

עפעס אן אימפארטירטער עזות־פנים, א באקאנטער העלד פון דער אונטערוועלט

האט זיך באמיט אויפצופרעטן מיט געמיינע, אָרדינערע און חצופּישע סעקירדווערטער, וועלכער האט זיי נאָר דיסקרעדיטירט. ער האט אָבער באַלד געהאַט זיין געהעריקן אָפּשניט.

אין טאָג פון די וואַלן וועלן די וועלער ערשט געבן די אַפּטראָפּסים די אמתע תשובה געבנדיק זיי דעם לויף – פאַר לעולם ועד.

צו די קהל־וועלער אין בריגל

א זייער ווירטיקע פראַגע איז דער אויטאָריטעט, וועלכן ס'ברויך צו באַזיצן א קערפּערשאַפט וואָס רעפּרעזענטירט נישט בלויז א געמיינדע יידן, נאָר יידן פון א גאַנצן פּאָליטישן באַצירק. מיר ווילן אַז סקשטעלן די יידישע געמיינדע – וועלכע אונטערליגט צו בעהערדען גלייך ווי אַלע אַנדערע נישט יידישע זעלבסט־פּאַרוואַל־טונגען – אויף א געהעריקע הויך, אַז זי זאָל זיין דאָס, וואָס איר ציל איז געווען אַמאָל, ווען מ'האָט זי געשאַפן. זי זאָל זיין דער פאַקטאָר און דער אויסדרוק אינעם גאַנצן יידישן לעבן. אין קהל זאָל נישט הערשן קיין אַבסאָלוטיזמוס, נישט איינצעלנע מוסרים, וועלכע שטייען אינטעלעקטועל אויף דער נידריקסטער מדרגה זאָלן פירן א געמיינדע דיקטאַטור מיט דער בייטש פונעם פריץ, נאָר הערשן זאָל דער ווילן פונעם פאָלק. מיר שטרעבן דערצו, אַז נישט פאַרקריפטע מעקלערס, זאָלן אונטערדריקן די מאַסן, נאָר ס'זאָלן זי רעפּרעזענטירן פעיקע, קולטורעלע און ערלעכע מענטשן.

די שווערע געלטער וועלכע פליסן איין אין קהל, טאָרן נישט בעלם ווערן צווישן א פּאָר יחידים נאָר זיי מוזן פאַרווענדעט ווערן פאַר פּראָדוקטיווע צוועקן, לטובת דעם גאַנצן כלל.

מיר ווילן, אַז נישט דער אָרעמסטער שטאַנד זאָל טראָגן די גרעסטע שטייער־לאַסטן, בשעת די נגידים זענען נישט בלויז פריי דערפון, נאָר זיי אונטערהאַלטן זיך נאָך פאַר דעם אָרימען בלוט. מיר ווילן, אַז דער לאַסט פון דער געמיינדע זאָלן טראָגן די, וועלכע קאָנען און ברויכן אים טראָגן. דאָס זענען די יעניקע, וועלכע האָבן ביז היינט קהל נאָר אויסגענוצט. מיר שטרעבן דערצו, אַז די יידישע געמיינדע זאָל זיין די קאָנצענטראַציע פונעם גאַנצן יידישן לעבן אויפן רעליגיעזן, פּאָליטישן, ווירטשאַפטלעכן און קולטורעלן געביט. זי זאָל רעגולירן די יידישע אינערלעכע און אויסערלעכע ענינים אויף דעמאָקראַטישע יסודות.

מיר מוזן איין מאָל פאַר אַלע מאָל פאַרטרייבן פונם קהל די פאַררעטערישע מעקלערס, וועלכע האַלטן עס פאַר א רשות היחיד און באַטראַכטן דאָס פאָלק פאַר א בלינדע סטאַדע שאָף, וועלכע וויל זיי אָווערקעסן דאָס גראָז און דערפאַר פאַרטרייבן זיי זי מיט דער בייטש. מענטשן, וועלכע באַטראַכטן און דערקלערן עס אין דער עפנטלעכקייט, אַז פּאָליטישע פאַרטרעטונג איז שקר און שווינדל, וועלכע לאַכן פון אמת און באַטראַכטן עס פאַר א פאַנטאַזיע פון משוגעים.

מענטשן, פון וועלכע יעדער געדאנק פון ערלעכקייט, דעמאקראטיע אא״וו איז ווייט כרחוק מזרח ממערב – אזעלכע שמוציקע נפשות טארן אבסאלוט נישט זיצן אין א געמיינדע, וועלכע דארף זיין די רעליגיעזע, פאליטישע און ווירטשאפטלעכע פירערין פונעם גאנצן כלל יידן כלפי פנים און כלפי חוץ, מענטשן, וועלכע האבן א העזה זיך צו באטראכטן פאר „חסידים״ און אנרופן יעדן קעגנער פושע, ווערענד זייערע אייגענע קאנדידאטן זענען די גרעסטע פושעים, די גרעסטע בעל־עבירהניקעס אזעלכע, וועלכע זענען פרעמד פונעם יידישן פאלק און האבן שוין לאנג פארגעסן וואס מען מיינט א ייד, זיי קאנט איר קיין פארטרויען נישט שענקען. פארגעסט נישט, אז דאס קהל איז דער צענטער פונעם יידישן מאסן־לעבן. פון דארט איז מען משפיע אויף מאגיסטראטזוואלן, פון דארט ווערט דעלעגירט צו א „ראדא שקאלנא״ א.א.וו. וועלכע האבן א דעציזירנדן איינפלוס אויף וויכטיקע יידישע ענינים; פון דארט דעלעגירט מען מענטשן צו א קהילות־צוזאמענפאר, צו א וואל פון רעליגיעזן ראט א.א.וו. ס׳ ווערן באהאנדלט פראגן פונעם גאנצן פוילישן יידנטום.

איצט פרעגן מיר אייך, וועלער: צי קאנט איר אנפארטרויען די אלע אייערע לעבנס־אינטערעסן פארשוינען, וועלכע זיצן אויף אייער קערפער און זויגן אייער בלוט? פארשוינען, וועלכע זוכן אייך נאר צו אונטערדריקן, פארשוינען, וועלכע בויען הייזער און מאכן סעודות פורים פאר „יחידי סגולה״ פאר אייער געלט, אין דער צייט, ווען דאס פאלק מאטערט זיך צוליב א שטיקל טריקן ברויט? מענטשן, וועלכע זוכן דאס בענקל צוליב זייערע אייגענע אינטערעסן?

צי זעט איר דען נישט ווי די גאנצע געזעלשאפט לאכט פון אייך און פון די דאזיקע „פארטרעטער״ מ׳שטיינס געזאגט? איצט איז געקומען די צייט ווי איר פאלקס־מענטשן מוזט אייך אפגעבן דין וחשבון און דער פועל יוצא דערפון מוז זיין: דאס פארטרייבן די קליקע מיט אלע זייערע מעקלערס פונעם קהל און וועלן פעיקע מענטשן מיט ברייטן פארשטענדניש פאר די יידישע מאסן, וועלכע זענען רייף און ווירדיק צו פארטרעטן, מענטשן, וועלכע שטייען קולטורעל און אינטעלעקטועל אויף א געהעריקע מדרגה און זענען פאליטיש אנבאפלעקט.

ג׳ מנחם אב תרפ״א

20 יולי 1928

מנדל זלנגוט

נספחים לספר

אני מפרסם את שאלון א. שעליו כתוב התאריך מיום 10.10.1952 השאלון הזה משמש לנו תעודה המעידה על כך שכבר עם התחלת הארגון חשבנו ותכננו הוצאת ספר־יזכור: לדאבונינו לא נסתיע לנו בזמנו, וחבל כי בינתיים הלכו מאתנו אנשים שהיו יכולים הרבה לעשות למען הוצאת הספר, שניים מהם אני רוצה להזכיר המורה פירסט ור׳ שמואל פאוסט יהי זכרם בלבינו לנצח.

איך דריק דעם שאלון א. וועלכער איז ארויסגעגעבן געווארען דעם 10.10.52 וועלכער, צייגט או נץ דאס איינס פון דער שאפונג דעם ארגון יוצאי בריגל. איז געווען צו פאראייביקן אין א יזכור־בוך אונזער פארשניטענע יידישע קהילה ליידער האט זיך נישט איינגעגעבן צו יענער צייט, צום באדויערען זענען אונז אדעק מענטשען וואס וואלטען געקענט העלפען ארויסגעבן דעם יזכור־בוך, צוויי פון זיי וויל איך דערמאנען דעם לערער פירסט און ר׳ שמואל פאוסט זאלען זיי בלייבן פאראייביקט תמיד.

רכז הספר

שאלון א׳

(פראגע בויגען) א

א. היסטוריע פונם שטעהטעל בריגעל

1. ווען איז דאס שטעהטעל אנטשטאנען?
2. איהר נאמען און איהר יידישער נאמען?
3. ווען האט זיך באזעצט די ערשטע יידישע באפעלקערונג?
4. די יידישע קהלה און איהרע ראשי קהלע׳ס.
5. אויסערגעוועהנליכע געשעהנישן ביז דער לעצטער וועלט מלחמה ווי פאגראמען, שרפות, מגיפות א.ד.ג..

א. די יידישע באפעלקערונג אין שטעהטעל.

1. די צאל יודען ביז דער מלחמה?
2. די קלאסען אין דער יידישער באפעלקערונג?
3. זייער באשעפטיקונג און זייערע מקורות פרנסה, בענק, גמילות חסד קאסעס, קאאפעראטיון א.א.וו.

ג. דאס יידישע געזעלשאפטליכע לעבען.

1. רבנים קלייזלעך, זייער כאראקטער און אינהאלט און זייערע פיהרער.
2. מאדערנע קולטור אבשטאלטן, ביבליאטעקן, פאליטישע פארטייען, יוגעבד ארגאניזאציעס, דראמאטישע קרייזען, ספורט קלובן א.ד.ג., זייערער פיהרער און גייסטישע לייטער?

ד. דער אויסברוך פון דער מלחמה.

1. די אלגעמיינע לאגע אין שטעטעל האנדיל בעציהונגען, שפייז צושטאנד א.ד.ג.
2. די בעציאונגען פון די גויים צו די ידען פאר די נאצישע אקופאציע?
3. מיינונגען און עצות פון ידען?
4. איבערפאלען אויף ידען, רויבערייען, פאגראמען?

ה. די נאצישע אקופאציע.

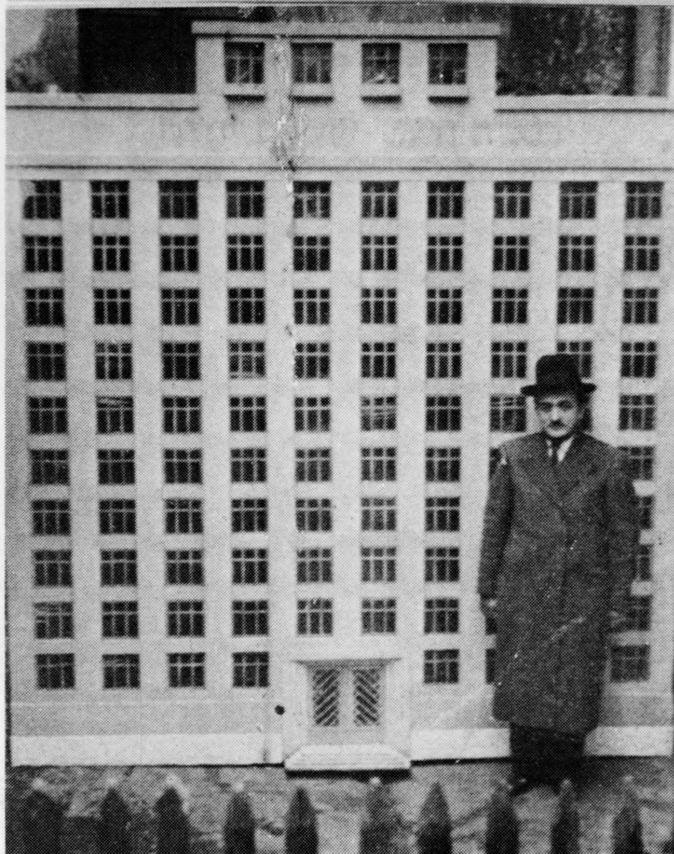
1. די בעציאונגען פון די גויים צו די ידען?
2. די ערשטע פאראררדנונגען געגען די ידען?
3. וואס פאר א מיינונג און שטעלונג האט געהאט די יידישע באפעלקערונג?
4. וואס פאר א גזרות זענען געווען ביז צום געטא שאפן?
5. ווי אזוי איז פארגעקומען די ענדגילטיקע ליקווידאציע פונם געטא?
6. בעציאונגען צווישן יידן און גויים?
7. צו האט די יידישע באפעלקערונג ארגאניזירט א ווידערשטאנד אדער בעשיצונג?
8. צו זיינען געווען יחידים העלדן און ווער?

ו. לעהבענגעבליבענע.

1. נאמען, זיין משפחה, זיין עלטער.
2. אויסגעוואנדערט פאר דער מלחמה.
3. ווא געפינט ער זיך היינט צו טאג.
4. געראטעוועט דאס לעבן אויף וואס פאר א אופען?
5. געווען א פארטיזאנער, ווי און וויפל צייט?
6. געווען אין קאצעט לאגער, ווי און ווי לאנג?

ר׳ יעקל דוד טנצר ז״ל
המלמד הראשי
בעיירה בזמנו
ניהל את השלחן
החסידי ״הסעודה
השלישית בשבת״
יחד עם ר׳ נפתלי
טייטלבוים
ב״חסידי־שטיבל״

בנו של ר׳ יעקל דוד
גדליה שוללרר
על יד מפעל ידיו
נדיר ביופיו
והיא סכה
שהמונים נהרו
לראות את
סוכת הפלא בטרנוב
הי״ד

נ ס פ ח

אני מוצא לנכון להדפיס את הכרוז הזה כלשונו בספרנו, היות והמרא דאתרא של העיידה שלנו, הרב ר' משה ליפשיץ הי"ד מעורב אישית בפעולה זאת, הרוח, השפה והסגנון מדברים בעד עצמם. על הלך הרוח והמחשבות שבהם חיו מנהיגי הדור ערב חרבן העיירות – אלקי ישראל ינקום דמי אחינו!

איך געפין פארבייטיג צו דריקן דעם אויפרוף אין אונזער בוך, דער פאר ווייל דער רב אין אונזער שטעטל איז פערזענדלעך פארמישט אין דעם טאט, די שפראך, דער גייסט און געדאנקען טאטלען אונץ דעם אינהאלט מיט וואס אונזערע גייסטישע פירער זענען געווען באשעפטיקט ערב דעם חרבן פון די שטעטלעך.

רכז הספר

הנה בטח הגיע לאזני כת"ה שהי' אסיפה קטנה ביום ב' שבוע העברה בעיר טארנא, ועפ"י החלטה שהי' שם הסכימו יחד הגה"צ שליט"א ליסד וועד רבני מערב גאליציע וליקח חבל אח"כ בהאסיפה שתהי' בעיר לבוב לסייע במה דאפשר. ולאשר האסיפה הזאת היתה פתאומית בלי הכנה ולא הי' פנאי להודיע להרבה רבנים חשובים מגלילותינו ולבקשם שיבואו אל האסיפה.

ע,,כ מבקשים אנחנו את כהדר,,ג בשם הגה,,צ שליט,,א דגלילותינו שהיו באסיפה, לבא אל האסיפה הגדולה שתהי, אי,,ה ביום ד, שבוע זה, פ, וישב בעיר קראקא בשעה 5 בערב, אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו ע"ד תקנות הוועד ובחירת מנהלי הוועד ובדבר תיקון הדעקרעט בעניני הקהלות ובעניינים שונים הנוגעים לחיזוק הדת.

הק' משה ליפשיץ אבד"ק בריגל	הק' אשר אנשיל יצחק זעלטענרייך אבד"ק וואדאוויץ	הק' יעקב צבי הלבערשטאם אבד"ק סוכא

שליש הוצאה יהי' הנחה מן הבאהנדירעקציע ושני שלישים יחזור הוועד לבל הנקראים לקראקא ברצוא ושוב.
מי שאין לו אכסניא ידועה בא להודיע להכין לפניו אכסניא.

היות שלפי השמועה לא ינעם למנגדי היראים אסיפות הרבנים הן בקראקא והן בלבוב ויש לחשוש שלא יעשו איזו ערמה להרוס האסיפות כאשר כבר נזרק מפי אחד מהם שיוכלו להרוס האסיפות ע"י פאשקעוויל או ע"י תחבולה אחרת, ע"ב אין להשגיח על שום דבר כי בעזה"י לא ישונה. והשי"ת יגמור בעדינו ובעד כל אחינו בני ישראל לטובה.

העתק מהמסמך היחידי שמצאתי מבריגל בספריה הלאומית בירושלים

תוכן מהדברים שהושמעו בכנס ברמת־גן עם יציאת הספר

1. כל שביכולתי אעשה בכדי לא להכשל בדברי, ולהגרר אחרי האוירה הדחוסה. הרבה הרבה רכילות. (א) ראשית זה מחיב אותי כי לי זה חג, שזיכני ה' זיכני
שסוף סוף אחרי חמש שנים וחצי, זכיתי לכך שהספר ייצא לאור. תה למרות הכל. ואסתפק „בלמרות הכל" לומר את „הכל".
(ב) מורי ורבותי נתכנסנו הערב על מנת לכבד את זכרם של מורינו ורבותינו אמהותינו, ואבותינו, אחיותינו ואחינו, ואין להפוך את הערב הזה לערב הת־חשבנות עם הגורמים המכשילים בהם נתקלתי, לכל אורך הדרך של יצירת הספר...

2. נוכח כל זה שלוה אותי במשך חמש שנים וחצי עת יצירת הספר. ודאי הוא, כי נשאלת השאלה מאין שאבתי את הכוח הנפשי והפיזי לעמוד במשימה הקשה, והמפרכת בתנאים של יוצאי העיירה בריגל... ובכן המקור הראשון הוא פרקי אבות ג' בראש הפרק מוזכרת אישיות מיוחדת במינה, והוא „עקיבא בן מהללאל" (משנה עדויות ה' ר') מסופר שעקיבא בן מהללאל הביעה דעה מתנגדת לשל חביריו. רצו חביריו להשפיע עליו ואמרו לו חזור מדעתך ונעשך אב בית דין לישראל. אמר להם; מוטב לי להקרא שוטה כל ימי חיי שלא התפשרתי כדי להיות אב בית דין, ולא להעשות שעה אחת רשע לפני המקום"...

3. ובכדי להיות יותר מובן גם לנשים ולאלה אשר התרחקו מן המקורות של ספרינו הקדושים המכילות בתוכן את מיטב המידות היהודידית. ותורת המידות הזאת חיבת לשמש נר לרגליו של כל איש יהודי, ובכן ארשה לי להזכיר דמות אחרת ולהדגיש להבדיל:
והדמות היא מן העולם של האמנים בטלויזיה, מי מכם לא ראה את הסרט „שרשים" ובראשם קונטי קינטה ואמו.
כמה סבל ויסורים סבל קונטי קינטה בדרכו, זרועת מוקשים ע"י המכשילים, אך דבקותו למטרה עמדה לו ולא נשבר.
ובכן כאמור, עקביא בן מהללאל שלנו וקונטי קינטה האפריקני, שניים אלה שמשו לי דוגמא ונתנו לי את הכח הרוחני והנפשי לעמוד במשימה הבלתי אפשרית. (לפי תנאי היחס האדיש של רוב יוצאי העיירה) ואף על פי כן ולמרות הכל „ספר־יזכור" של העיירה ישנו ויהיה, לזכר עולם, של קהילת בריגל, שנספתה בצורה כל כך טרגית ע"י הגרמנים ימ"ש.

4. על כן למה ספר? ומה יתרונו מכל יתר ההנצחות כגון מצבות עצי יער ודומה לזה, אלה הם דומים שהם צמודים למקום ולקרקע, ואין לטלטל אותם ממקום למקום. לא כן ספר. הספר ימצא באמריקה ובאוסטרליה באנגליה ובצרפת בברזיל ונצואלה בלגיה ושודיה, בתל־אביב חיפה וירושלים במושבות ובקיבוצים בספרית נשיא המדינה, ובספריה הלאומית ב„ידושם" ובהתאחדות יוצאי פולין ועוד מוסדות דומים

5 ועל כל אלה הספר ימצא בהרבה הרבה בתים של יוצאי בריגל. למרות הכל! והספר ישמש לכל יוצאי בריגל מראה, ובו יוכל כל אחד לראות את עצמו בראי „הספר" וכל אחד יתיחד ביחידותו עם עברו, אחד ימצא את עצמו בתמונות ואחד ימצא את עצמו בשיר, ואחרים בכתבות, ואלה הן יתרונות הספר מכל יתר ההנצחות.

6. יתר על כן ספר הוא המחיה את המתים, ובכדי להוכיח לעצמנו את האמיתות שבתחיה ע״י הספר נעבור בחזרה למקורות הראשונים שלנו לספר בראשית. ובו אנו מוצאים שתי פרשיות חיי־שרה ו־ויחי יעקב, ומה אנו לומדים בשתי הפרשיות. שימו לב, בשתי הפרשיות הללו „חיי־שרה אמנו״ ו„ויחי יעקב אבינו״ מסופר לא על חיי שתי הדמויות הללו. כי אם על מותם. והרי זה בסתירה ל„חיי שרה״ ו„ויחי יעקב״ ועל כך קבעו פרשנינו הקדושים, כי במותם הם חיים. כיצד? כי זה מסופר בספר. וכן הספר שלנו יעורר תחיה, תחיה של מתי עיירתנו בריגל.

7. ועוד אוסיף, מי לנו גדול מאדון הנביאים משה רבינו. הדמות הפנומינלית שאין דוגמתו. לא היה ולא יהיה באנושיות. ואין לנו כל ידיעה על קברו. (ובסוגרים אני חיב להדגיש שאיש מכם לא יחשוד בי באיזה שהוא שמץ של רצון חס וחלילה להשוות את הספר שלנו לספר הספרים). אמנם את קברו של משה רבינו אין אנו ידעים, אך את תורתו, וספרו (לפי המסורת המקובלת עלינו). אנו לומדים עד היום.

יתר על כן ספר־הספרים זהו הספר היחידי בעולם שתורגם למעלה מאלף חמש מאות שפות, כי זה כוחו ומשמעותו של ספר.

כאן נקטעו דברי ע״י חלק אנשים שמרוב סקרנות רצו להיות גם באזכרה בת״א שנקבע ע״י הועד כביכול.

8. הבני עומד נרעש ונרגש, וכל כולי תוהה איך? איך זה יתכן? אדישות כזאת מצידנו אנו, דור יוצאי העיירה שספג לתוכו את הוי של חיי הורינו קרובינו שנספו בצורה כל כך טרגית, האם גרועים אנו מן הכרשים באמריקה, שרק לפני עשרות בשנים השתחררו מלהיות עבדים או חס וחלילה פשענו מכל עם.

ולכן אנו חיבים לעשות חשבון נפש עם עצמינו.

והראשית כל, לאמר ולהודות ב„אמת״ המכאיבה וצורבת הלב, אך זו האמת. חשבון הנפש שלי אישית הוא לפי שתי תופעות המזעזעות ומחרידות את כל ישותנו.

התופעה הראשונה בה נתקלתי (ועל כך יש עדים חיים) ואנו כלנו נתקלים, לחרפתנו ולבושתנו. קונים טלית ותפילין לבר מצוה, ואחרי שמצלמים את התמונות לראוה, ועורכים באולם פאר, את „הצקי־יאדה״ ו„הזלילה־יאדה״ זורקים את הטלית והתפילין לפח אשפה אריה! אריה! מתפרצת זעקה מלב פצועה קשה.

עד כדי כך ירדנו ומי? אנחנו דור יוצאי העיירות והערים שחיינו את החיים האלה בצעירותנו, וזה היה חלק קדוש בחיינו.

ולעניות דעתי מחיב כל אדם יהודי גם לא דתי ואף לא מסורתי, רק בעל תרבות מינימלית, יחס כבוד לנחלת אבות.

9. אבל לא רק במסורת בגדנו. והתופעה השניה היא גם בחיי חולין היום יומיים אנו בוגדים ופושעים. שימו לב, איך ביום ראשון נזרקים לפחי אשפה עוגות גבינה ועוגות תפוחי עץ, לחם וחלות שלמים, וכל זה מעודף טובה וזלילה, ואם נזכור שה־כספים האלה הגיעו, ועדיין מגיעים על חשבון קרבנות אמהותנו, אבותנו ואחינו, הרי שהתמונה שתתקבל תהיה זו שעל יד פחי האשפה, נוררו ילדי ישראל שהלכו להוציא מהם קליפות תפוחי אדמה, צנון, גזר, סלק, כי יותר מזה לא היה בפחי אשפה, ואז נוררו על ידי הצלפים הגרמנים ימ״ש. ולכן רק שנכיר באמת הטרגית הזאת נדע ונהיה ראויים להיות בנים ולכבד את אבותנו, הלואי, וכך יהיה.

10. ולסיום רבותי, את הספר עשיתי עקב מועקה בלב, בהתהלכי מלווה הדי הקולות של הנכחדים. ,,יהודי העיירה בריגל". ורק הדי המתים שזועקים, אל תשכחונו! הם המתים הם אלצוני להמשיך ביצירת הספר, ונדרתי לזכור ולא לשכוח! וכשיופיע הספר ארשה לי לומר כי גם יהודי קהילת בריגל ישארו חיים לעד.

הבה נקוה שהספר שלנו הצל הצנוע הקטן בהשואה לספרי תפארת מסוגו, אך שלנו של יוצאי העיירה, ישמש לנו אות ומופת לחיינו.

11. ולדאבון לבי הערכת הספר לא תהיה. וזה בגלל נסבות המיוחדות שנוצרו סביב הספר, וכ"כ אי קבלת הכספים המיועדים לספר גרם לאי הופעת הספר הערב במקום, והדבר הזה יתנקם גם בסדור הספר וכריכתו. ובצער רב אוסיף שכיום כבר ידוע על מה שנשאר בכתב מאזכרת תל־אביב, והם למטה מכבוד הספר כדי לפרסמם אפילו במסגרת הנספה לספר.

אך הדי הדברים עוד ישמשו לדיון במוסדות המוסמכים.

רכז הספר

י. ב. בורגניכט 15.1.78

רב שלומות לך חברי חיים !

קודם כל אני רואה חובה נעימה לי להודות לך על היוזמה הנועזת, הברוכה והמוצלחת שנקטת להזיז את ענין הוצאת לאור של הספר, להנצחת זכרם של קדושינו שניספו ועירנו שנחרבה.

אבן נגולה מעל לבי ונצלתי מתסכול גמור, כי במצבי הקשה (מבחינה בריאותית) והמצאותי בפרובינציה נדחת - נבצר היה ממני לבצע את זה, שאתה כן מסוגל היית לעשות ועשית. ועל כן תבוא על הברכה.

יישר-כוח מיוחד מגיע לך על שהשכלת לעורר ענין במשימה אצל כל כך הרבה אנשים ולהפעיל אותם למלאכת הכתיבה, לא פיללתי, שאפשר יהיה לגייס מספר רב כזה של מושכים בעט וחומר רב ומגוון כזה בנושא השואה של עירנו, המציאות, כנראה, היא לפעמים יותר ורודה מאשר מניחים, זהו הקלף והמזל של האופטימיסטים, שאתה, דומה נמנה עמהם.

אינני מבין, אמנם, עדיין, איך אתה מתעתד לפתור את בעית מימון ההוצאה-לאור של הספר, אבל - עכשיו מותר לי לקוות שכשם שהפתעת אותי בפריצת הדרך בשטח ה"ספרותי" כך תפתיענו בשדה החומר והממון. אם תצליח להרים גם את המשא הזה, תהיה ראוי לכל השבחים, שציבור רשאי ויכול להעניק ליחיד המצטיין והמשמש כמופת, וגם זכות שליחות־קדושה תעמוד לך לעד.

ברשותי נמצאות 2 כתבות: של גד בוכמן ושמעון קליינברגר, שאעביר אותן אליך יחד עם חומר אחר שאני עומד להשיגו בספרית האוניברסיטה באר־שבע.

נסרק לזכרה של משפחת בוכמן.

האב יוסף בוכמן, ששרד את המלחמה. האם גננדל בוכמן, שנפטרה לפני המלחמה.
האחים ששרדו את המלחמה: גד, אפרים ומוישה בוכמן.
האח שנספה במלחמה: מנדל בוכמן.
האחיות שנספו במלחמה: שרה, זישה, ברינדל, בעליהן וילדיהן.

ליצירת קשר:
Hi@ZackBuchman.com